

TÜRK TOPLUMUNDA KADIN

Derleyen: Nermin ABADAN - UNAT

Deniz Kandiyoti ve Mübeccel B.Kıray'ın işbirliği ile

Yazarlar

Nermin ABADAN-UNAT

Füsun ALTIÖK

Ayşe BAYSAL

Binnaz BİNGÖLLÜ

Oya ÇİTÇİ

Leila ERDER

Gül ERGİL

Çiğdem KÂĞITÇIBAŞI

Deniz KANDİYOTİ

Gülten KAZGAN

Mübeccel B.KIRAY

Ayşe ÖNCÜ

Ferhunde ÖZBAY

Tansı ŞENYAPILI

Şirin TEKELİ

Sabahat TEZCAN

Serim TİMUR

TÜRK TOPLUMUNDA KADIN

Derleyen: Nermin ABADAN - UNAT

Türköz Erder, Deniz Kandiyoti ve Mübeccel B. Kıray'ın işbirliği ile

Genişletilmiş İkinci Bası

Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları

ve

Türk Sosyal Bilimler Derneği

İşbirliği ile hazırlanmıştır.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dizisi 1: **TÜRK TOPLUMUNDA KADIN**

Birinci Bası : Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara 1979

Genişletilmiş İkinci Bası: İstanbul, Mart 1982

Bu kitapta yayınlanan incelemelerin telif hakkı Türk Sosyal Bilimler Derneğine aittir. Bunların tamamı yada bir parçası adı geçen Dernekten izin alınmadan yayınlanamaz.

Copyright by the Turkish Social Science Association, Ankara

ARAŞTIRMA, EĞİTİM, EKİN YAYINLARI Ticaret A.Ő.
Evkaf Sok. Sultan Han 3/19 Çemberlitaş - İSTANBUL
Telefon : 22 81 70

Kapak Düzeni : Oya Katoğlu, Ankara

Kapak Baskısı : Maya Matbaacılık -Yayıncılık Limited Őirketi, Ankara

Dizgi, İ Baskı : Kent Basımevi, İstanbul

Cilt : Dostlar Mücellithanesi, İstanbul

TÜRK TOPLUMUNDA KADIN

Yazarlar :

Prof. Dr. Nermin ABADAN - UNAT
Ankara Üniversitesi

Dr. Füsün AKATLI
Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Ayşe BAYSAL
Hacettepe Üniversitesi

Dr. Oya ÇİTÇİ
Türkiye ve Ortadoğu Âmmeye İdaresi
Enstitüsü uzmanı

Dr. Leila ERDER
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Gül ERGİL
Devlet Plânlama Teşkilâtı

Prof. Dr. Çiğdem KÂĞITÇIBAŞI
Boğaziçi Üniversitesi

Doç. Dr. Deniz KANDİYOTİ
Richmond College, Londra

Prof. Dr. Gülten KAZGAN
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Mübeccel B. KIRAY
İ.İ.T.İ.A. - İstanbul Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Ayşe ÖNCÜ
Boğaziçi Üniversitesi

Dr. Ferhunde ÖZBAY
A.İ.T.İ.A. - Boğaziçi Üniversitesi

Doç. Dr. Tansı ŞENYAPILI
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Şirin TEKELİ
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Sabahat TEZCAN
Hacettepe Üniversitesi

Dr. Serim TİMUR
UNESCO - Paris

Dr. Binnaz TOPRAK
Boğaziçi Üniversitesi

...“Şuna inanmak gerekir ki, yeryüzünde gördüğümüz her şey kadınlarca yapılmıştır... Bir topluluk onu oluşturanlardan yalnız birinin çağdaş gereksinmelerinin kazanılması ile yetinirse, o topluluk yarıdan çok güçsüzlük içinde kalır. Bir ulus ilerlemek ve uygarlaşmak isterse, özellikle bu noktayı temel olarak benimsemek zorundadır... Kadınlarımız da bilgin olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün öğretim derecelerinden geçeceklerdir. Sonra kadınlar toplumsal yaşamda erkeklerle birlikte yürüyerek birbirinin yardımcısı ve destekçisi olacaklardır...»

Mustafa Kemal Atatürk
(Ocak 1923, Söylev ve Demeçleri II)

İKİNCİ BASIYA ÖNSÖZ

«Türk Toplumunda Kadın»ın sorunlarını ele alan kitabımızın birinci basısı yayınlanmasından çok kısa bir süre sonra tükenmiştir. Ülkemizden ve dış ülkelerden gelen çeşitli mektup ve başvurular bu konuya karşı duyulan yoğun ilginin göstergesi olmuştur. Bu ilgi yoğunluğunun bir nedeni de Kopenhag'da Birleşmiş Milletler'in topladığı İkinci Dünya Kadın Kongresi'nin çizdiği ümit verici olmaktan çok uzak tablosu olsa gerek. Bu kongrenin de doğruladığı üzere günümüzde kadınlar,

- Dünya nüfusunun yarısını (% 50) temsil ettikleri ve
- İş saatlerinin üçte ikisini (% 66) doldurdukları halde,
- Dünya gelirlerinin ancak onda birine (% 10) ve
- Dünya mülkiyetinin % 1'inden daha az bir payına sahip bulunmaktadır.

Gerçekten de genel olarak ve Türkiye'de de özellikle kırsal ve düşük gelirli kentsel kesimler kadınlarının durumu beş yıl öncesine kıyasla daha da gerilemiştir. Örneğin:

- Birçok ülkede okuma yazma bilmeyen kadınların oranı artmıştır,
- Orta sınıfa mensup kadınların yükselen öğrenim oranına denk açık iş yerleri sağlanmamıştır,
- Yeni teknolojilerin uygulanması ile birlikte birçok kadın iş olanaklarını kaybetmiş ve sağlıkları bozulmuştur,
- Dünyanın içinde bulunduğu ekonomik bunalım, kadınların işsizliğini arttırmış, onlar için hayati olan destek hizmetlerin kısılmasına yol açmıştır.

Türk Sosyal Bilimler Derneği bu veriler karşısında Türk kadınları için ne gibi çözümlerin bulunabileceği ve ne gibi siyasaların oluşturulabileceği amacı ile 11-13 Ocak 1980 tarihlerinde Ankara'da «Türk Toplu-

munda Kadın Sorunlarına Yaklaşım ve Öneriler» konulu ikinci bir seminer düzenlemiştir. Bu seminerin başlıca amacı şöyle özetlenebilir:

a) Bugünkü eğilimlerin ve siyasetlerin belirlenmesi ve değerlendirilmesi,

b) Geleceğe dönük uygulanabilir somut önerilerin oluşturulması.

Seminerde ekonomik ilişkilerde kadının yeri, eğitim, sosyal güvenlik, sağlık ve yasal düzenlemeler alanlarında somut çözüm önerileri oluşturuldu. Bu önerilerin tümü kitabımızın ikinci basısının sonuna eklenmiş bulunmaktadır.

Bu verilerle zenginleştirilen ve genişletilen ikinci basımın hazırlanmasında tüm yazarlarla birlikte ve belki de onlardan fazla yorulan sayın Türk-öz Erder'e teşekkür etmeği borç biliriz. Aynı düşünce ve duygular içinde kapak düzeninin hazırlanmasında büyük bir titizlik ve ilgi gösteren Türk resim sanatkârı sayın Oya Katoğlu'nun emeklerini de kutlamak isteriz.

Bu kitabın yeniden Türk kitap piyasasına sunulması Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları A.Ş. sahiplerinden sayın Halim Bulutoğlu'nun ilgi, yardım ve katkıları ile mümkün olmuştur. Derneğimiz Yönetim Kurulu, Ekin Yayınevi ile yürütmüş olduğu örnek sayılabilecek işbirliğinden dolayı şükran duygularını ifade etmeği borç bilir. Nihayet kitabın teknik işlemlerini büyük zahmetlerle yürütmüş olan Kent Basımevi sahiplerinden sayın Kiper Bingöl'e, Maya Matbaacılık Ltd. Şti. sahiplerinden Özkan Tamer ve İstanbul-Ankara arasındaki tashih iletişimini karşılıksız olarak sağlayan Ulusov Otobüs şirketine de teşekkür etmek isteriz.

Ümidimiz üyesi bulunduğumuz Avrupa birliğinde kadınlara ilişkin bir kamusal örgüte sahip olmayan tek ülke olan Türkiye'nin bu boşluğu en kısa bir zamanda doldurmasıdır.

Atatürk, Türk kadınlarına altmış yıl önce, Batı kadınlarını imrendirecek ölçüde ileri haklar sağlamıştı. Bu haklar çağdaş gereksinmelere uygun olarak daha ileri götürmek bugün her Türk aydınının görevi olduğu inancındayız.

Prof. Dr. Nermin Abadan - Unat
Türk Sosyal Bilimler Derneği
Başkanı

Ankara, Şubat 1982

BİRİNCİ BASIYA ÖNSÖZ

Tarihsel gelişim içinde kadın-erkek eşitsizliği toplumsal yaşantının temel kurumlarından biri olma niteliğini günümüze kadar sürdürmüştür. Kadın sorunu, temelde, toplumlarda kadının statüsü, eşit haklara sahip olması, eşit hakları kullanabilmesi ve bunların zorunlu sonucu olarak kadının kişi olarak yeteneklerini geliştirmesi konularını kapsamaktadır.

Çok yönlü ve karmaşık bir sorun olan kadın sorununa çeşitli yönlerden yaklaşmak mümkündür. Son yıllara gelinceye kadar, Türk toplumunda kadın sorunu, tümüyle kadınlara tanınan yasal haklar açısından incelenmiş, bu hakların kullanılması açısından kadınların durumu, toplumsal konumlarına göre kadınların haklarını kullanma dereceleri arasındaki farklılıklar üzerinde durulmamıştır. Ancak, Türk toplumunda tek bir kadın sorunundan söz etmek mümkün değildir. Kırsal kesimde ücretsiz tarım işçisi olarak çalışan kadının, sanayide «ikinci sınıf» işçi olarak çalışan kadının ve kamu yönetiminde çalışan kadının kadın olmalarından kaynaklanan ortak sorunlarının yanında birbirinden farklı sorunlarının olduğu, toplumsal konumlarına göre yasal haklarından yararlanma derecelerinde farklılıklar olacağı açıktır.

Son zamanlarda yaygınlaşan ve örneğin sadece doğurganlık, karşılaştırmalı hukukî statü, siyasal katılma, gelişme ve istihdam gibi sınırlanmış konulara özgü tutulan araştırmalardan farklı olarak, bu yapıda çok yönlü görüşlerin bir araya toplanması amacı güdülmüştür. Okuyucuya hızlı değişen bir toplumda kadınların karşılaştıkları bellibaşlı sorun ve çıkmazların tümü sunulmağa çalışılmıştır. Benimsenen yaklaşıma göre tek bir ülkeye ilişkin tüm sosyo-ekonomik sorunları kapsamlı bir biçimde ele alınması halinde, örneğin kadının statüsü ve az gelişmişlik, bağımlılık, hızlı yapısal değişikliklere ilişkin gereksinimler arasındaki ilişkiler daha kolay anlaşılır bir hale gelecektir. Türk kadınının toplumdaki yeri işte bu düşüncelerle değerlendirilmiş ve en yeni verilerin ışığında yorumlanmıştır.

Bu kitabın hazırlanmasında çok sayıda değerli meslekdaş ve bilim kadınının desteği büyüktür. Bu nedenle içten gelen şükran duygularımı herşeyden önce bu yapıtı değerli yazıları ile zenginleştirmiş olan Ankara ve İstanbul bilim kurumlarında çalışan yazarlarına yöneltmek istiyorum. Bunlar arasında sürekli iyi niyete dayalı, yapıcı eleştirileri, değerli yönetsel önerileri ve vazgeçilmez yorumları için özellikle Prof. Dr. Mübeccel B. Kıray ve Dr. Deniz Kandiyoti'ye teşekkür etmek isterim.

Türkiye'ye bugüne dek çeşitli bilimsel çalışmalar nedeni ile yardımcı bulunmuş olan uluslararası araştırma kurumlarından «Nüfus Konseyi» (Population Council) nin de önemli yardımları olmuştur. Nüfus konseyi, Türk Sosyal Bilimler Derneğine, 16-19 Mayıs 1978 tarihlerinde İstanbul'da Yeniköy'de «Türk toplumunda kadın» konulu bir seminer düzenlemesine ve bu seminere Üçüncü Dünya ülkelerin kadın sorunlarını da dile getirmek üzere Hindistan Sosyal Araştırma Merkezinin üyelerinden Bn. Vina Mazumdar ile Fas'ın Rabat üniversitesinden Dr. Fatima Mer-nissi'nin davet edilebilmesi konusunda yardım etmiştir. Bu çeşit ön deneme sayılabilecek olan bu seminerde, kitabımızda yer alan çeşitli bahisler tartışılmış ve yazarlarımız bu tartışmaların ışığı altında yeni yorum ve düzeltmelere gitme olanağına kavuşmuşlardır.

Bu yapıtın yazılması ve derlenmesinde bana desteklerini ve sabırlarını esirgemeyen tüm meslekdaş ve yazar/dosyalarım arasında ayrı bir cilt halinde yayınlanmış olan «Türk toplumunda kadın — 1960'dan bu yana» bibliyografyayı hazırlayan kütüphane uzmanı Munise Aren, İstanbul seminerini etkin bir biçimde örgütlemiş olan Türköz Erder, İngiliz metinleri titiz bir incelemeden geçiren Dr. Fatma Mansur Coşar, ve seminerin örgütlenmesine katkıda bulunmuş olan Serap Can'a içtenlikle şükran duygularımı belirtmeyi borç bilirim.

Nihayet bana değerli fikir, görüş ve önerilerile en büyük manevî desteğim olan, ayrıca eşitlikçi demokratik bir aile yaşamını gerçekleştirmek suretile yapıtın fiilen ortaya çıkmasını kolaylaştıran eşim, Prof. Dr. İlhan Unat'a minnet borcum sonsuzdur. Bilimsel yaşamının önemli bir kısmını Atatürk'ün devrimlerinin yorumuna hasretmiş olan rahmetli eşim ve hocam Prof. Dr. Yavuz Abadan'ın anısı önünde bir kez daha saygı ile eğilirken, bu derlemeyi oğlum Mustafa Kemal Abadan ile kızlarım Ayşe ve Oya Unat'ın kişiliklerinde yirmi birinci yüzyılda daha insancıl, daha eşitlikçi, daha özgür bir Türk toplumunun yaratılmasında sorumluluk yüklenerek olan genç Türk kadın ve erkeklerine armağan ediyorum.

Prof. Dr. Nermin Abadan - Unat
Ağustos 1978, Şile

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BASIYA ÖNSÖZ	VII
BİRİNCİ BASIYA ÖNSÖZ	IX
ÖRİŞ	XIII
Nermin ABADAN - UNAT TOPLUMSAL DEĞİŞME VE TÜRK KADINI	1 - 32
NÜFUS, SAĞLIK, BESLENME	
Lella ERDER DEMOGRAFİK AÇIDAN TÜRKİYE'NİN KADIN NÜFUSU	39 - 57
Sabahat TEZCAN TÜRK KADINININ SAĞLIK SORUNLARI	59 - 72
Ciğdem KÂĞITÇIBAŞI TÜRKİYE'DE ÇOCUĞUN DEĞERİ, KADININ ROLÜ VE DOĞURGANLIĞI	73 - 96
Serim TİMUR TÜRKİYE'DE AİLE YAPISININ BELİRLEYİCİLERİ	97 - 111
Ayşe BAYSAL TÜRK KADINININ BESLENME SORUNLARI	113 - 130
İŞ GÜCÜNE KATILMA, EĞİTİM, PLANLAMA	
Gülten KAZGAN TÜRK EKONOMİSİNDE KADINLARIN İŞGÜCÜNE KATILMASI, MESLEKİ DAĞILIMI, EĞİTİM DÜZEYİ VE SOSYO - EKONOMİK STATÜSÜ	137 - 170
Ferhunde ÖZBAY TÜRKİYE'DE KIRSAL/KENTSEL KESİMDE EĞİTİMİN KADINLAR ÜZERİNE ETKİSİ	171 - 197

GÜL ERGİL

ÜÇ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANLARINDA KADINLARA İLİŞKİN SİYASALAR VE DOLAYLI SONUÇLARI

199 - 219

Oya ÇİTÇİ

TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE KADIN GÖREVLİLER

221 - 252

Ayşe ÖNCÜ

UZMAN MESLEKLERDE TÜRK KADINI

253 - 267

Tansı ŞENYAPILI

METROPOL BÖLGELERİN YENİ BİR ÖGESİ GECEKONDU KADINI

269 - 291

CİNSİYET ROLLERİNDE DEĞİŞİM VE DEVAMLILIK**Füsun AKATLI**

TÜRK YAZININDA KADIN İMGESİ

299 - 310

Deniz KANDİYOTİ

KADINLARDA PSİKO - SOSYAL DEĞİŞİM KUŞAKLAR ARASINDA BİR KARŞILAŞTIRMA

311 - 339

Mübeccel B. KIRAY

KÜÇÜK KASABA KADINLARI

341 - 356

DİN - SİYASAL DAVRANIŞ**Binnaz TOPRAK**

TÜRK KADINI VE DİN

361 - 373

Şirin TEKELİ

TÜRKİYE'DE KADININ SİYASAL HAYATTAKİ YERİ

375 - 396

ÇÖZÜM YOLLARI VE ÖNERİLER

397 - 408

BİBLİYOGRAFYA KAYNAKLARI

409 - 410

YAZARLAR

411 - 413

GİRİŞ

Türkiye, Ortadoğu'da, Halifeliğin kaldırılması, anayasal bir kural olarak laikliğin yerleştirilmesi, eğitimin birleştirilmesi gibi ilerici siyasal tercihler yardımı ile dinin devlet işlerinden ayrılmasını gerçekleştirebilmiş tek Müslüman ülkedir. Yine Türkiye, 1926'da İsviçre Medenî Kanununun kabulü suretile cinsiyet ayrılığı ve yasal eşitsizliğe dayalı Şeriat kurallarını kaldıran ilk ülke olmuştur. Böylesine köklü ve derine inen reformlar, kuşkusuz, Türk kadınlarının toplumsal konumunda kapsamlı ve ölçülebilen değişikliklere yol açmıştır.

Şu kadar ki yarım yüzyıllık bir deneme, özellikle Türkiye'nin kırsal kesiminde yaşayan kadın nüfusunun çözümlenmemiş sayısız sorunları, bizi geçmişteki siyasetlerin yerindeliği ve etkinliği üzerinde düşündürmesi gerekir. Öyle görünüyor ki şu önemli soruları sorma zamanı gelmiştir: Belli bir ülkenin kadınlarının çoğunluğunun yaşam biçim ve koşulları ne ölçüde «hukuk sistemleri devrimleri» yolu ile değiştirilebilir? Hangi belli-başlı ekonomik, toplumsal ve siyasal faktörler doğrudan ya da dolaylı yoldan hızlandırıcı ya da yavaşlatıcı bir rol oynamaktadır? Savaş gibi olağan üstü durumlarda ekonominin örgütlü sektöründe devreye sokulan kadın işgücü kadınlar için eşitlik gibi toplumsal bir akımı hızlandırır mı? Yoksa olağanüstü koşulların ortadan kalkması ile eski düzene yine dönülmekte midir? Bir ideoloji ve kültürel değer yargıları sistemi olarak din kadınların toplumsal ve siyasal katılma süreci üzerinde belirleyici etkinliğini sürdürmeğe devam ediyor mu? Türk kadınlarına tanınan siyasal hakların gerçek nedenleri nelerdir? Seçim döneminde görülen yüksek bir sayısal seferberlik ve katılma, kadınların politikada marjinal bir yer işgal etmelerini önler mi?

Bu kitabın amacı 1970'lerin sonuna doğru Türk kadınlarının başan ve sorunlarını, elde ettikleri ile amaçladıklarını kapsamlı bir şekilde irdelemektir. Bu açıdan Türkiye devletinin kurucusu, Atatürk'ün öncülüğü her türlü tartışmanın ötesinde açıktır. Bununla birlikte Mustafa Kemal'in

karar ve girişimlerin nedenlerini anlamının önemi büyüktür. Türk kadınları, büyük ölçüde Atatürk ve yakın çalışma arkadaşlarının oluşturdukları fikir, eylem ve örgütlerin etkisi ile bir ölçüde devrimci bir bilinçlilik kazanmış sayılırlar. Ancak bu Kemalist kadrolar İslama dayalı bir kültür iklimi içinde toplumsallaştırılmışlardır. Temel değer yargılarını cinsiyet ayırımına dayalı bir toplum düzeninde kazanmışlardır. Bu önemli gözlem belki bugüne dek elde edilen sonuçların çelişikliğini bir ölçüde aydınlatmağa ve cinsiyet rollerinin dağılım ve ayırımına ilişkin bazı kuramsal açıklamalar getirmeğe yarayabilir.

Çeşitli sosyolojik, antropolojik ve sosyal psikolojiye ilişkin kuramlara (Goode, 1963 : Bett. 1957) baktığımızda, tüm bulguların cinsiyet rollerinin dağılımı ile kadının toplumsal konumundaki değişimlerin herşeyden önce ekonomik sistemindeki değişime bağlı olduğu görülür. Bu görüşe ek bir boyut kazandıran görüş, toplumsal bunalım yaklaşımıdır. Buna göre hızlı çağdaşlaşma, savaş ve toplumsal bunalımlar, hiç değilse bir süre için, «erkek»lere özgü sayılan işlerin başına getirmektedir. (Boulding, 1966) Bu olguyu tüm kaynakların ulusal bir amacın gerçekleştirilmesi uğruna seferber edilmesi biçiminde de tanımlamak mümkündür. Bunalım dönemlerinde, günün ekonomik ya da askerî gereksinimleri, erkek ve kadınlara özgü işlere ilişkin kültürel norm ve ideallerinde, geçici de olsa, bir çözümlenmeye neden olabilir. Böylece bunalım kuramı toplumda kökleşmiş bulunan cinsiyet rollerinin değişikliğine ilişkin olasılık ve sınırlılıkları göstermeğe yaradığı gibi zaman ögesinin de önemini ortaya koymaktadır. Nihayet bu yaklaşım birleştirici ulusal akımlarla sürekli yasal değişikliklere yönelik ideolojik eylemler arasındaki farklılaşmayı ve sınıf yapısındaki değişimin ana belirleyiciliğini ortaya çıkarmak açısından da yararlıdır.

Kısmen bunalım kuramı yardımı ile yorumlanabilen Türkiye örneği olayı sınıflaşma olgusunun en önemli yeri işgal ettiği birçok etkeni bağrında barındırmaktadır. Bu etkenlerin başlıcaları şunlardır: ulusal kurtuluş savaşının rolü, kadınların kamu yaşamından uzak ve ayrı tutulmaları konusundaki dereceli gerileme, batılaşmağa yönelik kapsamlı bir çağdaşlaşma programının bir parçası olarak girişilen sistematik eğitimsel çabalar, endüstri ve hizmet sektörlerinin büyümesine yol açan yeni teknolojilerin topluma girmesi, kültür ikileminin sürmesi.

Bu yapıda sunulan onsekiz bahis, dört alt bölümde toplanmış bulunmaktadır. Birinci bahis tarihsel bir geri bakış çerçevesinde geçen son elli yıldaki ilerleme ve başarısızlıkların bilançosunu verme çabasıdır. Bunu izleyen ilk altbölümde bölgesel gelişme düzeylerinin açısından Türkiye'nin toplumsal dokusuna egemen olan demografik eğilimler, özellikle kadınların yeniden üretici görevleri, doğurganlık tutumları ve yetersiz bes-

lenmeden ileri gelen yetersizlikleri ele alınmaktadır. Yine aynı altbölümde çocuğun değeri gibi bir temel sorun, sosyal psikoloji disiplininin yardımı ile yaş, gelir, meslek ve sınıfsal mensubiyet ölçülerine göre irdelenmektedir.

İkinci altbölümde kadının tüm ekonomik katılım biçimleri, üretim ilişkileri ortasındaki yeri, kırsal/kentsel göç olgusunun ekonomik katılıma olan etkisi, ekonomik kalkınmada kadın işgücünün geçirdiği değişim süreçleri ele alınmaktadır. «Eğitim», «kadının işgücüne katılması» ve «gelişim» arasında olumlu bir korrelasyon olduğu tarzındaki yaygın kanı ayırtılı biçimde ele alınmaktadır. Kalkınma planlarının kadınların toplumsal konumu üzerindeki etkisi de geçmişteki üç Beş Yıllık Kalkınma planlarının ışığı altında yorumlanmaktadır.

Üçüncü altbölüm cinsiyet rollerindeki değişikliklere ayrılmıştır. Cinsiyet farklılaşması burada birbirinden açıkça ayrılan kişilik yapısını da oluşturan bir işbölümü anlamında ele alınmaktadır. Bu bölümde egemen olan genel yaklaşım cinsiyet farklılaşmasının ölçüsü ve biçimlerinin belirleyici bir etken olması yerine diğer toplumsal ve ekonomik ilişkilerde ortaya çıkan değişimlerin bir sonucu olmasıdır. Başka bir deyimle cinsiyet farklılaşmasındaki değişim toplumsal sınıf ve teknolojik gelişmeye kıyasla çok daha az potansiyel taşımaktadır. Bununla beraber cinsiyet rollerinin özellikle siyasal toplumsallaştırma süreci içinde olağanüstü büyük bir önemi vardır.

Özetle, yarım yüzyıl önce çağdaşlaşma ve kadın haklarını eşitlikçi bir çerçeveye oturtmak suretile girişilen siyasal eylem ve yönetsel çabaları, gelişmekte olan, laik, Müslüman bir topluma ilişkin özellikleri ile birlikte ele alınmıştır. Bu irdeleme yardımı ile toplum bilimcilerle karşılaştırmalı çalışmalar yapabilmeleri için yeni bir kaynak oluşturmaya çalıştık. Kitaba katkıda bulunan tüm yazarların kadın toplum bilimci olmaları, bireysel takdire dayalı bir tercih yerine kaçınılmaz bir seçim olmuştur. Zira günümüz Türkiyesinde bu alanda çalışanların büyük çoğunluğu kadındır. Bu olgu belki de gelişen bir ülkede kadınların hukuksal statüsünü düzenlemekle en büyük ölçüde güçlü bir kadın bilimciler ve aydın seçkinler grubunun oluşmasına hizmet ettiği savını doğrulamaktadır.

Bu kitabın derleyicisi sıfatile Türkiye'de kırsal ve kentsel kesimlerde yaşayan ve «sessiz çoğunluğu» oluşturan «ikinci sınıf yurttaşların» sorunlarına yarımın ilgili ve kendilerini bu davaya adanmış Türk erkek ve kadın kuşaklarının eğileceklerine, böylece daha demokratik, daha eşitlikçi ve isteklerini açıklamak hususunda daha güçlü bir kadın nüfusunun yetişmesine katkıda bulunacaklarına inancım tamdır.

N. A. U.

TOPLUMSAL DEĞİŞME VE TÜRK KADINI

Nermin ABADAN - UNAT

Türk kadınlarının toplumsal statüsünü köklü biçimde değiştirmek ve onları sorumlu, kendine güvenen birer vatandaş haline getirmek Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Atatürk'ün başlıca uğraşlarından biri olmuştur. Atatürk, cinsler arasında tam bir eşitlik, öğrenim alanında eşit olanaklar ve ömür boyunca tek taraflı bir bağımlılığa dayanmayan ilkelere gönülden bağlanmıştı. Mustafa Kemal işte bu düşüncelerin etkisiyle tüm dikkatini başta çok karılılık (poligami) olmak üzere cinsler arasında farklılıklar gözeten yasaların kaldırılması konuları ile İslamlığın geleneksel ahlâki normları üzerine yoğunlaştırmıştır. Çarşaf ve peçeyi yasal yoldan yasaklaştırmak suretiyle kadınların özel hayatına doğrudan doğruya karışmamakla beraber, Atatürk, zamanının ve enerjisinin önemli bir kısmını seçim hakkını da içeren bir seri yasal ve yönetsel reformlara harcadı. Ona göre kadınların özgürleşmesi bu eşitlikçi yasaların yardımıyla kendiliğinden gerçekleşecekti.

Şu kadar ki son elli yılın bilançosu bize açıkça yasama yolu ile yapılan devrimci girişimcilerin **Türk toplumundaki** kadının rol ve statüsünü ancak kısmen değiştirebilmiş olduğunu açıkça göstermektedir. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen reformlar ulusal düzeyde göze çarpan büyük farklılıkları ortadan kaldıramamıştır. Kırsal ve kentsel kesimler, sınıflar ve bölgeler arasındaki farklılıklar süregelmektedir. Geleneksel toplumsallaşma kalıpları, kadınların özellikle eş seçme, evlilik ve miras kalıpları konularında önemli davranış değişmelerini engellemekte, yeniliğe karşı direniş süregelmekte, ülkenin kırsal yöresinde halâ başlık talep edilmektedir. Bununla birlikte Türkiye'yi kadının toplumsal konumu, toplumsal ve ekonomik etkinliği açısından kıyasladığımız zaman, ülkemizin tartışmasız biçimde önderlik ettiği bir gerçektir. Öğrenim olanaklarından yararlanma konusunda uzun yıllardan beri sistematik biçimde güdülen siyaset öncelikli çapta bir kadın seçkinleri grubu oluşturmuştur. Bu seçkinler özellikle akademik alanda, serbest meslekler, güzel sanatlar ve edebiyatla, kamu yönetimi ile özel girişimin bazı kademelerinde göze çarpmaktadır. Bu inceleminin amacı son elli yılda kadınlara ilişkin değişim ve süreklilik alanlarını

belirleme, çağdaş Türkiye'nin kadınlarına ilişkin belli başlı sorunlarına işaret edip, toplumsal değişimi hızlandıracak önlemleri dile getirmektedir.

Batı ülkeleri son yirmi yıldır, doğu blok ülkeleri ise daha yakın bir geçmişte kadın sorununu çeşitli açılardan yeniden ele alarak, bu konuyu toplumsal değişme sürecinin itici bir gücü olarak görmeğe başlamışlardır. Bu değerlendirme tarzında kuşkusuz değişme kuramları ile uğraşan sosyal bilimcilerin katkıları büyük olmuştur.

Türk toplumunda kadının statüsünü geçmişte ve günümüzdeki yerini daha isabetle değerlendirebilmek için ilk önce çağdaş dünyamızda kadın hareketlerinin çeşitli yönlerini kısaca gözden geçirmede yarar vardır.

I — Çağdaş kadın hareketleri

Günümüzde kadının toplumsal konumu, cinsler arası eşitlik, kadınların yeniden üretim sürecinde «görünmeyen» payları yoğun bir biçimde tartışılmaktadır. İkinci dünya savaşından sonra dünya barışını korumak ve sağlamlaştırmak amacı ile kurulan Birleşmiş Milletler, ileri derece gelişmiş endüstri ülkelerinde büyük ölçüde gerçekleşmiş sayılan kadın/erkek eşitliğine —toplumların farklı gelişme ve kültür düzeylerine rağmen,— evrensel bir güncellik kazandırmıştır. 1975'te başlatılan Kadın On Yılı Eylem Planı birçok ülkede köklü ve eşitliği destekleyici yasal değişmelere neden olmuştur.

Bu akımı yepyeni bir fikir hareketi saymak yanlıştır. Kısa bir tarihsel irdeleme gösteriyor ki, bu konu ondokuzuncu yüzyılda sanayileşme ile birlikte kamu yaşamına girmiştir. 1850'lerde güçlenen feminizmin bu ilk aşaması sırasında kadın hakları önemli bir yer işgal ediyordu. Nitekim Birleşik Amerika'da 1848'de Seneca Falls'da toplanan ilk kadın hakları kongresinde, kadınların yapılışında katkıları bulunmayan yasalara saygı gösterme zorunluluğu, mahkemelerin evli kadınların kendilerine özgü haklarını tanımağa yanaşmamaları, kocanın eşin mal, mülk ve geliri üzerinde tanınan denetim yetkisi gibi kadınlardan esirgenen hukuksal ve siyasal eşitsizlik durumları öncelik taşıyordu. Birleşik Amerika'da köleliğin kaldırılması için başlatılan akımla koşut olarak yürütülen bu savaşında kadının evlilik durumu ve aile içindeki yeri uzun uzun tartışmalara yol açmıştı. (1)

Feminizmin ilk aşamasında cinsiyet rollerinin eleştirisini yapan kadınların başında C.P. Gilman gelmektedir. 1898'de yayınlanan «Kadın ve Ekonomi» adlı yapıtında evlilikte ana sorununun kadının ekonomik bağımsızlık olduğunu belirtmişti. (2) Gilman aile içinde erkeğin egemenliğini ve kadının özerkliğini etraflıca inceledi. Ne var ki o dönemin fe-

minist önderleri, erkeklerin ekonomik ve toplumsal gücüne karşı çıkmaya cesaret edemedikleri için kadınların siyasal alanındaki baskıcı rejimini eleştirmeye yeğlediler. Kadının özgürleşmesi ve eşitlikçi, uygar, çağdaş bir statüye kavuşmasının her şeyden önce kapsamlı yasama ve yönetim önlemleri ile gerçekleştirilebileceğini savunan bu görüş 1872'de İngiliz Mary Wollstonecraft tarafından yayınlanan «Kadın Hakları Savunması» başlıklı yazıtında şöyle tanımlanmıştı. «Kadınların toplumdaki konuları gördükleri öğrenimin doğal sonuçlarıdır... Kadınlara haklarını veriniz, kendileri erkeklerin erdemlerini ayrıca benimseyeceklerdir.» (3) Yasa önünde eşitlik, eşit işe eşit ücret, öğrenim alanında eşit olanaklar, seçim hakkı gibi siyasal hakların tanınması uzun vadede faal, katılımcı birer vatandaş olmağa istekli yeni kadın kuşakları yetiştirmeye yeterli olacağı sanılmıştı. Kısaca bu yoruma göre değişim yaratacak olan başlıca araç, yasama önlemleridir. Bu halile feminist akımı batılı ülkelerde siyasal hakların tanınması ile bir bakıma hedefine ulaşmıştı ve bunun doğal sonucu olarak tüm gücünü yitirmişti.

Oysa kadının sosyo-ekonomik sorunları çözülmüş olmaktan uzaktı. Nitekim feminist akımının yeniden güçlenmesi doğrudan doğruya kadın işgücünün yeniden çalışma piyasasına çıkmasına bağlantılı olmuştur. Önce 1920'lerde, daha sonra ikinci dünya savaşı sırasında ve nihayet 1960'larda uluslararası göç hareketinin yoğunlaşması ile birlikte kadınların ekonomik gücü ve rolleri yeniden kamuoyunun gündemine getirildi.

Erken feminist hareketi nasıl ki özünde ekonomik güçlerin yattığı köleliğin kaldırılması mücadelesine bağlantılı olarak doğmuşsa, ona benzer şekilde 1960'larda batıda süratle yayılan kadın akımı o yıllarda güç kazanan Yeni Sol ve Medeni Haklar hareketinden kaynaklandı. Gerçi Simone de Beauvoir daha 1948'de «İkinci Cins» adlı yapıtı ile kadının cinsiyet rolünü ayrıntılı eleştirmişti. Fakat bu yapıt o tarihlerde ancak sınırlı yankılar uyandırmıştı. Oysa 1960'lardan sonra ortaya çıkan gençlik, azınlık hareketleri ile birlikte kadın akımı bu soruna ayrı bir yer tanımış ve kadının ezilmesini önlemek üzere başlıca amaç olarak yeni ve farklı bir bilinçleme uyandırmayı benimsemiştir. Günümüzde kadın hareketlerinde beş temel yaklaşım görülmektedir.

1.1 Evrimci - Hukuksal yaklaşım

Yasalar önünde eşitliği temel hareket noktası alan bu yaklaşıma göre değişim yaratacak olan başlıca araçlar, yasal önlemler, eşitlikçi değer yargıları etrafında yaygın çabalar ve son zamanlarda aile planlaması, kadının

ekonomik hayata katılması gibi ulusal ve uluslararası çalışmalardır. Birleşik Amerika'da bu yaklaşımın temsilcisi sayılan ve 1966'da kurulan Ulusal Kadın Örgütü (National Organization of Women —NOW—), kadının eşitliğini sağlama amacı ile, a) Federal anayasada köklü bir değişikliği gerçekleştirmeği, b) Destekleyici eylem (affirmative action) terimi ile ifade edilen ve kadınlara ayrıcalıklı bir yer tanıyan bir işe alma politikası ve c) eğitim alanında keza kadınları öncelikle destekleyen önlemler izlemektedir. Bu yaklaşımı benimseyen örgütler kuramdan çok etkili eylem ve önlemlere önem vermektedirler. 1975'de ilân ettikleri Kadın Yılından bu yana kadının evrensel çapta toplumsal statüsünü düzeltme amacı ile on yıllık bir eylem planı oluşturmuş ve bu arada birincisi Mexico City (1975), ikincisi ise Copenhag'da (1980) olmak üzere iki dünya konferansı toplamış olan Birleşmiş Milletler de, bu görüşün yaygınlaşmasına çalışmaktadır.

1.2 Kültürel cinsiyet rolü ve stereo tipine dayalı yaklaşım

S. Freud'un «anatomi kaderdir» kuralını tartışma konusu haline getiren bir kısım sosyal bilimciler, kadının toplumdaki konumunun kültürel boyutlarını ele almışlardır. Bu yaklaşımda en önemli öge, kadının kimliğidir. Birçok kültürler, özellikle İslam, kadına yetenekleriyle potansiyel gücünü geliştirmek, gereksinmelerini karşılamak üzere gereken olanakları tanımamaktadır. Bu durum birçok sosyal bilimciyi kültürel cinsiyet rolü ve stereotipleri incelemeğe sevkctmiştir. Böylece birincil ve ikincil gruplardaki toplumsallaştırma sürecinde kadına ne gibi bir rol tanınmış, keza işbölümü alanında kadın hangi toplumsallaşma kalıbına tâbi tutulduğu araştırılmağa başlanmıştır. Bu konuda özellikle 1950'lerde dünya çapında yankı uyandırmış olan Simone de Beavoir'un ünlü yapıtı «İkinci Cins»i (5) anımsamak yerinde olur. Şukadar ki bu kitabın yazarı, sömürüldüğüne kesin kanaat getirdiği kadınlar için yeni haklar talep etmemekte, siyasal ve ekonomik alanda yeni çözümler önermemektedir. Simone de Beauvoir'un asıl amacı kadının toplumdaki eşitsiz konumunun bilincine ulaşabilmesi için daha fazla bilgi sunmak, açıklık sağlamak, bu arada toplumsal kültürün özellikle din ve ideolojilerin belirleyici payını ortaya köymaktır.

1960'lardan sonra bu yönde en etkin çalışmalar Betty Friedan tarafından yapılmıştır. «Kadınlık Efsanesi» adlı yapıtı ile psikoanaliz ve yapısalcılık (fonctionalism) gibi toplum bilimde önemli bir yer tutan iki kuramın kadının ikinci sınıf vatandaşlık statüsünü nasıl perçinlediğini, evkadını rolünü sürdürmesi için kitle iletişim araçlarının nasıl baskı yaptıklarını çok açık bir biçimde ortaya koymuştu. (6)

Bu doğrultuda yeni bir aşama İskandinav ülkelerinde görüldüğü gibi, geleneksel cinsiyet rollerini değiştirmek ve eşdeğerli kılmak için tüm okul kitaplarını taramak, eşitlikçi yeni eğitim politikaları oluşturmaktır. Kadınları büyük ölçüde geleneksel erkek meslek dallarına itmek tarzındaki denemeler ve eğitim politikaları yolu ile cinsiyete dayalı basma kalıp rolleri gidermek için geliştirilen plan stratejileri de bu yaklaşımdan esinlenmiş sayılırlar.

1.3 Radikal feminizm

Kadının sömürsünün başlıca neden ve kaynağı olarak sırf erkeklerin baskısını gören radikal feministlere göre sömürünün kalkması için yapısal değişiklikler değil, sırf kadınlar tarafından yaratılan yeni bir kültür ve kurumlar gereklidir. Onlara göre kadın hareketi tamamen özerk olup, kadınlara yeni bir yaşam biçimi sağlamalıdır. Bu nedenle 1960'lerden sonra güçlenen radikal feministler, aile ve evliliğin toplumsal kaynağı ve tarihsel gelişimine fazla önem vermeksizin, gerek evliliğin, gerekse pedersahî nitelikler taşıdığını ileri sürdükleri çekirdek ailenin kalkmasından yanadırlar. Batıda sınırlı bir şekilde türemiş olan «toplu yaşama» (commune) biçimi, bir bakıma bu akımın somut bir ürünüdür.

Radikal feministler arasında en geniş ölçüde kuramsal düşünceler oluşturmuş olan Amerikalı Kate Millett ile Shulamith Firestone'dur. Kate Millett'in «Cinsiyet Politikası» (7) adlı yapıtında aile ve toplumu ataerki bir kurum olarak görmekte, erkeklerin ise kadın ve çocuklar üzerinde mutlak bir egemenliğe sahip oldukları görüşündedir. Shulamith Firestone ise «Cinsiyet Divalektiği»nde (8), erkeklere bağımlı olan kadınların varattığı biyolojik ailenin, toplumun tüm katmanlarında hiberarsik ilişkilerin oluşturduğu bir psikolojiyi yarattığını belirtmektedir. Radikal feministler kadının zaman içinde ailede oynadığı rol, kocası ve çocuklarına karşı taktığı dengeleyici güç yönünü görmek istememektedirler.

1.4 Sosyalist feminizm

Sosyalist düşünürler bir kadının sorununun olamayacağı noktasından yola çıkarlar. Kadın sorunundan söz etmek onlara göre kadını bir inceleme nesnesi haline indirmektir. Onlara göre sorun ancak üretim, yeniden-üretim süreci içinde anlaşılabilir, dolayısıyla böyle bir çözümleme ekonomik, politik ve ideolojik düzeylerde yürütülmelidir.

Gerçi sosyalizm literatüründe A. Kollontai, Clara Zetkin (9) gibi kadın düşünürler değişik görüşler geliştirmişlerdir. Alexandra Kollontai, sos-

yalist bir devrimle el ele gitmesi gereken, kadının ve insanın cinsel baskılardan kurtuluşu demek olan «kanatlı eros devrimi»nden söz etmişti. Bununla birlikte bu tür fikirler azınlıkta kalmış ve sosyalist akımlar genel olarak cinsel püritanizmde karar kılmışlardır. Bu açıdan bakılınca, sosyalistler için bireysel yaşamdaki toplumsal ilişkiler, bilinçli bir mücadele olmaksızın değişebilir. Onlara göre üretim ilişkilerinde olup biten değişimler, refleks biçiminde özel ve aile yaşamını değiştirmektedir. Dolayısıyla sınıfsal sömürü, cinsiyet sömürsünden önce gelmektedir. Sosyalistler kadının aile içindeki rolünün nasıl değiştiğini incelemeye pek yanaşmamaktadırlar. Öte yandan sosyalist bir düzende sağlanan hakların aile içinde de eşitlikçi bir ilişkinin yaratacağı iddiasını yürütmektedirler.

1.5 Anti-emperyalist feminizm

Bu yaklaşıma göre kadının sömürüsü, diğer çeşitli sömürü biçimleri ile eşit tutulmalıdır. Bu yaklaşıma göre kadının toplumsal, ekonomik ve kültürel sorunlarının doğası mensup olduğu sosyal sınıfa göre değişmekle beraber, soruna ayrıca çağımızın uluslararası iş bölümü ve sınıf yapısının oluşturduğu dünya ekonomik düzeni ve hiyerarşi boyutunu da eklemek gerekir. Bu hiyerarşi çok uluslu şirketlerin metropol merkezlerdeki yoğunlukları ve sermavenin egemenliğine tabidir. Çok uluslu şirketlerin kararları büyük ölçüde «Üçüncü Dünya»nın ülkelerinin çevresel halkalarını etkilemektedir. Kadınlara bu düzeyde özel bir yer verilmez. Buna göre «uluslararası sınıf sistemi», «ulusal sınıf yapısı» ve «aile siyaseti» karşılıklı ilişki halindedir.

Çağdaş kadın hareketleri günlük yaşamda bağımsızlık ve mahremiyeti koruma, nefse güven ve şefkat arasındaki farklılığı, kadınlara her iki nitelliği geliştirmeleri konusundaki teşvikleri ile gidermeğe çalışmışlardır. (10) Şukadar ki bu bireysel yaklaşım, belirli bir politik programın çerçevesine oturtulmadıkça, ancak çeşitli almaşıklara erişebilecek, belli bir eğitim düzeyine ulaşmış kadınlara yarar sağlayabilmektedir. Oysa gerçek pedersahî aile yaşantılarını sürdüren kırsal kadınlar bu çemberi yıkmadıkça gerçek bir özgürlüğe kavuşamazlar. Atatürk devrimleriyle Türk kadını çağdaş vasalarla donatarak laik bir toplum düzeni içinde, eğitimde eşit fırsatlara kavuşturulmağa çalışmıştır. Ancak Türk kadını geçmişten devraldığı sivasal kültür değerleri ve geleneksel toplumsallaşma kalıplarından sıyrılabilmesi için eskisinden farklı bir ekonomik konuma gelme durumundadır. Katetmesi gereken yeni mesafevi daha iyi algılayabilmek için bu gelişmenin çeşitli aşamalarını belirtecek kısa bir tarihsel çözümleme yapma zorunluğu doğmaktadır.

II — Türk kadınının toplumsal statüsünün tarihsel gelişim çizgisi

2.1 İslâmdan önce Türk kadını

İslâmiyetten önceki Türk kadınının toplumsal konumu en ayrıntılı biçimde Ziya Gökalp'ın «Türkçülüğün Esasları» yapıtında irdelenmiştir. Buna göre eski Türklerde ana ve baba soyu değerce birbirine eşit tutulmuştur. Evlenmeden önce delikanlılar bir kahramanlık sınavından geçirilerek yeni bir ad alıyorlardı. Bu sınavı başarı ile geçiren babanın yetkesinden çıkıp Hakan'ın yetkesi altına giriyordu. Delikanlı olsun, gelin olsun, aile kalcından kendilerine düşen payı alabilmek için büyüklerinin ölmesini bekleme zorunda bırakılmamışlardı. Her iki taraf aile malından hakkını önceden alıp mallarını birleştirerek ortak bir ev sahibi olurlardı. Dolayısıyla eski Türklerde ev yalnız kocanın malı olmayıp, karı ile kocanın ortak malı idi. Yine bu nedenle evin erkeğine «ev ağası» denildiği gibi, evin hanımına da «ev kadını» denirdi.

Ziya Gökalp'e göre eski Türkler görelî olarak demokrat ve feminist sayılabilirler. Dinsel inançlar alanında şamanizmin etkisile kadının, totemizmin etkisile de erkeğin kutsal bir güce sahip olduğuna inanıyorlardı. Bu inanç onları hukuk alanında erkek ve kadına eşit haklar tanımağa doğru itmiştir. Bu gelişmenin somut örnekleri kamu hukuku alanında karşımıza çıkmaktadır. (11) Kaleme alınan buyrultuların kabul edilebilmesi için «Hakan ve Hatun buyuruyor ki» sözlerle başlaması gerekirdi. Şölenlerde, kurultaylarda, tapınma ve törenlerde; savaş ve barış kurullarına hatun da hakanla birlikte olurdu. Kadınlar örtünme konusunda hiçbir zorlamaya tâbi tutulmuyorlardı.

Göçlerden sonra Anadolu'ya verleşen Türklerin İslâm dinini onuncu yüzyılda kabul ettikleri halde XIV'cü yüzyıla kadar İslâm öncesi değer ve törelere saygı gösterdiklerini ortaya koyan önemli bir yapıt «Dede Korkut Hikâveleri»dir. Bu yapıt da sözü geçen kadın tipleri, İslâm öncesi ve göçebelik dönemi erkek tiplerini andırmaktadır. Erkek gibi ata biner, ok atar, gerektiği zaman savaşır. Kadın bir haz objesi gibi ele alınmamaktadır. Erkek olsun, kadın olsun, aranan en önemli erdem kahraman olabilmektir. (12)

Kısacası İslâmiyetten önce Türk kadını o günün koşulları göz önünde bulundurulursa, özgür yaşamıştır. Çeşitli işlere eşile birlikte girmiştir. Dolayısıyla biyolojik görevi olan analığın elverdiği ölçüde özgürlük ve eşitlikten en geniş ölçüde yararlanmıştır. (13)

2.2. İslâm sonrası Türk kadını

Türklerin yerleşim merkezlerinin yedinci yüzyıldan sonra Arap sömürgeciliğe tâbi olması ile birlikte kadının toplumsal konumu çok köklü bir şekilde değişmiştir. İslâm dini ve hukuku kadına çok sınırlı haklar tanıdığı için Türk kadını kamu alanındaki yerini yitirdiği gibi aile yapısının içinde de bağımsızlığını yitirmiştir. Gerçi İslâm dini kadına, tanıklıkta erkeğin yarı hakkını tanımakla birlikte adaleti şart koşturmuştur. Kuran'ın Nisa suresinde «hoşunuza giden kadınlardan iki, üç ve dört kadın alın, fakat bunlar arasında adaleti gözetemeyeceğinizden korkarsanız, o zaman bir zevce ile ya da sahip olduğunuz cariye ile iktifa ediniz» demektedir. (14) Buradaki adalet anlayışı aslında aldatmadır, zira kadın insan ya da eş olarak değil, nikâhla bağlanan ya da satın alınan meta olup, olmamasına göre ayırt edilmektedir. Esasen İslâm dininde bugüne dek kadına ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapılmasının başlıca nedeni, Hadis'lerden birinde belirtildiği üzere kadını bir meta (mal) saymasıdır. Bu nedenledir ki Kuran erkeklere cinsel ilişkilerde de karıları ile diledikleri biçimde sevişme hakkını tanımaktadır.

İslâm dininin kadında aradığı başlıca erdem, itaattir. (15) İşte bu nedenle Türk kadınının yaşamı Necla Arat'ın isabetle belirttiği üzere Cumhuriyet dönemine kadar baş eğme, suskunluk, ezilme, cennet mutluluğuna kavuşma avuntusu içinde geçmiştir. (16)

Seriat vasalarının çerçevesinde evine hapsedilmiş, ömrü boyu reşit olamayan kadınların günlük yaşamları ayrıca Halife Sultanların zaman zaman çıkarttıkları fermanlarla büsbütün sıkıcı bir hale gelmiştir. Bu fermanlardan bazıları şunlardır: «Kadınların muhalebeci dükkânlarına girmeleri yasaklanmıştır.» (Tarih 23 Muharrem 981). «Kadınların mesire yerlerine gitmeleri yasaklanmıştır.» (Tarih 1165). «Kadınlar, ancak haftanın dört günü sokağa çıkabilirler.» (II ci Osman'ın Fermanı, 12 ci Yüzyıl). «Kadınların sokakta babaları ve oğulları ile birlikte yürümeden, aynı arabalara binmeleri, belli meydanları geçmeleri vasaktır.» (1278). «Yüze yapışan yaşmak takmak vasaktır.» (15 Eylül 1881). (17)

Türkiye'de kadının özgürleşme çabaları toplumda din, ırk veya cins avırımı gözetmeksizin bireysel hakları güvence altına almak üzere ilân edilen 1839 tarihli Gülhane Hattı Hümayun'dan sonra belirginleşmeğe başlamıştır.

2.3 Ondokuzuncu yüzyılın Osmanlı toplumunda kadınların toplumsal konumunun evrimi

Kadınları özgürleştirme konusundaki ilk girişimler XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanmaktadır. Osmanlı toplumunun hızla batılaşmasını isteyenler, sarayda tek karılığın hukuksal rejiminin uygulanmasını, bu amaçla padişahın odalıklarının tasfiyesini, kadının giysilerini özgürce seçebilmesini, kolluk kuvvetlerinin kadınların özel yaşamına karışmamasını, evlilikte serbestçe eş seçebilme olanağının sağlanmasını, evlilik hazırlıkları sırasında araçların kaldırılmasını, kızlar için özel bir tıp okulunun kurulmasını, Avrupa'dan esinlenen bir medenî yasanın kabul edilmesini, çok karılılık (poligami) ve tek taraflı boşanma kanunlarının kaldırılmasını, kadınların sorununa genellikle önem verilmesini, talep ediyorlardı. (18)

Avrupa türü öğrenimin Monmartre'den esinlenen ahlâksızlıktan başka bir şey olmadığını ileri süren bu dönemde yaşamış olup, Türk milliyetçilik fikirlerini hararetle savunmuş olan bir grup aydın, bu düşüncelerine rağmen çok karılılık, tek yönlü boşanma gibi kurumlarla çarşaf ve peçeyi yermekten geri kalmamışlardır.

Cinsler arasındaki ayırımın sürdürülmesini savunan İslâm gelenekçileri bile kadınlara kendi emekleri üzerinde özgürce tasarruf etmeğe, sokaklarda yalnız başına dolaşmağa, kadın örgütlerine üye olma ve ilk, orta okullarına devam etme haklarını tanımağa taraftar olduklarını beyan etmekten çekinmemişlerdir.

Şukadar ki batılılaşma ve Türkçülük gibi siyasi akımların sonucunda ortaya çıkan bu yenilikler, bu kez Pan-İslâmizm akımının izleyicileri tarafından engellenmeğe çalışıldı. Nitekim 1889'da yenilgi ile sonuçlanan Türk-Rus savaşından sonra II ci Abdülhamit kadınların yaşmak ve ferace giymelerini yasakladı. Bu kararın sonucu olarak ve ancak 19'cu yüzyılın sonunda Osmanlı kadınları sokak kıyafeti olarak kara çarşafı benimseme zorunda bırakılmışlardır.

Osmanlı toplumunda kadınların yaşamı sayısız sınırlamalarla kısıtlanmış olmakla beraber, onları tümenden edilgen, ızdırap çeken bir nüfus grubu olarak varsaymak yanlış olur. Kadınlara daha elverişli öğrenim olanakları sağlamak hususunda yapılan girişimler XIX. Yüzyılın son çeyreğinden bu yana süregelmiştir. Abdülaziz daha 1863'de kızlara özgü bir öğretmen okulunun açılmasını emretmişti. (19) Başlangıçta bu kurumlarda kızlara verilen öğretim, Kur'anı Kerim ezberletmekten öte gitmemişti; daha sonra ise müfredat programı zenginleştirilmiştir. Ferace yerine çarşaf giymeyi yasak etmiş olan Abdülhamit, (20) ilke olarak kadınlara öğrenim ola-

nakları sağlamadan yana olduğunu beyan etmişti. Kadınların kocalarına yardımcı olabilecek tarzda yetiştirilmelerini istiyordu. İslamla ters fikirlere karşı husumet beslediği için 1901 tarihli bir kanunla okul ve özel evlerde hristiyan asıllı mürebbiyelerin yerleştirilmesini yasak etmişti. (21)

Mantık gereği tek tek oluşan bu yenilikçi girişimlerden sadece Osmanlı burjuvazisinin küçük bir kesimi yararlanabildi. Dolayısıyla tüm özgürlükçü hareketler sınıfsal bir karakter taşıyordu. Sadece Avrupalı mürebbiyelerin elinde büyüyen varlıklı ailelerin kızları, Fransız ve İngiliz edebiyatına yansıyan biçimde daha geniş özgürlüklere kavuşma arzusunu duymaya başlamışlardı. Yine bu tabakadan gelen bir avuç genç kız, 1875'de İstanbul'da kurulan Amerikan Kız Koleji ve benzeri yabancı okullara devam edebilmek suretiyle yeni ve daha değişik fikir ve ilkeler beslemişlerdi. Çok karlılık kurumunun yarattığı eziklik ve düş kırıklıkları daha çok bu grup kadınlar duymuşlardır. Romancı Halide Edip ilk önce babası, daha sonraları ilk kocasına karşı duyduğu bu duyguları yapıtlarında çok canlı bir şekilde dile getirmişti. (22)

Abdülhamit, 1908'de tahtından indirildikten ve yönetimde yeniden meşrutiyete dönülmesinden sonra daha resmî adımların atıldığı görülmektedir. Jön Türklerin renklerini yansıtan «Kırmızı - Beyaz» Kadın Derneği, 1908'de Selânik'de kuruldu. Kadının eğitimini geliştirmek üzere kurulan diğer dernekler faaliyet alanlarını genişlettiler. Özellikle Halide Edib'in başkanlığında çalışan «Teali-i Nisvan» (Kadınların Yükselmesi) derneği birçok alanda çalışmalar yürütmeğe başladı. «Osmanlı Kadın Derneği»nin sekreteri Kadriye İhsan 1910'da basında yayınlanmak üzere fotoğrafının çekilmesine izin verdi. (23)

Üst sınıflara mensup, öğrenim görmüş kadınlar, ince peçeler kullanmağa, ya da peçesiz dolaşmağa başladılar. 1912'de peçesiz Türk kadınları Amerikan Büyükelçiliğinde verilen bir resmî kabule katıldılar. Kuşkusuz bütün bu yenilikler sadece ve sadece burjuvazinin üst kademesine mensup Osmanlı kadınlarına özgü kaldı.

Bu köklü girişimlere yandaş olan kadın kuruluşu, Nuriye Ulviye Meylan'ın başkanlığında 1913'de faaliyete geçen «Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan = Kadın Haklarını Koruma Derneği» olmuştur. Meylan aynı yıl «Kadınlar Dünyası» adlı bir dergi kurarak, kadın fotoğrafları yayınlamağa başlamıştır. Balkan Savaşı sırasında ise Kızıl Haç'ın kadın kolu Türk hemşireleri eğitmeğe başlamıştır. Jön - Türklerin en etkin kültürel kuruluşu sayılan «Türk Ocağı» 1913 Kasım ayından başlayarak kadınlara özgü konferanslar düzenlemeğe başlamıştı; bu konferansları daha çok Rus kökenli Türk kadınları tarafından veriliyor ve önemli öneri ve telkinler taşıyordu. (24)

2.4 — Birinci dünya savaşı ve Türk kentli kadınının kamu yaşamına girişi

Daha köklü bir değişime neden olan olay, Birinci Dünya Savaşının patlak vermesi olmuştur. Bu meydan okuyuş birdenbire sayısız peçeli ve o tarihe kadar kaç-göç yöntemi gereğince yaşamını sürdürmüş olan kadını kamu alanına itti, silâh ve gıda fabrikalarında kadınlara açılan işyerleri işçi kadınları sınıfının çapını genişletti. Osmanlı Ticaret Nezareti tarafından bir çeşit «kadın amele ordusu»nun kurulması için bir kanun taslağı hazırlanmıştı. Sadece Urfa'daki çorab imalâthanesinde 1000 kadın istihdam edilmişti. İzmir, Sivas, Ankara ve Konya'da 4.780 kadın halı dokuma sektöründe, Aydın'da 11.000; Kütahya, Eskişehir ve Karahisar'da 1.550 kadın tekstil endüstrisinde çalışıyordu. (25)

Bu gelişime koşut olarak bankalar, PTT, merkezi ve yerel kamu yönetimi, hastaneler kadınlara kapılarını açtılar. 1915'de Enver Paşanın eşi Prenses Emine Naciye, endüstrinin çeşitli sektörlerinde kadın işçileri istihdam etmek amacıyla bir dernek kurdu. (26) Aynı yıl bir «iradei seniye» çarşafın devlet dairelerinde iş saatleri boyunca çıkarılmasına izin vermişti. Şu kadar ki, savaş makinasının hızlanan talepleri nedeniyle ortaya çıkan bu yenilikler genel bir onayla karşılanmamıştı. Kadınlara devlet memurları oldukları halde, çok kez etekleri yönetmelikte öngörülen uzunluktan daha kısa olduğu gerekçesiyle polis tarafından evlerine döndürülüyorlardı. (27)

Osmanlı İmparatorluğunun büyük çaptaki askerî girişimleri sadece kadınları Türkiye'nin kentsel yaşamına sokmakla kalmamış, aynı zamanda şeriatın üstünlük ilkesinin sarsılmasına da vesile olmuştur. Bu savaşımın öncülüğünü 1915'den itibaren İstanbul Üniversitesinde toplumbilim müderrisliği yapan, «Türk milliyetçiliğinin babası» Ziya Gökalp olmuştur. Şiirleri olduğu kadar «Türk Milliyetçiliğinin Esasları» adlı denemesinde Gökalp açıkça evlenme, boşanma ve miras konularında kadınlar için eşit haklar talep etmeğe başlamıştır. Onun fikirleri kuşkusuz, tam anlamı ile olmasa da, 25 Ekim 1917 tarihli Aile Nizamnamesi taslağını hazırlayan kanunkovucuları esinlendirmiştir. (28) Her ne kadar adı geçen bu yasa önerisi tek karılı evlilik için özel hükümler taşıyor idiyse de, ilke olarak çok karıllığı (poligami) toptan kaldırmamıştı.

2.5 — Türk kadınları militan ve asker görevlileri olarak (1918 - 1923)

Osmanlı İmparatorluğunun çöküşü ve bu çöküşün beraberinde getirdiği etkiler kadınların özgürleşme sürecini sadece belirli ölçüde yavaş-

latmıştır. Nitekim 19 Mart 1919'da, Maarif Nazırı Ali Kemal İstanbul Darülfünununun Felsefe Fakültesinde kadınlara özgü dersler başlatmıştır. 1921'de kız ve erkeklerin birlikte ders izledikleri sınıflar açıldı. Bu sınıflarda kızlara sadece ders süresince peçelerini kaldırma izni verilmişti. 1922'de Türkiye'nin ilk kadın tıp doktoru, Dr. Safiye Ali, İstanbul'da muayenehanesini açtı. (29)

Burjuvazinin üst kademelerinde yer alan kadınların giderek daha fazla eğitim görmelerinin yanıbaşında başka konular da dikkati çekmeğe başlamıştır. Yunan askerlerinin 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'e ayak basmaları ve İstanbul'un İngilizler tarafından işgali, nihayet Fransız ve İtalyan ordularının Anadolu'nun güneyinde benzer hareketlere girişmeleri, nüfusun tüm katlarında şiddetli tepki ve direnişlere yol açtı. Bu olaylar, Türk kadınlarını artan ölçüde siyasal eylemciliğe itti. Kadınlar sadece İstanbul'da düzenlenen ve yazar Halide Edip, Muallimler Derneğinin Başkanı Nakiye Elgün öğrenci temsilcisi Münevver Sami gibi hatiplerin söz aldıkları açık hava mitinglerine katılmakla kalmadılar; bir kısmı gözü pek genç kadın Kurtuluş Savaşının arifesinde Mustafa Kemal'in Anadolu'da oluşturduğu Kuvayi Milliye'ye de katıldılar. (30)

Bu dönem diğer bir ilginç oluşuma da tanık oldu. Geçmişten farklı olarak, kadınlar sadece belirli sosyal yardım faaliyetleri yürütmek üzere aralarında örgütlenmekle kalmadılar, aynı zamanda güdülen sivaseti de dolaysız olarak etkilemeğe çalıştılar. 9 Eylül 1919'da «İradei Milliye» gazetesi Anadolu kadınlarının Müdafaa-i Milliye Teşkilâtı'nın Sivas'da kurulduğunu haber verdi. Bu örgüt Amasya, Kayseri, Niğde, Erzincan, Burdur, Konya, Denizli, Kastamonu ve Kangal'da şubeler kurdu. Sadece Niğde şubesi 1920'de 1.090 kayıtlı üyeye sahip olduğunu bildirmişti. (31) Bu üyelerin çoğunluğunun devlet memuru, öğretmen, yerel esnafın eş ve kızları olduğu görülmektedir.

Başka bir deyimle, onlar Mustafa Kemal'in güvendiği odakları: bürokrat, asker ve esnafın kadın kanadını temsil ediyorlardı. (32) Bu derneklerin başlıca amacı, Avrupa kamuoyuna tüm Türk ulusunun birlik içinde bağımsızlığı için savaşa hazır olduğunu kanıtlamaktı.

2.6 — Türk kadının toplumsal statüsü ve parlamento tartışmaları

Siyasal savaşımın başından itibaren Mustafa Kemal temsili hükümet ilkelerine olağanüstü büyük önem vermişti. Bu tutum onun feshe-dilen Osmanlı Meclisini Kurtuluş Savaşı sırasında, 23 Nisan 1920 gibi erken bir tarihte Türkiye Büyük Millet Meclisi adı ile yeniden toplanma

çabalarını açıklamaktadır. Cumhuriyetten önceki bu kısa dönemde uygulanan kısa anayasa kuvvetler birliği ilkesini benimsemişti. Ülke bir meclis - hükümeti tarafından yönetilmişti. Bu meclis yoğun ve keskin siyasal savaşımlara sahne oldu. Mecliste resmen siyasal partilerin bulunmamasına rağmen, iki hizip sürekli olarak çarpışıyordu. Bu çatışma özellikle kadınlarla ilgili sorunlarda ortaya çıktı. Her ne kadar Mustafa Kemal, 3 Şubat 1923 tarihli konuşmasında, Anadolu kadınlarının kahramanlıklarını Türk kamu oyuna övgü ile tanıtıp onlara «özgürlük, eşit öğrenim olanakları ve lâyük oldukları biçimde erkeklerden farksız bir toplumsal konum» (statü) vaad etmişse de, (33) ilk Türkiye Büyük Millet Meclisinin türdeş olmayan terkihi, reformcu tasarılarını geciktirmeğe zorladı. İlerici kanadı temsil eden Tunalı Hilmi Bey gibi sözcüler birkaç kez Türk kadınının eşitlik özlemlerini yasal önlemler haline getirmeğe çalıştığı halde, kasabalı esnaf ve küçük memurlardan oluşan tutucu çoğunluk bu girişimleri durdurmayı başardı.

Özellikle iki parlamento oturumu bu olumsuz tutumun canlı örnekleri olarak gösterilebilir. Bunlardan birincisi frengi denetimine ilişkin bir kanun tasarısı ile ilgilidir. (Oturum 122, 1921); (34) ikincisi ise seçim kanununa ilişkindir. (35) Her ikisinin görüşülmesi şiddetli tartışmalara yol açmıştır. Kadın haklarının savunucularına (Emin Bey ile Tunalı Hilmi Bey) söz hakkı tanınmadı, ağır hakaretlere uğradılar, oturumlar tatil edildi. Kadınları zorunlu olarak doktor denetimine tabi tutmak ve kadın nüfusunun seçim bölgelerinin büyüklüğünün hesabına eklemek gibi öneriler kesinlikle reddedildi. Devrin Millî Eğitim Bakanının kadın öğretmenleri de Maarif Şûrasına davet etmesi genel bir araştırmaya yol açıp, bakanın çekilmesi ile sonuçlandı. (36)

Bununla beraber Mustafa Kemal yaptığı çeşitli yurt gezilerinde özellikle kırsal alanlarda, eşitlikçi önlemlerden yana olduğunu beyan etmekten geri kalmadı. Örneğin Cumhuriyetin ilânından altı ay önce 21 Mart 1923 günü Konya'da yaptığı bir konuşmada «çok daha elverişsiz koşullar altında bulunan kadınlarımızın erkeklerle birlikte hatta bazı hallerde, onları geçmiş olmaları, olağanüstü yetenekleri ve eşitliklerin en açık kanıtıdır» sözlerini sarfetmişti. Böylece Mustafa Kemal uzun vadeli stratejisini gözden uzak bulundurmaksızın, kamu oyunu köklü değişikliklere hazırlamağa çalışıyordu. Bu değişimleri yasallaştıran birinci önemli girişim 1926'da kabul edilen İsviçre Medeni Kanunu olmuştur.

III — Türk kadını ve hukuksal eşitlik

Türk kadın haklarının, dolayısıyla Türk kadınının toplumsal konu-

ununun, biçim ve öz değiştirmesi önemli çelişkilerle doludur. Hemen hemen bütün ilerici önlemler için bir savaşım olmamış, bu haklar âdetâ bağışlanmıştır. İsviçre Medenî Kanununun kabulünden önceki durum ilgiye değer. Türkiye Büyük Millet Meclisinin ikinci dönemi süresince 1917 Aile Nizamnamesinin yasalastırınasına girişildi. Sorumlu komisyon önce kızlar için 9, erkekler için ise 10 yaşında aktedilen evlenmeleri uygun görmüş, çok karılılık kurumunu da ~~alaki~~ koymuştur. Bundan başka kadınlara bazı koşullar altında boşanma hakkı tanınırken, erkeklere karılarını kayıtsız şartsız boşama yetkisi de yinelenmişti. Bu öneriler karşısında Türk aydın kadınlarının hemen hemen hiç farkedilmeyen tepkileri Türk basınında eleştiri konusu olmuştur. «Akşam» gazetesinde Necmeddin Sadak, kadınların edilgen tutumlarını kınamıştır. (37) Gerçekten de Halide Edip Adivar gibi feministler bile bu tasarıyı kadın hakları açısından değil, uyumlu bir evlilik yaşamını engeller görüşünden hareketle eleştirmişlerdir.

Böylesine yoğun bir edilginlik (pasiflik) nasıl açıklanabilir? şirin Tekeli'ye göre savaşa bağlı olağanüstü koşullar ortadan kalkınca, hemen hiç bir endüstriye sahip olmayan bir ülke kadınlarına evin dışında iş sağlamak yolu gelişememişti. Bu nedenle yeniden «iyi bir ev kadını, anne ve hayat arkadaşı» olma gibi kadınca erdemler tekrar vurgulandı.

Öyle ise birdenbire Avrupa kökenli bir medenî kanun sistemine geçişi nasıl açıklayabiliriz? Bunun nedenlerini ř. Tekeli kadın hakları akımından çok parlamentonun içinde ve dışındaki siyasal güçlerde aramak-tadır. (38)

Türkiye'yi dünya kamuoyuna «medenî bir görünüm» altında tanıtmak isteyen Atatürk, kamu hayatında göze çarpan cinsler arasındaki eşit-sizliği ortadan kaldıracak girişimleri destekledi, böylece tutucu güçlerin etkinliğini azaltmağa çalıştı. Bu yönde atılan ilginç bir adım İstanbul polis müdürünün kamu taşıt araçlarında erkek ve kadın yolcular arasındaki per-deleri kaldırtma kararı gösterilebilir. (39) Bu kararın Parlamentoda «Müs-lüman bir Cumhuriyet» yönetimi ile bağdaşıp, bağdaşmayacağı sorunu yoğun bir tartışmaya neden oldu.

Atatürk Evkaf Bakanlığında odaklaşmış olan tutucu güçlere karşı sa-vaşırken, kamu hayatının idolojik çerçevesini kökten değiştiren yasalar geçirmeği başardı. Bu yasaların birincisi Halifeliliğin kaldırılması, diğeri Tevhidi Tedrisat Kanunudur. Her ikisi aynı gün 3 Mart 1924'de kabul edildi. İkinci yasa tüm din ve azınlık okullarını birleştirmiş bir denetime bağladı, böylece her iki cinsin eşit öğrenim olanaklarından yararlanma kapısı açıldı.

Uzun vadeli evrimci süreçlerin meyve vermesini beklemek istemeyen

Atatürk, bundan sonra yasama faaliyetini toplumsal değişimin başlıca itici gücü olarak kullanmağa başladı. 17 Şubat 1926'da çok az ölçüde değiştirilen İsviçre Medenî Kanunu —lâiklik ilkesi ile en iyi bağdaşır gerekçeyle— sadece övücü konuşmalarla kabul edildi.

Atatürk ve arkadaşları için kanun önünde erkek ve kadınları eşit kılmak çoktan verilmiş bir sözün gerçekleştirilmesi idi. Fakat bunun daha ötesinde bu simge ile Türkiye bütün dünyaya «çağdaş medeniyet düzeyine» ulaşmış olduğunu kanıtlamak istiyordu. (40) Bu yasanın lehine ileri sürülen gerekçeler bu düşünce tarzını aynen yansıtıyordu. Bu yeni yasa tek karılılık (poligami) ve boşanma gibi medenî dünya için vazgeçilmez olan ilkeleri temsil etmektedir. (41) Böylece Türk kadınlarna verilen tüm yeni haklar, Türkiye kadın nüfusunun büyük çaptaki isteklerinden çok küçük «devrimci» bir seçkinler grubunun yorulmak bilmeyen çalışmalarnın ürünü sayılır.

3.1 — Türk Medenî Kanun

4 Ekim 1926'da yürürlüğe giren Türk Medenî Kanunu çok karılılığı yasa dışı ilân etti, taraflara eşit boşanma hakkı tanıdı, böylece biçimsel olarak kadınların özgürlük ve eşitliklerini teminata kavuşturdu. Eskisinden farklı olarak çocukların gözetimi ana babanın her ikisine verildi (Mad. 262). Ölüm halinde çocuğun velâyeti geride kalan eşe verildi. Boşanma halinde, ana babadan hangisine çocuğun velâyetinin verileceği ise hâkimin takdirine bırakılmıştı (Mad. 264). Mirasta eskiden olduğu gibi, kadının ölene karşı olan durumuna göre yarım, dörtte bir, yedide bir, hattâ sekizde bir verilmesi yerine tam bir eşitlik ilkesi kabul edildi (Mad. 439). Evlenmelerin geçerli olabilmesi için gelinin huzurunda yapılması şartı konuldu. Böylece vekâlet yolu ile nikâh kıyma geçersiz kılındı. Tanıklık konusunda cinsler arasında eşitlik ilkesi kabul edildi, oysa eski muhakeme usullerine göre iki kadının tanıklığı bir erkeğin tanıklığına eşitti. Yeni Medenî Kanun evlenme için İsviçre Medenî Kanunundan biraz farklı bir evlenme yaşı belirledi: Önce erkekler için 18, kadınlar için 17. Daha sonra 1938'de yapılan değişiklikten sonra erkekler için 17, kadınlar için 15. Özel durumlara özgü yaş haddi erkekler için 15 olarak alıkonuldu. Kadınlar için ise 14'e indirildi (Mad. 85).

Türk Medenî Kanunu ne ölçüde eşitçidir? ~~Gelenekçi bir düşünceyi~~ yansıtan İsviçre Yasası, karı koca arasında mutlak bir eşitlik ilkesine yer vermemektedir. Yasa gereği aile başkanı kocadır. Kadın evlilik birliğini temsil etme ayrıcalığına sahip değildir (Mad. 154). Karı kocasını izlemeye

zorundadır, oturma yeri de koca tarafından seçilmektedir (Mad. 152, II). Kadın evin masraflarının ya ev işlerinin bir kısmını üstlenmek ya da maddî katkıda bulunmakla katılır (Mad. 190). Kadının meslek çalışmalarını kocanın iznine bağlayan ve koca keyfî olarak bu izni vermezse —en azından kocaya değil de— kadına mahkeme yolunu gösteren (TMK mad. 159); kadın bir şirket kuracaksa, ticaret sicilinden kocanın yazılı iznini isteyen hiç bir hukuk düzeninin çağdaş olduğu ileri sürülemez. Karı-koca malları için Medenî Kanunda öngörülen «mal ayrılığı» rejimi (TKM mad. 70) kadın haklarını hiçe sayan, eşitliğe son derece aykırı bir düzenlemedir. (42) Bu durumda her iki taraf mal ve mülklerin intifa ve gelirini muhafaza etmekte, boşanma halinde ise kişisel mal ve mülklerini geri almaktadırlar. Şukadar ki bu hükümler sadece evliliğe belirli bir varlıkla giren kadınları korumaktadır. Buna karşın tüm bir evlilik boyunca karşılıksız evişi yapan milyonlarca kadın bu süre içinde kocanın adına kaydedilen tüm taşınır ve taşınmaz mallar üzerinde bir hak sahibi olamamaktadır. Üstelik bu katkıları ölüm halinde tarafların birine tanınan saklı hisseye de girmektedir (TKM, mad. 444). Bu hisse birinci derece mirasçının olması halinde 1/4 mülkiyet veya 1/2 intifa; ikinci derece mirasçının olması halinde 1/4 mülkiyet ve 1/2 intifa; üçüncü derece mirasçılar olması halinde 1/2 mülkiyet ve 1/4 intifa hakkıdır. Eşin sağlığında karısına bağışladığı mallar ise ölümünden sonra tenkis davası ile geri alınabilir. (43)

Boşanma durumunda Medenî Kanun özel boşanma nedeni olarak zina, cana kast, pek fena muamele, cürüm ve haysiyetsizlik, terk ve akıl hastalığı (TKM, mad. 129-134), genç boşanma nedeni olarak ise şiddetli geçimsizlik, evlilik birliğinin köklü sarsılmasını kabul etmiştir. Boşanmalarda maddî ve manevî tazminat almanın oldukça güç olduğu ülkemizde kusursuz tarafın ancak bir yıl süre ile «yoksulluk nafaka»sı alabilmektedir. (TKM, mad. 144) Bu durum fiilî olarak kökünden sarsılmış olan birçok ailenin sunî yoldan yaşatılmasına ve bu arada çocukların uyumdan yoksun bir aile ortamı içinde yetişmelerine yol açmaktadır.

Diğer bir sorun kırsal alanda «imam nikâhı»nın halâ yaygın bulunmasıdır. Günümüzde de dinî nikâh, dış dünya ile ilişkisi sınırlı küçük topluluklarda, toplumun normal, meşru muvafakat biçimi olarak sürdürülmektedir. Bu uygulama ayrıca siyasal amaçlarla 1950'lerde Demokrat Parti, 1960 ve 1970'lerde ise Adalet Partisi ile Millî Selâmet Partileri tarafından bir çeşit teşvik görmüştür. Nüfusa geçmemiş yüksek sayıdaki fiilî birleşmeler bu eğilimi doğrulamaktadır. Adalet Bakanlığı çeşitli yıllarda evlilik dışı doğan çocukların tescilini özel yasalarla sağladı. Bu yasalardan

yararlanarak nüfusa geçirilen çocukların toplam sayısı günümüze dek 7.724.419 olmuştur. (44)

Nüfusa geçmiş evlenme ve boşanmalarla Türkiye'deki bölgelerin gelişmişlik düzeyi arasındaki yakın ilişki ve yine bu konudaki kırsal/kentsel dağılım çok açıktır. İstanbul, İzmir ve Ankara gibi yüksek bir gelişim düzeyine sahip metropol bölgelerin kentlerinde evlenme ve boşanma oranları, yarı feodal bir yapıya sahip ve sosyo-ekonomik azgelişmişlikten başka farklılaşmış bir kültür ve çerçevesinin egemen olduğu Türkiye'nin güney-doğu illerine kıyasla çok daha yüksektir. Bununla beraber Türkiye'nin evlenme kalıplarında önemli değişiklikler göze çarpmaktadır. Kadına yasal güvence ve miras hakkını sağlayan resmî nikâh, dinsel törenle birlikte giderek önem kazanmaktadır.

T A B L O I.

**Türkiye'de Kent/Kırsal alanlarda
Evlenme Biçimleri**

	(Yüzde olarak)		Toplam
	Metropol/büyük kent	Köy	
Resmî nikâh	24.7	5.8	11.3
İmam nikâhı	4.0	21.6	15.3
Her ikisi	69.8	70.8	71.6
Nikâhsız	0.4	0.5	0.5
Cevâbsız	0.2	0.4	0.3
Uygunsuz	0.6	0.8	0.5
Toplam	100.0	100.0	100.0
N	979	1174	4581

Kaynak: Ferhunde Özbay, *Türkiye'de değişen aile düzeni*, 1981.
(Yayınlanmak üzere)

Türkiye'de kadının hür iradesi dışında evlenmeğe zorlayan geleneksel kurumların başında başlık gelmektedir. S. Timur'un ortaya koyduğu üzere kırsal kesimde kadınların % 63'ünün ailesine başlık ödenmiştir. Bu uygulamanın en yaygın olduğu bölge % 77 ile Doğu Anadolu'dur. Bu oran Karadeniz'de % 72, İç Anadolu'da % 63, Akdeniz'de % 43, Batı Anadolu'da ise % 19'dur. (45) 1921 yılında kabul edilen 55 sayılı «Düğünlerde Meni İsrifat Kanunu» eski hukukun kalıntısı olan mehr, ağırlık ve başlık

uygulamasını yasaklamıştı. Ancak bu kanun, 1966 yılında Anayasaya aykırı bulunarak iptal edilince, bu çağ dışı uygulama «sınırları belirtilmemiş sözleşmeler» olarak meşruiyet kazanmış oldu. (46) Ancak 1976'da Yargıtay'ın II. Hukuk Dairesinin oluşturduğu bir karar, bu konuda önemli bir aşama getirmiş ve başlığın ahlâka, hukuğa, temel hak ve özgürlüklere, ayrıca Anayasanın 11 ve 40 cı maddelerine aykırı olduğunu belirtmiştir. (47)

Hukukçuların bu alandaki ilerici fikirleri ve çabalarına karşın fiilî durum fazla ümit verici değildir. Zira birçok durumlarda başlık karşılığı evlendirilen küçük yaştaki genç kızlar evlerinden kaçıp polis ya da başka bir kamu kuruluşuna sığınmaları halinde, yeniden ailelerine teslim edilmektedir. Oysa Ülker Gürkan'ın haklı olarak belirttiği üzere, bu durumda velâyet hakkının kötüye kullanılması söz konusudur (TMK, mad. 274). Yapılacak işlem, gerekirse ana babadan velâyet hakkını alarak, çocuğa bir vasi tayin etmektir (M.K. mad. 274/11). (48)

3.2 Türk Ceza Kanunu

Türk Ceza Kanunu da Medenî Kanuna benzer şekilde kadın-erkek eşitliğini bozan hükümler benimsemiştir. Bu farklı tutum zina ve kız, erkek kaçırma suçları ile fuhşu düzenleyen hükümlerde göze çarpmaktadır.

Zinada suçun oluşması için kadının bu fiilî bir kez işlemesi yeterli iken (TCK, 440 mad.), kocanın aynı cezaya çarptırılması için kanun koyucu kocanın karısı ile birlikte ikamet ettiği evde veya herkesçe bilinecek şekilde başka bir yerde başkası ile evli olmayan bir kadınla karı koca gibi geçinmesi şartı aramıştır (TCK, 441 mad.). Bu konu iki dava nedeni ile Anayasa mahkemesine gönderilmiş, ancak Anayasa mahkemesi burada kadın-erkek eşitliğine aykırılık iddiasını usul yönünden reddetmiş ve maddeyi iptal etmemiştir. İkinci karara muhalif kalanlar muhalefet gerekçelerinde TCK 440 ve 441 birlikte ele alınmasını ve kadın-erkek eşitliğini aşikâr şekilde bozucu niteliği sebebi ile Anayasanın 12 ci maddesine aykırılığının kabul edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. (49)

Kız, erkek kaçırma konusunda ise erkek, kaçırıldığı kız veya kadınla evlenirse, cezası tecil olunur (TCK, 434 mad.). Buna karşılık kadının bir erkeği kaçırması halinde —yasada hüküm olmadığından— cümlenseler de ceza tecil edilmemektedir. Bu madde de Anayasa mahkemesine getirilmiştir. Anayasa mahkemesi, kaçırılan kadın olduğu halde, cezanın teciline ilişkin bir hukukî kuralın yer olmadığı gerekçesiyle, Anayasaya aykırılığı reddetmiştir. Ülkemizde erkek kaçırma suçu çok nadir görülmele beraber kız ve kadın kaçırma çok yaygın suçlardandır. Bunun başlıca nedenleri

başlık ve düğün masraflarından kaçınma, aile, aşiret ve kabileler arasındaki düşmanlıklar, nihayet göç kaç yüzünden erkeklerin şehvet duygularına hâkim olamamalarıdır. Ülkemizde kadın kaçırma halâ bir çeşit evlenme olarak kabul edilmektedir. Bu suç kentlerden çok kırsal bölgelerde yaygın bulunmaktadır. (50)

Irza geçme ve kadın kaçırma suçlarının işlenmesi halinde, söz konusu kadının bir fahişe olması halinde bu durum hafifletici bir sebep sayılmakta ve cezanın üçte ikisinin indirilmesi öngörülmektedir (TCK, Mad. 438). Türk kanun koyucunun esinlendiği İtalyan Ceza Kanunu son bir değişiklikle bu maddeyi yürürlükten kaldırmıştır. Türkiye'de de bu yolda bir adım atılması beklenmektedir.

Türkiye'de kurumlaştırılmış olan fuhşun bir bakıma devletin koruyuculuğundan yararlanması da kadın-erkek eşitliğini zedeleyen bir durumdur. 1593 sayılı yasa gereğince Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ile İçişleri Bakanlığı genelevlerin konum ve işlevlerinin saptanmasından birlikte sorumludur. Bu görev, fuhşu teşvik edecek her çeşit eylemi şiddetle yasaklayan TCK 235 ve 436 maddeleri ile açık bir çelişki halindedir.

Fuhuş toplumsal bir sorundur ve çok yakından sosyo-ekonomik yapısal faktörlerle ilgilidir. Dolayısıyla fuhşun devlet denetimi altında sürdürülmesi çağımızın insan hakları anlayışı hiç bir şekilde bağdaşmamaktadır. Kadınların bedenlerini satışa arzetmeleri devletin düzenleyici erkenden güç almamalıdır.

Türk Ceza Kanununun eleştirilere yol açan diğer bir faslı çocuk düşürme fiiline ilişkindir. TCK 468, 469 mad. göre gerek kadının rızası, gerekse rızası olmadan çocuğunu düşüren kimseye hapis cezası —5 yıl ilâ 12 yıl— verilir. Çocuk düşüren kadın ise 6 aydan 3 yıla kadar hapis cezasına çarptırılır. TCK bu fiillerin işlenmesini teşvik eden veya propaganda yapan kişilere de ceza öngörmektedir (TCK, mad. 471/2). Fiiliyatda bu hükümlerin işlemediği görülmüştür. Ayrıca Birinci Kalkınma Planının yürürlüğe girmesinden sonra çıkarılan 557 sayılı «Nüfus Planlaması Hakkında Kanun» 3 cü maddesi kadının hayatı ve doğacak çocuk için tehlike görülen hallerde kürtaj yapılabilmektedir. (51) TCK bütün maddeleri gelişmiş ülkelerin vatandaşlarına tanıdıkları «çocukların sayısını ve ne zaman dünyaya gelecekleri» hakkının çok gerisinde kalmaktadır.

22 Şubat 1979'da TBMM üyelerinden K. Tabak, S. Korum, S. Belül N. Abadan - Unat ve Ç. Ege tarafından sunulan yasa önerisi, TCK 468, 469, 470 ve 472 maddelerini değiştirmek suretille üç aya kadar kürtajın serbest bırakılmasını öngörüyordu. Bu öneri kadük oldu. Ancak 12

Eylül 1980'den sonra oluşan yeni hükümet de bu doğrultuda görüş sap-tayarak, yeni bir yasanın hazırlama çalışmalarına girişmiştir. Bu çabaların günümüze dek sonuçsuz kalmasının başta gelen nedenlerinden birinin Diyanet işlerinin bu görüşe karşı çıkmasıdır. Oysa Türk kadını istediği zaman, istediği sayıda çocuk sahibi olmağı kararlaştırma hakkını çoktan hak etmiş sayılır.

VI — Seçmen Olarak Türk Kadını (1934'den bu yana)

Türk kadınları Osmanlı İmparatorluğunun XIX. Yüzyılda içine düş-tüğü sömürge sistemi nedeni ile her türlü edilgen ekonomik katılmanın dışında bırakılmışlardı. Öte yandan bu dönemin egemen ideolojisi sayılan İslam hayat görüşü onlara, ikinci sınıf vatandaş gözü ile bakıyordu. Bu nedenler bir ölçüde Türkiye'de niçin hiçbir zaman orijinal ve etkin bir siyasî haklar akımının doğmadığını da açıklamaktadır. Seçimlere katılma hakkı önce «izin» tarzında ve çekinerek talep edildi; sonra bir süre ihmal edildi; nihayet kamuoyunun baskısından çok «hikmeti devlet» nedeniyle verildi. Bu konudaki en yetkili kaynaklar birbiriyle çelişen açıklamalarda bulunmaktadır. Nitekim eski CHP milletvekillerinden Tezer Taşkı-ran'a göre kadınlara verilen siyasî hakları gerçekleştiren güç, 1927'de Ka-dınlar Birliğine aleniyete vurduğu taleplerle kamuoyunun artan baskısı olmuştur. (52) Afet İnan ise farklı bir yorumda bulunmaktadır. İnan'a göre kadınlar siyasal haklardan yoksun bırakıldıkları sürece, yurtbilgisi müf-redat programında yer alan demokratik yönetim kurallarını öğretmek çok zor olmuştur. Bu konu Atatürk ve çevresi içinde ciddi tartışmalara yol aç-mış ve nihayet Anayasa değişikliği ile sonuçlanmıştır. (53)

Genç bir siyaset sosyologu olan Şirin Tekeli'nin varsayımı ise Ata-türk'ün geçici tek parti yönetimine karşı batılı devletlerin basınının ta-kındığı tutumla ilişkilidir. Atatürk'ün birkaç kez tekrarlanan bu konudaki talepleri 1930 yılına kadar beklettiği düşünülürse, bu teze hak vermek gerekir. Gerçekten 1930'da birdenbire Ş. Kaya'nın kaleme aldığı bir ana-yasa değişikliği kadınlara yerel seçimlerde siyasal temsil ve katılma kapı-larını açmış oldu. (54) Önce 1930, sonra 1934'de yapılan bu girişimlerin gerçek nedenlerini Ş. Tekeli ülkedeki siyasal güçlerin ilişkisinde aramak-tadır. Her türlü faşist hareketlerden uzak kalmak ve onlarla herhangi bir şekilde bir doğrultuda görünmeme azminde olan Atatürk, «Vossische Zei-tung» gazetesine vermiş olduğu beyanda şöyle demektedir: «Devrim ve diktatörlük, gerekli de olsa, ancak kısa bir zaman dönemi içinde kullanılabilir». (55) Atatürk gerçek bir demokratik sisteme karşı beslediği katıksız

inancın bir kanıtını vermek amacıyla —tek partili bir demokrasi uygulamayı sürdürmekle beraber— Batıya, Türk kadınlarına siyasal haklar tanımak suretiyle, ülkesini nice Batılı demokrasilerden daha ileri bir düzeye getirmiş olduğunu göstermek istedi. Esasen aynı yılda Türkiye —başarılı olmamakla birlikte— çok partili bir sisteme geçmeği de denemiştir.

Böylece 1931 belediye seçimlerinde siyasal haklara kavuşturulan Türk kadınları, bu haklarını ilk defa 1933'de kullanmışlar ve İstanbul ile diğer kentlerde belediye ve yaşlılar meclisine seçilmişlerdir.

Aynı yılda Hitler'in NSDAP partisi Almanya'da iktidara gelip, Alman kadınlarını «çocuk, kilise, mutfak» (üç K = Kinder, Kirche, Küche) alanlarına hasrederken, Avrupa'nın iktidar hırslı diktatörleri ile aynı çizgide görünmek istemeyen Atatürk, demokratik bir sistemde vatandaşların faal rol oynamaları gereğini çok iyi kavramıştı. (56) Böylece 5 Aralık 1934'de T.B.M.M. İsmet İnönü ve 91 milletvekilinin imzaladıkları bir yasa önerisi ile 22 yaşına basmış tüm Türk vatandaşlarına ulusal seçimlere katılma hakkını kabul etmiştir. Yine kadın, erkek farkı gözetmeksizin tüm 30 yaşına girmiş vatandaşlara seçilme hakkı da sağlandı. Bu yasanın önemi lehine bir konuşma yapan sözcülerden Sadri Maksudi'ye göre bugün kadınların siyasal haklardan yoksun bırakıldıkları demokratik olmayan bir rejimle yönetilen ülkeler vardır. Türk kadınlarına verilen siyasal haklar Türkiye'nin gerçek bir demokratik sisteme doğru giden evriminin doğal bir sonucudur. (57)

Ş. Tekeli'nin varsayımının doğru olduğunu farzettığımız takdirde, seçim sonuçlarını anlamak daha kolay olur. Kadınların siyasal temsil durumunu bağımsız bir «simgesel değer» olarak yorumladığı sürece, parlamentodaki kadınların oranı yüksek olmuştur. Bu oran Atatürk'ün ölümünü izleyen yıllarda çok partili sisteme geçildikten sonra düşmeğe başladı. Kadınların temsil oranı şu doğruyu izlemiştir: İlk girişte Türk kadınlarının 18 temsilcisi vardı (% 24.5), bu sayı 1946'da 9'a (% 2), 1950'de 3'e (% 0,6) düştü. 1960'dan bu yana ise 1965'de 11'i (% 1,8) bulan oran bir daha gerçekleşmemiştir.

Afet İnan (1965) ve Tezer Taşkıran (1976) gibi düşünürler için Türk kadınlarının siyasete girmeleri ile daha aktif bir toplumsal katılma için aranan çerçeve tamamlanmış bulunmaktadır. Bu düşünceyi paylaşanlara göre artan öğrenim olanakları ve kapsamlı sosyal güvenlik önlemleri ile Türk kadınları yeni hukukî statülerinden en iyi bir biçimde yararlanacaklardır.

Bu görüş çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan genç sosyal bilimci ve yazarlarına göre ka-

dının statüsü ancak üretimde oynadığı rol ve ekonomideki katılma payına göre irdelenebilir. (M. Kıray, 1963; S. Timur, 1972; D. Kandiyoti, 1971; T. Tayanç, 1977). (58) Kadının bağımlılığı sadece çağı geçmiş gelenek ve örflerin ürünü değil, herşeyden önce sosyo-ekonomik konumunun bir sonucudur. Dolayısıyla siyasetle daha fazla ilgilenmek ve siyasal davranış ve eylemlerinde özerklik ikna edici yöntemlerle gerçekleştirilemez. Bu sonuca ancak iç ve dış göç, kentleşme, endüstrileşme gibi toplum yapısını kökten değiştiren süreçlerle varılabilir. Türkiye'nin çok partili sisteme geçişi, Türkiye'nin kendi kendine yüklediği otarşinin sona erdirilmesine rastladığı için, Türk kadınının konumu bu köklü değişimlere göre değerlendirilmelidir.

VII — Türkiye'nin değişen toplumsal yapısı ve kadın statüsüne olan etkisi

Seçkin bir yaklaşımı benimsemiş olan Atatürk ve İnönü öğrenim düzeyinin her katına büyük önem vermek ve kadınların hukukî statülerini siyasal katılmaya elverişli bir hale getirmek suretiyle sömürülen bir kadınlığın kurtuluşunu sağlamanın mümkün olduğuna inanmışlardı.

1946'da çok partili hayata geçildikten ve yeni orta sınıfların artan nüfusu ile birlikte, Türkiye'nin kamu ekonomisinin büyük ölçütle nitelik değiştirmiş olduğu görülmektedir. Devletçilik yerine özel girişim destek görmeğe başladı. Bunun sonucunda yeni teknolojilerin uygulanmasına geçildi, tarımın makineleşmesinin sonucunda iç göç, hızlı kentleşme ve dengesiz endüstrileşme başgösterdi. 1960'dan sonra devlet eliyle düzenlenen işgücü ihracı büyük çaplı bir dış göçe yol açtı.

Türkiye'nin toplumsal yapısını etkileyen bu simgeler köklü değişimlere neden olup kuşkusuz kadın nüfusunu da etkilemiştir. Bunlar arasında en az ölçüde etkilenen grup, toplumun sosyo-siyasal sistemin hemen hemen dışında kalan ve daha çok Doğu Anadolu'da yerleşik bulunan göçebelere. Deniz Kandiyoti, ortaya çıkan yeni toplumsal dokuyu kadın nüfusu açısından altı ana tip etrafında toplamış bulunmaktadır: a) Göçebe, b) Kırsal-geleneksel, c) Değişen kırsal, d) Kasaba, e) Yeni kentleşen - gecekondulu ve f) Kentli, orta sınıf, meslek sahibi ya da evde kalan kadın.

a) *Göçebe Kadın*: Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'ya dağılmış bulunan göçebe aşiretlerde kadının üretime katkısı çok yüksek olup, yeniden üretici rolüne büyük önem verilmektedir. Ancak asimetrik iş bölümü nedeni ile, «kamu»ya ilişkin tüm faaliyetlerin denetimi erkeklere aittir. Er-

keklerin egemenliği yaşamın tüm aşamalarında ağır basmaktadır. Kadınların otoritesi —yüksek başlığın bir doğal sonucu olarak— ancak ailenin içinde farkedilebilmektedir. Bu otoritenin başlangıç noktası kadının erkek evlâdı dünyaya getirip, kendi ailesinde itibarlı bir durum kazanması ile başlar. Bu ortamda kızlar için miras hakkı tanınmaz. (59)

b) *Geleneksel/Kırsal*: Göçebe aşiret biçimi —sürdüğü ölçüde— kendi içine kapalı bir dünyayı temsil etmektedir. Buna karşın Türkiye'nin kırsal kesimi önemli değişimlere sahne olmaktadır. Sırf geçimlerini sağlamak amacı ile bir çeşit tarım ürünü ile geçinen köylerde, köylü kültürünün geleneksel öğeleri olduğu gibi devam etmektedir; kadınlar ise köy odası gibi erkeklerin günlük yaşantı alanlarına sokulmamaktadır. Değişen coğrafi ve ekonomik koşullara göre bu gruba giren köylü kadınlar

- 1) Aile işletmesinin üretimine tüm güçleri ile katılırlar,
- 2) Hıalı dokuma gibi ek faaliyetler yürütürler,
- 3) Tam zamanlı tarlada çalışırlar,
- 4) Dış göçün bulunduğu yörelerde tarımsal üretimi tek başına yüklenmiş bulunuyorlar. Bu kadınların işgücü olarak gördükleri işler aslında üretimin tür ve hacmini belirlemektedir. Statüleri gelenekseldir. Dışarı karşı kapalı olan kırsal topluluklarda erkeklerin egemen olduğu bir hiyerarşik değer vardır.

Geleneksel köylerde kadının statüsünü belirleyen göstergeler her zaman çocuk doğurmak ve ilerleyen yaştır. Üretimde yerleri ne olursa olsun, üretimde harcadıkları emek değerlendirilmez, özel uzmanlık alanları ile kamuya açık işler erkeklerin ayrıcalığı sayılır. (60) 1969'da tarımda faal olan 1.000 kişiden 497'sinin kadın olmasına rağmen, ekonomik açıdan bunlara «aile işletmesinin ücretsiz işçileri» gözü ile bakılmaktadır. (61)

c) Değişen kırsal kesimin kadınları

Kırsal kesimin büyük dönüşüm noktası, yeni teknolojilerin ithali, tarımın makinalaşması ve bunun sonucunda hızlı iç göçün başlama noktasına rastlar. Bir yandan bir kısım köylerin ulusal pazar ekonomisinde niass edilmesi, öte yandan yabancı endüstri merkezlerine doğru akın eden fazla işgücü, bazı köylü ailelerinin bireylerini gündelikçi işçilere dönüştürdü. Baba ve erkek kardeşlerin değişen ekonomik işleri ile birlikte, kadınların toplumsal statüsü de yeni bir tanıma kavuşturuldu. Erkeklerin mutlak otorite ilişkisi çözüldü, evlenme konusunda çş seçimi serbestleştirildi, genç kadınlar arasında kendi kendine belirlenen tüketim kalıpları ile yatırım biçimleri görülmeğe başlandı (Abadan - Unat, 1976). (62) Tüketim, gös-

terişçi tüketime dönüştü. Tarımsal üretim alanından çıkarılan kadınlar —evde gıda ve giyim üretimine katıldıkları için— kasaba yaşamının davranış biçimlerini taklit etmeğe başladılar. Böylece daha çok «kabul» günlerine gittikleri, «mevlût» gibi dinî töreleri izledikleri görülmektedir.

Marmara ve Ege bölgesinde olduğu gibi, ekonomik açıdan hızla değişen kırsal yerleşme birimlerinin köylerine yeni değer ve yaşam üslûbları girdi. Buradaki değişimin hızı kasaba yaşamını geçmektedir.

d) Kasaba Kadını

Köylerin kadınları örtünmesi, erkek ziyaretçinin karşısına çıkması gibi konularda daha esnek davranmasına karşın, kasaba kadınları daha kapalı bir yaşam sürdürmektedirler. Bunun başlıca nedeni kamusal faaliyet alanının daha fazla vurgulanması ve kadın işgücünün tümden kaybolması, böylece kasaba kadınının yaşamı daha çok oturduğu mahallede geçmektedir. Bu tür çevrelerde ise P. Benedict, M. Kıray ve F. Mansur'un belirttikleri gibi, (63) kırsal alanlarda hemen hiç rastlanmayan serbest zaman «kabul günü» gibi kurumlar ve çeşitli toplumsal örüntülerle önem kazanmaktadır. Dolayısıyla kasaba kadınının statüsünü belirleyen gösterge, kocanın toplumsal konumu ile yakından ilintilidir.

Kısaca, kırsal değişim, otoritesinin yeniden tanımlanması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla evin kızı, dışarı göç etmiş olan işçinin kadın olan aile başkanı daha büyük önem kazanmaktadır. Sonuncu durumda yıllar boyu yalnız yaşayan kadın/ana, kendisine bağlı olan tüm çocukların yaşamına biçim ve yön vermektedir.

e) Gecekondu kadını

«Ekonomik ve toplumsal gelişmenin bellibaşlı aracı» sayılan hızlı kentleşmenin Türkiye'deki boyutlarına bakılınca, gecekondulaşma sürecinin kendine göre bir kadın tipi geliştirmiş olduğu daha kolayca anlaşılır. Birçok gelişmekte olan ülkelere benzer şekilde, (64) Türkiye'de de, geleneksel tarım ve ev endüstrisinden modern, örgütlü endüstri ve hizmetlere geçiş yeni maharetler gerektirmektedir. Kemal H. Karpat'ın gecekondu araştırmasında gösterdiği üzere, yeni yerleşen erkeklerin % 93'ünün bir iş bulmalarına karşın, kadınların yalnız % 30'u iş bulmuşlardı. Bu gelişmelerin % 59'unun bulunduğu iş türü geçici olup, daha çok ev hizmetlerine iliskindir. (65) Gecekondu kadınının içinde bulunduğu yüksek devinçlilik kendini erişmek istediği amaçlarda göstermektedir. Kadınların % 23'ü, erkeklerin ise sadece % 12'si fabrikalarda iş arıyorlardı. (66) Öyle olmakla

beraber, endüstride kadınlara açık olan iş yerleri sınırlıdır. 1943'de endüstri işyerlerinde çalışan 12 yaşından yukarı kadın nüfusunun tümü 78,767 idi. Bir çeyrek yüzyıl sonra bu sayı sadece 143.000'i bulmuştu. Oysa aynı durumdaki erkeklerin sayısı beş misli artmıştı. (67) Bununla beraber 1980'lerde öngörülen yoğun endüstrileşme, plan ve projelerinin gerçekleştirilmesi için gerekli olan işgücü, erkeği ve kadını ile birlikte, bu çevrelerden gelecektir.

Gecekonuda yaşayanların hayata olan bakışlarında hayret verecek yüksek bir nefse güven ve bağımsızlık yaklaşımı egemendir: Kadınların % 69, erkeklerin % 59, en güvenilir kişi olarak kendilerinden başkasını görmemektedirler. (46) Bu eğilim bir ölçüde çekirdek ailelerin yüksek oranını da açıklayabilir (İzmir'de % 62,5, Ankara'da % 72). (68)

Bu bağımsız ve özgür düşünce tarzına benzer şekilde, gecekondu kadınları müstakbel eş seçimi konusunda da söz sahibi olmak ister (% 47). Gecekondu halkının çocukları için besledikleri emeller, kentle daha fazla bütünleşme istekleri, bu köklü değişmeyi yansıtmaktadır.

Her ne kadar gecekondu kadını kentsel yaşamla bütünleşmek için önemli engellere rastlıyorsa da, yine de onlar Türkiye'nin modernleşmesinde en dinamik ve yenilikçi öğeleri arasında yer alırlar. Güçlü sevklenmeleri nedeni ile, yeni kuşakların toplumsallaşma sürecinde önemli bir rol oynuyorlar.

f) Kentsel orta sınıf kadınları (Evkâdını/Meslek kadını)

Kırsal kadının statüsünün tam tersine, faal ekonomik nüfusa dahil kentsel kadınların dörtte üçü istihdam edilmiş değildir, % 81'i kendini ev kadını olarak tanımlamaktadır. Bununla beraber Türkiye'nin dengesiz endüstrileşmesi süreci içinde ücretli kadın işgücü sürekli bir artış göstermektedir. Genellikle Marmara ve Ege gibi bölgelerde üç metropolün bulunduğu illerde çok hızlı bir kentleşme vardır. (69)

T A B L O II

Türkiye'de Yıllara ve Bölgelere Göre Ücretli Kadın İşgücü (% olarak)

Yıllar	Marmara				Anadolu		Istanbul,
	Orta Anadolu	Karadeniz	Ege ve	Akdeniz	Doğu	Ankara	
1955	1,2	1,2	4,7	4,4	2,0	18,9	
1960	4,6	1,4	5,8	3,8	1,4	25,0	
1970	6,0	5,3	11,0	10,7	4,0	40,8	

Gerçekten de kadın işçi sınıfı çok yavaş bir büyüme hızı gösteriyor. Nitekim örneğin imalat endüstrisinde 1955'de çalışan kadınların sayısı 119.871 (% 2.2)'den yirmi yıl sonra 1975'de ancak 204.111 (% 3.4) çıkmıştır. (70) Bu alanda büyük patlama Türkiye dışında da cereyan etmiştir. Nitekim Federal Almanya'da 960'da kayıtlı 173 kadın işçisinin bulunmasına karşın, bu sayı 1975'de 143.611'e yükselmiştir. (71) Kadın işçilerin dış göç akımı ekonomik konjonktürü izlemiştir. 1967'den önce yükselirken, ilk ekonomik bunalımla azaldı, sonra yeniden hızlı bir artış kaydetti.

Türkiye içinde kadın işgücü açısından en önemli gelişme, endüstri sektörü yerine hizmet sektörü, özellikle kamu yönetimi alanında göze çarpmaktadır. 1938'de sadece 12.716 kadın memur bulunmasına karşın, bu sayı 1978'de 277.622'ye çıkmıştır. Böylece denilebilir ki vasıflı kadın işgücü alanında görünür bir «bürokratikleşme» süreci vardır. (72) Kadınların devlet hizmetine girerken, yayılma alanı daha çok alt ve orta kademeler olmaktadır. En önemli kamusal hizmet alanları şunlardır: Eğitim, % 31,6; turizm, % 26,3; sağlık, % 22,2 ve sosyal güvenlik, % 19. Bu alanlar genel olarak «erkekler tarafından giderek terkedilen, sosyal amaçlara yönelik sektörler» olarak tanımlanmaktadır.

Kadınları kamusal sektöre girmeye özendiriren başlıca etkenler nelerdir? Yirmi yıl ara ile yapılan iki araştırma, ilginç benzerlikler göstermektedir. (73)

Kadınların büyük çoğunluğu ekonomik gereksinimler nedeni ile aileye «ikinci bir gelir kaynağı» sağlamak zorundalar. Buna karşın bir kısım meslek kadını için meslek sevgisi ve çalışma şevki önde yer almaktadır. Şu kadar ki, iş ve aile hayatı arasında bir rol çatışmasının başgösterdiği yerde, işten vazgeçme ağır basmaktadır. Bu eğilim serbest mesleklere mensup, yüksek öğrenim görmüş kadınlar için bile doğrudur. (H. Topçuoğlu, 1957; O. Çiftçi, 1974).

Daha çok anti-feminist bir fikir iklimi ürünlerinin etkisiyle ortaya çıkan bu bireysel tercihler, zaman zaman kitle haberleşme araçlarının yayınları ve örneğin «5 dakika» gibi TV programlarıyla da beslenmektedir. Bu gibi durumlarda evin dışında çalışan kentsel kadınlar birbirleriyle çatışan iki düşünce akımı karşısında kalmaktadır. Tutucu akım erkek ve kadınlara kadının toplumdaki birinci görevinin bir eş ve ana olduğu görüşünü aşlamaktadır. İkinci akım ise kadınlara daha özgür ve bağımsız bir kişiliğe kavuşmaları için kendilerini tanıyan tüm olanaklarından yararlanmalarını vurgulamaktadır. Bu noktada Şirin Tekeli'nin sınıfsal irdelemeye dayalı şu gözlemlerinin ne derece doğru olduğunu sormamız gere-

kiyor: «Kırsal yöredeki vasıfsız aile işçisi ve işçi sınıfından kadın için bir zorunluluk olan çalışma, burjuva sınıfının da kadınlarına tanıdığı bir hak değildir». (74)

Şurası tartışma götürmez ki tüm İslam ülkeleri arasında Türkiye bugünkü her düzeyde en fazla yüksek eğitim görmüş kadın yetiştirmiştir. Türk üniversitelerinde akademik hayatın alt, orta ve üst kademelerini işgal eden kadınların oranı, kadınlara özgürlük akımından çok önce, Avrupa'da başta gelen bir yer işgal ediyordu. (75) Aynı gözlem yasama ortamında görev alan kadınlar için geçerlidir. Bununla beraber 1926'dan bu yana varılan bu ilerlemeler gereksiz bir sevinç ve övünme ortamı yaratmamalıdır. Zira Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısında olup biten köklü değişimler, diğer gelişme halindeki ülkelere benzer şekilde, Türk kadınlarını büyük çoğunluğu aşılması imkânsız engellerle karşılamaktadır. Bu engeller yasal sınırlamalar değil, yapısal eşitsizliklerden ileri gelmektedir. Kadınların eğitimden yararlanmaları büyük ölçüde kentleşmeye bağlıdır. Kentlerde verilen eğitim de yine ancak işlevsel bir değere bürününce bir anlam kazanmaktadır. Şunu unutmamalıyız ki, kentsel ilk okulların terki binde kız/erkek çocukların karşılıklı oranı % 50 : % 50 olduğu halde, bu oran daha orta okullarda kızlar açısından üçte bire inmektedir. Yüksek öğrenim kurumlarında ise aynı oran beşte bire inmiş bulunmaktadır.

Kitle iletişim araçları, yüksek tirajlı basın ve tanıtma yayınları, her sınıfa mensup kadın, özellikle kentsel kesimlerde oturanları, giderek gösterişçi tüketime doğru itmektedir. Böylece kadınlar öncelikleri konusunda yanlış bir bilinçliliğe eriyorlar. Bu eğilim kent kadınlarının kamusal sorunları daha yakından anlayacağı yerde, onların siyasete karşı ilgilerini yitirmektedir. Bununla beraber her yerde olduğu gibi, düşüncelerini açıklayabilen, faal bir kadın azınlığı siyasette ağırlığını ortaya koymakta, büyük çoğunluk ise güçlü karizmatik bir kişiliğe sahip siyasal önderlerin etkisiyle, genellikle sadece seçim dönemlerinde artan bir siyasal ilgi açığa vurmaktadırlar. İçinde bulunduğumuz dönemde ücretli ya da maaşlı olarak çalışan kadınlar, zayıf siyasal bilinçlilikleri nedeni ile kamuoyunu ilgilendiren konularla kendi haklarına ilişkin sorunlarda genellikle düşük bir ilgi göstermektedirler. Buna karşın siyasal ilgileri seçim kampanyaları gibi olağanüstü dönemlerde hayli yükselmektedir. Bütün bu sonuçlar şartırcı değildir, zira Türk kadınları sahip oldukları hakları uğruna savaşımlar vermediler, bu haklar onlara bağışlandı.

Tüm bu sınırlamalara karşın, daha özgür, bağımsız, sorumlu, siyasal ilgisi yoğun kadınların sayısı artmaktadır. Türk kadınları giderek ücret almıyan bir aile bireyi olarak oynama zorunda bırakıldıkları bağımlı rolün

farkındadırlar. Bir kısmı için bu durumun düzelmesi siyasal sistemin tümünde yapılacak köklü bir değişime bağlıdır. Daha başkaları ise çözümü bireylerin irade gücünde görmektedirler.

Üretim yapısındaki değişmeler kadınların ne yaptıkları, nasıl yaptıkları ve bu işlerin değerlendirilip, değerlendirilmediği sorusu, kadınlara ilişkin tutum ve değer yargılarında önemli gelişmeler yaratmaktadır. Bu tutarsızlık gün geçtikçe çağdaş edebiyata da yansımaktadır. Özellikle son yirmi yılda Nezihe Meriç, Füzûzan, Adalet Ağaoğlu, Sevgi Soysal, Ülker Köksal gibi yazarlar yeni kentsoyluların düzeysel «sahte çağdaşlığın geleneksel ve ilerici değer yargılarının çatışmasını, kitle tüketimi özendirmek için bir tür kadın mistizmi» yaygınlaştırmak için kendini kurnazca gizlemesini bilen bir «ideal kadın» simgesini son derece gerçekçi bir biçimde anlatmayı ve irdelemeyi başarmışlardır.

Kentleşme, endüstrileşme, göç gibi etkenlerden hangisi Türk kadını ile ilişkin toplumsal değişmeyi en çok hızlandırmıştı? Acaba E. Boserup'ü kırsal değişime ilişkin ve değişimle birlikte kadınlara sadece en basit beden işlerinin kaldığı tarzındaki tez Türkiye için de geçerli midir? D. Kandiyoti'nin isabetle belirttiği üzere, Türkiye'de kırsal değişim, cinsler arasında ötedenberi var olan asimetrik ilişkiyi yoğunlaştırmamış, buna karşın erkekler arasındaki toplumsal tabakalaşmayı etkilemiştir. Yeni tarımsal teknoloji ve toprak kaynaklarını denetim altında bulundurmakla, ekonomik kurumlarını güçlendirdiler; diğerleri marjinal bir kategoriye sokuldular. (76) Kadınlar açısından değişim, erkekler katındaki değişimin yansıması oldu. Benzer biçimde kentleşme de kayıtsız şartsız tüm kentte yaşayanların çekirdek aile biçimini benimseme sonucunu vermiştir. S. Timur'un kanıtlandığı üzere, (77) yüksek gelirli serbest meslek mensupları eşitlikçi, küçük aile kalıbını benimsediler; buna karşılık kentte yaşayan düşük gelirli aileler ancak genişletilmiş aile kurumunu benimsemek ve tüm kaynaklarını birleştirmek suretiyle kentsel yaşamını yüksek giderlerini karşılayabilmişlerdir.

Dış göç, özellikle uzun bir zaman süresini kapsadığı zaman, etkin bir değişim faktörü olmaktadır. Birçok görgül araştırmalar (Ayşe Kudat, 1975, Mübeccel Kırav, 1975, Nermin Abadan - Unat, 1975) yurtdışındaki kadın işçilerin sadece aile başkanı olmakla kalmadıkları, anavurdalarında benzerine rastlamadığımız birçok yeni ayrıcalıklara sahip olduklarını ortaya koymuştur. Bu yeni haklar arasında işin nevini, yerini, daimi oturma yerini seçmek; tasarruf, yatırım ve tüketim miktarını belirleme; çocukların eğitimini yönlendirme, hatta ailelerin doğal ve katma bireylerden oluşan büvüklüğünü saptama da bulunmaktadır. (78) Ayrıntılı görgül verilerin açıkladığı üzere, hangi akraba ve ahababın kısa ya da uzun süreli yurt dışı

şına davet edileceği ya da kiracı olarak aileye katılacağına kadın göçmen işçi tarafından kararlaştırılmakta olduğunu göstermiştir. Yurt dışında işçi kadınlarının istihdam süresi ve yaptıkları işin türü büyük ölçüde kadınların toplumsal uyum derecesini de belirlemektedir. Geçici istihdam durumları sadece yeni tüketim alışkanlıklarının benimsenmesini özendirilmektedir.

Eğitim faktörüne gelince, belli bir çevrenin özel gereksinmelere uygun olarak hazırlanmış olan işlevsel eğitim programları, kadınların özellikle kentlerde belli işyeri ve mesleklere girmesini sağlamaktadır. Bu yeni durum beraberinde hızlanan ve artan siyasal ilgi, sınıfsal bilinçlilik gibi yeni etkenler de yaratmaktadır. Bu amaçlarla geleneksel bir kültürün değerleri arasındaki sürekli çelişki, hukuksal alanda verilen haklarla ekonomik gerçekler arasındaki çatışmalar, bu gelişimi yavaşlatan öğelerdir. Bu yavaşlama ayrıca kitlesel tüketime yönelik bir piyasa, cinslerin ayrılığını savunan burjuva ideolojisi ve kadınları dinsel töre ve inançlar etrafında seferber etmeğe çalışan siyasal örgütler tarafından beslenmektedir. Mernissi'nin bize haklı olarak anımsattığı gibi, sendikal ve siyasal akım ve eylemlere karşıt olan kamu yöneticilerinin dinsel töreleri önemsemeleri, Üçüncü Dünyanın siyaset alanında çok iyi bilinmesi gereken bir taktiktir. (79) Ancak özgürleşmiş kadınların dinsel değerlere yeniden sarılması olayına özellikle sömürgeci yönetimlerde başgösteren direniş ve kurtuluş savaşları sırasında da rastlanılmaktadır. Bu gibi hallerde yeniden geleneklere dönüş, «gerici» değil, «ilerici» siyasal bir eylemi temsil etmektedir. Nitekim Cezayir ve İran'da İslâm dinine dayalı bağımsızlık ve ulusçuluk akımı için savaşan öğrenim görmüş, meslek sahibi kadınların, toplumun tümünü saran bu güçlü toplumsal hareketten kopmamak, işbirlikçi görünmemek ve erkeklerle yan yana dövüşebilmek için isteyerek tutsaklığı simgeleyen çarşaf/çadır'a bürünmüşlerdir. Bu tür bir dayanışma hareketi devrimi izleyen dönemlerde kadınları toplumda hak ettikleri konumlara ulaştırmadığı, hattâ hakları konusunda onları kısıtlayıcı bir durumu getirdiği, gözlenen bir gerçektir. Bu tür çıkmazların çözümü kadınlar açısından yeni bir savaşım aşamasını zorunlu kılmaktadır.

SONUÇ

Türk toplumunun son bir yüzyıllık evrimi gözden geçirilince, en anlamlı değişmelerin başında Türk kadınının —kısmen de olsa— ulaştığı farklı toplumsal konumu olduğu görülür. Geriye çevrilemeyecek ölçüde köklü ve yaygın olan bu değişimde Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu

Atatürk'ün dünya bakışının payı çok büyüktür. Zira laik, özgürlükçü ve demokratik bir siyasal yaşamı ulusu için nihai amaç olarak belirleyen Atatürk, bu amaca ancak «ikinci sınıf vatandaşlık» kavramını ortadan kaldıran bir toplum düzeni ile ulaşılabileceğine yürekten inanmıştı. Bununla beraber Türk kadınlarının günümüze dek çözülmemiş bulunan sorunları elbette değişen ekonomik sistem ve onun oluşturduğu toplumsal yapıya sıkı sıkıya bağlıdır. Bu nedenle Türk toplum yaşamında öncelik taşıyan erkek-kadın ilişkilerini tekli bir faktöre, örn. dine, ahlâka, belli bir ideolojiye, belli bir ekonomik sisteme indirgemeğe çalışmak isabetsizdir. Yapısal, kültürel ve siyasal faktörlerden oluşan renkli bir toplum mozayigi sürekli bir devingenlik süreci içinde Türk kadını için yeni durumlar yaratmaktadır. Bu yeni durumların donuk bir tutuculuğa dönüşmemesi için tekrar tekrar Atatürk'ün temel taşlarını oturttuğu çağdaş, laik, eşitlikçi demokrasinin temel ilkelerine ve insan haklarına sıkı sıkıya sarılmamız gerekmektedir.

Dipnotlar

- 1) Alleen S. KRADITOR, Ed., *Up from the Pedestal: Selected Writings in the History of American Feminism*, Chicago quadrangle, 1970, p. 150-159
- 2) C.P. GILMAN, *Woman and Economics*, Boston, Harper and Row, 1899, İkinci baskı, 1966
- 3) Mary WOLLSTONECRAFT, *A Vindication of the Rights of Woman*, in Ed. A.S. Rossi, *The Feminist Papers*, Bantam Book Sociology, 4th Printing 1976, p. 83
- 4) M.L. CARDEN, *The New Feminist Movement*, New York, Russel Sage 1974, B. DECKARD, *The Women's Movement*, New York, Harper and Row, 1975
- 5) Simone de BEAUVOIR, *Le Deuxième Sexe*, Paris 1949
- 6) Betty FRIEDAN, *The Feminine Mystique*, Dell Publ. New York, 1974, 11 th printing
- 7) Kate MILLETT, *Sexual Politics*, New York 1970 (Türkçesi, Cinsel Devrim, İstanbul, Payel yayını)
- 8) Shulamith FIRESTONE, *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*, New York 1970
- 9) Clara ZETKIN, *Die Arbeiterinnen u. Frauenfrage der Gegenwart*, Berlin Verlag Volk-tribüne 1889
- 10) Barbara EASTON, *The Decline of Patriarchy and the Rise of Feminism: A Critique of Feminist Theory*, *Catalyst*, No. 10-11, Summer 1977 s. 124
- 11) Ziya GÖKALP, *Türkçülüğün Esasları*, s. 161
- 12) Mehmet KAPLAN, «İki Destan ve İki İnsan Tipli», *Türkiyat Dergisi*, c. IV, s. 1952
- 13) Necla ARAT, *Kadın Sorunu*, İ.U. Edebiyat Fakültesi yayını, No. 2776, 1980, s. 50
- 14) Abdülbaki GÖLPINARLI, *Kuran-ı Kerim ve Meali*, C. 1, s. 88
- 15) Fatıma MERNİSSİ, *Beyond the Veil: Male-Female Dynamics in a Modern Muslim Society*, New York, John Wiley, 1975
- 16) Necla ARAT, *op. cit.*, s. 68
- 17) Hâmidde TOPÇUOĞLU, *Kadınların Çalışma Sıkırları ve Kadın Kazancının Aile Bütçesindeki Yeri*, Ankara, Kültür matb. 1957
- 18) Pervin ESENKOVA, *La Femme Turque Contemporaine. Education et Rôle Social*, IBLA, Tunus 1951, s. 285
- 19) TAŞKIRAN, Tezer, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı yayını, Sayı: 5, Ankara 1973, Sh. 27-28; *Kız Mekâtib-i Rüşdiyesi*, Kız Darül-muallimatın müfredat programlarını belirleyen maddeler için bk. UNAT, Fâik Reşit, *Türkiye sisteminin gelişmesine tarihl bir bakış*, Ankara 1964, Milli Eğitim Basımevi, Sh. 92-105

TOPLUMSAL DEĞİŞME VE TÜRK KADINI

- 20) JAESCHKE, Gotthard, Die Frauenfrage in der Türkei, SAECULUM X, Heft 4, p. 361
- 21) LORENZ, Charlotte, Die Frauenfrage im Osmanischen Reich mit besonderer Berücksichtigung der arbeitenden Klasse, Die Welt des Islam (6), 1918, p. 72
- 22) ADIVAR, Halide Edip, Mor Salkımlı Ev, İstanbul 1967, Atlas Kitabevi, ikinci Baskı. Sh. 22-23; Halide EDİP, Conflict of East and West in Turkey, Lahore Jamia Millia Extention Lectures, p. 193
- 23) TAŞKIRAN, Tezer, op. cit., Sh. 55; ayrıca bk. TAŞKIRAN, Tezer, Women in Turkey, Trl. Nida Tektaş, Redhouse Yayını, İstanbul 1976, Sh. 45
- 24) TAŞÇIOĞLU, Mukaddere, Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri, Ankara 1958 S. 11; LORENZ, Charlotte, op. cit., Sh. 73
- 25) TAŞÇIOĞLU, Mukaddere, op. cit., Sh. 45; TAYANÇ, Füsün ve TAYANÇ, Tunç, Dünyada ve Türkiye'de tarih boyunca Kadın, Ankara, 1977, Toplum Yayınevi, Sh. 110-111
- 26) Dersaadet, İstanbul, Matbaa-ı Aseriya, 1332 tarihinde yayımlanmış olan nizamname, «Devletî İsmetî Naciye Sultan Hazretlerinin zîr-i Himâyelerinde Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi» adını taşıyan ve Dahiliye Nezaret-i Cellesininin 27 Mayıs sene 1332 Tarih ve 3 numaralı Tevdi-i İmûhaberî ile tasdik-i âliye iktiran etmiştir. Nizamnamenin ikinci maddesi gereğince, «İşbu cemiyetnin maksadı kadınlara iş bulup kendilerini namus-kârane temin-i maişete alıştırarak himaye etmektir. Üçüncü madde ise «cemiyet işbu maksadını temin etmek için kadınların yapabileceği bircümle işlere kendilerini sevk edecek ve bu suretle çalışacakları daimi surette himaye edecekler.» İlginç olan husus 5 ci madde gereğince dernekçe istihdam edilen kadınların kazançlarından —yüzde onunu geçmemek şartile— derneğin gelir sağlamağa kalkışmasıdır. Derneğin kurucuları şunlardır. Harbiye Nezareti Müsteşarı İsmail Hakkı, Başkumandan vekilli ve Harbiye Nâzirî Euver, İstanbul mebusu Salâh Cimcoz, Harbiye nezareti mektupçusu Ali Rıza, dava vekilli Mehmet Arif, dava vekilli Mehmet Salâhuddin'dir.
- 27) YENER, Enise, Eski Ankara kıyafetleri ve giyim tarzları, Dil Tarih ve Coğrafya F. Dergisi, XIII, Vol. 3, 1955
- 28) BERKES, Niyazi, Turkish Nationalism and Western Civilization, London 1959, Sh. 252. Sh. 303; GÖKALP, Ziya, Türkçülüğün Esasları, 1970, Sh.
- 29) YÜCEL, Naciye, «Tıp alanında Türk kadını», Cumhuriyetin 50. Yılında Çalışma Alanlarında Türk Kadını, İstanbul, Sermet Matbaası, 1974, 64-66
- 30) Bolu'da yayınlanan «Türkçü» gazetesel, 30 Ekim 1921 tarihli nüshasında Eskişehir dolaylarında yapılan savaşlarda 12 kadının kendi silâhlarıyla savaştıklarını ve Fatma hanımın onbaşılığa yükseltildiğini yazmaktadır. Nakleden TAŞKIRAN Tezer, op. cit. Sh. 81; Nermîn ABADAN - UNAT, Women Movements and National Liberation : the Turkish Case, 11 ci Dünya Sosyoloji (ISA) kongresine sunulan tebliğ, Uppsala, 11-9 Ağustos 1978; AFET İnan, Tarih boyunca Türk kadınının hak ve görevleri, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1975; Atatürk Serisi NO. 10, Sh. 127-128
- 31) AFET İnan, op. cit., 127-128; ayrıca bk. TEKELİ, Şirin, Kadının Siyasal Hayattaki Yeri üzerine karşılaştırmalı bir araştırma, Doçentlik tezi, İstanbul, 1977, teksir, Sh. 272-273
- 32) TEKELİ, Şirin, op. cit., Dipnot 39, Sh. 418-419
- 33) ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri II, Ocak 21, 1923, Sh. 147-148
- 34) TAŞKIRAN, Tezer, p. cit., Sh. 91-95
- 35) TAŞKIRAN, Tezer, op. cit., Sh. 96-99; metnin daha geniş bir alıntısı için bk. AFET İNAN, op. cit., S. 134-138. Tam metin, Zabıt Ceridesi, Devre I. İctima senesi 4: cilt 28, Sh: 222-350
- 36) TAŞKIRAN, Tezer, op. cit., Sh. 96
- 37) SADAK, Necmeddin, «Kadınlarımız» ve «Aile hukukuna ilişkin kararlar», Akşam, Ocak, 1924
- 38) TEKELİ, Şirin, op. cit., Sh. 275-276
- 39) 1923'te yayınlanan bu genelgeye göre «Karı koca umuma açık olan taşıt araçlarında yasa aykırı hareket etmeksizin yan yana oturabilir. Hiç bir polis memuru onurlu bir kadını kocasının yanında oturmaktan alakoyamaz.»
- 40) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, Sh. 85-87
- 41) T.B.M.M. Tutanakları, Şubat 17, 1926
- 42) Ali Salt YUKSEL, Karı-Koca Mal İlişkileri ve Kadın Hakları, Milliyet 12/7/1981
- 43) İŞLİ ÖZKAN, Kadın Hakları - Hukukî Açından, Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yıllığı, 1980, s. 63
- 44) Nermîn ABADAN, Türk Kadın Nüfusunun Toplumdaki Yeri, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: XXIII, Sayı 4, s. 153
- 45) Serim TİMUR, Türkiye'de Aile Yapısı, Hacettepe U. Yayını No. D-15, 1972, s. 86
- 46) Peter BENEDICT, Hukuk Reformu Açısından Başlık ve Mehr, Derl. A. GÜNİZ ve P. BENEDICT, Türk Hukuku ve Toplumuna Üzerine İncelemeler, 1974, Ankara, s. 30

TÜRK TOPLUMUNDA KADIN

- 47) Işıl ÖZKAN, op. cit., s. 63, ayrıca bk. Yarıstay Kararları Dergisi, c. 3, Şubat 1977, Sa: 2, s: 227
- 48) Ülker GURKAN, Türk Kadınının Başlıca Hukuki Sorunları, A.U. Hukuk Fakültesi Dergisi
- 49) Işıl ÖZKAN, op. cit., s. 64, ayrıca bk. Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi 28/11/1968, s. 330 ve devamı
- 50) Nevzat TOROSLU, Kadın Kaçırma, Derl. A. GÜRİZ ve P. BENEDICT, Türk Hukuku ve Toplumunu Üzerine İncelemeler, Ankara 1974, s. 426-427
- 51) Özgen ERALP, Çocuk Düşürme, Derl. A. GÜRİZ - P. BENEDICT, op. cit., s: 483 ayrıca bk. K. BAYRAKTAR - A.R. OKUR, Doğum Kontrolünün ortaya koyduğu hukuki problemler ve çözüm yolları, İstanbul Baro Dergisi, 1969, Kasım-Aralık sayısı, s. 6 ve devamı;
- 52) TAŞKIRAN, Tezer, op. cit., Sh. 72-73
- 53) AFET İNAN, Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları, Ankara, 1969, Sh. 3-4
- 54) Zabit Ceridesi, cilt 17, Devre III. İctima 3, 20 Mart 1930
- 55) TEKELİ, Şirin, op. cit., Sh. 282-284
- 56) BEARD, Mary R., Woman as Force in History, Collier - Mac Millan, London, 1946, Sh. 22-23
- 57) TEKELİ, Şirin, Siyasal İktidar karşısında kadın, Toplum ve Bilim, No. 3, 1977, Sh. 69
- 58) KANDIYOTI, Deniz, Women's Place in Turkish Society, A Comparative Approach, Current Turkish Thought, New Series, No. 30, Spring 1977; KANDIYOTI, Deniz, Sex Roles and Social Change : A Comparative Appraisal of Turkey Women, SIGNS, Journal of Women in Culture and Society, Vol. 3, No. 1, Autumn 1977
- 59) BEŞEKÇİ, İsmail, Doğuda Değişim ve Yapısal Sorunlar, Ankara 1969, Sh. 187
- 60) KANDIYOTI, D., op. cit., Sh. 17
- 61) TİB, Türkiye'de Kadının Sosyo - Ekonomik Durumu, Ankara 1975, Sh. 65; TAYANÇ, Püsun, TAYANÇ, Tunç, op. cit., Sh. 118
- 62) ABADAN - UNAT, Nermin, Implications of Migration on Emancipation and Pseudo - Emancipation of Turkish Women, International Migration Review, Vol. II, No. 1, 1977 - Sh. 54-55
- 63) BENEDICT, P., «The kabul günü : structured visiting in a Anatolian provincial Turkish town», Anthropological Quarterly (Washington, D.C.) 47 (1), 1974, 28-47; KIRAY, Mübeccel, Ereğli : Ağır sanayiden evvel bir sahil kasabası, Ankara 1964, DPT; MANSUR, Fatma, Bodrum : A Town in the Aegean, Leiden, E.J. Brill, 1972
- 64) Indian Council of Social Science Research, Status of Women, A Synopsis of the Report of the National Committee, New Delhi, 1975, Sh. 10
- 65) KARPAT, Kemal H., The Gecekondu, Rural Migration and Urbanization, Cambridge University, 1976, Table 4. , Sh. 102
- 66) KARPAT, Kemal H., op. cit., Table 11, Sh. 116
- 67) Kadın işgücünün tüm işgücüne oranı 1960'da 40.76 iken 1975'de 36.2'ye inmiştir. TOPÇUOĞLU, Hâmede, Türk Toplumunda Kadının Sosyal Statüsü, Türkiye Kadın Yılı Kongresi, Ankara 1978, Türk Üniversitesi Kadınlar Derneği Ankara Şubesi Yayını Sh. 89, Tablo: 19
- 68) KONGAR, Emre, Survey of Familial Changes in Two Turkish Gecekondu Areas, Paper submitted to the Social Anthropological Conference, Nicosia, September 1970
- 69) ERGİL, Gül, Toplumsal Yapı Araştırması, DPT: 1607 - SPD: 298, Sh. 25
- 70) TOPÇUOĞLU, Hamide, op. cit., Sh. 92-93
- 71) ABADAN - UNAT, op. cit., Sh. 33-34 (bk. dipnot 62)
- 72) GÜLMEZ, Mesut, «Türk kamu görevlilerinin sayısal evrimi», TODAİE Dergisi, 1972, Sh. 44
- 73) TOPÇUOĞLU, Hâmede, Kadınların Çahşma Salkleri ve Kadın Kazancının alle bütesindeki rolü, Ankara 1957; ÇİTÇİ, Oya, «Kadın ve Çalışma» TODAİE Dergisi, Haziran 1974, Sh. 59; ÇİTÇİ, Oya, «Women at Work», Turkish Public Administration Annual, 1975
- 74) TEKELİ, Şirin, op. cit., Sh. 299
- 75) ABADAN, Nermin, Social Change and Turkish Women, SBF Yayını, Ankara 1963, Sh. 17 ayrıca bk. TAŞKIRAN, Tezer, op. cit. Sh. 161. Buna göre 1973 yılında Türkiye'de 2,873 erkek - 149 kadın yargıcı, (95.2 - 4.8 %), 1970'de ise toplam 10.670 avukatdan 9.078'1 erkek - 1.952'si kadındı (89.3 - 10.7 %)
- 76) KANDIYOTI, D., op. cit, Sh. 64
- 77) TİMUR, Serim, Türkiye'de Alle Yapısı, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları D - 15, 1972, Sh. 175
- 78) KUDAT, Ayşe, Stability and Change in the Turkish Family at Home and Abroad Comparative Perspectives, Preprint, Science Center, Berlin, 1975 N. ABADAN - UNAT et al., Turkish Workers in Europe, 1960-1975 Leiden, Sh. 81; KIRAY, Mübeccel, The Family of the Immigrant Worker, In N. ABADAN - UNAT, et al. Brill, 1976, op. cit., Sh. 214-216
- 79) MERNİSSİ, Fatıma, Women, Saints and Sanctuaries, SIGN, Journal of Women in Culture and Society, Vol. 3, No. 1, Autumn 1977, Sh. 112

NÜFUS, SAĞLIK, BESLENME

KIZAMUK AĞIDI

*Ben gördüm bu köyü, damlarının altında,
Çocukları kızamuk döküyor,
Gözleri, göğüsleri, yüzleri, ah bırakılmış tarla,
Gelincikler arasından öyle mâsum bakıyor.*

*Habersiz hepsi, kızamuktan ve ölümden
Kirli yüzlerinde açan ölümden habersiz,
Ve, düşmüş bir gül oluyorlar birden,
Bebekler ölüveriyor, ölümden habersiz.*

Ceyhun Atuf KANSU

BEBEK

«Vardım dikildim karşısına ağanın. Ağa dedim, avradım ölüyor. Doktor, dedim, ille doktor. Ağa güldü. İsmail, dedi, bunlar yatar yatar dirilirler. Doktor moktor istemezler bunlar. Canı demir bunların. Telâşın ne? dedi. İşine bak, dedi. Yok, dedim, ağa malım ne varsa anan südü gibi sana helal olsun. Kozam, küncüm, buğdayım, anan südü gibi. Bana yirmi beş lira bul. Edemedi, verdi yirmi beşi. Buldum bir araba, götürdüm doktora, vardım doktorun kapısına, doktor yok. Yaylaya gitmiş doktor. Gezdim şehri baştan ayağa. Bir iğneci buldum. Kinin dağıtanlardan birini. Geldi baktı Zalaya... Son soluk...

Eğildi kulağıma. Bu çoktan gitmiş, dedi. Dedim ki, gitsin, olacağı buydu zaten, sen yap bir iğne. Ben, dedi, soluktakine iğne yapamam, ne faydası var? Koydum parayı önüne. Aha dedim, sana para. Yap iğneyi. Parayla değil mi? Şu ağaca vurdururum, beygirlerime vurdururum. Yap iğneyi kardaş, dedim. Yüreğime dert olmasın, elâlam anama avradıma söğ-

TÜRK TOPLUMUNDA KADIN

mesin, dosta düşmana karşı, dedim. İyi adammış, bir iğne yaptı. Bir iğne daha yaptırdım. Bir daha yap kardaş, Zalanın bende çok hakkı var, dedim. Bir daha yaptı. Deri kemiğe yapışmış, bir deri bir kemik, teyze... Zala öyle olmuş işte. İnanılmaz. Görsen, bi Zala değil derdin. Gözünle görsen. Koş-tum arabayı öğlenin sıcağında. Sıcak çatır çatır. Düştüğ yola. Ölücüyse de çiftlikte ölsün dedim. Bir sıcak, bir sıcak vardı, kabil karar değil Öyle sıcak işte. Ateş düşmüştü yazıya yabana, alev almıştı dünyayı. Yarı yola gelişin, Zala ermekle doğruldu. Birşeyler söyleyecek oldu, söyleyemedi başı geri düştü. Ağzından, bin yılın... çocuğum... çıktığını duydum. Usulcuna, duyulur duyulmaz söyledi.»

Yaşar Kemal

Üçüncü Dünyanın ivedi gereksinmelerile ilgilenen yüksek sayıda toplum bilimci, siyaset adamları ve kamu yöneticileri son yıllarda durmadan gelişim açısından bir «nüfus patlaması»nın yarattığı ciddi tehlikelerden söz etmişlerdir. Bu açıdan en köklü önlemleri Roma kulübü «sıfır noktasına indirgenmiş bir gelişme» modeli ile sunmuştur. Onların endişe verici tahmin ve hesapları ile Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütleri bu alanda giriştikleri bellibaşlı çabalar sonucunda son yıllarda dikkatler, doğurganlık ve aile planlaması terimi ile ılımlaştırılmak istenen doğum kontrolüne ilişkin sorunlar üzerinde yoğunlaştı. Öyle olduğu halde son zamanlarda yayınlanan kadın sorunlarına ilişkin tüm araştırmalar nüfus artışı ya da azalışı ile ilgili önlemlerin bağımsız bir değişken olarak ele alınmayacağını ortaya koymuş bulunmaktadır. Bu sorun göç, sağlık, beslenme ve istihdam gibi sosyo-ekonomik yapısal sorunlarla içiçe girift bir durumdadır, onlardan kesinlikle soyutlanamaz.

Dolayısıyla ailenin büyüklüğünü, kadının statüsü, özellikle eğitsel düzeyi, ücret karşılığında istihdam edilmiş olup olmadığı, yaptığı işin türü, aile içinde işgal ettiği yer gibi faktörlerin belirlediği anlaşılmaktadır. Bu arada unutulmaması gereken nokta, kendi kendine yeterli ekonomik bir sistem değişmedikçe, yüksek doğurganlığı zorunlu kılması, dolayısıyla her türlü aile planlamasına karşı en yüksek direnç yeteneğini göstermesidir. Bundan başka kadının çocuklarının sayısı ve yaş aralıkları konusunda özgür ve sorumluluklarına sahip bir kişi olarak karar verebilmesi için evlendiği zamanki yaşı, ilk çocuğunu dünyaya getirdiği zamanki yaşı, doğum öncesi, doğumda ve doğum sonrasında gördüğü bakım ve ilgi, yasak olmakla beraber kürtaj yöntemine başvurup vurmadığı gibi etkenler büyük bir önem taşımaktadır. Ayrıca demografik yapıyı belirleyen sosyo-ekonomik ögelere de eğilme zorunluluğu ortadadır. Göç ve sağlıksız kentleşmenin yol açtığı cinsiyet dengesizlikleri, —örneğin dış göç nedeni ile bazı köylerde görülen «erkek nüfusunun erozyonu» ya da büyük kentlerde göze çarpan erkek nüfusunun fazlalığı—, bireysel ve ailevi refah ile kentsel/kırsal yaşamdaki istikrarı bozabilirler. Bu tür bölgelerin kırsal/kentsel kesimlerinde ortaya çıkan demografik, ekonomik ve toplumsal sorunlarının çözümü özel kalkınma çabaları gerektirmektedir. Kırsal bölgelerde öğrenim ve sağlık hizmetlerinin merkez dışı bir biçimde etkin olarak sürdürülmediği sürece, okuma yazma bilmeme, doğurganlık ve ölüm oranlarındaki

yüksek oranların düşmesini beklemek gerçekçi olmaz. Nihayet kadınların ortalama yaşam beklentisinde gözlemlenen önemli yükseliş bizi Alva Myrdal yirmi yıl önce ortaya atmış olduğu «kadınların ikili rolü» kavramı üzerinde düşünmeğe sevk etmelidir.

Bu altbölümün konuları işte yukarda belirtmeğe çalıştığımız genel gelişmelerin ışığında ele alındı. Cumhuriyet döneminden önce kadınlara ilişkin bilgilerin ancak vergi kayıtlarından bulunabileceğini böylece bir kez daha ekonomik faktörlerin belirleyici rolüne değinen Leila Erder, Türkiye'nin uzun bir zaman kesitine özgü demokratik yapısına ilişkin, dengeli, ayrıntılı bir tablosu ile geleceğe yönelik tahminlerini vermektedir.

Bu yaş irdelemesinin sonucunda şu eğilimler ağırlık kazanmaktadır: a) Bağımlılık durumu içinde bulunan küçük yaştaki kızların oranında sürekli bir büyüme eğilimi görülmektedir, b) Kentsel kadınların ortalama yaşam beklentileri yükselmektedir, bu durum gelişme düzeyi ile yaşama şansı arasındaki yakın ilişkiyi vurgulamaktadır, c) Doğurganlık ve ölüm oranlarında görülen çarpıcı bölgesel farklılıklar yapısal etmenin rolünü belirlemektedir. Doğu illeri olağanüstü yüksek bir doğurganlık, aynı zamanda en düşük bir yaşam beklentisi oranına sahiptirler.

Erder'in 2.000 yıl için yapmış olduğu projeksiyon okuyucuya gerçekten ilginç bir soru yöneltmektedir. Bu hesaba göre halen Türkiye'nin tüm kırsal nüfusunu karşılayacak büyüklükte olan bir nüfus grubu, yani 26.7 milyon Türk kadını yirmi birinci yüzyılın başında kentsel kesimlerde yaşayacaklardır. Acaba bu kadınlar örgütlü işgücü kollarına dahil olabilecekler midir yoksa marjinal faaliyetlerle mi yetinme zorunda kalacaklardır?

Tıp bilimini temsil eden Ayşe Baysal ve Sabahat Tezcan'ın araştırmaları Türkiye'nin kadın nüfusuna özgü egemen nitelikleri ile ilgili temel sorunların çoğuna ışık tutmaktadır. Tezcan uygulamış olduğu alan araştırmasının verdiği sonuçlara dayanarak yüksek doğurganlıklar, yasaya aykırı olmakla beraber yaygın bir biçimde sürdürülen kürtajlara yol açan belligişli nedenlere işaret etmektedir. Tezcan'ın bulguları belli koşullar altında yeni kente göç eden kadınların, uzun vadeli eğitim ve istihdam politikasına ilişkin önlemler alınmadıkça, kente daha doğrusu gecekondulara kendi doğurganlık kalıplarını «ithal» edebileceklerini kanıtlamaktadır.

Gerçekten de kadınların sağlık durumunu en çok etkilendiren öğeler, kültürel normlar, evliliğe ilişkin tutumlar, evlilik anındaki yaş, doğurganlık oranı, doğan çocuğun cinsiyeti, aile yapısının belirgin karakteri (ataerkil/çekirdek), kadının aile içindeki yeri ve üretim ilişkileridir.

Baysal da Tezcan'a benzer şekilde ve birçok gelişen ülkelerde yapılan araştırmaların gösterdiği üzere, kadının üretici görevleri, cinsiyete öz-

gü hastalıklar ve bozuk sağlık durumu arasında girift bağların bulunduğunu ortaya koymaktadır. Hindistan örneğine benzer biçimde Baysal, Türkiye'de bir yandan ana çocuk sağlık hizmetlerinin ihmal edilmesi, öte yandan tüm uğraşların aile planlaması konusu üzerine yoğunlaşması, bir bakıma aile planlaması programının sonuçta yenilmesine neden olduğunu ileri sürmektedir.

Kâğıtçıbaşı'nın araştırması egemen doğurganlık kalıbını «çocuğun değeri» türünden bir sosyal psikolojik ölçek yarımı ile araştırmaktadır. Bu tür bir çerçevede çocuğun ana baba içinde olan değeri doğurganlık davranışına etki yapan güdüleyici dinamizm açısından önem kazanmaktadır. Yöntem olarak bu araştırma maliyet - kazanç analizinin değişik bir alana da uygulanabileceğini kanıtlamaktadır. Cinsiyetle ilgili egemen tutumların burada da belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Bir çocuğu isteme ya da istememeye ilişkin nedenler, yerleşme biriminin türü, gelir ve meslek gibi ekonomik faktörlerle yakından ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Kâğıtçıbaşı'nın bulgularına göre ulaşılmak istenen toplumsal değişimin kadın ve erkeklerin karşılıklı ilişkilerinde önemli yer değiştirmeler öngördüğünden, kadın ve erkek işi kavramları karşılıklı etkileşim (interactionist) bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir.

DEMOKRAFİK AÇIDAN TÜRKİYE'NİN KADIN NÜFUSU

Leila Erder

1. KADINLARIN SAYISAL KİŞİLİKLERİ :

Cumhuriyet döneminden önce kadınlar hakkında ne sayımlardan ne de memleket tahrirlerinden kaynaklanan bilgi bulabilmenin olanağı yoktu. Osmanlı idarecisinin nüfusu saymaktaki çıkış noktası, imparatorluk hazinesine aktarılacak kaynakları ve vergi yükümlülüklerini saptamaktı.(1) Ancak bu, kadının üretimdeki rolünü hiçe saymak amacıyla tasarlanmış bir çaba olduğu anlamına gelmez. Nitekim Rumeli'de aile başkalarına ait olan vergi yükümlülükleri kadın tarafından üstlendiğinde, kadınlar kasıtlı olarak kayıtlara erkek diye geçmiştir.(2) Böyle durumlar, bu bölgede de ender rastlanılır türden olduğu gibi, Anadolu'da büsbütün yoktu.

Gerek erkeklerle kadınlar arasında, gerekse nüfusun çeşitli alt bölümleri arasında karşılaştırma olanağını sağlayan ilk genel nüfus sayımı, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında yapılmıştır.(3) Ancak, hemen ardından, ortaya giderilemeyen bir ikilem çıkmaktadır. Başlangıçta kadınlar, en azından sayısal açıdan, gözle görülür bir şekilde eksik tahmin edilmişlerdir. Eğer durmadan, erkeklerle karşılaştırıldığında kadınların kendine özgü ölüm düzeyinden, hatalı yaş bildiriminden ve cinsiyet oranlarından söz etsek de, unutmayalım ki, kadınların çoğu hakkında ikinci elden bilgi veren bir sayım sistemiyle elimiz kolumuz bağlanmıştır. Bu durumda, kadınların gerçek ekonomik etkinlikleriyle pek az bağdaşmakta olan işgücü katılımlarını değerlendirenleri özellikle kaygıya düşürecek bir sınıflama sistemiyle karşılaşmaktayız.

Eğer birinci sorun sayımın yürütülmesine ilişkinse, ikincisi ise aslında araştırmacının kendi alanını kapsar. Kadınlar hakkındaki araştırma sorularına dayanan grupların azlığı, doğrudan doğruya ikinci cinsin demog-

rafik özellikleri üzerine daha derinlemesine eğilmeye karşı olan ilgisizliğin bir yansımasıdır. Gerek işgücünün bir üyesi olarak, gerekse kırsal - kentsel ve dış göçmenler olarak, araştırmacının ilgisini kadınlardan çok erkekler çekmiştir. Kadınlar ancak bir yan grup olarak algılanmaktadır. İç göçlerde sayıları daha az olduğundan ve büyük bir olasılıkla erkeğin kararıyla veya daha önceki erkek hareketliliğine göre yönlendirildiği tahmin edildiğinden, çalışmalarda ya toplam nüfus ya da yalnız erkekler ele alınmıştır.(4) Bazı bakımlardan, sayım verilerinden, kadınlar ve demografik özellikleri hakkında şaşılacak kadar az bilgi edinebilmekteyiz.

2. TARİHSEL AÇIDAN TÜRKİYE KADIN NÜFUSU

Aşağıdaki bölümlerde Türkiye'deki kadın nüfusun demografik özelliklerine ilişkin temel çizgileri özetleyeceğiz. Bu, sırası geldikçe değinilecek olan birçok çalışmanın sentezini ve özünü yansıtmaktadır.

Zaman içindeki değişme, ister ölüm, ister doğurganlık ve göç açısından olsun, Türkiye'deki gelişmenin ve Türk kadınlarının günümüzdeki durumları bakımından temel odak noktasını oluşturmaktadır. Pek çoğu, politika saptayıcıları ve kamunun anlamak istedikleri kadar açık olmasa bile, sözkonusu tarihsel eğilimler gelecek için bazı ipuçlarıyla doludur. Yaşamları boyunca farklı yaşlardaki kadınların çevresel koşullardan etkilenişi, 1975'de kadınların demografik yapısını ve beklentilerini biçimlendirmiştir. Yavaş da olsa, politikalar, giderek biriken değişmelere karşı tepki gösterirler. Soruna kronolojik olarak yaklaşmak ve zaman içinde ayrı dönem kuşaklarını izleyerek ele alış, ne yazık ki, günümüzü ve kendi yaş grubumuzu ihmal eden bir bakış açısı yaratmaktadır.

Öncelikle kadın nüfusun toplam büyümesini inceleyip, sonra da bu büyümenin unsurlarına, ölümlere doğurganlık ve uluslararası göçe döneceğiz. Kentleşme, nüfusun kırsal alanlardan kentsel alanlara kayması, 1950'lerin başlarından bu yana, Türkiye'deki demografik değişimin önemli bir parçası olarak, başlı başına bir konu oluşturmaktadır. Bu meseleleri anlamak için, her bölümde kır - kent farklılıklarının ve bölgesel eşitsizlikler hakkındaki bilgilerimizin üzerinde gideceğiz. Bu farklılıklar, Türkiye'nin gecikmiş ve bağımlı bir ekonomik gelişme sürecini yaşayan ülkelerde, kadının aldığı veri ortaya koymak için ulus çapındaki rakamlardan daha açıklayıcıdır. Bunlar aynı zamanda geleceğe dönük tasarımlar üzerinde temel kuşkular uyandırmaktadır.

Sözkonusu tasarımlar, çoğunlukla plancılar, politika saptayıcıları ve

gazeteciler tarafından oluşturulmaktadır. Son bölümde ise, bu gurupların, kadınların ilerdeki nüfus büyümesine ne yolla katkıda bulunacakları hakkındaki beklentileri yeniden incelenmekte ve kullandıkları kabullere ilişkin bazı sorular yöneltilmektedir.

3. KAYNAKLAR

Türkiye'de kadınlara ait veri olanaklarının bulunmasıyla bu yeni verilerin geniş anlamda değerlendirilmesinin birarada yürütülemeyişi bir çelişkidir. Bunlar, Cumhuriyet dönemi boyunca Türkiye kadınlarının demografik özellikleri üzerinde genel bir bakış sağlayabilmek için yeniden incelenmesi ve özetlenmesi gereken malzemelerdir. Kadınların çocuk doğurmaktan duydukları mutluluğun, kendi kendine düşük yapmaları nedeniyle ölmelerinin ve ailelerini bir köy evinden kentteki gecekonduya taşıma savaşmalarının gözlerde canlandırılması okuyucuya bırakılmıştır.

İlk kez 1927'de gerçekleştirilmiş ve bunu takiben 1935'den beri yinelenmiş genel nüfus sayımları, Türkiye'deki kadınların demografik özelliklerine ilişkin en kesintisiz bilgiyi önümüze serer.(5) Kadın nüfusu soyutlanıp gelişmesini erkeklerinkinden bağımsız olarak incelemek nüfusun bütünlüğünü parçalayan bir görünüm ortaya çıkarmaktadır. Kadınlar, çalışmamızın odak noktasını oluşturmaktadır, fakat onların ayrılmaz bir parçası olan erkekler ise yine bu çalışmada, yapay olarak, ancak yer yer değinilen bir unsur durumuna indirgenmiştir. Kadınların ölüm düzeyi, göç ve ekonomik özelliklerine ilişkin değişimleri değerlendirmek ve karşılaştırmak üzere erkeklere ait veriler kullanılmıştır. Ancak, demograflar tarafından büyük ölçüde kadınların meselesi olarak kabul edilen doğurganlık, yalnız kadınlar çapında bırakılmıştır. Oysa, çocuk doğurma evlemindeki değişimler hakkında ileri sürülen sorular aslında kadınla erkeğin beraberliği üzerinde de düşünmeyi gerektirmektedir.

4. NÜFUS BÜYÜMESİ VE KADINLAR : 1935 - 1975

1927'de yapılan ilk nüfus sayımında 13.648 milyon kişi kaydedilmiştir. Daha önce Surive'nin bir parçası olan Hatay'ın 1938'de ulusal sınırlar içine katılması nedeniyle düzeltme yapacak olursak, bu sayıya 900.000 kişi daha eklemek gerekir. 1935'de 16.158 milyon kişinin yüzde 51'i kadındı. Bugün ise Türkiye'nin nüfusu 1975'deki son sayımda 40.348 milyona ulaşmış ve kadınların oranı yüzde 48,6'ya inmiştir. Büyüme, Tablo I'de özetlenmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasına dek gözlenen düşük cinsiyet oranları,

ondokuzuncu yüzyılın son yılları ve Bağımsızlık Savaşı boyunca, bitmek bilmeyen askerî hareket nedenleriyle ortaya çıkan erkek açığını yansıtmaktadır. Köylü kadının ulusal bağımsızlık sürecindeki katkısının yüceltirilmesi ve eğitim görmüş kadınların ulusal kalkınma sırasındaki sorumlulukları, insangücünden büyük ölçüde vitirmiş bir toplumun yarattığı acı gerçeklerdir.

Bir kuşak sonra ve II. Dünya Savaşı sonrası hızlı değişme ve kentleşme başladığı zaman, yaş yapısı, özellikle genç faal yaşlarda bu açığı kapatmıştı.

T A B L O I

Türkiye'nin Kadın Nüfusu
1935 - 1975

Sayım Yılı	Kadın Sayısı (000'ler)	Cinsiyet Oranı (Erkekler/Kadınlar x 100)
1935	8.221	96.6
1940	8.922	99.7
1945	9.344	1.01
1950	10.420	1.01
1955	11.831	1.03
1960	13.591	1.04
1965	15.441	1.05
1970	17.598	1.02
1975	19.603	1.06

Kaynak : Uluslararası göç için genel nüfus sayıslarında P. Demeny ve F.C. Shorter'ın Türkiye'de Ölüm Seviyesi, Doğurganlık ve Yaş Tahminleri'nde (s: 54) yaptıkları düzeltmelerden yararlanılmış ve 1960'a kadar bu düzeltilmiş rakamlar kullanılmıştır.

Gerek kadın nüfusun gerekse toplam nüfusun büyüme hızı aynı genel çizgileri izlemiştir. Zamanla, normal üreme biçimleri piramidin tabanını doldurup, erkeklerde daha büyük yaş guruplarındaki açığın etkisini

giderdikçe, tüm olarak her sayım arası dönemde erkeklerin artış hızları kadın nüfusa göre tutarlı olarak daha fazla olmuştur. (Aşağıdaki Tablo: 2'ye bakınız).

Kadın nüfusla toplam nüfusun büyüme hızı aynı genel hatları izlemektedir.

T A B L O 2

**Kadın ve Toplam Nüfusun Sayıları
ve
Sayımlararası Büyüme Hızları : 1935 - 1975 (x)**

(1) Sayım Yılı	(2) Toplam Nüfus (000)	(3) Toplam Sayım- lararası yıllık Büyüme Hızı (Yüzde)	(4) Nüfus Kadın	(5) Kadın sa- yımlararası Yıllık Büyü- me Hızı (Yüzde)
1935	16.158		8.221	
1940	17.821	1.96	8.221	1.64
1945	18.790	1.06	9.344	.92
1955	24.065	2.78	11.831	2.54
1960	27.755	2.85	13.591	2.77
1965	31.151	2.31	15.394	2.49
1970	35.321	2.51	17.598	2.67
1975	40.025	2.50	19.603	2.16

KAYNAK : Nüfus Sayımları

(X) : Yazar tarafından hesaplanan büyüme hızı $P_t = P_0 e^{rt}$ formülüne göre yapılmıştır. Burda P_0 = ilk sayımdaki nüfus, P_t = (t) yıl sonraki ikinci sayımdaki nüfustur

1927 ve 1945 arasındaki yıllar yavaş büyüme, 1945'ten sonraki yıllar ise hızlı büyüme yıllarıdır. Ancak, eğer uluslararası göçün etkisini kaldırıp, doğal artış hakkında bir fikir edinmek istersek biraz daha farklı bir durumla karşılaşırız. Uluslararası göç, 1950'lere dek eski Osmanlı topraklarında kalıp da Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına katılmak isteyen göçmenlerin gelişyle doğal artış hızını arttırmıştır. Oysa, 1960 sonrası, o zamanlar geçici olarak algılandığı halde, ülkeyi terketmekle sonuçlanan Av-

rupa'daki iş olanakları için yapılan göçler, ulusal büyümenin hızını bir ölçüde azaltmıştır. (Bkz: Tablo: 3)

T A B L O 3
Sınır Değişmeleri ve Uluslararası Göçlerin Etkisini Gidermek için Düzeltilmiş Erkek ve Kadınlara Göre Sayımlar - Arası Yıllık Büyüme Hızları

(1) Dönem	(2) Erkek Yıllık Dönemsel Büyüme Hızı (Yüzde)	(3) Kadın Yıllık Dönemsel Büyüme Hızı (Yüzde)
1935 - 1940	1.90	1.20
1940 - 1945	1.17	90
1945 - 1950	2.13	2.15
1950 - 1955	2.88	2.41
1955 - 1960	2.83	2.67
1960 - 1965	2.64	2.55
1965 - 1970	2.22	2.62
1970 - 1975	2.45	2.33

KAYNAK : Yazarın hesapları. P. Demeny ve F.C. Shorter'ın 1960'lara kadar yaptıkları düzeltilmiş nüfuslara dayandırılmıştır.

İkinci Dünya Savaşından önce, kadınların sayımlararası yıllık büyüme hızı, erkeklerinkini az da olsa geriden izlemiştir. Bu durum kısmen belki yaş boşluklarının doldurulmasıyla açıklanabileceği gibi, aynı zamanda 1930'lar boyunca kadınlar için daha kötü olan ölüm koşullarından dolayıdır. (Bkz: Bölüm 5) İkinci Dünya Savaşından sonra kadın ve erkek hemen hemen paralel doğrultuda büyüme göstermektedirler. Kadınların genel yaşama olasılığındaki artıştan daha çok etkilenmelerinden dolayı, son on yılda kadın nüfus bir ölçüde daha yüksek bir hızla büyümüştür.

Genellikle 1927 - 1945 arasındaki yıllar büyümenin yavaş ve ölümlerin yüksek bir düzeyde olduğu yıllardır. Ölüm koşullarındaki düzeltilmelerden dolayı, 1945'ten sonra büyüme hızı, II. Dünya Savaşı öncesi düzeyinin yarısıyla üç çeyrek katı artarak, son derece hızlı bir büyüme göstermiştir.

Toplam nüfusun cinsiyet oranı, kadınların erkeklere göre gerçek sayısı hakkında çok kısıtlı bir fikir vermektedir. Çünkü cinsiyet oranı tüm yaşlardaki farkları özetler. Yaş gruplarına göre baktığımızda daha aydınlatıcı görünüm ortaya çıkar.

Zaman içinde ise genç, bağımlı kadın nüfusun, yani 15 yaşından küçük olan kızların oranında bir artış gözlenmektedir. Doğurgan yaşlardaki (15-44) kadınların yüksek oranı, tüm devre boyunca bu nüfusun başlıca özelliği olarak kendini göstermektedir.

Yaş dağılımının kendisi, kadınlar üzerindeki, çocuk yetiştirme yükünün hangi boyutlarda olduğu hakkında bir fikir vermektedir. Çocuk doğurma ve çocuk yetiştirme yükü büyük ölçüde 20-44 yaşlarındaki kadınların omuzlarındadır. Bağımlılık oranı veya kadınların yükü, ki bu, 0-9 yaşlarındaki çocukların 20-44, doğurganlık yaşlarındaki kadınlara bölünmesiyle elde edilir. Tablo: 5'de farklı yaş grupları seçilmiş sayım yılları için karşılaştırılmıştır.

T A B L O 4
Yaş Gruplarına Göre Türkiye'de Kadın Nüfusunun Yaş Dağılımı, Yüzdeler Seçilmiş Sayım Yılları

Yaş Grubu	1935 (x)	1950 (x)	1975 (x)
0 - 4	15.8	14.5	15.0
5 - 14	22.9	22.3	25.6
15 - 44	42.4	44.5	42.2
45 - 64	14.6	14.8	12.4
65 +	4.3	3.9	4.8
T O P L A M	100.0	100.0	100.0

(x) Uluslararası göç için düzeltilmiş nüfuslar

(xx) Uluslararası göçe göre ve aynı zamanda hatalı yaş bildirimine göre göre düzeltilmiş nüfuslar.

T A B L O 5
Belli Tarihlerle Göre Kadının Çocuk Yükü Seçilmiş Sayım Yılları

	1935	1950	1975
1 — Çocuklar 0 - 9 (‘000’)	5.266	5.736	11.031
2 — Kadınlar 20 - 44 (‘000’)	31.042	35.557	12.546
3 — Yük (3) = (1) / (2)	1.70	1.61	879

KAYNAK : Yazarın hesaplamaları uluslararası göçe ve hatalı yaş beyanlarına göre düzeltilmiş sayım sonuçlarına dayandırılmıştır.

Tabloya göre özellikle 1950'lerden sonra bağımlılık oranlarında bir düşme görülmektedir. Söz konusu düşüşe yol açan ölüm düzeyi ve doğurganlık unsurları bir sonraki bölümde ele alınmıştır.

5. KADINLARIN ÖLÜM DÜZEYLERİ

Demokratik değişim süreci geçirmekte olan, yüksek ölümlerden daha düşük ölüm düzeylerine geçen toplumlarda yaşama koşullarındaki gelişmelerden, kadınlar erkeklere göre daha kazançlı çıkmakta ve doğuştaki yaşam umudu erkeklerinkini geçmektedir. Türkiye için de durum böyledir.

Sayım verilerine dayanan çalışmalarda 1935'lerden beri kadınlar arasında yaşama umudu açısından erkeklere kıyasla çok açık bir ilerleme göze çarpmaktadır.(6) İlk on yıl için geçerli olmasa da, kadınların aldıkları yol, erkeklere göre çok daha fazla olmuştur. Bu ilişki tüm ulus için de doğrudur. Her ne kadar 1960'larda bölgesel ve kırsal - kentsel düzeylerde yapılan çalışmalardan, farklı bölgelerde, kadınların aynı doğrultuda kazançlı çıktıkları anlaşılmışsa da, aşağıda göreceğimiz gibi ölüm koşullarında büyük ölçüde kırsal - kentsel farklılıklar vardır.

İkinci Dünya Savaşından önce, kadınların yaşam umutları erkeklere göre bir ölçüde daha azdı. Yetişkin ölüm düzeyine göre çok yüksek olan çocuk ölüm düzeyinin etkisini kaldırmak amacıyla ele almak zorunda olduğumuz 5 yaşındaki yaşam umutlarını bir endeks olarak kabul ettiğimizde, 5 yaşına kadar yaşayan kadınların ortalama yaşam umutlarının 50 yıl olduğunu görmekteyiz. Bu ölçüm, bir doğum kuşağının kendi yaşam dönüsü boyunca, kendinden bir önceki kuşakla aynı ölüm deneyimlerinden geçeceklerini varsaymaktadır. Öte yandan, erkeklerin 5 yaşındaki yaşam umudu 51.5 yıla biraz daha yüksektir. Türkiye II. Dünya Savaşına katılmadığı halde; savaş yıllarında hem kadın hem de erkek için bu düzeylerde düşme görülmüştür; ancak ortalama olarak erkeklerde bu düşüş daha fazladır. Genel seferberlik, karne sistemi, beslenme koşullarındaki gerilemeler gibi ulus çapındaki savaş hazırlıkları bu düşmede rol oynamış olabilir.

Ancak, bu düşüşün geçici olduğu anlaşılmış ve savaşın hemen ardından yetişkin ölümlerinde büyük ölçüde düzelmeler başlamıştır. Modern tıp, sıtmanın yokedilmesi, verem savaş kampanyası, sonraları antibiyotiklerin girişi ve büyük ölçüde gelişmiş ulaşım ağı gibi etkenlerin kadınların yaşama olasılığını yükseltmede önemli rolleri vardır. Kadınların 1945 - 1955 döneminde, 5 yaşındaki yaşam umudu 57.1'e yükselmiş ve 1965'de 61.2'de durmuştur. 1975 - 1980 döneminde yine de doğuştaki ortalama yaşam umudu kadınlar için 62.8, erkekler için ise 58.3 yıl olarak kabul

edilebilir.(7) Böylece, kadınlar, erkeklerle karşılaştırıldığında, yaşama olasılıklarında daha büyük gelişmeler kaydetmekte devam etmişlerdir. Bu açıdan kadınlar «ikinci cins» değildirler.

Ancak, kırsal ve kentsel yörelerdeki farklılıklar incelendiğinde, bu geçiş sürecinde çok açık uçurumlar ortaya çıkmaktadır. Söz konusu farklılıklar büyük bir olasılıkla ondokuzuncu yüzyılın başlarına kadar izlenebilecek çok önceye ait bir sosyal değişme sürecini yansıtmaktadır. Liman kentler, özellikle Türkiye'nin gerçek iki metropolü olan İstanbul ve İzmir, ondokuzuncu yüzyılda, gerek ticarî bağlantılar bakımından, gerekse sağlanan kentsel altyapı ve modern sağlık hizmetleri açısından, Batı Akdeniz dünyasıyla bütünleşmiştir.(8) Öte yandan İç ve Doğu Anadolu'daki koşullar asırlarca olduğu gibi kalmıştır. Hatta burada, bir dizi savaş için yapılan sonu gelmeyen seferberlikler nedeniyle kırsal erkek nüfus topraklarından kopmuş ve zaten cılız olan tarımsal artı-üründen giderek daha çok pay talep edildiği için, belki de durum daha kötüye gitmiştir.(9) Bu artı ürün yalnız orduları beslemekle kalmamış, aynı zamanda Avrupa ticaretinin artan talebini ihracat yoluyla karşılamak için kullanılmıştır. Ayrıca, artı-ürünün bir kısmı, merkezî yönetim altından kalkamayacağı borç yüküne girdikçe, Avrupa iktidarına baskı unsuru olarak kullanılan Düyun-u Umumiye'nin taliplerine aktarılmıştır. Liman kentlerinin nüfusu onaltıncı yüzyılda, doğal artıştan çok, Anadolu ve diğer yörelerden gelen akıma bağlı olarak büyümekte olan imparatorluğun demografik çekiş merkezlerini oluşturmaktaydılar.(10) Oysa buraları, şimdi, kırsal göçten olduğu kadar, doğal artıştan da etkilenen büyüme noktaları olmuşlardır.(11)

Bugün ülke çapında, ölüm düzeyinde görülen dalgalanmalar batı ve kıyı yöreleriyle, iç ve doğu illeri arasındaki farkı yansıtmaktadır. Bu farklılıklar hakkında, 1960 öncesine ait güvenilir endeksler elde edilememektedir. 1967'de yapılan Türkiye nüfus araştırmasına göre orta ve doğu illeri, 5 yaşındaki ortalama yaşam umutları bakımından, gerek erkek, gerekse kadın nüfus için en düşük düzeydedir. Ortalama yaşam umudu (5 yaşındaki) kadınlar için 60.3 yıldır. (12) Karadeniz ve Akdeniz kıyılarını çevreleyen illerde ve özellikle Ege illerinde bu endeks üç yıl daha fazladır. Bu illerin, çoğunda doğrudan kıyısız bağlantı yoktur, ancak, kıyıya yönelik tarım ve ticaret bakımından köklü gelenekler bulunmaktadır.

Öte yandan, Ankara, İstanbul, İzmir metropoliten alanları ile ülkenin geri kalan kısmı arasındaki farklar daha da çarpıcıdır. Aynı endeks bu merkezlerde yaklaşık 65 yıla kadar yükselmektedir. Araştırmada, aynı zamanda kentsel kesimde nüfusu 2000'in üstündeki yerleşim birimlerinde, kadınların yaşama olasılıklarının daha yüksek çıktığı gözlenmiştir. Kırsal

alanlardaki kadınların 5 yaşındaki ortalama yaşam umutları tüm olarak 61.6 yıl iken, kentlerdeki kadınların 64.8 yıl yaşam umudu olabilir. Ölüm düzeyinde düzelme kaydedildikçe kadınların erkeklere göre fazla yaşaması kentlerde, kırlarda olduğundan daha yüksektir.

Türkiye'deki ölümlerin belirgin özelliklerinden biri ise, yaşama oranlarında gelişme oldukça, çocuk ve yetişkin ölüm düzeyleri arasındaki farkın daha da keskinleşmesidir.(13) Tarihsel bilgi kıtlığı nedeniyle, çocuk ve yetişkin ölümleri arasındaki bu inanılmaz uçurumun geleneksel temelleri olduğuna dair kanıtlar elimizde yoktur. Ortalama yaşam umudundaki hızlı ilerlemelerin çocuklardan çok yetişkinler için geçerliliği olduğu varsayılmıştır. Bunun nedeni, belki de, bebek hastalıklarını gidermek için çok daha büyük bir hızla hastalığa karşı savaş açılmasını ve modern ilaç ve tedavi yöntemlerini gerektirmesidir. Beslenme adetleri bir başka etken olabilir. Hangi nedene bağlı olursa olsun, genellikle bebek ölümleri ve kız bebek ölümleri, özellikle doğu illerinde görülmedik oranlarda yüksektir.

Türkiye Nüfus Araştırmasından (1967) giderek hesaplanan ulusal yaşam tablosundan anlaşılacağı üzere, Türkiye'deki çocukların yüzde 20'si, yaşamlarının ilk 5 yılında ölmektedirler. Toplam ölümlerin büyük bir yüzdesi, çocuk ölümlerinden oluşmaktadır. Bu durum, kısmen, genç yaşlardaki nüfusun yüksek bir oran teşkil ettiği Türkiye nüfusunun tüm olarak çok genç bir nüfus olmasıyla açıklanabilir. Buna karşın, bir yılda kaydedilen ölümlerin yarısından çoğu 5 yaşından küçük çocuklar arasında olmaktadır. Yıllık bebek (0-1 yaş arası) ölümlerinin, o yıldaki doğumlara bölünmesiyle hesaplanan bebek ölüm oranları, 1960'larda binde 170 ile binde 250 arasında oynamaktaydı. 1975 sayımlarına dayanılarak yapılan tahminlerde bebek ölümleri binde 133'tür.(14) Bunların içinden, büyük bir olasılıkla daha güvenilir olan ve bir gelişme olduğunu gösteren düşük ölüm oranına göre karar vermek bile, yine de ölüm düzeyi çok yüksektir. Bir sonraki bölümde, kadınların çocuk doğurma eylemlerine bakarken, çocuklarda verilen bu firenin, doğurganlık düzeyini yüksek tutan belirleyicilerden biri olarak hatırlamak gerekmektedir.

6. KADINLARIN ÇOCUK DOĞURMASI

Kadınların üreme eylemlerini ve doğurganlıklarını anlamakta yararlı olan bir çok ölçü vardır. Doğumların tüm nüfusa bölünmesiyle elde edilen kaba doğum oranları kullanılarak, uluslararası karşılaştırmalar daha kolaylıkla yapılabilir. Ancak bu ölçüm büyük oranda nüfusun yaş dağılımından etkilenmektedir. Genç çocukların oranı gibi diğer ölçümler, do-

ğum oranı hakkında yaklaşık bir fikir vermekle beraber, 5 yaşından küçük çocukların ne denli güvenilir bir biçimde sayıldıklarından kuşku duyulduğu zaman ciddi sorunlarla karşılaşmaktadır. Türkiye'nin durumu ise aynen böyledir.

Toplam doğurganlık, bir kadının doğurganlık yılları boyunca (15-45 veya 15-50 yaşları arasında), yaşadığı ve çocuk doğurma riski altında olduğu sürece doğuracağı ortalama çocuk sayısıdır. Kaba üreme oranı (gross reproduction rate) kuşaksal değişiminin kullanışlı bir göstergesidir, çünkü bu ölçümde toplam doğurganlık oranına göre, bir kadının doğurması beklenen toplam çocuk sayısından kız çocukları ayrılır. Bu, çocuk doğurma dönemi boyunca yaşayabilen her evli kadın başına düşen bir sonraki kuşak için doğurduğu anne adaylarının (kız çocukların) sayısını verir.

Araştırma sonuçlarından anlaşıldığı üzere, 1960'ların başlarına ait toplam doğurganlığın tüm ulus için 6.5'a yakın olduğu saptanmıştır. Başka bir deyişle, farklı doğum kuşaklarına ait kadınlarda gözlenen doğurganlık eğrisine maruz kalan ve üreme yılları boyunca yaşayan ortalama bir kadın, çocuk doğurma döneminin sonuna geldiğinde, yedi çocuk dünyaya getirmiş olacaktır. Bu bize doğumdaki cinsiyet oranı (doğan erkek bebeklerin kız bebelere bölünmesi) 1.05 kabul edildiğinde, 3.17 değerinde bir kaba üreme oranı vermektedir. Böylece doğurganlığın, nüfusun büyüme hızına olan büyük katkısı, özellikle bir önceki bölümde tartışılmış olan ölüm düzeylerinin düşmesi gözönüne alınırsa, kendiliğinden ortaya çıkar. Bu tahmin, her ne kadar Türkiye'yi, son derece yüksek doğurganlık oranlarına sahip ülkeler arasına koysa da, Türkiye'de çocuk doğurmanın daha önemli bir yönünü, yani ülkenin kırsal ve kentsel yöreleri ve bölgeleri arasındaki keskin, çelişkiyi örtmektedir.

Ülkenin kırsal kesimlerine ait tahminler, ulusal ortalamadan oldukça yüksek, 7'den de fazla, toplam doğurganlık vermektedir. Öte yandan metropoliten alanlardaki toplam doğurganlık ise, ulusal ortalamasının hemen hemen yarısı kadardır. Ölüm düzeyleri için görülen bu yaygın metropoliten - kırsal farklılıklar bu alanda da yankılanmaktadır. Karşılaştırma için hiçbir bilgi bulunmasa da, durumu sosyo-ekonomik değişkenlerde açıklayan varsayımlar (hipotezler) yalnız ekonomik yapıdaki farklılıklarla, çoğunluk çiftçilik sisteminde ve kentlerdeki katkısı veya yükü üzerinde durmakla kalmayıp, aynı zamanda Türkiye'nin eski liman kentlerine ait geleneklere (mores) eğilmelidir. Bunların yanı sıra sömürgeci statüleri ve ondo-kuzuncu yüzyıldaki «batılılaşma» bugün için geçerli olan evlilik biçimlerinden farklı bir durum yaratmış olabilir. Evlilik içi doğurganlık da önemli bir konudur. Bu kentlerde çocuk doğurmada oldukça önemli sayılabilecek

evlilik içi kontrol eskiye dayanan ve yaygın bir olgu olarak gözükmektedir.

Daha küçük kentler ve kasabalar, ulusal ortalamaya metropoliten yerleşimlere ait sayılardan daha yakındır. Bu yerleşimlerde toplam doğurganlık 5'in biraz üstünde olup, kaba üreme hızı da 2.44'dür. Bölgesel farklılıklar ise, ölüm düzeylerindeki gibi çarpıcıdır ve bunların modern araştırmalar döneminden çok önce başladığına ilişkin kanıtlar vardır. Doğu'nun hem kuzeydoğu hem güneydoğu illerinde doğurganlık görülmedik boyutlardadır. Güneydoğuda tahmin edilen 8'den yüksek doğurganlık oranı, son sıralarda Suriye'nin kuzeyindeki komşu yörelere ait tahminlerle de desteklenmektedir.

Demeny ve Shorter doğum oranlarını bulmak için bir tahmin yöntemi uygulamışlardır. Sayım verilerinin kullanıldığı bu yöntemde, ölümleri ve çocukların hatalı yaş bildirimlerini (10 yaşının altındaki çocukların oranını alarak) dikkate alan bir dizi hesaplamalar yapılmıştır.(15) Bulgularına göre, 1960'ların ortalarında, kaba doğum oranı tahminleri, metropoliten alanlar için binde 23 iken kırsal nüfus için binde 50'dir. Daha gelişmiş olan Ege ve Marmara bölgelerinde bu oran binde 40 iken, Doğu'da binde 60'a kadar çıkmaktadır.

1960'ların başlangıcından itibaren yapılan çalışmalar, doğurganlıkta bir düşmenin başladığı ve bu sorunun, gelecekteki beklentiler üzerinde oldukça önemli etkisinin olduğunu göstermiştir. 1970 Genel Nüfus Sayımı, ulusal doğurganlığın belki de 5.2'ye düştüğünü ortaya çıkarmıştır.(16) Daha önce, Türkiye Nüfus Araştırmasına göre İstanbul'un doğurganlığının 2.65 ile, Türkiye'deki en düşük doğurganlık oranı olduğu bulunmuştur. Üçüncü Beş Yıllık Ulusal Kalkınma Planı hazırlanırken yapılan nüfus projeksiyonlarında kullanılan başlıca varsayım, genel olarak doğurganlığın düşeceği ve 1995 yılına ulaşıldığında, tüm Türkiye kadınlarının İstanbul'un şimdiki doğurganlık biçimine uygun olarak çocuk doğuracakları varsayımıdır.

Büyük kır - kent akımlarından doğan kentleşmeyle birlikte gelen demografik değişimler ve doğurganlık biçimleri daha etraflıca açıklanana dek, bu gibi beklentiler zayıf varsayımlara dayandırılmış gibi gözükmektedir.

7. HAREKET HALİNDE KADIN : İÇ GÖÇLER

Türkiye'deki iç göç araştırmaları temel olarak erkekler kapsanarak yapılmıştır, kadınlar değil. Bu yanlışlığın nedeni çok açıktır. Göçlerin doğan kentsel büyüme, hepsi kent - soylu olan politika saptayıcılarının ve

bilim adamlarının dikkatini erkekler yönünde çekmiştir çünkü 1960'ların ortalarına kadar nüfusun köylerden kentlere kaymasındaki başlıca özellik, bu akımın kadınlar tarafından değil de genç erkekler tarafından yapılmıştıydı. Aynı zamanda metropol yanlılığı da olmuştur. Elimizde verisi bulunan en yakın dönemde, 1965 - 1970'de, kırsal - kent doğrultusundaki göçten en çok pay alan, Ankara, İstanbul ve İzmir metropolleridir. Üç metropole yönelen kırsal kökenli göçmenlerin % 50'si İstanbul'a, % 33'ü Ankara'ya ve % 11'i İzmir'e gitmişlerdir.

Söz konusu erkek ve metropol yanlılığı, Tekçe, Gedik ve Yener'in araştırmalarında görülen çeşitli değişimleri gözlerden kaçırmaktadır.(17) Önce, geçtiğimiz yıllarda kırsal - kentsel göç, eski metropolitan alanların etkisi dışında kalan il merkezlerinde yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu büyüme merkezlerindeki cinsiyet oranları, artık ailelerin bir tüm olarak göç ettiklerini, ya da kısa bir süre içinde yeniden birlikte oturmaya başladıklarını göstermektedir.

İkincisi, daha önceki erkek göçmen dalgası, şimdiyse bir kadın göçmen dalgası yaratmıştır. Böylece, büyük kentsel alanlarda, 1950'lerdeki yoğun erkek göçü nedeniyle yükselen cinsiyet oranı şimdi normal düzeyine inmiştir. Üçüncü olarak, bu geçiş döneminde, kadınların kırsal alanların ekonomisinde oynadıkları rol ve dolayısıyla kent yaşamına ait beklentileri köklü bir değişikliğe uğramıştır. Aile çiftçiliğini oldukça önemli sürelerle işlemekten yükümlü tutulan kadının kırsal ekonomisindeki değişen yeri üzerine titizlikle eğilmek gerekir.(18)

Gönüllü olarak yapılan göç, yalnız göçmenin kendisini değil, tüm ailesini ilgilendiren bir ekonomik yatırım yerine geçer. Genellikle modernleşme düzeyinin, kadınların göçe katılma oranını belirlediği ileri sürülür.(19) Ancak, modernleşme, bir çok başka durumlarda da olduğu gibi bulanık düşüncelere ve belgelenemeyen sonuçlara yol açabilen bir kavramdır. Herhangi bir aile bağı olmayan kadının durumunu açıklarken, aile geliri yaratmak için göze alınan risklerden ve tümüyle farklı bir iş piyasasında yerini sağlama bağlamak için karşılaşılan engellerden çok, böyle bir kadın olmanın yarattığı tehlikelere ve kentin ürküten hareketliliğine bakmak gerekmektedir.

Son sıralarda iç göçlerde kadının yeri çok belirgin bir biçimde, daha önce erkeklerde görülen 20 ile 30 yaşları arasındaki yoğunlaşmadan farklı bir görüntü ortaya çıkarmaktadır. Kadınlar, sayısal olarak erkeklere göre halâ gerilerdeyken, yaşa göre dağılımları çok daha eşittir. Öyle gözüküyor ki, genç kadınlar aileleriyle hareket etmekte ve 30 yaşından büyük olanlar ise, 1950'lerin sonu ve 1960'ların başlarından itibaren yavaş yavaş kent-

lerde kalıcı temeller kurmuş olan eşlerinin yanlarına gelmektedirler.(20)

Kadın göçmenlerde seçicilik erkeklerde olduğu kadar önemlidir. Çıktıkları ildeki nüfusa göre göçmenlerin ortalama okur yazarlık düzeyi daha yüksektir. Kadın göçlerinin bir başka özelliği de bunların daha kısa mesafeler arasında oluşudur. Kayseri, Konya, Edirne, Erzurum ve Elazığ gibi yeni büyüme kutupları, 1970'de kadın nüfusun en çok göç ettiği illerin başlarında gelmekteydi. Doğu illerinde, yüksek eğitim düzeylerine göre karşılaştırma yapıldığında göçmen kadınların, ilin geri kalan nüfusuna göre daha seçkin olduğu son yıllarda önemle gözlenmiştir.(21)

Kadın göçmenlerin işgücüne katılım oranları, erkek göçmenlerinkine göre daha düşüktür. İşgücüne katılan erkek göçmenlerin oranı % 65 ile % 85 arasında değişirken, kadınlar için en az % 10, en çok % 15 arasında bir katılım söz konusudur.

8. TÜRKİYE'DEKİ KADINLARIN GELECEĞİ ÜZERİNE GÖRÜŞLER

Bugünden, 2000 yılı için akıl yürütmekle kehanette bulunmuş sayılmayız. Şimdi doğan kızlar 2000 yılında işgücü için aday durumuna gelmiş, ya da gerçekten işgücüne katılmış olacak, aynı zamanda evlenip üreme yaşamlarına başlıyor olacaklardır. Günümüzde yeni evlenmiş kadınlar, o zaman çocuk doğurma dönemini nerdeyse kapatmış olacaklardır. Aslında bugünün demografik yapısına şimdiden aşılınmış olan dinamizm, ileride kadın nüfusu yalnız sayısal bakımdan değil, yapı olarak da beklenmedik değişikliklere uğratacaktır.

Uluslararası göçe göre düzeltilen 1975 sayımından, Türkiye'de 19.8 milyon kadar bir kadın nüfus olduğu anlaşıldı. Yaşam umudunda önemli bir gelişme ve toplam doğurganlıkta oldukça büyük hız düşme varsayılarak yapılan, alışagelmış bir projeksiyon tekniğiyle 2000 yılında 35.6 milyona varan bir kadın nüfus elde edilir ki, bu şimdiki kadın sayısının yaklaşık olarak iki katıyla artması demektir.(22) Eğer doğurganlık beklendiğinden daha yavaş düşerse, bu rakam çok daha fazla çıkabilir.

Öte yandan, eğer Türkiye'deki kadınların bugünkü toplam doğurganlık düzeyleri yarısı kadar azalacak olursa, ve doğurganlık eğrisinin İstanbul'un şimdiki doğurganlık eğrisiyle aynı olacağı kabul edilirse, 16 milyon kadın daha eklenecektir. Bu sayı neredeyse bugün Türkiye'de yaşayan kadınlar kadardır.

Kadın nüfusun artışıdaki değişmeler yaş yapısını etkileyecek ve dolayısıyla kadınların, iş, çocuk ve sağlık servislerine ilişkin taleplerini belir-

leyecektir. Tablo 6'da, farklı yaş gruplarına göre kadın nüfus oranlarında ne gibi bir değişme olacağı özetlenmiştir.

T A B L O 6
Kadınların Karşılaştırmalı Yaş Yapısı
1975 - 2000

Yaş Yapısı	Sayı ('000')	%	Sayı ('000')	%
0 - 14	7.889	40.4	11.467	32.2
15 - 64	10.832	54.8	20.588.2	57.8
65 +	960	4.8	3.562.4	10.0
T O P L A M	19.780.5	100.0	35.614.6	100.0
20 - 44 (x)	6.118	30.9	13.248.6	37.2

Yaş yapısındaki bu değişimin çarpıcı yanları, 15 yaşından küçük kızların oranındaki düşme, çalışma çağındaki kadınların çoğalması ve 65 yaşından büyük kadınlarda görülen artıştır.

Eğer doğurgan çağlardaki yani, 20 ile 44 yaşlarındaki kadınlar aynı olarak ele alınırsa, potansiyel işgücündeki artış daha da ilgi çekici olur. Çalışma yaşlarındaki kadınların artışına büyük ölçüde yolaçan etken, doğurgan çağdaki kadınların sayısındaki çoğalmadır. Bu grup, tablonun altında ayrıca gösterilmiştir. Bunların miktarı 2000 yılında iki katından da fazla artacaktır. Bir yandan bakacakları çocukların sayısı azalırken diğer yandan çoğu yeni hizmetler ve koşullar talep etmek durumunda olacaklardır. Bu projeksiyon yapılırken hem toplam çocuk sayısındaki azalma hem de çocuk doğurma dönemlerinin daha genç yaşlarda sona ereceği varsayımları birarada kullanılmıştır. Ortalama çocuk doğurma yaşının düşmesiyle, kadınların işgücüne tam gün bazında katılmaları daha erken başlayacak, işgücünde kalmaları da o kadar uzayacaktır.

Söz konusu projeksiyonun ardında yatan varsayım, Türkiye'de kadının sosyo-ekonomik rolünde değişmelere yol açan, üreme davranışlarını etkileyen ve aynı zamanda bugün Türkiye'nin büyük kentlerinde gördüğümüz gibi, kadının daha ileri sağlık hizmetleri ve koşullarından yararlanmasına olanak sağlayacak türden, bir kentleşmenin sürececeğidir. Bu hizmetlerin hem kadınların kendi ölüm düzeylerini hem de doğurdukları çocukların ölüm düzeylerini düşürmesi beklenir. Bu bakış açısının temellerini oluşturan, nüfusun kırsal ve kentsel dağılımında beklenen eğilimlere göz atmakta fayda vardır.

1935'de Türkiye nüfusunun yüzde 16.5'u, veya 2.7 milyon kadar insan, 10.000'den daha kalabalık yerleşimlerde oturmaktaydı. Tüm ülke-deki kentlilerin toplam sayısı, bugünkü bir metropol merkezinin nüfusun-dan daha fazla değildi. 1970'de kentlerde oturan nüfusun oranı yüzde 35.8'e yükselmiştir. Kırsal kesimden kentsel kesime büyük miktarlarda nüfusun kaydırılmasına neden olan köy - kent doğrultusundaki iç göçlerin süregelen artışına karşın, yüksek doğal artış hızlarından dolayı, köyde otu-ranların da toplam miktarları artmaya devam etmiştir.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında, Devlet Planlama Teşkilatın-ca, son zamanlarda gözlenen yüksek kentleşme hızlarının devam edeceğini ve köylülerin mutlak sayısında ancak 1985'ten sonra bir düşmenin başla-yacağı beklenmektedir.(23) Yine Devlet Planlama Teşkilatı, 1995 yılında toplam nüfusun % 75'inin 10.000 ve daha kalabalık nüfuslu yerlerde ya-şayacağını kabul etmektedir ki bu, kentsel nüfusun 48.6 milyon olacağı anlamına gelir. Öte yandan kırsal nüfus 16.3 milyon kişiye düşmüş ola-caktır. Ne hikmetse, 1935'de Türkiye'nin toplam nüfusu ancak bu kadardı.

Tüm bu eğilimler kadınlar için ne anlam taşımaktadır? Eğer ki, bu gibi kentleşme hızları gerçekleşir ve son sıralarda olduğu gibi kadın ve erkek göçmenler arasındaki fark kadınlar tarafından kapatılırsa ve bövlece kentlerin cinsiyet oranları denkleşirse, 26.7 milyon kadar kadın kentlerde yaşamakta olacaktır. Bu sayı bugün Türkiye'deki toplam kırsal nüfus ka-dardır. Kadının işgücüne katılmasının en yüksek olduğu alanlar, çiftçilikle gecenin kırsal alandır. Bugün en büyük kentler arasına giren altı kentte kadınların işgücüne katılma oranları düşüktür.

Bu kadınların büyük çoğunluğu, hatta büyük bir olasılıkla ulusal projeksiyonda gözlenenenden daha da yüksek bir oranı doğurganlık ve ça-lışma yaşamlarının ilk yıllarında olacaklardır. Bu kadınların yeni kentsel çevrede alacakları durum, bir başka deyişle, yaşamlarını önemsiz (periphe-ral) etkinliklerle marjinal sektör işleriyle mi yoksa örgütlenmiş işgücününün bir parçası olarak mı kazanacakları, öte yandan çevresel koşullar bakımın-dan elverişli alanlarda mı oturacakları, yoksa ümitsizlik ve voksulluk için-de mi sürünecekleri, hem günümüzün ulusal ekonomik politikasına hem de etkin bir kent planlamasına geçilip geçilemeyeceğine bağlıdır. Ters ol-duğunda (etkin bir planlamaya gecilmediğinde), düşmekte olan doğur-ganlık ve gerek çocuk gerekse yetişkin kadın ölüm düzeylerindeki düzel-meler hakkındaki varsayımlar boş vere ümitlendiren aldatmacalar olur.

Bu gibi kehanetler yalnız bir kusak sonrası için bile olsa görülmüştü ve eleştirme yeteneğimizi kısıtlavabilir. Gerek demografik geçiş kuramı, gerekse bunun altında yatan endüstrileşme ve kentleşme varsayımları (Ba-

tı'da olduğu gibi), dikkatleri, kadınların son derece ciddi olarak etkiledikleri alanlardan başka yöne kaydırabilir.(24) Bebek ve kadın ölümlerinin en fazla ve çalışma koşullarının en ağır olduğu kırsal alanlarda daha çok sağlık hizmeti yoğunlaştırmak yerine yatırımlar ağırlıklı olarak kentlere yöneltilir.

Demografik geçiş kuramcıları, aynı zamanda kentleşme sürecinin kendiliğinden sosyo-ekonomik değişmelere yol açacağına ve bu nedenle, ister kadınların çevre ve çalışma koşullarını geliştirmek için olsun, ister şimdiki düzeyinde tutmak amacıyla olsun, etkin programlara pek az gereksinim duyulacağını iddia ederek gevşeten duygulara yol açmaktadırlar.

Türkiye'de kentleşme ve demografik değişimin, endüstrileşmiş ülkelerdeki deneyimine uyan bir biçimde oluşmasını ummak için daha inandırıcı kanıtlar görmemiz gerekir.(25)

Eğer kadının kırsal alanlardaki üretim rolünün yerini alabilecek iş fırsatları kentte yaratılmazsa gerilimlerin çıkması kaçınılmazdır. Yukarıda da belirtildiği gibi, kadın işgücü katılım oranları bugün düşüktür. Örgütlenmiş kentsel işlere girebilmek için yapılan yarışma keskinleşecektir ve bu yüzden de, kadının marjinal etkinliklere katılmasının bugünkü düşük düzeyinde sürmesi beklenemez.

Bu çalışmanın alanına girmemekle beraber bazı sorular yöneltme gereği vardır. Kırsal kadınlar kendi doğurganlık biçimlerini rahatlıkla «ithal» edebilir ve hatta bunu bir kuşak boyunca da aynen sürdürebilirler.(26) Yeni sağlık koşullarına, ilerleyen çocuk yaşama olasılığına, çocukların maliyeti ve bunların aile gelirinə olan katkıları karşısındaki tepkiler ancak bir gecikmeyle oluşur.

Hızlı kentleşmeye karşın, gelirin yalnız kent işlerinden değil, aynı zamanda ailenin köyündeki toprağında çalışmasından kaynaklandığı aile ekonomisi, ve aile üyeleri içinde kentle köy arasında yapılan işbölümü, doğurganlık düzeyini yüksek tutan nedenler olabilir. Kentsel ekonominin yapısı, çocuklar için gezici satıcılık, tamircilik gibi marjinal sektörün diğer alanlarındaki iş bulabilme fırsatları çocuk doğurmayı teşvik edebilir. Kentlerin ekonomik yapısı, kadınların bu yapı içindeki yeri ve kentsel yaşamın maliyet ve yararlarının kadınlarca nasıl algılandığı, çok titiz çalışmalar gerektiren konulardır.

KAYNAKLAR

- 1) L. Erder, «The Measurement of Preindustrial Population Changes: The Ottoman Empire from the 15th to the 17th century». *Middle Eastern Studies*, Cilt. 11, No. 3 (1975), s. 264-301.

- 2) Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1954).
- 3) L. Erder, «Patterns of Population Change in Nineteenth Century Anatolia», Princeton Üniversitesi Orta Doğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Konferansı, 1974.
- 4) İstisnalar şunlardır:
Samira Yener, 1965-1970 Döneminde İller Arası Göçler ve Göç Edenlerin Nitelikleri, (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 1977).
Nermin Abadan - Unat, ve diğerleri, *Migration and Development* (Ankara: Aajns Türk, 1976).
- 5) L. Erder, «Nüfus Sayımı: İhmal Edilen Bir Kaynak», in S. Karabaş ve Y. Yeşilçay, *Türkiye'de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşımlar ve Yöntemler*, (Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi 1977), s. 99-116.
- 6) Sayım verileri kullanarak Türkiye nüfusu hakkındaki bu tarihsel değerlendirmenin temel kaynağı şudur:
Paul Demeny ve Frederic C. Shorter, *Estimating Turkish Mortality, Fertility and Age Structure: Application of Some New Techniques*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1968).
- 7) Sosyal Planlama Dairesi, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Nüfus Tahminleri*, Devlet Planlama Teşkilatı, Kısaltılı Sayıda Rapor, 1977.
- 8) İlhan Tekell, «Evolution of the Spatial Organization in the Ottoman Empire and Turkish Republic», in *Regional Policy: Readings in Theory and Application*, (Der) J. Friedmann ve W. Alonso, (Cambridge: MIT Press, 1975), s. 655-679 ve ilber Ortaylı, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler 1840-1878*, (Ankara: TODAİE, 1974).
- 9) L. Erder, «The Making of Industrial Bursa: Population and Economic Activity in a Turkish City 1835-1975», Doktora Tezi, Princeton University, 1976, Chapter III.
- 10) L. Erder ve B. Faroxhi, «The Development of the Anatolian Urban Network in the Sixteenth Century», *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Yakında çıkacak.
E. A. Wrigley, «A Simple Model of London's Importance in Changing English Society and Economy 1650-1750», 37 (1967), ile karşılaştırınız.
- 11) Erder, «The Making of Industrial Bursa», Chapter II.
- 12) *Turkish Demographic Survey, Hayatı İstatistikler*, (Ankara: Sağlık Bakanlığı), 2 Cilt, 1967 ve 1970.
- 13) P. Demeny ve F. C. Shorter, *Estimating Turkish Mortality, Fertility and Age Structure*, s. 12-20.
- 14) F. Özbay, S. Yener ve F. C. Shorter, «Accounting for the Trends of Fertility in Turkey», UN/UNFPA Demografik Geçiş ve Ekonomik Gelişme Üzerine Uzman Ekip Çalışması, İstanbul, 27 Nisan - 4 Mayıs 1977, s. 3.
- 15) P. Demeny ve F. C. Shorter, *Estimating Turkish Mortality, Fertility and Age Structure*, s. 34-42.
- 16) S. Yener, III. Beş Yıllık Planda Nüfus Projeksiyonları İçin Kullanılan Yöntem, (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı), 1973, s. 10.
- 17) A. Gedik, «A Causal Analysis of the Destination Choice of Village - to - Province Center Migrants in Turkey, 1965-1970», Doktora Tezi, University of Washington, 1977.
Belgin Tekçe, *Türkiye'de Şehirler Göçleri: 1955-1960 ve 1960-1965 Dönemlerine Ait Tahminler*, (Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü, 1976).
S. Yener, 1965-1970 Döneminde İllerarası Göçler ve Göç Edenlerin Nitelikleri.
- 18) Bkz: L. Yenisey, «The Social Effects of Migrant Labour on the District Left Behind: Observations in Two Villages of Boğazlıyan», *Migration and Development*, içinde, (Der.) Nermin Abadan - Unat, ve diğerleri, s. 327-370.
- 19) William L. Parish, «Internal Migration and Modernization: The European Case», «Economic Development and Cultural Change», Cilt: 21, No: 4, (July, 1973).
- 20) İstanbul'daki Bir Gecekondu Mahallesinde Bu Sürecin İncelenmesi için Bkz: Tansu Senyaplı, «Integration through Mobility», *METU Journal of the Faculty of Architecture*, Cilt: 3, No. 2, (1977), s: 237-252.
- 21) Ayrıntılı Bir İrdeleme için Bkz:
S. Yener, 1965-1970 Döneminde İllerarası Göçler ve Göçedenlerin Nitelikleri.
- 22) S. Yener, III. Beş Yıllık Planda Nüfus Projeksiyonları İçin Kullanılan Yöntem, Ek: 2, «Alternative C».
- 23) «Organization Trends and Forecasts for Turkey, 1970-1995», III. Five - Year Development Plan, (Ankara: State Planning Organization), Aynı Zamanda Bkz:
Samira Yener, «Population Projections» in *The Population of Turkey*, (Der) F. Karadayı.

DEMOGRAFİK AÇIDAN TÜRKİYE'NİN KADIN NÜFUSU

- S. Timur, M. Macura ve diğerleri. (Ankara: Hacettepe, The Institute of Population Studies, 1974), s. 133.
- 24) Demografik Geçiş Kuramının Eleştirisi için Bkz:
John C. Caldwell, «Towards a Restatement of Demographic Transition Theory». *Population and Development Review*, Cilt: 2, No. 3 ve 4 (1976) s. 321-366.
- 25) Bütünüyle Bu Sorunla İlgili Olarak Bkz:
Janet Abu - Lughod and Richard Hay, Jr., (Der) *Third World Urbanization*, (Chicago: Maaroufa Press, 1976) ve
Milton Santos, *Les villes du tiers monde*, (Paris: Genin, 1971)
- 26) Gino Germani, «The City as an Integrating Mechanisms The Concept of Social Integration», G. H. Beyer, (Der), *The Urban Explosion in Latin America*, (Ithaca: Cornell University Press, 1967).

TÜRK KADINININ SAĞLIK SORUNLARI

Sabahat TEZCAN

İnsanlığın başlangıcındanberi her toplumun ana unsuru kadındır. Kadınlar doğurganlıkları ile insanlığın devamını sağlamış, üretkenlikleri ile ekonomiye katkıda bulunmuşlardır.

Genellikle erkek ve kadınların sağlık sorunları arasında ergenlikten önce ve menapoz döneminden sonra önemli bir fark yoktur, bu bakımdan kadınların sağlık sorunları denilince, doğurganlık çağı diye adlandırılan 15-44 yaşlar arasındaki dönemin sağlık sorunları üzerinde özellikle durulur. Türkiye'de 1975 yılında yapılan son nüfus sayımına göre tüm nüfusun yüzde 21'ini 15-44 yaşlarındaki kadınlar oluşturmaktadır ki, bu oran sayı olarak 8 milyon civarındadır.(1)

Sağlık sadece hastalık ve sakatlığın olmayışı sayılırsa bu yeterli bir tanım değildir. Kadın sağlığının sadece bu yönden ele alınması birçok önemli olguların gözden kaçmasına yol açabilir. Örneğin aşırı doğurganlık ve bunun sonucu başvurulmuş çocuk düşürmeler önemli bireysel ve toplumsal sağlık sorunlarıdır. Bu nedenle konu, kadını bedenen, ruhen ve sosyal bakımdan tam iyilik hali içinde olabilmesini sağlayan öğeler çerçevesinde ele alınmalıdır. Bu yazıda kadın sağlığını ilgilendiren çeşitli sorunlar arasında ilk olarak kadınlarda aşırı doğurganlıkla ilgili hastalıkların ve ana ölümlerinin görülme sıklığı konusunda bilgi verilecek, sonra aşırı doğurganlığın yol açtığı bireysel ve toplumsal bir sorun olan çocuk düşürme olgusu üzerinde ayrıntılı olarak durulacaktır.

Türk toplumunda doğurgan çağdaki kadınlarda sık görülen hastalıklar konusunda yeterli bilgilerimiz olmamakla beraber bu konuda bölgesel olarak yapılan bazı araştırmaların sonuçları, tam olmasa bile kısmen bu konunun boyutlarını yansıtabilir. Ankara şehrinin batısında bulunan 60.000 civarında nüfusu olan Etimesgut bölgesine 10 yılı aşkın bir süredir Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ve Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Toplum Hekimliği Bilim Dalının işbirliği ile sosyalleştirilmiş sağlık hizmetleri verilmekte ve bölgede çeşitli konularda araştırmalar yapılmaktadır.(2)

1969 yılında Etimesgut bölgesi Ergazi sağlık ocağı yöresinde (kırsal bölge) yapılan bir çalışmada 15 yaşın üzerindeki 379 kadında kadın hastalıkları ve bunların bazı etkenlerle ilişkileri araştırılmıştır.(3)

T A B L O 1

Ergazi Sağlık Ocağı Bölgesinde 15 Yaş Üzeri Kadınlarda Görülen En Önemli Kadın Hastalıkları
Etimesgut, 1969

Sıra No.	Hastalık Adı	Görülme Sıklığı %
1	Üreme Organlarının Aşağı Doğru Sarkması	51.0
2	İltihabi Hastalıklar	37.5
3	Varisler (Dış Üreme Organları etrafı)	20.0
4	Rahim Ağzında Erozyon	19.0
5	Tümoral Kitle	10.0

Kaynak No. 1

Tablo 1'de bu kadınlarda saptanan hastalıklar sıra ile dört sırayı, üreme organlarının aşağı doğru sarkması, iltihabi hastalıklar, varis ve erozyon almıştır.

T A B L O 2

Ergazi Sağlık Ocağı Bölgesinde 15 Yaşın Üzerinde Kadınlarda Gebelik Sayısına Göre Kadın Hastalığı Görülme Durumu
Etimesgut, 1969

Gebelik Sayısı	Kadın Sayısı	Görülme Sıklığı %
4 den daha az	106	52
4 den daha fazla	273	72
T O P L A M	379	66
P < .01		

Kaynak No. 1

Tablo 2'de görüldüğü üzere, dört taneden az gebeliği olan kadınların yarısı (yüzde 52), dört ve daha fazla gebeliği olanların dörtte üçe yakınında herhangi bir kadın hastalığının bulunduğu saptanmıştır.

1971 yılında yine Etimesgut bölgesinin yarı-Kentsel (Sincan) ve kırsal (Yenikent) kesimlerinde yapılan araştırmalarda da bu bölgedeki doğurgan çağıdaki kadınların hem sistemik hem de üreme organları ile ilgili sık görülen sorunlarının neler olduğu saptanmıştır. (4, 4). Tablo 3.'de bu bölgelerde sıklıkla saptanan ilk beş hastalığın neler olduğu görülmektedir ki, hem yarı - kentsel hem de kırsal bölgede ilk iki sırayı dış hastalıkları almakta ve hemen hemen aynı sıklıktadırlar, üçüncü sırada ise barsak parazitleri vardır, ancak kırsal kesimde yarı kentsel göre iki kat daha sık görülmektedirler ki, buralardaki çevre koşullarının daha olumsuz olduğu gözönüne alınırsa bu beklenen bir durumdur. Kansızlık yarı - kentsel, tansiyon yüksekliği ise kırsal bölgede daha sık olarak saptanmıştır. Kadın başına ortalama üç hastalık düşmektedir. Barsak parazitleri dışındaki diğer dört hastalık da yine fazla doğurganlık ile ilişkili bulunmuştur. Gebelik sayısı arttıkça bu hastalıkların görülme sıklığı da istatistikî olarak önemli bir şekilde artmaktadır. Yine aynı bölgelerde, üreme organlarının sık görülen hastalıkları Tablo 4'de sunulmuştur. Rahim ağzının çeşitli hastalıkları her iki yörede de ilk sırayı almakla beraber yarı - kentsel bölgede daha sıktır bunun dışındaki diğer hastalıkların hemen hepsi kırsal bölge kadınlarında daha yüksek oranlarda saptanmıştır. Kadın başına düşen ortalama kadın hastalığı sayısı iki dolayındadır.

T A B L O 3

Sincan ve Yenikent'te Doğurgan Çağıdaki Kadınlarda Saptanan Hastalıklar Etimesgut, 1971

Hastalık	Yarı Şehirsel (Sincan)	Kırsal (Yenikent)
	N = 271 Hasta %	N = 261 Hasta %
Dış Cürüğü	64.8	66.3
Dişeti İltihabı Hast.	56.8	60.5
Bağırsak Paraziti	22.9	43.9
Kansızlık	20.7	15.3
Hipertansiyon	8.9	17.2

T A B L O 4

**Doğurgan Çağdaki Kadınlarda Üreme Organlarında
En Sık Görülen Hastalıklar
Etimesgut, 1971**

Hastalık Grupları	Yarı Şehirsel (Sincan N = 217	Kırsal (Yenikent) N = 261
	%	%
Rahim Ağzı Hastalıkları	82.7	56.3
Üreme Organlarında Sarkmalar	24.0	31.0
Rahim Hastalıkları	12.9	38.3
Dış Üreme Organları ve Vajina Hastalıkları	12.2	11.1
İltihabi (Pelvis) Hast.	11.4	17.2
Bir Kadına Düşen Ortalama Hastalık Sayısı	2.2	2.0

Kaynak No. 6, 12

Tablo 5'de araştırma bölgelerinde kadın hastalığı ile gebelik arasındaki ilişki görülmektedir ki artan gebelik sayısı ile birlikte kadınlarda üreme organları ile ilgili hastalıklar da daha sıklıkla saptanmaktadır. Ayrıca yapılan düşük sayısı arttıkça kadın hastalığı görülme oranının da devamlı arttığı önemli bulgulardandır.

T A B L O 5

**Doğurgan Çağdaki Kadınlarda Patolojik Nisai Muayene
Bulgularının Gebelik Sayısına Göre Dağılımı
Etimesgut, 1971**

Gebelik Sayısı	Yarı-Kentsel (Sincan)		Kırsal (Yenikent)	
	Sayı	Hasta %	Sayı	Hasta %
1 - 6	83	60.2	34	55.7
4 - 6	76	64.5	69	75.0
7 - 9	67	73.1	52	82.5
10,	34	79.4	28	77.8
TOPLAM	260	67.3	252	72.6
Hiç gebeliği olmayanlar çıkarılmıştır.				

Kaynak No. 6, 12

Tablo 6'da ise fizik ve nisai muayenelerde saptanan patolojik durum oranının yerleşme yerlerine göre dağılımı verilmiştir, hem fizik hem de üreme organlarının hastalıkları yönünden kırsal kesimde oturan kadınların sağlıkları daha bozuktur.

T A B L O 6

**Doğurgan Çağdaki Kadınların Fizik ve Jinekolojik
Muayenelerinin Sonucu
Etimesgut, 1971**

Muayene	Yarı - Kentsel (Sincan) Patolojik %	Kırsal (Yenikent) Patolojik %
Fizik	68.4	95.0
Nisai	68.3	73.6
Araştırılan Kadın Sayısı	271	261

Kaynak No. 6, 12

Bu araştırmaların bulgularına dayanarak, şu sonuçlara varılabilir:

Gerek sistemik gerekse üreme organlarının hastalıkları aşırı doğurganlıkla yakından ilişkilidir, fazla sayıda gebelik, doğum ve düşük sayılarının da artmasına yol açmaktadır. Gebelik öncesi bakımın yokluğu yetersizliği, bu dönemde görülebilecek yetersiz beslenme, gebelik ile ilgili hastalıklar gibi sağlık sorunlarının bulunup çözümlenmemesi, doğum ve düşüklerin çoğunlukla tıbbî personelin gözetiminden uzakta, çok kirli el-verişsiz koşullarda yapılmış olması, sık gebelikler, doğumdan sonra hemen çalışmaya başlama kadınların doğurganlık çağı sorunlarının temelinde yatan ana nedenlerdir. Örneğin gebelik ve emzicilik döneminde annenin yetersiz beslenmesi kansızlığa yol açacaktır. Eğer bunun için herhangi bir önlem alınmazsa sık aralıklarla gebe kalan bir anne için her gebelikte bu durum daha ağırlaşacaktır. Doğumlarını zor ve kirli koşullar altında, eğitilmiş sağlık personeli yardımı olmadan yapan ve doğum sonrası hemen işe başlayan bir kadında üreme organlarında aşağı doğru sarkmalar veya iltihabi hastalıkları görmek son derece doğaldır.

Ülkemizde erkek ve kadınların yaşı - özel ölüm oranları İsveç'in aynı oranları ile karşılaştırılınca, 15-44 yaşlarda kadınların ölüm oranları erkeklere göre çok yüksek olduğu görülür.(5) Bu durum doğurganlık döneminde ülkemizde kadınların sağlık durumlarının erkeklere göre çok

bozuk olduğunun kanıtıdır. Genel olarak bir ülkenin, özellikle kadınların, sağlık düzeylerini gösteren en önemli ölçütlerden birisi de ana ölüm hızıdır ki bu, bir takvim yılı içinde bir toplumda gebelik, doğum ve lohusalık dönemlerinde, bu olaylarla ilgili nedenlerden ölen kadın sayısının aynı süre içinde meydana gelen canlı doğum sayısına oranıdır. Türkiye için ülkenin tümünü kapsayan ana ölümü ve canlı doğum sayıları yoktur ancak sadece il ve ilçe merkezlerinden bildirilen sayılara göre bu yöreler için tahmini ana ölüm hızları bulunabilir.

Bu konuda basit bir karşılaştırma sorunun önemini daha açık olarak vurgulayacaktır. 1968 yılında il ve ilçe merkezlerimiz için tahmin edilen ana ölüm hızı on bin canlı doğumda 11.4'dür.(6) Aynı yıl için gelişmiş bir ülke olan İsveç'in ana ölüm hızı on bin canlı doğum 0.9'dur ki, bizdeki bundan 13 kat daha fazladır, yani on bin canlı doğumda bizde 13 anne ölürken, İsveç'te sadece 1 anne ölmektedir. Eğer sağlık koşullarının daha bozuk olduğu köysel alanlara ait verilen de elde olsaydı, Türkiye'nin ana ölüm hızının çok daha yüksek düzeyde olduğu görülürdü. Tüm ülkemizde doğumların yüzde 92.3'ü halen evlerde ve bunların da büyük kısmının eğitilmiş sağlık personeli yardımı olmadan çok yetersiz koşullar altında yapıldığına göre(7) anne ölümlerinin ve doğurganlıkla ilgili sorunların bu kadar fazla olması beklenen bir sonuçtur.

Ülkemizde aşırı doğurganlık sorunu olup olmadığı ötedenberi tartışılmalıdır. Bunun en iyi yanıtı yurt düzeyinde uygulanan araştırmaların sonuçları ile verilebilir. 1973 yılında yapılan bir araştırmada 15-49 yaşlardaki kadınların yüzde 68'i 3 ve daha az sayıda çocuğa sahip olmak istediklerini belirtmişlerdir. Ortalama ideal çocuk sayısı 2.6 olarak saptanmıştır.(8) Oysa ortalama gebelik sayısı 4.6'dır.(9) Aradaki fark istenmeyen gebelikleri göstermektedir ki, bunların bir kısmı doğum, önemli bir bölümü düşükle sonlandırılmaktadır.

Çocuk Düşürme Sorunu

Türkiye'de anne sağlığını tehdit eden veya çocuğun sakat doğma olasılığının bulunduğu durumlar dışında gebeliğin istemli (suni) olarak sonlandırılması yasa dışıdır. Ancak pratikteki uygulama yasalara pek uymamaktadır. Ülkemizde 1950'lerin sonlarından beri çocuk düşürmeler üzerine yapılan çeşitli araştırmalardan alınan sonuçlara göre yasa dışı çocuk düşürmeler doğurgan çağdaki Türk kadınları tarafından yaygın olarak uygulanmakta olup kadınlarımızın önemli sağlık sorunlarından birisidir. Türkiye'de çocuk düşürmeler konusunda yapılan araştırmalar iki

ana grupta toplanabilir. Bunlardan birincisi hastane veya kliniklere başvuranlar, ikincisi de toplum üzerinde yapılan araştırmalardır ki, burada araştırmanın yapıldığı toplum ya bölgesel veya tüm ülkeyi temsil eder özelliktedir.

Bu araştırmaların çoğundan elde edilen ölçütler toplam düşükleri, yani kendiliğinden olan veya istenerek yapılanları birlikte göstermektedir.

Hastane veya kliniklere başvuran kadınlar üzerinde düşük konusunda yapılan araştırmaların yürütüldükleri yıllar, yeri ve elde edilen düşük ölçütleri Tablo 7'de özetlenmiştir. Araştırılan kadınların yaklaşık olarak yüzde 30'u en az bir düşük yaptıklarını bildirmişler ve kadın başına ortalama düşük sayısı 1, 1-2.0 arasında saptanmıştır, yani her kadın ortalama olarak 1 veya 2 tane çocuk düşürmüştür.

T A B L O 7
Türkiye'de Hastanelere Başvuranlarda Yapılan Düşük Araştırmaları

Araştırmacı ve Kaynak	No.	Yıl	Katılan Kadın Sayısı	Elde Edilen Düşük İndeksleri		
				Düşük/Kadın	Düşük Yapan Kadın %	
Burak	(5)	1955 - 1960	Ankara Doğumevi	5,000	1.1	3-
Esendal	(8)	1953 - 1957	Ankara	1,948	1.8	—
Erenus	(7)	1966 - 1967	Ankara	1,388	1.9	29
Baysal	(3)	1970	İstanbul	168	2.0	—
Bölükbaşı	(4)	1974	Ankara	469	1.1	—

Bu bulgular hastane vakalarından elde edilmiştir, toplumdaki gerçek durumu her zaman tam -doğru yansıtmamakla beraber sorunun büyüklüğü, yaygınlığı hakkında önemli fikirler verebilirler. Nitekim ilk defa hastanelerde başlatılan düşük araştırmaları daha sonra küçük ya da büyük toplumlara uygulandığında çocuk düşürmenin önemli bireysel ve toplumsal bir sorun olduğu saptanmıştır.

Tablo 8'de ülkeyi tümüyle temsil etmeyen bölgesel toplumlarda yapılmış olan araştırmaların ana bulguları özetlenmiştir. İlk sıradaki araştırma orta ve Batı Anadolu'da 137 kövde, ana ve çocuk ölümleri üzerine yapılmış, bu arada düşükler üzerine de bazı bilgiler elde edilmiştir.(9)

T A B L O 8
Türkiye'de Düşükle İlgili Bölgesel Araştırmalar

Araştırmacı	Kaynak No.	Yıl	Bölge	Elde Edilen Düşük İndeksleri				
				Katılan Kadın Sayısı	Düşük/100 Gebelik	Düşük/100 Canlı Doğum	Düşük/Kadın	Düşük Yapan Kadın %
Fişek	(9)	1959	Orta ve Batı Anadolu'da 137 Köy	7,082	—	14.5	—	29
Güven	(12)	1971	Yenikent	261	16.3	19.8	0.9	47
Egemen	(6)	1971	Etimesgut Sincan	271	17.1	20.9	0.9	41
Akın	(2)	1975	Etimesgut Ankara	396	27.0	38.0	1.0	43

Kadınların yine üçte bire yakını evlilikleri boyunca en az bir düşük yaptıklarını bildirmişler, her 100 canlı doğuma karşılık da 15 düşük yapılmıştır. İkinci sıradaki araştırma Ankara'ya 30 km. uzaklıktaki Etimesgut bölgesindeki köysel, üçüncü sıradaki ise aynı bölgenin yarı - Kentsel bölümlerinde yapılmıştır.(10) Görüldüğü üzere kadınların hemen hemen yarısı (% 41-47) geçmişte düşük yaptıklarını bildirmişlerdir, bir kadına düşen ortalama sayı ise yaklaşık olarak 1'dir, her 100 canlı doğuma karşılık 20 düşük yapılmış ve tüm gebeliklerin yüzde 17'si düşükle sonuçlanmıştır. Dördüncü sıradaki araştırma ise Ankara şehrini temsil eden bir örnek üzerinde yapılmıştır, burada da yine kadınların yüzde 43'ü düşük yaptıklarını bildirmişler, herbirine ortalama bir düşük hesaplanmıştır. Burada ilginç olan, büyük kentdeki kadınların, Ankara'ya yakın da olsa kırsal ve yarı - kentsel bölgede yaşayan kadınlardan farklı olarak gebeliklerinin daha fazla oranda, yüzde 27'sinin, düşükle sonlanması ve her 100 canlı doğuma karşılık 38 düşük (hemen hemen diğerlerinin iki misli) yapılmış olmasıdır.

T A B L O 9
Türkiye Düzeyinde Yapılan Düşükle İlgili Araştırmalar

Araştırmacı ve Kaynak	No.	Yıl	Katılan Kadın	Elde Edilen Düşük İndeksleri		
				Canlı Doğum	Düşük/100 Düşük/Kadın	Düşük Yapan İsteyerek Düşük Kadın % Yapan Kadın %
Özbay	(15)	1963	5.100	—	—	7.6
Fişek	(10)	1968	3.098	17.2	0.7	32.6
Kişnişçi	(14)	1973	4.581	17.3	0.6	33.1
Tezcan	(19,20)	1975	1.521	17.2	0.7	33.1

Tablo 9'da ise Türkiye'deki doğurgan çağdaki kadınları temsil eden örnekler üzerinde yapılmış olan araştırmaların sonuçları sunulmuştur. Bunların ilk üçü demografik araştırmalardır. Ancak düşükle ilgili bazı sorunlar da sorulmuş ve böylece ülke düzeyinde bu sorunun yaygınlığı saptanmıştır. Amacı sadece isteyerek düşüklük konusunda bilgi toplamak olan ülke çapındaki ilk araştırma 1975'de uygulanmıştır.(12) Düşük ölçütlerinde en çok dikkati çeken nokta, bir veya daha fazla sayıda isteyerek çocuk düşüren kadınların oranının sürekli artış göstermesi, 1963'de yüzde 7.6 iken, 1969 yüzde 10.2, 1975'de de yüzde 13.9 olmasıdır. Bu çok önemli bir bulgudur ve fazla çocuk doğurmak istemeyen kadınların istenmi-

yen gebeliklerini gitgide artan bir oranda düşükle sonlandırdıklarını göstermektedir. Bir yılda tüm Türkiye'de 1968 araştırmasında 269.000, 1973 araştırmasında 222.000 düşük yapıldığı tahmin edilmiştir.

1975'deki araştırmada isteyerek yapılan düşüklere konusunda ayrıntılı epidemiyolojik bilgiler elde edilmiştir. Araştırmaya katılan 15-44 yaşlardaki evli kadınların yüzde 14'ü geçmişte isteyerek düşük yaptıklarını bildirmişler, bunların da yüzde 44'ü bir, yüzde 29'u iki, yüzde 27'si üç veya daha fazla sayıda çocuk düşürmüşlerdir.

T A B L O 10
Yerleşme Yerine Göre İsteyerek Yapılan Düşük Ölçütleri

Yerleşme Yeri	Düşük Yapan Kadın %	TÜRKİYE, 1975		
		1000 Kadında	İsteyerek Düşük Sayısı 1000 Gebelikte	1000 Canlı Doğum
Metropoller	24.5	592.4	147.3	197.8
Şehirsel	17.8	370.8	82.0	93.3
Kırsal	4.6	99.8	20.6	23.2
TOPLAM	13.9	303.7	66.6	79.2

Tablo 10, 11, 12, 13, 14'de isteyerek düşük ölçüleri ile kadınların çeşili sosyo-demografik özellikleri arasındaki ilişkiler görülmektedir. Bu tablolarda en çok dikkati çeken noktalar şunlardır:

– İsteyerek yapılan düşüklere yerleşim yeri büyüdükçe (Tablo 10), kadınların eğitim düzeyi yükseldikçe, (Tablo 11) doğurulan çocuk sayısı

T A B L O 11
Kadınların Eğitim Durumuna Göre İsteyerek Yapılan Düşük Ölçütleri

Kadının Eğitim Durumu	Düşük Yapan Kadın %	TÜRKİYE, 1975		
		1000 Kadında	İsteyerek Düşük Sayısı 1000 Gebelikte	1000 Canlı Doğumda
Okur-Yazarlığı Yok	8.3	169.7	32.8	37.2
İlkokul	18.7	438.1	113.4	145.7
Orta Öğretim ve Üzeri	36.3	745.1	246.0	374.4
TOPLAM	13.9	303.7	66.6	79.2

3-4 olan (Tablo 12) ve çekirdek ailelerde oturanlarda (Tablo 13) daha fazla doğum kontrol yöntemi uygulandığı saptanmıştır. Ayrıca önceden herhangi bir doğum kontrol yöntemi uygulayanlar da hiç uygulamayanlara göre daha fazla oranda çocuk düşürmüşlerdir. (Tablo 14). Bunların nedenleri şunlar olabilir:

– Metropollerde ve diğer kentsel alanlarda oturanlara düşük için gerekli hizmetler çok yakındır, yani elde edilmeleri kolaydır.

T A B L O 12

Doğurulan Çocuk Sayısına Göre İsteyerek Yapılan Düşük Ölçütleri

TÜRKİYE, 1975				
Doğurulan Çocuk Sayısı	Düşük Yapan Kadın %	İsteyerek Düşük Sayısı		
		1000 Kadında	1000 Gebelikte	1000 Canlı Doğumda
1 - 2	11.1	210.9	99.7	133.2
3 -	19.8	466.2	104.8	133.6
5 - 6	16.6	377.2	59.9	69.5
7 ve daha fazla	12.0	247.9	26.7	29.0
TOPLAM	13.9	303.7	66.6	79.2

– Kentsel alanlarda yaşayan ve eğitim düzeyi yüksek olan kadınların çocuk sayılarını kısıtlamak için motivasyonları genellikle yüksektir. Burada, bu kesimlerdeki kadınlar için güç yaşam koşullarının da etkisi vardır. (Örneğin kadının çalışma durumu).

T A B L O 13

Aile Yapısına Göre İsteyerek Yapılan Düşük Ölçütleri

TÜRKİYE, 1975				
Aile Yapısı	Düşük Yapan Kadın %	İsteyerek Düşük Sayısı		
		1000 Kadında	1000 Gebelikte	1000 Canlı Doğum
Çekirdek Aile	16	374.5	74.4	89.0
Geniş Aile	9.1	186.8	49.5	58.0
TOPLAM	13.9	303.7	66.6	79.2

– Doğurulan çocuk sayısı 3-4 veya 5-6 civarında olanların, istenmeyen gebeliklerini düşükle sonlandırmada kararlılıkları, daha az veya fazla sayıda doğum yapmış kadınlardan daha kuvvetlidir, 1-2 çocuk doğurmuş olanlar henüz istedikleri sayıya ulaşamayanlar, 7 ve daha fazla sayıda doğum yapanlar ise genellikle sahibi oldukları fazla çocuk sayısını kısıtlama olanakları olmadığı için peşini bırakıp, istemeden dahi gebe kal-salar doğuran kadınlardır.

T A B L O 14

Aile Plânlaması Uygulamasına Göre İsteyerek Yapılan Düşük Ölçütleri

TÜRKİYE, 1975				
Aile Plânlaması Uygulaması	Düşük Yapan Kadın %	1000 Kadında	İsteyerek Düşük Sayısı	
			1000 Gebelikte	1000 Canlı Doğum
Evet	21.0	610.0	127.2	162.0
Hayır	6.7	159.6	33.4	38.3
TOPLAM	14.7	322.4	67.3	80.1

– Çekirdek aile yaşamı sürdüren kadınlar özel hayatları konusunda karar vermede daha serbest ve eşleri üzerine daha etkilidirler, bu nedenle bu kadınlar düşük yapma konusunda daha kolay karar verebilirler.

– Herhangi bir doğum kontrol yöntemi uygulayan kadın çocuk sayısını kısıtlamaya karar vermiştir, bu kadın eğer tekrar istemediği bir gebelikle karşılaşarsa bu konudaki motivasyonu çok kuvvetli olduğu için büyük olasılıkla bu gebeliği düşükle sonuçlandıracaktır. Aynı araştırmada isteyerek yapılan düşüklerle ilgili başka bilgiler de toplanmıştır. Bunların en önemlileri şunlardır:

İsteyerek çocuk düşürmelerin yüzde 93'ü gebeliğin ilk 3 ayında yapılmış, yöntem olarak yüzde 73'ü kürtaj olmuş, yüzde 18'i ağızdan ilaç almış veya iğne yaptırmıştır. Düşüklerin yüzde 64'ü özel doktorlar tarafından muavenehanelerinde, yüzde 14'ü hastanelerde yapılmış, yüzde 19'unu ise va diplomasız ebe, nineler veya kadın kendisi yapmıştır.

Düşüklerin yüzde 89'unda kadın kocasına danışmış ve onun onayını almış, yüzde 3'ünde kocası istemediği halde çocuğu düşürmüş, yüzde 7'sinde ise danışmadan gizlice düşük yapmıştır.

Kadınların bildirdikleri düşük yapma nedenleri arasında, yüzde 37' sinde fazla çocuk sayısı, yüzde 23'ünde gebelikler arasında kısa süre, yüzde 21'inde ekonomik ve yüzde 9'unda diğer nedenler vardır.

Öneriler:

15-44 yaşlardaki kadınların genellikle doğurganlıkla ilgili sorunlarının neler olduğu görüldükten sonra bunlardan korunmak için ne gibi önlemler alınabileceği konusunda bazı öneriler sunulabilir ki bunların en önemlileri şunlardır:

– Doğurganlık çağındaki evli kadınlar gebelikleri süresince, sağlık personeli tarafından yakından, belirli aralıklarla izlenmeli, genel sağlık ve gebelikleri ile ilgili sorunları erken devrede saptanarak hemen tedavi edilmelidir.

– Doğumlar evde dahi olsa sağlık personeli yardımı ile yapılmalıdır. Eğer herhangi bir sorun çıkarsa, çevrede bunu çözümlenecek uzman hekim ve kuruluşlar bulunmalıdır.

– Kadınların sağlık personeli tarafından doğum sonrası bakımı ve izlenmeleri de gereklidir.

– Aile plânlaması çalışmalarına önem verilerek, kadınların etkin gebeliği önleyici yöntemlerden herhangi birisini kullanmaları konusunda yardımcı olunmalıdır.

– Eğer sağlıklı olmak sosyal yönden de iyilik hali ise, kadını sosyal yönden huzursuz, rahatsız eden istemediği gebeliğinin sonlandırılması da hakkı olmalıdır. Eğer çok sayıda çocuğun olması, sık aralarla gebe kalması, ekonomik veya ailevi geçimsizlikler gibi sosyal nedenler varsa çoğu kez kadın çocuk düşürmeye mecbur kalıyor. O halde yasalarımız tıbbî ve öjenik (nesil sağlığı) nedenler yanında sosyal nedenlerden bir veya birkaçının bir arada bulunduğu durumlarda da çocuk düşürülmesine izin verecek biçimde yeniden düzenlenmelidir. Zira halen yasa dışı olduğu halde, düşük yapan kadınların hemen hepsi toplumsal nedenleri ileri sürmüşler ve üçte ikisi düşüklerin özel doktorlara yaptırdıklarını bildirmişlerdir. Yasalardaki değişikliklerle yaygın olan bu uygulama yasa dışı olmaksızın çıkarılacak ve kadınlarımızın büyük bir kısmı özel doktorlara gitme veya kendi kendilerine düşürme yerine sağlık kuruluşlarında serbestçe, daha ucuz ve temiz şekilde bu hizmetten yararlanacaklardır.

– Olanaklar elverdiği ölçüde doğurganlık çağındaki kadınlarda periyodik muayenelerle sağlık sorunları erken devrede tanınmalı ve tedavi edilmelidir.

— Genç kızlarımıza, kadınlarımıza, genel sağlık, gebelik, doğum öncesi ve sonrası sağlık konularında sürekli eğitim yapılmalıdır.

D İ P N O T L A R

- 1) Türkiye İstatistik Yılığ. 1975. T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, sayfa 63.
- 2) Hacettepe University, Institute of Community Medicine 1973, «An Account of the Activities of the Etmesgüt Rural Health District 1970-1974.» Hacettepe, Ankara. (İngilizce).
- 3) AKIN Ayşe. 1970. «Ergazi Sağlık Ocağı Köysel bölgesinde jinekolojik şikâyetler, hastalıklar ve sebepleri üzerine epidemiyolojik araştırma» Uzmanlık tezi, Hacettepe Ün. Tıp Fak. Toplum Hek. Bil. Dalı. (Çoğaltılmış).
- 4) GUVEN (Tezcan), Sabahat. 1972. «Yenikent'te 15-44 yaşlar arası evli kadınların sağlık düzeylerinin tesbiti ile ilgili araştırma» Uzmanlık Tezi, H.Ü., Tıp Fak., Toplum Hek. Bil. Dalı. (Çoğaltılmış).
- 5) FİŞEK, Nusret H. 1978. «Türkiye'de hastalıklardan korunmada önceliklerin saptanması üzerine bir inceleme» Toplum ve Hekim, No. 1 s.
- 6) TEZCAN, Sabahat, 1977. «A Comparative Study of Induced Abortion in Turkey, using the Randomized Response Technique versus Direct Questioning», Doktora Tezi, Department of Epidemiology, School of Public Health, U.N.C., Chapel Hill, U.S.A. (İngilizce)
- 7) Türkiye Nüfus Araştırmasından Elde Edilen Hayatı İstatistikler 1966-67. Hacettepe Basımevi, Ankara, 1970.
- 8) Türkiye 26 Ekim 1975 Genel Nüfus sayımı, % 1 Örneklemeye Sonuçları. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını. Sayfa 1.
- 9) TEZCAN, Sabahat, 1977. Türkiye'de isteyerek düşüklerin epidemiyolojisi
- 9) FİŞEK, Nusret H. 1960. «1959 yılında ana ve bebek ölümleri üzerinde 137 köyde yapılan anket sonuçları» Ragıp Uner ve Nusret H. Fişek Türkiye'de doğum kontrolü Uygulaması üzerinde incelemeler, Sayfa 138-139. konulu araştırmadan bazı yayınlanmamış veriler.
- 10) Bk. dipnot 4
- 11) AKIN, Ayşe. 1976. «Kadın Sağlığı Yönünden Düşük Sorunu» Doçentlik tezi, Hacettepe Ün., Tıp Fak. Toplum Hek. Bil. Dalı. (Çoğaltılmış).
- 12) EGEMEN, Ayten. 1972. «Sincan'da 15-44 yaşlar arası evli kadınların sağlık düzeylerinin saptanması ile ilgili araştırma», Uzmanlık tezi, H.Ü., Tıp Fak., Toplum Hek. Bil. Dalı. (Çoğaltılmış).
- 12) Bk. dipnot 7. 9.

K A Y N A K L A R

- I. BAYSAL, Coskun, 1971. «Türkiye'de kriminal abortuslar ve alle plânlaması» Zeynep Kâmil Tıp Bülteni, 3.1, 24-32
- II. BÖLÜKBAŞI, Süheyla. 1974. «Gebelik Sorunlarının Demografik ve Tıbbi Yönleri» Uzmanlık tezi, H.Ü., Fak., Ana Sağlığı, Kadın Hast. ve doğum bilim dalı (Çoğaltılmış).
- III. BURAK, Z. Tahir. 1960. «Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile Türk Cera Kanunu İlkaha manî tedbirler ve çocuk düşürmelerle ilgili bazı hükümlerin tadil veya ilgası hakkında mütalâa, 66. sayfa. Ankara.
- IV. ERENUS, Necdet. 1967. Düşükler. Gürsoy Basımevi, Ankara.
- V. ESENDAL, Ahmet, 1962. «Ana Sağlığı bakımından güdümlü gebelik, doğum kontrolü ve koruyucu hekimlik», Ank. Ün. Tıp Fak. Mec. 15: 4.
- VI. FİŞEK, Nusret H. 1972. «Epidemiological Study on Abortion in Turkey» Induced Abortion: A Hazard to Public Health, editor Isam Nazer, IPPE, Beirut, Lebanon (İngilizce).
- VII. KİŞİNİŞÇİ, H. Akın, 1975. «Türkiye'de düşüklerle ilgili Epidemiyolojik bir araştırma», Türkiye İkinci Nüfus bilim konferansında sunuldu, Çeşme-İzmir, 29 Eylül — 1 Ekim 1975. (Çoğaltılmış).
- VIII. ÖZBAY, Ferhunde. 1975. «Türkiye'de 1963, 1968 ve 1973 yıllarında Alle Plânlaması Uygulamalarında ve Doğurganlıktaki Değişmeler» Türkiye İkinci Nüfusbilim Konferansında sunuldu, Çeşme - İzmir, 29 Eylül — 1 Ekim 1975 (Çoğaltılmış).

TÜRKİYE'DE ÇOCUĞUN DEĞERİ, KADININ ROLÜ ve DOĞURGANLIĞI

Çiğdem Kağıtçıbaşı

GİRİŞ

Kadının aile ve toplum içindeki rolü her zaman çocuk bakımı ve doğurganlık ile bağlantılı olarak ele alınmıştır. Esasında dünyanın birçok yerindeki kadın hakları hareketleri bu çağrışımı silmeye ve kadınlar için çocuk doğurma dışında diğer roller önermeğe çalışmaktadır. Bununla beraber kadınların çocuğa ilişkin kavram ve tutumları ile doğurganlık davranışları arasındaki karmaşık ilişkiler pek iyi anlaşılmış değildir.

Bu ilişkilerin bir bütünsellik içinde kavranabilmesi, kadının rolünün daha iyi anlaşılabilmesi için gereklidir.

Çocuğun Değeri Araştırmasının amaçladığı hedeflerden birisi, doğurganlığın tutumsal ve davranışsal öğeleri arasındaki ilişkilere, kadının aile içi ve dışı rolleri çerçevesinde ışık tutmaktır. Araştırmanın, bu ilişkilere yönelik bazı bulguları bu bahiste tartışılacaktır.

ÇOCUĞUN DEĞERİ ARAŞTIRMASI

Çocuğun Değeri Araştırması dokuz ülkede karşılaştırmalı olarak yapılan sosyal psikolojik nitelikte bir araştırmadır, ve üç aşamadan oluşmaktadır. Hawaii-Üniversitesi East-West Center'in (Fawcett, 1972) girişimi ile yapılan ilk aşamaya altı ülke katılmıştır: Milliyetçi Çin, Japonya, Kore, Filipinler, Tayland ve Hawaii. Bu aşamada ana-babalardan oluşan küçük örneklemeler kullanılmıştır. (Arnold ve diğerleri, 1975); Bulatao, 1975; Arnold ve Fawcett, 1975; Buripakdi, 1977; Wu, 1977).

Araştırmanın ikinci aşamasında, 200-3000 kişiden oluşan ve ülke çapında temsil edici olan örneklemeler kullanılmıştır. İkinci aşamanın gerçekleştirildiği ülkeler ise Endonezya, Kore, Filipinler, Milliyetçi Çin, Singapur, Tayland, Türkiye, Almanya ve A.B.D.'dir(1).

(1) Esas araştırmacılar Russell Darroch ve Masri Singarimbun (Endonezya), Sung JinLee (Kore), Rodolfo Bulateo (Filipinler), TomSun ve Tsong-Shien Wu (Milliyetçi Çin), Betty Chung ve Peter Chen (Singapur), Challo Buri Pakdi ve Nilhon Debavalya (Tayland), Çiğdem Kağıtçıbaşı (Türkiye), Lois Hoffman (ABD) ve James T. Fawcett ve Fred Arnold, Brien Flay ve Esther R. Mechler (Almanya)dir. Türk «Çocuğun Değeri Araştırması» Kanada Uluslararası Gelişme Araştırmaları Merkezi tarafından desteklenmiştir.

Henüz başlamakta olan üçüncü aşamada ise ikinci aşamada elde edilen verilerin kültürler arası bir karşılaştırılması yapılacaktır. Türkiye'de yapılan çalışma, Çocuğun Değeri Araştırmasının tümünü oluşturan ve dokuz ülkede karşılaştırmalı olarak yapılan çalışmaların bir tanesidir. Türkiye'deki araştırma 1974 yılında, 189 evli çiftten oluşan bir örnekleme yapılan pilot çalışma ile başlamış ve 1975 yılında ülke çapında gerçekleştirilen esas araştırma bu pilot çalışmanın üzerine temellendirilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

«Çocuğun Değeri» kavramı, doğurganlığı belirleyen etkenlerin anlaşılmasına ilişkin olarak kullanılmıştır. Özellikle ekonomik ve sosyal psikolojik yaklaşımlarda, çocuğun ana - baba için değeri üzerinde çok durulmuştur. Sosyal psikolojik çerçeve içinde çocuğun ana - baba için değeri, doğurganlık davranışının altında yatan güdüsel dinamikler açısından önem kazanmaktadır. Bireylerin gereksinimleri üzerinde durulduğunda, bu gereksinimlerden çocuklar tarafından karşılananları belirginleşmektedir. Sosyal psikolojik yaklaşımın kuramsal çerçevesini geliştirenler arasında Fawcett (1972), Hoffman ve Hoffman (1973), Berelson (1973) ve Arnold ve diğerleri (1975) sayılabilir.

Çocuğun değerinin işlevsel açıdan kavramlaştırılması ana - baba için çocuklu olmanın getirdiği tatmin ve malivetlerin bir toplamı şeklinde olmaktadır. Öte yandan, bu tatmin ve malivetler psikolojik duygusal, sosyal ve ekonomik olmak üzere en az üç boyuttan oluşan karmaşık değişkenler olarak görülmektedirler. Böylece, çocuğun değeri kavram olarak algılanan bu çeşitli tatmin ve malivetlerin farkı olmaktadır.

Çocuğa ilişkin birtakım olumlu ve olumsuz değerler ortaya çıkmıştır. Bu değerlerin kavramlaştırılması, belirleyici bazı ard alan ve sosyal psikolojik değişkenler ile, sonuç olarak elde edilen doğurganlığa ilişkin öğeler arasında bir 'ara değişkenler' kümesi oluşturdukları şeklindedir.

Yöntem

Türkiye'deki «Çocuğun Değeri» araştırmasında yurt çapında ve ülkeyi temsil edici bir örneklem kullanılarak 2305 evli kişiyle mülakat yapıldı. Bunların 1760'ı (76.5 %) kadın, 545'i (23.5 %) erkekti.

Araştırmada kullanılan örneklem çok aşamalı tabakalı örnekleme yöntemi ile seçildi. Tabakalandırma illerin gelişmişlik düzeylerine göre yapıldı. Şöyle ki, iller belirli sosyo - ekonomik endekslere göre gelişmiş, or-

ta ve az gelişmiş olarak üç gruba ayrıldı (DPT, 1972, s. 12-15, ve 54-59), Bu kategorilere ek olarak İstanbul, Ankara ve İzmir'in kendi kendilerini temsil edici metropoliten alanlar olduğu varsayıldı. Kentsel alanlar, gelişmişlik düzeyine göre yapılan gruplamanın yanısıra, bir de nüfuslarına göre dört tabakaya ayrıldılar. Metropoliten alanlar gene bu tabakalandırmanın dışında bırakıldı. 2000 veya daha az nüfuslu kırsal alanlar ise beşinci tabakayı oluşturdu. İkinci ve üçüncü safhalarda seçilen örneklem birimleri, bu tabakalardan sistematik bir şekilde seçilen mahalle ve hanelerden oluştu.

Bu yöntemle göre seçilen hanelerde sadece evli çiftlerle görüşüldü. Görüşme yapılan kişinin en az altı aylık bir süreden beri eşiyile birlikte oturuyor olması ve kadınların 40 yaşının altında olmaları esası kabul edildi. Ortalama görüşme süresinin bir saat 15 dakika olduğu saptandı.

Ülke çapındaki araştırmada kullanılan anket formu (soru kağıdı), gerek pilot araştırmanın gerekse araştırmanın yapıldığı diğer ülkelerin soru kağıtlarından yararlanılarak hazırlandı. Böylece, ülkelerarası karşılaştırmaya olanak sağlayan bir ortak soru kağıdı oluşturuldu.

Son halivle soru kağıdında 103 soru bulunuyordu. Kapsanan konular ise şöyleydi: Sahip olunan çocuk sayısı; istenen çocuk sayısı, çocuk sayısı ve cinsiyeti tercihleri, çocuklarda aranılan özellikler, temel değerler, çocuklardan beklenen malî yardım, doğum kontrolü (tutumlar, bligi ve kullanım); kararlılık (içsel veva dissal kontrole inanç), cinsiyet rolleri, eğitim ve meslek, harekelilik, kitle iletişimine katılması, aile tipi ve gelir.

BETİMLEYİCİ ÖZELLİKLER

Yaş

Kadın cevaplayıcılar için ortalama yaş 28, erkekler için 34'dü. Bu ortalamalardan da anlaşılacağı gibi, görüşülebilecek kişilerde aranılan özellikler nedeniyle örneklem oldukça genç bir nüfusu kapsıyordu. Kadınların hemen yarısından çoğunun (% 52) evlenme yaşları 15-17 arasında idi. Bunlardan % 29'unun ilk evlendiklerinde 18-20 yaşlarında oldukları, % 16'sının ise 15 yaşından önce veya 21-23 yaşları arasında evlenmiş oldukları anlaşıldı. 24-26 yaşları arasındaki evlilikler tümün % 2'sini oluştururken, daha geç yaşta yapılan evliliklerin oranının sadece % 1 olduğu görüldü. Bu rakamlar Türkiye'de kadının evlenme yaşının ne kadar genç olduğunu göstermektedir ki, bu kadının doğurganlığı ve aile içindeki statüsü açısından çok anlamlıdır. Evliliğin bu kadar erken yaşta

yapılması kadının çocuk sahibi olabilme süresini uzatarak doğurganlığını arttırmaktadır. Öte yandan, çok çocuklu olmak kadını eve bağlamakta ve ev dışında çocukla ilgili olmayan bir işlev edinmesine olanak vermektedir. Aynı zamanda genç gelinin henüz çocuk yaşta olması kocasının ve onun ailesinin gözündeki düşük statüsünü daha da düşürmekte ve dolayısı ile geleneksel aile içi hiyerarşisini pekiştirmektedir.

Eğitim

Kadın cevaplayıcıların % 46'sının hiçbir eğitim görmemiş olduğu anlaşıldı. Geri kalanların % 28'i ilkokul mezunuydu ve yalnızca % 6'sı lise ve daha üstü bir eğitimden geçmişti. Erkeklerin genel olarak eğitim düzeylerinin daha yüksek olduğu görüldü. Hiç eğitim görmemiş olan erkeklerin oranı % 15 iken % 49'unun ilkokul mezunu olduğu, ve % 13'ünün lise ve daha üstü bir eğitim gördüğü saptandı.

Bu rakamlar genel eğitim düzeyinin ne kadar düşük olduğunu göstermekte ve ülke çapında yapılan diğer bazı araştırma bulguları ile uyusmaktadır (örneğin Tuncer, 1976, s. 106). Kadın için bulunan son derece düşük eğitim düzeyi, kadının toplum içindeki statüsü açısından çok önemlidir. Böylece, Türk kadınının ortalama eğitim düzeyinin bu düzeyin çok düşük olarak bulunduğu diğer İslam ülkelerindeki durumdan (Timur, 1977) pek de farklı olmadığı görülmektedir.

Meslek

Görüşmeler yapıldığı sırada kadınların % 70'i çalışmıyor durumdaydı. Bunlardan yalnızca % 51'i evlendikten sonra herhangi bir işte çalışmıştı. Çalışmakta olan kadınların ise % 41'si para kazanmayan fakat aile bütçesine katkıda bulunan aile işçileri, ya da evde yarı gün çalışan kadınlardı. Çalışmayan kadın yüzdesinin bu kadar yüksek bulunması, kırsal alandaki çalışan kadınların birçoğunun kendilerini aslında 'çalışmıyor' olarak kabul etmelerinden ileri gelebilir (Kağıtçıbaşı, 1977, s. 42).

Kadınların % 13'ü erkeklerin ise % 18'i vasıfsız işçiydi. Topraksız tarım işçisi olan kadınların yüzdesi % 9, aynı işi yapan erkeklere kıyasla % 4 daha yüksekti. Buna karşılık, erkeklerin arasında fabrika işçisi olanlar kadınlara kıyasla (% 1) (% 12) daha fazlavdı. Küçük dükkan sahipliği gibi kendi işini yapan erkekler (% 10) de kadınlara (% 1) göre çoğunluktaydı. Yüksek eğitim gerektiren üniversite profesörlüğü gibi mesleklerin dağılımı ise kadın erkek arasında eşit ve ikisi için de çok düşüktü (% 3). Aylıklı vasıflı işçi veya devlet memuru olarak çalışan kadınların yüzdesi

erkeklere kıyasla daha düşüktü. Küçük toprak sahibi olan kadın ve erkeklerin yüzdesi eşitti. (% 30)

Gelir

Verilen cevaplar, gelir düzeyinin de çok düşük olduğunu ortaya koymuştur. En çok görülen aylık gelir kategorisi 100-1500 TL. arasındadır (Bu miktar yıllık \$ 700-\$ 1700 karşılığıdır ve 1977'de adam başına \$ 940 olarak saptanmış olan ortalama gelir miktarı ile uyuşmaktadır.) Aylık gelirlerinin 6.000 TL. ve daha üstünde olduğunu söyleyenler çok küçük bir azınlığı oluşturuyordu. Bu düşük gelir düzeyi büyük bir olasılıkla, yalnızca nakdi geliri göstermekte ve taşınmaz mallar gibi diğer bazı ek gelirleri kapsamamaktadır.

Ortalama ise ayda 3000 TL. idi. Cevaplayıcıların % 65'i gelirlerinin ayda 500-3000 TL. arasında olduğunu söylediler.

Aile Tipi ve Hareketlilik

Aile tipleri, çekirdek aile, ataerkil geniş aile ve geçici geniş aile olmak üzere, üç temel kategoriye ayrıldı. Ataerkil geniş aile ile geçici geniş aile arasındaki farkı belirleyen en temel öge, aile reisinin evli oğul veya babası olmasıdır. Söyle ki, aile reisinin baba olması, o ailenin ataerkil olduğuna işaret ederken, evli oğulun aile reisi olması ailenin geçici geniş aile olduğunu gösterir. Geçici geniş aile, çekirdek aile olma yolunda demektir. Araştırmada, ataerkil geniş ailelerin toplamın % 19.5'ini, geçici geniş ailelerin ise % 16.6'sını oluşturduğu görüldü. Çekirdek aileler tümün % 57'sini oluşturuyordu.

Toplam nüfusun % 40.8'i kentsel alanda hiç oturmamış köylülerden oluşuyordu. Kırsal kesimde oturanların % 80'i hiçbir kent tecrübelerinin olmadığını söylediler.

Sahip Olunan Çocuk Sayısı

Cevaplayıcıların sahip olduğu çocuk sayısı 0 ile 13 arasında değişiyordu. Ortalama çocuk sayısı ise 2.9 olarak bulundu. Cevaplayıcıların % 68'inin en az 1 en çok 4 çocuklu olduğu, ve yalnızca % 19'unun daha fazla çocuğa sahip olduğu saptandı. Çocuksuzlar ise tümün % 13'ünü oluşturuyordu. Kadın cevaplayıcıların % 43'ünün en az 1 çocuğunun doğduktan sonra öldüğü, % 36'sının ise canlı doğumla sonuçlanmayan hamilelik geçirdikleri anlaşıldı.

TEMEL DEĞERLER

Soruların çoğu çocuklarla ilgili tutum ve davranışları kapsamakla beraber cevaplayıcılara bazı daha temel değerlerle ilgili sorular da yöneltilmiştir. Bu sorulara verilen cevaplara burada kısaca değinilecektir.

Yaşamla İlgili Değerler

Cevaplayıcılara, çeşitli değerler arasından en önemli gördüklerini seçmeleri istendi. Çizelge 1, bu değerlerin cevaplayıcılar tarafından birinci veya ikinci derecede önemli bulunma oranlarını göstermektedir.

Bazı değerlerin seçiminde belirgin cinsiyet farkı görüldü. Bu farkın en belirgin olduğu değer «eşinize yakın olmak»dı; bu değer erkekler için pek önemli olmadığı görüldü. Buna karşılık «eşine yakın olmak» ve «insanın mutlu bir evi olması» kadınların en çok önem verdikleri iki değer olarak belirdi. «İnsanın mutlu bir evi olması»nın erkeklerin de en çok seçtiği fakat göreceli olarak kadınlardan daha az önem verdikleri bir

ÇİZELGE 1

Birinci ve İkinci Derecede Önemli Bulunan Değerler*

	% Erkek	% Kadın
İnsanın mutlu bir evi olması	1 - 43	2 - 57
Eşinize yakın olmak	4 - 15	1 - 62
Maddî bakımdan emniyette olmak	2 - 33	3 - 29
Aile adının devam etmesi	3 - 28	4 - 16
İnsanın öldükten sonra hatırlanması	4 - 22	5 - 15
Birşeyler yapmış, başarmış olduğunu hissetmek	6 - 18	6 - 6
Başkaları tarafından benimsenmek, kabul olunmak	5 - 21	6 - 6
Yalnız kalmamak, arkadaşları olmak	3 - 10	5 - 5
Eğlenmek ve hayatın zevkini çıkarmak	9 - 5	8 - 3

(X² kıkare'nin önemlilik düzeyi - 001'in altında)

(*) Bu ve bundan sonraki çizelgelerde her cevaplayıcı için birden fazla cevap kodlandığından, yüzdelerin toplamı 100'den fazla olmaktadır.

** Bu ve bundan sonraki çizelgelerde 'göreceli ağırlık' tüm grup tarafından o cevabın verilmesi oranını göstermektedir.

değer olduğu anlaşıldı. Bu bulgular, kadının eve bağlı rolüne ve kocasına karşı edindiği düşük ve bağımlı statüye işaret etmektedir. Erkekler daha çok «başarılı olmak», «başkaları tarafından benimsenmek» gibi sosyal statü göstergesi olan değerlere, geleneksel olanları ise «aile adının devam etmesi» ve «insanın öldükten sonra hatırlanması» gibi değerlere önem vermektedirler. Geleneksel değerlerin özellikle erkek çocuk tercihi çerçevesinde, doğurganlıkla çok yakın ilgisi vardır. Nihayet herkes için ve özellikle ailenin maddî sorumluluğunu taşıyan erkekler için «paraca emniyette olma»nın çok önemli olduğu anlaşıldı.

Özetleyecek olursak, cevaplayıcıların yaşama ilişkin değerlerden en önemlilerini seçmeleri sonucunda kadın ve erkekler için iki değişik örüntü ortaya çıktı. Benimsedikleri bu değerlerin, kadın ve erkeğin farklı yaşam tarzlarını, dünyaya bakış açılarını ve rollerini yansıttığı görüldü.

İçsel ve Dışsal Kontrole İnanç

Diğer bir cinsiyet farkı içsel ya da dışsal kontrole inançta ortaya çıktı. Rotter (1966) tarafından kavramlaştırılan 'içsel kontrole inanç', kişinin hayatta yaptıklarından, ve başına geleceklerden kendisini sorumlu tuttuğunun göstergesidir. Buna karşılık 'dışsal kontrole inanç' bu sorumluluğun, Tanrı, kader, diğer insanlar gibi birtakım dışsal etkenlere atfedildiğine işaret eder. Kısaca içsel denetime inanç, bağımsızlık, kendine güven, etkin olma gibi eğilimleri yansıtırken, dışsal kontrole inanç tam tersine edilgen, kaderci bir zihniyetin belirtisi olmaktadır. Bu değişkenin ölçüldüğü üç soruda da kadınların dışsal kontrole olan inancının erkeklerinkinden daha fazla olduğu görüldü (üç soru için de t-testinin önemlilik düzeyi, 001'in altında). Bu bulguların, farklı kişisel modernleşme, dünya görüşleri, kadın ve erkek rolleri açısından önemi ortadadır. Daha önce yapılmış olan bir araştırmada (Kağıtçıbaşı, 1973) da benzer sonuçlar bulunmuş ve kız lise öğrencilerinin erkeklere göre daha fazla dışsal kontrole inandıkları saptanmıştı. Bulunan cinsiyet farkı büyük bir olasılıkla, Türk toplumunda erkek ve kız çocukların çok farklı sosyalleşme süreçlerinden geçmeleri sonunda ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki erkek çocukların kızlardan çok daha bağımsız, sorumlu, kendine güvenli ve özgür olmaları beklenmektedir. Kızlar ise dıştan gelen kontrole erkeklerden daha fazla maruz kalmaktadırlar.

AİLE DİNAMİĞİ

Cevaplayıcılara aile dinamiği ve ailede karar verme durumları ile il-

TÜRK TOPLUMUNDA KADIN

gili bazı sorular yöneltildi. Çizelge 2 ve 3 bu sorulara verilen cevapları ve ilgili istatistikleri göstermektedir.

Ç İ Z E L G E 2
Aile İçinde Karar Verme Durumları

	1 : Daha Çok Kadın	2 : Birlikte	3 : Daha Çok Erkek	X Kadın İçin	SD Kadın İçin	X Erkek İçin	SD Erkek İçin	t	p
Eve pahalı bir şey alınması konusunda	8.6	20.5	69.5	2.59	0.72	2.70	0.57	8.45	.001
Kaç çocuk sahibi olma konusunda	12.5	38.4	44.6	2.37	0.91	2.55	0.84	11.08	.001
Doğum kontrolü kullanma konusunda	22.6	42.4	33.9	2.03	0.70	2.14	0.50	9.38	.001
Önemli bir konuda anlaşmazlık olduğu durumda	4.9	13.2	80.2	2.72	0.60	2.84	0.41	11.80	.001

Ç İ Z E L G E 3
Eşler Arasında İletişim ve Rol Paylaşımı

	Hayır %	Evet %	X Kadın İçin	SD Kadın İçin	X Erkek İçin	SD Erkek İçin	t	p
Eşinizle, hiç onun kaç çocuk istediği konusunda konuştunuz mu?	36.2	63.8	1.65	0.48	1.63	0.49	2.10	.05
Kocanız ev işlerinde size yardımcı olur mu?	Hiç	Nadiren	Zaman zaman		Hep			
	36.2	17.4	39.7		7.4			
Eşinizle ev dışında beraberce yapmaktan hoşlandığınız şeyler var mı?	Hayır	Evet						
	33.2	66.8						

Çizelge 2'de de görüldüğü gibi, aile içinde karar verme durumları ile ilgili sorulara verilen cevaplarda erkeğin karar verişinin daha çok erkekler tarafından belirtildiği görüldü. Bu cinsiyet farkı, güç ilişkilerinin kadın ve erkek arafından değişik algılanışının sonucu olabileceği gibi, kısmen de takdir edilmek ya da olduğundan daha güçlü görünmek gibi istekleri yansıtabilir. Fakat bu fark bir tarafa bırakılacak olsa da daha önemli bir bulgu, kadına oranla erkeğin karar verme durumunun hem kadınlar, hem de erkekler tarafından daha çok vurgulanmasıdır. Aslında bu, beklentilere uygundur ve aile içindeki cinsiyete bağlı statü farklılaşmaları ile ilgili olarak daha önce üzerinde durulan bulgularla aynı doğrultudadır.

ÇOCUKLARLA İLGİLİ DEĞERLER

Eğer erkekler ve kadınlar çocuklara farklı değerler atfediyorsa, bu değerler erkek ve kadınların değişik gereksimelerini yansıtabilir. Aynı şekilde erkek ve kız çocuklara ana babalar tarafından değişik değerler atfediyorsa, bunların bilinmesi, erkek ve kız çocukların sosyalleşmelerinde ve nihai statülerini kazanmalarında rol oynayan baskı ve beklentilerin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir.

Çocukların Olumlu ve Olumsuz Yönleri

Şimdi bu noktaları gözönünde tutarak çocuklarla ilgili değerleri kapsayan bazı soruların üstünden geçelim. Çizelge 4 çocukların olumlu ve olumsuz taraflarının neler olduğunu soran açık uçlu sorulara verilen cevapları göstermektedir.

İnsanlardan çocukların olumlu ve olumsuz taraflarını belirtmeleri istendiğinde, çok çeşitli ve kapsamlı cevaplar verdikleri görüldü (olumlu ve olumsuz hususlar için 50'şer kod kullanılması gerekmiştir). Kendiliğinden verilen bu cevapların zenginliği bile, çocuğu yerini hiçbirşeyin tutmadığını göstermektedir. Bu durum özellikle çocukların algılanan olumlu değerlerinde göze çarpmaktadır.

Çizelge 4'te de görülebileceği gibi, hem kadınların, hem erkeklerin, fakat özellikle kadınların en çok belirttikleri değer, çocukların sevgi sağlayan, aileyi tamamlayıcı işlevidir. İkinci sırayı, gine kadınlar için daha önemli olan, çocukların yaşlılıkta güven sağlayıcı işlevi almaktadır. Çocukların -ev işlerinde yardım etmesi gibi- faydacı değeri de, gine, bu yardımdan daha çok yararlanan kadınlar tarafından vurgulanmaktadır. Diğer yandan, çocukların ana - babanın bir devamı olma (soyadını devam

ettirme gibi) ve onlara saygınlık ve mevki kazandırma işlevinin daha çok erkekler için geçerli olduğu görülmektedir. Aynı durum, çocukların neşe ve canlılık sağlayıcı işlevi için de sözkonusudur. Çocuklarla ilgili işlerin büyük bir kısmının kadın tarafından yüklenildiği gözönünde tutulursa, bunu anlamak kolaylaşır. Nitekim, çocukların ana-babaların özgürlüğünü kısıtlayıcı ve çocuk yetiştirmeğe ilişkin olumsuz yönlerini de daha çok kadınların vurguladıkları görülmektedir. Aslında, her iki cins için de önemli kategori olan fakat erkeklerin daha çok belirttikleri ekonomik maliyet dışında kalan çocuğun bütün diğer olumsuz yönleri daha çok kadınlar tarafından vurgulanmaktadır.

Çocukların olumsuz yönlerinin daha çok kadınlar tarafından algılanıyor olması, bir takım başka sorulara verilen cevaplardan da anlaşılacaktır. Bu, araştırmanın genel bir bulgusu sayılabilir ve Türk toplumunda çocuk yetiştirme yükünün kadının omuzunda olduğu şeklinde yorumlanabilir. Aile içinde cinsiyet rollerinin çok ayrılmış olmasının temelinde de bu olgunun çok belirleyici olduğu söylenebilir.

Çocukların olumsuz yönlerinin kadınlar tarafından daha çok farkına varılması, onların erkeklere oranla daha az çocuk istemeleri durumunu da yaratmaktadır. Örneğin, kadınların istedikleri ortalama çocuk sayısı 3.9'ken bu sayı erkekler için 4.4'tür, ve ikisinin arasında önemli düzeyde bir fark vardır ($t = 2.81, p < .005$). Aynı tip fark iki cinsin ideal çocuk sayılarında da göze çarpmaktadır (kadınlar için 4.38 erkekler için 5.7; $t = 3.82, p < .001$).

Bir Çocuk Daha İstemek ya da İstememek

Bir çocuk daha istemek ya da istememek için gösterilen en önemli iki neden kadının aile içindeki yeri ve çocuk yetiştirme rolü ile ilgili bulguları desteklemektedir. Bir kere, kadınların çocuk istememek için gösterdikleri nedenler, onların algıladıkları çocukların olumsuz tarafları ile uyusmaktadır. Şöyle ki, bir fazla çocuğun beraberinde bir yığın iş ve dert getirmesi ve ana-babanın özgürlüğünü kısıtlaması gibi cevaplar babalardan çok anneler tarafından verilmektedir. Diğer yandan, hem kadınlar hem erkekler için en önemli nedenin maddî sorun olduğu anlaşılmaktadır. Maddî sorun kadınlar tarafından göreceli olarak daha fazla vurgulanmaktadır.

Bir çocuk daha istememe nedenleri arasında en çok öne sürülen üç tanesi kadın ve erkek açısından farklı değerler taşımaktadır. Örneğin aile adının devam etmesi erkeklerin en önemli buldukları nedendir.

ÇİZELGE 4

Kadınların ve Erkeklerin Çocukların Olumlu ve Olumsuz Tarafları Olarak Kendiliklerinden Belirttikleri Hususların Oranları

Olumlu yönler	Erkek %	Kadın %	Görelli Ağırlık	Olumsuz yönler	Erkek %	Kadın %	Görelli Ağırlık
Aile İlişkileri, Sevgi, Yakınlık	41.4	46.0	43.8	Ekonomik			
* Küçükken insana arkadaş olur, sevgi verir.				Maddî malîyeti	58.6	41.8	49.6
Aileyi tamamlar				Eğitim giderleri			
Güvence	26.1	32.0	29.2	Çocuğa dönük sorunlar	30.3	32.4	31.4
Yaşlılıkta destek olur (genel/maddî)				İyi ana baba olamama			
Çocuğun Sağladığı				korkusu. Çocuğun üzün-			
Neşe, Canlılık	25.7	22.0	23.7	tüleri, sorunları			
Hareket olur,				Ana Babanın Özgürlüğü-			
Neşe verir,				nün Kısıtlanması	17.9	34.9	27.0
Büyümelerini görmek				Çocuk Sahibi			
zevk verir.				Olmanın Zorlukları	10.7	24.2	17.8
Ana Baba Olmanın				Terbiye vermek			
Sosyal Tanımı,				kolay değil			
Statüsü	20.8	17.6	19.2	Sağlıkla İlgili			
Ana baba olmak				Sorunlar	0.9	6.0	3.6
doğaldır, evli				Hamilelik zor			
olmanın parça-				Çocuğun sakat doğ-			
sıdır. Bir işe				ması korkusu			
yaradığını his-							
sedersin.				Karı Koca İlişki-			
Faydacı	15.4	19.0	17.3	sinin Bozulması	1.4	1.0	1.2
Ev işlerinde				Çocuklar yüzünden			
yardım, gelir getirir				tartışılır, çocuk olunca ayrılmak zor			

Olumsuz yönler	Erkek %	Kadın %	Görel Ağırlık	Olumlu yönler	Erkek %	Kadın %	Görel Ağırlık
Sosyal Konular	0	0.03	0.1	Çocuk İnsanın Devamıdır	22.1	11.3	16.4
Nüfus Artışı				Soyumuz devam eder			
Çeşitli	2.1	1.6	1.9	Aile adı sürer.			
Büyüyüp bırakıp giderler. Çocuk istemiyorum.				Ahlâki Özellikler	15.7	4.4	9.7
Hiçbir olumsuz yanı yoktur.	18.3	10.5	14.1	İyi insan yetiştirme			
				Vatana faydalı			
				Başarı, Yaratıcılık	5.2	3.5	4.3
				Onlarla övünülür			
				İyi insan yetiştirmek başarıdır.			
				Etkinlik	0.2	1.1	0.6
				Birisini etkileyebilmek, çocuğuna nazım geçer.			
				Başkalarından			
				daha iyi yetiştirmek	0	0.3	0.2
				Hiçbir olumlu yanı yoktur	1.5	3.4	2.6

(Olumlu ve olumsuz taraflar için, X^2 — kıkare'nin önemlilik düzeyi . 001'in altındadır)

* Kategorinin tipik örnekleri.

Ç İ Z E L G E 5
Bir Çocuk Daha İsteme ve İstememe Nedenleri

İsteme Nedenleri	Erkek %	Kadın %	İsteme Nedenleri	Erkek %	Kadın %
Yaşlılıkta destek olur	31	40	Maddî yük olur	35	44
Eşleri birbirine yakınlaştırır	18	33	Hepsine yeterince ilgi gösteremem	31	28
Aile adını devam ettirir	31	14	Terbiye etmek zor olurdu	26	22
Bir oğlum olsun diye	22	23	Hastalıkları üzüntülü oluyor	20	25
Çocukların büyüdüklarini görmek zevkli olur	16	12	Yeni bir çocuk bir yığın iş ve dert demek	18	26
Eve paraca yardım eder	28	23	Nüfus artışı	22	8
Evin içinde ufak çocukları onması eğlencelidir	14	12	Kadının çalışması zorlaşırdı	19	17
Sevecek birisi olur	13	11	İstediklerimi yapmak için yeterince serbest olamazdım	11	14
Çocuğuma (çocuklarıma) arkadaş olur	6	9	Ben ve (kocam/karım) yeni bir çocuk için yaşlı sayılırız	10	8
Bir kızım olsun diye	7	11	Eşimle şimdiki kadar beraber olamazdım	6	9
Ev işlerinde yardımcı olur	9	11			
Kocamın (benim) daha fazla çalışmama sebep olur	7	3			

(Çocuk isteme ve istememe nedenleri için X^2 kıkare'nin önemlilik düzeyi .001'in altında).

Daha önce değindiğimiz olumlu yanlardan da anlaşıldığı gibi, çocuğun bu geleneksel işlevi 'erkeksi' bir değer niteliğindedir ve temelde erkek çocuk isteme ile ilgilidir. Bir erkek çocuk sahibi olmak için bir çocuk daha istemek, hem kadınlar, hem erkekler için üçüncü derecede önemli bir nedendir. Buna karşılık, bir kız çocuğa sahip olmayı istemek, özellikle erkeklerin çok daha az belirttikleri bir nedendir. Bu bulgular tüm grup için saptanan kız çocuk ve erkek çocuk tercihleri ile tutarlıdır. Cinsiyet tercihinin ölçüldüğü bir soruya cevaplayıcıların % 21'inin 'kız' cevabını verdiği görülür. Bu bulgular iki cinsin Türk toplumundaki farklı yer ve değerlerini kanıtlamaktadır.

Kadınlar için 'yaşlılıkta destek olması' bir çocuk daha istemek için en önemli nedeni oluşturmaktadır ki, bu, kadının temel ekonomik güvencesizliğini gösterir. Bu neden erkekler için de ikinci derecede önemlidir. Daha ilerde de göreceğimiz gibi çocukların yaşlılıkta destek olmasına verilen değer genel olarak erkek çocuk tercihi, erkeğe daha yüksek bir statü verilmesi ve doğurganlık değişkenleriyle doğru orantılıdır.

Kadınların bir çocuk daha isteme nedenleri arasında birinciye yakın önem verdikleri ikinci nedenin bir diğer çocuk eşleri birbirine daha yakınlaştırır' olması ilginçtir. Bu değişkende açık olarak beliren cinsiyet farkı, 'eşine yakın olma' gereksinmesinin daha çok kadınlara özgü olduğunu göstermektedir. Görüşmelerde bu gereksinme, bazen 'kocayı eve bağlamak' için bir çocuk sahibi olmak şeklinde ifade edilmiştir. Yaşamla ilgili değerlerden bahsederken de gördüğümüz gibi bu durum, kadının eve bağlı, bağımlı ve düşük statülü olduğunu göstermektedir.

Burada çocuk sahibi olmanın literatürde pek bahsi geçmeyen önemli bir işlevi ortaya çıkmaktadır. O da, çocuğun eşler arasındaki bağı güçlendirici ve kadının kocasının gözönünde statü ve değerini yükseltici işlevidir.

Cinsiyet Tercihi

Erkek çocuk veya kız çocuk isteme nedenleri çocukların ana - babaya sağladıkları cinsine özgü tatminleri de göstermektedir. Böylece dolaylı olarak, erkek ve kız çocukların farklı değerleri ortaya çıkmaktadır. (Çizelge 6 ve 7).

Çizelge 6 ve 7, erkek ve kız çocuk istemek için cevaplayıcıların kendiliğinden gösterdikleri nedenlerin farklı dağılımını belirtmektedir. Erkek çocuk istemek için gösterilen çeşitli nedenler aşağı yukarı aynı derecede önemli görülmektedir. Buna karşılık, kız çocuk isteme nedenle-

rinden ikisi önem dereceleri bakımından diğerlerinden çok farklı olduğundan dağılım farklı olmaktadır. Bu nedenlerden biri çok değer verilen ve göreceli önemi anneler için babalardan iki misli fazla olan kişilik özelliklerini kapsamaktadır (kızlar daha anlayışlı, uysal ve sevimlidirler, anneye yakın olurlar gibi). Diğer neden ise, ana - babanın her ikisi için de aynı derecede geçerli olan, kız çocuğun ev işi yapmasına ilişkin faydacı özelliğidir.

Erkek çocuklar ise sağladıkları birçok tatminden dolayı istenmektedir. Diğer bir deyişle, işlevsel değerleri kızlara oranla çok yüksek ve çok boyutludur. Bu işlevler, aileye ilerideki ve şimdiki ekonomik yardımları, aile adını devam ettirmeleri (Özellikle babalar için önemli), kişilik özellikleri ve kızlardan daha kolay yetiştirilebilir olmalarıdır.

Bu son nokta, üzerinde biraz durulması gereken bir olgudur. Acaba neden erkek çocuk yetiştirmek kız çocuk yetiştirmekten daha kolay olmaktadır? Bunun cevabını herhalde kızın namusu üzerinde bu kadar durulmasında, ve namusunun korunmasına verilen değerde aramak gerekir. Bu kızı koruma gereksinmesinin, kadının eve bağlı kısıtlanmış rolünü ve kocasının ondan beklediği bağımlılığı pekiştirdiği öne sürülebilir. (Kâğıtçıbaşı, 1977; Meeker, 1976). Erkeklerin olanaklarının daha fazla olduğu, kendi başlarının çaresine bakabildikleri yolundaki inançlarda iki cins arasındaki statü farkının yaygın biçimde algılanışını vurgulamaktadır.

Çocuklarla İlgili Beklentiler ve Umutlar

Ana babaların ideallerindeki kız çocuk ve erkek çocuk tipleri cinsiyet rollerinin ne kadar ayrılmış olduğunu kanıtlamaktadır (Çizelge 7). Eğitim, işte başarı ve çalışkanlık daha çok erkek çocuklardan beklenen özellikler olmasına karşılık evlilik ve aile ile ilgili roller (mutlu bir yuva kurmak gibi) daha çok kızlarla ilgili beklentileri oluşturmaktadır.

Erkeklerle kadınlar arasında, hem kız, hem erkek çocuklardan beklentileri konusunda ilginç bir fark görülmektedir. Bu fark, kadınların daha çok eğitim üzerinde durmalarına karşılık erkeklerin ahlâki özellikleri göreceli olarak daha çok vurgulamalarıdır. Belki de, kadınlar kendilerinde büyük ölçüde eksik olan statüye ve statüye arttırma olanaklarına çocuklarının sahip olabilmelerini umut etmektedirler. Fakat yine de, kadınların ancak erkek çocukları için arzuladıkları işte başarı ve çalışkanlıkla ilgili beklentileri kocalarınınkinden fazla olmaktadır. Bu da gösteriyor ki kadın, kendisinin geleneksel aile içi rolünü kabullenmiş durumdadır ve kızı için de pek farklı bir rol beklentisi yoktur.

ÇİZELGE 6
Erkek Çocuk İstemek İçin En Önemli Nedenler

	Erkek %	Kadın %
Gelecekteki Maddî Yardım	29.2	31.7
Aile Adını Devam Ettirir	34.6	18.5
Kişilik Özellikleri	22.9	26.7
Babaya arkadaş olur		
Yaşlanınca bize yakın olur		
Şimdiki Maddî Yardım	23.2	24.9
Yetiştirmesi Daha Kolay	18.0	20.9
Kendi kendine bakabilir		
Olanakları daha fazladır		
Beklentiler	23.2	12.1
Millete faydalı olur		
Okur		
Toplumda erkek çocuk istenir		
Geleneksel Rol	9.4	11.5
Ailenin direğidir,		
ona güveniliriz		
Özdeşleşme	0.8	7.4
Babasına benzesin		
Benim gibi olsun		
İki Cinsten de Olsun	1.3	3.7
Çeşitli	4.0	4.5
Erkek çocuk iyidir		

(χ^2 = kıkarenin önemlilik düzeyi .001 in altında)

Ana babaların kız ve erkek çocuklarının ileride nasıl birer insan olmalarını istediklerine ilişkin görüşleri, çocuklarından beledikleriyle yakından ilgilidir. Bu beklentileri başlıca maddî/işlevsel olarak kavramlaştırmak mümkündür. Çizelge 8 ve 9'da da görüldüğü gibi, maddî katkılar daha çok erkek çocuklardan beklenmektedir. Kız çocuklarla ilgili bek-

ÇİZELGE 7

Kız Çocuk İstemek İçin En Önemli Nedenler

Kişinin Özellikleri	Erkek %	Kadın %
	44.5	80.8
Anneye yakın olur		
Yaşlılıkta bize bakar		
Ev İşine Yardım Eder	42.1	43.3
Her İki Cinsten de Olsun	13.6	3.9
Geleneksel Rol	7.6	3.3
Allesini, mürvetini görmek, torun sahibi olmak.		
Sosyal Kazançlar	5.2	2.4
Onun evlenmesi vasıtasıyla başkaları ile dost olunur		
Nüfusu arttırır		
Yetiştirme Daha Kolay	2.0	3.5
Daha itaatkâr olur		
Okutma derdi yok		
Beklentiler	2.3	0.4
Başarılı olduğunu görmek		
Ekonomik Tatmin	1.4	1.2
Çeşitli	7.0	3.3
Kız sahibi olmak önemli değil		
Kız isterim işte		

(χ^2 = kıkarenin önemlilik düzeyi .001 in altında)

lentiler ise özellikle ve işlerinde ve bir de acil durumlarda yardım şeklinde düşünülmektedir. Erkek çocuklara güvenme derecesi ise kızlardan çok daha yüksektir. Erkek ve kız çocuklarla ilgili bu farklı beklentilerin, ana babaları tarafından onlara atfedilen değerlerin temelinde yattığı anlaşılmaktadır.

ÇİZELGE 8

Oğulunuz/Kızınız Büyüdüğünde Onda Görmeyi İsteddiğiniz Özellikler Nelerdir?

	Erkek Çocuk		Kız Çocuk	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
İstenen Özellikler	%	%	%	%
Ahlâki Özellikler	78.1	54.9	56.7	37.4
Dürüst, sorumlu, güvenilir, namuslu, iyi insan olsun				
Topluma faydalı, Dindar				
Okumuş	34.8	44.5	24.8	37.1
Evlilik ve Aileye İlişkin Özellikler	6.2	10.2	39.7	41.7
İyi bir eş olsun, Mutlu bir evliliği olsun				
İş ve Başarı	31.7	14.6	17.3	13.1
Mesleğinde başarılı olsun Bir işe yarasın				
Çalışkan olsun, ne istediğini bilsin, verimli olsun				
Amaçlarını gerçekleştirsin				
Aile Bağları	13.7	14.6	17.3	13.1
Evine bağlı olsun Hayırlı evlat olsun				
Terbiyeli, Nazik	8.7	12.5	11.1	13.7
Modern Kişilik Özellikleri	7.7	6.0	5.9	7.8
Kendine yetsin, Bağımsız, güvenli olsun, Ciddî, gecekçi, sağduyulu olsun				
Diğer Kişilik Özellikleri	7.0	5.9	5.6	3.9
Herkes tarafından sevilsin, adam yerine konsun, Arkadaşları olsun, başka- ları ile iyi geçinsin				
Ayrıntılar	0.6	0.6	0.4	1.8
Temiz, bakımlı olsun Yakışıklı, güzel olsun				

(Erkek çocuklar ve kız çocuklar için X^2 -kikare'nin .001'in altında önemlilik düzeyi)

Ç İ Z E L G E 9

Çocuklar Büyürken Veya Büyüdükten Sonra Onlardan Beklenen Ekonomik veya Pratik Nitelikteki Yardım Türleri (%)

Yardım Türü	Erkek çocuktan Beklenenler				Kız çocuktan Beklenenler			
	Erkekler		Kadınlar		Erkekler		Kadınlar	
	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır
Çalışmağa başladığı zaman maaşının bir kısmını size vermesi	87	33	77	23	26	24	60	40
Acil durumlarda para vermesi	87	13	87	13	67	33	76	24
Kardeşlerini okutması	88	12	95	5	62	38	85	15
Ev işlerinde yardım etmesi	80	20	65	35	91	9	94	6
Yaşlılığınızda size maddi destek olması	88	12	93	7	67	33	80	20

Ç İ Z E L G E 10

Yaşlandığınız Zaman Size Maddi Destek Olarak Oğullarınıza/Kızlarınıza Ne Kadar Güvенеbileceğinizi Tahmin Ediyorsunuz?

	E r k e k l e r				Kadınlar	
	Erkek Çocuk %		Kız Çocuk %		Erkek Çocuk	Kız Çocuk
Çok	31.6	39	17.5	16	33	19
Orta	15.3	17	14.8	16	16	12
Biraz	9.8	7	12.2	10	14	17
Hic	5.3	21	6.6	43	12	27
Maddi durumlarına bağlı	7.5	8	5.8	6	10	8
İsteklerine bağlı	5.1	4	4.3	2	6	7
Anne - babanın gereksinmesine bağlı	3.6	4	2.5	2	5	4

ARDALAN DEĞİŞKENLERİ, DEĞERLER VE DOĞURGANLIK ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Çocukların ana - babalar tarafından algılanan olumlu ve olumsuz yanlarının bazı ardalan değişkenlerle ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde birtakım değerlerle sosyal psikolojik ve aile dinamiği ile ilgili değişkenlerin de hem birbirleri ile hem de doğurganlık öğeleri ile anlamlı ilişkiler içinde olduğu görülmektedir. Bu ilişkileri tüm grup açısından gözden geçireceğiz.

Cevaplayıcının gelişmişlik düzeyi ile, belirttiği olumlu yanlarına baktığımızda, az gelişmiş yörelerden metropoliten merkezlere gidildikçe 'yaşlılık güvencesi'nin öneminin azaldığını görüyoruz. Şöyle ki, çocuğun bu olumlu yanı az gelişmiş yörelerde oturanların %20'si, orta gelişmiş yöredekilerin % 20'si, gelişmiş yörelerdekinin % 16.5'u ve metropoliten merkezlerde oturanların yalnızca % 17.7'si tarafından belirtilmektedir.

Cevaplayıcının bütün yaşamını bir köyde veya kasabada geçirmiş olması, veya kırdan kente hareketlilik göstermiş olması, çocukların olumlu yanlarını nasıl algıladığını da etkilemektedir. Çocuğun "aile bağlarını güçlendirici, sevgi verici" işlevi köyden metropoliten merkezlere gidildikçe daha çok belirtilmektedir (hep köyde yaşamış olanların % 39.5'u, hep metropoliten merkezde yaşamış olanların ise % 72.3'ü çocuğun bu üstünlüğünü belirtmektedirler). Nüfusun hareketlilik gösteren kesiminde ise, kentsel hareketlilik arttıkça, çocuğun algılanan üstünlüğünün psikolojik ve sevgiye yönelik niteliği 'işlevsel' niteliğine ağır basmaktadır. Köyden metropoliten merkeze gelenler tarafından çocuğun "aile bağlarını güçlendirici, sevgi verici" işlevinin belirtilmesi (% 68.7), köyde yaşayanlara oranla (% 39.5) çok daha fazladır. Aynı görüntü kasabadan ve küçük şehirden metropoliten merkezlere göç edenler arasında da görülmektedir. "Yaşlılık güvencesi" köyde oturup hiç hareketlilik göstermemiş olanların % 52'si, köyden metropoliten merkeze gelmiş olanların ise % 35.1'i tarafından belirtilmektedir. Aynı şekilde hareketliliği olmayan köylü nüfusun % 31.5'u çocuğun 'işlevsel' değerini belirtirken, bu oran bir metropoliten merkeze göç etmiş olanlar arasında sadece % 14.7'dir.

Çalışan kadınlar arasında vasıfsız tarım işçileri ve aile işçileri için 'yaşlılıkta güvence' ile 'sevgi ve aile bağları' hemen hemen eşit önem taşımaktadır. Bunlar genellikle kırsal meslekler oldukları için bu meslekdekiler tarafından çocukların işlevsel değeri'nin belirtilme yüzdesi, kamu ve özel sektörde çalışan yöneticiler gibi kentsel meslek sahiplerine

oranla çok daha fazladır. Tarım işçilerinin % 29.5'u aile işçilerinin ise % 23.3'ü çocuğun 'işlevsel' değerine verdikleri önemi belirtmektedirler. Küçük iş sahipleri için çocuğun en önemli olumlu yanı 'yaşlılıkta güvence' (% 52.0) dır. Bunun arkasından ise, 'sevgi ve aile bağları' (% 44.2) ve çocukların 'işlevsel' değerleri (% 39.2) gelir.

Cevaplayıcının gelirinin de, algıladığı üstünlüklerle ilişkisi vardır. Gelir arttıkça çocuğun 'aile bağlarını güçlendirici, sevgi sağlayıcı' ve 'kişinin devamı olması' üstünlüğünün arttığı, buna karşılık 'yaşlılıkta güvence' ve 'işlevsel' değeri gibi üstünlüğünün daha az belirtildiği görülmektedir. Geliri parasal olmayan nüfus grubu için ise 'yaşlılıkta güvence' çok önemli gözükmektedir. Bu nüfusun çoğunun kırsal yörede oturan sosyal güvencesiz kimselerden oluşması bu durumu aydınlatıcı bir öğedir.

Kadın ve erkeğin eğitim durumunun çocuklarda algılanan üstünlük ile çok yakın ilgisi vardır. Bütün eğitim düzeyleri için önemli olan 'aile bağları ve sevgi', eğitim arttıkça daha da önem kazanmaktadır. Diğer yandan, "yaşlılıkta güvence"nin önemi kadın ve erkeğin eğitimi arttıkça azalmaktadır ($r = -.18$)⁴. Ayrıca, yaş, gelir ve aile tipi kontrol edildiği zaman bile kadının eğitiminin istenen çocuk sayısı ile olumsuz bir ilişkisi vardır. İstenen çocuk sayısı ile kadının meslekî statüsü arasındaki olumsuz ilişki ($r = -.09$) ancak kadının eğitim durumunun etkisi kontrol edildiğinde ortaya çıkmaktadır. Bu örüntü erkek için de geçerlidir. Erkeğin meslekî statüsü arttıkça, çok çocuk tercihi de düşmektedir ($r = -.14$).

Eğitim, sahip olunan ve sahip olunması arzu edilen çocuk sayısı ile de yakın ilişki içindedir. Yaşın etkisi kontrol edildiğinde, kadının eğitim düzeyi ile çocuk sayısı arasındaki ilişki $-.26$ 'dan $-.31$ 'e, erkeğin eğitim düzeyi ile çocuk sayısı arasındaki ilişki $-.22$ 'den $-.29$ 'a çıkmaktadır. Hem kadının, hem de erkeğin eğitim düzeyleri ile, sahip olmayı arzula-dıkları çocuk sayısı arasında olumsuz bir ilişki ($r = -.12$) vardır.

Aile içinde kocanın karar verme durumunun eşler arasındaki rollerin ayrışması ($r = .11$) ve iletişimin azalması ($r = .14$) gibi diğer aile için dinamikleriyle ilişkisi vardır. Bu sosyal psikolojik değişkenler doğurganlıkla ilgili tutum ve davranışlarla çok tutarlı bir ilişkiler bütünü oluşturmaktadır. Şöyle ki, sahip olunan çocuk sayısının kocanın evde karar verici olması ile olumlu ($r = .10$), eşler arasındaki iletişim ile olumsuz bir ilişkisi ($r = -.08$) olduğu görülmektedir. Bu ilişkiler SED'in etkisi kontrol edildiğinde de değişmemektedir. Eşler arasındaki iletişimin erkek çocuk tercihi ile olumsuz ($r = -.07$) bir ilişkisi olduğu ve arzu edilen

ve ideal olarak görülen çocuk sayılarını azaltıcı bir etkisi olduğu da anlaşılmaktadır (sırasıyla $r = -.10$ ve $r = .09$).

Dışsal kontrole inancın, sahip olunan çocuk sayısı ($r = .17$) ve kocanın kaç çocuk olacağına karar verişii ile ($r = .17$) olumlu ilişkileri vardır. Bir başka geleneksel değişken olan erkek çocuk tercihi, dışsal kontrole inananlar ($r = .10$) ve yaşlılık güvencesi için erkek çocuklarından yardım bekleyenler ($r = .15$) için daha fazladır. Nihayet, dışsal kontrole inananların nüfus artışı ile çok daha az ilgili oldukları ($r = -.25$) görülmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi kadınların dışsal kontrole olan inançlarının erkeklerden daha fazla olduğu ve gine kadınların, nüfus artışı ile çok daha az ilgili oldukları anlaşılmaktadır.

Kitle iletişimine katılmanın eşler arasındaki iletişim ($r = .18$), cinsiyet rollerinin paylaşılması ($r = .16$), kararlılık ($r = .39$) ve nüfus artışı ile ilgili olma ($r = .36$) gibi 'çağdaş' değişkenlerle olumlu ilişkisi olduğu görülmektedir. Kitle iletişimine daha çok katılan kişilerin çocuk sayısı daha az olmakta ($r = -.13$), daha az çocuk istedikleri ($r = -.10$) ve erkek çocuk tercihi ($r = -.17$) gibi geleneksel çocuk isteme sebeplerini daha az vurguladıkları görülmektedir. Gine ($r = .13$) ve aile planlamasını daha yakın bir gelecekte uygulamayı düşünmektedirler. Kadınların kitle iletişimine katılmaları erkeklerden çok daha azdır.

S O N U Ç

Türkiye'de yapılan Çocuğun Değeri Araştırması'nın birçok bulguları gerek bazı temel değerleri ve bakış açıları bakımından, gerekse çocuklarla ilgili değerleri, istek ve beklentileri açısından, kadınlarla erkekler arasındaki bazı önemli farklara işaret etmektedir. Bu iki değişik değerler bütünü, geleneksel aile yapısı ve dinamikleri çerçevesinde anlam ve işlem kazanmaktadır.

Böylece, örneğin eşine yakın olmak kadınlar için önemli bir değer olmakta, buna karşılık erkekler için aynı önemi taşımamaktadır. Kadının aile içindeki yeri, cinsiyet rollerinin ayrışması ve erkeğin karar verici olması açısından bakınca, bu durumu anlamak kolaydır. Gine bu çerçevede, kadınlar bir diğer çocuğu yaşlılık güvencesi olsun diye, ve eşini kendisine bağlamak için isterken, erkekler için en önemli sebep, aile adının devam etmesi olmaktadır. Kadınların da, erkeklerin de önem verdiği, fakat özellikle erkekler için çok önemli olan erkek çocuk sahibi olma is-

TÜRKİYE'DE ÇOCUĞUN DEĞERİ, KADININ ROLÜ VE DOĞURGANLIĞI

teği de aile ve toplumda iki cinse verilen farklı değer ve statüleri yansıtmaktadır. Bunun nedeni, ana - babaya malî tatmin getirmesi, yaşlılık güvencesi sağlaması ve özellikle baba için aile adını devam ettirmesi açısından erkek çocuğun değerinin çok yüksek oluşudur. Ana - babanın her ikisi de erkek çocukları için başarıyla ilgili umutlar beslemektedir. Bu umutlar kızlar için hiç geçerli olmamakta, ana - babalar kızlarının ileride kuracağı evliliğe ilişkin rolünü benimsemektedirler. Dolayısıyla, annelerin, kızları için daha yüksek eğitim arzu etmeleri, temelde kadının yaşam tarzının değişeceği umudunu içermektedir.

Daha az eğitim görmüş, kitle iletişimine daha az katılan, aile içinde karar verme gücü daha az olan ve dolayısıyla dış kontrole inancı daha fazla olan kadın, erkekten daha 'geleneksel' bir görünüm vermektedir. Diğer yandan, erkekler daha çok çocuk istemeleri, aile adının devam etmesine ve erkek çocuğa verdikleri önem açısından, çocukla ilgili 'geleneksel' değerleri daha çok benimsiyor görünmektedirler. Dünyaya bakış açıları çok daha kısıtlı olmasına rağmen, kadınların, çocukların olumsuz taraflarının daha fazla bilincinde oldukları anlaşılmaktadır (özellikle malî yük, özgürlüklerin kısıtlanması ve iş yükü). Bundan ötürü, erkeklerden daha az çocuk istemektedirler.

Çocuklarla ilgili değer ve beklentilerdeki bu cinsiyet farkı, kadınlar için çocuk sahibi olmanın dışında, roller getirilmesi yolunda yapılacak eğitsel çabalara yeni bir boyut getirmektedir. Kadınlar, çocukların maliyetlerinin bilincinde olduklarına göre, bu maliyetlerin üç yönde vurgulanması düşünülebilir: a. Çocukların maliyeti ile çok çocuk sayısı arasında bir ilişki kurulabilir; b. Çocukların olumsuz taraflarının önemi daha belirginleştirilebilir; c. Bu bilinçlenme daha erken yaşlarda oluşturulabilir. Böylece, doğurganlığı düşürerek kadının statüsünü yükseltmeyi amaçlayan eğitsel programlar ve iletişim çabaları kadınların çocukla ilgili bu bilgilerini etkin biçimde kullanabilirler.

Ancak, gerek çocukla ilgili, gerekse daha temel değerlerin etkin kullanımı ve değerlendirilmesi, sorunu tümüyle çözemez. Eğitimin ve inandırıcı iletişimin yaygınlık ve uzun vadede etkinlik kazanabilmesi, yoğun sosyo-ekonomik yapısal değişme ve gelişme ortamında olanak kazanabilecektir. Bu değişme ve gelişme de, geniş çaplı sosyal ve ekonomik plânlama ve politika oluşturma çabaları ile gereğince desteklenebilir.

D İ P N O T L A R

- 1) Esas araştırmacılar Russell Darroch ve Masri Singarimbun «Endonezya», Sung Lee «Kore», Rodolfo Bulateo «Filipinler», TomSun ve Tsong - Shien Wu «Milliyetçi Çin», Betty Chung ve Peter Chen «Singapur», Challo Buri Pakdi ve Nilhon Devavalya «Tayland», Çiğdem Kâğıtçıbaşı «Türkiye», Lois Hoffman «ABD» ve James T. Fawcett ve Fred Arnold Br.en Flay ve Esther R. Mechler «Almanya»dır. Türk «Çocuğun Değeri Araştırması» Kanada Uluslararası Gelişme Araştırmaları Merkezi tarafından desteklenmiştir.
- 2 Bu grupların sırasıyla % 41'i tarafından belirtilmiştir.
- 3 Bu grupların sırasıyla % 45.7 ve % 59.3'ü tarafından belirtilmiştir.
- 4 Bu tebliğde belirtilen tüm korelasyon katsayıları (r)'in önemlilik düzeyleri .05'in altındadır

K A Y N A K L A R

- Arnold F. et al (1975) Introduction and Comparative Analysis Vol. I. The Value of Children: A cross-national study. Honolulu: East-West Population Institute.
- Arnold, F. and Fawcett, J. (1975). HaWali, Vol. 3, The Value of children: A cross-national study. Honolulu: East-West Population Institute.
- Berelson, B. (1973) The value of children: a taxonomical essay. in the Population Council Annual Report 1972, 17-27 New York: Population Council.
- Bulatao, R. A. (1975) Philippines. Vol. 2, The value of children: A cross-national study. Honolulu: East-West Population Institute.
- Buripakdi, C. (1977) Thailand, Vol. 4. The value of children: A cross-national study. Honolulu: East-West Population Institute.
- DPT — İllerin Gelişmişlik düzeylerinin saptanmasında bir yöntem denemesi (1972) Ankara: DPT Publications No. 1252, SPD 250.
- Fawcett, J. T. «Ed.» (1972) The satisfactions and costs of children: Theories, Concepts and methods. Honolulu. East-West Center.
- Hoffman, L. and Hoffman, M. (1973) The value of children to parents. In Fawcett, J. T. «Ed.» Psychological perspectives on population. New York. Basic Books.
- Kâğıtçıbaşı, Ç. (1977) Cultural values and population action programs: Turkey. UNESCO için hazırlanan rapor.
- Kâğıtçıbaşı, Ç. (1973) Psychological aspect of modernization in Turkey Journal of Cross Cultural Psychology, 4, 157-174
- Meeker, M. E. (1976) Meaning and society in the Near East: Examples from the Black Sea Turks and the Levantine Arabs (II). International Journal of Middle East Studies, 7, 2, 243 - 270.
- Rotter, J. B. (1966) Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement, Psychological Monographs, 80, 1. 1-28.
- Timur, S. (1977) Demographic correlates of woman's education: fertility age at marriage and the family, In Proceedings of the IUSSP International Population Conference, Mexico, vol. 3, 463-496.
- Tuncer, B. (1976) Ekonomik gelişme ve nüfus. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Wu, T. S. (1977) Taiwan, Vol. 5. The value of children. A crossnational study. Honolulu: East-West Population Institute.

TÜRKİYE'DE AİLE YAPISININ BELİRLEYİCİLERİ

Serim TİMUR

Türkiye'de son on yılda, aile büyüklüğünü, aile ve ev halkı bileşkesini etkileyen etmenlere artan ilgi gözlenmiştir. Şimdiye dek ulus çapında üç büyük demografik araştırma yapıldığı için de (sırasıyla 1963, 1968 ve 1973'de), aile yapısı ile demografik değişme arasındaki içbağıntılılığı araştırmayı olası kılan çok zengin bir veri kaynağı bulunmaktadır.

Bu bölümde, adı geçen verilerin bir kısmı üzerine oturtularak, Türk ailesi içindeki yapısal değişimin altında yatan süreçlerin bazıları, özellikle, aile biçimlerini hangi etmenler ve güçler değiştirir ve buna karşı bu aile biçimleri bireysel davranış ve toplumsal etkileşim alanlarını nasıl etkilerler gibi, çözümlenmeye çalışılmıştır.

YÖNTEM

Bu bölümde kullanılan veriler, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüpleri Enstitüsü tarafından yürütülen "1968 Yılı Türkiye'de Aile Yapısı ve Sorunları Araştırması"ndan alınmıştır. Bu araştırmanın temel amacı, Türkiye'nin, son zamanlarda geliştirilen aile yapısı ve nüfus dinamiklerine ilişkin bazı kuramlara uygulanabilirliğini görgül olarak incelemektir. Veriler, aile biçimi, ailenin kuruluş süreci, evlilik ilişkileri; doğurganlık düzeyi; aile plânlamasına ilişkin bilgi, tutum ve eylemler ve göç süreci gözönüne alınarak toplanmıştır. Bu değişkenlerin toplumsal - ekonomik ve kırsal - kentsel eşbağıntıları üzerinde olduğu kadar, yöresel ve kentsel - kırsal farklılaşmalar üzerinde de önemle durulmuştur.

Araştırma, 4500 haneden oluşan ülke çapında çok aşamalı olasılığı olan bir örnekleme oturtulmuştur. Türkiye, birçok toplumsal ve iktisadî özelliği yüzünden büyük kentsel - kırsal ve yöresel farklılıklar göstermektedir. Yörelere ve kentsel - kırsal yerleşme birimleri arası bu çeşitliliklerin ışığı altında beş coğrafi bölge ve topluluk büyüklüğüne göre

çapraz tabakalaştırma yapılmıştır. Bu beş coğrafi bölge ve tabakalaştırılmış kentsel - kırsal topluluklar şöyledir :

<u>Coğrafi Bölgeler</u>	<u>Topluluk Büyüklükleri</u>
Orta Anadolu	Üç Büyük Kent (Ankara, İstanbul, İzmir)
Karadeniz Sahili	Kentler (Nüfusu 50.000 ve üstü)
Batı Anadolu	Kentler (Nüfusu 15.000 — 50.000 arası)
Akdeniz Bölgesi	Kasabalar (Nüfusu 2.000 — 15.000 arası)
Doğu Anadolu	Kırsal yöreler (Nüfusu 2.000'den az)

AİLE BİÇİMLERİ

Dünya nüfusunun hemen hemen tümü aile birimlerinde yaşamaktadır, fakat aile biçimleri ve yapıları yalnız farklı toplumlarda değil; aynı toplumun değişik sınıfları arasında da ayrılıklar gösterirler. Aile biçimlerinin en yalınını, evli bir erkek ve kadınla onların çocuklarından oluşan bir birimdir. Burada önemli olan karı - koca ilişkisi olduğundan bu aileye "evlilik ailesi" (conjugal family) denmektedir. Aynı zamanda daha karmaşık aile biçimlerinin temel birimi olduğu için "çekirdek aile" (nuclear family) diye de adlandırılır. Çekirdek ailenin başkanı bağımsızdır, kendi akrabalarından birine ne yetkeci bir biçimde ne de iktisadî anlamda bağımlıdır.

Daha karmaşık veya geniş aileleri basit çekirdek ailelerden ayırdetmek için çeşitli kıstaslar kullanılabilir : eş sayısı (tek eşli, çok karılı, çok kocalı); evlilikte yerleşim kuralı (baba evi, ana evi, yeni ev); yetke örüntüsü (eşitlikçi, ataerkil, anaerkil); kuşaksal doğurganlık (dikey yatay) ve benzerleri.

Aile biçimleri çalışmalarında önemli bir etmen, anlık ailenin (immediate family) niteliğini belirlemek olmalıdır. Evlilikle kurulan aile (family of procreation)'nin, karının ve kocanın ana - baba aileleriyle (family of orientation) ilişkisi çok önemlidir. İki uçtaki aile biçimlerinin : ataerkil geniş aile ve bağımsız çekirdek aile; niteliklerine ilişkin açıklamalara baktığımız zaman bu önem açıkça görülecektir.

Ataerkil Geniş Aile

Ataerkil geniş aile toplum bilimcilerce, çekirdek ailenin içinde bulunduğu baba soyuna dayalı geniş ailenin başkanı tarafından denetlen- diği aile olarak nitelendirilmektedir. Baba, oğulları üzerinde, kocaysa karısı üzerinde büyük güce sahiptir. İlişkiler eşitlikçi değildir. Eş seçimi ana -baba tarafından belirlenir ve evlenme yaşının oldukça düşük olma eğilimi vardır. Ana -baba denetimini kolaylaştırıcı biçimde yeni evli çift çoğu kez ana -babayla birlikte oturur. Evliliğe ilişkin iktisadî değişim sözkonusudur. Erkek çocuklar genellikle babalarının uğraş alanına girer- ler, bu yüzden toplumsal ve coğrafî hareketlilik kısıtlıdır. Bu tür aile az hareketliliğin ve basit uzmanlaşmanın bulunduğu bir tarım toplumuna en iyi uyan biçim olarak göze çarpar.

Bağımsız Çekirdek Aile

Bağımsız çekirdek ailede, ne ana -babanın, ne de eşlerin birbir- lerine karşı çok sayıda haklarından veya karşılıklı zorunluluklarından sözedilemez. Ana -baba, yeni çiftin yerleşme yerini seçmezler, bu "yeni ev"dir (neolocal). Eş seçimi, evlenen kişilerce yapılır. Evlenme yaşı, gençlerin geçimlerini sağlayacak yaşa gelmeleri olgusuyla belirlenir. Aile- nin statüsü, ataerkil babaninkinden çok kocanın mesleğince belirlenir. Meslek sanayileşmeyle bağıntılı olarak artan toplumsal ve coğrafî hare- ketlilik yüzünden artık kalıtsal olmaktan çıkmıştır. Böylece bağımsız çe- kirdek aile, sanayileşme ve kentleşmenin bir işlevi olarak belirir.

Aile yapısındaki değişimleri konu alan çoğu kuramsal açıklamalar sanayileşme ve kentleşmeyi birincil belirleyiciler olarak görmektedirler. Küçük çekirdek ailenin doğuşu, sosyoloji kuramı tarafından genellikle kentsel -işlevsel yaklaşım, kentsel -sınat bütün ile küçük çekirdek aile arasında bir işlevsel karşılıklı bağımlılık ve belirtmiş nedensellik oldu- ğunu varsayar. Zamanla ve toplumsal değişme, sanayileşme ve kentleş- me süreçleri yüzünden geniş ailenin yerini bağımsız çekirdek aile alacak- tır. Kırsal sanayileşme öncesi toplumlarında geniş ailelerin varolduğu düşünölmüş olduğu için bu toplumlardaki tipik mukim ailenin, üç ya da daha çok kuşağın temsilcilerini ve belki de bazı soydaş (collateral) akra- baları da içeren geniş aile olduğu varsayılmıştı. Bu genelleme, geniş aile- nin kırsal yörelerde kentsel yörelere oranla daha yaygın oluşu ve kültür- lerarası bakıldığında, geniş ailelerin az gelişmiş tarımsal topluluklarda ge- lişmiş, sanayileşmiş toplumlara oranla daha sık olageldiği biçiminde bir iki yüzeysel gözleme dayandırılmıştır.

Ne var ki, son zamanlarda bazı tartışmalar bu türden genellikle kabul görmüş fikirlere meydan okur niteliktedir. Az gelişmiş ülkelerden elde edilen dikkate değer istatistik veri ve aynı zamanda sanayileşme öncesi toplumlarıyla ilgili olarak yapılan tarihsel incelemeler insanların büyük çoğunluğunun çekirdek ailelerde yaşamış ve yaşamakta olduğunu göstermektedir. Geniş aile zengin bir azınlık dışında günlük hayatta bas-kın durumunda değildir.

Görgül araştırma verilerinden hareket eden çok sayıda demograf ve aile sosyoloğu artık geniş veya birleşik ailenin ideal, uçta bir tür olduğunda birleşmektedirler. Bogue, geniş ailenin (üç veya dört kuşağın birarada aynı çatı altında veya aynı yerleşim biriminde yaşadığı durum), birçok ülkenin kültürel standardının bir parçası olmasına karşın, gerçekte öncelikle üst sınıflar arasında var olduğunu gözlemlemiştir. Yani geniş aile, aile sosyolojisi ve kültürel antropoloji literatüründe betimlendiği biçimde istatistik gerçeklikten çok bir sosyolojik gelenek görünümündedir.

Geniş aile, çok yakın zamanlara kadar Türkiye'nin kırsal yörelerinde tipik biçim olarak kabul edilmişti. Çekirdek aileye doğru olan değişimin sanayileşme, kentleşme ve çağdaşlaşma ile olacağı paylaşılan inançtı. 1968 yılına ait ülke çapındaki araştırmanın verilerine dayanarak şimdi Türkiye'de aile tipiyle ilişkilendirilebilecek toplumsal-ekonomik etmenlere bakalım.

TÜRKİYE'DE AİLE BİÇİMLERİ

Bu çalışmadaki kullanımıyla aile* sözcüğü evdeş (domestic) aile anlamına gelmektedir, aşağıda verilen aile biçimleri tanımlarıyla da aynı oturma birimini paylaşan bir dizi birbiriyle ilişkili insan kastedilmektedir. Herhangi bir toplumda kimin kiminle oturduğunun ayrıntılı bir çözümlemesi uzun bir tanımlamalar listesini gerektirecektir. Bu arada raslantısal çeşitlenmeleri gözönüne almadan, yapısal ve sistematik olarak farklılaşan aile biçimlerini sınıflandıracaktır.

Hane üyeleri aile başkanına göre statüleri gözönüne alınıp sıralandığında dört temel biçim ortaya çıkmaktadır: 1 — Karı, koca ve onların çocuklarından oluşan bir çekirdek aile, 2 — Karı, koca ve onların evli oğulları, gelinleri ve torunlarından oluşan bir ataerkil geniş aile, 3 — Aile başkanı olan erkeğin karısı, bekâr çocukları veya erkeğin ya da kadının dul ana-babası ve/veya onların evli olmayan çocuklarından oluşan bir geçici geniş aile, 4 — Ayrılık, boşanma, ölüm, vb. ye bağlı olarak eşlerden birinin olmadığı parçalanmış aile veya eksik aile.

ÇİZELGE 1.

Yerleşim Yerlerine Göre Aile Biçimlerinin
Yüzde Dağılımı, 1968

Aile Biçimi	Ank. İst.					
	İzmir	Büyük Kent	Kent	Kasaba	Köy	Türkiye
ÇEKİRDEK	67.9	65.8	63.3	61.5	55.4	59.7
Karı - koca ve evlenmemiş çocuklar						
ATAERKİL GENİŞ	4.6	9.7	9.5	20.0	25.5	19.0
A.B. nin evli oğulları	0.5	1.6	0.5	4.0	5.6	3.9
A.B. nin evli oğlu ve evlenmemiş çocukları	2.2	4.0	3.6	8.6	10.5	7.9
A.B. nin 1 evli oğlu	1.0	2.5	3.9	5.1	6.7	5.0
Blişik (A.B. ve evli kardeşi)	0.1	0.1	0.7	1.2	1.9	1.3
A.B. nin evli kızı	0.8	1.5	0.8	1.1	0.7	0.9
GEÇİCİ GENİŞ	12.4	11.6	15.0	12.7	13.3	13.1
A.B. nin anası	3.8	4.4	6.3	5.4	6.5	5.7
A.B. nin babası	0.0	0.5	0.7	0.4	0.9	0.7
A.B. nin bekâr kardeşleri	1.4	1.1	0.9	0.6	0.9	1.0
A.B. nin ana ve/ya babası ve/ya bekâr kardeşleri ve/ya diğer akrabaları	2.8	3.9	4.8	4.0	4.1	3.9
A.B. nin karısının akrabaları	4.4	1.7	2.4	2.2	0.9	1.3
PARÇALANMIŞ, EKSİK	15.0	12.9	11.9	5.7	5.9	8.3
Tek ana - baba, çocuklar	8.9	7.8	7.7	3.3	3.8	5.1
Evlilik bağı olmayan ev halkı	6.1	5.1	4.2	2.4	2.1	3.2
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	
Sayı	545	1,012	743	461	1,715	4,476

Not : Toplamlar, tama tamamlama yüzünden, yüzden çok az miktarda farklıdır.

Bu sınıflandırma, kuşak sayısı veya evli çiftlerin sayısı, vb. ye göre mekanik olarak değil, aile başkanının kim olduğuna bakılarak yapılmıştır. Her ne kadar hem ataerkil geniş aile hem de geçici geniş aile üç kuşak ailelerivse de bu iki tür aileyi birbirinden ayırmak için aile başkanının kim olduğu, baba mı, oğul mu, vurgulanmıştır. Babanın mülk

sahibi olduğu ve çatısı altındaki tüm emeği denetlediği aileyi ataerkil geniş, oğulun hane başkanı ve ailenin geçiminden asıl sorumlu olan kimse olduğu aileyi geçici geniş aile olarak sınıflandırdık.

Tüm ailelerin yüzde 60'ının çekirdek hanelerde, yüzde 19'unun ataerkil geniş, yüzde 13'ünün geçici geniş ve yüzde 8'inin ya parçalanmış, ya da eksik hanelerde oturduğu gözlenmiştir. Beklenildiği üzere çekirdek ailelerin üç büyük kentte yüzde 68 olan oranı, köylerde yüzde 55'e düşmüştür. Halbuki bunun aksine, ataerkil geniş haneler kırsal alanda açıkça azınlıktadır, küçük kasabalarda hanelerin beşte birini ve nüfusu 2.000'den az olan köylerde hanelerin dörtte birini oluşturmaktadır.

Geçici geniş ailelerin ülke çapındaki tahmini (yüzde 13) topluluk büyüklüğüyle değişmemektedir. Bu aile biçimi hem kentsel, hem de kırsal alanda gerçekte eşit oranda bulunmaktadır (bak Çizelge 1). Simdi belli aile biçimlerini ortaya çıkaran ve yaşatan etmenlere geçelim.

AİLE BİÇİMLERİNİN TOPLUMSAL - EKONOMİK EŞBAĞINTILARI

Bizim araştırma verilerimiz başka ülkelerde yapılan çalışmalara benzer sonuçlar vermekte ve geniş ailenin yalnız toprak veya diğer zenginlik kaynağı tarafından desteklendiğinde ve bir sonraki kuşağa yeterli fırsatlar tanıdığı anda birarada kalabildiğini göstermektedir. Mülk miktarıyla aile biçimi arasındaki bağıntının varlığı, meslek ve aile biçimine ilişkin veriler aracılığıyla saptanmıştır.

Erkeğin mesleğine göre ailelerin sıralandırılması şaşırtıcı bir biçimde en yüksek ve en düşük çekirdek aile oranlarının kırsal alanda bulunduğunu göstermektedir. Kırsal yörelerde çiftçilerin - özellikle çok toprağa sahip olanların - genellikle geniş ailelerde yaşamasına karşın, topraksız tarım işçileri en yüksek çekirdek aile oranına sahiptirler. Çiftçiler arasında yüzde 44 olan çekirdek aile oranı, ortakçı, varıcılar arasında yüzde 64'e yükselir. tarım işçileri arasında ise yüzde 79 ile en yüksektir. Kentsel alanda çekirdek aile oranı, serbest meslek mensupları arasında en yüksektir (yüzde 77). Ana-baba hanesinden iktisadî bağımsızlıkları onlara cvlenme ile çekirdek aile kurma özgürlüğü vermektedir. İşçiler arasında da oldukça yüksek olan çekirdek aile oranı (yüzde 74) esnaf ve zenaatkârlar arasında yüzde 69'a düşmektedir. Mülkiyet ve aile biçimi bağıntısı, kentsel alanda en yüksek geniş aile oranına sahip olan işadamları arasında bir kez daha gözlemlenebilmektedir. Yoğun biçimde en büyük

kentlerde yaşayan işadamları ve girişimciler arasında ancak yüzde 64'ü çekirdek ailelerde yaşamaktadır. Sanayileşme ve kentleşme olgularından bağımsız olarak daha fazla mülkü olan ailelerin geniş aile biçimine sahip olma eğilimi açıkça ortadadır. (Bak Çizelge 2).

Ç İ Z E L G E 2

Meslek Gruplarına Göre Aile Biçimleri % Dağılımı 1968

Meslek Grupları	A İ L L E B İ Ç İ M İ			T o p l a m	
	Çekirdek	Geçici Geniş	Ataerkil Geniş	Yüzde	Sayı
Ticaret, sanayi serbest meslek, yüksek memur	64.1	25.9	10.1	100.0	45
Küçük memur	76.9	8.5	14.2	100.0	51
Esnaf, zenaatkâr	73.6	18.8	9.7	100.0	338
İşçi	68.7	17.8	18.6	100.0	630
Çiftçi	72.3	11.0	16.7	100.0	522
Ortakçı, yarıcı	43.8	16.8	39.4	100.0	903
Tarım işçisi	63.6	20.2	16.3	100.0	47
İşsiz, diğer	79.3	4.4	16.2	100.0	73
İşsiz, diğer	70.9	9.5	19.7	100.0	49
Toplam Sayı	1,619	450	589	—	2,658

Araştırma verileri aynı zamanda geniş ailelerin daha fazla toprak mülkiyetini gerektirdiğini göstermektedir. Çekirdek aileler için ortalama çiftlik büyüklüğü 30 dekarken, ataerkil geniş aileler için bu miktar 127 dekara yükselmektedir. 10 dekardan daha az toprağa sahip ailelerin yüzde 59'u çekirdek, yüzde 22'si ataerkil geniş ailelerde yaşarken, 100 dekarla fazla toprağa sahip aileler arasında bu ilişki tamamen tersine dönmekte, bu ailelerin yüzde 58'i ataerkil geniş, yüzde 23'ü ise çekirdek ailelerde yaşamaktadır. Sahip olunan toprak büyüklüğü ile aile büyüklüğü arasındaki bu belirgin bağıntı aynı zamanda her coğrafi bölge için de gözlemlenmiştir. (Bak Çizelge 3).

Eğitim ve gelir düzeyi gibi başka toplumsal - ekonomik değişkenler, aile biçimi ile tutarlı ilişki içinde görülmemektedirler. Çekirdek aile oranı, okuma - yazma bilmeyenlerle en yüksek eğitim düzeyine sahip olanlar arasında bu oran en düşük olmaktadır. Benzer biçimde, yalnız olarak ele alındığında kişi başına aile geliri, aile biçimlerindeki değişikliklerle birliktelik içinde görülmektedir. Kasaba ve kentlerde, aile biçimi

Ç İ Z E L G E 3

Sahip Olunan Toprak Büyüklüğüne Göre Aile Biçimi, (*)
1968, % Dağılımı

Toprak Büyüklüğü (Dönüm olarak)**	Geçicl Çekirdek	Aile Biçimi		Toplam	
		Ataerkil Geniş	Geniş	Yüzde	Sayı
1 — 10	58.6	18.2	23.3	100.0	250
11 — 24	45.9	19.6	34.5	100.0	222
25 — 50	42.0	12.5	45.5	100.0	256
51 — 100	36.3	12.2	51.3	100.0	128
100'den çok	22.6	19.2	58.1	100.0	83

Ki kare : 61 s. d : 15 p. 01

* Topraksız tarım alleleri dışarda bırakılmıştır.

** 1 dönüm = 1.000 m²

ile gelir düzeyi arasında hiçbir ilişki gözlemlenmemiştir. Üç büyük kentte ise yüksek gelir dilimindeki aileler çoğu kez çekirdektir. Bu nedenle değişkenler arasındaki birliktelik, değişkenler arasındaki eğitim ve aile geliriyle aile biçimi arasında olduğu gibi, ancak elde edilen eğitim ve gelir düzeyi gibi ayırıcı özellikleriyle meslek grupları gözönüne alınarak anlaşılabilir. Örneğin çoğu kez tümü okuma-yazma bilmeyen, kırsal alanda tarım işçileri ve küçük çiftçiler ve kentsel alanda vasıfsız işçiler arasında çekirdek aile baskın durumdadır. Kentsel alanda üniversite eğitime sahip serbest meslek mensupları ve yüksek memurlar arasındaki aile biçimi de çekirdektir. Diğer taraftan, kırsal alanda, büyük toprak sahipleri ve orta büyüklükte çiftliğe sahip olanlarla, kentsel alanda esnaf, zenaatkâr, vb. arasında geniş aile egemendir ve bu kişiler orta derecede eğitim görmüşlerdir.

Çoğu kimse, özellikle kırsal alanda, geniş aileye yüksek değer atfetmektedir. Köylülerin büyük bir kısmı, (yüzde 75 oranında) bir başarı ve itibar belirtisi olarak gördükleri geniş ailede yaşamaya öykünmekte ve bunu kabullenmektedirler. Büyük ailenin bu şekilde açıkça toplumsal olarak önemsenmesi, çekirdek aile sayısının çokluğuyla ters düşmektedir. Ama, yalnız zengin toprak sahiplerinin malî olarak büyük aileleri yürütmediğini düşünürsek, fakirler için toprak yokluğu yüzünden ideali elde etmek güçtür ve terslik de böylece ortadan kalkmaktadır.

Yerleşim Yeri Kurallar ve Aile Biçiminin Evrimi

Herhangi bir zaman kesitinde Türk ailelerinin çoğunluğu çekirdek ailelerde yaşamaktadır. Büyük bir çoğunluk evlendikleri zaman bir geniş aileye mensup olurlar. Bununla beraber çoğu çift, evlilik yaşamları boyunca birden fazla aile biçimi içinde bulunurlar. Halihazırdaki aile biçiminin evlenme zamanındaki aile biçimi ile çapraz çizelgelenirilmesi ailelerin yüksek oranda, bir zamanlar bir geniş ailenin parçası olduğunu göstermektedir. Tüm ailelerin yüzde 62'si evlendiklerinde ataerkil geniş aile, yüzde 14'ü geçici geniş ailedir, bağımsız yeni yerleşme yerinde kurulan çekirdek ailelerin oranı ancak yüzde 24'tür. Araştırma sırasında çekirdek aile olanların bile ancak yüzde 37'si ilk evlenmede çekirdek aile olarak kurulmuşlardır. Verilerimize göre yeni evlenmiş çiftler, evlendikten kısa bir süre sonra geniş ev halkından ayrılarak bağımsız çekirdek aileler oluştururlar. İlk evlenmede ataerkil geniş olan ailelerin yarısından çoğu dört yıldan az bir süre içinde çekirdek aileye dönüşmüşlerdir; dörtte üçü için bu süre on yıldan daha azdır. Her ne kadar ölüm (yüzde 16) ve göç (yüzde 25) gibi demografik etmenler geniş ailenin parçalanmasında önemli rol oynuyorlarsa da, dağılmanın en önemli nedeni malî zorluklar (yüzde 42) ve aile içi sürtüşmelerdir.

Türkiye'de çiftler, özellikle köylerde, çoğu kez aile biçiminin zaman içinde değişmesi denevimini geçirirler. Kural ilk evlenmede baba evine yerleşmedir; genç çiftin damadın ana-baba evine yerleşmesi, böylece ataerkil geniş ailenin bir parçası olması beklenir. Halbuki evlendikten kısa bir süre sonra genç erkek, kendi çekirdek ailesini kurmak üzere baba evinden uzaklaşır. Ayrılmadan sonra erkeğin kendi oğulları büyürler, evlenirler, bir süre onlar da babalarının evinde bir ataerkil geniş aile oluşturacak biçimde otururlar. Bu kalıp özellikle kırsal yörelerde oldukça açık ve kalıcıdır. Burada geniş ailenin devri gelişmesi gözlenir: evli bir erkek aile yaşamının üç aşamasını geçirir: babasının hanesinde, kendi bağımsız çekirdek ailesinde, ve geniş aile ev halkının başkanı olarak.

Evlenmeden kısa bir süre sonra ana-baba evini terketmenin asıl nedeni, ailenin fakirliği olarak görülmektedir. Eğer baba topraksızsa ve ya diğer üretim araçlarından yoksunsa, oğullar gereksinme sonucu koparlar, her bir oğlan kendi çekirdek ailesini sürdüreceği yollar bulmak zorundadır. Eğer babanın toprağı azsa, evli oğullar bir başkası için ücretli işçi veya yarıcı olarak aynı köyde, ya da civar kasabalarda çalışmak zorunda kalırlar. Aile üretim birimi olmaktan çıkar ve aile kaynaklarına

dayanmayan başka gelir kazanma yolları bulunursa, ataerkil geniş aile parçalanır. Hali vakti oldukça yerinde olanlar dışındakiler iktisadî sınırlamalar yüzünden geniş ailelerde yaşayamazlar. Şu halde ortak üretim ve tüketim birimleri olarak işlev gören geniş hanelerin köylerde ufak bir yüzde oluşturmasına şaşmamak gerekir.

Merak uyandırıcı bir nokta çiftlerin neden ilk evlendiklerinde yeni yerleşme yerinde çekirdek aile oluşturmadıkları ve kısa süre sonra ayrılmalarına rağmen ataerkil geniş aile içine girdikleridir. Yanıt, pahalı düğün törenleri ve başlık parası ödenmesini gerektiren geleneksel evlenme âdetlerinde yatmaktadır. Geleneksel evlenme kuralları ve geniş aile biçimi, işlevsel olarak bağıntılı olgular dizisidirler. Ailesinin katkısı olmadan gereken parayı damadın temin etmesi çok nadir olduğundan, oğullarının her birinin düğünleriyle ilgilenmek babanın görevidir. Oğlanın düğünü aile tarafından malî olarak karşılandığından - babanın mülkünü ve ailenin diğer üyelerinin emeklerini kullanarak - damat ve eşi evlendikten sonra bir süre baba evinde kalıp çalışmakla yükümlüdürler. Evli oğlan, en azından tüm öteki erkek kardeşleri evlenene kadar babasına destek olmak durumundadır.

Tutumlar ve normlar alanında iktisadî gereksinimler yansıtılmışlardır. Yeni evli bir çift alışılmış baba evine yerleşme kalıbına uymak zorundadır. Aslında günlük hayatta çoğu ailenin çekirdek hanelerde yaşadığı gerçekse de, normların ve değerlerin geniş aileyi ülküleştirdikleri görülmektedir. Soru kâğıdı verilen kişilere, gelecekte evli oğullarıyla birlikte oturmak isteyip istemedikleri sorulduğunda, erkeklerin yüzde 73'ünden ve kadınların yüzde 79'undan evet yanıtı alınmıştır. Beklenildiği gibi, olumlu yanıtların oranı yerleşme verisiyle birlikte değişmektedir: kırsal alandaki erkeklerin yüzde 90'ı, kasabalardaki erkeklerin yüzde 66'sı, kentlerdekilere yüzde 53'ü, ve Ankara, İstanbul ve İzmir kentlerindeki erkeklerin yüzde 31'i yukardaki soruya evet demişlerdir.

Evlenmenin Oluşu

Aile çocuklarını evlendirmede önemli bir rol oynadığı için, onların seçimi üzerinde büyük etkisinin olması şaşırtıcı değildir. Geniş aile yalnız en önemli toplumsal birim değil, aynı zamanda tarımsal alanda iktisadî üretim birimidir de. Evlilik sadece karı-koca ilişkisini kapsamakla kalmayıp, geniş aileyle gelinin bütünleşmesi de olduğundan ana-babanın düzenlemesiyle gerçekleşir. Bunun sonucu olarak, oğul ya da kız için eş seçiminin aile başkanı tarafından yapılması beklenir. Eğer evlilikler

ana - babalarca belirleniyorsa, onların aynı zamanda gençlerin gelecekteki eşleri ile karşılaşmalarını önleyecek ve kadın - erkek yakınlaşma olasılığını kısıtlayacak önlemler alması beklenebilir.

Türkiye'de evliliklerin büyük çoğunluğunu ana - babalar düzenler. Örneklerimizdeki tüm yerleşme yerlerinden ve aile biçimlerinden gelen kadınların üçte ikisinden çoğu, bazılarının onayıyla, bazılarının onayı olmadan (sırasıyla yüzde 67 ve yüzde 11), evliliklerinin başkalarının ayarlandığını söylemişlerdir. Kadınların ancak yüzde 13'ü ailelerinin de onayını alarak kendi seçimlerini yapmışlardır. Kadınların yüzde 9'u ailelerini kendi seçimleri doğrultusunda etkileyemedikleri için "kız kaçırma" yoluyla evlenmişlerdir.

Örneklemdeki erkeklere aynı soru sorulduğunda, içlerinden ancak yarısı kararın kendisine ait olduğunu söylemiştir. Bir başka bulgumuz da, evlendikten sonra bağımsız çekirdek aile kuran erkeklerin, babalarının evinde oturanlara nazaran eş seçimi ve evlenme kararı konularında daha özgür davrandıkları olmuştur.

Geniş ailelerde evlilik, iki birey arasındaki basit bir anlaşmanın ötesinde, iki aile arasında bir ittifak anlamına geldiğinden iki diğer sonucu ortaya çıkarır : iktisadî ilişkiler evlilikle birlikte düşünülür, akrabalar arası evlilikler teşvik edilir. Başlık parası ve belli akrabalar arasında tercihli evlilik kuralları, aile başkanlarının çocuklarının evliliklerini denetlemelerini mümkün kılarlar. Çizelge 5 ve 6'da görüldüğü gibi evliliklerin yarısında başlık parası ödenmiştir ve tüm eşlerin üçte biri birbirleriyle akrabadırlar. Söz konusu çiftler içinde kardeş çocukları arası evlilik oranı yüzde 78'dir.

Verilerimiz, ataerkil geniş aileler arasında, başlık parası ödenmesinin oldukça geçerli ve ödenen miktarların oldukça yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer yandan, "kuruluştaki çekirdek ailelerde - kuruluşta yeni yerleşim bölgelerinde oluşan çekirdek aile - başlık parası sadece birkaç örnekte ödenmekte ve miktarı da hayli önemsiz olmaktadır. Ataerkil geniş aile sistemine büyük ölçüde dahil olma durumu bir yana bırakılırsa, evliliğin dolayısıyla oldukça yüksek iktisadî yardımı olduğu hallerde başlık parasının varlığını sürdürdüğü görülür.

ÇİZELGE 4

Alle Biçimine Göre Erkeklerin Evlenmesinde Son Kararı

Son Kararı Veren	Alle Biçimi				
	Kuruluştaki Çekirdek	Sonradan Çekirdek	Geçici Geniş	Ataerkilli Geniş	Tüm Alle Biçimleri
Ana - babası	12.0	33.6	43.2	50.3	38.3
Diğer akrabalar	21.8	8.4	5.3	6.6	8.1
Kendisi	64.3	51.9	49.5	41.4	51.6
Başka	2.0	2.1	2.0	1.8	2.0
Toplam Yüzde	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Sayı	542	1,109	461	598	2,709

Kı kare : 113, s. d. : 9, p < .01

ÇİZELGE 5

Yerleşim Yeri ve Aile Biçimine Göre Akraba Olan Eşlerin Oranı, 1968, % Dağılımı

Yerleşim Yeri	Alle Biçimi				
	Kuruluştaki Çekirdek	Sonradan Çekirdek	Geçici Geniş	Ataerkilli Geniş	Tüm Alle Biçimleri
3 B. Kent	12.5	17.8	24.6	26.0	17.1
Kent	14.8	21.1	18.2	24.2	19.4
Kasaba	11.4	27.3	22.4	17.6	21.3
Köy	27.6	35.0	39.2	38.4	35.7
Türkiye	20.2	29.0	31.9	34.3	29.2
Sayı	118	309	141	260	822

ÇİZELGE 6

Yerleşim Yeri ve Aile Biçimine Göre Evlenirken Başlık Verilen Kadınların Oranı, 1968, % Dağılımı

Yerleşim Yeri	Alle Biçimi				
	Kuruluştaki Çekirdek	Sonradan Çekirdek	Geçici Geniş	Ataerkilli Geniş	Tüm Alle Biçimleri
3 B. Kent	8.5	31.4	28.5	26.0	19.0
Kent	34.7	45.9	31.9	47.9	40.7
Kasaba	44.6	47.6	45.6	50.1	47.5
Köy	58.2	60.4	61.1	68.8	63.3
Türkiye	41.4	52.3	50.5	63.8	53.1
Sayı	279	583	274	503	1,639

Bu bulgu, başlık parasının, kızın evden gitmesiyle ortaya çıkan işgücü kaybını giderici olduğu görüşünü destekler. Kadının tarıma katkısının oldukça yüksek olduğunun bilindiği Doğu Anadolu, Karadeniz kıyıları ve İç Anadolu'nun kırsal kesimleri başlık parası geleneğinin en yaygın olduğu bölgelerdir. Bu evlilik âdetinin önemi, kentsel merkezlerde olduğu kadar tarımın makinalaşmış olduğu, Akdeniz Bölgesi ve Batı Anadolu'da da büyük ölçüde azalmış görünmektedir. Sonuç olarak kentleşme ve makinalaşmış tarım ile başlık parasının uzun süre işlevsel olamayacağı, ancak bir müddet simgesel bir anlam taşıdıktan sonra tamamen ortadan kalkacağı söylenebilir.

HANE BİÇİMLERİ VE AİLE İÇİ İLİŞKİLER

Kuruluştaki çekirdek, sonradan çekirdek, geçici geniş ve ataerkil geniş biçiminde tanımlanmış aile türleri sadece hane şekillerini değil, aynı zamanda aile bireylerinin rollerini ve statülerini de kapsar. Şu halde, yetki örüntüsü ve rol yapısına göre anlamlı olarak değişen, değişik aile biçimleri beklenebilir. Bunun böyle olduğu açıktır. Ataerkil ailelerde, ardıllık, ekonomik kaynaklar ve toplumsal statünün hepsi, diğer aile bireyleri üzerinde mutlak yetkiye sahip olan hane halkının erkek reisi elinde toplanmıştır. Her ne kadar çekirdek aileye mensup erkek yanıtlayanların yüzde 95'i kendilerini ailelerinin baş karar alıcısı olarak nitelemekteseler de, bu oran, ataerkil geniş ailelerde yüzde 28'e düşmektedir. (Bak Çizelge 11.7).

ÇİZELGE 7

Aile Biçimine Göre Evde En Çok Sözü Geçen Erkeklerin Yanıtı 1968, % Dağılımı

Sözü geçen	Aile Biçimi				
	Kuruluştaki Çekirdek	Sonradan Çekirdek	Geçici Geniş	Ataerkil Geniş	Bütün Aileler
Erkek (kendisi)	94.3	95.2	75.2	28.2	74.2
Karısı	1.2	0.8	0.6	0.4	0.7
Erkeğin babası	0.1	2.0	8.6	61.5	18.4
Erkeğin annesi	0.7	0.4	10.1	4.1	2.9
Kadının ana/babası	0.0	0.0	3.1	0.4	0.5
Aileden başka biri veya diğer cevaplar	3.8	1.6	2.4	4.4	3.3
Toplam Yüzde	99.9	100.0	100.0	99.0	100.0
Sayı	518	1,069	441	573	2,801

Ki kare : 1,524, s. d. : 24, p. < .01

Aile yaşamında bireyler arası ilişkileri üç ayrı boyutta ölçmeyi denemek amacıyla 16 soruluk bir diziye verilen yanıtlardan yararlanılıp bir "aile modernleşme ölçeği" hazırlandı. Üç boyut şöyle sınıflandırılmıştı: (1) karar alma süreci, (2) cinsiyet rolü ideolojileri ve baskınlık örüntüleri derecesi, (3) karı - koca beraberliği - evlilik rollerine ortak katılma, ya da kadının ayrı tutulması. Hem kentsel, hem de kırsal alanda, sözkonusu ölçekle de saptandığı gibi, ataerkil geniş aile en geleneksel, çekirdek aile ise en az geleneksel durumdadır.

Yetkenin ve ekonomik gücün geleneksel biraradalığı nedeniyle, iktidar ve sosyal statü hane halklarının erkek reisleri ellerinde yoğunlaşmaktadır. Geleneksel geniş ailede tüm bireyler babanın yetkisi altındadır. Aileyi ilgilendiren tüm parasal ve diğer kararlar onun tarafından alınır. (Bak. Çizelge 8).

Çekirdek ailede, karı koca ilişkileri görelî olarak daha eşitlikçidir ve kadında karar alma sürecine katılabilir. Bununla birlikte, her biçimdeki Türk ailesinin evrensel özelliği kadının tabî olması olarak görülür. Bu, özellikle başlık parasının miktarının önemli olduğu ve nikâhta ödendiği kırsal alandaki geleneksel geniş aile için geçerlidir. Gelirin iktisadî katkısına ve ağır çalışmasına karşın, statüsü düşüktür, böylelikle emeği üzerinde hiçbir denetimi olmaz ve karşılık alamaz.

Ç İ Z E L G E 8

Aile Biçimine Göre Evde En Çok Sözü Geçen Erkeklerin Yanıtı 1968, % Dağılımı

Endeks puanı	% Dağılımı				
	Kuruluştaki Çekirdek	Sonradan Çekirdek	Geçici Geniş	Ataerkil Geniş	Bütün Aileler
Çağdaş (21-34)	28.5	16.9	14.9	3.6	15.1
Geçiş halinde (35-42)	28.3	37.8	31.4	16.3	28.7
Geleneksel (43-64)	43.2	45.2	53.8	80.1	56.2
Toplam Yüzde	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Sayı	680	1183	554	798	3215

Ki kare : 382, s. d. : 6 p < .01

Kentsel - kırsal yerleşim veri alındığı halde bile, ailedeki güç yapısı ve ailenin çağdaşlığı, büyük ölçüde aile tipine bağlı kalmaktadır.

SONUÇ

Veriler, belli biçimlerdeki ailelerin yaratılma ve sürdürülmele-
rinin çoğu kez birincil mülkiyet ve iş ilişkileri tarafından şekillendirildi-
ğini göstermektedir. Gelir ve meslek geniş aile tarafından denetlenme-
yen etmenlere bağlı olunca, ücretli işçiliğin yaygınlaşması gibi, geniş aile-
de değişme olanağı yaratılır. Kentleşme, sanayileşme, çağdaşlaşma olsun
veya olmasın, bağımsız çekirdek aile daha yaygınlık kazanır. Bununla
birlikte, sanayileşme ve kentleşme süreçleri, yaşamlarını ücretli emekçi
olarak kazananların oranını kaçınılmaz olarak arttırdıkları için çekirdek
ailelerin oranını da arttırmalar.

Verilerimiz aynı zamanda, belli aile biçimleri bir kere oluştuktan
sonra, bunların giderek aile içi ilişkileri ve evlenme kadınlarına ilişkin
olarak aile üyelerinin bireysel davranışlarını, ailenin kuruluşunu, evlen-
me yaşını, ailede yetke örüntüsünü ve karı koca ilişkisini büyük ölçüde
etkilediğini hatta belirlediğini göstermektedir.

Her ne kadar, geniş ailenin büyük evhalkı özelliği ve yüksek doğur-
ganlığı teşvik ediciliğiyle çağdaşlaşma öncesi, çekirdek aileninse, küçük
ev halkı ve düşük doğurganlığıyla çağdaş sanayi toplumunun ürünleri ol-
duğu yaygın bir inanış gibiyse de, bu inancı destekleyecek çok az mik-
tarda sosyolojik bulgu vardır.(3)

Türkiye'de doğurganlık, tarımsal emekçi ve vasıfsız sanayi işçileri-
nin çekirdek ailelerinde yüksek olmasına karşın, kentlerde ticaret ve sa-
nayideki kimselerin geniş ailelerinde çok daha düşüktür. Hem doğur-
ganlıktaki düşüş hem de belli aile biçimlerinin varlığı ve devamı, tüm
toplumsal ve iktisadî süreçlerle yakından ilişkilidir. Fakat aile yapısı ve
demografik değişmeler arasındaki karşılıklı bağıntılar ve karşılıklı etki-
leşim henüz tamamen anlaşılamamıştır.

İlerde yapılacak araştırmaların, ailenin içinde bir aracı gibi davran-
dığının düşünüldüğü değişmelerin kapsamına giren mekanizmalar üye-
lerinde yoğunlaştırılması gerekmektedir.

* Bu yazının İngilizce or'jinali, Ed. James ALLMAN, *Women's Status and Fertility in the Muslim World* New York, Praeger Publ. 1978, Sh. 227 - 242 adlı yapıtında yayınlanmış bulun-
maktadır. Türkçeye çeviren Serap Can.

TÜRK KADINININ BESLENME SORUNLARI

Ayşe BAYSAL

GİRİŞ

Yetersiz ve dengesiz beslenme, günümüzün en önemli sorunlarından biridir. Yetersiz ve dengesiz beslenmenin olumsuz etkilerinden bazıları; bebek ve çocuk ölüm hızının yüksekliği, büyüme ve gelişme geriliği, dolaysız beslenme yetersizliği hastalıkları, enfeksiyonlara dirençsizlik, iş veriminin düşüklüğü ve kronik -degeneratif hastalıklara duyarlılıktır. Bugün, dünyada milyonlarca insan sürekli açlık ve yetersiz beslenmenin getirdiği ölüm ve hastalıklarla savaşırken diğerleri aşırı ve yanlış beslenmenin yol açtığı bozukluklar yüzünden yaşamlarını erken yaşlarda yitirmekte veya çalışamaz duruma gelmektedirler.

Beslenme yetersizliği ve dengesizliğinden en çok etkilenenler, çocuk ve kadınlardır. Kötü beslenme bazı ülkelerde sıtma ve veremin birlikte öldürdüğünden daha çok çocuk öldürmektedir. Bebek ölüm hızı gelişmiş ülkelerde binde 10-20 iken, gelişmekte olan ülkelerde binde 120-160'dır. Yaşayan çocuklar arasında gelişme geriliği gösterenlerin oranı % 4 ile % 46 arasında değişmektedir. Kötü beslenme, çocuk ölümlerinin ortalama % 7'sinin birincil, % 46'sının ikincil nedenidir. Gelişmiş ülkelerde kadın nüfusunun % 10-25'i, gelişmekte olanlarda % 15-50'sinde, çocukların % 20-70'inde demir yetersizliği anemisi vardır(1, 2).

Ekonomik yönden gelişmiş toplumlarda ve gruplarda aşırı beslenme, özellikle orta yaştaki insanların sağlığını bozan etmenlerden biridir. Bu gruplarda diş bozukluklarının yüksek oranda görülmesinin nedenlerinin başında yine yanlış beslenme gelmektedir(3).

Ülkemizde, yetersiz ve dengesiz beslenme toplum sağlığını olumsuz yönden etkileyen sorunların başında yer almaktadır. Toplumun beslenme düzeyinin göstergelerinden olan bebek ölüm hızı ortalama binde 120 ve okul öncesi yaş grubu malnütrisyonu ortalama % 20'dir. Bu oranlar bazı bölge ve gruplarda çok daha yüksektir. Yine kadın ve çocuk nüfusu-

nun % 20-60'ının anemi (kansızlık) sorunu vardır. Yetişkinlerde özellikle kadınlarda aşırı beslenmenin simgesi olan şişmanlık önemli bir sorundur.

Bu yazıda, kadının beslenme yönünden özellikleri, Türk kadınının beslenme sorunları, sorunların nedenleri ve çözümünü için alınması gerekli önlemler üzerinde durulacaktır.

KADININ BESLENME YÖNÜNDEN ÖZELLİKLERİ :

Kadın, çocuk yapma özelliği ile erkekten ayrılmaktadır. Erkek için yalnız madde üretimi söz konusu olurken, kadın hem madde ve hem de insan üretmektedir. İnsanın oluşumu, erkek spermi ile kadının yumurtasının birleşmesi ile başlar. Bu birleşik hücre zamanla çoğalır, ödevlerine uygun olarak şekillenir ve doğumda 200 milyarı aşan hücre topluluğunu içeren ortalama 3200 gram ağırlığında ve 50 cm. boyunda insan yavrusu durumuna gelir. Kadın ayda bir yumurta oluşturur. Bu yumurta erkek spermi ile birleşemediği zaman, yumurtanın gelişimi için yapılan hazırlıklarla birlikte dışarı atılır. Kanama şeklinde olan bu olay menstrüasyondur. Ortalama 12-13 yaşlarında başlayan bu olayla kadın menopoza değin her ay ortalama 46 ml. kadar kan kaybeder. Bu kanla birlikte başta demir olmak üzere besin öğeleri kaybı olur.

Çiftleşen hücrenin insan yavrusu haline gelmesi hücrenin esas yapısı olan besin öğelerini ve enerjiyi gerektirir. Anne karnında oluşan bir bebek ortalama gebelik süresince 80000 kalorilik enerji harcamasını gerektirmektedir. Gebelik süresince bebek vücudunda ortalama 950 gram kadar protein, 30 gram kadar kalsiyum, 300 mg kadar demir birikmektedir. Doğumdaki kayıplarla birlikte her bir doğum 1035 mg demir kaybına neden olmaktadır.

Kadın yeni doğan bebeğini beslemek için süt üretmektedir. Bir günlük üretilen ortalama 800 ml kadar süt, ortalama 800 kalorilik enerji harcamasını gerektirmektedir. Günlük üretilen sütte 10 gram kadar protein, 28 gram yağ, 56 gram kadar şeker bulunmaktadır(4). Gerek gebelikte bebeğin büyümesi, gerekse doğumdan sonra beslenmesi için süt üretimi vitaminler ve diğer madenlere olan gereksinmeyi de arttırmaktadır.

Bu durumlar kadının beslenmesinin özellik taşımasına neden olmaktadır. Cinsiyet ve özel fizyolojik durumlar dışında insanın besin gereksinimleri yaşına, vücut cüssesine ve çalışma durumuna göre de değişiklik gösterir. Kadının yeterli ve dengeli beslenmesi için gereksinmesi olan günlük enerji ve besin öğeleri miktarları Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 2'de bu gereksinmelerin karşılanması için temel besin gruplarından alınması önerilen günlük miktarlar verilmiştir. Bu öneri yapılırken ülkemizdeki beslenme alışkanlıkları ve olanaklarına dikkat edilmiştir(4).

TABLO 1
Değişik Durumlarda Kadın İçin Önerilen Enerji ve Bazı Besin Öğeleri Gereksinmesi
Günlük Ortalama Gereksinme

Besin Öğeleri Enerji ve	Normal Kadın	Gebelik için ek	Emziliklik için ek
Enerji - Kilo Kalori			
1. Hafif işte çalışırken	2000	150	700
2. Orta işte çalışırken	2200	150	700
3. Orta üstü işte çalışırken	2550	150	700
4. Ağır işte çalışırken	3000	150	700
Protein-gr.	60	10	15
Kalsiyum-mg.	500	500	500
Vitamin A-IU	5000	1000	3000
Tiamin mg.	0.9	0.1	0.4
Riboflavin-mg.	1.2	0.2	0.4
Niasin-mg.	14.0	1.0	5.4
Vitamin C-mg.	50.0	30.0	30.0
Demir-mg.	22.0	5.0	5.0

TABLO 2
Enerji ve besin öğelerini karşılamak için Temel Besin Gruplarından Alınması Önerilen Miktarlar
(orta derecede çalışması olanlar için)
Günlük Miktarlar gram

Besin Grupları	Normal Kadın	Gebelik için ek	Emziliklik için ek
1. Et, yumurta, bakliyat	150	50	50
2. Süt, yoğurt, peynir	250	250	250
Peynir	30	—	—
3. Sebze - meyva	500	100	200
4. Tahıllar			
Ekmek	250	—	50
Diğerleri	75	—	25
5. Yağlar	30	—	5
Şeker ve Tatlı	40	—	10
Yağlı Tohum	10	—	—

Menstrüasyonla kaybolan, gebelik ve emzikliğin gerektirdiği besin gereksinmelerinin karşılanamaması, kadın ve çocuğun sağlığını olumsuz yönden etkilemektedir. Özellikle henüz büyüme çağını tamamlamamış genç annelerle, ağır fiziksel çalışması olan kadınlarda beslenme yetersizliği etkili olmaktadır.

TÜRK KADINLARINDA GÖRÜLEN BESLENME İLE İLGİLİ SORUNLAR VE NEDENLERİ :

Bireyin veya toplumun veya herhangi bir grubun beslenme durumunu saptamada çeşitli yöntemler kullanılır:

1. Büyüme, gelişme ve vücut yapısı ölçülerek standartlarla karşılaştırılır.
2. Vücudun herhangi bir yerinde görülen hastalık belirtileri klinik muayenelerle saptanır.
3. Vücut sıvılarındaki besin öğelerinin veya onların metabolizmaları ile ilgili öğelerin düzeyleri incelenir.
4. Değişik yaş ve gruplardaki hastalık ve ölüm oranları saptanır.
5. Beslenme alışkanlıkları ve uygulamaları incelenir.
6. Besin tüketim durumu saptanır.

Türk kadınının bu yöntemlerle saptanmış beslenme durumu hakkındaki bilimsel veriler oldukça sınırlıdır. Sınırlı bazı verilere göre Türk kadınının en önemli beslenme sorunları sırası ile; demir yetersizliği anemisi, genellikle iyot yetersizliğine bağlı basit guvadır, diş bozuklukları, bazı vitamin yetersizliklerine bağlı belirtilerdir. Bunun yanında bazı gebe ve emzikli kadınlar zayıflıktan yakınırırken yetişkin kadın grubunda şişmanlık önemli bir sorundur. Ayrıca, yeterince araştırma verisi bulunmamasına karşın kalsiyum yetersizliğine bağlı olarak osteomalasiyanın da çok çocuklu yetersiz ve dengesiz beslenen kadınlarımızda sorun olduğu sanılmaktadır.

Anemi sorunu :

Çeşitli besin öğelerinin yetersizliği anemi ile sonuçlanır. Bunlardan en önemlisi demir yetersizliği anemisidir. Demir yetersizliği anemisinin saptanmasında hemoglobin, hemotokrit ve transferin doymuşluğu ve serum demir düzeyleri esas alınır. Bunlardan saha taramalarında en çok kullanılan hemoglobin ölçümüdür. Türkiye çapında yapılan beslenme sağlık araştırma sonuçlarına göre(5), değişik yaş ve cinsiyet gruplarında anemi durumu Tablo 3'de gösterilmiştir. Görüldüğü gibi okul öncesi yaş

grubu çocuklarla, gebe ve emzikli kadınların aşağı yukarı yarısı anemilidir. Erkek nüfusunda anemi daha çok çocuklarda görülmektedir. Yetişkin erkekler arasında demir yetersizliği anemisi olanların sayısı çok azdır. Demir yetersizliği anemisi en yüksek oranda Karadeniz bölgesinde görülmektedir. (Tablo 4). Yine köylerde anemi oranı kentlere göre daha yüksektir (Tablo 5).

TABLO 3

**Tüm Bölgelerde Değişik Yaş ve Cinsiyete Göre
Anemililerin Dağılımı
Anemili Oranı %**

Yaş ve Cinsiyet	Şiddetli derecede	Orta derecede	Toplam
0 - 60 ay erkek çocuk	17.3	33.3	50.6
0 - 60 ay kız çocuk	14.4	32.7	47.1
5 yaş üstü erkek	4.3	20.9	25.2
5 yaş üstü kadın	6.8	21.5	28.3
Gebe kadın	16.1	35.1	52.1
Emzikli kadın	8.6	32.6	41.2

TABLO 4

**Bölgelere Göre Anemililerin Dağılımı
Bölgelerde Anemililerin Oranı %**

Yaş ve Cinsiyet	Ege - Marmara	Karadeniz	İç Anadolulu	Akdeniz	Doğu - G. Doğu
0 - 60 ay erkek çocuk	44.5	82.1	33.0	65.3	41.4
0 - 60 ay kız çocuk	37.9	76.1	32.6	65.2	46.0
5 yaş üstü erkek	7.6	70.4	21.5	19.8	27.0
5 yaş üstü kadın	20.4	72.2	29.4	41.7	20.6
Gebe kadın	36.9	88.1	46.3	54.8	47.7
Emzikli kadın	29.4	75.0	36.4	49.3	28.2

TABLO 5

Yerleşme Yerlerine Göre Anemillilerin Dağılımı
Anemili Oranı %

Yaş ve Cinsiyet	Büyük kent	Kent	Kasaba	Köy
0 - 60 ay erkek çocuk	51.1	48.8	50.9	53.1
0 - 60 ay kız çocuk	50.0	41.3	50.6	54.0
5 yaş üstü erkek	12.4	25.0	28.5	28.6
5 yaş üstü kadın	24.0	32.0	36.8	42.3
Gebe kadın	39.2	51.0	70.5	51.8
Emzikli kadın	33.3	47.0	42.6	37.0

Ankara kentinde okul öğrencileri ve askerlerden oluşan ve civarındaki bir köyden alınan 5-25 yaş grubu 2000 kişi üzerinde yapılan araştırmaya göre(6), anemili oranı Tablo 6'da verilmiştir. Köy grubunda hemoglobin ve hemotokrit düzeylerine göre anemili olanların oranı kadınlarda erkeklerden çok yüksektir. Köylerde demir yetersizliği sorunu kentlere göre daha büyük önem taşımaktadır. Bu araştırmada hemoglobinin düzeylerine göre anemi oranının daha düşük bulunması araştırmaya alınan kişilerin daha düzenli beslenmekte olmaları ve gebelik ve emziciliğin yükünü fazla taşımamalarındandır. Anemi oranının yaş gruplarına dağılımında en yüksek oran 5-9 yaş grubunda bulunmuştur. Yaşları 17 ile 24 üstünde olan yüksek öğrenim gençliği üzerinde yapılan bir araştırmada(7), anemili oranı erkeklerde % 6.62, kızlarda % 9.73 bulunmuştur. Ankara civarındaki köylerde yapılan araştırmalarda ise(8), anemi sıklığının gebelerde % 42-66, aynı yaştaki gebe olmayan kadınlarda % 20-38 arasında değiştiği bulunmuştur. Görüldüğü gibi düzenli beslenmekte olan ve gebelik, doğum, emzicilik gibi ek beslenmeyi gerektirmeyen durumlarda anemi oranı düşmektedir. Bütün bu çalışmalar demir yetersizliği anemisinin Türk kadınının önemli sorunu olduğunu göstermektedir. Sorunun başlıca nedeni kadının doğal olarak artan demir gereksinmesinin diyetle karşılanamamasıdır.

TABLO 6

Değişik Göstergelere Göre Anemi Durumu (6)
Anemiler Oranı %

Yerleşim birimi	Hemogloblin düzeyine göre			Hematokrit düzeyine göre			Transferin doymuşluğuna göre demir eksikliği %		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Köy	7.4	14.2	11.6	2.7	7.9	6.0	31.3	29.8	30.4
Kent	11.6	10.7	11.4	17.2	15.9	16.5	4.8	13.9	8.5
Genel	11.1	11.4	11.4	15.3	14.2	14.7	13.9	22.4	18.2

Beslenme yetersizliğinin klinik belirtileri: Tüm ülkeyi kapsayan beslenme - sağlık araştırması sonuçlarına göre(5), en sık rastlanan klinik belirtiler ve görülme oranı Tablo 7'de verilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi diş bozuklukları, basit, guvadır ve konjunktiva solukluğu belirtileri gösterenlerin oranı kadınlarda erkeklerden daha yüksektir. Tablo 8'de kadınlarda görülen beslenme yetersizliği belirtilerinin bölgelere ve yerleşme yerlerine göre dağılımı verilmiştir. Diş bozuklukları en yüksek oranda Ege-Marmara bölgelerinde, en düşük Karadeniz bölgesinde görülmektedir.

TABLO 7

Beş Yaş Üstü Kadınlarda Beslenme Yetersizliği ile İlgili
Klinik Belirtiler ve Erkeklerle Karşılaştırma
Görülme Oranı %

Klinik Belirtiler	Normal	Gebe Kadın	Emziken Kadın	5 yaş üstü Erkek
	5 yaş üstü Kadın			
B ² Vitamini Yetersizliği	4.7	2.1	4.0	5.1
C Vitamini Yetersizliği	2.9	2.1	2.1	2.1
Diş Bozuklukları	40.0	30.0	33.8	24.6
Basit Guvadır	9.1	13.8	15.4	3.3
Konjunktiva solukluğu	4.0	7.5	5.1	1.5
Bacaklarda ödem	2.0	4.9	1.0	0.6

TABLO 8

Beş Yaş Üstü Kadınlarda Beslenme Yetersizliğinin Klinik Belirtilerinin Bölgelere ve Yerleşme Yerlerine Göre Dağılımı

Yerleşme yerlerine göre belirtisi olanların oranı %				
Bölge	Kent	Kasaba	Köy	Genel
1. MARMARA - EGE BÖLGESİ:				
B ² vitamini yetersizliği	3.2	4.2	10.1	3.6
C vitamini yetersizliği	1.3	0.0	0.3	0.9
Diş bozukluk'arı	64.0	60.0	55.0	62.0
Basit guvadır	6.0	13.2	7.1	6.6
Konjunctiva solukluğu	3.5	4.3	5.9	3.1
2. KARADENİZ BÖLGESİ:				
B ² vitamini yetersizliği	5.3	6.7	12.6	8.7
C vitamini yetersizliği	2.5	1.5	2.8	2.5
Diş bozukluk'arı	25.0	14.0	21.0	23.4
Basit guvadır	19.7	44.5	18.3	22.1
Konjunctiva solukluğu	13.4	1.0	14.2	13.6
3. İÇ ANADOLU BÖLGESİ:				
B ² vitamini yetersizliği	5.7	3.2	11.1	6.8
C vitamini yetersizliği	1.2	0.8	2.0	1.4
Diş bozukluk'arı	35.0	28.0	26.0	30.3
Basit guvadır	9.0	8.4	3.4	7.1
Konjunctiva solukluğu	0.1	0.0	0.2	0.1
4. AKDENİZ BÖLGESİ:				
B ² vitamini yetersizliği	2.2	3.4	6.5	3.4
C vitamini yetersizliği	7.6	6.7	9.5	7.8
Diş bozuklukları	35.0	34.0	26.0	32.5
Basit guvadır	5.2	5.4	6.2	5.4
Konjunctiva solukluğu	2.6	5.8	5.0	3.3
5. DOĞU - G. DOĞU ANADOLU BÖLGESİ:				
B ² vitamini yetersizliği	1.6	6.1	7.5	4.4
C vitamini yetersizliği	0.3	0.0	0.1	0.4
Diş bozuklukları	43.0	26.0	26.0	31.8
Basit guvadır	7.8	15.3	15.5	10.4
Konjunctiva solukluğu	2.4	3.7	2.8	2.7

Buna karşın Karadeniz bölgesinde basit guvadır diğer bölgelerden daha yüksek oranda görülmektedir. Aneminin klinik belirtisi olan konjunctiva solukluğu yine Karadeniz bölgesinde diğer bölgelerden daha yüksek orandadır.

Toplumumuzda B² vitamini yetersizliği belirtileri köylü kadınlarda kentlerdekinlerden daha sık görülmektedir. Araştırma, taze sebze-meyvanın çok tüketildiği yaz aylarında yapıldığından C vitamini yetersizlik belirtileri gösterenlerin oranı düşük bulunmuştur. Ankara kentinin bir gecekondu semti ile Etimesgut köylerinde yapılan araştırma sonuçları(9), C vitamini yetersizliğinin köylü kadınlarda kış aylarında yaza göre daha yüksek oranda görüldüğünü işaretlemektedir (Tablo 9). Basit guvadır sorununun başlıca nedenleri iyot yetersizliğidir. Bazı bölgelerin su ve toprağında yeteri kadar iyot bulunmadığından buralarda üretilen besinler de iyottan yetersiz olmaktadır. Genellikle bu tür besinlerle beslenenlerde zamanla tiroit bezi büyümektedir.

Ankara kentinin sosyo-ekonomik düzeyi düşük semtlerinde yapılan araştırmalarda (13, 14) kadınların % 58 inin yetersiz düzeyde beslendikleri; bunun sonucu % 52 sinde anemi, % 20 sinde ödem, % 4 ünde B² vitamini yetersizlik belirtileri, % 20 sinde basit guvadır, % 70 inde de ağız ve diş bozuklukları görülmüştür. Gebelikteki yetersiz ve dengesiz beslenme birinci derecede kadının sağlığını bozmaktadır. Yetersiz düzeyde beslenen gebe kadın kendi dokularını harcayarak yavrusunun en az gereksinmelerini karşılamaya çalışmaktadır. Gebelik, düşük ve doğum sayısı arttıkça kadının sağlığı daha çok bozulmakta, vücudunda harcayacak yedek depolar azaldığından sağlıklı çocuk doğurma olasılığı artmaktadır.

TABLO 9

Beş Yaş Üstü Kadın Grubunda Beslenme Yetersizliğinin Bazı Klinik Belirtilerinin Mevsimlere Göre Durumu

Belirtiler	Görülenlerin Oranı %		Köyler	
	Gecekondu		Kış	Yaz
	Kış	Yaz		
B ² vitamini yetersizliği	8.0	3.0	4.0	9.0
C vitamini yetersizliği	9.0	8.0	11.0	4.0
Diş bozuklukları	86.0	araştırılmadı	84.0	araştırılmadı
Basit guvadır	1.0	araştırılmadı	1.0	araştırılmadı
Konjunctiva solukluğu	3.0	5.0	3.0	6.0

Diş bozukluklarının nedenleri arasında saf karbonhidratların sık tüketilmesi, fosfat, protein ve kalsiyum içeren besinlerin azlığı ve suda floridin az bulunması yer almaktadır. Konjunctiva solukluğu demir yetersizliği anemisinin klinik belirtisidir. Daha sonra açıklanacağı üzere diyetle et, süt, yumurta gibi besinlerin yetersizliği ve bazı yanlış pişirme uygulamaları B¹² vitamini yetersizliğinin sık görülmesinin başlıca etkenleridir.

Vücut ölçülerinin durumu :

İnsanın vücut yapısı beslenmesi ile yakından ilgilidir. Türkiye çapında yapılan beslenme - sağlık araştırması sonuçlarına göre(5), genç kız ve kadınların boy ve ağırlık ölçüleri ortalamaları ile standardın altında olanların oranı Tablo 10 da verilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi 12-16 yaş grubu genç kızlarda boy uzunlukları standardın altında olanların oranı ortalama % 4, ağırlığı standardın altında olanların oranı % 18 civarındadır. 17 yaş grubunda bu oranlar artmaktadır. Bu durum genç kızların, özellikle kırsal alanlarda, erken evlenip gebe kalmaları ile aldıkları besinleri kendi büyümeleri yerine bebeğe aktarmakta olduklarını göstermektedir. Kırsal alanlardan gelerek gecekonduları oluşturan ailelerde kızların % 18 inin 15 ve daha küçük yaşta evlenmiş oldukları saptanmıştır(13). İstanbul bölgesinde yapılan bir araştırmada(10), kent in sosyo-ekonomik durumu yüksek olan semtinde genç kızların Amerikan standartlarına uygun bir gelişme göstermelerine karşın köy ve gecekondulu gençlerinin büyümelerinde gerilik olduğu gösterilmiştir.

Kadınların boy ortalamasında 17 yaştan sonra bir değişme olması (yetişkin kadın grubunun boy ortalaması 153 cm. dir) bu olguyu desteklemektedir.

TABLO 10
Genç Kız ve Kadınların Ortalama Boy ve Ağırlık Ölçüleri
Ortalaması ve Standardın Altında Kalanların Oranı

Yaş	Ortalama Boy cm.	Standardın altındaki %	Ortalama ağırlık kg.	Standardın altındakiler %
12	146.5	4.9	39.9	18.2
13	150.6	3.2	45.1	19.3
14	153.8	0.8	49.6	12.4
15	155.4	4.9	51.9	20.3
16	155.6	4.8	52.9	20.9
17	153.1	16.1	51.8	25.2

Yetişkin kadın grubunda ise şişmanlık önemli bir sorundur. (Tablo 11). Bugünün Türk kadınının boyu genellikle batı ülkeleri kadınlarının boyundan daha kısadır. Büyümenin durmasından sonra fazla alınan enerji yağa çevrilerek boya göre ağırlığı artırmaktadır. Böylece vücut yapısının fiziksel dengesi bozulmaktadır.

TABLO 11

**Yetişkin Erkek ve Kadınlarda Boya Göre Ağırlık Durumu
Ağırlık Durumuna Göre Dağılım %**

Cinsiyet	Ortalama Boy cm.	Ortalama Ağırlık kg.	Haff				Toplam
			Zayıf	Normal	Şişman	Şişman	
Erkek	168	64.7	7.3	58.7	26.4	7.6	34.0
Kadın	153	58.3	3.2	32.7	38.5	25.6	64.1

Şişmanlık oranı kentli kadınlarda köylü kadınlarından daha yüksektir. Ankara bölgesinde yapılan araştırmada(9), geçekonduda yaşayan kadınların % 54.6'sı şişmanken, köyle bu oran 36.5'dir. Şişmanlığın en önemli nedeni uzunca süre harcanandan daha çok enerji alınmasıdır. Fiziksel aktivite azalırken, beslenmenin ayarlanamaması şişmanlıkla sonuçlanmaktadır. Özellikle kentlerde enerji kavnağı besinlerin aşırı tüketimi şişmanlığa zemin hazırlamaktadır (Tablo 13).

Besin tüketim durumu ve alışkanlıkları :

Aile içinde kadının günlük tükettiği besinlerin tür ve miktarlarını saptamak olanaksızdır. Araştırmalarda ailenin günlük hangi besinleri ne kadar miktarlarda tükettikleri saptanabilmektedir. Ülke çapında yapılan beslenme -sağlık araştırması sonuçlarına göre(5), değişik bölgelerdeki ailelerin besin tüketim düzeyleri Tablo 12 de verilmiştir. Ayrıca bu tabloda yeterli ve dengeli beslenmeyi sağlamak için önerilen miktarlar da gösterilmiştir. Görüldüğü gibi en iyi demir ve B² vitamini kavnağı sayılan et grubu, en düşük düzeyde anemi ve B² vitamini yetersizlik belirtilerinin en yüksek oranda görüldüğü Karadeniz bölgesinde tüketilmektedir. Temel besinlerin tüketim düzeyi yerleşme yerlerine göre de ayrıcalık göstermektedir. Tablo 13 de görüldüğü üzere köylerde en iyi demir ve B² vitamini kaynağı olan et grubunun tüketimi çok yetersizdir.

TABLO 12

Türkiye'de Bölgelere Göre Temel Besin Gruplarının Net Tüketim Durumu (Günlük gr./Birey başına) Tüketim Düzeyi

Besin Grupları	Önerilen miktar	Ulusal Ortalama	Eğilim Mar. mara	Karadeniz	İç Anadolu	Akdeniz	Doğu G. Doğu
1. Ekmek	300	402	391	366	407	392	442
Diğer tahıllar	100	91	70	150	90	91	100
2. Süt, yoğurt peynir vb.	230	79	72	84	64	72	127
3. Et-tavuk-balık	56	55	67	40	58	45	45
Yumurta	25	9	10	8	13	6	5
K. Bakliyat	25	10	13	5	13	9	3
4. Patates	75	32	32	50	40	26	15
Taze sebzeler	255	289	318	272	245	313	248
Taze meyveler	230	222	252	127	177	280	211
5. Katı yağ	20	19	20	15	22	17	18
Sıvı yağ	20	19	31	20	14	15	4
Şeker ve tatlılar	40	36	38	42	41	26	31

TABLO 13

Yerleşme Yerlerine Göre Besin Gruplarının Net Tüketim Durumu (Günlük gr./birey) Başına

Besin Grupları	Önerilen Miktar	Ulusal Ortalama	Büyük Kent	Kent	Kasaba	Köyler
1. Ekmek	300	402	374	395	406	445
Diğer tahıllar	100	91	80	76	93	135
2. Süt, yoğurt peynir vb.	230	79	60	63	86	108
3. Et, tavuk, balık	56	55	90	55	50	19
K. Bakliyat	25	10	18	7	4	8
Yumurta	25	9	12	8	12	6
4. Patates	75	32	37	30	25	34
Taze sebzeler	255	289	320	300	268	244
Taze meyveler	230	222	215	249	218	175
5. Katı yağ	20	19	25	18	18	16
Sıvı yağ	20	19	24	18	16	18
Şeker	40	36	43	36	36	30

Tablo 14'te tüketilen besinlerin ortalama enerji ve besin öğeleri değerleri verilmiştir. Görüldüğü gibi köylü ailelerin diyetinde hayvansal protein, B² vitamini ve A vitamini kentli ailelerinkinden daha düşüktür.

TABLO 14
Yerleşme Yerlerine Göre Enerji ve Besin Öğelerinin
Tüketim Düzeyi (Günlük birey Başına)

Enerji ve Besin Öğeleri	Ulusal Ortalama	Büyük Kent	Kent	Kasaba	Köy
Enerji - kilokalori	2291	2430	2208	2207	2336
Toplam Protein gr.	68.0	72.9	64.1	64.1	69.1
Hayvani Protein gr.	18.0	26.5	17.7	17.6	12.7
Karbonhidrat gr.	369.1	358	355.4	362.9	492.0
Yağ - gr.	62.4	77.7	62.9	55.9	47.7
Kalsiyum - mg.	362.4	358.4	352.8	356.8	428.8
Demir - mg.	14.6	14.6	14.1	13.9	15.8
A Vitamini - mg.	3752	4876	3724	3772	2564
B ¹ Vitamini - mg.	1.82	1.75	1.73	1.74	2.09
B ² Vitamini - mg.	1.03	1.15	1.00	1.00	0.97
Niasin - mg.	16.08	17.29	15.60	15.67	15.79
C Vitamini - mg.	105.9	118.7	111.3	102.2	82.6

Genellikle diyetin sağladığı demir miktarı doğurganlık dönemindeki kadınların gereksinmelerini karşılamaktan uzaktır. Bu durum kadın nüfusunda demir yetersizliği aneminin önemli sorun olmasının baş etkenidir. Köylü ailelerin diyetindeki demir miktarı daha yüksek gibi gözükmesine karşın, demir daha çok kullanılma oranı düşük olan tahıl ürünlerinden sağlandığı için gerçekte vücudun yararlandığı miktarlar daha azdır. Tahıllardaki, özellikle köylerimizde çok tüketilen mayalandırılmadan yapılan yufka ekmekteki demirin emilim oranı düşüktür(11).

Ailedeki besin tüketimi yetersizliği, erkeklerden çok kadınları etkilemektedir. Bunun nedenlerinden biri, kadının menstrüasyon, gebelik ve emzicilik gibi fizyolojik durumlarından dolayı bazı besin öğelerine olan gereksinmesinin artmasına karşıt diyete bir ek yapılmamasıdır. Tablo 15 de görüldüğü üzere özellikle köylerde kadınların çoğunluğu dört ve daha çok çocuk sahibidir(9). Doğan çocuklar uzun süre anneleri tarafından emzirilmektedir (Tablo 16).

TABLO 15

Sıfır - Altı Yaş Çocuğu Olan Kadınların Gebe ve Emzikkilik Durumlarına ve Çocuk Sayılarına Göre Dağılımı

Yerleşim Birimi	Toplam Sayı	Gebe %	Emzikkil %	Çocuk Sayılarına Göre Dağılımı						%
				1	2	3	4	5	6	
Gecekodu	229	15	32	16	16	20	12	13	23	
Köyler	264	9	31	11	12	20	10	12	35	

TABLO 16

Bebekleri Emzirme Süresi Kadın Oranı %

Yerleşim Birimi	Hiç Emzirmemiş	3 ay ve daha az	4-6 ay	7-12 ay	13-15 ay	19 ay ve uzun
Büyük kent	15.6	11.2	38.6	20.6	10.2	3.8
Kent	9.7	6.8	30.3	28.8	18.7	5.6
Kasaba	8.7	6.1	27.5	31.2	21.3	5.1
Köy	4.8	4.4	22.8	28.4	29.2	10.4
Genel	9.7	7.1	30.0	27.2	19.7	6.4

Bu durumlar kadının besin gereksinmelerini büyük ölçüde arttırmaktadır. Kadının sağlığını koruyabilmesi için diyetinde bazı besinlerin miktarını arttırması gerekir. Tablo 17 ve 18 de görüldüğü üzere kadınların büyük çoğunluğu bu eklemeyi yapmamaktadırlar.

Diyetteki yetersizlik ve dengesizlikten erkeklere göre kadınların daha çok etkilenmesinin diğer bir nedeni, toplumumuzda geçerli olan yemek servisi sistemi ve erkeğe verilen önemdir. Tablo 19 da görüldüğü gibi köylü ailelerimizin çoğunluğu evde pişen yemekleri tek kaptan tüm aile birlikte yemektirler. Birçok ailede önce erkek yemeğini yemekte, sonra kadına sıra gelmektedir. Bu durumda yemeğin çoğunluğu ve kalitesi daha çok erkek tarafından tüketilmektedir. Ayrıca erkek evde pişen düşük kaliteli yemeği beğenmediği zaman lokantaya gitmekte, kadın bu olanaktan yoksun kalmaktadır.

Özellikle kentlerde kadınlardaki şişmanlık sorununun nedenlerinden biri «gün» adı verilen toplantılarda enerji değeri yüksek pasta, bökrek gibi yiyeceklerin aşırı tüketimidir. Tablo 14 de görüldüğü gibi birey başına

TABLO 17
Değişik Yerleşim Birimlerinde Gebelikten Dolayı Ek
Besin Alan Kadınların Oranı %

Yerleşim Birimi	Süt grubu	Et grubu	Yumurta	Sebze meyve	Diğer	Hiç ek almayan
Büyük kent	4.6	0.2	0.2	2.8	1.8	90.4
Kent	2.0	0.6	0.1	1.9	1.8	93.6
Kasaba	2.3	0.9	0.0	1.1	2.5	93.2
Köy	1.0	0.3	0.0	0.8	1.4	96.5
Genel	1.9	0.6	0.1	1.6	1.6	94.2

TABLO 18
Emzikliikten Dolayı Ek Besin Alan Kadınların Oranı %

Yerleşim Birimi	Süt grubu	Et grubu	Yumurta	Sebze meyve	Diğer	Hiç ek almayan
Büyük kent	3.6	0.5	0.2	2.8	1.6	91.2
Kent	2.0	0.7	0.1	1.9	1.6	93.7
Kasaba	2.4	0.9	0.0	1.1	2.0	93.6
Köy	1.0	0.3	0.0	0.8	1.3	96.5
Genel	2.1	0.6	0.1	1.7	1.6	93.9

TABLO 19
Yemek Servisi Durumu
Ailenin Oranı %

Yerleşim Birimi	Tek Kaptan Yiyenler	Ayrı Kap Kullananlar
Büyük kent	29.2	70.8
Kent	64.1	35.9
Kasaba	71.9	29.1
Köy	95.0	5.0

günlük enerji tüketimi büyük kentlerde diğer gruplardan daha yüksek düzeydedir. Kentlerdeki insanların özellikle kadınların fiziksel aktiviteleri oldukça sınırlıdır. Ayrıca kentli kadınlar genellikle daha az doğum yapmakta ve çocuklarını daha kısa süre emzirmektedirler. Bu durumlar enerji harcamasını azaltmasına karşın kentlilerin köylülerden daha çok besin tüketmeleri şişmanlığın daha yüksek oranda görülmesine neden olmak-

tadır. Köylerde şişmanlık daha çok tarla işini büyük ölçüde gelinler üzerine yüklemiş olan orta yaş grubu kadınlarda görülmektedir. Köylerde bir taraftan tarlada çalışıp bir taraftan çocuk büyüten kadınlar, 0-5 yaş grubu çocuklardan sonra beslenme yetersizliğinden en çok etkilenenlerdir.

Türk kadınının sağlığını etkileyen basit guvatrın temel etkeni belirli bölgelerimizde su ve topraktaki iyot yetersizliği nedeni ile buralarda üretilen besinlerin yeterince iyot sağlayamamasıdır. Erkekler sürekli olarak iyodu yetersiz bölgelerde oturmadıklarından basit guvatır hastalığından daha az etkilenmektedirler. Örneğin basit guvatrın en sık görüldüğü Karadeniz bölgesinde erkekler yaşamlarının bir bölümünü bölge dışında sürdürmektedirler. Nitekim dışardan gelen besinlerin çok tüketildiği Rize'de basit guvatır oranı daha düşüktür(12).

BESLENME YETERSİZLİĞİ SORUNLARININ DÜZELTİLMESİ İÇİN ALINMASI GEREKLİ ÖNLEMLER :

Kadın, aileden ve toplumdan soyutlanamadığına göre toplumun genel sosyo - ekonomik durumunu düzeltemeden beslenme sorunlarının çözümü olanaksızdır. Bu konudaki uzun vadeli çalışmalar arasında kadınlarımızın sosyal statülerinin yasalarda belirlenen düzeylere ulaştırılması ve tüm kadınlarımıza istediği kadar, istediği zaman çocuk yapabilme özgürlüğü ve olanaklarının sağlanması yer almalıdır. Böylece gebelik, doğum ve emzikliğin gerektirdiği beslenme yükleri azaltılabilir. Bunun yanında beslenme sorunlarının düzeltilmesine yönelik çalışmalar şöyle özetlenebilir:

1 — Kadınlarımızın çoğu beslenme bilgilerinden yoksundur. Çeşitli besinlerin besleyici değerleri ve değişik yaş, cinsiyet ve fizyolojik durumdaki bireylerin gereksinimleri bilinmediğinden yeterli ve dengeli bir beslenme planlaması yapılamamaktadır. Ayrıca besinlere uygulanan bazı işlemler vücut için yararlı bazı besin öğelerinin kaybına yol açmaktadır. Bu nedenle ülkemizde yaygın ve etkin bir beslenme eğitimine önem verilmelidir. Beslenme eğitimi bir taraftan kitle yayınları ile diğer taraftan okullarda, ana - çocuk sağlığı merkezleri ve sağlık ocağı ve evlerinde uygulamalı ve sürekli olarak yapılmalıdır. Buralarda çalışan personel okul sıralarında ve hizmet içi kurs ve seminerlerde yetiştirilmelidir. Beslenme eğitimi gerek sağlık örgütü, gerekse halk eğitimi çalışmalarının bir bölümü olarak ele alınmalıdır.

2 — Bazı ülkelerde kadın nüfusunun başlıca sorunu olan demir

yetersizliği anemisi ve basit guvatri önlemek için tahılların demirle, tuzun iyotla zenginleştirilmesi çok olumlu sonuçlar vermiştir. Ülkemizde yıllardan beri tuzun iyotla zenginleştirilmesi yönünde çalışmalar yapılmıştır. Bunun sonucu olarak bazı sofralık tuzlara iyot eklenmesi sağlanmıştır, fakat henüz bu uygulama halk çoğunluğuna ulaşabilecek nitelikte değildir. Halk çoğunluğunun kullandığı tuzların Tekel tarafından zenginleştirildikten sonra satışa çıkarılması sağlanmalıdır.

Kentlerde ekmek yapımı Belediyelerin denetimi altında olduğuna göre demirle zenginleştirme kolaylıkla yapılabilir. Kırsal alanlarda tüketilen ekmeğin çoğunluğu evlerde yapılmaktadır. Bu ekmeklerin mayalandırma işlemi uygulanarak yapılması için eğitim yapılmalıdır. Mayalandırma işlemi ekmekteki demirin kullanılma oranını artırmaktadır.

3 — Besin üretiminde besin değeri yüksek, fakat maliyeti düşük olanlara öncelik tanınmalıdır. Halk çoğunluğunun diyetinde yetersiz olan hayvansal proteini arttırmak için maliyeti düşük tavukçuluk ve sütçülüğe önem verilmelidir. Son yıllarda gazoz, şekerleme, bisküvi ve jiklet gibi maddelerin yapımı ve reklamlarla tüketimi hızlandırılmaktadır. Bu tür maddelerin beslenmeye yarardan çok zarar sağladığı düşünülerek bunlar için kullanılan kaynakların besin değeri yüksek süt ve benzeri maddelerin üretimine yöneltilmesi sağlanmalıdır. İki adet hiç işe yaramayan jiklete verilen para ile bir yumurta satın alınabilmektedir. Kaynakları sınırlı olan bu toplumun savurgan bir tüketim toplumu olmasını teşvik için devletin yayın organlarının kullanılması önlenmelidir. Özellikle televizyon reklamları bu yönden denetim altına alınmalıdır.

Ö Z E T

Türk kadınının beslenme sorunlarının başlıcaları; demir yetersizliği anemisi, genellikle iyot yetersizliğine bağlı basit guvatri, diş bozuklukları, B² ve C vitamini yetersizlikleri ve şişmanlıktır. Anemi ve basit guvatri en yüksek oranda Karadeniz Bölgesinde görülmektedir. Yine anemili oranı köylerde kentlerden daha yüksektir. Bunun yanında şişmanlık kentlilerde köylülerden daha yaygındır.

Beslenme sorunlarının nedenlerinin başında kadınların menstrüasyon, gebelik ve emzicilik gibi fizyolojik durumlardan dolayı artan gereksinmelerini diyetle karşılayamamaları gelmektedir. Beslenme sorunlarının

çözümünde kadının genel sosyo-ekonomik statüsünün düzeltilmesi yanında yaygın ve etkin bir beslenme eğitim programı uygulanması yararlı olacaktır.

KAYNAKLAR

1. Brown, L.R.: Death at Early Age UNICEF News Issue 85-3, 1975.
2. Bengoa, J.M.: The problem of Malnutrition WHO Chronicle. 28: 3, 1974.
3. FAO: Symposium on Education and Training in Nutrition in Europe. FAO Nutrition Meetings Report Series No: 26, Rome, 1960.
4. Baysal, A. Beslenme. Hacettepe Üniversitesi Yayınları. Yayın No: A/13 (11 Baskı) 1977.
5. Türkiye'de Beslenme: Türkiye 1974 Ulusal Beslenme — Sağlık ve Gıda Tüketimi Araştırması Raporu, Ankara, 1977.
6. Çavdar, A., Arcasoy, A., Gözdaşoğlu, S., Çin, Ş., Erten, J. Türk Çocuk ve Gençlerinde Anemi Oranı, Demir Eksikliği, İZ Elementler. TBTAk - AÜ. Tıp Fakültesi Çocuk Sağ. ve Hast. Kliniği Araştırmalarından, Ankara, 1976.
7. İşiksuluğu, M.K. Ankara'da Yüksek Öğrenim Gençliğinde Demir Yetersizliği Anemisinin Yaygınlık Derecesi ve Bunu Etkileyen Bazı Faktörler, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Ankara, 1975.
8. Hacettepe Üniversitesi — Toplum Hekimliği Enstitüsü Etimesgut Bölgesi Araştırmaları 1970 - 1971
9. Baysal, A: Kentleşme ve Mevsimlere Göre Beslenme Durumunda Değişmeler, Beslenme ve Diyet Dergisi, 4: 20, 1975.
10. Gürson, G. ve Neyzi, O.: İstanbul Bölgesinde Çocukluk Yaşlarında Beslenme Durumu. Besin Sempozyumu, TBTAk yayını, Ankara, 1969.
11. Aykut (Şenyüz), M.: Ekmeklerdeki Demirin insanlarda Kullanılması ve Bunu Etkileyen Bazı Etmenler. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1976.
12. Köksal, O. Doğu Karadeniz Bölgesi illerinden Rize, Trabzon ve Giresun'da Yapılan Beslenme Araştırması ile Tespit Edilen Basit Gıvadır Sorunu. Beslenme ve Diyet Dergisi, 1: 15, 1972.
13. Sağlam, F.: Gebelik Döneminde Annenin Beslenme Durumu ve Bunun Yeni Doğan Bebeğin Sağlığı Üzerine Etkisi. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1981.
14. Karaağaoğlu, N. Gebe Beslenmesi. Saç Kökü Morfolojisi ve Bebeğin Doğum Ağırlığı Arasındaki İlişkiler. Bilim Uzmanlığı Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1981.

İŞ GÜCÜNE KATILMA - EGİTİM - PLANLAMA

«Hasan geçen güz Alamanya'ya gitti. Kız Hanife, dedim kendime, bir yoldan biri Alamanya'ya varıyorsa, o yolu bulmayan eşek olsun, o yolu bulucan, Alamanya'ya varıcan, işçiye tonla para viriyorlarmış, işçinin namusından kime ne, yeter ki gücü olsun, bak nasılmış gücüm kalleş Hasan, bak nasıl yığıcam üstüste paraları, sonra bi gün, kaymakam karıları gibi giyinip otomobile kurulacak, çek oğlum o Hasan denen kavatın çalıştığı fabrikaya. Hasan beni görünce düdüğ gibi kalıverecek, sonra yılışıp, kız Hanife, kız deli, ne arıyon burda, gözümde bi tüttün ki diyecek, onu arabama almıycam, gözünden yağmur gibi yaşlar akacak, onu evime almıycam. Hasan kara sevdalanacak kapımın eşiğinde yatacak. Kız bi ver, bana uyku dur diye. Anasını köyden getirip istetecek beni, ulan köyliü, höst, ben kaymukama varacam, hem de Alamanya'nın kaymukamına, diyecem ona.»

Sevgi SOYSAL, «Hanife»den
Barış adlı Çocuk, 1976

«Sen pekiyi ile bitirdin okulu. İlkokulu yoksul bir çocuğun pekiyi ile bitirmesi kolay değil. Parasız yatılı okullarına alıyorlarmış sizleri. Öyle dediler bana. Muhtarlıkta fakir ilmühaberi çıkarırken...

Bu okulu kazanacakların hepsi de benim gibi yoksul çocukları mı anne? Onu da öğrendin mi?

Öyle ya, yoksul çocukları ki, parasız yatılı için imtihan oluyorlar.

Öyle ise ben burayı kazanırım. Üzülme. Sınavı pekiyi ile bitiririm. Artık burada arkadaşlarım olur. Haftada iki gün sen hastaneden, ben okuldan çıkıp eve döneriz. Sana da konuk günlerinde bakkal bisküvisi alırım.»

Çocuk annesinden ayrıldı. Kıyısı duvarlı taş yolda yürümeye başladı. Hademe kadın, görmedikleri bir iskemleyi, görmedikleri bir çatının oraya çekip oturmuş, yün örmeye başlamıştı. Çocuk dönemeçte arkasına baktı. Dış kapıda annesi yağmurun altında gülümseyerek duruyordu.

FÜRUZAN, Parasız Yatılı, Hikâyeler, 1971

Gelişmekte olan ülkelerin ortak özellikleri çeşitli göstergeler yardımıyla kümeleştirilebilir. Böylece birkaç istisna dışında tüm gelişen ülkelerin nüfus yapısında aşağıdaki demografik etmenler göze çarpacaktır: yüksek bir doğurganlık, olağanüstü yüksek bir anne ve çocuk ölüm oranı, 0-15 yaş grubu içindeki bağımlı nüfusun kabarık oranı, düşük sağlık koşulları, ciddi beslenme yetersizlikleri. Birinci alt bölümde sunulan çeşitli veriler bu tipolojiyi geçerli kılmaktadır.

Benzer şekilde ikinci bir grup belirleyici etmen belli bir işgücüne katılma, istihdam ve eğitim biçimine bağlıdır. Böylece gelişen ülkelerin çoğunda işgücünün önemli bir kısmı kırsal kesimde yer almaktadır, faal kadın nüfusunun hemen hepsi burada istihdam edilmektedir. İkincisi, endüstrileşme, kentleşme ve teknolojik yenilikler cinsiyete göre farklılaştırılmış bulunan çalışma olanaklarını arttırmak, dolayısıyla kadınları iş piyasasından uzaklaştırmaktadır. Üçüncüsü, ücret karşılığında çalışan az sayıdaki kadınların çoğunluğu hizmet ile marjinal sektörlerinde yoğunlaşmaktadır. Cinsiyetler arasındaki farklılaşmayı en çok güçlendiren etmenlerin başında okur-yazarlık, ilkokula devam, meslekî eğitim, teknik ve yüksek öğrenim gibi eğitimsel sorunlar yer almaktadır. Eğitim ayrıca sınıfsal mensubiyetle de yakından ilişkilidir. Temel yapısal değişiklikleri gerçekleştirmeksizin girilen hızlı ekonomik gelişme ise sadece varolan farklılaşmaları daha da arttıracaktır.

Bu genel düşüncelere ayrıca bir de kültürel bir bağıntı eklemek gerekir. Hemen hemen tüm İslâm ülkelerinde kırsal kesimdeki aile kurumunun geleneksel ve ataerkil hüviyeti endüstrileşmenin etkilerine karşı güçlü bir direniş göstermiş bulunmaktadır. Bu direniş kırsal/kentsel yaşam biçimleri arasındaki farklılığı daha da keskinleştirmiştir. Dolayısıyla geleneklerin hâlâ belirleyici bir güç olduğu, başka bir deyişle, üretim ilişkilerinin değişmediği yerlerde, kadınlara aile ilişkilerinin dışındaki faaliyetlere katılma olanağı hemen hiç tanınmamıştır. Bu durum özellikle tüm kadın akrabalarının ekonomik gereksinmelerini karşılama sorumluluğunu, kan esasına dayalı bir akrabalık sonucunda, erkeklerin üzerine yükleyen

kurumlara sahip bulunan İslâm ülkelerinde geçerlidir. Burada kadınla, medenî durumlarına bakılmaksızın, ekonomik bakımdan kendi kendilerine yeterli olma gibi bir amaca yönelmemektedir. Tüm istatistikleri bu gözlemi doğrulamaktadır. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki İslâm ülkelerinin hemen hepsinde yetişkin kadınların ancak % 5'i tarım dışı çalışma alanında istihdam edilmiş bulunmaktadır. Türkiye'de bu oran % 11'e ulaşmıştır. Buna karşın daha fazla kadının kentlerde çalıştığı Latin Amerika'da, % 40'a yakın bir oran ev hizmetlerinde istihdam edilmektedir.

Bu alt bölümü oluşturan altı yazarın herbiri Türkiye'nin yeni girmiş yöneltme sorununa değinmiştir. Kazgan genellikle, Şenyapılı ise özellikle «gecekondu» kadınlarının marjinal faaliyetler yerine örgütlü sektörlerde iş bulabilme olanaklarını hayli zayıf görmektedirler.

Hukuk ve tıp alanında ver alan kadınların yüksek oranını ele alan Ayşe Öncü aynı sorunu farklı bir yapısal inceleme ile çözmeye çalışmıştır. Buralarda beliren sosyal sınıfa mensubiyet ve ekonomik güc. bu mesleklere girişi kolaylaştırıcı etmenler olarak ortaya çıkmaktadır. Erkeklerin geleneksel olarak tercih ettikleri mesleklere, avnı sınıfa mensup olan kadınların da ilgi gösterdikleri gözlemlenmektedir. Sorusu da unutulmamalıdır ki endüstrileşmenin henüz yeni başladığı Cumhuriyet'in ilk yıllarında kadınlar için olduğu kadar, erkekler için de ancak sınırlı sayıda meslek bulunmaktaydı.

Ova Çitçi'nin kamu yönetimi ve onun işleyişine karşı duyduğu birseyse! ilgi onu kamu personeli içinde yer alan kadınları incelemeye doğru götürmüştür. Çitçi'nin daha ayrıntılı bir araştırmanın bir bölümünü oluşturan bu incelemesi kadın memurların hiyerarşik yapıda birer «gedik kapayıcı» olduklarını bir kez daha doğrulamaktadır. Kadın memurlara amirleri bu gözle bakmakta, kendileri de bu duyguyu paylaşmaktadırlar. Bu nedenle kadın memurlar toplumsal siyasaların oluşturulmasında genellikle henüz erkeklerle eşit statüye sahip ortaklar mevkiine ulaşmamışlardır.

Ayrıca unutulmaması gereken bir husus kadınların -serbest mesleklere mensup olmamaları halinde- tarım dışı işlere girme şanslarının iradelerini aşan faktörlere bağlı olmasıdır. Belli bir bölgenin ekonomik yapısı ne olursa olsun, erkeklerin istihdamı öncelik taşımaktadır. Endüstri faaliyetinin olmadığı yerde erkekler hizmet sektörüne girmektedirler. Dolayısıyla, denilebilir ki, erkek istihdamının oluşturduğu süreç, kadınların istihdam biçimini belirlemektedir.

Bundan başka çalışma alanında cinsler arasındaki iş ve rol dağıtımını endüstrileşmenin çeşitli aşamaları boyunca «erkek işi», «kadın işi» gibi kavramların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kadın - erkek arasındaki iş-bölümünü belirleyen bu yazısız yasalar nelerdir? Buna kısaca şöyle bir yanıt verilebilir. Belli bir işin değeri azaldığında bu iş türü kadınlara terk edilmektedir. Bu durum en büyük ölçüde kadın ücretlerinin düşüklüğüne neden olmaktadır.

Tanınmış iktisatçı Gülten Kazgan ayrıntılı bir şekilde sadece Türk kadınlarının istihdam alanları, meslekî dağılıma ve ücret yelpazesi ile meşgul olmakla kalmamış, ayrıca onların eğitim alanındaki başarıları ile olan korelasyonları da saptamıştır. Ferhunde Özbay'ın kentsel/kırsal farklılaşmaya göre eğitimin etkisini araştıran bahsi, Kazgan'ın bahsini çok doyurucu biçimde tamamlamaktadır. Özbay'ın incelemesinde eğitim olanaklarından yararlanma, kendi çocukları için meslekî tercihler geliştirme ve eğitim, evlenme ve çalışma statüsü arasındaki etkileşimi ayrıntılı biçimde irdelemektedir. Özbay ayrıca günümüze dek Türk kamu yaşamında henüz tartışılmayan «istihdamın kadınlaştırılması» gibi çok önemli bir soruna ilk defa değinmektedir.

Şenyapılı'nın bahsi hızlı ve eşitsiz bir kentleşmenin özellikle kadınları -kendileri bunun farkına varmasalar da- ciddi sorunlarla karşı karşıya bırakmakta olduğunu ortaya koymaktadır. Danimarkalı iktisatçı Ester BOSERUP'un defalarca vurguladığı üzere gelişen ülkelerde kadınların faaliyeti kırsal kesimden kente göçtükleri zaman, kökünden değişmektedir. Dolayısıyla kente göçen kadınların ev içi ve dışı faaliyetlerinde bir azalma başlamaktadır. Ancak bu kadınlar aile başkanının gelir yetersizliği, enflasyon ya da başka nedenlerle istihdam olanakları aradıkları vakit, bu hızlı gelişmenin ilk kurbanları olmaktadır. Bunun başlıca nedenleri şunlardır: 1) Aile yükümlülükleri onları erkeklere kıyasla daha az hareketli kılmaktadır. 2) Meslekî seçenekleri örf ve âdetlerle sınırlandırılmış bulunmaktadır. 3) Genellikle erkeklere kıyasla daha az öğrenim ve eğitim görmüş bulunmaktadırlar. 4) Bütün bu sayılan engeller dışında çok kez cinsiyet farklılaşması ile karşılaşmaktadırlar. Türkiye'ye ilişkin veriler bu eğilimi geniş ölçüde doğrulamaktadır.

Ergil'in bu bölümde verilen dengeli incelemesi bilim adamına karşı planıcının üzüntü, ilgi ve çıkmazlarını vansıtmaktadır. Türkiye'nin toplumsal yapısı açısından gelişmenin kadınlara ne gibi notansivel olanaklar sağladığını saptamak üzere üç Beş Yıllık planı titiz bir incelemeye tabi

tutmuş bulunan Ergil, bir kez daha güdülen siyaset ile yapısal değişme arasındaki yakın ilişkilere dikkatimizi çekmektedir. Bu etkileşimi hesaba katmadan örneğin yüksek doğurganlık oranını aile planlaması yoluyla düşürmeye yeltenmek, başarısız kalmaya mahkûm bir denemedir.

Kadınlarla erkekleri eşitlikçi bir biçimde gelişme sürecine katmak gibi her kalkınma planında yer alan temel bir öge - her yerde olduğu gibi Türkiye’de de - ciddi engellerle karşılaşmaktadır. Bu engellerin bir kısmı siyasetle, diğer bir kısmı ise davranışlarla ilgilidir. Kadınların eskisinden daha geniş ölçüde ülkenin ekonomik ve siyasal yaşamına katılması özellikle hızlı bir değişmeden en fazla etkilenen grupların direnişi ile karşılaşmaktadır. Örneğin kadınların istihdamı genellikle erkeklere göre bir ek gelir faaliyeti olarak değerlendirilmektedir. Diğer bir yanığı erkek ve kadınların işi arasındaki ilişkilere aittir. Bunun en açık örneği «ücretsiz çalışan aile bireyi» kavramıdır. Nihayet plancıların üzerinde durmaları gereken bir husus da kadınların çalışması tarzındaki değişimin toplumsal tabakalaşmayı önemli ölçüde etkilemekte olmasıdır. Türkiye’nin plancıları, politikacılar ve kamu oyu önderleri için kadınlara özgü meslekleri geliştirmek mi yoksa mesleki eğitimi demokratlaştırmak mı, kadınların ikili toplumsal rollerinin ışığı altında eğitim siyasetinin kavramlaştırılması, demokratik bir toplumsallaştırmayı gerçekleştirmek amacı ile, okul kitaplarındaki cinsiyete dayalı basma kalıp ön yargıları atmaya gibi konulara eğilmenin zamanı gelmiştir. Türkiye’nin çok partili sisteminin dinamiği yakın gelecekte bu alandaki sorunları ele almaya olanak tanıyacak mıdır, bunu zaman gösterecektir.

TÜRK EKONOMİSİNDE KADINLARIN İŞGÜCÜNE KATILMASI, MESLEKİ DAĞILIMI, EĞİTİM DÜZEYİ VE SOSYO - EKONOMİK STATÜSÜ

Gülten KAZGAN

Kadınların toplumdaki yeri, yaşadıkları ülkenin gelişme düzeyi, kapitalist düzende bağlı buldukları toplumsal sınıf ve toplumun kültür değerleri bütünü tarafından belirlenmektedir. Türkiye'nin yeni gelişen bir ülke diye tanımlanması ve, temelde, İslamî kültürel değerlerin belirlediği ahlâkî ideolojinin etkinliği, bu statünün nerede olabileceği konusunda önemli göstergelerdir. Bilindiği gibi, bu ahlâkî ideoloji, bu işbölümünde toplumsal faaliyeti cinsiyete bağlı bir işbölümüne göre düzenler, kadının yeri ev kadınlığı ve analıkla tanımlanır. Ancak, Türk ekonomisinin «ikili yapı» ile tanımlandığı bir gerçektir ve bu yapı ekonominin bir kesitini diğer kesitten ayıran kültüre de yansımaktadır. «İkili toplumsal yapı» terimine çeşitli anlamlar atfedilebilir: Bunlardan biri, toplumun dinamik kesimini «erkekler», nisbeten geri kalan cinsiyeti de «kadınlar» diye ayırmaktır. Ne var ki, bu ayırım çok kesin olamaz; çünkü toplumun «yüksek sınıf»ında kadın - erkek arasında sosyo - ekonomik statü farkı azalırken, eğitim ve gelir düzeyi itibarıyla alt sınıfa inildiğinde fark büyümekte, nüfusun % 60'ını oluşturan köylü ailelerde ise doruğuna ulaşmaktadır. Aynı zamanda, ekonomi geliştikçe ve eğitim düzeyi yükselirken kişi başına gelir arttıkça, kadınların statüsünde bütün toplum sınıflarında köklü değişimler olduğu, genellikle değişimin «iyileşme» yönünde olduğu bir gerçektir. Bununla birlikte, köy kadını ile iyi eğitilmiş meslek sahibi kadınlar; ya da genelde erkeklerle bu sonuncu kategori dışında kalan kadınlar arasında «ikili toplumsal yapı»nın varlığı yadsınamaz.

İzleyen sayfalarda Türk kadınlarının sosyo - ekonomik statüsü, ekonomik faaliyete katılma çapının ve biçimlerinin ışığında incelenecektir.

Evlerinin dar duvarları dışına çıkıp, iş piyasasında mal ve hizmet üretimine katılma yolları, bize erkekler karşısında sosyo - ekonomik statülerinin, hiç olmazsa bir yönünü gösterebilecektir.

1. Kadınların İşgücüne Katılması :

A. Kısa tarihçe :

İnsanlar çalışmakla, bir taraftan kendi kişiliklerini yaparken ve özgürlüklerini sağlarken, bir taraftan da toplumun gelişmesine ve uygarlığa katkıda bulunurlar. Tabii, aynı zamanda, «üreme» işlevleriyle insan ırkını sürdürürler; bu işlevi, genellikle, «aile» birliği içinde gerçekleştirirler. Ancak, insan cinsinin biri, yani erkekler, üretim işlevini tümüyle yüklenirken, diğeri, yani kadınlar, salt üreme işleviyle yetinir ve aile işini yürütürse, toplumda, cinsiyete bağlı bir işbölümü ortaya çıkar. 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar, dinsel ideolojinin dikte ettiği bu tür bir işbölümü Müslüman - Türk topluluğunu tanımlamıştır(1). Bununla birlikte, kadınlar ev hizmetlerinde, tarımda çalışmaktan uzak kalmamış, fakat «niyasa» faaliyetlerine ücretli işçi biçiminde katılmamıştır. Müslüman -Türk topluluğunda, bu dönemde, iş piyasasının az gelişmişlik düzeyi önemli bir etken olarak gözönünde tutulmalıdır; köyde, çoğunluğu geçimlik tarımda çalışan nüfus, toplamın % 80'den fazlasını oluşturmaktaydı. Erkekler, askerlik ve devlet bürokrasisinde memurluk dışında, kentsel iş hayatına girmemişti. Ancak, 19. yüzyıl sonlarına doğru, Batı kapitalizmi iş hayatını piyasalaştırırken, erkekler yanında kadınlar da, bunun etkilerinden uzak kalmamıştır. Kadın özgürlüğünü savunan Batılı fikir akımlarının etkisinde kalan «üst» sınıflarda, kadınlar eğitilmiş ve kız okullarında öğretmenliğe başlamışlardır. Bunları, bir arayla, 1911 - 23 yılları arasındaki sürekli savaşların yarattığı erkek nüfus azalışının baskısı altında, «eğitimsiz» kadınların düz işçi olarak fabrikalarda çalışmaya başlaması izlemiştir. Kadınların gerek meslek sahibi, gerek düz işçi olarak iş piyasasına girmeleri, muhalefetle karşılaşmaktan da uzak kalmamıştır. Ne var ki, ekonomik zorunluklar, dinsel ideolojinin öğretilerinden daha ağır basmıştır. Sayıları çok az da olsa, kadınların iş piyasasına girmeleri, ailede ve toplumda her iki cinsin rollerini saptayan kültürel -dinsel değerler sisteminden önemli bir kopma savılmalıdır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, kadınlara hukuk açısından eşit haklar yanında, eğitimde ve iş hayatında eşit fırsat verilmesi amaç-

lanmıştır(2). Ancak, gerekli ekonomik temellerden yoksun olduğu için, reformları izleyerek, kadınların çalışma olanaklarında hemen bir iyileşme sağlandığı sanılmamalıdır. Bununla beraber, laikleşmeyle birlikte, dinsel ideolojinin yükümlendiği cinsiyete davanan iş bölümü biraz daha çözülmüş; gerekli ekonomik girişimler, gelişme ve modernleşme yolunda bir değişime yolaçmıştır. Bu iki etken birlikte, kadınların hem anne ve eş olarak, hem de işgücünün üyeleri olarak, eğitim gereklerini artırmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda, sanayileşmiş dünya ile ilişkiler artmış; mübadele ekonomisi gelişmiş ve sınıai gelişmenin etkisiyle halkın refahı biraz daha düzelmiştir. Ancak, bütün bunlar, kadınların iş nıvasasına ilk girişlerinden bu yana geçen yaklaşık yuzvıl içinde, çalışma hayatında erkeklerle eşit sosyo-ekonomik statüye sahip oldukları anlamına gelmez. Gerek eğitim düzeyi, gerek işgücüne katılma, meslek edinme alanında önemli iyileşme olduğu gerçektir. Bununla beraber, bugün, Türkiye'de kadınların çalışma hayatına katılma ve sosyo-ekonomik statüsü itibarıyla durumu, yaklaşık aynı kişi başına gelir seviyesindeki, fakat kültürel değerleri kadın konusunda tarafsız olan diğer yeni gelişen ülkelerdekine oranla herhalde daha geridir(3). Ancak, bunun ne ölçüde Türkiye'de yoğun işsizlikle ilişkili olduğu da, araştırılması gereken bir sorundur.

B. Çağdaş Türk toplumunda kadınların işgücündeki yeri :

Türkiye, henüz, temelde bir kövlu toplumu olmaktan tam kurtarılamamıştır. Ücretsiz aile işgücülü çalışan küçük işletmeler, tarım nüfusunun dörtte üçünü barındırmaktadır. Emek-voğun üretim teknolojisine davanan bu tür bir tarımsal yapıda, genellikle, kadınların işgücüne katılma oranı (İKO) yüksektir. Erkekler, çok zaman, tarımsal âlet ve makineleri kullanır; kadınlar da, ekim ve hasat dönemlerinde yoğunlaşan pek çok sayıdaki el-emeği yoğun işleri yerine getirir.

2. Dünya Savaşı sonrası yıllarda, Türkiye, gelişmesine faal nüfusunun % 80'den çoğunun tarımda çalıştığı bir aşamadan başlamıştır. Ailedeki ücretsiz çalışan kadın işgücü hesaba katılmak şartıyla, kadınlar tarımsal nüfusun % 50'den fazlasını oluşturuyor, yaşı 15 ve artı olan kadınların % 81.5'ü çalışıyor gözüküyordu. Övle ki, kadınlar toplam çalışanların % 47'sini oluşturmakla, işgücü icinde erkeklere yaklaşık bir ağırlık taşımaktavdı. Bununla beraber, faal kadınların ancak % 4'ü tarım dışı faaliyetlerde çalışmaktaydı. Esasen, kentleşme-sanayileşme düzeyi henüz çok

düşüktü; tarım dışı faaliyetlerde çalışan faal nüfus oranı, sadece % 17'ydi (Tablo 1).

Toplumda, kadınların üretken faaliyetlere katılması konusunda ortaya çıkan değişikliği tam değerlendirebilmek için, toplam İKO yanında, kentsel İKO'nı da ayrıca incelemek gerekecektir. Çünkü 1955'den bu yana geçen çeyrek yüzyıl boyunca; Türkiye'de sanayi ve kent toplumuna geçiş süreci yaşanmıştır. Bu süreç ise, çok önemli dönüşümleri yaratmıştır. Bu dönüşümlerin başında, mübadele ekonomisi ve ücretli işçi piyasasının gelişmesi gelir. Öyleyse, sorun, bu dönüşüm sürecinde kadınların, ne ölçüde aynı dinamizmi yaşıyabildikleridir; ev ekonomisinde üretken oldukları bir aşamadan, piyasa ekonomisine katılmaya ne ölçüde geçebildikleridir. Ayrıca, ücretsiz aile işgücüsüyle ilgili «insan sayısı» rakamları, İKO konusundan çok anlamlı olmaktan da uzaktır.

Önce tarımdaki ücretsiz aile işgücüsünü de dahil ederek, kadınların İKO ve bunun değişimi üzerinde duralım; Tablo 1'de 1950 - 75 döneminde kişi başına gerçek gelirdeki artışla birlikte, kadınların İKO'daki değişme görülebilir; Tablo II, aynı olgu için 1970 yılı kesit-rakamlarını vermektedir. Tablo 1'de zaman serilerinin gösterdiği, kişi başına gerçek gelirdeki artışa paralel olarak, kadınların toplam İKO'nda önemli düşmeler olduğu; kentsel faaliyetlerde çalışan kadınların toplam faal kent nüfusuna oranının yine yaklaşık % 10 civarında seyrettiğidir. Bununla beraber, tarım - dışı işlerde faal nüfusun artan bir oranı çalıştığı için, bu alanda çalışan faal kadınların toplam faal kadınlara oranı da % 3,5'dan % 10,4'e yükselmiştir. Ne var ki, zaman serilerine göre kişi başına gerçek gelir iki katına yükselirken, çeyrek yüzyılda, kadınların toplam çalışanlar içindeki oranı yarı yarıya azalmıştır. Yani, kadınların işgücü arzı, gelire göre, tersine dönen bir arz eğrisi çizmektedir; şu kadar ki, ücretsiz aile işgücü sayıları da hesaba katılsın.

Aynı gerçek, kesit verileriyle doğrulanmaktadır: İstanbul, Ankara, İzmir gibi 3 metropol ve sırada onları izleyen kentleşmiş - sanayileşmiş illerdeki durum, aynı eğilimin varlığını kanıtlamaktadır. Ülkenin en büyük metropolü olan İstanbul'da (15 ve artı yaştaki) kadınların sadece % 16,5'i çalışmaktadır (1970); Tablo II'de görüldüğü gibi, sosyo-ekonomik gelişme endeksine göre sıralanan 6 en büyük ilde, bu endeks düşüğe kadınların İKO artmaktadır. Gerçekten bu iki değişken arasında yüksek bir negatif korrelasyon olduğu görülüyor: 37 il üzerinden hesaplanan korrelasyon katsayısı $r = -0,883$ 'dir. Diğer bir deyişle, sosyo-ekonomik

mik gelişme düzeyi yükseldikçe tarımsal nüfus oranı azalırken, kadınların da İKO düşmekte, gelişme düzeyi daha düşük illere gidildikçe bu oran yükselmektedir. Ülkenin gelişim doğrultusu Hakkâri değil de İstanbul olduğuna göre, aynı olgu, kesit verilerinde de doğrulanıyor demektir; yani, sosyo-ekonomik gelişme düzeyi arttıkça, kadınların İKO düşmektedir; kadınların işgücü arz eğrisi tersine dönmektedir. Bu durum, Türkiye'nin 6-10 katı gelir düzeyindeki sanayileşmiş ülkelerde gözlenen pozitif eğilimli kadın işgücü arz eğrisiyle, kesin bir karşıtlık gösterir(4).

Bununla beraber, köy toplumundan kent toplumuna geçiş sürecinde kadınların İKO'nun azaldığı iddiası(5) ücretsiz aile işgücü statüsüyle çalışan kadınların tümü, «tam çalışıyor» varsayılırsa doğrudur. İşgücüne katılma yoğunluğu tahminleri elde bulunmadığı için, bu statüde çalışan kadınların ne kadar «tam çalışma» içinde bulunduğu belirsizdir ve yanılğı yaratabilir(6). Nitekim, Türk tarımında bir milyon gizli işsiz olduğu söylenmektedir; bu işsizlik türü varolduğu sürece, ücretsiz ve ücretli statüyle çalışan kadının iş yoğunluğunu eşit saymak yerinde olmayacaktır. Ders kitaplarının üslûbunda, «ülke geliştikçe, tersine dönen kadın emek arz eğrisi, gelir tesirinin ikame tesirini bertaraf etmesiyle ilgilidir»(7) demek ise, tamamen yersizdir. Çünkü, ölçü hataları, İKO tahminlerini etkilemektedir. Ancak, ücretsiz aile işçisi statüsüyle çalışan kadınların emek piyasasıyla ilişkisini belirtmekte yarar vardır; bu kadınların emek arzı, açıktır ki, piyasa ücret haddine bağlı değildir, piyasalaşmamıştır; fakat, varolan bir emek talebini, piyasalaşma olmasa da, karşılar. Eğer kadınlar, aile için bu işleri yapmasaydı, yerlerini ücretli işçinin veya makinelerin alması gerekecekti; yani çalışmaları, dolaylı yoldan emek piyasasını etkiler.

Kentli çalışanlar içinde kadınların payı, son yıllarda dahi % 11 gibi küçük bir oranda kalmıştır; kentli kadınların (15 ve artı yaşta olanlardan okulda bulunanlar ve 65 ve artı yaştakiler indirildiğinde) geride kalan çalışabilir durumda olanlardan % 85 kadarı işgücü piyasası dışındadır; bu oran, zaman içinde önemli bir değişme de göstermemiştir. Sadece, kentli nüfus artış hızını izlediği için, İKO'da (1960'lar dışında) azalma olmamıştır. Bu görünüşe göre, temel etken dinsel inançlar olmasa da, Türk toplumunda cinsiyete göre işbölümü, henüz devam ediyor demektir: Köy kadınları ücretsiz aile işgücü olarak, gerçekte, ev kadınlığı faaliyetlerinin bir uzantısını yerine getirir; iş piyasasına girmez. Ancak mevsimlik işçi olarak çalışan küçük bir oran (tarımda çalışan kadınların % 1.5'i) bu piyasaya dahildir. Kent kadınları ise, toplam kent işyerlerinde çalışanların

sadece % 11'i gibi küçük bir oranı oluşturmakta; kentli kadınların ezici çoğunluğu, «ev kadını» işlevini sürdürmekte ve iş piyasasına girmemektedir.

Gerçekten, Türk toplumunda kadınların yüksek evlenme ve yüksek doğurganlık oranı, iş piyasasından uzak kalmalarıyla yakından ilişkili bir olgudur: Hiç evlenmemiş 25-29 yaş üzerindeki kadınlar, aynı yaş gruplarındaki kadınların (Türkiye çapında) sadece % 4'ü kadardır. Nüfusu 10 binden fazla olan yerleşme bölgeleri, yani kentleşmiş çevrelerde de bu oran farklı değildir. Yüksek düzeyde eğitim görmüş bir azınlık dışındaki kadınların yüksek doğurganlığı da buna eklenirse(8) (Tablo XV), iş piyasasından uzak kalmalarının nedeni anlaşılır. Çünkü, evrensel biçimde gözlenen olgu, iş piyasasında çalışma ile kadın evlenme ve doğurganlığı arasında negatif korrelasyon bulunduğuudur. Yeni gelişen bir ülke olan Türkiye'de, ev işlerinin, ailelerin çoğunluğunda düşük makineleşme derecesi, çocuk bakımında kuramsallaşmanın zayıflığı, işsizlik oranının yüksekliği, buna ayrıca eklenmelidir.

C. Yurt dışında çalışan kadınlar :

1975 yılında tarım - dışı faaliyetlerde çalışan kadınların sayısı yurttan 632 bindi; buna Batı Avrupa'da çalışan 147 bin kadını da eklersek(9), toplam rakam 779 bini bulur. İlginçtir ki, aynı yıl, kadınların tarım - dışı faaliyetlerde çalışanlar içindeki oranı sadece % 11 olduğu halde, bu oran, yurt dışındaki toplam işgücü içinde % 17.6'dır; ve (yurt içi ve yurt dışı) kadın işgücünün de % 18.8 gibi yüksek bir oranını, yurt dışında çalışanlar oluşturmaktadır. B. Avrupa'da iş bulma olanaklarının geniş olduğu 1974'e kadar olan dönemde, yurt dışına gitmek için sıra bekleme listesinde, dışardakine yaklaşık bir sayı kayıtlı bulunuyordu(10). Bu görüntüye göre iş bulma, daha yüksek bir ücret sağlama veya Türk toplumdaki geleneksel değerler sisteminin baskısından kurtulma olanağı doğduğunda, Türk kadınları iş piyasasına daha yüksek bir oranda katılmağa hazırdır; ve tek rollerinin cinsiyete dayanan işbölümü içindeki yeri olduğunu reddetmeğe eğilimlidir. Değişik bir toplumsal - ekonomik çevre, yani Batı Avrupa, kadınlar için farklı «dürtüler» yaratmakta ve onların ev işi ile iş piyasası arasındaki tercihlerini etkilemektedir. Bununla beraber, B. Almanya gibi önemli sayıda yabancı işçi kullanan bir ülkede İtalya, İspanya, Portekiz, Yugoslavya ve Yunanistan gibi Akdeniz ülkelerinden gelen yabancı işçiler arasında kadın işçi oranı % 30.2'dir. Diğer bir de-

yişle, varolan elverişli toplumsal - ekonomik ortama rağmen, diğer işçi yol-
layan ülkelerin kadınlarının iş piyasasına katılma oranına Türk kadın-
ları henüz varamamıştır.

1973 sonundan itibaren, B. Avrupa'da başlayan durgunluğu izle-
yerek işçi alımı minimuma inmiş; fakat, petrol zengini Arap ülkelerinde
yeni olanaklar doğmuştur. Ancak, bu ülkelerde cinsiyete dayanan iş-
bölümü anlayışı ve geleneksel değerler sistemi, kadınların iş olanakları-
nı sifıra indirmektedir.

II. Çalışan Kadınların Meslekî Dağılımı :

A) Meslekî yoğunlaşmanın niceliği ve niteliği :

Çalışan kadınların meslekî dağılımı, bir taraftan erkeklere oranla
«kadın topluluğu»nun gelişme derecesini, bir taraftan da, cinsiyete da-
yanan biyolojik-toplumsal nitelikli ayrımın etkilerini yansıtır; bu sonun-
cu, kısmen dinsel değerler sisteminin etkisi altında kalan toplumsal ideo-
lojiyle de belirlenmektedir. Bu üç etken üst üste bindiğinde, kadın iş-
gücünün meslekî yoğunlaşması olgusu ortaya çıkmaktadır. Türk toplu-
mundaki sınıf ayrımının kesinliği, belki de hiç bir noktada çalışan ka-
dınlar olduğu kadar belirgin değildir; çünkü, bir uçta kadınlar en dü-
şük beceriyle görülebilen işlerde önemli yer tutarken, bir uçta da, en
«incelmış» faaliyetlerde önemli bir yere sahiptir.

Tablo III'de meslekî yoğunlaşmanın niceliği görülebilir: Birinci sü-
tunda yer alan faaliyetlerde, kadınlar o faaliyetteki toplam işgücünün
yüksek bir oranını oluşturmaktadır. Gerçekten de tarım, belirli hizmet
faaliyetleri ve hafif imalât sanayii (tütün, dokuma-giyim, gıda-içki, kim-
ya sanayiinde paketleme gibi) «kadın işleri» diye tanımlanabilir. Bu tür
faaliyetlerde çalışanlar arasında kadınlar tarımda ve tütün sanayiinde
% 50 ve daha fazla, sözkonusu diğer kesimlerde % 20-35 arası gibi yük-
sek bir oranı kapsamaktadır. Buna karşılık, fiziksel açıdan yorucu ve yıpr-
atıcı sayılan maden işçiliği, inşaat, ağır sanayi ile hizmetlerin bir kısmın-
da ise, kadınların yok denecek kadar az çalıştığı, Tablo III'de ikinci sü-
tunda görülebilir. Madencilikte çalışanlar arasında % 4,(12) diğerlerinde
ise (otomotiv sanayii, petro-kimya, metalurji, makine gibi ağır sanayiler,
ya da (tezgâhtarlık, garsonluk, koruyucu hizmetler gibi erkeklerle yakın
ilişki isteyen faaliyetlerde) daha da düşük oranlarda kadın işçi vardır.

Bu faaliyetler, ya fiziksel-biyolojik anlamda «kadın işi» sayılmamaktadır; ya da, «ideolojik» anlamda böyledirler. Madencilik, inşaat ve ağır sanayi birinciye, hizmetlerin bir kısmı da ikinciye örnektir. Kısacası, ister biyolojik, ister ideolojik kökenli olsun, cinsiyete dayalı ayırım, gözlenen meslekî dağılımın gerisindeki temel etkidir.

Kadınların meslekî dağılımındaki yoğunlaşmanın niteliğine gelince: Faal kadınların % 88'inin tarımda, % 4'ünün sanayi ve % 8'inin de hizmetlerde çalışmaları (1975), genel çizgilerinde meslekî yoğunlaşmanın yüksekliğini göstermeğe yeter. Ancak, sorun burada bitmemektedir. Tablo III, IV ve V'in karşılaştırması, tarım-dışı faaliyetlerde çalışan kadınların oranının düşüklüğü dolayısıyla, ya da buna rağmen, meslekî yoğunlaşmanın yüksekliğini ortaya koymaktadır. Fakat, daha da ilginç olanı, zaman içinde meslekî ayırışımın azalacak yerde artıyor olmasıdır: Faal erkek işgücüsüyle kadın işgücünün aynı meslekî dağılımı göstermesi için gerekli değişimi gösteren *meslekî ayırışım endeksi*, zaman içinde (1950-75) 32,05'den 39,95'e çıkmıştır (Tablo VI)(13). Bunun nedeni, kadınların hemen hemen aynı faaliyetlerde yığılmalarına karşılık, erkeklerin artan sayıda değişik faaliyetlere dağılmalarıdır. Örneğin 1963'de kadınlar, bankacılıkta çalışanların % 24'ünü, öğretmenlikte % 27,6'sını oluştururken, 1973'de her iki faaliyette iş gücündeki payları % 35'e çıkmıştır. Bu endeksteki artışın nedeni, kısmen kadın işgücünün düşük vasıflarında, kısmen de geleneksel değerler sisteminde aranmalıdır; ne var ki, birinci de ikinciden bağımsız değildir.

B) Meslekî yoğunlaşma, gerçek ücretler ve sosyal güvenlik :

Kadınların yoğunlaştığı faaliyetler, genellikle, düşük kazanç veya gerçek ücretlerle belirlenir; tipik örnekler, tarım ve hafif sanayidir. Türkiye'nin belli başlı ihraç malları bu alanda üretildiği için, bu üretim kesimleri dünya piyasasında rekabete açıktırlar. Oysa, Tablo III'ün 2. sütündeki ağır sanayi, yüksek oranda korunan ithal-ikamesi mamulleri üretir. Dünya piyasasında rekabete açık olan birinciler, düşük rekabet fiyatları dolayısıyla düşük ücret öderken (veya düşük kazanç sağlarken), ikinciler, monopol kârlarını da içeren yüksek fiyatlar dolayısıyla, yüksek ücretler ödeyebilmektedir. Gerçekten de, 1955-74 yılları arasında, (Sosyal Sigortaya tabi iş yerlerinde ödenen) kadın işçi ücretleri erkek ücretlerinin çok zaman 2/3 ile 4/5'i arasında değişmiştir. Aradaki bu fark, aynı zamanda diğer nedenlerle de açıklanabilir: Bir kere çalışan kadınların va-

sıfları (ilerde görüleceği gibi) erkeklere oranla düşüktür. İkincisi, Türk İş Kanunu kadınların madencilik, inşaat ve ağır sanayi gibi fiziksel anlamda yorucu, fakat yüksek ücret ödeyen faaliyetlerde çalışmasını yasaklamaktadır; dolayısıyla, kadınlar, bunlar dışındaki düşük ücret ödeyen faaliyetlerde yığılmaktadır(14). Üçüncüsü, aşağıda hesapladığımız basit korrelasyon katsayıları, çok kuvvetli ilişki göstermese de, diğer etkenlerin varlığına işaret etmektedir: İmalât sanayiinin 19 alt kesiminin her birinde çalışan kadınların toplam içindeki oranı ile aynı kesimde işçi başına kapital arasındaki korrelasyon katsayısı $r = -0,375$ 'dir; yani, kadınlar nisbeten daha emek-yoğun faaliyetlerde daha yoğundur; işçi başına daha fazla kapital kullanan alanlarda kadınların oranı azalmaktadır. Aynı şekilde, imalât alt kesimlerinin herbirinde çalışanlar içinde kadınların oranıyla, toplu sözleşmelerde kapsanan işçilerin oranı arasındaki korrelasyon katsayısı da negatif işaretlidir: $r = -0,35$ 'dir. Bu, çok güçlü bir ilişki olmasa da, kadın işçilerin oranı arttıkça, toplu sözleşmeyle kapsanan işçilerin oranının azaldığını gösterir(15). Yani, imalât sanayiinde, kadın işçi ücretlerinin daha düşük olmasına, daha emek-yoğun işlerde çalışmaları ve toplu iş sözleşmelerine daha azının tabi olması da neden olarak gösterilebilir.

Yüksek öğrenim isteyen tıbbî hizmetler bir tarafa bırakılırsa, kadınların yoğunlaştığı bankacılık ve öğretmenlik de, gerektirdikleri eğitim düzeyine oranla düşük ücretli hizmetlerdir.

Sosyal güvenlik konusuna gelince: Sosyal Sigortaya tâbi işçiler içinde kadınlar, 1970'in ortalarında dahi, sadece % 9'u oluşturuyordu. Tarım dışında çalışan kadınların % 5'i 12-14 yaş grubundadır ve bu olanağa esasen sahip değildir(16). Ayrıca, ev sanayii ve küçük sanayide kaçak çalışan kadınların varlığı ve sosyal istatistiklere girmedikleri bilinmektedir. Dolayısıyla, yukarda verilen nisbî kadın ücretleri ya da sosyal güvenlik konusundaki bilgiler, Türkiye çapındaki tarım-dışı faaliyetlerle ilgili gerçekleri tam yansıtmamaktadır.

Tarımda % 88'i ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların durumlarını, izleyen bölümde ele alacağız. Ücretli tarım işçisi olan kadınların ise tarım işçilerininin % 30'udur; yani bütün faaliyetler arasında kişi başına katma değer en düşük olduğu tarımda(17), ücretle çalışan kadınların oranı, ücretli diğer faaliyetlerdekinin üstündedir. Halâ İş Kanunu kapsamı dışında olan, sosyal hiç bir güvenliği olmayan tarımda, kadınlar, emek-yoğun işlerde (çeltik dikmek, pamuk toplamak gibi) düşük ücretle,

rekabet koşullarında çalışmaktadır. Ücretli kadın tarım işçilerinin durumu, daha önce söylediklerimizi destekler niteliktedir: Kadınlar, çoğunlukla, sosyal güvenliği olmayan, rekabete tabi, düşük ücretli, emek-yoğun işlerde çalışmaktadır.

III. Çalışan Kadınların İstihdam Statüsü

A) Tarımda ücretsiz aile işçisi :

Tarımda çalışan kadınların ancak % 1'den biraz fazlası ücretli işçidir(18); geri kalanı ücretsiz aile işçüsü statusündedir. Diğer bir deyişle, tarımdaki kadınların, hattâ tüm çalışan kadınların ezici çoğunluğu (% 87) (Tablo VIII) üretim faaliyetlerini aile sorumluluklarının doğal bir uzantısı olarak gerçekleştirmekte, çalışmalarının karşılığında doğrudan bir nakdi gelir sağlayamamaktadır; çalışmalarının ürünü, ailenin başı olan erkeğe (hayatının bir döneminde baba veya erkek kardeş, daha sonra da kocaya) aittir. Mevsimlik ücretli tarım işçilerinin de ailece işyerine göç ettiği ve işyerinde ailece çalıştığı düşünülürse, bu kadınların da bir anlamda, «aile işinde çalıştığı» söylenebilir. Bunun doğal sonucu, kadınların gelirin harcanma biçimine etkili olamamasıdır(19). Dolayısıyla, kadınlar arasında kentlerde ücretli iş ile kendi kendini istihdam eden statünün yaygınlaşmasını, kadınların sosyo-ekonomik statüsünde bir iyileşme saymak gerekir. Çünkü bu koşullarda, çalışmalarının ürününe nakdi ücret biçiminde sahip oldukları gibi, hiç olmazsa bunun bir kısmını, harcama özgürlüğüne de ulaşmaktadırlar.

Kırsal yöre kadınlarının çalışma statüsü, Türk köyünde halâ yaygın olan ve kadınların sosyo-ekonomik statüsünü göstermek açısından çok anlamlı bazı geleneklerin ekonomik temellerini açıklar niteliktedir. Köy kadınlarının ücretsiz aile işçüsü olarak çalışmaları, kocanın ailesi tarafından kadının ailesine «başlık» parası ödenmesinin nedenidir. Kadın ömrü boyunca «hizmet» sağlayan, hem evde hem tarlada çalışan bir kapital eşyası gibidir(20). Bu gelenek, kırsal yörelerde özellikle «büyük aile» sisteminin yaygın olduğu(21) veya emek-yoğun tarım teknolojisinin uygulandığı durumlarda yaygındır; çünkü, bu teknolojiyle, çok sayıda ücretsiz işçi daha düşük birim maliyetle üretim sağlayabilir(22). Gerçekte, emek yoğunluğu sadece tarımsal üretimde değil, aynı zamanda, ev hizmetlerinde de çok yüksektir. Çağdaş kamu alt-yapı hizmetleri ve ev aletlerinden

yoksun olan köylü aileleri, birçok tüketim malını ve hizmeti ev ekonomisi içinde üretmek durumundadır; köy kadını, yakıt için tezek hazırlayacak, uzak mesafelerden eve su taşıyacak, ormandan odunu getirecek, kış için gıdaları saklanabilecek hale getirecektir vb. Bunlara köy kadınlarının yüksek doğurganlığı da eklenince, başlık parasının nedeni daha iyi anlaşılır. İdeolojiler, dayandıkları ekonomik neden ortadan kalkınca, çok uzun süre yaşayamazlar; dolayısıyla, tarım makineleşip, kadınlar «ucuz el emeği» işlevlerini yitirdikçe, ya da, aileler kentli yaşama biçimine geçtikçe ve aile sistemi çekirdekleştikçe, bu geleneğe bağlılık da azalmaktadır.

Kadınların tarımdaki ekonomik işlevleriyle yakından ilgili bir diğer gelenek, çok eşli evlilik kurumudur. Gerçekte, çok-eşli evlilik, başlık geleneğinin içerdiği olgunun bir diğer yönüdür; ücretsiz işgücünü artırmak yoluyla, üretimde birim maliyeti düşük tutmak ve ev işlerinin ağırlığına çözüm bulmak işlevini yerine getirir. Hem eşlerin sayısını hem de bunlardan olan çocukların sayısını artırarak işlerin çok kişi arasında paylaşılmasını sağlar. Türk köyünde çok-eşli evliliğin yaygınlığını istatistik verileriyle kanıtlamak olanaksızdır; düzenli nüfus sayımlarının yapıldığı son 50 yılda eldeki verilere göre, evli erkeklere oranla evli kadınların sayısında, sadece % 2,5 oranında fazlalık vardır(23).

Köy kadınlarının yüklendiği ağır işler gözönünde tutulursa, kente göçün, bunların sosyo-ekonomik statüsü ve refahlarında önemli bir iyileşmeyi ifade ettiği söylenebilir. Çünkü, yerleştikleri büyük kentlerin gecekondu bölgelerinde alt-yapı çok yetersiz olsa da, mübadele ekonomisi daha gelişmiştir; kamu hizmetleri köyden daha yeterlidir. Aynı şekilde, katı kuralları dolayısıyla ücretli çalışma daha sıkı olsa da, hiç olmazsa, kadınlar emeklerinin parasal ürününe ulaşabilir, bunun harcama biçimine etkili olabilir; sosyal güvenlik kurumlarından birine bağlı olduğunda, yaşlılık veya hastalık durumunda, ailenin erkeğine tâbi olmaktan kurtulur. Ancak unutmamak gerekir ki, kadın göçmenler dahil, kentli kadınların sadece çok küçük bir oranı kent işgücüne dahildir; dolayısıyla, kentli çalışma biçiminden küçük bir oran yararlanabilirken, çoğunluk için, çeşitli yollardan erkeğe bağımlılık sürüp gitmektedir.

B) Tarım dışı faaliyetlerde kendi kendini istihdam veya ücretli işçi olarak çalışma :

Ücretsiz çalışmaya oranla, ücretli işe ya da kendi kendini istihdama daha üstün bir sosyo-ekonomik statü atfedersek, zaman içinde kadınların

toplumdaki yerinin iyileştiği söylenebilir: 1950'nin ortasına kadar kadınların sadece % 8,5'i bu son iki statüde çalıştığı halde, 1973'de bu oran % 13'e yükselmiştir (Tablo VIII).

Bununla beraber, yukardaki gözlemlerle ilişkili üç nokta üzerinde durmak gerekir. Bir kere, istihdam statüsünde bir iyileşme olsa da, bu kadınların sosyo-ekonomik statüsünde köklü bir değişimi yansıtacak çapta değildir. İkincisi, maddi kazanç karşılığı çalışma biçimlerinden kendi kendini istihdama, ücretli işe oranla, daha üst bir statü atfedersek, birinci koşulda çalışan kadınların oranı aynı kalırken ikincilerinki arttığına göre, iyileşme kesin olmaktan çıkar. Nihayet, sınıflı bir toplumda, «işveren» statüsünün en üst düzeyde olduğu gözönünde tutulmalıdır; oysa, bu statüye ulaşabilen kadın yok denecek kadar azdır. Çoğunlukla erkekler, ister ücretsiz aile işçisi ister ücretli olsun, kadınları «istihdam» eden kişilerdir; ne var ki, tersi, yani erkekleri istihdam eden kadın ender rastlanan bir yaratıktır. Gerçekten bunların sayısı o kadar azdır ki, Tablo VIII'de bu amaçla ayrı bir sütun açmaya dahi gerek görmedik; kendi kendini istihdam edenlerle bir araya koyduk.

İstihdam statülerini değer yargılarına göre sıralamayı bir tarafa bırakırsak, zaman içindeki gelişmeler konusunda şunu söyleyebiliriz: Faal erkek nüfusta kendi kendini istihdam edenlerin oranı zamanla azalırken, faal kadınlarda bu oran devresel iniş-çıkış gösteriyor. Bu sonucunun, teknolojik değişimin, özellikle dokuma-giyim sanayilerindeki etkisiyle ilişkili olduğu anlaşılıyor. 1960'ın ortasına kadar, kadın çalışmasında kendi kendini istihdam ağır bastığı halde, sonra ücretli çalışan kadınların oranı bunu aşmıştır. Oysa, erkeklerde, bugün için, her iki statüde çalışanlar eşit oranlardadır.

Sonuç olarak, kadınların «ikinci sınıf cins» olma durumunun istihdam statüleriyle de belirginleştiği söylenebilir; hemen hiçbir zaman erkekleri çalıştıramazken, çoğunlukla erkekler tarafından, hem de ücretsiz olarak çalıştırılmaktadırlar.

IV. Kadınların Eğitim Düzeyi ve Kadın Çalışması :

A) Kadınların eğitim düzeyinin düşüklüğü :

Kadınların sosyo-ekonomik statüsü, bir taraftan düşük eğitim düzeyinde yansımaktadır, bir taraftan da, bununla açıklanabilir niteliktedir.

Ekonomik temellere dayanan toplumsal değerler, kadınların erkeklere oranla geri kalmışlığını sürdüren bir kısır döngü yaratmaktadır.

Eğer okur-yazarlık yeni bilgiyi özümleyebilme, yeni beceriler edinme ve teknolojik açıdan ileri aletleri kullanma yeteneğinin bir göstergesi sayılırsa, şu söylenebilir: Kadınlar, sadece oransal olarak erkeklerden geri değil, aynı zamanda, mutlak anlamda da çoğunlukla bu yeteneklere sahip değildir. 1975 Nüfus sayımında dahi (6 ve daha yukarı yaştaki) kadınların sadece % 48'i okur yazardır, yarından çoğu ise değildir (Tablo IX). Çağdaş üretim faaliyetleri işçilerden geleneksel beceriler yetenekler beklediğine göre, vasıfsız ve okur-yazar olmayan kadınlar, kendiliğinden kent işyerlerinde iş piyasası dışına itilmektedir; ya geleneksel tarıma yönlendirilmektedir, ya kentlerdeki örgütsüz ve düşük ücretli, fazla beceri istemeyen işlere girmektedir, ya da ev kadını olarak kalmaktadır.

Kadınların erkeklere oranla geri kalması, sadece okuryazarlık değil, her eğitim düzeyinde sürüp giden bir olgudur. Son yarıyüzyılda, gerek erkek gerek kadın nüfusunun eğitim düzeyinde büyük bir iyileşme olduğu yadsınamaz. Ne var ki, iki cinsiyet arasındaki eğitim düzeyi farkları çok yavaş azalabilmiştir; farkedilen en süratli olduğu alan okuryazarlık ve ilkökul eğitimidir, en az olduğu alan da yüksek öğrenimdir. Toplam okul mezunları içinde kadınlar, ilkökul düzeyinde-yuvarlak rakamlarla % 40'ı, orta öğrenimde % 30'u, yüksek öğrenimde de % 20'yi oluşturmaktadır; sadece teknik öğrenimde payları % 35'e kadardır.(24). Diğer bir deyişle, öğrenim düzeyi yükseldikçe, öğrenim dışında kalan kadınların sayısı ve oranı artmaktadır.

B) Eğitim düzeyi ve kadınların İKO :

Kadınların eğitim düzeyinin düşüklüğü, bir taraftan İKO'nun düşüklük nedeni, bir taraftan da bunun sonucu sayılabilir; her iki sav da, ekonomik açıdan haklı gösterilebilir. Birinci tez, şu koşulda eldeki verilerle desteklenebilir: Eğer her eğitim düzeyiyle kadınların İKO arasında bir ilişki kurulabilirse, öyle ki, eğitim düzeyi yükseldikçe İKO da beraberce artıyorsa, neden-sonuç ilişkilerinde, eğitim düzeyinin neden olduğu savunulabilir. Tablo XI, tarım-dışı kadın işgücü için şöyle bir ilişkinin varlığını gösteriyor: İlkokul mezunlarının % 5'i, orta okul mezunlarının % 12,5'i işgücüne katıldığı halde, bu oran, lisede % 30, teknik öğrenimde % 56,2, yüksek öğrenimde % 70'dir; oysa okuryazar olmayan kadınlarda sadece % 1,3'dür. (Tabii, ilk ve orta öğrenimde İKO'nun düşük kal-

masında, daha yüksek öğrenim kurumlarında öğrenci olmak da bir nedendir)(25). Tarım işgücü de gözönünde tutulduğunda, bu açık tablonun biraz değiştiği bir gerçektir; çünkü, okuryazar olmayan ve ilkokul mezunu kadınlardan işgücüne dahil olanların oranı yükselmektedir. Ne var ki, kadınlar aile üyesi olarak çalıştığı, ücret almadığı için, dar anlamda iş piyasasında işe katılma sözkonusu değildir. Bundan ötürü, üzerinde durulması gereken, eğitim düzeyinin, hangi nedenle iş piyasasında İKO'nı etkilediği olmalıdır.

Gözlenen nedensellik ilişkisinin gerisindeki ekonomik neden açıktır: Kadınların yaptığı ev işlerinin alternatif maliyetini belirleyen etkenlerden biri, eğitime yapılan yatırımdır. Eğitim düzeyi yükseldikçe, bu maliyet ve çalışmakla elde edilecek gelir artacağı için, «vazgeçilen gelir» de yükselir. Tabii, kadınlar aynı zamanda evde de üretkendir: Piyasadan satın alabilecekleri mal ve hizmetlerin bir kısmını evde de yapabilir. Dolayısıyla, ev dışında çalışmak, evde gerçekleştirilebilecek reel gelirden vazgeçmek demektir(26). Türkiye gibi henüz sanayileşme derecesi ve millî gelirin pazarlanan oranı çok yüksek olmayan bir ülkede, evde yaratılan gelir payının düşük olmadığı da bir gerçektir(27).

Bununla beraber, kadınlar ev dışında çalıştıklarında, çalışmadıkları zaman yapacakları bütün ev işlerini yaptıkları ve yapmadıkları durumlarda, ücret kazanmak konusundaki davranışları aynı olmayacaktır. Fakir işçi ailelerinde, hiç kuşkusuz, kadın her iki tür işi de birlikte yürütmek durumundadır; dolayısıyla, kadının ücreti, aile gelirine net bir katkı oluşturur. Buna karşı, daha iyi eğitilmiş kadınlar için aynı şey söylenebilir: Ev dışında çalıştıklarında, daha az ev işi yaptıkları, piyasadan satın alma mallar arttığı için, aldıkları ücret «net» sayılamaz; ancak katlanılan giderler indirildikten sonra arta kalan tutar aile gelirine net katkıdır. İşte, eğitimle birlikte artan bu net katkıdır ve kadınları işgücüne kalmaya itmektedir. Bu noktadan hareketle, Türk kadınlarının (tarım-dışı) İKO'nun düşüklüğü, eğitim düzeyinin düşüklüğüne atfedilebilir.

Ancak yukardaki tezin karşıtı da geçerli görülebilir; kadınların düşük İKO, düşük eğitim düzeyinin gerisindeki ekonomik neden kabul edilebilir. Toplumsal tercihlerin gerisindeki ekonomik olmayan nedenleri bir tarafa bırakır, salt ekonomik hesaplarla belirlendiğini kabul edersek, şunu söyleyebiliriz: Eğitime yapılan yatırımın, ömür boyunca bir gelir akımı getirmesi beklenir; kadınların İKO düşük olduğu için de, beklenen gelir hem aile hem toplum açısından düşüktür. Bu nedenle, aileler, ömür

boyunca çalışma hayatını sürdürecektir. kızları yerine, hiç olmazsa ilk okul üstündeki düzeyde eğitmeyi yeğleyecektir. Tabii, bu tür hesapları yapmayacak kadar varlıklı aileler için, söz konusu hesaplar geçerli değildir; gelir bekleyişinden bağımsız olarak eğitim, bu toplumsal sınıfta, kişiye tatmin sağlayan bir «tüketim malı» sayılır. Ancak, bu gelir düzeyinin altına inildikçe, durum değişir; dolayısıyla de, düşük İKO, kızların hiç olmazsa ileri düzeyde eğitimini sınırlayan bir etken olarak gözüktür. Böylece bir kısır döngü ortaya çıkar: İKO'nun bugün düşüklüğü, bunun ileride de düşük olmasına yol açacak biçimde, eğitim düzeyinin bugün düşük kalması sonucunu verir.

Neden ya da sonuç olsa da, eğitimle İKO arasında gözlenen ilişkinin gerisinde ekonomik hesapların yattığı gerçektir. Fakat, buna, kadının toplumsal işlevini salt erkeğe eşlik ve analık olarak belirleyen kültür değerlerinin etkisi de eklenmelidir. Kız çocukları erkek çocuklara oranla daha az eğitmekte, dinsel inançların ne ölçüde payı olduğu belli değildir. Ayrıca, kadınların iş hayatına girmesinde, eğitimin, hangi düzeyde kadınların «ruhsal» özgürleşmesini sağlayabildiği, babanın ve kocanın hegemonyasından kurtardığı da belli değildir(28). Yüksek öğrenimdeki kız öğrencilerde bu özgürleşmenin varlığını, İstanbul'daki 179 öğrenci üzerinde yaptığımız bir anket göstermektedir: Ankete tabi tutulan öğrencilerden sadece % 13,4, çalışmalarını için aile ya da eşin izni olması gerektiğini kabul etmiştir; buna karşılık, % 53,6'sı, bu kararı kendilerinin vereceğini belirtmiştir(29).

Sonuç olarak, kentsel işyerlerinde hiç eğitilmemişlerde çok düşük olan İKO'nun, az veya orta derecede eğitilmiş kadınlarda ekonomik zozunluklar altında, oransal olarak biraz daha yükseldiği, yüksek düzeyde eğitilmişlerde de doruğuna vardığı söylenebilir; bu sonuncular, ayrıca, gelecekleri konusunda daha özgürce kendileri karar verebilecek kişilik yapısındadır(30).

C) Eğitim düzeyi, mesleki dağılım ve çalışma statüsü:

Eğitim düzeyi, sadece (tarım-dışı) İKO ile ilişkili olmakla kalmayıp, aynı zamanda, kadınların mesleki dağılımı ve çalışma statüsüyle de ilişkilidir. Bir kere, tarım, ücretsiz çalışan eğitimsiz kadınların deposu durumundadır: bu üretim kesiminde, okur-yazar olmayan ya da diplomasız kadınların oranı, toplam işgücündekinin üstünde; daha üst eğitim düzeyindeki kadınların oranıysa, toplam işgücündekinin altındadır (Tablo

XII). Bununla beraber, ücretsiz çalışmanın yaygın olduğu tarımı ayrı ele almakta ve tarım-dışı işgücünü kendi içinde bir bütün saymakta yarar vardır. Bu ikincide çalışan kadınları, vasıfsız (okur-yazar olmayan, diplomasız okur-yazar, ilk okul mezunu), orta derecede vasıflı (orta okul ve lise mezunu), ve tam vasıflı (teknik öğretim ve yüksek öğretim kurumu mezunları) diye üçe ayıralım (Tablo XIII). Bu sınıflandırmada, sanayide de vasıfsız kadınların çoğunlukta olduğu görülür; sanayideki kadınların % 93'ü vasıfsızdır; fakat, bunların ancak üçte biri okur-yazar olmadığı halde, bu oran tarımda dörtte üçtür. Bu bakımdan, sanayiın tarımdan daha vasıflı işçi çalıştırdığı söylenebilir. Diğer taraftan, tarımda hemen hiç yokken, sanayideki kadın işgücünde orta derecede vasıflılar % 2,2'yi; tam vasıflılar da % 1,7'yi oluşturur. En vasıflı kadın işgücü «hizmet» faaliyetlerinde yoğunlaşmıştır; bu kesimdekilerin % 41,1'i meslekî eğitim veya yüksek eğitim görmüşken, okur-yazar olmayan ya da diplomasızlar, sadece % 6'dan ibarettir. Tarım-dışı faaliyetin bütününde, kadın işgücünün yarısı (bizim tanımımıza göre) vasıfsız, % 29'u vasıflı, % 20'si ise yarı vasıflıdır; yani, dağılım, yarı-vasıflılarda daralmaktadır. (Tablo XIII). Gerçekte, bu, her eğitim kademesinden ev hayatına olan sızıntıların (Tablo XI) bir başka yönünü oluşturur. Ne var ki, okur-yazar olmayan ve ilkökul mezunları kadın nüfus içinde mutlak sayısı itibariyle ağır bastığı için, bunların, (tarım-dışı) işgücündeki oranları da yarıya varabilmektedir.

Bu görünüme göre, kadın tarım-dışı işgücünün de özel bir dağılımı vardır: Eğitimsiz, düşük aile gelirli, işçi sınıfından olduğu kesin bulunan kadınlar yarıyı oluştururken, orta ve daha üst gelirli sınıftan olma olasılığı yüksek, vasıflı kadınlar % 30'a yakındır(31). Orta vasıftaki kadınların İKO'nin düşüklüğü, sanayi ülkelerindeki durumdan açık bir farklılık göstermektedir.

IV. Kadın İşgücünde Gözlenen Özelliklerin Sonuçları:

A) Zaman içinde azalan İKO :

Ekonomi sanayileştikçe ve kentleştikçe kadınların, tarım dahil İKO' da gözlenen düşüşün, sosyal ve dolaysız bir takım maliyeti vardır. Kente göç eden köy kadınlarının ağır yüklerden kurtulması açık bir yarar olsa da, buna karşılık maliyetleri olduğu da bir gerçektir. Bunun sonucunda ortaya çıkan bazı kısır döngüler, toplumda arzulanmayan bir takım eğilimlerin sürüp gitmesine yol açmaktadır.

Bir kere, «bağımlı nüfus» oranı (37), sadece artan (15 yaştan aşağı) çocuk sayısıyle değil, aynı zamanda (15 ve daha yukarı yaşta) kadınların da artan oranda faal nüfus dışına kayması dolyısıyla yükselmektedir. Tablo XIV'de, 1950-70 arasındaki 20 yılda ikincilerin bağımlılık oranının, birincilerden daha sür'atle arttığı görülebilir; ikisi bir arada, kente gelen erkeklerin artan bir aile yükü altına girdiğini gösterir. Ayrıca, iki yoldan bir gelir kaybı sözkonusudur: Bir taraftan, kentlerde kadınlar millî gelir hesaplarına girmeyen, fakat ailenin refahına katkısı olan ev içi faaliyetler yoluyla üretime daha az katkı yapmaktadır; bir taraftan da, çoğunluğu, doğrudan üretken olan piyasa faaliyetlerinin dışında kalmaktadır.

İkincisi, eldeki veriler, kentlerdeki «modern» faaliyetlerde kadın çalışmasıyla doğurganlık oranı arasında anlamlı bir negatif ilişki gösteriyor(33); oysa, bu oranın salt kentleşmeden büyük ölçüde etkilenmediği anlaşılıyor(34). Bu önerme, Tablo XV'deki verilere dayanarak savunulabilir: Tablodan, kentli ve eğitilmiş kadınlarda doğurganlık oranının minimuma indiği, oysa kentli, çalışmayan ve eğitilmemiş kadınlarla köy kadınları arasında çok önemli bir fark bulunmadığı görülmektedir. Ne var ki, kentli kadınların çok düşük bir oranı çalıştığına göre, eğer İKO zaman içinde yükselmezse, kentleşmeyi izleyerek doğurganlığın, hiç olmazsa belirgin biçimde, azalması beklenemez.

Yüksek doğurganlık oranı ve yüksek bağımlılık oranıyla ilişkili olan bir kısır döngüden de bahsedilebilir: Faal olmayan kentli kadınlarda doğurganlık oranı yüksek olunca, bağımlı nüfus iki yoldan artmaktadır: Hem çok sayıda çocuk, hem de kadınların kendileri. Fakat, yıllık nüfus artışı hızlı olmağa (% 2,5) devam ettikçe, işverenler işçi alımında çok seçici olabilir; çünkü her yıl iş piyasasına yeni giren bir milyon kişiye, esasen ekonomi iş olanağı yaratamamaktadır(35). Dolayısıyla, erkeklerden daha düşük vasıftaki kadınlar (eşit ücretli işlerde) piyasa dışı kalmaktadır. Gittikçe yükselen asgari ücretlerin ise, çok düşük vasıflı kadınların, var olan işsizlik karşısında «iş bulma» olanağını ortadan kaldırdığı, abartmasız söylenebilir. Böylece, kentlerdeki düşük gelirli ailelerde, «yüksek bağımlılık oranı-yüksek doğurganlık oranı-yüksek bağımlılık oranı» biçiminde bir kısır döngü sürüp gitmektedir(36).

Kadın nüfusa eğitim yatırımları düşük olduğu gibi, göçler ve işyerinde eğitimin içerdiği biçimdeki yatırım da düşüktür: çünkü, bu tür yatırımlardan da gelecekte beklenen gelir düşüktür. İlkokul eğitimi zorunlu olsa da, daha yüksek düzeylerde eğitim, ailenin gelirine bağlı olarak

gerçekleşir; ve maliyetini karşılamak için, aile kadar topluma da, bir «fayda» sağlamalıdır. Hiç olmazsa kısa dönemde, eğitim kurumlarında kapasite sınırının yetersizliği toplumsal «fayda» ilkesini ön plana almayı gerektirir. Öyleyse, kızların daha büyük sayıda eğitimi, buna tekabül eden sayıda oğlan çocukların okul dışı kalması demektir. Bu durum, yüksek öğrenim kurumları ve (son yıllarda) teknik öğrenim kurumlarında çok belirgindir; sınav yarışmasının sonucu, ancak belirli sayıda öğrenci kabul edilmektedir. Bu kurumlardan mezun olan kızlar çalışma hayatına girmedikleri oranda, yerini aldıkları erkeklerin yüksek öğrenimden elde edecekleri bilgilerle millî gelire yapacakları katkı, kaybolmuş demektir. Genellikle, erkekler, çalışma hayatı boyunca işgücü içinde kalmaktadır. Meslekî öğrenim yapmış kadınların % 44'ü, yüksek öğrenim yapmışların da % 30'unun iş hayatı dışında kalmaları, millî gelirden buna tekabül eden oranda kayıp olduğunu ifade eder(37).

Bu noktada, kadınların eğitim düzeyinin iyileşmesini engelleyen bir kısır döngüden bahsedilebilir: İKO'nun bugün düşük olması, yarın da aynı durumun devam edeceği beklenti yaratır. Dolayısıyla, hem aileler hem toplum, kadınlardan çok erkeklerin eğitime yatırım yapmayı kârlı ve faydalı bulur. Ne var ki, eğitim ile işgücüne katılma arasındaki ilişki çok belirgindir: Eğitim düzeyi yükseldikçe İKO artmaktadır. Bundan ötürü, bu oranın düşük kalacağı beklenti, eğitim düzeyinin yükselmesini engelleyerek, kadınların İKO'nun düşük kalmasıyla sonuçlanır.

Benzer bir eğilim, insana bir diğer yatırım türü olan «göç» olayında gözlenmektedir: Kente göçen kadınların İKO düşük olduğu (Tablo II) için, okuryazar olmayan ya da ancak okuyup yazan kadınlar, köyde kalır; eş kente gelirken, kadın çocuklarla geride kalarak, geleneksel üretim faaliyetini sürdürür. Gerçekten de, 1970 Nüfus Sayımına göre kadınlar toplam nüfusun % 49,4'nü oluşturduğu halde, payları, kent nüfusunda % 46,6'ya düşerken(38), köylerde % 51,7'dir. Bu görünüm, tarımda verimlilik kadar kadınların kendileri için de önem taşır. Tarımda geleneksel kesim, alfabetik kadınların deposu olunca, düşük verim ve gelir sürüp gider. Ayrıca, okul eğitimi yanında gelişmiş bir kent çevresinin de, kişilerin yeni beceriler edinmesini ve gelişmesini sağladığı yadsınamaz(39). Kente gelen kadın oranının düşük olması, bu olanakların onlar için sınırlanması demektir. Burada, kadınların köyde düşük verimli üretkenliklerini sürdürmeleriyle kendi gelişmeleri arasındaki çelişki açıktır. Aynı zamanda, kadınların «nisbeten» geri kalmışlığını belirten özelliklerinin

sürüp gitmesindeki kısır döngü de belirginleşmektedir: Kent kadınlarının İKO'nun düşüklüğü, çoğunlukla köy kadınlarının kente göçünü sınırlayan bir etkidir; köyde kaldıklarında ise, alfabetik olmak yanında, diğer yeteneklerini geliştirme olanakları da çok sınırlıdır. Böylece, bir kısır döngü ortaya çıkar.

İnsana, 3. yatırım türü olan «iş-yerinde eğitim» de, okul eğitimi ve göç yanında, kadınlar için daha sınırlıdır: Erkeklerle oranla, kadınların İKO'nun düşüklüğü, iş değişimi oranının daha yüksek olabileceğini gösterir(40); ayrıca, çalışan kadınların da, hayatları boyunca ortalama çalışma süresi daha kısadır; ve, bu sonuncu, yasallaşmıştır. Dolayısıyla, işverenler kadınlara oranla erkeklerle iş yerinde eğitim yapmayı daha kârlı bulur. Çünkü, iş-değişim oranı ne kadar yüksekse, çalışma yılları ne kadar azsa işveren için yaptığı yatırımın getirisi o kadar düşük olacaktır. Böylece, iş yerinde eğitim yoluyla insana yapılan bir diğer yatırım türü de, kadınların iş hayatıyla ilgili özelliklerinden ötürü, sınırlanır(41).

Bu noktada, köy kadınlarının tarım işinde çalışmaya erkekler oranında katılmasının, niçin kadınlara yapılan yatırımı artırmak yolunda bir dürtü yaratmadığı sorulabilir. Sorunun cevabı açıktır: Bir kere, köy kadını küçük yaştan itibaren en geleneksel işlerde o denli yoğun çalışma durumundadır ki, öğrenime avıracak zaman pek kalmamaktadır. İkincisi, köyde geleneksel işlerin daha «rasvonnelleştirilmesi» için (okul eğitimi dışında) eğitilse de, bunun, kente geldiğinde pek yararı yoktur: Göç, köyden kente doğrudur, tersi değil. Nihayet, köylü çoğunluğu için ne gelir düzeyi, ne kadınların köydeki statüsü, henüz kadınlara büyük çapta yatırım yapmağa elverişlidir.

B) Eğitim ve meslek itibarıyla İKO'nun dağılımı:

Kadın iş gücünün çok büyük kısmı (tarımda % 95 ve tarım dışında % 50) bizim yaptığımız tanıma göre vasıfsızdır; dolayısıyla da, ancak basit işlerde istihdam edilmektedir. Bu kadınlara, önceki paragrafta belirtildiği gibi, yapılan yatırım düşüktür; insangücünde kapital birikiminin bu kadınlarda azlığı, yaşamları boyunca sürüp gitmektedir; yani, bir kere fakir ailede (özellikle köyde) doğduysa, fakir ve vasıfsız kalma olasılıkları da çok yüksektir.

Bu kadınları bekleyen bir diğer tehlike işsizliktir: Ekonomi geliştikçe ve teknoloji ilerledikçe, basit el işlerinin makineyle ikame edilmesi olayı da gittikçe yoğunluk kazanır. Gerek imalat sanayiinde gerek tarımda

bu süreci, Türkiye İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda yaşamağa başlamıştır. Dokuma sanayiinin fabrikalaşması ve kapital yoğunluğunun artması, çalışan kadınların istihdam alanını daraltan bir etken yarattığı gibi, tarımda da, yavaş yavaş, pamuk toplama gibi hasat işlerinin makineleşmesi benzer bir etki yaratacaktır. Unutulmaması gereken bir nokta, imalat sanayiinin dinamik kesimlerinin üretim sürecinde(42) kadın işçi kullanılmadığı, kadınların gelişme hızı düşük olan ve emek-yoğun teknoloji kullanan —haşta dokuma-giyim sanayii, ambalaj-paketleme işlemleri— faaliyetlerde yoğunlaştığıdır. Aynı durum, tarımda geçerlidir. Buna karşılık, bu faaliyetlerin kapital yoğunluğu arttıkça, işsiz kalan kadınların gelişme hızı yüksek hizmetler kesiminde iş bulabileceği; yakın geçmişte de gözlenen olgunun bu olduğu ileri sürülebilir. Ne var ki hizmetler kesiminde çalışan kadınların önemli kısmı (% 41) vasıflıdır; vasıfsız ya da orta vasıflı işgücü kullanan birçok hizmetlerde (restoranlar, kafeteryalar, kahvehaneler, çayhaneler, oto tamirhaneleri, kentiçi-kentlerarası ulaştırma, benzin istasyonları, koruma hizmetleri vb.) Türk toplumu kadın işçi istihdamına henüz alışmamıştır; bunlar, «erkek» faaliyetleridir. Hattâ, belki kadınların kendileri de bu işlerde çalışmak eğiliminde değildir. Bundan ötürü, hizmetlerde kadın çalışmasının bugün de yoğun olduğu ve vasıflı işgücü kullanan faaliyetlere, vasıflı kadınlar daha büyük oranlarda girecektir. Buna karşılık, özellikle vasıfsız, hattâ orta derecede vasıflı kadınlar için hizmetler kesimi, çok büyük iş olanakları göstermiyor gibidir. Bu bakımdan, toplumun düşük gelirli sınıflarında kadın çalışması yoluyla aile gelirini artırmak olasılığı da çok yüksek gözükmemektedir; işsizlik, çalışmak isteseler de yaygınlaşacak gibidir(43). Vasıfsız kadınlar da (kentlerde) bugün düşük olan İKO gelir bölümünü olumsuz etkilediği gibi, çalışmak istediklerinde de, işsizlik aynı ters etkiyi yaratacaktır.

Gelir bölüşümü üzerindeki bir diğer olumsuz etki, gelir-eğitim ve İKO arasındaki ilişkiye bağlıdır. Ailenin gelir düzeyi (erkek çocuklara oranla çok daha büyük ölçüde) kız çocukların eğitim düzeyini belirlemede rol oynamaktadır; kadınların İKO ise, eğitim düzeyi yükseldikçe artmaktadır. Öyleyse, orta veya daha yüksek gelir düzeyindeki ailelerin kızları daha iyi eğitilip, çalışma hayatına girip, aile gelirini yükseltme olanağına daha fazla sahiptir. Kızlarını ilkokul ötesinde pek okutamayacak düzeydeki ailelerin kızlarıysa, bu olanağa daha düşük ölçüde sahiptir. Aileler, eğitim giderine karşılık, kızların aile gelirine katkısını —orta düzeydeki eğitimde— elde etme durumuna, ancak çok küçük ölçülerde sahiptir.

Üniversite giriş imtihanlarıyla ilgili veriler, bu görüşü desteklemektedir: Köy kökenli kızlar, yarışan toplam öğrencilerin % 2,6'sı, kızların % 11,7'sidir; oysa köy kadınları, toplam köy nüfusunun % 51'idir(44). Sınavdaki başarının aile geliriyle doğru orantılı olması da (en yüksek gelirli grup hariç) buna eklenmelidir(45). Bundan ötürü, köy kızlarının yüksek öğrenim yaparak bir meslek edinmesi olasılığı çok düşüktür.(46). Daha iyi gelirli aile kızlarıysa, daha iyi eğitilmekte ve bunun sonucu çalışma hayatına girme olasılığı artmakta, ailenin gelir düzeyini daha da yükseltebilmektedir. Düşük gelirli eğitilmemiş kadınlarla eğitilmiş kadınların doğurganlık farkları ve evlenmelerin, toplumda sınıflararası olmaktan çok sınıf-içi olduğu düşünülürse, yığımlı etkilerin sonuçları daha iyi anlaşılır; şöyle ki, orta ve daha yukarı gelirli aile kızlarının sosyo-ekonomik durumunu iyileştirme olasılığı, diğerlerinden daha yüksektir. Aynı etkiler, düşük gelirli (özellikle köy kökenli) aile kızlarının sosyo-ekonomik statüsünü iyileştirmeyi engelleyecek yönde birikimlidir: İleri düzeyde eğitilme olasılığının düşüklüğü, çalışma hayatına girerek aile gelirini artırma olasılığını düşürür; sınıfıçi evlenme, sınıf statüsünü pekiştirir; bu sınıfta, örgütlü-modern kesimde çalışmayan kadınlarda çocuk sayısının yüksekliği, aile gelirini çok kişi arasında böler; yeni kuşak kızların eğitim olasılığı azalır; anasının ise düzenli-devamlı çalışma olanağı bulamadığı için, iş yerinde eğitim yoluyla meslekî ilerleme olasılığı düşer vb... Kısacası, bir kere farklı toplumsal sınıflarda yaşama geldi mi, bu kadınların sosyo-ekonomik statüsü arasındaki farkın büyüme olasılığı, azalma olasılığından daha fazladır. İkili toplumsal yapı, böylece, yalnız kadın-erkek arasında değil, kadınların kendilerinin arasında da sürüp gider.

SONUÇ

Bu incelemede Türk kadınının çalışma hayatındaki payı, yeri ve işlevi toplumun evrim süresince «zaman» boyutu ile ve farklı toplumsal sınıflardaki «kesit» görüntüsüyle ele alınmıştır. Kadının sosyo-ekonomik statüsü de çalışma hayatına katılıp katılmaması; eğer katılıyorsa katılma biçimi ve emeğinin ürününe kendisinin sahip çıkıp çıkmadığı; eğitim düzeyi; varolan ekonomik faaliyet alternatiflerinin kadınlara ne ölçüde açık bulunduğu gibi öğeler çerçevesinde düşünülmüştür.

İncelemede sayıların ortaya koyduğu somut gerçekler şöyle özetlenebilir: i) Türk kadınının piyasalaşmış ekonomik faaliyetle katılma oranı

henüz çok düşük ve girebildiği iş alternatifleri oldukça sınırlıdır. Kentlerde çalışan nüfus içinde kadınların oranı son yıllarda dahi % 11 in üstüne çıkamamış, ayrıca «kadın işi» sayılan sınırlı faaliyet alanlarına yığılmağa devam etmişlerdir. ii) Kadın, ister tarımda «ücretsiz aile işgücüsü», ister kentte ücretli işçi statüsünde olsun, erkekler tarafından istihdam edilmektedir. Karar alma sürecine katılmak bir yana, çoğunluk çalışmasının ürününe sahip çıkma ve bunu harcama özgürlüğüne dahi sahip değildir. iii) Kadınların eğitim düzeyi erkeklere oranla çok geridir. Okuryazarlık ve ilkokuldan daha yüksek eğitim kademelerine geçildikçe, kız çocukların toplam öğrenciler içindeki payı giderek azalmaktadır. Oysa, (tarım bir yana) eğitim düzeyiyle iş hayatına katılma arasında pozitif bir bağlantı vardır. Eğitim düzeyi yükseldikçe doğurganlık azaldığı için, kadının özgürleşmesine dolaylı bir katkısı da vardır. iv) Kadınların vasıflarının düşüklüğü ve yoğunlaştırdıkları faaliyetlerin türü, ortalama ücretlerin erkeklerinkinin altında kalma nedenini açıklayan başlıca etkidir. Sosyal güvenlik olanaklarından yararlanma açısından da, kadınlar erkeklerin çok gerisindedir. v) Köyde, ücretsiz aile işgücü statüsüyle tarımsal faal nüfusun yarısını oluşturan kadın, kente geldiğinde çalışma hayatının dışında kalmaktadır. Bu da, bir yandan kentleşmeyi izleyerek doğurganlık oranının azalmasını sınırlamakta, bir yandan da bağımlı nüfus oranını yükseltmektedir. vi) Yüksek düzeyde eğitilmiş kadınların saygınlığı olan bir kısım (tıbbî hizmetler, eğitim gibi) mesleklerdeki faal nüfusun üçte birine yakın bir paya sahip olduğu da bir gerçektir. Genellikle orta ve üst gelirli, kültürlü ailelerden gelen bu kadınlarla, tabandaki (özellikle köylü) kadınları arasında her bakımdan derin bir uçurum vardır.

Türk kadını, Cumhuriyetten bu yana, hukuk düzeyinde erkeklerle eşit duruma gelmiştir. Bugün kadını erkeğin iradesine tâbi kılan pek az kanun maddesi kalmıştır. Konumuzu doğrudan ilgilendiren biri de, kadının ev dışında çalışmasını eşin açık, ya da zımnî iznine bağlayan Medenî Kanununun 159 cu maddesidir. Ne var ki toplumun gerçekleri, hukuk düzeyindeki eşitlik ilkesinden çok farklı bir görüntü içindedir. Çok iyi eğitilmiş bir azınlık dışında, kadınların erkeklere bağımlılığı sürüp gitmektedir. Türkiye'nin kadınların iş hayatına katılmasını kolaylaştıracak alt yapısı eksik, işsizliği yoğun ve gittikçe yoğunlaşan bir yeni gelişen ülke olması yanında, İslâm kaynaklı kültür mirası da bu toplum gerçeğinde etken olsa gerekir.

DİPNOTLAR

1. Tabii, bu ideolojinin temelinde ekonomik nedenlerin bulunduğu yadsınamaz. Ev ekonomisinin gıda maddesi, giyim eşyası ve birçok hizmet ürettiği bu dönemde, kadınların ev içi faaliyeti de üretime önemli katkı sayılmalıdır. Ayrıca kadınları evde tutmanın işsizliği azaltmak için bir yol olduğu unutulmamalıdır.
2. Toplumda kadınların statüsünün iyileştirilmesi Gülhane Hattıyla (1839), ırk, din ve cinsiyet gözetmeden medeni hakların eşit olmasının kabulüyle başlar. Toplumsal ahlakın kadınlar üzerindeki demir pençesi, böylece, salt kâğıt üzerinde olsa da, gevşemiştir. Atatürk reformlarına kadar da, kadın hukukuyla ilgili konular gündemde kalmıştır. Konunun tarihçesi için bkz. N. ABADAN-UNAT.
Türk kadınlarının tarihsel gelişimi için diğer bir kaynak, Cumhuriyet gazetesinin 1975 yılında açtığı (Yunus Nadi) yarışmasında ilk üç ödülü kazanan araştırmalardır: F. ve T. Tayanç, «Tarihsel gelişimi içinde kadının toplumdaki yeri ve 20 yy. Türkiye'sinde kadın»; Özgül Erten, «Yaşadığımız yy.'da Türk kadınının yeri»; Jale Candan, «Kadının Öyküsü; Dünyada, Türkiye'de dün ve bugün.»
3. Bir yabancı gözlemci, «Türkiye'de kadınların statüsünden bahsetmenin yersiz ve çağdışı sayılması gerektiği»ni söylüyor. Bununla beraber, «kent yaşamındaki ilerleme, toplumsal devrimin amaçlar bütününün sadece kısmi bir gerçekleşmesidir.» diyor R. F. Woodsmall, *Women and the New East*, The Middle East Institute, Washington D. C. 1960, s. 4.
4. Örnek olarak ABD'yi verelim: Bu ülkede kadınların toplam işgücündeki payı 1890'da % 22, 1950'de % 33,3, 1968'de % 37,1'dir. *Handbook on Women Workers: 1969* U. S. Department of Labor, S. 10. Bu oran 1970'in başında W 40'ı geçmiştir.
5. Bununla beraber, toplam faal kadınların oranı olarak tarım - dışı faaliyetlerde çalışan emek arzı eğrisi reel gelir zaman içinde artarken pozitif eğilimlidir.
6. Yeni gelişen ülkelerde ücretsiz aile işgücü statüsünde tarımda çalışan kadınların işgücü rakamlarına dahil edilmesi, zaman ve mekân içi karşılaştırmalarda bazı yanlışlara yol açıyor. Çünkü, bazı ülkeler bunları işgücü rakamlarına dahil ettiği halde, bazıları etmiyor; bazı ülkeler de bir sayım yılında dahil ettiği halde diğerlerinde etmiyor. (Bu tutumun yolaçtığı değişikliklerin çapı için bkz. E. Boserup «Women's Role in Economic Development» New York, 1970, s. 10). Türkiye'de bu statüde tarımda çalışan kadınlar, dalma tarım işgücüne dahil ediliyor. Dolayısıyla, tarım işgücünde zaman serisi tabanlı lerinde tutarsızlık ortaya çıkmıyor; ancak, üretim kesimleri ya da ülkeler arası karşılaştırmalarda bazı tutarsızlıklar olabilir. DPT, son yıllarda, bir milyon kişinin gizli işsiz olduğu tahminiyle, tarımsal işgücü rakamlarından bu bir milyon indirmektedir; fakat, bunların kadın veya erkek olduğu hakkında bir açıklama yapmamaktadır.
7. Kadınların emek piyasasında işgücü arzı yalnız kendi ücretlerine değil, aile geliri, çocuk sayısı, ücret elde etmeleri için yapmaları gereken ek masraflara da bağlıdır.
8. Evlenme ve doğurganlık ile iş piyasasına katılma arasındaki negatif korrelasyon kesin olmakla beraber, nedensellik ilişkisinin hangi yönde işlediği belli değildir; kadınlar evlenemedikleri için iş piyasasına katılmak zorunda mı kalmaktadır, yoksa çalışmak, bağımsız olmak isteği mi evlenmek veya çocuk yapmaktan kendilerini alıkoymaktadır?
9. Batı Avrupa'daki Türk işçilerinin sayısı, 1962-77 yılları arasında dışarı gönderilenlere ait (kümülatif) yığılım rakamıdır.
10. Tabii, listedekiler, yurt içinde çalışanlara ek bir rakam değildir. Bu ikisi, kıyamen veya tamamen birbirleriyle çatışık olabilir.
11. İş Kanunu kadınların toprak altında çalıştırılmasını yasakladığı için, madencilikte çalışan kadınlar üretimde değil, fakat idari bölümlerde istihdam ediliyor olmalıdır.
12. Mesleki ayrışım endeksi şöyle hesaplanır:

$$L^1 = \frac{\sum_{i=1}^n (x_1 - x_2)}{n}$$

formülünde x_1 o meslekte erkeklerin oranı, x_2 kadınların oranı, n meslek sayısını gösterir. Ayrışım endeksi, kadın ve erkeklerin faaliyetler arasındaki dağılım farkını; yoğunlaşma da, herbir meslekte cinsiyete göre oransal büyüklüğü ölçer (M.H. Stevenson, «Relative Wages, and Sex Segregation by Occupation» Sex, Discrimination and the Division of Labor (ed. Cynthia B. Loyd) Colombia University Press 1975 içinde, S. 182.
13. 1475 sayılı İş Kanununun 68. maddesi, küçük erkek çocuklarla her yaşta kadınların toprak ve su altında çalışmasını ve kadınların gere içinde çalışmasını yasaklamaktadır. Aynı yasaklama zahmetli, tehlikeli ve zehirli faaliyetlerde de geçerlidir. Gerekçe, ka-

TÜRK TOPLUMUNDA KADIN

- dınların üreme işlevini yerine getirmelerinin engellenmemesidir. Burada, İş Kanunundaki yasaklamanın ideolojik temelleri konusunda şu soru akla geliyor: Acaba, bu gerekçenin kadınları yüksek ücretli faaliyetlerden uzak tutma gibi ekonomik bir temeli de var mıdır?
15. Toplam yıllık ücret ödemelerini toplu iş sözleşmesiyle kapsanan kadın işçilerin oranı, işçi başına kapital, faaliyetin rekabet veya monopol derecesine bir gösterge gibi bağımsız değişkenlerin fonksiyonu olarak çoklu bir regresyon denkleminde hesaplamak yerinde olabilirdi. Ancak, bağımsız değişkenler arasındaki ilişki derecesi çok yüksektir; dolayısıyla, basit korelasyonla yetindik. Ayrıca, rekabet ve monopol derecelerine gösterge bulmak da kolay değildir.
 16. Sosyal Sigorta 15 yaşından yukarı yaştaki işçileri kapsar. Daha küçük yaştaki işçileri kapsayacak çiraklık kanunu Parlamentodan henüz geçmemiştir.
 17. Ücretsiz aile işgücü dahil, tarımda çalışan başına katma değer diğer kesimlerdekini % 20'si kadardır.
 18. Çünkü, tarımdaki toplam çalışanlar içinde ücretli işçi % 4,5 kadardır.
 19. Kadınlar gelirin harcanması üzerinde daha etkili olabilseydi, ailenin refahı mutlaka daha fazla olurdu. Herhalde, tütün ve alkole daha az, beslenme ve ev bakımına daha fazla olurdu. Herhalde, tütün ve alkole daha az, beslenme ve ev bakımına daha büyük pay ayrılırdı.
 20. Başlık parasına, gelinin altesine bir ücretsiz işçiden yoksun kalmalarını telâfi edecek kaynak diye de bakılabilir. Bu gelenek, Türkiye dışındaki diğer İslâm ülkelerinde de yaygındır; fakat eski bir Türk geleneğinin izlerini de taşır. Bu geleneğin amacı, evlilik anlaşmasının barışçı yollarla yapılmasını sağlamaktır. Nihat Aytürk «Kadın ve Başlık Sorunu» Milliyet gazetesi, Temmuz 21, 1977.
 21. Aile sistemiyle başlık parasının ödenmesi arasındaki ilişki, Serim TİMUR, «Türkiye'de Aile Yapısı» Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1972, Tablo 37'de ortaya konmuştur. Ancak, bu tablo, aile sisteminin çok, yerleşme alanının daha etkili olduğunu gösteriyor. Köylere gidildikçe, başlık parası alan ailelerin oranı artarken, metropollere geldikçe çok azalmaktadır.
 22. Emek - yoğun teknolojiye, ürün veya kapital birimi başına kullanılan emek yüksektir. Büyük aile düzenindeki bir köylü aile işletmesinde, maliyeti geçimlik giderlerinden ibaret olan ve bir çoğu ailece üretilen mallarla ihtiyacı karşılanan, çok sayıda ücretsiz işgücü bulunur. Böylece birim üretim maliyeti düşer; çünkü, aile üyelerinin emeği maliyet giderine dahil edilmez.
 23. Çok - eşli evlilik, nüfus verilerini toplayan görevlilerden, yasak olduğu için, saklanıyor olabilir. Nitekim, «başlık» parası ödenmesi de kanunca yasaklanmış olduğu halde, Serim TİMUR'un yaptığı çalışma, Türkiye çapında ailelerin % 53,1'inin kız evlenirken bu parayı aldıklarını gösteriyor. Bundan ötürü, resmi nüfus istatistiklerinde çok - eşli evliliğin kanıtlanmasına yarayacak veriler bulunması olanaksızdır.
 24. Kadınların eğitim kurumlarındaki oransal payı ve toplam öğrenci sayısı ile ilgili, G. KAZGAN «Türkiye'de Kadın Eğitimi ve Kadın Çalışması» Toplum ve Bilim Yaz 1978'de verilmiştir.
 25. Eğitim düzeyi ile İKO arasındaki ilişki ABD'nde de gözlenmektedir: dört yıldan az eğitim görmüş kadınlarda, evli ise % 19, bekârsa % 78 olan İKO, 17 yıldan fazla eğitim görmüşlerde, evli ise % 61, bekârsa % 94'e yükselmektedir. E. James, «Income and Employment Effects of Women's Liberation», Sex, Discrimination, a.g.e. içinde.
 26. Ulaştırma masrafı, giyim masrafındaki artış, ev dışında yemek masrafı da bunlara eklenmelidir.
 27. Salt ev işi yapan kadınlar, aile için giyim eşyası dikme veya örme, birçok gıda maddesini evde hazırlama, alışverişi daha ucuza yapabilmek için çarşı pazar dolaşma gibi işlere zaman ayırabilir. Resmî ilk ve orta okulların «yarı gün» olması da, annelerin evde kalmasını zorlayan bir nedendir; çünkü bütün gün süren özel okullar çok pahalıdır. Anne evde olmadığında, yarı günlük okul sisteminde, çocukların başboş kalması önemli bir sorundur.
 28. Türk Medeni Kanunu, bir kız ev dışında çalışacağı zaman babanın iznini gerektirmediği halde, evli kadın için açık ya da zımni iznin bulunmasını şart koşar (madde-260). Bununla beraber, toplumsal gelenekler itibarıyla, baba hegemonyasının eşinden çok farklı olduğu söylenemez.
 29. Bu anketin sonuçları için bkz: Gülten KAZGAN, a.g.e.
 30. Söz konusu ankete tâbi kız öğrencilerin ancak % 55,9'u üniversiteye bir meslek edinmek ve çalışmak amacıyla geldiğini belirtmiştir. % 26,2 de, çalışıp çalışmama kararını ailenin

İŞ GÜCÜNE KATILMA - EĞİTİM - PLANLAMA

- Seçim durumuna göre saptayacağına söylemiştir. Birinci oran, Edebiyat Fakültesi öğrencilerinde çok düşük, sosyal bilim fakülteleri ve İTÜ'nde daha yüksektir. Oysa, Edebiyat Fakültesinde toplam yüksek öğrenimdeki kızların % 8'i bulunduğu halde, bunlar ankette eşit tartı almıştır; oranı düşüren bu etkidir.
31. Üniversite giriş imtihanında yarışan kızların sadece % 11,7'si köy kökenlidir, yani, toplumun en fakir kesitindedir. Diğer taraftan, imtihanda başarı ile aile geliri arasında doğru orantılı bir ilişki gözleniyor. T. ÇAVDAR, D. TUMAY, T. YURTSEVEN, «Yüksek Öğrenimi Başaran Öğrenciler (1974 - 75) : Sosyo - Ekonomik Çözümleme», DPT, Ekim 1976, Ankara, Tablo 30, s. 86.
32. Bağımlı nüfus oranı, faal bin kişi başına düşen çalışmayanları gösterir.
33. Tarım veya ev sanayii gibi geleneksel işlerde çalışma ile modern faaliyetlerde çalışma arasında, doğurganlığa etki itibarıyla önemli farklar vardır. Birincilerde, doğum oranını sınırlamak için herhangi bir baskı olmadığı halde, ikinci tip işler bu baskıyı yaratır; nedeni de, iş disiplininin sıklığı ve çocukların anaya yardımının olanaksızlığıdır. Baran TUNCER; «Ekonomik Gelişme ve Nüfus» Hacettepe Üniversitesi yayını Ankara, 1976, s. 136.
34. Doğurganlığı azaltmak yönünde, eğitim kadar modern faaliyetlerde çalışmanın da etkili olduğu istatistikî araştırmalarda saptandığı halde, kentleşme için böyle kesin ve güçlü bir bulgu yoktur. B. TUNCER, a.g.e. 114 - 142.
35. B. Avrupa'daki durgunluk, 1973 sonrası yıllarda dış dünyaya işçi yollayarak işsizliği azaltma olanaklarını Türkiye'de kısıtladı. Bunu izleyen yıllarda, Türkiye'de de durgunluğun artması üzerine işsizlerin oranı faal nüfusun % 15'ini aştı.
36. İstanbul'un fakir 'skân bölgelerinde yapılan bir araştırma, kadınların sadece % 5,2'sinin ev dışında çalıştığını gösteriyor. Orhan TUNA, İstanbul Gecekondu Önleme Bölgeleri Araştırması», i.Ü. İktisat Fakültesi, İstanbul 1977, S. 41, Tablo 1.
37. Farklı eğitim kurumlarından mezuniyetin getirisi için yapılan hesaplar şu rakamları veriyor: Teknik öğrenim % 21 - 3; İse % 23 - 5; üniversiteden mezuniyetin özel getirisi % 25 - 7; toplumsal getirisi % 8 - 9. Anne Krueger, «Turkish Education and Manpower Development: Some Impressions; Essays on Labor Force and Employment in Turkey 1971 içinde (ed. Dr.R. Miller), s. 249.
38. Kadın - erkek nüfus arasındaki farkın en büyük olduğu bölge, Doğu - Anadolu'nun «az gelişmiş» illeridir; kenti nüfus içinde kadınların oranı bu illerde % 40'a düşmektedir. Oysa, ülke oranı (% 46 - 7) civarındadır.
39. Erkek nüfusun çoğunluğu oluşturduğu kentlerin Afrika ve Asya'da yaygın olduğu anlaşıyor. Bu tür kentler kadınlar için (genel - evler, barlar gibi) çeşitli tuzaklar hazırlar. E. Boserup, a.g.e., s. 87 - 101.
40. İş değişim endeksinin üst tavanı, 100 bölü İKO'dır. İKO ne kadar düşükse, bu endeksin de o kadar yüksek olması, kesin olmasa da, olasıdır. Beth Niell, «Geographic Immobility and Labor Force Mobility: A study of female unemployment» Sex, Discrimination a.g.e. içinde, S. 81. Kadınların iş değişim oranını hesaplamak için elde yeterli veri yoktur. Ancak, üst tavan çok yüksek (100/10) 1000 gibi bir katsayıdır.
41. Vasıfsız kadınlar, ev içinde ve dışında ağır bir çalışmayı yükümlenmek bahasına, aile gelirini artırmak baskısı altında çalışma hayatına girmektedir. Aile geliri biraz artınca (ya da çocuk sayısı artınca) işten ayrılmakta, şartlar elverişli olunca, tekrar iş piyasasına girmektedir. Bu da, işdeğişim oranını yükseltirken, çalışma hayatını kısaltmaktadır.
42. Dinamik imalat faaliyetlerinden kastettiğimiz, malları için gelir elastikiyeti yüksek, teknolojik değişmesi hızlı olan ara mallar ve yatırım malları sanayileri ile dayanıklı tüketim malları sanayileridir.
43. Buna bir örnek, yüksek, hattâ orta gelirli ailelerde ev işlerinde makineleşmenin artmasını izleyerek, sürekli yardımcı kullanma gereğinin ortadan kalkmasıdır.
44. T. ÇAVDAR, D. TUMAY, T. YURTSEVER, a.g.e. S. 17, Tablo 3.
45. En üst gelir düzeyindeki aile çocuklarında başarı oranının düşmesi, çiftçi ve sanayici çocuklarıyla ilgilidir. Herhalde geliri emek yerine toprak ve kapitalden kaynaklanan en üst gelirli ailelerde, çocukların bir meslek edinerek sınıf atılma dürtüsü azalmaktadır. Fakat bu durum, diğer meslek grupları için geçerli değildir.
46. Erkeklerde toplumsal akışkanlık kadınlardan daha yüksektir. Yine Üniversite Giriş İmtihanlarından verilere dayanalım: Köy kökenli erkekler toplam erkeklerin % 35,7'si ve toplam adayların % 27,7'sidir; bu son oran, köy kökenli kızlar için % 2,6'dır. Diğer bir deyişle, köy kökenli erkek çocukların yüksek öğrenim göremek toplumsal sınıf atılma olasılığı, köy kökenli kızların 10 katından fazladır. Bu da, yukarı doğru toplumsal akışkanlığın erkeklerde, kadınlara oranla çok daha fazla olduğunu gösterir.

T A B L O I

15 + YAŞTAKİ KADINLARIN İŞGÜCÜNE KATILMASI

1950 - 75 (%)

Toplam Faal Nüfusta

Tarım - dışı Faal Nüfusta

Yıllar	15 ve + Yaşta kadın- lardan İşgücüne katılan %	Toplam İşgücünde kadınların payı %	15 ve + yaştaki nüfusta toplam faal nüfusun payı %	15 ve + yaş- kl faal nüfusta faal kadınların payı %	15 ve + yaştaki faal kadınlarda tarım dışı faal kadınların payı %	15 ve + yaştaki		1968 fiyat- lariyle kişi ba- şına gelir TL.
						toplam faal nüfusta	tarım dışı fa- al nüfusun payı %	
1950	81,5	47,0	88,4	10,0	3,5	17,8	1848	
1955	72,0	43,1	83,7	9,9	3,9	19,8	2349	
1960	65,3	40,3	79,6	9,3	4,7	26,5	2550	
1965	56,2	37,9	74,1	7,1	4,0	28,2	2879	
1970	45,3	37,5	60,1	10,8	10,0	34,8	3507	
1975	37,0	35,2	51,8	11,0	10,4	37,8	4532	

Kaynak : Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE)
Nüfus Sayımları, Ankara

TABLO II

İller İtibariyle İşgücüne Katılma ve Kadınların Eğitim Düzeyi (1970)

Gelişmiş İller	İşgücüne katılma		Okur - Yazarlık	Bir Okuldan Mezun Olanlar	Kentlere Göç		İlin sosyo - eko- nomik gelişme düzeyi (Endeks)
	E	% K	(K) 6 + yaşta ki kadınların	(K) %	E	% K	
İstanbul	73,7	16,5	71,8	55,7	74,5	16,0	250,6
Ankara	72,8	29,8	62,7	49,6	70,9	18,1	204,8
İzmir	79,1	34,0	68,5	51,0	75,7	23,8	166,3
Adana	75,3	39,1	54,4	34,8	77,5	19,6	127,5
Bursa	83,1	44,8	63,6	44,8	82,0	23,7	105,4
Eskişehir	76,6	38,5	60,0	51,4	74,9	18,6	118,7

Kaynak : Nüfus için, DIE, 1970 Sayımı; İllerin Sosyo - Ekonomik gelişme düzeyi için Dr. Barlas Tolon, «Türkiye'de İller İtibariyle Sosyo - Ekonomik Gelişme Endeksi, 1963 - 70», Devlet Planlama Teşkilâtı, Ankara İşgücüne katılma oranını gösteren 1. ve 2. sütun, 15 + yaşta ki erkeklerin ve kadınların oranıdır.

TABLO III

Kadın İşgücünün Mesleki Dağılımı (O Meslekteki Toplam İşgücünde Oran Olarak) 1970 - 5

Kadın İstihdamının Maksimum Olduğu Meslekler	Toplam İşgücünde Kadınlar %	Kadın İstihdamının Minimum Olduğu Meslekler	Toplam İşgücünde Kadınlar (%)
Tarım	50	Madencilik	4
Tütün sanayii	57	İnşaat	1
Dokuma - giyim	30	Mobilya	3
Gıda - içki	25	Metal	2
Kimya	22	Otomotiv	2
Elektrik Makineleri	17	Makine	3
Öğretim	34	Petro - Kimya	3
Bankacılık	34	Ulaştırma - Haberleşme	3
Tıbbi hizmetler	30	Satıcılar ve ilgili hizmetler	1
Fizikçiler, kimyacılar ve ilgili hizmetler	20	Koruyucu Hizmetler	1

Kaynak : Nüfus Sayımları, DIE

TABLO IV

Üretim Faaliyetleri İtibariyle 15 ve + Yaştaki Faal Erkek ve Kadınların Dağılımı (%) 1955 - 75

Faaliyetler	1955		1960		1965		1970		1975	
	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Tarım	63,5	95,6	61,2	95,0	58,4	94,1	52,6	89,0	50,1	88,2
Sanayi	12,6	2,3	14,5	2,7	16,0	1,5	17,0	5,4	15,7	3,9
Hizmetler	13,8	1,6	16,0	1,9	16,4	2,6	27,6	4,7	30,1	7,7
Diğer tanımlanmamış	10,1	0,5	8,3	0,4	9,2	1,8	2,8	0,9	5,9	0,2
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Not : Sanayi kesimi madencilik, imalat, inşaat ve elektrik - su - gaz alt kesimlerini; hizmetler kesimi de ticaret, mali kurumlar, sigortacılık, ulaştırma, haberleşme, kamu ve özel hizmetleri içerir.

Kaynak : Nüfus Sayımları, DIE

TABLO V**Üretim Faaliyetlerinde Faal Nüfusun Erkek ve Kadın Olarak Dağılımı (%) 1955 - 1975**

Faaliyetler	1955			1965			1970			1975		
	E	K	Toplam	E	K	Toplam	E	K	Toplam	E	K	toplama
Tarım	46,6	53,4	100	50,4	49,6	100	49,5	50,5	100	50,0	50,0	100
Sanayi	87,1	12,9	100	94,4	5,6	100	83,4	16,6	100	85,5	11,5	100
Hizmetler	92,4	7,6	100	97,4	8,6	100	90,8	9,2	100	87,4	12,6	100

Kaynak : Nüfus Sayımları, DIE

TABLO VI**Kadınların Mesleki Ayırışım Endeksi
(1955 - 1975)**

Yıl	Endeks
1950	32,50
1960	33,80
1965	35,25
1970	36,65
1975	39,95

Kaynak : Nüfus Sayımları, DIE, Hesaplama yöntemi için bkz. bu inceleme not 13.

TABLO VII

Toplam İşçi Endeksi (1955 = 100) Kadın İşçilerin Oranı ve Sigortaya Tabi Kadın İşçi Ücretlerinin Erkek Ücretlerine Oranı (Türkiye Ortalaması)

Yıllar	İstihdam Toplam (1955 = 100)	Kadın (%)	Kadın (Sayı)	Ortalama Günlük Ücret
				Kadın/Erkek (*) (%)
1955	100	12,2	64,892	65,3
1960	116,5	11,3	70,036	67,9
1961	129,1	11,2	76,861	68,2
1962	127,6	9,4	63,952	73,5
1963	133,4	9,2	65,363	72,4
1964	143,5	8,8	67,736	77,4
1965	168,0	11,6	104,278	81,4
1966	186,0	10,6	105,540	80,2
1967	200,6	10,2	109,256	80,2
1968	226,2	9,6	115,184	81,7
1969	236,7	8,7	109,975	83,1
1970	246,3	8,9	117,284	91,8
1971	263,5	8,3	116,449	87,2
1972	286,0	9,8	135,663	85,2
1973	309,3	8,7	131,860	54,3
1974	337,6	9,2	152,316	74,7

(*) Sosyal sigortaya tabi işçilerin ücretleriyle ilgili olduğu için, tüm kadın işçilerin nisbi ücretlerini göstermez.

Kaynak : İstatistik Yıllığı, DIE

Sosyal Sigortalar Kurumu verilerinden

TABLO VIII

İstihdam Statüsüne Göre Faal Nüfusun Dağılımı (%)

Yıllar	Ücretli İşçi		İşveren ve kendi hesabına çalışan		Ücretsiz alle İşçisi		Toplam	
	E	K	E	K	E	K	E	K
1955	22,3	3,8	48,3	4,7	29,4	91,4	100	100
1960	30,2	4,9	48,1	7,0	21,7	88,1	100	100
1965	32,8	5,9	48,4	4,5	20,8	01,2	100	100
1970	38,4	10,2	40,2	7,6	21,3	82,9	100	100
1975*	38,1	9,4	39,3	3,7	21,9	86,6	100	100

Kaynak : Nüfus Sayımları, DIE

(*) 1975 yılı rakamları 12 ve artı, daha önceki sayımlar 15 ve artı yaşta nüfusu kapsar.

TABLO IX**6 ve Artı Yaştaki Erkek ve Kadın Nüfusun Oranı Olarak
Okur - Yazarların Oranı (%) 1927 - 1975**

Yıllar	Toplam	Erkek	Kadın
1927	10.6	17.4	4.6
1935	19.2	29.3	9.8
1940	22.4	33.9	11.2
1945	29.0	41.9	16.1
1950	32.8	45.7	19.8
1955	40.9	55.8	25.5
1960	39.5	53.6	24.8
1965	48.7	64.0	32.3
1970	54.6	68.9	40.0
1975	61.5	74.8	48.0

Kaynak : Nüfus Sayımları, DIE**TABLO X****Kadınların Eğitim Düzeyi: Toplam Diploma Alanlar
İçinde Kadınların Oranı (%) 1930 - 1970**

Yıllar	İlkokul	Ortaokul	Lise	Mesleki ve Teknik Okullar	Üniversite
1930-1	28.3	26.1	22.4	30.8	6.0
1940-1	26.4	26.3	21.3	42.2	20.7
1950-1	30.1	26.1	21.4	20.9	20.7
1960-1	33.2	27.6	27.8	23.5	19.3
1965-6	35.4	27.8	26.6	—	24.6
1970-1	38.6	28.5	30.3	35.0	19.3

Kaynak : Nüfus Sayımları, DIE

TABLO XI

**Eğitimsiz ve Her Eğitim Kurumundan Diploma Alanlar
Arasında İKO (1975'de 12 ve artı Yaştaki Kadınlar)**

Eğitim Düzeyi	Eğitimsizler ve Diploma Alanlar (000)		Toplam İşgücüne Katılanlar (000)		Tarım Dışı İşgücüne Katılanlar (000)	
				2/1 %		3/1 %
Okur-yazar değil	8.583.3	3.678.8	42.9	114.5	1.3	
İlkokul	4.595.7	1.622.8	35.3	218.5	5.0	
Ortaokul	525.8	85.6	16.3	65.7	12.5	
Lise	240.4	77.6	32.3	72.0	30.0	
Mesleki	193.1	110.8	57.4	108.5	56.2	
Daha yüksek	67.9	48.5	71.4	47.0	76.0	
Toplam	5.622.9	1.945.3	34.7	626.2	11.2	

Kaynak : 1975 Nüfus Sayımı, DIE

TABLO XII

**Tarımda ve Toplam İşgücünde Faal Kadınların Eğitim
Düzeyine Göre Dağılımı (%) 1965 ve 1975**

Eğitim Düzeyi	Tarım İşgücü (%)		Toplam İşgücü (%)	
	1965	1975	1965	1975
Okuryazar değil	83.8	67.7	81.2	62.2
Okuryazar - diplomasız	4.5	5.1	4.2	4.8
İlkokul	11.1	26.7	12.0	27.4
Ortaokul ve daha yüksek	0.6	0.5	2.1	5.4
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak : Nüfus Sayımları, DIE

TABLO XIII

**Tarım - Dışı Kadın İşgücünün Eğitime Göre Vasıf Düzeyi
İtibariyle Tarım - Dışı Üretim Faaliyetlerinde Dağılımı (%)
(1965 — 1975)**

1965					
Eğitime göre vasıflar	Sanayi		Hizmetlerde Oran	Hizmetler	
	Sanayide oran	Sanayi içe dağılım		Hizmetler içli dağılım	Toplam
Vasıfsız	34.0	92.9	23.5	37.1	57.5
Yarı vasıflı	1.8	5.2	12.2	19.2	14.0
Tam vasıflı	0.8	1.9	27.7	43.7	28.5
		100.0		100.0	
Toplam	36.6		63.4		100.0
1975					
Vasıfsız	30.0	88.6	20.7	31.4	50.7
Yarı vasıflı	2.2	6.4	18.2	27.5	20.4
Tam vasıflı	1.7	4.9	27.2	41.1	28.9
		100.0		100.0	
Toplam	33.9		66.1		100.0

Kaynak : Nüfus Sayımları, DIE

«Vasıfsız» kavramı okur - yazar olmayan, diplomasız okur - yazar ve ilk okul mezunlarını içerir.

«Yarı - vasıflı» deyimini, orta okul ve lise mezunlarını kapsar.

«Tam vasıflı» sınıfına, meslek okulu ve yüksek öğrenim kurumu mezunları dahildir.

TABLO XIV

(0 - 14) Yaştaki (Kız ve Erkek) Çocukların ve (15 ve artı) Yaştaki Kadınların Bağımlılık Oranı

Yıllar	Bağımlılık Oranı	
	Çocuklar	Kadınlar
1950	0.713	0.197
1970	0.859	0.393

Kaynak : Çocuklar için, DPT «Toplumsal Yapı Araştırması, 1950-70 Tablo 3, Ankara, 1977
Kadınlar için, Nüfus Sayımları verileri
Bağımlılık oranı (000) faal nüfusa düşen bağımlı nüfusun oranını gösterir.

TABLO XV

Doğurganlık Oranı, Çalışma ve Eğitim Düzeyi İlişkisi

Eğitim düzeyi	Ortalama	İşgücüne katılma ve eğitim	Ortalama
	Canlı doğum		canlı doğum
Okur - yazar değil	4.2	A) Okur-yazar olmayıp, çalışmayan	
Diplomasız okur - yazar	3.2		
İlk okul	2.8	Kırlar	4.3
Orta okul, lise, meslek okulu	2.0	Kentler	4.0
Üniversite	1.4	B) Okur-yazar olup, çalışan	
		Kırlar	3.6
		Kentler	2.3

Kaynak : Birinci sütun için, Serim Timur, «Socio - Economic Determinants of Differential Fertility in Turkey», Hacettepe Nüfus Etüdüleri Enstitüsü, Ankara 1971
İkinci sütun için, «1968 Aile Yapısı ve Nüfus Sorunları Araştırması; Hacettepe Nüfus Etüdüleri Enstitüsü, Ankara.

TÜRKİYE'DE KIRSAL/KENTSEL KESİMDE EĞİTİMİN KADINLAR ÜZERİNE ETKİSİ

FERHUNDE ÖZBAY

Bu çalışmada eğitimin kadınlar üzerindeki etkisi incelenirken yalnızca formal eğitim diye adlandırılan okul eğitimi ele alınmaktadır. Okul eğitimi ise farklı amaçları olan iki ana grupta toplanabilir. (1) Temel eğitim,(2) Orta ve yüksek eğitim.

Yazı ile iletişimin büyük ağırlık kazanması ile temel eğitim, toplumu oluşturan bireyleri bir arada tutan ve kişilerin gelişen teknolojik düzeye ayak uydurmalarını sağlayan bir araç olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle, aralarında hiç bir fark gözetmeksizin tüm nüfusun temel eğitimden geçmesi zorunlu görülmüştür. Çağımızda belirginleşen böyle bir gereksinimin sonucu temel eğitim, toplumsal hiyerşide daha alt düzeylerde olan bireylerin doğrudan iletişime katılmalarını sağladığı ölçüde onlar için yararlı olduğu ileri sürülebilir.

Mesleğe yönelten eğitim olarak da adlandırılabilen orta ve yüksek dereceli eğitimin amacı adından da anlaşılabilceği gibi kişiyi toplumsal işbölümünde bilgi ve beceri gerektiren görevlere hazırlamaktır. Bu grubun içine, temel eğitimden sonra süren, diploma veren, resmi öğrenim kurumları girmektedir.(1) Bu öğrenim kurumlarından bir kısmı bireylere kısa sürede bir meslek kazandırmaya yöneliktir. Öğretmen okulları, sanat okulları gibi, bireyi bilgi ve beceri düzeyi daha yüksek görevlere hazırlayan, yüksek okullar ve bilim uzmanlığı, doktora gibi dereceler veren mezuniyet sonrası programlardır. Liseler ise doğrudan bir meslek kazandırmayan, ancak mesleğe yönelten yüksek okullara hazırlık basamağı olarak işlev gören okullardır. Bu hazırlık devresinde bir yandan kişinin genel bilgi birikimi arttırılırken öte yandan öğrencilerin

(1) Orta okul eğitimi incelemede bu gruba dahil edilmiştir. Liseler gibi meslek kazandıran eğitim için hazırlık okulları olarak ele alınabilirler.

başarı durumlarına göre yüksek okullar için bir ölçüde seçme-eleme iş-
leni de yapılmış olur.

Toplumsal işbölümü karmaşıklaşıp, çeşitli uzmanlık dallarına ay-
rıldıkça orta ve yüksek öğrenim olanakları da artmaktadır. Ancak, temel
eğitim gibi tüm nüfusa yönelik ve standart bir eğitim sistemi burada
söz konusu değildir. Amacın farklılığından dolayı mesleğe yönelten eği-
tim, (a) gereksinimlere göre yaygınlaşan, (b) farklı bilgi ve becerilere
yönelen, ve (c) çok aşamalı bir sistemdir. Kısaca, temel eğitim bireyler
arası yeni bir eşitliğe yönelirken, orta ve yüksek eğitim bireyler arası
yeni eşitsizlikler doğurmak zorundadır.

Yüksek derecede bilgi ve beceri gerektiren mesleklerde daha az
oranda nüfusun eğitilmesi, yalnız eğitimin toplumsal maliyeti açısından
değil, işbölümünün gereği olarak da zorunludur. Bu zorunluluk, nüfus
artışı ve işgücü gereksinimlerini dengede tutan sürekli bir seçme-eleme
sürecini getirir. Temel eğitimi bitiren herkes daha üst dereceli okulla-
ra gidemez, lise öğrenimini gören herkes yüksek okula devam edemez,
yüksek okul mezunu herkes eğitimi ile ilgili bir işte çalışamaz. Seçme-
eleme sürecinin her aşamada sürmesi nedeni ile eğitim sistemi ile mes-
lek yapısı arasında tam bir uyumdan söz edilemez. Bununla beraber,
aralarında oldukça kuvvetli bir ilişkinin varlığı da yadsınamaz. Nüfus
artışı ve işgücü gereksinimi dengesini tam olarak kuramayan toplumlarda
eğitim kurumlarının bireyi mesleğe hazırlama işlevinin giderek azal-
dığı ileri sürülebilir.

Gerek temel eğitimin gerekse mesleğe yönelten eğitimin kadınlar
üzerindeki etkisini tartışmadan önce bu «etkiden» neyin anlaşıldığı açık-
lanmalıdır. Cinsiyete göre nüfusun ayrıştırılması ile ortaya çıkan kadın
ve erkek kategorilerinde, kadın ele alındığında, karşılaştırma çoğunluk-
la erkek kategorisi ile yapılmaktadır. O halde konu, eğitimin kadın ve
erkek nüfus üzerinde farklı etkilerinin olup olmadığının incelenmesi
biçiminde yeniden tanımlanabilir. Oysa, eğitimin zaman içinde kadın
nüfus üzerindeki etkisi de aynı başlık altında incelenebilir. Hatta, eği-
timin belli bir zaman kesiti içinde kadın nüfusu nasıl farklılaştırdığı da
bu başlık altında tartışılabilir önemli bir sorudur. Bu üç farklı karşı-
laştırma birbirlerinden tamamen bağımsız olmamakla birlikte eğitimin
etkisinin önemli ya da olumlu olarak yorumlanmasını değiştirebilir.

Kadının hemen tüm toplumlarda erkeğe kıyasla daha düşük sta-
tüsünde olması son yıllarda üzerinde önemle durulan bir konu olmuştur.

Kadının toplumdaki yerini belirleyen faktörleri incelemek, ve varsa değişimin derece ve doğrultusunu saptamak sosyal bilimcileri yakından ilgilendirmektedir. Bu bakış açısından hareketle, eğitimin kadın üzerindeki etkisi incelenirken cinsiyete göre karşılaştırma esas olarak alınmıştır. Diğer bir deyişle, eğitim yolu ile kadın erkek arasındaki statü farklılaşması ne ölçüde kapanmaktadır sorusu tartışılmaktadır.

Kadın erkek arasındaki statü farklılaşmasının yüzyıllarca süregelen ataerkil düzen gereği olduğu bilinmektedir. Ataerkil düzen toplumsal hiyerarşide cinsiyet farklılaşması temeline dayanmaktadır. Aileden başlayarak genişleyen halkalar biçiminde tüm toplumun örgütlenmesinde de görülen bu düzende yönetim, Kate Millett'e göre en genelde, «nüfusun kadın olan yarısının erkek olan yarısı tarafından denetlenmesi» biçimindedir (1973, s. 50). Cinsiyet farkı gözetmeksizin temel eğitimi yaygınlaştırma çabaları ataerkil düzeni bir ölçüde sarsmaktadır. Zira, kadın, erkeğe bağlı olmaksızın, doğrudan toplumun bir üyesi olarak ele alınmakta, ve ona toplumun diğer üyeleri ile doğrudan ilişki kurabileceği bir beceri kazandırılmaktadır.

Cumhuriyetin kurulmasından ve Latin alfabesinin kabulünden sonra Türkiye'de beş yıllık ilkökul eğitiminin zorunlu ve parasız olması yasalaştırılmıştır. Sonraları temel eğitim sekiz yıla çıkartılarak orta okul eğitimi de kapsayacak biçimde uzatılmıştır. Ancak, henüz orta okullara devam zorunluluğu uygulamaya konulmamıştır. Ataerkil düzenin egemen olduğu Türk toplumunda da temel eğitimin tüm nüfusa yaygınlaştırılmasının gerek kırsal gerekse kentsel kesimdeki kadınlara olumlu bir etkide bulunacağı açıktır.

Türkiye'de zorunlu olmamakla birlikte orta ve yüksek öğrenim olanaklarından yararlanma parasız ve herkese açıktır. Bu yine kadınlar açısından olumlu ve ataerkil düzene göre ilerici bir durumdur. Böylece, kadınların geleneksel evkadınlığı rollerinin dışında, erkekler gibi bir meslek edinip ekonomik faaliyetlere her düzeyde katılma olanakları doğmuş olmaktadır. Şu halde, orta ve yüksek eğitim kadınlara hem toplumsal hem de ekonomik bağımsızlık kazandırabilecek durumdadır ve bu açıdan temel eğitimden daha da önemlidir.

Kısaca, eğitimin yasal amaçları dikkate alındığında, kadının toplumdaki yerini yükseltici bir işlevi olduğu inkar edilemez. Bununla birlikte, eğitimin amaçlara ulaşmasındaki başarısı ve dolayısıyla kadın nüfusa sağladığı yararların önemi tartışmaya açıktır. Türkiye'de eğitimin kadın-

lar üzerindeki etkisi incelenirken özellikle, eğitimden beklenenlerin ne ölçüde gerçekleşmediği hatta amacının saptırıldığı üzerinde durulacak, ayrıca, eğitimin kendi amaçları dışında kadın nüfus üzerinde hangi yönlerden etkili olduğu tartışılacaktır.

Eğitimde Eşitsizlik

Cumhuriyet devrinde eğitim olanaklarının ve bunlardan yararlananların artmasına rağmen Türkiye'de bugün kadına sağlanan eğitim, onun toplumdaki durumunu geliştirici ve daha etkili bir biçimde üretme katılmasını sağlayacak düzeyde değildir.(2)

1975 sayım sonuçlarına göre 6 ve daha yukarı yaşlardaki kadınların yüzde 52'si okuma yazma bilmemektedir (DİE, 1976). 11 ve daha yukarı yaşlarda ilkokulu bitiren kadınların oranı ise ancak yüzde 33 civarındadır (Bakınız Tablo 1). Orta öğrenim görenlerin oranı çok düşük olup yaklaşık yüzde 7'dir, yüksek öğrenim ise kadınlar için bir lükstür. Kadın nüfusun ancak binde beşi yüksek okul mezunudur. Erkek nüfusla kıyaslandığında kadınların özellikle yüksek öğrenim düzeyinde en az oranda buldukları izlenmektedir (Tablo 1).

— Eğitim hizmetleri kısıtlıdır ve bu hizmetlerden yararlanma, belirli sınıfların ve grupların olanaklarına açıktır. Eğitimde sınıfsal ayrıcalık özellikle kadın nüfusu etkilemektedir.

Eğitim hizmetleri artan nüfusun gereksinmelerini ilkokul düzeyinde bile karşılayacak yeterlikte değildir (Başaran, 1974). Yüksek öğrenim düzeyinde ise bu durum daha da önemli boyutlara gelmiştir. 1974-75 akademik yılında üniversitelere başvuranların ancak yüzde 16'sı kabul edilebilmiştir (Çavdar, Tünay, Turtseven, 1976).

Kısıtlı hizmetlerin ülke çapındaki dağılımı, yasalarca temellendirilen eğitimde fırsat eşitliği ilkesini bozacak niteliktedir. Nicelik ve nitelik açısından kentsel kesimde, özellikle büyük kentlerde, yoğunlaşan eğitim programları, toplam nüfusun çoğunluğunu oluşturan kırsal kesimde(3) oldukça yetersizdir.

Eğitim hizmetlerinin en yetersiz olduğu kırsal kesimde eğitim yer-

(2) Bu çalışmada sayımlar gibi yayınlanmış veri kaynaklarının dışında Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsünün 1973 ve 1975 yıllarında yaptığı araştırma sonuçlarından yararlanılmıştır. Bu araştırmalar için metodolojik bilgi için bakınız: (Üner, 1978; Özbay ve Balamır, 1978)

(3) Sayımlara göre 10000'den az nüfuslu yerler kırsal kesim olarak tarif edilmiştir. 1975 sayımı % 1 örnekleme sonuçlarına göre kırsal kesimde oturan nüfusun toplam nüfusa göre oranı yüzde 59'dur (DİE, 1976).

leşim birimlerinin sosyo-ekonomik kalkınma düzeylerine bağlı olarak kendi içinde de ayrıca farklılaşmaktadır (Özbyay ve Balamir, 1978).

Kentsel kesimde bile eğitim hizmetleri kent nüfusunun gereksinmelerini karşılayamamaktadır. Kısıtlı eğitim olanaklarından yararlanma başarı ilkesine göre düzenlenmiştir. Ancak ekonomik gücü az olan ailelerin çocuklarının okullarında ve giriş sınavlarında başarıma şansı daha azdır (Çavdar ve diğerleri, 1976).

TABLO 1

**Nüfusun Bitirilen Son Öğrenim Kurumu ve Cinsiyete Göre Dağılımı (11 ve yukarı yaşlar)
1975**

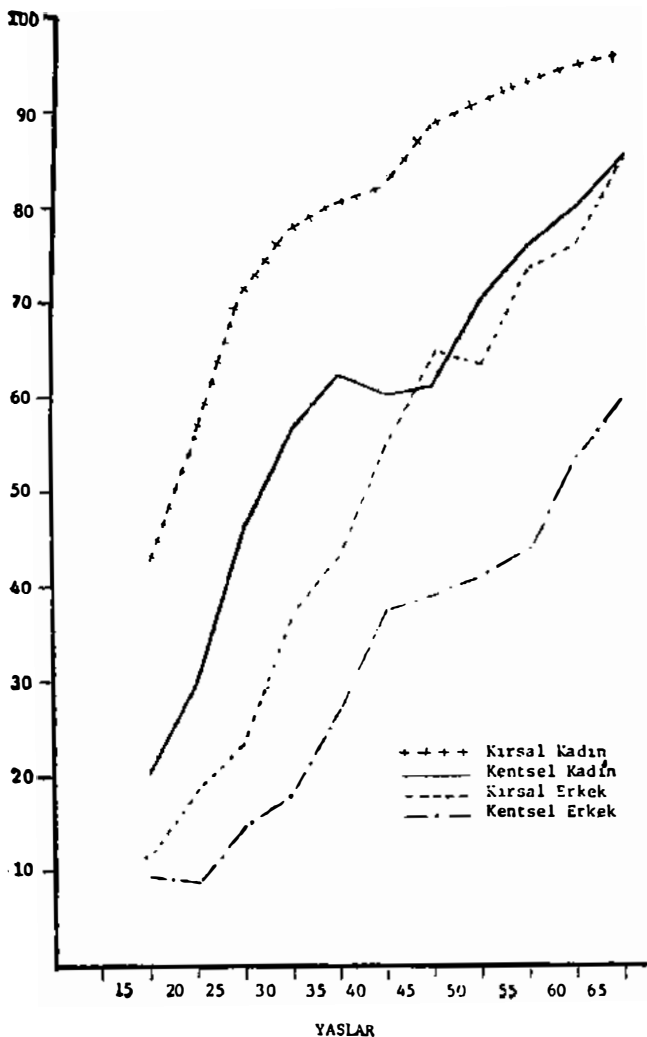
Öğrenim Kurumu	Kadın (1)	Erkek (2)	Katsayı (1)/(2)
Bir okul bitirmeyen	.596	.341	1.75
İlkokul	.330	.503	.66
Ortaokul	.037	.076	.49
Orta meslek	.001	.002	.50
Lise	.017	.035	.49
Lise meslek	.014	.024	.58
Yüksek okul	.005	.019	.26
Toplam	1.000	1.000	
N	13.914.654	14.252.172	

Kaynak : DİE, 1975 Genel Nüfus Sayımı, % 1 Örnekleme Sonuçları, 1976, (Başbakanlık: Ankara), ss. 6-7 Tablo 4.

Eğitimde cinsiyet ayrımı hem kırsal hem de kentsel kesimde her yaş grubunda vardır (Bakınız Şekil 1). Kırsal kesimde cinsiyet farkı genç kuşaklarda yaşlı kuşaklara kıyasla daha fazladır. Bu, artan eğitim olanaklarından öncelikle erkeklerin yararlandıklarındandır. Kentsel kesimde ise, eğitimde cinsiyet farkı genç kuşaklarda giderek azalmaktadır. Bu azalma yalnız ilkokul düzeyinde değil, ortaokul düzeyinde de vardır. 65 ve yukarı yaşlarda ortaokulu bitiren kadınların erkeklere oranı yüzde 22 iken, 15-19 yaş grubunda bu oran yüzde 86 olmuştur (DİE, 1973)

Eğitim olanaklarından yararlanmada cinsiyet farkı hizmetlerin yetersiz olduğu kırsal kesimde en yüksek düzeydedir (Bakınız Tablo 2).

ŞEKİL. 1 — 1973' de HİÇ OKUL BİTİRMİYENLERİN KIRSAL ve KENTSEL KESİMDE YAŞ GRUPLARINA VE CİNSİYETE GÖRE DAĞILIMI (15 ve yukarı yaşlar)

TABLO 2

1973 de Kırsal ve Kentsel Kesimde Nüfusun Bitirilen
Son Öğrenim Kurumu ve Cinsiyete Göre Dağılımı
(15 ve yukarı yaşlar)

Öğrenim Kurumu	Kırsal Kesim					
	Düzeltilmemiş Oranlar			Yaşa Göre Düzeltilmiş Oranlar		
	Kadın (1)	Erkek (2)	Katsayı (1)/(2)	Kadın (3)	Erkek (4)	Katsayı (3)/(4)
İlir okul bitirmemiş	.730	.410	1.78	.628	.314	2.00
İlkokul	.243	.486	.50	.307	.555	.55
Orta veya daha yüksek	.027	.104	.26	.065	.131	.50
Toplam	1.000	1.000		1.000	1.000	
Öğrenim Kurumu	Kentsel Kesim					
	Düzeltilmemiş Oranlar			Yaşa Göre Düzeltilmiş Oranlar		
	Kadın (1)	Erkek (2)	Katsayı (1)/(2)	Kadın (3)	Erkek (4)	Katsayı (3)/(4)
İlir okul bitirmemiş	.520	.251	2.07	.436	.197	2.21
İlkokul	.327	.469	.70	.379	.503	.75
Orta veya daha yüksek	.153	.280	.55	.185	.300	.62
Toplam	1.000	1.000		1.000	1.000	

Kaynak : 1973 Hacettepe Nüfus Araştırması Kişi Kartları.

Kırsal kesim içinde de sosyo-ekonomik düzeyi yüksek, dışa açık köylerdeki okullarda kız/erkek öğrenci oranı, gelişmemiş köylerdekilere kıyasla daha fazladır (Özbay ve Balamir, 1978).

Kentsel kesimde eğitimde cinsiyet farkı sosyo-ekonomik durumu iyi olan aileler arasında yoktur (Kâğıtçıbaşı, 1975). Ailelerin sosyo-ekonomik durumu bozuldukça eğitimde cinsiyet ayırımı önemli boyutlara ulaşmaktadır (Çavdar ve diğerleri, 1976).

Bu durum bir raslantı değildir. Özellikle sosyo-ekonomik düzeyi düşük gruplarda kadının ikinci planda kalmasından ileri gelmektedir.

Eğitimin her basamağında görülen kadın-erkek eşitsizliği gelecekte ilk ve hatta orta okul düzeyinde ortadan kalkacaktır. Hizmetlerin yeterliliği nedeni ile bugün hâlâ tüm nüfusa yaygınlaştırılmayan temel eğitim, bu süre içinde daha sonraki öğrenim kurumlarına devam edebilmek için birinci basamak oluşturduğundan mesleğe yönelen eğitim için toplumsal seçme-eleme işlevini de yüklenmektedir. Buradaki seçme-eleme

öğrencinin başarısına değil tamamen eğitim hizmetlerinin kısıtlı kapasitesine, dengesiz dağılımına ve toplumda kız çocuğun eğitime verilen öneme göre olmaktadır. Böylece, mesleğe yönelten eğitimde başarı kistasına göre seçme daha baştan bozulmuş olmaktadır.

İşgücü ve Eğitim

Türkiye'de kadın işgücünün büyük çoğunluğunu hiç bir okul bitirmemişler oluşturmaktadır (Bakınız Tablo 3). Bu durum, işgücüne katılımın en yüksek olduğu tarım sektöründe çalışan kadınların çoğunlukla eğitimsiz olmalarından ileri gelmektedir.

TABLO 3

Kadın Nüfusun Son Bitirilen Okul ve Çalışma Durumuna Göre Dağılımı

1975

(12 ve daha yukarı yaşlar)

Öğrenim Kurumu	Çalışan	Çalışmayan	Toplam	N
Bir okul bitirmemiş	.501	.499	1.000	7.913.364
İlkokul	.364	.636	1.000	4.454.068
Ortaokul	.154	.846	1.000	521.594
Orta dengi meslek	.340	.660	1.000	13.530
Lise	.321	.679	1.000	239.475
Lise dengi meslek	.572	.428	1.000	192.331
Yüksek okul	.714	.286	1.000	67.093
Toplam	.441	.559	1.000	13.401.455

Not : Bilinmeyenler hesaplamaların dışında bırakılmıştır.

Kaynak : DiE, 1975 Genel Nüfus Sayımı, % 1 Örnekleme Sonuçları, 1976, (Başbakanlık: Ankara), ss. 6-7, 24-25.

Eğitim düzeyleri kontrol edildiğinde yüksek okul mezunlarının işgücüne en çok katılan grup olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak, bu kadınlar toplam çalışan kadınların sadece yüzde birini teşkil ederler.

Lise dengi meslek ve teknik okul mezunları işgücüne katılma açısından yüksek okul mezunlarından sonra ikinci sırayı almaktadır. Öğrenim yılı açısından meslek okulları ile aynı düzeyde sayılabilecek liselerden mezun olanların işgücüne katılımları ise oldukça düşüktür. Yine ortaokul düzeyinde meslek okullarından mezun olanlar, ortaokul mezunlarından daha fazla oranda çalışmaktadırlar. Kişiyi meslek kazandıran bir okuldan mezun olmak işgücüne katılımı etkileyen önemli bir faktör olarak gözükmektedir.

1975 Nüfus Sayımına göre 12 ve daha yukarı yaşlarda toplam 13.4 milyon kadının yüzde 44'ü çalışmaktadır. Ergil, daha önceki yıllar için yaptığı incelemelerde, kadınlar arasında işgücüne katılım oranlarının 1955 - 70 döneminde % 72'den 51'e düştüğünü belirtmektedir(4). Bu düşüş genellikle tarımsal işgücünden kopmalarla açıklanabilir.

Kırsal Kesimde İşgücü Katılımı

Sosyal araştırmalardan elde edilen işgücüne katılma oranları sayımlara kıyasla, özellikle kırsal kesimde oldukça düşüktür. 1968'de SPD tarafından nüfusu 2.000'den az olan köylerin sosyo - ekonomik durumları hakkında düzenlenen araştırma bulgularına göre kadınların yaklaşık % 11'i çalışıyor gözükmektedir. Kadın nüfusun büyük çoğunluğu «ev kadını» olarak tanımlanmıştır (Yurt, Ergil, Sevil, 1971). Aradaki bu önemli fark, araştırmada «esas işin» sorulmasından ileri gelebilir. Diğer bir deyişle cevaplayıcılar esas işlerinin ev işleri olduğunu ve diğer işlerin ikinci derecede önemli olduğunu düşünebilirler. Gerçekten de onlar erkekler gibi sadece «çiftçi» olmayıp olsa olsa «ev kadını çiftçi»dirler, ve genellikle ücretsiz aile işçisi statüsündedirler.

1973'de ülke çapında yapılan Hacettepe Araştırması'ndan elde edilen kadınların işgücüne katılma oranları yine sayım sonuçlarından az çıkmaktadır, fakat 1968 SPD araştırmasına kıyasla daha yüksektir. 12 ve daha yukarı yaşlarda toplam çalışan kadın oranı 20.6 olarak tahmin edilmiştir. Bu oran 10.000'nin altındaki kırsal kesimde % 25.3'e yükselmektedir (Peker, 1978). 1973'de para getiren iş tanımına ağırlık verilmiştir.

Bütün bu farklı oranlar, farklı tanımlamalar, ve araştırma ve sayımların hata olasılıklarının ötesinde çok önemli bir gerçeği yansıtmaktadır: Kadınların işgücüne katılımları toplumda özellikle kırsal kesimde, erkekler kadar kesinlikle belirlenmemektedir(5).

1975'de Hacettepe'nin 25 köyde düzenlediği araştırmada bu konuya ışık tutmak amacı ile kadınlara kırsal kesimde yapabilecekleri tüm işler sıralanarak herbirini yapıp yapmadığı sorulmuştur. Amaç, verileri farklı

(4) Ergil iktisaden faal nüfusu 15 ve daha yukarı yaşlar olarak almıştır. (Ergil, 1977). 1975 sayım sonuçları ise 12 + yaşlar üzerinde değerlendirilmiştir. 12 yerine 15 yaşın başlangıcı olarak alınması çalışan nüfus oranını 1975 için artırabilir. Ancak fark önemli değildir.

(5) 1975 sayımında erkek nüfusun işgücüne katılım oranı yüzde 76.1'dir (DİE, 1976). 1973 Araştırmasında ise çalışan erkek nüfusun oranı yüzde 69.8 olarak tahmin edilmiştir. (Peker, 1978).

biçimlerde gruplayarak farklı tanımların kapsamını görebilmektir. Bu bulgular Türkiye çapında genellenemez ise de ortaya koyduğu sonuçlar açısından önemlidir. Bu araştırmada iş olarak kabul edilen uğraşlar şöyle gruplanmıştır: (i) memur, öğretmen, ebe ve benzeri meslekler (bir okuldan mezun olmayan köy ebeleri de buraya dahil edilmiştir), (ii) başkalarına para karşılığı ev işleri, dikiş, nakış, dokuma yapmak ve ilk gruba girmeyen başka tarım - dışı faaliyetlerde bulunmak, örneğin yumurta satmak, (iii) başkaları için tarla, bağ, bahçede para karşılığı çalışmak, (iv) kendileri için ücretsiz olarak tarla, bağ, bahçede çalışmak, hayvanlara bakmak. Bu işlerin yoğunluğu ve devamlılığı dikkate alınmadığı gibi yukarıdaki sıraya göre işlerden birini yapıyorsa, başka iş yapıp yapmadığı değerlendirilmemiştir. Tarımla ilgili uğraşlar bu nedenle daha az tahmin edilmiş olabilir. Sonuçta, 25 köyde kadınların % 87 gibi büyük bir çoğunluğunun ev kadınlığı dışında bir uğraşları olduğu görülmüştür (Bakınız Tablo 4). Para karşılığı bir iş yapanların oranı ise % 28'dir. Hayvanların bakımı tarımsal faaliyet sayıldığı için tarımda aile içinde ücretsiz çalışanların oranı tahminlerin çok üstünde bulunmuştur (% 58).

Bu araştırmada köylerin gelişmişliklerine ve kadınların eğitim durumlarına göre uğraşların dağılımı bazı özellikler göstermektedir. Köy tipi kontrol edildiğinde, ilkokulu bitirmemiş kadınların, bitirmişlere göre daha fazla oranda tarımda çalıştıkları görülmüştür. Ancak ücretli tarım işçiliği gelişmiş köylerde daha yaygın olduğu için, ikili kaba ayırmalarda eğitim ile tarımsal uğraş arasındaki bu ilişki ortadan kalkmaktadır. Eğitime göre farklılaşması zaten doğal olan öğretmen, ebe vb. uğraşların dışındaki tarım dışı işlerde çalışanların oranları eğitime veya köy tipine göre sistematik bir değişme göstermemektedirler. Bunun nedeni bu grubun çok genel bir grup olup hem ev işleri gibi düşük statülü hem de dikiş - nakış gibi beceri isteyen işleri kapsamasından ileri gelebilir. Araştırmada ortaya çıkan diğer önemli bir bulgu da «gelişmiş» köylerde kadınların % 96'sının ev işlerinin dışında başka uğraşlar da yapmalarına karşılık, «gelişmemiş» köylerde ev işlerinin dışında çalışan kadınların oranının % 79'a düşmesidir. Bu durum, kadınların işgücüne katılmaları köydeki çalışma olanaklarına bağlı olması ile açıklanabilir.

İşgücü ve eğitim arasındaki ilişkiyi kırsal ve kentsel kesimde karşılaştırabilmek için 1973 Araştırmasının verilerine başvurulmuştur. Tablo 5'de özetlenen bulgulara göre kırsal kesimin tümü ele alındığında eğitim

TABLO 4

25 Köyde, Köyün Yapısı ve Kadınların Eğitim Düzeyine
Göre Uğraşların Dağılımı 1975

Uğraşı	İlkokulu Bitirmemiş			İlkokulu Bitirmiş			Genel Toplam
	Gelişmiş Köyde	Gelişmemiş Köyde	Toplam	Gelişmiş Köyde	Gelişmemiş Köyde	Toplam	
Memur, öğretmen ebe v.b.	1.5	.3	.7	2.4	4.9	2.7	1.1
Başkalarına para karşılığı ev işleri dikiş, nakış, dokuma	11.4	13.9	13.0	13.7	11.5	13.4	13.1
Ücretli tarım	18.5	10.5	13.3	18.3	13.1	17.6	14.1
Tarla, bağ bahçe ve hayvan bakımı (ücretsiz)	64.9	54.6	58.3	59.7	44.3	57.4	58.1
Ev kadını	3.7	20.7	14.6	5.9	26.2	8.8	13.5
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N							

Kaynak : 1975 Hacettepe Köy Araştırması, Kişi Kartları.

işgücüne katılmayla ilişkili görülmemektedir(6). Bununla beraber eğitim düzeyi arttıkça tarımda çalışan kadınların oranı azalmaktadır. Bu 1975 Araştırması ile de desteklenen bir bulgudur. Ortaokul düzeyinde tarımla uğraşanlar yok denecek kadar azdır. Kırsal kesimde ortaokul düzeyinde öğrenim görmüş kadınların çoğunluğu büyük bir olasılıkla oraya dışardan devlet tarafından tayin edilmiş olan ebe, hemşire, öğretmen vb. memurlar ya da memur eşleridir. Bu nedenle, ortaokul düzeyinde öğrenim görmüş kadınların çok küçük bir oranı tarımla uğraşıyor olabilir. Eğitim düzeyinin artması ile tarımsal uğraşılardan kopma aşlında ilkokul düzeyinde çok önemli bir eğilim değildir. Ayrıca, kırsal kesimde ilkokul mezunlarının bile oranı çok düşüktür. Genel olarak kadınlara verilen eğitimin doğrudan doğruya kırsal meslek yapısını değiştirecek bir rol oynadığı ileri sürülemez(7).

Tarım - dışı İşlerin Kısıtlı Olması

Kırsal kesimden kentsel kesime geçişte eğitim görmemiş ya da az eğitilmiş kadınların işgücünden büyük ölçüde koptukları görülmektedir. Bu bir ölçüde, köyden kente göç eden tarımsal işgücünün kentlerde tarım - dışı uğraşılara dönüştürülememesinden ileri gelmektedir.

Genel olarak kentlerde eğitim ve işgücüne katılma arasında oldukça belirgin olumlu bir ilişkinin varlığından söz edilebilir (Tablo 5). Orta veya yüksek okuldan mezun olanlar diğer kadınlardan üç misli daha fazla oranda işgücüne katılmaktadır. Bununla beraber ortaokul düzeyinde işgücüne katılanların oranı ancak % 28'i bulmaktadır. Tarım - dışı işlerin genel olarak ülke çapında kısıtlı olmasından dolayı, işe girmede eğitim kadar cinsiyetin de rolü vardır(8). Erkeğin kadından daha öncelikle ekmek parasını kazanması ve ailesine bakması beklediği için aynı eğitim düzeyinde olan kişiler arasında cinsiyet ayırımı yapılması toplumca da kabul görmektedir. Sırf cinsiyet ayırımını ortadan kaldırmak amacı ile eğitilmiş

(6) 1973 Araştırmasının kırsal kesimde çalışan kadınları olduğundan daha az tespit et. tiği düşünülebilir. Özellikle tarımsal uğraşların sayımlara göre daha az oranda buldukları gözönünde tutulmalıdır. 1973 Araştırmasında tarımla uğraşan kadınların oranı sayımdakilere benzer oranda olsa idi eğitim azaldıkça işgücüne katılımın arttığı izlenebilirdi.

(7) 1975 Araştırmasında ilkokulu bitirmiş kadınların kente göç etmeye daha hazır bir tutum içinde oldukları görülmüştür. Bir okul b'tirmeyen kadınların yüzde 15'i ilkokul mezunlarının ise yüzde 22'si kente göç etmeyi tasarladıklarını belirtmişlerdir. Eğitimin kırsal meslek yapısı üzerinde göçler yolu ile dolaylı bir etkisi olabileceği düşünülmektedir.

(8) 1973'de kentsel kesimde ortaokul düzeyinde erkeklerin işgücüne katılım oranları (15.04 yaş) yüzde 59'dur. Erkekler arasında bu yaş grubunda öğrenci olanların da işgücüne katılma oranlarını azalttıkları bilinmektedir (DİE, 1976).

TABLO 5

1973 de Kırsal ve Kentsel Kesimde Kadın Nüfusun,
Çalışma, Meslek ve Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı
(15-64 Yaşları)

Çalışma Durumu	TOPLAM KADIN					
	Yok	KENTSEL		Yok	KIRSAL	
		İlk	Orta		İlk	Orta
Çalışan	.091	.084	.284	.239	.263	.224
Çalışmayan	.909	.906	.716	.761	.737	.776
Toplam	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
Meslek	ÇALIŞAN KADIN					
Tarım	.285	.101	—	.921	.843	.047
Tarım dışı	.645	.899	1.000	.079	.157	.953
Toplam	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000

Kaynak : 1973 Araştırması, Kişi Kartları.

kadınların öncelikle işe alınmasını bir çözüm yolu olarak düşünmek bu kez daha başka tür eşitsizliklere yol açabilir. Zira bu durumda eğitimdeki sınıfsal ayrıcalık kendisini daha büyük bir oranda meslek yapısında yansıtmış olacaktır. Daha önce belirtildiği gibi eğitilmiş kadınlar aynı düzeydeki erkeklere göre daha yüksek sosyo - ekonomik statüye sahip ailelerden gelmektedirler (Kâğıtçıbaşı, 1975). Soruna kadınlar arasında eğitimin yaygınlaştırılmasını sağlayacak çözüm yolları düşünülerek yaklaşmakta yarar vardır.

Eğitim görmemiş ya da az eğitilmiş (ilkokul) kadınların işgücüne katılmalarında erkeklerle aralarındaki fark daha da büyümektedir: Kadınların ancak % 9'u işgücüne katılırken, aynı eğitim düzeyindeki erkeklerin % 32'si çalışmaktadır. Kısaca, kentlerde işgücüne katılma açısından kadınların en önemli sorunlarından biri kısıtlı iş imkânlarından yararlanmada erkeklere rekabet etme durumunda olmalarıdır ve eğitimsiz kadınların hemen hiç bir rekabet gücü yoktur.

Kadınların Yönlendirdiği İşler

Kentsel kesimde işgücüne katılmada kadınların karşılaştıkları bir başka sorun ise bu rekabet yüzünden yönlendirildikleri eğitim kurumları ve iş cinsleri ile ilgilidir. Eğitimi olmayan ya da sadece ilkökul eğitimi olan kadınlar, erkeklere kıyasla az da olsa, gıda sanayiinde işçi olarak ya da terzi vb. olarak çalışmaktadırlar (DIE, 1976). Ev hizmetleri ve genel evlerde çalışmak gibi iş seçenekleri ise eğitim görmemiş ya da az eğitilmiş kadınlar için her zaman açıktır. Bu tür işler toplumda düşünülebilecek en düşük statülü işlerdir(9).

Orta eğitim düzeyinde, meslek okulları içinde en fazla öğrencisi bulunanlar kız sanat okulları ve kız enstitüleridir (Tayanç ve Tayanç, 1977). Bu okullar kadını toplumda üretici bir rol oynamaya hazırlayacağı yerde ev kadınlığı rolünü öğretici kurumlar halinde işlev görmektedirler.

Yüksek öğrenim düzeyinde de Tayançların dediği gibi «kızların kendilerini maddi servet üretimine değil de, hizmet üretimine yöneltecek öğrenim kurumlarına karşı eğilimlerini görmek mümkündür» (1977, s. 139). 1975 sayımına göre, tarımsal uğraşlar dikkate alınmazsa, yüksek okul ve meslek okulu mezunlarının en fazla bulunduğu meslek kategorisi «ilmî ve teknik elemanlar, serbest meslekler ve bunlarla ilgili meslekler»dir. Kızların devam ettiği meslek okulları gözönünde tutulacak olursa bu kategoriye giren meslekler özellikle ilkökul öğretmenliği, ebe ve hemşireliktir. Yüksek okullardan mezun olanların da fen ve tıp dallarından çok edebiyat ve hukuk dallarında çalıştıkları tahmin edilebilir (Tayanç ve Tayanç, 1977). Yine 1975 sayımına göre lise ve ortaokul mezunu kadınlar en çok idarî personel olarak çalışmaktadırlar. Eğitimleri ne olursa olsun kadınların en az oranda temsil edildikleri meslek dalları, ticaret, üst kademe yöneticiliği ve imalât sanayii dışında kalan sanayi kollarıdır (DIE, 1976).

Kırsal kesimde ücretsiz aile işçisi olarak çalıştırılan kadınlar, kentlerde yine politik ve ekonomik güç kazandıran mesleklerin dışında tutulmaktadırlar. Eğitim sistemi bu dengesizliği düzelteceği yerde, destekleyici bir işlev görmektedir. Kadına has mesleklerin toplumun her kademesinde kesin çizgilerle belirlenmesi annelerin çocukları için istedikleri mesleklerde de yansımaktadır.

(9) Genel evlerde çalışan kadınların koşulları ve özelliklerini Erten ayrıntılı olarak incelemiştir (1978).

Çocuklar İçin İstenilen Meslekler

1973 Araştırmasında 15-49 yaşları arasındaki evli kadınlara oğulları ve kızları için hangi mesleği istedikleri sorulmuştur. Kentsel ve kırsal kesimdeki her dört anneden biri kızlarının öğretmen olmasını istediklerini belirtmişlerdir. Kızlar için düşünülen en iyi ikinci meslek ise ev kadınlığıdır. Ev kadınlığı üç büyük kentte daha az istenen (% 8) fakat köylerde özlenen (% 21) bir statüdür. Büyük kentlerde annelerin % 17'si kızlarının doktor olmasını istediklerini söylemişlerdir. 2.000'in altındaki yerleşim birimlerinde ise kızlarının doktor olmasını isteyenler az (% 3), fakat hemşire veya ebe olmasını isteyenler daha yüksek orandadır (% 14). Genel olarak ev kadınlığı dışında sırasıyla öğretmenlik, hemşire veya ebelik, terzi, doktorluk ve eczacılık gibi meslekleri düşünen anneler çoğunluktadır. Annelerin oğulları için istedikleri meslekler ise daha fazla çeşitlenmektedir. En çok istenilen meslekler, sırasıyla, doktorluk, öğretmenlik, mühendis veya mimarlık, memurluk ve subaylıktır. Yine annelerin kırsal ya da kentsel kesimde bulunmaları oğulları için istedikleri meslekler açısından farklılık göstermektedir. Oğulları için doktorluk ya da mühendisliği en çok isteyen kentteki annelere karşılık 2.000'in altındaki yerleşim birimlerinde annelerin çoğu oğulları için de öğretmenliği düşünmektedir.

Öğretmenliğin kırsal kesimde çok saygı değer bir meslek olduğu için değil de (10) kente ilişkin bildikleri bir meslek olduğu için tercih edildiği aklı gelebilir.

Kırsal kesimde anneler sanki «aman çiftçi olmasın da...» dermiş gibi kızları ve oğulları için çiftçiliği hemen hemen hiç düşünmemişlerdir. Yine bütün anneler kızlarına mühendisliği, teknisyenliği, idareciliği ve profesörlüğü de hiç yakıştırmamaktadırlar(11).

Eğitim, Medeni Hal ve Çalışma

Türkiye'de kadın çalışsa bile evin sorumluluğu ve çocukların ba-

(10) SPD'nin 1968'de Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri adlı araştırma bulgularına göre öğretmen köyde saygı değer ya da güçlü kişiler arasındada çok düşük bir sırayı almaktadır (Yurt, Ergil, Sevil, 1971).

(11) Bu mesleklerin erkeklere uygun meslek olarak düşünülmesinin ötesinde uzun eğitim gerektiren nitelikleri de vardır (Özellikle, profesörlük için). Boserup, gelişmekte olan ülkelerde allelerin kız çocuklarını çok okuturlarsa kendilerine uygun bir eş bulmakta güçlük çekecekleri endişesini de taşıdıklarını belirtmektedir (Boserup, 1970). Bu düşüncenin bir ölüde Türkiye içinde geçerli olduğu gözlemlerle belirlenmektedir.

kımı genellikle ona aittir(12). Bu yüzden çalışan kadının yükü erkeğe göre daha da fazla olmaktadır.

Çocukları gündüz bırakabilecek yerlerin az ve olanların da çok pahalı olması nedeni ile kadının dışarda çalışması, eğitimi olsa bile, zordur. Bir kısmı bu sorunlarını evde çalışarak, örneğin terziilik yaparak çözümlene yoluna gitmiştir. Ancak bu da yine çevre koşulları ve iş olanaklarına bağlıdır. 1973'de evli ve doğurganlık çağındaki çalışan kadınlar arasında, büyük kentlerde oturanlar genellikle (% 92) evin dışında bir iş yaptıkları halde, kasabalarda (nüfusu 10 - 25.000 arasında olan yerlerde) çalışan kadınların % 43'ü evlerinde para getiren bir iş yaptıklarını belirtmişlerdir. Evlerinde çalışan kadınlar, bir ölçüde ekonomik güç kazanmakla beraber, dış dünyadan kopukturlar. Uzun devrede kendilerini geliştirmeyecekleri gibi teknolojinin yaygınlaştırılması ile (örn. terziilik yerine konfeksiyon) ortadan silineceklerdir.

Evli kadınların, eğer eğitimleri yok ya da az ise, bir işte çalışmaları, evli olmayanlara, özellikle bekâr olanlara, göre daha zordur. 1973 Hacettepe Araştırması sonuçları da bunu desteklemektedir: Eğitim görmemiş bekâr kadınların beşte biri çalıştığı halde evlilerin ancak % 8'i çalışmaktadır. İlkokul mezunları arasında da evli olanlar en az oranda çalışanlardır (Bakınız Tablo 6). Eğitimi olmayan evli kadınların çalışmaları çok yönlü olarak engellenmektedir: Bu kadınların yapabileceği işler düşük statülü işlerdir. Ailenin namusunu ve şerefini korumakla görevli kocalar, karılarının bu tür işlerde çalışmalarına özellikle izin vermiyebilirler. Daha önemlisi, kadın çalıştığı zaman çocuklarını bırakacak bir yer bulma zorluğu vardır. Alacağı çok az bir ücret çocuk yuvalarının ücretlerine bile yetmez(13). Bir yandan kadının ev sorumluluklarının fazla olması çalışma hayatını etkilerken, öte yandan bunu bilen işveren özellikle evli ve çocuklu kadınları işe almak da istemiyebilir.

Eğitim düzeyleri arttıkça kadınların medenî halleri ne olursa olsun,

(12) Yüksek sosyo-ekonomik statüye sahip ailelerde kadın genellikle çalışmadığı gibi, evin ve çocukların bakımı için hizmetçi ve bakıcı gibi yardımcıları da bulunabilir. Bu kadınlar, sadece kısıtlı eğitim olanaklarını diğerlerinden daha fazla kullandıkları için söz konusu edilmeleri gereken bir gruptur. Burada üstünde durulması gerekenler çoğunlukta olan diğer kadınlardır.

(13) Sosyo-ekonomik düzeyi daha düşük ailelerin geniş aile biçiminde yaşadıkları ve bu tür ailelerde yaşlıların çocuklara bakabilecekleri fikri oldukça yaygındır. Timur, Türkiye'de çekirdek ailenin en yaygın aile biçimi olduğunu ve kentsel meslek yapısına göre aile tiplerinin çok büyük farklılıklar göstermediklerini belirtmiştir (1972).

TABLO 6

**Kentsel Kesimde Kadınlarda, Eğitim ve Medeni Hale Göre
Çalışma Durumu
1973
(15-64 Yaşlar)**

	MEDENİ HAL			
	Bekâr	Evli	Boşanmış	
	N = 2377	100.0	N = 316	100.0
Bir Okul Bittirmemiş				
Çalışıyor	19.7	8.0	13.2	
Çalışmıyor	80.3	92.0	86.8	
Toplam	N = 226	100.0	N = 2377	100.0
İlkokul Mezunu				
Çalışıyor	14.9	7.3	16.6	
Çalışmıyor	85.1	92.7	83.4	
Toplam	N = 570	100.0	N = 1297	100.0
Orta ya da Yüksek Okul Mezunu				
Çalışıyor	26.7	31.4	30.4	
Çalışmıyor	73.3	68.6	69.6	
Toplam	N = 493	100.0	N = 368	100.0

Kaynak : 1973 Araştırması, Kişi Kartları.

daha fazla oranda çalıştıkları gözlenmektedir(14) (Bakınız Tablo 6). Başlangıçta, çalışmakla iyi bir eş bulma şanslarını arttırdıkları gerçeği bekârları bir işte çalışmaya yöneltmiş olabilir, evlendikten sonra ise kadın güçleşen ekonomik koşullar altında ailenin gelirine katkıda bulunmak amacı ile çalışmaya başlayabilir. 1973 Hacettepe Araştırmasının bulguları da bu yöndedir: 15-49 yaşları arasında çalışan evli kadınların % 60'ı geçinebilmek için çalıştıklarını söylemişlerdir. Hoşlarına gittiği için çalışanların yüzdesi ise ancak 8'dir. Aynı kadınlara, paraya ihtiyaçları olması yine de çalışırlar mıydı diye sorulduğunda, «evet» diyenlerin oranı % 33 olmuştur. Diğer bir deyişle, evli kadınların üçte ikisinin ailenin ekonomik güçlüklerini yenebilmek amacı ile çalıştıkları ve durumları düzeldiği ölçüde işlerini bırakmayı düşünebilecekleri görülmüştür.

Kadınlar arasında evlendikten sonra çalışmayı bırakanlar oldukça yüksek orandadır. Yine 1973 Araştırmasında evli kadınlar arasında eskiden çalışanların % 35'i evlendiği için, % 18'i ise çocuğu olduğu için işlerini bıraktıklarını söylemişlerdir. Evlendiği için çalışmayı bırakanlar özellikle kentsel kesimde oturan evli kadınlardır. Ayrıca, eşleri izin vermediği için çalışmayı bıraktıklarını söyleyen kadınlar % 5 oranındadır. 2.000'in altındaki köylerde kadınlar böyle bir nedenle çalışmayı bırakmamaktadırlar.

1973 Araştırması sonuçları, eğitimleri ne olursa olsun kadınların evlenme, çocuk doğurma gibi annelik ve ev kadınlığı rollerinin çalışmalarını büyük ölçüde etkilediklerini göstermektedir. Bu durum kentlerde oturan kadınlar için daha önemli olmaktadır. Kadınların ev ve çocuklarla ilgili sorumlulukları kocaları ve toplumdaki diğer kurumlarla paylaşılmadığı sürece, eğitimleri kendilerini geliştirmek ve toplumsal üretime etkili bir biçimde katılmak için kullanmaları oldukça zor olacaktır.

Eğitim ve Evlenmeler

Türkiye'de eğitim düzeyinin yükselmesi ile evlenmeler arasında bir ilişkinin varlığı daha önce ayrıntılı olarak incelenmiştir. 1973 Hacettepe Araştırması bulguları ilk evlenme yaşının eğitim düzeyine bağlı olarak önemli bir artış gösterdiği yolundadır. İlk evlenme yaşındaki gecikme özellikle ortaokul düzeyinde eğitilmiş kadınlar arasında oldukça fazladır (Bakınız Tablo 7).

TABLO 7
1973 de Kırsal ve Kentsel Kesimde Kadınların Son Bitirdikleri Öğrenim Kurumuna Göre Ortalama İlk Evlenme Yaşları (1)

Öğrenim Kurumu	Kentsel	Kırsal
Bir okul bitirmemiş	18.61	19.17
İlkokulu bitirmiş	20.81	21.46
Orta ya da yüksek okulu bitirmiş	26.41	25.42
Toplam	20.96	20.07

(1) Ortalama ilk evlenme yaşı, yaş gruplarına göre bekâr kalma oranlarından dolayı yolla hesaplanmıştır. Bu hesaplama tekniği için bakınız (Hajnal, 1953).

(14) Ev sorumlulukları çok daha az olmakla beraber orta derecede eğitim görmüş bekarların, evli ve dul, boşanmışlara göre daha az oranda çalışmaları, bir kısmının öğrenci statüsünde olmalarından dolayıdır.

1955 - 1965 arasında ülke çapındaki sayım sonuçlarına göre kadınların ortalama ilk evlenme yaşlarının giderek arttığı tahmin edilmiştir (Yener, 1969). 1973 Araştırması ve 1975 Sayım sonuçları bu artışın devam ettiğini göstermektedir. Kırsal/kentsel kesim için yapılan tahminler ise 1960'ta sırasıyla 18.86 ve 20.24'dür. 1973'de özellikle kırsal kesimde ortalama ilk evlenme yaşının arttığı ve bunun ülke çapındaki tahminleri etkilediği görülmektedir. 1973'te kırsal kesimde ortalama ilk evlenme yaşı 20.07 olarak bulunmuştur. Kentlerde ise bu ortalama 20.96'dır(15). Genel olarak evlenme yaşının artması eğitim düzeyindeki gelişmelerden ileri gelebilir. Ancak kentleşme ve modernleşme süreci içinde eğitimin dışındaki faktörler de evlenme yaşının geciktirilmesine neden olabilir. Evlenme yaşında eğitim düzeyine göre ortaya çıkan kır/kent farklılaşması daha önce bilinmediği için ayrıntılı bir yorum yapmak mümkün değildir. Kırsal kesimde ortalama ilk evlenme yaşının artması, eğitim nedeni ile genç yaştaki erkek nüfusun kentlere göç etmesi ile ilgili olduğu düşünülebilir (Yener, 1977).

Eğitim ve Doğurganlık

Kadınların eğitimleri ve buna bağlı olarak doğurdukları çocuk sayısı uzun zamandan beri araştırmacıların ilgisini çeken bir konu olmuştur. Türkiye'de 1960'lardan beri hızlanan nüfus araştırmalarının hemen hepsi eğitim ve doğurganlık arasında olumsuz bir ilişkinin söz konusu olduğu hakkında hemfikirdirler(16).

1968'de ülke çapında yapılan aile yapısı ve nüfus sorunları araştırması verileri bu konuda ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu tarihte okur - yazmaz olmayan kadınların ortalama 4.2 canlı doğum yapmalarına karşın ilkökul mezunlarının 2.8, ve üniversite mezunları 1.4 canlı doğum yaptıkları tahmin edilmişti (Timur, 1971). Eğitim düzeyine göre ülke çapındaki verilerde görülen bu farklılaşma, kentsel ve kırsal kesim ayrı ayrı alındığında da görülmektedir. Ancak kentlerde eğitim düzeylerine göre doğurganlık ölçüleri arasındaki fark daha keskinleşirken 2.000'in altındaki köylerde fark küçülmektedir (Bakınız Tablo 8).

(15) Ortalama ilk evlenme yaşları her yaş grubundaki bekârların oranlarından hesaplanmıştır. İçin dolaysız yolla elde edilen tahminlerden daha yüksektir. 1973'de evli ve 15.49 yaşları arasındaki kadınların ilk evlenme yaşları bildirimlerine göre hesaplanan ortalama 17.7 yaştır (Kunt, 1978).

(16) Türkiye'deki çalışmaların toplu değerlendirilmesi için bakınız Oppenheim ve diğ. (1971).

Doğurganlık düzeyinin eğitim gruplarına göre farklılaşmasına etki eden faktörlerden biri evlenme yaşları olabilir. Yukarıda değinildiği gibi ortalama olarak eğitilmiş kadının daha geç evlenmesi doğurganlık riski altında kaldığı yılları azaltmaktadır.

TABLO 8

Eğitim Düzeyi ve Yerleşim Tipine Göre Ortalama Canlı Doğum Sayısı, 1968 Türkiye (15 - 44 Yaş Evli Kadınlar)*

Kadının Eğitimi	YERLEŞİM TİPİ				Toplam
	Üç Büyük Kent		Kasaba	Köy	
Okur - Yazar Olmayan	4.1	3.8	3.8	4.3	4.2
Okur - Yazar	2.5	3.1	3.1	3.8	3.2
İlkokul Mezunu	2.6	2.7	2.6	3.2	2.8
Orta ve daha Yüksek Okul Mezunu	1.9	2.9	—	—	2.1
Toplam	2.7	3.2	3.8	3.8	2.1
N	318	1.189	337	1.423	3.267

(*) Ortalamalar evlenme süresine göre standartlaştırılmıştır.

Kaynak : Timur, 1971, Tablo 5, s. 13

Evlenme yaşının dışında gebeliği önleyici yöntem kullanmada eğitime göre farklılaşma da doğurganlığı etkilediği ileri sürülebilir. Fişek, 1973 Hacettepe Araştırmasında evli kadınlar arasında eğitim düzeyi yüksek olanların daha fazla oranda gebeliği önleyici yöntem kullandıklarını göstermiştir (Fişek, 1978).

Bununla beraber eğitime göre bulunan doğurganlık farklarını tümüyle eğitimin etkisi olarak kabul etmek doğru değildir.

Bugün kadının eğitimi ile onun çalışma, evlenme, çocuk doğurma gibi önemli özellikleri arasında anlamlı ilişkiler bulunuyorsa, bu bir ölçüde eğitimde sosyo - ekonomik gruplar arasındaki eşitsizliğin kadınlar arasında en belirgin bir hal almasındandır. Salt eğitimin kadınlara etkisi ise çoklu değişkenli bir analiz tekniği ile daha anlamlı bir biçimde tartışılabilir ki bu incelemede böyle bir analiz olanağı olamamıştır.

Kadınlara Göre Eğitimin Önemi

Meseleye dışardan bir gözleyici olarak bakan bir araştırmacının izlenimlerini bir an için bir yana bırakıp kadınların eğitimin kendileri için önemli olup olmadığı hakkındaki fikirlerine de yer vermekte yarar vardır.

1975 Hacettepe Köy Araştırmasında cvlenmiş ve 15-49 yaşları arasındaki kadınlara «kadınların okuyup, meslek sahibi olmaları gerekmez» önermesi hakkındaki fikirleri sorulmuştur. Toplam 2322 kadından yaklaşık % 40'ı kırsal kesimdeki kadınlar için eğitimin ve bir meslek sahibinin gerekmediği fikrindedirler (Bakınız Tablo 9). % 9'u ise bu konuda bir fikirlere olmadığını, ya da önermenin şarta bağlı olarak doğru ya da yanlış olabileceğini belirtmişlerdir. Eğitime karşı bu olumsuz tavır, kendilerinin eğitilmiş olup olmamalarına göre değişmektedir. İlkokul mezunlarının % 22'si eğitimin köyde kadın için gereksiz olduğunu düşünürken, mezun olmayan kadınlar arasında bu yüzde iki katına çıkmaktadır. Diğer bir deyişle, eğitilmiş kadınların % 71'i köyde eğitimin kadın için gerekli olduğunu düşündüğü halde, eğitilmemişlerin yarıdan çoğu bu fikirde değildir.

TABLO 9
Köyde Kadınlara Göre Eğitimin Gereği (1975)

«Kadınlara okuyup meslek sahibi olmaları gerekmez» önermesi	15-49 Yaş Evlenmiş Kadınlar					
	İlkokulu Bitirmemiş		İlkokulu Bitirmiş		Toplam	
KÖYDEKİ KADINLAR İÇİN						
Doğru	824	(43.6)	94	(21.8)	918	(39.5)
Kararsız	165	(8.7)	33	(7.7)	198	(8.5)
Yanlış	901	(47.7)	33	(70.6)	1206	(51.9)
Toplam	1890	(100.0)	432	(100.0)	2322	(100.0)
KENTTEKİ KADINLAR İÇİN						
Doğru	702	(37.1)	75	(17.4)	777	(33.5)
Kararsız	190	(10.1)	31	(17.4)	221	(9.5)
Yanlış	998	(52.8)	326	(75.5)	1324	(57.0)
Toplam	1890	(100.0)	432	(100.0)	2322	(100.0)

Kaynak : 1975 Hacettepe Köy Araştırması, Kadın Kartları.

Nüfusu 2.000'in altında olan köylerde oturan bu kadınlar eğitim açısından kentte oturan kadın ve köyde oturan kadın ayırımını az da olsa yapmaktadırlar: Okuyup, meslek sahibi olmak kentteki kadın için köyde oturanlara kıyasla daha çok gerekli görülmüştür.

Bir kadın için okuyup, meslek sahibi olmak arzusu ve gereği, içinde buldukları çevre koşullarına göre değişir. Köydeki kadınlar kent yaşamını çok iyi bilmedikleri halde bu ayırımı düşünebilmekteler. Kendi özel durumlarında ise çevre koşullarının önemi daha belirginleşmektedir. 1975 Araştırmasında köyler, kentle ilişkiler ve sosyo - ekonomik gelişmişliklerine göre kabaca iki gruba ayrılmıştır. Bu köy grupları içinde eğitilmiş ve eğitim görmemişlerin aynı önerme hakkındaki fikirleri, eğitimin gereğini çevre koşulları içinde düşündüklerini kanıtlar niteliktedir. «Gelişmiş» köylerde eğitim görmüş ve görmemiş kadınlar benzer bir tutum içindedirler (Bakınız Tablo 10). Her iki grup da çoğunlukla eğitimin köyde kadın

TABLO 10

Gelişmiş ve Gelişmemiş Köylerdeki Kadınlara Göre Eğitimin Gereği
1975
(15-49 Yaş Evlenmiş Kadınlar)

«Kadınların okuyup meslek sahibi olmaları gerekmez» önermesi	«Gelişmiş» Köyler n = 12		«Gelişmemiş» Köyler n = 13	
	İlkokulu Bitirmemiş	İlkokulu Bitirmiş	İlkokulu Bitirmemiş	İlkokulu Bitirmiş
KÖYDEKİ KADINLAR İÇİN				
Doğru	180 (26.6)	78 (21.0)	644 (53.0)	16 (26.2)
Kararsız	63 (9.3)	28 (7.6)	102 (8.4)	5 (8.2)
Yanlış	433 (64.1)	265 (71.4)	468 (38.6)	40 (65.6)
Toplam	676 (100.0)	371 (100.0)	1214 (100.0)	61 (100.0)
KENTTEKİ KADINLAR İÇİN				
Doğru	151 (22.3)	63 (17.0)	551 (45.4)	12 (19.7)
Kararsız	66 (9.8)	27 (7.3)	124 (10.2)	4 (6.6)
Yanlış	459 (67.9)	281 (75.7)	539 (44.4)	45 (73.4)
Toplam	676 (100.0)	371 (100.0)	1214 (100.0)	61 (100.0)

Kaynak : 1975 Hacettepe Köy Araştırması, Kadın Kartları.

için gerekli olduğunu belirtmiştir. Eğitimden dolayı fark çok azalmıştır. «Geişmemiş» yörelerde ise eğitilmiş kadınlarla eğitim görmemiş kadınlar arasındaki fark önemlidir. Eğitim görmemiş kadınlar, içinde yaşadıkları çevre koşullarına göre tutumlarını büyük ölçüde değiştirmektedirler.

«Geişmemiş» diye nitelendirilen köylerde ilkokul bitirmiş kadınların sayısı oldukça azdır. Daha ayrıntılı bir inceleme, bu kadınların çoğunluğunun büyük bir olasılıkla, başka köylerden ya da kentlerden gelmiş olduklarını gösterebilir. Çevre koşullarının, bireyin eğitim gibi özelliklerinin davranış ve tutumlarını etkilemekteki görece önemini belirlediği ve aynı zamanda, doğrudan doğruya (bireyin bir niteliği imiş gibi) davranış ve tutumlar üzerinde rol oynadığı ileri sürülebilir. Kırsal Türkiye'de, kadınların doğurganlıkla ilgili davranışlarının da eğitimleri kadar içinde yaşadıkları köyün yapısına göre değiştiği bilinmektedir (Ozbay, 1975, 1979).

1975 Köy Araştırmasında, kadınların önemli bir kısmı eğitimin kadın için gerekli olmadığını söylediği halde, 1973 Araştırması bulguları annelerin, (15 - 49 yaşındaki evli kadınların) çoğunlukla, kız çocuklarının okumalarını istediklerini göstermektedir. 2.000'in altındaki yerleşim yerlerinde annelerin yalnız % 10'u kızlarının okula gitmemesini istemiştir (Bakınız Tablo 11). Ayrıca aynı yerlerdeki kadınların % 1'i Kur'an kursunun kız çocukları için yeterli olacağını belirtmişlerdir. Bu oranın gerçekte daha yüksek olduğu, fakat belirtilmediği tahmin edilmektedir. Her iki araştırmanın bir karşılaştırmasını yapacak olursak, kırsal kesimde kadınların eğitilmelerine karşı gösterilen olumsuz tutumların, kendi özel durumları, özellikle kızları söz konusu olduğunda gevşediği ve olumlu olarak değiştiği düşünülebilir. Köylerde kızları için, okusun diyen annelerin bir kısmı (okusun diyenlerin % 31'i) onların ne kadar okumasının daha iyi olduğu hakkında bir fikirleri yoktur. Yine yaklaşık üçte biri ise kızlarının ilkokula kadar okumalarını istemektedir (%43).

Kentlerde özellikle büyük kentlerde oturan kadınların kızları için istedikleri eğitim ise çok daha yüksektir. Ankara, İstanbul ve İzmir'de kızlarını okutmamayı düşünen anne yoktur. İlkokula kadar okusun diyenler ise köylere göre daha azdır (% 12). Bu kentlerde annelerin büyük çoğunluğu kızlarının yüksek öğrenim görmelerini istemektedir (% 43).

Yüksek öğrenim ya da ilkokul eğitimi; hemen bütün yerleşim yerindeki anneler kızları için bu iki eğitim düzeyini en çok belirtmişlerdir. Meslek okulları ise üçüncü sırayı almakta ve kentlerden kırsal kesime

doğru geçildikçe, bu eğitimi isteyenlerin oranı yüksek okulu isteyenlerle ε₃ oranda olmaktadır.

TABLO 11

15-49 Yaşındaki Evli Kadınlar Kızları İçin Arzu Ettikleri Eğitim Düzeyinin Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımı: Türkiye 1973
N = 4562
(15-49 Yaş Evli Kadınlar)

Kızlar İçin İstedikleri Eğitim	Üç Büyük Kent	100.000- Nüfuslu Yerler	50.000- 99.999	25.000- 44.999	10.000- 24.999	2.000- 9.999	2.000 den az
Hiç okumasın Kuran kursunu bitirsin	—	5	2	5	6	6	10
İlkokul	1	1	—	—	1	1	1
Ortaokul	12	23	19	14	19	17	28
Lise	5	3	4	2	4	3	4
Meslek okulu	8	4	12	8	6	3	4
Yüksek okul	11	17	16	19	18	20	12
Bilmiyor - Belirtmedi	43	30	30	29	28	24	12
	20	17	17	23	18	24	28
Toplam N	100	100	100	100	100	100	100
	964	755	331	463	477	410	1162

Kaynak : 1973 Hacettepe Nüfus Araştırması, Kadın Kartları.

Kadınların çocukları özellikle kızları için istedikleri eğitim, aslında Türkiye'nin sosyal yapısı içinde eğitim sisteminin işlevi ve sorunlarını göstermesi açısından öğretici bir niteliğe sahiptir: İlkokul eğitiminin istenmesi, bir yandan bu kadar bir eğitime bile kavuşamamış annelerin kızları için daha yüksek bir beklenti içinde olmalarından ileri gelmekte, öte yandan kız çocuklarının daha fazla okutulmalarının toplum içindeki gereksizliği belirtilmektedir. Köylerde aynı kadınların sadece % 6'sının oğulları için ilkokul eğitiminin yeterli olduğunu belirtmiş olması düşündürücüdür. Eğitimdeki cinsiyet ayrımının toplum yapısına göre temelendiğini göstermektedir.

Yüksek öğrenim erkek çocuklar için her yerleşim yerinde tartışmasız en çok arzulanan eğitim düzeyidir. Kız çocukları için de özellikle, kentsel

kesimde, yüksek öğrenim çok istenmektedir. Orta ve lise eğitimi ise ne kızlar ne erkekler için üzerinde durulmaktadır. Bu orta dereceli okulların kişilere hayata dönük ve önceden belirlenmiş bir şeyler vermediğini bir defa daha vurgulamaktadır.

S O N U Ç

Eğitim, resmî amaçları dikkate alındığında, kadınların toplum içindeki rol ve statülerini önemli ölçüde değiştirebilecek bir araç olarak görülmektedir. Uygulamada, eğitimin kadınlar üzerindeki olumlu etkileri tamamen yadsınmamakla birlikte, eğitim sistemini genel sosyal sistemden soyutlayarak, amaçları doğrultusunda büyük beklentiler yaratmak pek geçerli görülmemektedir.

Zaman içinde eğitilmiş kadın oranında belli bir artış gözlenmekle birlikte, bugün hâlâ kadın - erkek arasında önemli bir statü farklılaşması söz konusudur. Buna paralel olarak, eğitimin kadın ve erkek nüfus için yararları da farklı olmaktadır. Bu farklılıklar üç grupta özetlenebilir:

1 - Eğitim olanaklarından yararlanma her düzeyde büyük ölçüde erkeklerin tekelindedir. Cinsiyete göre gözlenen fırsat eşitsizliği alt sosyo - ekonomik gruplarda daha üst düzeydekilere kıyasla, ve kırsal kesimde kentsel kesime göre daha büyüktür.

2 - Orta ve yüksek eğitimin çok aşamalı çeşitliliği içinde, daha üst düzeylerdeki statü sağlayıcı öğrenim kurumlarında erkekler çoğunluktadır. Kadınlar ise, öğrenim kurumları arasında ileride kendilerine daha alt düzeylerde statü sağlayıcı mesleklere yönlendirilmektedirler. Cinsiyete göre görülen bu farklılaşma, yine sosyo - ekonomik katmanlaşmada alt düzeylerde olanlar ya da kırsal kesimde oturanlar arasında daha büyüktür.

3 - Eğitilmiş olanların işgücüne katılmaları açısından da kadın - erkek arasında bir eşitsizlik söz konusudur. Kadınlar eğitilseler dahi erkeklere kıyasla daha az oranda işgücüne katılmaktadırlar. Böylece, eğitimden beklenen yarar hem kadınlar açısından hem de toplumsal açıdan yerine getirilmemiş olmaktadır.

Toplumda egemen olan ataerkil düzen, eğitimin kadınların geleneksel rollerini değiştirmesi yönünde kullanılmasını engellemekte, kadınlar için bir sosyal itibar aracı olarak kullanılmasını desteklemektedir. Böy-

lece, eğitim kadınlar arasında yalnızca sınıf farklılıklarını ortaya koyan önemli bir gösterge haline dönüşmektedir.

Kadınların eğitimi ve işgücüne katılmaları arasındaki ilişkide ise iki uç sorun hemen dikkati çekmektedir: (a -) Sayıları çok az olmakla birlikte orta ve yüksek öğrenim kurumlarından mezun olanlar bir işte çalışsa bile geleneksel ev kadınlığı rolünden sıyrılamamakta ve iki görevi birlikte yürütme zorunda bırakılmaktadırlar. (b -) Toplumsal işbölümünde genel olarak kadınlar eğitim gerektirmeyen mesleklere yönlendirilmekte ve sonuç olarak, çalışan kadınların çoğunluğunun eğitim görmemiş oldukları izlenmektedir. Böylece, eğitim ile işgücüne katılma arasında olumlu ve sağlıklı ilişkiler kadınlar açısından kurulamamaktadır.

Eğitimin kadınlara yararlı olabilmesini sağlayabilmek için tüm toplumda eğitim hizmetlerinin yaygınlaştırılması, çeşitlendirilmesi ve toplumsal işbölümünde eğitimin ağırlığının daha büyük ölçüde konulması gerekmektedir. Kadın - erkek arasındaki statü farklılaşmasını azaltmak için eğitimin içeriğinde ataerkil düzenin sakıncalarını vurgulayan değişiklikler yapılması da eğitimden beklenenlerin yerine getirilebilmesi için bir önkoşul niteliğindedir.

D İ P N O T L A R

- 1970 Ester BOSERUP
Woman's Role in Economic Development. New York: St. Martin's Press.
- 1976 Mayra BUVİNİC
A. Critical Review of Some Research Concepts and Concerns. Women and Decelopment An Annotated Bibliography. Overseas Development Council. 1-20.
- 1976 Tefrik ÇAVDAR, Demet TUNAY, Tuna YURTSEVEN
Yüksek Öğrenime Başvuran Öğrenciler 1974.75. Sosyo. Ekonomik Çözümleme. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. Yayın No. DPT. 1946-SPD. 291.
- 1973 Devlet İstatistik Enstitüsü DİE. Milli Eğitimde 50 Yıl.
Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü
- 1976 Devlet İstatistik Enstitüsü. DİE
1975 Genel Nüfus Sayımı % 1 Örneklemeye Sonuçları. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- 1977 Devlet İstatistik Enstitüsü. DİE.
1975 Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüş. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü
- 1977 Göl ERGİL
Toplumsal Yapı Araştırması Nüfus ile İlgili Gelişmeler 1950-1970. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. Yayın No: DPT: 1607-SPD: 298.
- 197- Özgül ERTEN
Yüzyıllımızda Kadın ve Kadınlarımız. Ankara: Türkiye Yazıları
- 1978 Nusret H. FIŞEK
Türkiye'de Aşırı Doğurganlık ve Kullanılan Gebeliği Önleyici Yöntemler. Türkiye'de Nüfus Yapısı ve Nüfus Sorunları 1973 Araştırması. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları. D.25. 97-112.

- 1953 J. HAJNAL
Age at Marriage and Proportions Marrying. *Population Studies*, 7 (2), November. 111-136.
- 1975 Çiğdem KAĞITÇIBASI
Modernity and the Role of Women in Turkey. *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi. Sosyal Bilimler*. 3 (5027). 83-90.
- 1978 Gülüz KUNT
Aile Yapısı ve Doğurganlık. Türkiye'de Nüfus Yapısı ve Nüfus Sorunları 1973 Araştırması. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları. D-25. 133-152.
- 1973 Kate MILLETT
Cinsel Devrim. İstanbul: Payel Yayınları.
- 1971 Karen OPENHEIM ve diğerleri,
Social and Economic Correlates of Family Fertility: A Survey of the Evidence. North Carolina: Research Triangle Institute.
- 1975 Ferhunde ÖZBAY
Differential Fertility in Rural Turkey: Individual and Environmental Factors. Basılmamış Doktora Tezi. Cornell Üniversitesi.
- 1978 Ferhunde ÖZBAY ve Nefise BALAMIR
School Attendance and Its Correlates in Turkish Villages 1975. Basılmamış Rapor. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü.
- 1979 Ferhunde ÖZBAY
Education and Fertility. *Gelişme Dergisi*. ODTÜ Yayınları. 21/22.
- 1978 Mümtaz PEKER
Türkiye'de İnsangücünün Bazı Özellikleri. Türkiye'de Nüfus Yapısı ve Nüfus Sorunları 1973 Araştırması. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları D-25. 13-48.
- 1977 Füsün TAYANÇ/Tunç TAYANÇ
Dünyada ve Türkiye'de Tarih Boyunca Kadın. Ankara: Toplum Yayınevi.
- 1971 Serim TİMUR
Socio.Economic Determinants of Differential Fertility in Turkey. Second European Population Conference. August. Strausbourg.
- 1972 Serim TİMUR
Türkiye'de Aile Yapısı. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları D-15. 1972.
- 1978 Sunday UNER
Metodolojî. Türkiye'de Nüfus Yapısı ve Nüfus Sorunları 1973 Araştırması. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları. D-25. 1-12.
- 1969 Samira YENER (Berksan)
Türkiye'de Evlilik Yapısı ve Bu Yapının Doğurganlık Üzerine Etkileri. Bozkurt Güvence ve Frederic Shorter. Türkiye Demografyası. Ankara Hacettepe Üniversitesi Yayınları D-13. 151-169.
- 1977 Samira YENER
1960-1970 Döneminde İllerarası Göçler ve Göç Edenlerin Nitelikleri. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: DPT 1528-SPD: 293.
- 1971 İbrahim YURT, Gül ERGİL, Hüseyin Tekin SEVİL
Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri. Orman Köylerinin Sosyo-Ekonomik Durumu. Rapor III, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

ÜÇ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANLARINDA KADINLARA İLİŞKİN SİYASALAR VE DOLAYLI SONUÇLARI

Gül ERGİL

GİRİŞ:

Türkiye 1960'lardan bu yana plânlı bir ekonomi içinde kalkınma çabası içindedir. Türk toplumundaki yapı değişikliğinin kanıtları yalnızca sayıların gösterdiği ölçülebilir gelişmelerde kalmamıştır. Bunların ötesinde toplumda sayılarla kanıtlanması güç, fakat gözlenebilen değişimler de olabilmektedir. Plân hedeflerine ulaşmadaki bazı aksamalara ve gecikmelere karşın sayısal göstergeler ve gözlenen olgular Türk toplumunun kalkınma yolunda önemli aşamalar kaydettiğini göstermektedir(1). Ancak Türkiye Dördüncü Plân döneminin başında bir kısmı yakın geçmişten devralınan bir kısmı ise yeni belirlemeye başlayan birçok sorunla karşı karşıya bulunmaktadır. Bu nedenle Türkiye henüz temel sosyal ve ekonomik sorunlarını çözümleyememiş ve yeterli gelişmişlik düzeyine erişememiş bir ülke durumundadır. Geçmiş üç plânda ve «yeni stratejide» belirtildiği gibi, Türkiye için uzun dönemde amaçlanan; ekonomik toplumsal ve kültürel kalkınma çabalarının bireyler ve toplum açısından yaşam düzeyinin yükseltilmesi ve temel gereksinmelerinin karşılanmasıdır. Amaç böyle belirlenince, kadın sorunu ve özellikle «Türk kadını» sorunu toplumun genel sorunlarından ve yapısından soyutlanarak ele alınmamıştır. Bu nedenle, geçmiş üç beş yıllık plân dönemlerinde «Türk kadını» çağımızın uygar ülke kadınları düzeyine çıkarma şeklinde bir amaçla yönelik ayrıcalıklı hedefler ve politikalar saptanmamıştır. Buna karşılık, uzun dönemli kalkınma hedefleri ve yeni kalkınma hızı kavramının açıklandığı yeni stratejide 1995 yılı hedef alınan gelişmişlik düzeyine ulaşmada sanayileşmeye ağırlık verilmiştir.

Sanayileşmenin gerçekleşmesi ile şimdiye dek karşılaşılan sosyal sorunlar - kadın sorunu dahil kendiliğinden çözüleceği varsayımı söz konusudur. Örneğin, 1995'e kadarki dönemi kapsayan yeni stratejide sosyal hedefler şöyle belirlenmiştir:

«Nüfusun alçak bir doğurganlıkta artarak 1995'de 65 milyonu aşması sağlanacaktır. Çalışan nüfusun % 25'i tarımda, % 23'ü sanayiide ve % 52'si hizmetlerde çalışacak biçimde 1995'de tam istihdama ulaşılabacaktır.

— Perspektif dönemde herkesin asgarî beşeri ihtiyaçlarının (beslenme, sağlık, barınma, giyim) karşılanmasına olanak verecek bir gelir düzeyine, sağlık ve toplumsal güvenliğe kavuşturulması esas olacaktır.

— Tedavi edici sağlık hizmetlerinin rasyonel kullanımı sağlanacak ve koruyucu hizmetlerin etkinliği artırılacak; 1995'de 7.500 kişiye bir sağlık ocağı, 2.500 kişiye bir sağlık evi, 10.000 kişiye 50 yatak düşmesi hedefine ya da geleceğin gelişimlerine göre bunları ikame eden sayısal hedeflere ulaşılabacaktır.

— Temel eğitimin süresi sekiz yıla çıkarılacak ve bu sistem kentlerde ve merkezi köylerin tümünde uygulanacaktır. 1995'de temel eğitimin birinci kademesinde çağ nüfusunun tümüne, ikinci kademesindeki çağ nüfusunun % 75'ine eğitim olanakları sağlanacaktır. Orta öğretimde bu oran % 45'e yüksek öğretimde % 15'e çıkartılacaktır.

— 1995'de nüfusun % 70'ini kapsayan fonksiyonel ve kademeli bir kent dokusunun oluşumu gerçekleştirilecektir. Böylece nüfusun büyük şehirlerde yaratılan iş olanakları üstünde yığılmasını önlemeye yönelmiş bir kentleşme sağlanacaktır.

— Konut ihtiyaçları kent ve köy yerleşim dokusunun gereklerine ve toplumun ekonomik gücüne uygun bir şekilde karşılanacaktır»(2).

Bu hedefler, Türk Anayasasının başlangıcındaki «milletimizin dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olarak yüceltme, milletçe benimsenen ve Atatürk'ün çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma»(3) çağrısına dayanan temel ülküyü gerçekleştirme amacı ile saptanmıştır. Bu amaç her üç plânda da görülmektedir. Geride bıraktığımız üç beş yıllık plân dönemlerinde bu ilkeye bağlı kalınarak bireylerin ve toplumun topluca kalkınması amacı güdülmüştür. Bu nedenle, konumuz olan «Üç beş yıllık plânlarda yalnızca kadınlara etkin siyasalar» tek başına ele alınmamıştır. Ancak, bu çalışma yukarıda sosyal hedeflerde belirtildiği

gibi, Türk kadınının durumunu plânlarda tüm toplum için amaçlanan hedeflerin ışığında şu konular içinde inceleyecektir:

- Genel nüfus yapısı içinde kadın ve nüfus plânlaması.
- Eğitim sistemi içinde kadın.
- İstihdam ve çalışma koşulları açısından kadın.
- Toplumsal güvenlik sistemi içinde kadın.

Ulusun tümünü içeren kalkınma plânları, nüfusun yarısını oluşturan kadınların fikir ve görüşlerini yeterince yansıtmamaktadır. Bu gerçek hem kalkınmış hem de kalkınmakta olan ülkeler için değişmemektedir. Ancak, yakın geçmişli araştırmalar(4) göstermektedir ki, «nüfus» faktörünün kalkınmadaki etkinliğinin önemi anlaşıldıkça «kadının» sosyal değişmeyi gerçekleştirmede önemli bir yeri olmaktadır. Her ne kadar kadının sosyal statüsünü yükseltmek için birçok çabalar sarfedilmişse de henüz kadın, toplum içinde oturması gereken yere ulaşamamıştır. Türkiye hükümetleri, başka gelişmekte olan ülkelere çok önce kadına yasalar önünde haklar tanımıştır ancak Türkiye’de de diğer üçüncü dünya ülkelerinde olduğu gibi kanunlar (yasal haklar) ve gerçekler arasında büyük uçurumlar vardır. Çünkü, toplum içinde kadın ve erkeğin rolleri toplumların gelenek, görenek ve inançları tarafından belirlenmiştir. Bu nedenle her toplumda kadının kendi haklarını, sosyal statüsünü kazanması sadece yasalar açısından değil toplumu oluşturan kadın ve erkek tüm bireylerin davranışlarını değiştirecek köklü yapısal dönüşümlerin gerçekleştirilmesi ile mümkün olabilir. Şimdiye kadar, nüfus politikalarında, planlı ve programlı kalkınmada kadının statüsü sorunu unutulmuş durumdadır. Bunun başlıca nedeni açık olarak dile getirilmese bile, Türkiye gibi birçok ülkede de kadınların ülke kalkınmasında erkekler kadar katkılarının ve paylarının olmadığına inanılmasıdır. O halde, denilebilir ki, bir ülkenin kadınları toplumda kendileri için belirlenen yerden ve statüden şikâyetçi değilse, bu durumlarını değiştirmek için kendi aralarında örgütlenmiyorlarsa ya da kurulu örgütlere karşı ilgisiz kalıyorlarsa toplumsal değişmeyi amaçlayan plân ve programlar onlar adına karar verilerce düzenlenecektir. Nitekim geçirdiğimiz üç plân deneyimi ve uygulamaları bu gerçeği sergilemektedir.

Genel Nüfus Yapısı İçinde Kadın ve Nüfus Planlaması

Birleşmiş Milletlerce uygulanan ve 1975 yılı programına yansıyan tanımda nüfus politikası, ekonomik sosyal, demografik ve ortak toplum-

sal hedeflere ulaşılması için demografik değişkenleri, nüfusun dağılımını, artışını ve diğer niteliklerini etkileyen tedbir ve programların tümü olarak ele alınmıştır. Bu durumda nüfus politikası, sosyo-ekonomik kalkınmanın ayrılmaz bir parçası durumundadır.

Nüfus sektörünün plân içinde iki önemli boyutu bulunmaktadır. Birincisi nüfusu oluşturan öğelerle ilişkili olarak politika geliştirilmesi ikincisi ise bu politikaların sayısallaştırılması, diğer bir deyişle nüfus tahminlerinin hazırlanmasıdır.(5) İlk aşamada, nüfus politikası ele alınırsa, bu konunun değişik çevreler tarafından farklı biçimlerde yorumlandığı görülür. Bu farklı yorumlar plânlara da yansımış durumdadır. Örneğin BBYKP'da Türkiye'nin nüfusunun çok hızlı artması ekonomik gelişmeyi güçleştiren bir engel olarak ele alınmaktadır. Nüfus daha küçük bir hızla artarsa gelişme hızının yani adam başına gelirin artış hızının daha büyük olacağı ve kalkınma hızının daha az fedakârlıkla gerçekleşeceği(6) konusuna önem verilmektedir.

Ayrıca bu yaklaşım istenmeyen gebeliklerin tehlikeli yollarla önüne geçilmesini sağlayacaktır. Bu plana göre Cumhuriyet'in başlangıcında kabul edilen «doğurganlık» politikasının değiştirilmesi gerekmektedir. Yeni nüfus politikası *nüfus plânlaması*, ile simgelenmektedir. Bu da nüfus politikasının en dar tanımı içinde doğurganlığı azaltıcı tedbirleri almaya yönelen bir politikadır. Böylece BBYKP'da nüfus plânlaması, genel nüfus politikasının içinde saptanmıştır. Bununla, ailelerin istedikleri zamanda çocuk sahibi olmalarını kolaylaştırmak amaçlanmıştır. Bu yeni nüfus politikası ile ilgili tedbirler içinde,

a) «Gebelik önleyici bilgilerin yayılmasını ve gebelik önlemede kullanılan araç ve ilâçların ithal ve satışını yasaklayan yasa hükümlerinin kaldırılması,

b) Sağlık hizmetlerinde çalışan personele nüfus plânlaması ile ilgili olarak gereken bilgilerin verilmesi,

c) Bu kimselerin gerekli bilgiyi ve parasız dağıtım söz konusu olduğu hallerde malzemeyi, isteyenlere vermeleri,

d) Var olan olanaklardan yararlanarak nüfus plânlaması eğitimi yapılması ve;

e) Gerekli araç ve ilâçların ucuza ithali, yurt içinde imali ve gereksinimi olanlara parasız dağıtılması»(7) önem kazanmıştır.

Nüfus plânlamasının kapsamının çok geniş olması ve konunun özellikle aileleri ilgilendirmesi nedeni ile İBYKP'da *aile plânlaması* teri-

mi yer almıştır. Ayrıca, «nüfus politikası, nüfusun yapısını iyileştirmek ve nüfus artış hızını ekonomik gelişmeyi engellemeyecek ölçüde azaltmaktır» şeklinde tanımlanmıştır. Yeni politikanın da esasını aile plânlaması oluşturmaktadır.(8) Bu politika ile birlikte aile plânlaması programları ile doğurganlık çağındaki kadınların her yıl yüzde 5'ine ulaşılması hedef olarak alınmıştır. Bu oran o zamanki Özel İhtisas Komisyonu çalışmaları içinde nüfus artış hızını % 1 azaltmak için saptanmış ancak bu hedef hiçbir zaman gerçekleşmemiştir.

Ayrıca, diğer ülke uygulamalarından elde edilen denemeler ve hizmetin niteliği ve sağlık elemanlarına duyulan gereksinimler nedeni ile bu konunun bir ana-çocuk sağlığı hizmeti olduğu görüşü II. plânda yer almıştır. Ana sağlığı ve aile plânlaması hizmetlerinin birleştirilmesi toplumsal ve ekonomik yarar yönünden gerekli görülmüştür.(9)

Bu durumda, aile plânlaması hizmetleri hem nüfus politikasının bir aracı hem de sağlık hizmeti olarak ele alınmıştır. Bu ikilem ÜBYKP'da ortadan kalkmış, aile plânlaması hizmetleri sağlık politikasının bir bölümü olarak ele alınmış ve bir hedef haline de getirilmiştir. Böylece, III. Plânda nüfus politikası açık bir şekilde belirtilmemiş ancak doğurganlığın kalkınma ve kentleşme sonucu orta doğurganlık düzeyine doğru azalacağı tahmin edilmiştir.

Görüldüğü gibi, geçtiğimiz üç plân döneminde özellikle 15-65 yaş arasında bulunan üretken (fiziki ve toplumsal açıdan) olan kadınlara ilişkin değişimler nüfus politikası yönünden yalnızca, onların nasıl doğurganlıklarının azaltılabileceği biçiminde olmuştur. Bu yaş grubunda olan kadınların oranı toplam kadın nüfusu içinde 1960'da % 55,2, 1965'de % 54,3 1970'de % 53,9(10) ve 1975'de % 55,4 dır.(11) o halde 15-64 yaş grubunda olan kadınlarımız için yukarıda açıklanan politikalar ışığında onların özellikle istenmeyen gebeliklerden kurtulmak ve istedikleri kadar çocuk sahibi olmaları özgürlüğü tanınmıştır, denebilir. Bununla nüfusunuzun % 70'inin kırsal alanlarda yaşadığı gözönünde tutulursa, özellikle bu yörelerde yaşayan kadınlarımız için bu politikalar gelenek, görenek ve davranışlar açısından önemli bir değişimin olmasını öngörmüştür. Ancak yapılan araştırmalar göstermektedir ki,(12) aile plânlamasıyla ilgili bilgi ve olanaklar arttığı halde tutum ve değerlerde belirgin bir değişiklik olmamıştır. Ancak, Türk kadınının gebeliğinin önlenmesiyle ilgili değer ve tutumlara ilişkin bir program uygulanmasına karşı olmadığı bu araştırma sonuçlarına göre söylenebileceği halde,(13) bugün isten-

meyen gebeliklerden kurtulmak için her yıl 500.000 annenin(14) ilkel yollarla çocuk düşürdüğü ülkemizde kadınların henüz kendi iradeleri ile çocuk yapma ve yapmama özgürlüğüne havuştukları da söylenemez. Ayrıca düşük yapan kadınların en az 10.000'i her yıl bu yüzden ölmekte ve düşük yaptıktan sonra yaşamını sürdüren kadınların da büyük çoğunluğu hasta ve sakat kalmaktadır.

Böylece diyebiliriz ki, geçirdiğimiz üç plân döneminde saptanan nüfus politikaları içinde, kadınlara onları doğrudan doğruya ilgilendiren (sağlığı, beslenmesi, doğurduğu çocuk sayısı ve bebek ölümleri) konular da dolaylı olarak yaklaşılmıştır. Yani Türkiye'de hızlı nüfus artışını önleyerek çalışma çağındaki nüfusun sayısındaki artışın yavaşlaması ve sermaye hasıla oranları büyük olan ekonomik yatırımları artırma olasılığı verecek bir ekonominin istihdam olanaklarını artırma amacına yönelik olarak kadınlara ilişkin önlemler getirilmiştir. Buna rağmen gene bu 15 yıllık dönemde ana çocuk sağlığı konusunda hizmetlerin yavaşlaştırılması açısından büyük aşamalar kaydedilmiştir. Bu çabalar özellikle II. Plânla başlarken III. Plânda aile plânlaması hizmetlerinin bir sağlık hizmeti olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Bugün Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından yürütülen ana ve çocuk sağlığı çalışmaları hergün biraz daha gelişmekte ve toplumda ailenin yerini sağlamlaştırmaktadır. III. Plânın son yılı olan 1974'de 66 Ana çocuk sağlığı (A.C.S.) merkezi, 85 A.C.S. Şubesi, 713 A.C.S. köy istasyonu faaliyette bulunmuştur.(15) Ayrıca sosyalleştirilen 20 il merkezinde bir tane A.C.S. dispenseri de kurulmuştur.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983) ile birlikte, nüfus artışı ve nüfus hareketliliğinin değerler sistemi tarafından etkilendiği kabul edilmiştir. Buna bağlı olarak IV. Plânda nüfusa ilişkin projeksiyon çalışmalarının temelini doğum, ölüm ve göçlerin gelecekteki eğilimine ilişkin varsayımlar oluşturmaktadır. Ayrıca, nüfus politikasının tüm toplumsal ve ekonomik politikaların bir türevi olarak ele alınması kararlaştırılmıştır.

Bu dönem için demografik hızlar ve nüfus projeksiyon çalışmalarına göre, doğal nüfus artışının 1975-1980 arasında binde 22,2 olduğu ve 1980-1985 arasında 22,7 olacağı ve 1985-1990 arasında da 21,6'ya düşeceği; doğum hızının 1975-1980 arasında binde 32,2 olduğu, 1980-1985 arasında binde 31,6 ve 1985-1990 arasında da binde 29,5'e düşeceği ve ölüm hızının da 1975-1980 arasında binde 10,0'dan gelecek iki dönem

içinde sırasıyla binde 8,9 ve 7,8'e düşeceği tahmin edilmiştir. Böylece, 1970-1975 döneminde erkekler için 55,88; kadınlar için ise 59,99 olan ortalama yaşam umudunun IV. Plân dönemi sonunda sırasıyla 58,27'ye ve 62,78'a yükselmesi beklenmektedir.

DBYKP'na göre, Türkiye'de doğurganlığın önemli bir değişme içinde olduğu ortaya çıkmıştır, çünkü, ülkedeki hızlı toplumsal değişime koşut olarak istenilen doğurganlık düzeyinde bir düşme saptanmıştır. Örneğin, istenen çocuk sayısı 1963'de 3,2 iken, 1973'de 2,6'ya düşmüştür. Ancak, doğurganlık oranındaki bölgelerarası farklılaşma eski özelliğini korumuştur. Doğurganlık oranı Batı ve Güney Anadolu bölgelerinde, Doğu ve Karadeniz bölgelerine göre daha düşüktür.

Bu olumlu gelişmelere rağmen, IV. Plân döneminde ana-çocuk sağlığı hizmetlerinin etkin bir biçimde yürütülmesi, önemli bir sorun olma niteliğini sürdürmüştür. Özellikle sosyalleştirme uygulamasındaki yavaşlama, aile planlaması ve ana-çocuk sağlığı hizmetlerindeki gelişmenin sınırlı kalmasına yol açmıştır. Örneğin, IV. Plânın 3. Program Yılı olan 1981'de, A.Ç.S. merkezi 63'e A.Ç.S. şubesi 64'e ve A.Ç.S. istasyonu sayısı 459'a düşmüştür III. Plânın son yılına göre).

Böylece, görüldüğü gibi, kadınlar için alınmış doğrudan doğruya kararlar olmamakla birlikte, IV. Plân döneminde toplumsal ve ekonomik politikaların bir türevi olan nüfus ve demografik gelişmeler ve sağlık hizmeti içinde aile plânlaması çalışmalarını kadına ilişkin «iyileştirici» politikalara bir ölçüde yer vermiştir. Ancak, hizmetlerin nitelik olarak istenilen düzeye ulaştığı söylenemez.

Sonuç olarak, Plânlı dönem ile kadınlara «istedikleri zaman istedikleri kadar çocuk yapma» özgürlüğü tanınmıştır. Ancak, kadınların bu özgürlüğü gene toplumun baskısı ile sözde kalmış, kadınlarımızın birçok istemedikleri halde çocuk yapmaya devam etmişlerdir.

Kadınların sağlığını doğrudan ilgilendiren istenmiyen gebeliklerden kurtulma çareleri üzerindeki tartışmalar IV. Plân döneminde de sürdürülmüştür.

Eğitim Sistemi İçinde Kadın :

Genel olarak eğitim sistemimiz, ekonomik ve toplumsal yapının kavram ve değer karmaşıklığını yansıtmaktadır. Kapitalistleşme ve sanayileşme sürecinin doğal olarak değiştirmeye çalıştığı modern eğitim sistemi

ile, sanayileşmenin çıkarlarını tehlikeye soktuğu küçük sanayi mensupları ve üretici kesimin kendi isteklerine uygun olarak yaşatmaya çalıştıkları eğitim kesimi bir arada bulunmaktadır.

Plânlı kalkınma çabaları da bu durumu fazla değiştirmemiş, eğitimin modernleşmesi için yapılan bazı girişimler eğitim alanında nitelik ve nicelik karmaşıklığını sürdürmüştür. Eğitim-üretim sistemi ilişkisi konusunda temel seçmeler bulunmadığı için karmaşıklık Beş Yıllık Plânlarda da görülmektedir.(17)

Üç Beş Yıllık Plânda, eğitim sektörünün plânlaması temelde insan gücü hesaplaması yöntemlerine dayandırılarak yapılmıştır. Toplumsal talep zorunlu alanlarda (örneğin, beş yıllık ilköğretimin zorunlu olması gibi) dikkate alınmıştır. Üretim düzeyinin düşüklüğüne ikili ekonomik toplumsal yapıya ve dengesiz gelir dağılımına bağlı olan etkenler çok sınırlı olarak ele alınmıştır. Eğitim sistemimiz bugün, sanayileşmemiş ve bu nedenle örgütlenmemiş ve ihtisaslaşmamış bir ekonomik ve toplumsal yapının işlevi durumundadır. Buna bağlı olarak, eğitim sistemimiz uygulamaya dönük olmayan bir plânlama olgusu içinde bugüne dek süregelmiştir.

Onbeş Yıllık plân dönemi içinde genel çerçevesini çizdiğimiz eğitim sistemimizde, kadınlar için ayrı hedefler ve tedbirler saptanmamıştır. Çünkü eğitim sisteminin geliştirilmesi, kadın ve erkeğin aynı derecede eğitim görmesine bağlıdır. Bu nedenle, kadın eğitimine sistem açısından ayrıcalık tanınması olanaksızdır. Bununla birlikte, sayısal veriler kadın nüfusumuzun eğitim olanaklarından yeterince yararlanmadığını ortaya koyduğundan soruna toplumsal engellemelerin ışığında yaklaşmak gerekecektir. Örneğin, henüz bir tarım ülkesi olma durumunda olan ülkemizde, özellikle kırsal alanlarda kız çocukların eğitimine, erkek çocuklardan daha az önem verilmesi, kız çocukların çiftçi ailenin yardımcı işgücüne duyduğu gereksinmeye, kız çocukların erken yaşta evlendirilmeleri ise çoğunlukla onların bir çeşit yatırım sermayesi olarak görülmelerine bağlıdır. Bu nedenle kırsal alanlarda, erkek işgücünün kadın işgücüne oranla daha geçerli olmasına karşın kadın işgücünün bol bol ve acımasız bir şekilde kullanımı ve çiftçi ailelerin kız çocuklarının eğitimine özen göstermemeleri onların statüsünü daha da düşürmüştür. Kentsel yörelerde ise kadının eğitiminde gene tarımsal toplumun değerleri genellikle egemendir. Kızlar, ev kadını olarak yetiştirilir ve eğitimlerine de bu ölçü ve bu yönde değer verilir. Erkeğe bağımlıdırlar.

Bu gerçeklerin ışığında kalkınma plânları incelendiğinde, her ne kadar BBYKP'da «eğitim, istenilen bir yaşama düzenine ulaşmak için kalkınmanın en etkili araçlarından birisi» olarak kabul edilmesine karşın kadının eğitiminin bu kalkınma çabalarına ne ölçüde yararlı olduğu da tartışmaya açık bir konu olarak kalmıştır. Bunun gibi, gene eğitim BBYKP'da «toplumun yaratıcı gücünü ve verimini artıran, toplumda kişilere yeteneklerine göre yetişme olanağı sağlayan ve fırsat eşitliği ilkelerini gerçekleştiren en etkili bir araç» olduğu söylenmesine karşın, bugün Türkiye'de genel olarak okur-yazarlıkta, ilkökula, orta okula, liseye, meslek okullarına ve üniversiteye devamda kız ve erkek öğrenci eşitliğinden söz etmek olanaksızdır. Bunun gibi, İBYKP'da kız teknik öğretimin işlevsel eğitim veren bir nitelik kazanmadığı da belirtilerek I. ve II. Beş Yıllık Plânlarda, eğitim ile Türk toplumunun gereksinmelerine ve koşullarına uygun insan yetiştirilmesi ilkesi sapanmıştır. Buna karşın kız teknik okul mezunlarından bu amaçla yararlanma sınırlı kalmıştır.(18) Böylece, I. Plân döneminde, kız teknik okul mezunlarının, % 24'ünün yüksek öğretime devam ettiği, % 30'unun çalıştığı (çoğunlukla eğitim görmüş olduğu konu dışındaki işlerde) ve % 41'nin de mesleki bir iş yapmadığı anlaşılmıştır. Ayrıca II. Plân döneminde de, kız sanat ortaokulları diğer meslek okullarına oranla sınırlı bir gelişme göstermiştir. 1963-1964 öğrenim yılından 1971-1972 öğrenim yılına kadar olan ilk kayıt artışı yüzde 13,1 ve toplam öğrenci artışı yüzde 12,7 olmuştur.(20) Öte taraftan, kız enstitülerinde (lise seviyeli meslek okulları) eğitimin amacı iki ana ilkede belirlenmiş, kız öğrencilerini iyi bir ev kadını olarak yetiştirmek ve kadınlar için uygun görülen mesleklere hazırlamalarını sağlamak olmuştur. Kız enstitülerindeki, eğitim proramlarının üretim sisteminin gerekleri ile bağ kuramamış olması kız enstitüsü öğrencilerinin işlevsel bir eğitim görmeleri olanağını da sınırlamıştır. Ayrıca, kız enstitülerinin nicelik gelişmesinde, toplam öğrenci, ilk kayıt ve mezun sayılarında yıldan yıla artış ve düşüşler kaydedilmiş ve düzenli bir gelişim sağlanamamakla birlikte 1963-1964 öğretim yılında 103 okul bulunmaktayken okul sayıları yüzde 43,6 oranında devamlı bir artışla 1971-1972 öğretim yılında 128'e ulaşmıştır.(21) Bu durumda, uygulamasını geçirdiğimiz üç planda kadınlara ilişkin sayısal veriler yalnızca, kız enstitülerine ilişkin olmuş ve yukarıda değindiğimiz gibi, kız çocuklarının eğitiminde iyi bir ev kadını yetiştirmek ve «uygun» görülen mesleklere yöneltmek amaç edinilmiştir. Bu da, kadının toplum içinde «belli» mesleklerde çalışma

ÇİZELGE

Nüfusun Yıllara ve Okuryazarlık, Bitirilen Son

(6 ve Yukarı

Yıllar	Toplam		Okuma Yazma Bilmeyenler		Bir Öğrenim Kurumundan Mezun Olmı- yanlar		İlk
	E	K	E	K	E	K	
1960	10.916.746	10.660.271	5.324.368	8.300.718	1.933.203	780.339	2.913.013
	100.0	100.0	48.8	77.9	17.7	7.3	26.7
1965	13.060.645	12.583.332	4.688.565	8.450.391	3.286.155	1.704.022	4.063.920
	100.0	100.0	35.9	67.2	25.2	13.5	31.1
1970	14.798.036	14.475.325	4.393.495	3.407.341	3.485.218	2.259.473	5.349.304
	100.0	100.0	29.7	58.2	23.6	15.6	36.2
1975	17.084.624	16.587.495	4.247.429	8.583.262	3.369.680	2.342.164	7.167.687
	100.0	100.0	24.9	51.8	19.7	14.1	42.0

Kaynak : 1975 Genel Nüfus Sayımı, % 1 Örnekleme Sonuçları.

ve eğitim yapmasına yönelik bir tedbir olarak belirlemektedir. Bu ise, kadının mesleki açıdan gelişmesini önlediği gibi, toplum içinde onun sosyal statüsünün yükselmesine engel olmaktadır.

Kadınların eğitimi, plânlı dönemde tüm eğitim sisteminin büyüklüğü, niteliği, gelişme yönü ve yapısal çerçevesinin bağlı olduğu toplumun ve ekonominin gereksinmelerine göre düzenlenmiştir ancak yeterince gerçekleştirilememiştir. Üç kalkınma plânında da kadınlara ilişkin veriler ayrıcalıklı olarak verilmemiş gerek temel eğitim, gerek orta ve mesleki eğitimde gelişmeler tüm nüfus ve çağ nüfusu için saptanmıştır. Saptanan tüm ilke ve politikaların gerçekleşmesi sonucunda görülmektedir ki, sayısal verilere göre kadınlar eğitimden plânlı dönem içinde erkeklere oranla daha az yararlanmışlardır. Genel nüfus sayımlarından yararlanarak yapılan Çizelge 1'den izlendiği gibi, plânlı dönemde, bütün eğitim kade-

1

Öğrenim Kurumu ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Yaşlar)

Okul	Orta Okul ve Dengli Okullar		Lise ve Dengli Okullar		Yüksek Okul ve Fakülteler		Öğrenim Kurumu Bilinmeyen	
	K	E	K	E	K	E	K	E
1.308.013	376.450	145.523	625.074	106.347	101.172	18.315	3.466	1.016
12.3	3.5	1.4	2.4	1.0	0.9	0.2	0.0	0.0
2.033.187	493.078	202.357	381.954	162.825	142.151	28.590	4.822	1.960
16.2	3.8	1.6	2.9	1.3	1.1	0.2	0.0	0.0
2.997.184	729.935	317.178	509.887	253.869	194.434	81.754	125.763	141.733
20.7	4.9	2.2	3.5	1.8	1.3	0.6	0.9	1.0
4.594.475	1.111.061	535.124	842.343	431.806	866.014	67.093	27.801	7.700
27.7	6.5	3.2	4.9	2.6	1.6	0.4	0.2	0.1

mclerinde kızlar erkeklerden daha düşük oranlarda eğitim olanaklarından yararlanmıştı. İlk öğretimin anayasa gereği olarak zorunlu olması nedeni ile, bu kademede kızların erkekler kadar eğitimden yararlandıklarını görülmektedir. Ancak, gerek temel öğretimde ve gerekse diğer eğitim kademelerinde kızların bu kurumlara devamında kentsel ve kırsal farklılıklar da etkili olmaktadır. Örneğin, 3741 köyde ilkokul bulunmamaktadır.(22) Ayrıca, kırsal alan yatırımlarının (eğitim konusunda) en küçük yerleşme birimlerine girememiş olması tüm okur-yazarlık üzerinde etkili olduğu gibi, özellikle kadınların böyle yörelerde eğitimi konusundaki tutum ve davranışlarda da olumlu değişmeyi engellemiştir. Bunun gibi, Türkiye'nin gelişmişlik kriterlerine göre bölgelerini ayırdığımızda bölgeler

arası gelişmişlik düzeyinin de eğitim olanaklarından yararlanma konusunda etkili olduğunu görmekteyiz. Örneğin, gelişmiş bölgelerde (Ege ve Marmara) okuma yazma bilmeyen kadınların oranı % 22 iken az gelişmiş Doğu Anadolu Bölgesinde bu oran % 38'e çıkmaktadır.(23)

O halde, kadının eğitime olan gereksinmesinin toplum yapısı ile ilişkilendirilmesi gereklidir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, toplumun belli bir gelişmişlik düzeyine ulaşmasına kadar geçen dönem içinde kadının eğitiminde ve statüsünde arzu edilen düzelmenin sağlanması çok zordur. Böylece, uyguladığımız üç kalkınma plânı genel eğitim sisteminde bir takım gelişmeler sağlamakla kalmış fakat kadının eğitiminde bu yapı içindeki toplumsal engellere bağlı olarak önemli bir değişme olmamıştır.

IV. Beş Yıllık Kalkınma Plânı dönemine ulaşıldığında, eğitim sisteminin yeni bir içerik ve kurumsal yapıya kavuşturulması hedef alınmıştır. Bu hedefe bağlı kalınarak, 1977-1978 öğretim yılında Temel Eğitim 1. Kademedede (İlkokullar) % 87,5; Temel Eğitim 2. Kademedede (Ortaokullar) % 39,8; ortaöğretimde % 24,6 ve yüksek öğretimde % 24,6 ve yüksek öğretimde % 10,1 olan okullaşma oranınının 1983-1984 öğretim yılında sırasıyla, % 100, % 60, % 37 ve % 15 olması hedef alınmıştır. Görüldüğü gibi, IV. Plân'da da öngörülen hedefler kız ve erkek olarak ayrımlı alınmamıştır. Yalnızca, öncekilerde olduğu gibi, IV. Plânda da Kız Meslek Liseleri için yapılan saptamalar diğer öğrenci kümelerinden ayrı olarak yapılmıştır. Örneğin, kız teknik öğretiminin 2. devresinde (Kız Meslek Liseleri) plan hedeflerine (3. Plân) ulaşılmış olup, hedeflere uygun bir gelişmenin gerçekleştiği vurgulanmıştır. Bu konuda, daha önce de belirtildiği gibi, toplumsal ve ekonomik kalkınmada kadınlara özgü ayrıcalıklı politika ve tedbirlerden söz edilemeyeceği vurgulanmıştır. Nitekim, IV. Plânda da özellikle kızlara yönelik bir eğitimin sonuçlarının alınmadığı görülmüştür. Üretime dönük bir eğitim programının geçersizliği sonucu, nicelik olarak bu tür kız meslek okullarından mezun sayısını arttırmış, ancak, ülkenin ekonomik kalkınmasına gereğince katkıda bulunamamıştır. Bu nedenle, III. Plân döneminin sonunda, üretime dönük yeni program geliştirme çalışmaları yapılmış ve hazırlanan programlar deneme şeklinde aşamalı olarak bazı okullarda uygulamaya konulmuştur. Ancak, yeni hazırlanan programlar ile erkek teknik öğretim programları arasında ikilik yaratılmıştır. Bundan, kıt olan öğretmen ve makina-teçhizat kayna-

ği olumsuz yönde etkilenmiştir.(24) O halde, ülke gerçekleri gözönünde tutularak yapılacak planlar özellikle kız okulları (Teknik) biçiminde değil, karma eğitimin sürdürüldüğü, amaçta cinsiyete dayalı değil, fakat üretim-insangücü gereksinimine yanıt verecek nitelikte olması gerekmektedir. Böylece, eğitimde yeni bir içerik ve kurumsal yapıya ulaşmayı hedef almış olan IV. Plân'ın ilk program yıllarında bu tür karma eğitim programları uygulanmaya başlanmıştır.

İstihdam ve Çalışma Koşulları Açısından Kadın :

Türkiye'de istihdam sorununun çözülmesi 1961 Anayasa'sı ile devlete bir görev olarak verilmiştir. Anayasa'nın 42. maddesi «Çalışma herkesin hakkı ve ödevidir. Devlet çalışanların insanca yaşaması ve çalışma hayatının kararlılık içinde geçmesi için sosyal, iktisadi ve mali tedbirlerle çalışanları korur ve çalışmayı destekler, işsizliği önleyici tedbirleri alır» der.

Kalkınma Plânlarının bu konudaki tutumu değişik olmuştur. BBYKP gelir artış hedefine göre düzenlenmesine karşın bir yan hedef olarak istihdama önem vermiştir. İBYKP, istihdam konusunda bir yan hedef de vermemiş olup kalkınma ile beraber istihdam sorununun bir bakıma kendiliğinden çözüm yoluna gireceği anlayışı taşımaktadır. Gerek birinci, gerekse ikinci Beş Yıllık Plânlar, planın uygulaması sonucu, işsizlik sorununun azalacağı öngörmüştür. Üçüncü Plân, istihdam sorununa bir çözüm getirme çabasına da girmemiştir. (Anayasanın sosyal gereklerinin tümüyle istihdam sorununun da 15 yıl kendi haline bırakabileceği görüşünü benimsemiştir).(25)

İstihdam sorunu, gelişmekte olan bir ekonomide, gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında, çok daha karmaşık bir yapıda ortaya çıkmaktadır. Bugün Türkiye'de açık işsizlikten çok, gizli, eksik istihdam ve kronik veya mevsimlik gizli işsizlik yaygın durumdadır. Bu tür istihdam normalin altında süre, gelir ve verimlilikte çalışma anlamına gelir. İşgücünün önemli bir kısmı değinilen bu koşullar altında gerek fizik gerek beşeri sermayeden yoksun ve belli bir düşük gelir çizgisinin altında yer alan bir «emek piyasasında» çalışmaktadır.(26)

İstihdam sorununun çözümü, kalkınma için seçilen uzun dönemli stratejinin ve kısa ve orta dönemli ekonomi politikalarının içinde yer almak

zorundadır. Bunların dışında, bunlardan bağımsız bir dizi önlemlerle hiçbir etkinlik sağlanamayacağını üç beş yıllık kalkınma plânları ortaya koymuştur. Bu verilerin ışığında, her üç kalkınma plânında da, kadınların istindamı ve çalışma koşulları, tüm istihdam ve çalışma sistemi içinde değerlendirilmektedir. Oysa ki, artık toplumların tüm çalışabilir bireylerinin, tüketicilikten kurtulup, üretici olma ve ulusal gelirden payını alma durumu, yalnız kendileri için değil ülke ekonomisi için de geçerli bir kural olmaktadır. Bu kural ve ilişkiler içinde kadının, özellikle Türk kadınının durumu daha ayrıcalıklı oluyor. Türk kadını erkek yurttaşlarla eşit olma hakkına ve bu hakkın getirdiği sorumluluk ve görevlere Cumhuriyet dönemi ile kavuştuğu halde bu yasal aşama ekonomik bağımsızlıkla güçlenmediği, desteklenmediği için kâğıt üzerinde kalmaya bırakılmıştır.

Plânlı dönem içinde Türk kadınının istihdamı konusunda geçirmekle olduğu aşamalar açısından pek fazla söylenecek bir şey yok çünkü 1960' lardan bu yana 15 ve yukarı yaşlardaki iktisaden faal kadınların büyük bir çoğunluğu tarım kesiminde çalışmaktadır. 15 yıllık dönem içinde kadın nüfusunun iktisadî faaliyet kollarına göre dağılımı çizelge 2'de görülmektedir.(27)

Çizelgeden de izleneceği gibi, iktisaden faal olan 15 ve yukarı yaşlardaki kadınların % 95,0'ı 1960 yılında tarım sektöründe çalışırken bu oran 1975 yılında (12 yaşlar) % 88,8'e düşmüştür. 15 yıllık plânlı dönemde kadın nüfusumuzun çok büyük kısmı tarımda istihdam edildiğine göre kadınların üretime doğrudan ama görünmez bir biçimde katıldıkları söylenebilir. Kadınların ülke ekonomisine katkıları tarımın dışında çok sınırlıdır. Yalnızca, imalat sanayiinde azda olsa artan oranlarla kadınların sanayi sektörüne geçtikleri görülmektedir. 1960 yılında imalat sanayiinde çalışanların oranı % 2,7 iken 1970'de % 5,1'e çıkmış, 1975'de % 3,5'e düşmüştür. (Bu düşüş, bu yılda 12 + yaş grubu nedeni ile olabilir). Kadınların genellikle sürekli olarak istihdam edildikleri kesim, hizmetler sektörüdür. 1960'da kadınların % 1,4'ü hizmetler sektöründe çalışırken bu oran 1975'de % 4,5'e ulaşmıştır. O halde, bugün Türkiye'de çalışan kadınların çok büyük çoğunluğu ücretsiz tarım işçileri durumunda olup, çalıştıkları yer olan bağ, bahçe, tarla, evlerinden ayrı düşünülmediği için emeklerini para olarak değerlendirememektedirler. Ülke ekonomisine katkıları, bu görünmez perde arkasında süregelmektedir.

ÇİZELGE 2

Nüfusun Yıllara ve İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı (15 + yaş)

Yıllar	İktisadi Faaliyet Kolları																	
	Tarımcı Ormancı		Maden Çıkarma		İmalat Sanayi		İnşaat Sanayi		Elektrik gaz su		Ticaret Mali ku.		Ulaş Haber.		Hizmetler iyi tanımlanmamış Faaliyetler			
	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K		
1960	61.2	95.0	1.0	0.0	9.6	2.7	3.7	0.0	0.2	0.0	5.0	3.0	3.1	0.1	7.8	1.4	8.3	0.4
1965	58.4	84.1	1.0	0.0	10.5	1.5	4.2	0.0	0.3	0.0	4.4	0.4	2.3	0.1	8.7	2.0	9.2	1.8
1970	52.6	89.0	1.2	0.1	10.8	5.1	4.8	0.2	0.2	0.0	8.6	1.1	3.9	0.3	15.2	3.3	2.8	0.9
1975*	50.1	88.8	1.0	0.1	9.9	3.5	4.2	0.1	0.2	0.0	8.8	1.4	4.8	0.3	15.4	4.5	5.6	1.3

(*) 1975 yılı verileri kesin sonuç olmayıp 1975 genel nüfus sayımı % 1 örnekleme sonuçlarından hesaplanmıştır ve 12 + yaş iktisaden faal nüfusu kapsamaktadır.

Çizelge 3'de iktisaden faal nüfusun yıllara ve meslekteki mevki'e göre dağılımı görülmektedir.(28)

ÇİZELGE 3 — İktisaden Faal Nüfusun Yıllara, Meslekteki Mevki ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Yıllar	Meslekteki Mevki							
	Ücretli		İşveren		Kendi hesabına Çalışan		Ücretsiz Aile İşçisi	
	E	K	E	K	E	K	E	K
1960	30.2	4.9	2.1	0.1	46.0	6.9	21.7	88.1
1965	32.8	5.9	1.6	0.0	44.8	2.9	20.8	91.2
1970	38.4	10.2	1.0	0.2	39.2	6.6	21.3	82.9
1975*	38.1	9.4	1.2	0.1	38.1	3.6	21.6	86.6

(*) 1975 yılı verileri, 1975 Genel Nüfus Sayımı % 1 örnekleme sonuçlarından derlenmiştir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, bugün Türkiye'de kadın henüz tarım işçisi olma durumundan kurtulamamıştır. Kadınların % 88,1'i 1960'da, % 82,9'u 1970'de, ve % 86,6'sı 1975 yılında ücretsiz aile işçisi durumundadır. Ücretli olarak çalışan kadınların oranında özellikle son yıllarda büyük bir artış göze çarpmaktadır. 1970 yılında ücretli olarak çalışan kadınların oranı, % 10,2'dir. 1975'de ise % 9,4'e düşmüştür. Ücretli olarak çalışan bu kadınların büyük çoğunluğunun kentsel yörelerde faal olduklarını varsayarsak bunları üretime türlü biçimlerde katkıda bulunan işçi ve memurların oluşturduğunu söyleyebiliriz. Nitekim, kadın nüfusumuzun meslek dağılımı incelendiğinde(29) 1970 yılında kadınların % 88,7'si mesleğini, tarımcı ormancı, olarak belirtmiştir. Bu oran 1975'de % 89,0'dur. 1975 yılında kadınların % 2,4'ü ilmi ve teknik eleman, % 1,3'ü idari personel, % 4,5'ü tarım dışı sanatkâr ve işçi ve % 2,0'i da diğer mesleklerde çalıştıklarını belirttiklerine göre bu mesleklerde çoğunlukla kentsel kesimlerde ücretle çalışan kadınlar olduğunu söyleyebiliriz.

Bu durumda, çalışma hayatına giren kadın, yasal olarak her meslekte yer alabilmesine karşın bugün Türkiye'nin genel sosyo-ekonomik yapısının gereği olarak henüz istihdam politikalarında yerini alamamıştır. Çünkü kadının özellikle tarımsal alandaki ekonomik katkısı kalkınma süreci içinde bir veri olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle de, kalkınma

plânlarımızın dördünde de istihdam politikası içinde kadına yer verilme-
mektedir.

Konuya çalışma sorunları açısından da yaklaştığımızda kadınlara ilişkin sayısal verilere veya politikalara raslamamaktayız. B.B.Y.K. Plânında çalışma sorunları sektörü, ücretle çalışanların diğer sosyal grupların elde ettiği ekonomik ve sosyal haklardan toplumu kuran sınıflar arasında bir dengenin sağlanmasına olanak verecek bir biçimde yararlanmalarını amaçlamıştır. Bu dengenin sağlanmasında en önemli unsurun ücretlilerin örgütlenmesi olduğu belirtilmiştir. İBYK. Plânında çalışma sorunlarının bir önceki kalkınma plânına oranla daha ayrıntılı bir biçimde ele alındığı görülmektedir. Plân ilkeleri, anayasa çerçevesinde ücretlilerin örgüt-gönderilecek işgücü açısından izlenecek politikalar üzerinde yoğunlaşmış- lenmesi, asgarî ücretlilerin tespitinde izlenecek yöntemler, tarım, küçük sanat ve hizmetlerde çalışanların çalışma koşullarının düzenlenmesi, işçi- işveren ilişkilerinin daha etkin bir biçimde ele alınması ve yurt dışına tır. Ü.B.Y.K. Plânında çalışma hayatını düzenleyici tedbir ve denetle- melerin tüm çalışanları kapsayacak biçimde dengeli olarak yaygınlaştırıl- ması temel ilke olarak benimsenmiştir(30).

Bütün bu ülke ve politikalar çerçevesinde, kalkınma plânlarında ça- lışan nüfusun % 38'ini(31) oluşturan kadınlar için tüm çalışma çağındaki nüfusa (erkek ve kadın) ilişkin saptanan politikalar esas alınmıştır. Oysa ki, kadınların çalışma koşulları ve toplum ekonomisinde yerlerinin saptanması ile, gerek ailelerin yaşam düzeylerinin yükselmesi, gerekse Türkiye ekonomisi açısından büyük yararlar olduğu ortadadır. Bu konu ile çok yakından ilişkili olan sosyal güvenlik sistemi de incelendiğinde gene kadınlara ilişkin tedbir ve politikalara rastlanmamaktadır.

Toplumsal Güvenlik Sistemi İçinde Kadın:

B.B.Y.K. Plânında çok sık vurgulanan nokta toplumsal güvenlik sisteminin gelir dağılımını iyileştirici, âdilleştirici önemli bir sektör olarak benimsenmesi ve toplumsal güvenliğin ekonomik kalkınmaya paralel olarak geliştirilmesidir. Böylece, Birinci Kalkınma Plânı, toplumsal güvenlik sektörü için çok önemli bazı temel noktaları tespit etmiştir.

Örneğin,

- a) Herkes için ihtiyarlık ve sağlık sigortalarını kapsayan toplumsal güvenlik düzeni kurulacaktır.

- b) Tüm toplumsal güvenlik çalışmalarını tek elden yönetilecektir.
- c) Serbest meslek, esnaf sanatkârlar toplumsal güvenlik sistemi içine alınacaktır.
- d) İşsizlik sigortası getirilecektir.
- e) Tarım sektörünün toplumsal güvenlik kapsamına alınması, sosyal ve doğal felâketlere uğrayanlara güvence sağlanması, yoksullara yardım faaliyetleri de öngörülmüştür.

İ.B.Y.K. Plânı da, bir önceki ilkeleri biraz daha genişleterek sosyal güvenlik sisteminin, kişilerin kendilerine veya ailelerine devamlı gelir sağlanmasında, üretim faaliyetlerinde kişilerin sürekli yer almasında, adil gelir dağılımında bir araç olarak kullanılacağını saptamıştır.

Ü.B.Y.K. Plânında, önceki Plân dönemlerinde değinilen politika ve ilkelerinin ışığında yeni boyutlar getirilmeye çalışılmıştır. Örneğin toplumsal güvenlik sisteminden endüstrileşme ve kentleşmenin ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyal risklere karşı bireyleri korumak ve risklerden doğan zararları telâfi eme biçiminde söz edilmektedir. Bu temel ilkeye bağlı olarak bireylerin asgarî standartlarda yaşamını sürdürmesi için gerekli gelirin sağlanması, gelir güvenliği ve çalışma olanaklarını yitirmiş olanların, yaşlıların, çocukların korunması toplumsal güvenlik sisteminin temel ilkesi sayılmıştır. Ayrıca ihtiyarlık, dul - yetim aylıklarının günün koşullarına uydurulması, ihtiyarlık yaşının sanayileşme ve kentleşme süreci içinde ekonomik ve sosyal koşullara uyumlu olarak saptanması ve uzun süre değiştirilmemesi ve emeklilik sigortasının gerçek bir ihtiyarlık sigortası haline dönüştürülmesi konuları üzerinde de durulmuştur.

Görüldüğü gibi, geçen üç beş yıllık kalkınma plânlarında yukarıda değinildiği gibi, istihdamın iç yapısında, çalışma koşulları ve toplumsal güvenlik açısından önemli farklar belirlemektedir. Çünkü,

1) Türkiye'de çalışabilir nüfusun çoğunluğu, toplumsal güvenlik ve sendikal sistem dışında bulunmaktadır. 1971 yılında sendikal sistem dışında kalan ve toplumsal güvenliği bulunmayan işgücü grubu 600 bine yakın devamlı tarım işçileri, 3,7 milyon dolayında esnaf, sanatkâr ve yanlarında çalışan ücretliler ve 5,9 milyon dolayında tarım kesiminde çalışan ücretsiz aile işçileri ve bağımsız çalışanlardan oluşmaktadır(32).

2) Diğer bir grup, toplumsal güvenlik sistemine ve çalışma koşullarını düzenleyen yasalara bağlı olarak çalışma durumundadır. Ancak bu grubun da, çalışma koşullarını düzenleyen yasaların öngördüğü olanaklardan tümüyle yararlandığı söylenemez.

Böylece, plânlı dönemde toplumsal güvenliğin tüm çalışanlara yaygınlaştırılması gerçekleştirilememiş ve istihdam içindekilerin tümü sosyal sigorta kapsamına alınmamıştır. Yalnızca, esnaf ve sanatkârlar ve diğer bağımsız çalışanların sigorta kapsamına alınmasını sağlayacak kanun 1972 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu durumda, toplumsal güvenlik sistemi dışında kalan en önemli grup tarım işçileri olmaktadır.

Genel hatları ile özetlediğimiz toplumsal güvenlik sisteminin, plânlı dönemde etkinliğinin tarım kesiminde çalışanlara ulaştırılmaması özellikle bu kesimde çalışan kadınlara (ki çalışan kadınların 1975'de % 88,7'si ulaşmadığını göstermektedir. Ayrıca, Türkiye'de sigortalılar arasında kadın işçi oranı % 10 dolaylarında olup bunların çoğunluğu tekstil, seramik montaj, tütün yaprak işleme kollarında çalışmaktadır. Çalışan kadınların bu bölümü çoğunlukla kentsel yörelerde çalışan kadınlardır. Ancak son yıllarda artan kentleşme olgusu sonucunda kente göç eden kadınların çoğunlukla özel hizmet kesiminde ve marjinal sektörlerde çalıştığı çeşitli araştırmalarla(33) saptandığına göre bu grubun da tümüyle toplumsal güvenlikten yoksun olduğunu söyleyebiliriz. O halde, bugün Türkiye'de kadınların toplumsal güvenlik sisteminin olanaklarından yararlanan kesimi yalnızca çok küçük bir kesimi olan orta ve üst sınıftaki çalışan kadınlardır.

Oysa ki, tarım iş yasasının bir an önce çıkartılması, ücretli çalışan kadınlar için doğum, izin ve emzirme sürelerinin yeniden gözden geçirilmesi, kreş sorunlarının çözülmesi, çalışan kadınların ücretlerinde erkeklerinki ile eşitliğin sağlanması sonucu, Türkiye'de aktif olan kadın nüfusun daha verimli ve üretken bir biçimde ekonomiye katkısı sağlanabilir. Ancak bu konular, kalkınma plânlarımızda yer almamaktadır.

IV. B.Y.K. Plânı, bu konuda bir adım ileri giderek, çalışan kadınların sorunlarına bir ölçüde yaklaşmıştır. Toplam işgücündeki kadınların özellikle 15 + yaştaki tarım dışı faal kadınların toplam iktisaden faal kadınlar içindeki oranının (1975'te % 10.4) giderek artması sonucunda, çalışan kadınların sorunları gene kendilerinin çabaları ile gündeme getirilmeye başlanmıştır. Böylece, 4. B.Y.K.P.'nda sanayileşme ve kentleşme sonucu geleneksel yapıda meydana gelen değişikliklere yanıt verecek, çalışan annelerin çocuklarına hizmet verecek gündüz bakım evleri gibi sosyal hizmet kurumlarına gereksinimin gittikçe arttığı belirtilmiştir. Ayrıca, ev hizmetlerinde çalışan kadınlara ve ev kadınlara isteğe bağlı olarak toplumsal sigortalar kapsamına girme olanağı verilmişse de, uygu-

lamadaki aksaklıklar IV. Plân döneminde de süregelmiştir. Sözü edilen aksaklıklar, sağlanan toplumsal güvenlik olanaklarının tüm çalışan kadınlara yaygınlaştırılmadığından kaynaklanmaktadır. Genellikle dar gelirli kadınlar, özellikle tarım kesiminde ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınlar, bu olanaklardan istenilen oranda yararlanamayacaklardır.

İstihdam sürecinde bulunan ve çalışan kadınların sorunlarının Kalkınma Plânlarında yer alabilmesi ise, ancak bu sektörlerin «Türk kadını» sorununu bir yapısal sorun olarak değerlendirdiğinde gerçekleşebilir. Bu da toplumsal bir aşamaya yani kadınlara sorunlarına sahip çıkma olanağı (sağlık, eğitim, istihdam ve çalışma koşulları) verildiği zaman beklenebilecek bir gelişme olacaktır.

Sonuç:

Uygulamasını geçirdiğimiz 15 yıllık plânlı dönemde kadınlara yönelik siyasa tasarımları ve bunların dolaylı sonuçları konusunda kadınlar için pek az şey söyleme durumundayız. Çünkü henüz Türkiye, temel toplumsal ve ekonomik sorunlarını çözümlenmiş değildir. Fakat bugün görülmektedir ki, genel olarak bütün gelişmekte olan ülkelerde ve özellikle Türkiye’de kadının toplumdaki yeri ve statüsünün değişmesi için kuvvetli bir tepki/akım vardır. Ancak, kadının ekonomik ve toplumsal özgürlüğü toplumun genel sorunlarından ve diğer toplumsal grupların özgürlüğünden soyutlanamaz. Önce, toplumda, bazı toplumsal gruplara eşitlik ve diğer grupların yararlandıkları toplumsal hakları inkâr eden geleneksel, baskıcı, ve istismar edici ilişkilerin ve kurumların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Sonra, üretim ve bölüşüm sürecine farklı/eşitsiz katılmaktan doğan geleneksel eşitsizliklerin giderilmesi gerekmektedir. Ancak bu engeller aşıldıktan sonradır ki, bir toplumun üyelerinin eşitliği ve özgürlük sorunu çözülür. Şu halde, bütün idarî kademeler ve plân siyasaları son derece ileri öneriler getirselere ve yasalar önerselelere bile, kadın sorunu tümüyle çözümlenemez. Temel yaklaşım, toplumun bütün üyelerinin olduğu kadar, kadının da, emeğini yetenekleri ölçüsünde özgürce kullanabileceği ve emeğinin ürünlerine özgürce tasarruf edeceği bir toplum yapısına kavuşmasını sağlamak olmalıdır. Merkezî plânlama, bu amaca ancak dolaylı olarak hizmet edebilir. İleri sürülen tüm ideal çözümlerin gerçekleşmesi, onlardan yararlanacak toplumsal güçlerin toplu

talepleri ve mücadeleleri ile gerçekleştirilebilir. Başka bir deyişle, çözüm yine siyasal alanda belirlenecektir.

D İ P N O T L A R

1. Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl, 1973-1977, DPT, Yayın No: 1272, Ankara 1973, s. 3.
2. Yeni Strateji, 1973-1995, DPT, Ankara 1972, s. 17.
3. İbid., s. 10.
4. International Forum on the Role of Women in Population and Development, UN, New-york, 1974 P. 6.9.
5. Samira Yener, Tuncer Kocaman, Nüfus Çalışma Programı Raporu, SPD, Mart 1976, s. 1.
6. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT, Ankara, 1963, s. 68.
7. BBYKP, op. cit., s. 79.
8. Kalkınma Planı, İkinci Beş Yıl, DPT, Ankara, 1967, s. 226.
9. Samira Yener, Tuncer Kocaman op. cit., s. 2.
10. Gül Ergil, Toplumsal Yapı Araştırması, nüfus ile ilgili gelişmeler, 1950-1970, DPT, Yayın No: 1607, Ankara 1977, s. 5-7.
11. 1975 Genel Nüfus Sayımı % 1 Örnekleme sonuçlarına göre.
12. Alle Yapısı ve Nüfus Sorunları Araştırması, Hacettepe Üniversitesi, 1963. 1968 Yılı Sonuçları
13. İbid, 1963-1973 yılları arasında özellikle köyler ve ilçelerde, büyük şehirlere göre daha fazla oranda kadının kontraseptif kullandığı saptanmıştır.
14. Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, SSBYB, Yayın No: 422, Ankara 1973, s. 196.
15. Sağlık ve Sosyal Yardım Bk. 1977 Yılı Çalışma Raporu, Aralık 1977, s. 30.
16. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), Başbakanlık, DPT, Yayın No: 1668, Ankara, 1979, s. 249.
17. Eğitim Planlaması Çalışma Grubu, Eğitim Raporu, IV. Plan Hazırlık Çalışmaları, SPD, Ankara 1976, s. 1.
18. İBYKP - DPT, Ankara 1967, s. 161.
19. İbid., s. 161.
20. ÜBYKP - DPT, Ankara, 1973, s. 750.
21. ÜBYKP, op. cit., s. 752.
22. 1975 Yılı Programı, DPT, Yayın No: 1397, Ankara 1975.
23. 1970 Genel Nüfus Sayımı, s. 102 den hesaplanmıştır.
24. DBYKP, op. cit., s. 455
25. İstihdam Grubu, İstihdam Çalışma Raporu, SPD, Ankara, 1975, s. 1.
26. İstihdam Grubu, İbid, s. 2.
27. Gül Ergil., op. cit., s. 20.
28. Gül Ergil., op. cit., s. 36, 40.
29. Gül Ergil, op. cit., s. 40, çizelge II.
30. Çalışma Sorunları Grubu, Çalışma ve Yurtdışı İşçi Sorunları Raporu, SPD, Ankara 1976, s. 2.3.
31. 1970 Genel Nüfus Sayımı.
32. Refah Dağılımı ve Sosyol güvenlik grubu, IV. Plan Hazırlık Çalışmaları Raporu, SPD, Ankara 1976, s. 12.
33. Tekeli, Gülöksüz, Oktay, Gecekondu, Dolmuşlu İşportacı, Şehir, Cem Yayınevi, İstanbul 1976.

TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE KADIN GÖREVLİLER

OYA ÇİTÇİ

Tarihsel Gelişim

Türk toplumunda kadının kamu yönetimi alanında çalışmasının ilk örnekleri Tanzimat Fermanı'nı izleyen yıllarda görülmüştür. Bu yıllarda Batılılaşma çabasının bir uzantısı olarak kızlara eğitim olanakları sağlama girişimleri yoğunlaşmıştır.(1) Bu girişimlerin önemli bir sonucu, kadınların ilk kez bir mesleğe, yani öğretmenliğe girmeleri olmuştur. Bu dönemde geleneksel toplumsal değerlerin gereği olarak kadınları kadınların eğitmesi gerektiği düşünülmektedir. Aslında kadınlar için «kaç göç ve örtünme geleneğinin olduğu ve kız öğrenci sayısı düşük ülkelerde, gelenekler kızların eğitileceklerse kadınlar tarafından, kızlara özgü okullarda eğitilmesini gerektirdiğinden, meslekleşmiş kadın talebi vardır. Aynı şekilde, gelenekler kadınların, kadın sağlık personeline tedavi edilmesini gerektirir. Bir başka deyişle, kadınların kaç-göç kurallarına uygun bir biçimde yaşadıkları toplumlarda çalışan kadınlar için ortaya çıkan talep, bu kuralları zedelemekte aksine bu kuralların zorunlu sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.»(2) Bu genel eğilime uygun olarak Osmanlı döneminde kadınların ilk çalışmaya başladıkları alan ebelik olmuştur.(3) Bunu, 1872'de ilk kadın öğretmenin, 1882'de de ilk kadın okul yöneticisinin atanması izlemiştir.(4) Ancak bu gelişmeler hem kent kadınlarının çok sınırlı bir bölümünü kapsamış hem de kadınların, yalnızca kadınlar için, bugün de «kadınısı» diye isimlendirilen alanlarda çalışmaya başlamalarından öte anlam taşımamıştır.

1914 savaşına kadar bu gelişme sürmüştür; savaş, diğer toplumlarda olduğu gibi Osmanlı devletinde de erkeklerin cepheye sevkiyle boşalan memuriyetlere, postahane ve telgrafhanelere, hastabakıcı olarak hastahanelere ve orduya kadınların alınmasına yol açmıştır.(5)

Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyetin kurulmasını izleyen yıllarda kadın haklarına ilişkin girişimler yoğunluk kazanmıştır. Bu çabalar Mustafa Kemal'in kişisel girişimi ile sonuçlanmıştır. Burada temel güdünün, özellikle dışarıya karşı daha demokratik bir yönetim izlenimi yaratmak olduğu söylenebilir.(6) Bunun yanı sıra, yönetici kadrolar için kadın-erkek eşitliğinin yasal olarak tanınması, batılılaşma çabalarının bir uzantısı olarak önem taşımaktadır.

Bu dönemde, İsviçre Medeni Kanunundan esinlenen Türk Medeni Kanunu özellikle evlenme, boşanma ve miras konularında getirdiği hükümlerle, o günün koşulları altında ileri bir adımdır ve kapsadığı kadını koruyucu kurullarla kadın haklarının yasal gelişimine başlangıç olmuştur. Tüm koruyucu kurallarına karşın bu yasa, aynı zamanda, bugün üzerinde çok tartışılan bir kuralı kapsamaktadır; 159. maddesi, evli bir kadının bir meslek ya da sanatla uğraşabilmesini kocasının iznine bağlamaktadır. Bu madde hukuk deyimi ile kadının «fiil ehliyetini» sınırlamaktadır. Kocasının çalışma izni vermemesi durumunda kadın mahkemeye başvurabilmekte, ancak, mahkemeden çalışma izni alabilmesi için çalışmasının «ailenin menfaati icabı» olduğunu kanıtlaması gerekmektedir.

Aslında, bu kuralı da bir çelişki olarak görmemek gerekmektedir. Medenî Kanunda kadına tanınan hak ve ödevlere bakıldığında yasanın kadını, öncelikle ev kadını ve eş olarak değerlendirdiği, hak ve ödevlerini buna göre düzenlediği görülmektedir. Kadının hak ve ödevleri arasında «evi idare etmek» (m. 153/2), «kocasının kendisine bakmasını istemek» (m. 161) ve «eve ve çocuklara bakmak» vardır. Buna karşılık erkek, karısının ve çocuklarının bakımını sağlamakla yükümlüdür.

Görüldüğü gibi, Medeni Kanun evli kadınları ev kadını olarak değerlendirmekte ve bağımsız bir kişi olarak çalışmalarının engellenebilmesi yolunu açık tutmaktadır. Kadın çalıştığı zaman da, çalışmasının temel amacının «ailenin menfaati» olması ilkesini içermektedir.

Yine 1926 yılında çıkartılan, 788 sayılı «Memurin Kanunu»nun altıncı maddesinde «Kadınların memur ve müstahdem olmaları caizdir. Ne gibi memuriyetlerde istihdam edilecekleri, her vekâletin memurlarına ait kanunlarda tesbit olunur.» denilmektedir. Bu yasa ile kamu yönetiminde kadın görevlilerin çalışması yasal dayanağa kavuşmaktadır. Ancak, kadın kocası izin verirse, yönetimin uygun gördüğü alanlarda çalışabilecektir. Kadınların her alan ve konumda eşit bir biçimde çalışmaları olanaklı değildir.

1926 yılından 1965 yılına dek, kamu yönetiminde çalışan kadın görevlilerin sayısal artışına karşın, kadınların çalışma yaşamlarını düzenlemeye yönelik hiçbir girişim görülmektedir. 1965 yılında çıkartılan 657 sayılı Devlet Memurları Kanununda cinsiyet ayrımına ilişkin kural yoktur. İlke olarak, kadın ve erkek görevliler yasa önünde eşittir. Bu yasada kadın görevlilere ilişkin olarak üç madde yer almaktadır:

Yasanın 104/a maddesine göre, «Kadın memura doğum yapmasından önce 3 hafta ve doğurduğu tarihten itibaren 6 hafta müddetle izin verilir.» Yasanın 188/a maddesi devlet memurlarına analık halinde sosyal sigorta yardımının sağlanacağını, 207. maddesi ise devlet memurlarından çocuğu olanlara doğum yardım ödeneği verileceğini kurala bağlamaktadır. Ancak; anne ve babanın her ikisinin de devlet memuru olması durumunda bu yardımı baba alacaktır.

Çalışan kadınlara ilişkin kuralların yer aldığı bir diğer yasa «Umumî Hıfzıssıhha Kanunu»dur. İşçi statüsündeki kadın görevlilere yönelik olan bu yasanın 177. maddesine göre doğum iznini kullandıktan sonra işe başlayan emzikli kadınlara ilk altı ay zarfında çocuğunu emzirmek üzere çalışma saatlerinde yarımşar saatlik iki ara verilmektedir. Kamu görevlisi kadınların süt izinlerini düzenleyen kurallar olmadığından, anne olan kamu görevlisi kadınlara süt izni bu yasaya dayanılarak verilmektedir.

Özetlemek gerekirse, kamu görevlisi kadınların anne olmaları durumunda kendileri için iki şey yapılmaktadır: Doğum öncesi ve sonrası toplam 9 haftalık izin ve altı ay günde bir saat emzirme izni. Bir karşılaştırma yapmak gerekirse bazı Avrupa ülkelerinde doğum izni aşağıda görüldüğü gibi düzenlenmiştir:(7)

Avusturya	16 hafta	10 ay
Danimarka	14 hafta	—
Finlandiya	6 ay	—
Fransa	14 hafta	—
Federal Almanya	14 hafta	—
İtalya	3 ay	6 ay
İsveç	7 ay	—
Çekoslovakya	26 hafta	çocuk iki yaşına gelene dek
Demokratik Alman Cumhuriyeti	26 hafta	1 yıl ücretsiz izin
Macaristan	20 - 24 hafta	çocuk üç yaşına gelene dek
Polonya	16 - 26 hafta	—

Bu ülkelerde doğum izninin arttırılması yolunda çabalar sürdürülürken, Türkiye'de doğum izninin çok yetersiz olduğu açıktır. Bunun yanısıra, çalışan kadına çocuk bakımında yardımcı olacak yuva ve kreş sayılarının çok düşük olması, çocuk sahibi çalışan kadınların sorunlarını daha da yoğunlaştırmaktadır. 1980 yılı istatistiklerine göre Türkiye'de 11'i devlete ait olmak üzere 4.909 çocuğu kapsayan toplam 122 anaokulu bulunmaktaydı.(8) Buna karşılık, 1980 yılı istatistiklerine göre Türkiye'de 7 yaşından küçük 8.265.031 çocuk yaşıyordu.(9) Annesi çalışan çocuklara ilişkin olarak elimizde sayı bulunmamasına karşın, çalışan annelerin büyük bir bölümü için yuva ve anaokullarından yararlanmanın mümkün olmadığı söylenebilir. Nitekim, 1978 yılında, tıp mensubu evli ve çocuklu kadın görevliler üzerinde yapılan bir araştırmanın bulgularına göre, araştırma kapsamına giren kadın görevlilerin ancak % 8'inin çocuklarını kreşe gönderdikleri saptanmıştır.(10) Ayrıca çoğunluğu düşük gelir kategorilerinde çalışan kadınlar için özel kreşlerin maliyetini karşılamamanın zorluğunu, bir yerde olanaksızlığını da dikkate almak gereklidir.

Cumhuriyet döneminde, kadınların çalışma yaşamlarını düzenleme konusunda yapılan en önemli değişiklik, 1975 yılında kadın görevlilere 20 yılda emeklilik hakkının tanınması olmuştur. Yirmi yıl hizmetten sonra kamu görevlisi olan kadınlar emekli olabileceklerdir. Bu kuralı çeşitli yönlerden tartışma olanağı vardır. Bunların arasında ikisi görel olarak daha önemli görünmektedir:

İlk olarak, çalışan kadınlar, her yerde, çalışma yaşamı ve aile yaşamı çatışmasıyla yüzyüzedir. Bu açıdan bu düzenlemenin (a) kadının yüz-yüzce olduğu aile yaşamı-çalışma yaşamı çatışmasının süresini kısalttığı, ancak (b) kadının geleneksel ev kadını ve anne rolünü pekiştirici bir etki yaratabileceği söylenebilir. Yirmi yılda emeklilik, hem de evde hem dışarıda çalışan kadın, çocuk bakımı sorumluluğunu tamamladıktan sonra gerçekleşmektedir. Bu çalışma yaşamının özellikle ilk yıllarında kadının rol ikilemi nedeniyle yüzyüze olduğu sorunlar açısından bir çözüm değildir, dolayısıyla yüzeysel bir önlem olduğu söylenebilir.

İkinci olarak, düşünülmesi gereken nokta, uygulamada bu olanaktan kimlerin yararlanabileceğidir. Ekonomik zorunluluk nedeniyle çalışan kadınların, çocuk bakma, yetiştirme gibi sorumluluklarının kalmadığı bir dönemde, emeklilik maaşlarının tutarını biraz daha yükseltebilmek için yirmi senelik hizmetten sonra da çalışmayı sürdürmeleri beklenebilir. Nitekim yasanın çıktığı Temmuz 1975 tarihinden Nisan 1977'ye kadar

2.038 kadın görevli yirmi yılda emeklilik hakkından yararlanmıştır.(11) Buna karşılık Nisan 1976'de, 20 yıldan sonra çalışan kadın sayısı 24.114'dü.(12) Ayrıca yasa değişikliğinin yapıldığı 1975 yılından 1980 yılı sonuna kadar yirmi yılda emekli olan kadını görevlilerin toplam sayısı 8.939'dur.(13)

Kısaca bu düzenlemenin çalışan kadınların rol ikileminden çıkan sorunlara çözüm getirmekten uzak olduğu söylenebilir.

Kadın Kamu Görevlilerinin Sayısal Görünümü

Kadının çalışma yaşamını düzenleyen yasa ve kuralların yetersizliğine karşın Cumhuriyet döneminde kamu yönetiminde çalışan kadınların sayısı ve oranları düzenli bir artış göstermiştir. Bir yandan kamu kuruluşlarının sayısal artışı ve bunların işlev ve görevlerinin çoğalmasının yarattığı personel gereksinmesi, öte yandan ekonomik zorunluluk, kadınların eğitim düzeylerindeki görece yükselme ve aile ve doğum yapısında oluşan değişiklikler gibi etmenler kadının kamu kesiminde giderek artan bir biçimde çalışmasına yol açmıştır. 1938-1978 yılları arasında Türk kamu yönetiminde çalışan görevlilerin cinsiyete göre dağılımı aşağıda görülmektedir:(14)

Çizelgede de görüldüğü gibi, 1938-1978 yıllarını kapsayan yaklaşık olarak 40 yıllık dönemde Türk kamu yönetiminde kadın görevlilerin sayısı ve oranları giderek artmıştır. Kadın görevliler yönetimde önemli oranlarda temsil edilmemekle birlikte erkek meslektaşlarından hızlı bir artış göstermişlerdir. 1938-1978 yılları arasında kadın kamu görevlilerinin toplam sayısı 22 misli artarken, erkek kamu görevlilerinin artışı 6 mislidir.

Kamu yönetiminde, kadın görevliler en yüksek oranda genel bütçeli kuruluşlarda, en düşük oranda ise yerel yönetim birimlerinde çalışmaktadırlar. Yerel yönetim birimlerinde çalışan kadın görevlileri azlığı, yerel yönetim birimlerinin büyük çoğunluğunu oluşturan belediyelerin genellikle, kadın çalışmasına karşı geleneksel olumsuz tutumun varlığını sürdürdüğü kırsal kesimde bulunmasıyla açıklanabilir. Nitekim 1978 yılı istatistiklerine göre yerel yönetim birimlerinde çalışan tüm kadın görevlilerin % 56.7'sini üç büyük kent yerel yönetim birimlerinde çalışan kadınlar oluşturmaktaydılar.(15)

Kadın Görevlilerin Kamu Kuruluşları Arasında Dağılımı

Kadın görevlilerin kamu yönetiminde toplam sayılarının artışı ya-

Kamu Görevlilerinin Cinsiyete Göre Dağılımı
1938 — 1978

	1938		1946		1963		1970		1978	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Genel Bütçe										
Kadın	4.287	7.7	12.573	14.7	47.414	20	80.099	21.6	200.810	30
Erkek	51.337	92.3	82.889	85.3	188.182	80	323.407	78.4	469.634	70
Katma Bütçe										
Kadın	824	3.6	3.831	5.8	3.487	10.5	3.748	8.5	15.590	18.4
Erkek	32.003	97.4	62.370	94.2	29.803	89.5	40.420	91.5	69.098	81.6
Kamu İktisadî Teşekkülü										
Kadın	731	10	2.502	13	15.623	13.2	26.116	19	53.805	23.9
Erkek	6.600	90	16.037	87	103.919	86.8	112.664	81	171.069	76.1
Yerel Yönetim										
Kadın	6.874	17.6	11.140	21.4	6.178	10	4.838	8	7.411	17.2
Erkek	32.123	82.4	40.824	78.6	55.236	90	55.455	92	53.354	87.8
Genel Toplam										
Kadın	12.716	9.5	30.046	13.5	72.702	16.2	123.812	18.9	277.622	26.7
Erkek	122.063	90.5	192.120	86.5	371.167	83.8	531.925	81.1	761.155	73.3

ında, önem taşıyan ikinci bir nokta da kamu kuruluşları arasında kadın görevlilerin dağılımıdır. Devlet Personel Dairesinin 1978 yılı istatistiklerine göre kadın kamu görevlileri büyük ölçüde iki bakanlıkta toplanmışlardır: Millî Eğitim Bakanlığı ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı. Bu kuruluşları PTT Genel Müdürlüğü izlemektedir.

Devlet Personel Dairesinin 1976 ve 1978 yılı istatistiklerine göre kamu yönetiminde en fazla sayıda kadın görevli çalıştıran kuruluşlar ve bunların genel toplam içindeki oranları aşağıda görülmektedir:(16)

Kadın Görevlilerin Kamu Kuruluşları Arasında Dağılımı

Kuruluş	1976		1978	
	Sayı	%	Sayı	%
Millî Eğitim Bakanlığı	113.123	46.3	116.755	42.1
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı	39.855	16.3	47.595	17.1
PTT Genel Müdürlüğü	16.078	6.5	17.485	6.3
Maliye Bakanlığı	8.221	3.3	12.185	4.4
Sosyal Sigortalar Kurumu	8.136	3.3	7.624	2.7
T.C. Ziraat Bankası	7.663	3.1	9.222	2.7
Orman Bakanlığı	3.338	1.3	4.159	1.5
Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı	2.707	1.1	5.426	2
T o p l a m	196.121	81.5	220.452	79.4
Diğer kuruluşlar	45.184	18.5	57.171	20.6
Genel Toplam	244.305	100.0	277.622	100.0

Türk kamu yönetiminde çalışan kadın görevlilerin % 80'i 8 kuruluşta toplanmıştır. En fazla kadın görevli çalıştıran kamu kuruluşları içinde ilk üç sırayı alan Millî Eğitim Bakanlığı, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ve PTT Genel Müdürlüğünde çalışan kadın görevliler, kamu yönetiminde çalışan toplam kadın görevli sayısının % 65.5'ini oluşturmaktadırlar. Tek başına Millî Eğitim Bakanlığı, kamu görevlisi kadınların yarısına yakın kısmını çalıştırmaktadır.

1970 ve 1978 yılları arasında bir karşılaştırma yapıldığında, 1970 yılında en fazla kadın görevli çalıştıran 3 kuruluş, açısından bir farklılık olmadığı görülmektedir. İlk sırayı % 56.6 ile Millî Eğitim Bakanlığı, al-

makta onu, sırasıyla % 6.3 ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, % 2.9 ile PTT Genel Müdürlüğü, izlemektedir.(17)

1970-1978 yılları arasında kadın görevliler Millî Eğitim Bakanlığında sayısal artışına karşın toplam içindeki oranlarını koruyamamışlardır. Buna karşılık Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının kadın görevlilerinin sayısının 1.5 misli arttığı, toplam içindeki oranlarının da % 10.8'lik bir artış gösterdiği görülmektedir.

Literatürde, kadınların yüksek oranda temsil edildikleri kuruluşların saptanmasında iki ölçüt kullanılmaktadır: (a) Kadınların tüm çalışmaları % 50'sinden fazlasını oluşturdukları kuruluşlar ve çalışma alanları, (b) kadınların tüm olarak işgücü içindeki oranlarından daha yüksek oranda çalıştıkları kurumlar ve çalışma alanları.

Bu açıdan bir değerlendirme yapıldığında Türkiye'de birinci ölçüte göre kadınların yüksek oranda temsil edildikleri hiçbir kuruluş ve çalışma alanı bulunmamaktadır.

İkinci ölçüte göre kadınların en yüksek oranda temsil edildikleri kuruluş, kadınların tüm bakanlık görevlilerinin % 47.6'sını oluşturdukları Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığıdır. Yerel yönetimler dışında Devlet Memurları Yasasına göre memur çalıştıran 121 kuruluştan 34'ünde (% 24.1) kadınlar % 30 ve üzerinde oranlarda temsil edilmektedirler. Hemen eklemek gerekir ki, bu kuruluşlardan yalnızca 9'u binin üzerinde kadın görevli çalıştırmaktadır. Bunlar sırasıyla İstanbul Üniversitesi (% 40.7), Sosyal Sigortalar Kurumu (% 38.2), Millî Eğitim Bakanlığı (% 37.7), Ege Üniversitesi (% 35.4), Türkiye Emlak Kredi Bankası (% 33.7), T.C. Ziraat Bankası (% 33.3), Türkiye Halk Bankası (% 32.5), T.C. Emekli Sandığı (% 31.2) ve Maliye Bakanlığı (% 30)'dur.(18) Bu oranlar, Türkiye'de kadınların geleneksel olarak yüksek sayılarda çalıştıkları kuruluşların dışında yüksek öğrenim kurumlarında ve bankalarda yoğunlaştıklarını göstermektedir. Yüksek öğrenim kurumlarında memur olarak çalışan kadınların yüksek oranı beklentilere aykırı düşmemektedir.

Gerçekten, Türkiye'de kadınların yoğunlaştıkları hizmet alanlarından biri de bankacılıktır. 1971 yılında yapılan bir araştırmaya göre, bankalarda 23.995 kadın görevli çalışmaktaydı ve bu görevliler bu alanda çalışanların % 32.9'unu oluşturuyorlardı.

Kadın görevlilerin en düşük oranda temsil edildikleri kamu kuruluşlarına gelince, burada ilk sırayı kadınların tüm görevliler arasında % 1 oranında bulunduğu Diyanet İşleri Başkanlığı almaktadır. Onu sırasıyla, Em-

niyet Genel Müdürlüğü (% 1.9), Atatürk Orman Çiftliği (% 4), Çay-Kur (% 4.9), Millet Meclisi (% 5.4), T.C. Devlet Demir Yolları Genel Müdürlüğü (% 5.4), Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (% 5.9) izlemektedir.(19)

Özetlenecek olursa, Türk kamu yönetiminde çalışan kadınların sayısı ve oranlarında hızlı bir artış görülmesine karşın, kadın görevliler belli kuruluşlarda yoğunlaşmışlardır ve geleneksel «kadınısı» çalışma alanlarında çalışmayı sürdürmektedirler.

Kadın Görevlilerin Uğraşlarına Göre Dağılımları

Kadın görevlilerin kurumlararası dağılımlarının yanısıra, uğraş alanlarının incelenmesi de önem taşımaktadır. Türk kamu yönetiminde kadınlar genel olarak «kadınısı uğraş alanları» diye isimlendirilen büro, eğitim ve sağlık hizmetlerinde çalışmaktadırlar. Devlet Personel Dairesinin 1978 yılı istatistiklerine göre kamu görevlilerinin cinsiyete göre dağılımı aşağıda görülmektedir:(20)

Kamu Görevlilerinin Hizmet Alanlarına Göre Dağılımı (1978)

Hizmet Alanı	Kadın		Erkek		Toplam
	Sayı	%	Sayı	%	
Genel İdare Hizmetleri	106.660	30.7	246.806	69.3	347.466
Yardımcı Hizmetler	42.943	21.2	154.174	78.8	197.117
Din Hizmetleri	442	1.2	37.141	98.8	37.583
Emniyet Hizmetleri	780	1.8	41.996	98.2	42.704
Teknik Hizmetler	5.552	1	64.126	92	69.678
Sağlık Hizmetleri	25.010	54.1	21.212	45.9	46.222
Eğitim ve Öğretim Hizmetleri	94.262	40.2	140.380	59.8	234.642
Avukatlık Hizmetleri	602	33.8	1.189	66.4	1.791
Mülki İdare Hizmetleri	—	0	802	100	802

Yukardaki çizelgede de görüleceği gibi Türk kamu yönetiminde çalışan kadınların sayısal çoğunluğu Genel İdare Hizmetleri ve Eğitim ve Öğretim Hizmetlerinde çalışmaktadırlar. Bunları yardımcı hizmetler izlemektedir. Sağlık hizmetleri alanında ise kadın görevlilerin erkek meslektaşlarına sayısal üstünlükleri dikkati çekmektedir.

Genel idare hizmetlerinde çalışanların çoğunluğunu büro görevlileri diye nitelendirilen grup oluşturmaktadır. Yine 1978 yılı istatistiklerine göre büro görevlilerinin cinsiyete göre dağılımı aşağıda görülmektedir:(21)

Büro Görevlilerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

	Sayı	%
Kadın	103.665	23
Erkek	342.730	76.7
T o p l a m	446.395	100.0

Büro görevlisi olarak çalışan kadın görevliler, kamu yönetiminde çalışan tüm kadın görevlilerin % 37.3'ünü oluşturmaktadırlar. Buna karşılık tüm büro görevlileri arasında kadınların oranı, tüm kamu yönetimindeki oranlarının altındadır. Ayrıca bu alanda görevlilerin yönetsel hiyerarşinin alt düzeylerinde yoğunlaşmaları da unutulmamalıdır.

Kadın çalışması konusunda üzerinde en çok durulan noktalardan biri uğraşların kadınsı ve erkeksi uğraşlar diye sınıflandırılmasıdır(22) Kadınsı uğraşlar içinde ön sırayı kadının geleneksel annelik işlevinin uzantısı olarak görülen öğretmenlik almaktadır. Bu genel eğilimle uyumlu bir biçimde, Türk kamu yönetiminde, öğretmen olarak çalışan kadın görevli sayısının da yüksek olduğu görülmektedir. 1978 yılında eğitim hizmetlerinde çalışan görevlilerin cinsiyete göre dağılımı aşağıda görülmektedir.(23)

Eğitim Görevlilerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

	Sayı	%
Kadın	94.262	40.2
Erkek	140.380	59.8
Toplam	234.642	100.0

Eğitim görevlisi olarak çalışan kadınlar tüm kamu görevlisi kadınların % 33.9'unu oluşturmaktadırlar. Ancak, kadın görevlilerin çalışma ya-

şamında uğraşsal ve yönetsel hiyerarşinin alt düzeylerinde yoğunlaşması eğilimine uygun olarak eğitim görevlisi kadınlar arasında da ilkokul öğretmenleri çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Örneğin, 1978 yılı istatistiklerine göre, ilkokul öğretmenleri tüm kadın öğretmenlerin % 70.5'ini oluşturuyorlardı.(24)

Yukarda söz edildiği gibi, Türk kamu yönetiminde kadın görevlilerin en yüksek oranda temsil edildikleri kuruluş Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığıdır. Bu bakanlıkta sağlık personelinin cinsiyete göre dağılımına bakıldığında, kadınların tüm çalışanların % 47.6'sını oluşturduklarını, görüyoruz.(25)

Bu sayılara dayanarak, Türk kamu yönetiminde «kadınlaşma» (feminizasyon) olgusunun gerçekleştiği tek alanın sağlık hizmetleri alanı olduğu söylenebilir. Buna karşılık sağlık hizmetleri personelinin kendi içinde dağılımına bakıldığında, diğer uğraş alanlarından farklı bir görünüm ortaya çıkmamaktadır. Kadın sağlık görevlileri arasında doktorların oranı yalnızca % 8.6 iken, hemşire ve ebelerin oranı % 77.2'yi bulmaktadır. Buna karşılık, erkek sağlık personeli içinde doktorların oranı % 37.3'e ulaşmaktadır.

Ayrıca, tüm sağlık görevlileri arasında kadınların oranlarının erkeklerden yüksek olmasına karşın doktorlar arasında oranları % 23.5'dur.(26) Sayısal açıdan üstünlüğe sahip oldukları bu alanda, kadın görevliler konuları açısından erkek görevlilerle yarışacak durumda gözükmemektedirler.

Tüm kadın görevliler arasında sayısal ve oransal olarak çok düşük bulunmalarına karşın, avukat olarak çalışan kadınlar, Avukatlık Hizmetlerinde çalışan görevlilerin % 33.6'sını oluşturmaktadırlar.(27)

Bunların dışında kalan hizmet alanlarında ise, kadınların tüm kamu yönetimindeki oranlarının altında temsil edildikleri görülmektedir. Bunların geleneksel erkeksi uğraşlar olduğu söylenebilir. Yardımcı hizmetler, Teknik Hizmetler, Emniyet Hizmetleri kadınların çok düşük oranlarda buldukları, Mülki İdare Hizmeti ise hiç bulunmadıkları alanlardır. Burada üzerinde durulması gereken bir nokta, Teknik Hizmetler alanında, mühendisler arasında kadınların oranının % 11.7'ye ulaşmasıdır.(28) Bu oran, avukatlık, doktorluk gibi diğer uzman meslekler için olduğu gibi, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki oranlardan görece olarak yüksektir.(29) Bu, az gelişmiş ülkelerde oldukça çok karşılaşılan bir olgudur. Yetişkin işgücü kısıtlılığı sonucu olarak, az gelişmiş ülkelerde gelişmenin belli bir

TÜRK TOPLUMUNDA KADIN

aşamasında kadınlar uzman mesleklerde görelî olarak yüksek oranlarda bulunabilmekte ancak zaman içinde yerlerini yitirmekteçdirler.

Özetlenecek olursa, 1938-1978 yılları arasında Türk kamu kesiminde çalışan kadın sayısının düzenli bir artış göstermesine ve kadınların erkeklere eşit çalışma ve ücret hakkına sahip olduklarının öne sürülmesine karşın, kadın görevliler en yüksek oranda temsil edildikleri geleneksel «kadınsı» hizmet alanlarında bile ikinci sınıf olma niteliklerini korumaktadırlar. Kamu yönetiminde, kadınların çalışacağı görev ve konumlara ilişkin olarak hiçbir yasal kısıtlama olmamasına karşın, belirli görev ve konumlarda çalışmamaktadırlar. Örneğin 1972 yılında yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, 1965-1970 yılları arasında açılan memuriyet sınavlarına kız adaylar erkeklere oranla daha az katılmışlardır. Bu dönemde açılan 256 sınavdan 116'sına kız adayların katıldıkları görülmektedir. Kız adayların katıldıkları sınavlarda başarı oranlarının erkek adaylardan yüksek olmasına karşın, araştırma sırasında toplanan bilgilerin çözümlenmesi kız adayların işe alınması konusunda bir isteksizliğin bulunduğunu ortaya koymuştur.(30) Türk kamu yönetiminde, geleneksel olarak kadınlara kapalı uğraşlar arasında, müfettişlik, kaymakamlık ve valilik en başta gelmektedir.

Sayısal bilgilerin ışığı altında, kadınların kamu yönetiminde farklı çalışma rollerine sahip oldukları ve yönetimden farklı davranış gördükleri ortaya çıkmaktadır. Buna, bir yandan kadınların ev ve çalışma yaşamları arasında ortaya çıkan çatışmanın, öte yandan yönetimin kadınlara karşı geleneksel olumsuz tutumunun neden olduğu söylenebilir. 1975 yılında kamu yönetiminde çalışan kadın görevliler üzerinde yapılan bir araştırmanın bulgularına göre, kadın görevliler kendilerini öncelikle anne ve eş olarak tanımlamaktadırlar ve ev dışında bir işte çalışmayı geleneksel annelik ve ev kadınlığı işlevleri için bir engel olarak görmektedirler.(31) 1979 yılında yapılan bir başka araştırma da bu bulguyu pekiştirmiştir. Buna göre, kadınlar kendilerinin öncelikle anne ve eş olarak eğitilmeleri gereğine inanmaktadırlar.(32) Bu sorunun bir yönüdür. Sorunun diğer yönü yönetimin kadın görevlileri nasıl algıladığı ve yönetim açısından kadın görevli çalıştırmanın sonuçlarıdır. Bu konuya ilişkin olarak aşağıda bir araştırmanın bulguları sunulmuştur.

PERSONEL YÖNETİCİLERİNİN KADIN GÖREVLİLER VE SORUNLARINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Araştırmaya ilişkin bilgiler

Araştırmanın amacı, 1938-1978 yılları arasında Türk kamu yönetimi-nde giderek artan sayı ve oranda çalışmayı sürdüren kadın görevlilerin, yönetim açısından bir insangücü kaynağı olarak değerlendirilişini, sorunlarının yönetimce ne ölçüde ve nasıl algılandığını incelemek ve elde edilen bulgular ışığında birtakım genellemeler yapmaya çalışmaktır.

Herhangi bir kuruluştaki personel politikasının ve işlemlerinin uygulanması büyük ölçüde personel birimlerinin görevidir. Bu nedenle kurum düzeyinde kadın görevliler ve sorunlarına ilişkin olarak genel bir değerlendirmenin personel yöneticilerince daha kolay yapılabileceği düşünülmüştür. Personel yöneticilerinin konuya ilişkin düşüncelerini öğrenmek için, Üniversiteler ve Yerel Yönetimler dışındaki tüm kamu kuruluşlarının personel birimi yöneticilerine soru kâğıdı uygulanmıştır. Araştırma kapsamına giren 103 personel yöneticisinden 98'i (% 95.14) soru kâğıdına karşılık vermiştir.

Soru kâğıtlarının değerlendirilmesinde kadın ve erkek yöneticiler arasında, üç konu dışında, farklılık görülmediğinden cinsiyete göre değerlendirme yapılmamıştır.

Soru kâğıdına karşılık verenlerin kişisel özellikleri

(a) Personel Yöneticilerinin Cinsiyet ve Eğitime Göre Dağılımları:

Soru kâğıdına karşılık verenlerin cinsiyet ve eğitim durumlarına göre dağılımları Çizelge 1'de görülmektedir.

ÇİZELGE 1
Cinsiyet ve Öğrenim Durumlarına Göre Dağılım

Öğrenim	Kadın	Erkek	Karşılıksız	Toplam	
				Sayı	%
Ortaokul	—	1	—	1	1.0
Lise	—	6	—	6	6.1
Yüksek Öğrenim	11	78	—	89	90.8
Karşılıksız	—	—	2	2	2.0
Toplam	11	85	2	98	100.0
%	11.3	86.7	2.0		

Çizelgeye bakıldığında kadın personel yöneticilerinin oranının yönetimde yüksek kademelerde bulunan kadın görevlilerin oranından (% 0.09)(33) yüksek olduğu görülmektedir. Bu, kadın yöneticilerin personel ve eğitim birimleri gibi eylemci olmaktan çok yardımcı nitelikteki birimlerde yönetici olarak bulunmalarıyla açıklanabilir.

Öğrenim durumlarına bakıldığında, yüksek öğrenim yapanların çoğunluğu oluşturdukları görülmektedir. Bunun yanında kadın personel yöneticilerinin tümünün yüksek öğrenim yaptıkları da dikkati çekmektedir.

b) Yaş Dağılımı: Personel yöneticilerinin yaş gruplarına göre dağılımı Çizelge 2'de görülmektedir:

ÇİZELGE 2
Yaş Gruplarına Göre Dağılım

	Sayı	%
25 - 34	14	14.3
35 - 44	40	40.8
45 - 54	35	35.7
55 - 64	7	7.2
Karşılıksız	2	2.0
Toplam	98	100

Soru kâğıdına yanıt veren yöneticilerinin ortalama yaşı 42.2'dir. Buna karşılık kadın yöneticilerin ortalama yaşı 34'dür. Tüm yanıtlayıcıların % 90'ı, 55 yaşın altında bulunmaktadır.

Bulgular

Kamu yönetiminde kadın görevlilerin sayısının az olmasına ilişkin düşünceler

1938-1978 yılları arasında Türk kamu yönetiminde çalışan kadınların sayısal açıdan hızlı bir gelişme göstermesine karşın, erkek görevlilerle karşılaştırıldığında sayıları ve oranları düşüktür. Toplam görevli sayısının ancak dörtte birini oluşturmaktadırlar. Personel yöneticilerinin bu konuya ilişkin görüşlerini öğrenmek için, bu olguya yol açabileceği düşünülen 9 neden belirlenmiş ve yöneticilerden kendilerince en önemli üç tanesini

seçmeleri istenmiştir. Verilen karşılıkların dağılımı Çizelge 3'te görülmektedir.

ÇİZELGE 3

Kamu Yönetiminde Kadın Görevli Sayısının Az Olmasına İlişkin Düşüncelerin Dağılımı

Nedenler	Anılma	
	Sayısı	Sırası
Kadınların ev işi ve çocuk bakımı gibi sorumlulukları nedeniyle çalışmayışları	78	1
Çalışan kadınların evlenince ya da çocuk sahibi olunca çalışma yaşamından ayrılmaları	75	2
Kadının çalışmasına karşı geleneksel olumsuz tutumun varlığını sürdürmesi	60	3
Tarihsel gelişim içinde kadınların çalışma yaşamına geç girmeleri	48	4
İşe almada erkek adayların tercih edilmesi	13	6
Kadınların gördükleri öğrenimin çalışma yaşamının gereklerine uygun olmayışı	7	6
Kadınların fiziksel zayıflıkları nedeniyle çalışamayışları	7	6
Kadınlara uygun işlerin az oluşu	4	7
Kadınların zihinsel yetersizlikleri	—	8

Personel yöneticilerine göre, kadın görevlilerin kamu yönetiminde sayılarının az olmasının en önemli nedeni geleneksel aile sorumlulukları nedeniyle çalışamayışlarıdır. Bunu, kadın görevlilerin evlendiklerinde ya da çocuk sahibi olduklarında çalışma yaşamından ayrılmaları izlemektedir. Üçüncü neden olarak kadının çalışmasına karşı geleneksel olumsuz tutumun varlığını sürdürmesi gösterilmiştir. Çizelgeden de görüldüğü gibi yöneticiler, kadın görevlilerin çalışma yaşamında az sayıda bulunmasının temel nedenini «kadın» olmalarına bağlamaktadırlar. Bir yandan kadının çalışmasına karşı toplumda geleneksel olumsuz bir tutumun varlığından söz ederken, öte yandan bu olumsuz tutumun yönetime yansımaları olarak nitelendirilebilecek «işe almada erkek görevlilerin tercih edilmesi» gibi bir nedene pek ağırlık vermemektedirler. Bunun yanısıra kadın görevlilere ilişkin olarak çok sık öne sürülen, eğitim düzeylerinin çalışma yaşamının gereklerine uygun olmayışı, fiziksel zayıflıkları, her işte çalışama-

yıyşları ve kendilerine uygun işlerin az oluşu gibi nedenlerin önem taşımadığı görülmektedir.

Kısaca söylemek gerekirse, personel yöneticilerine göre kamu yönetiminde kadın görevlilerin sayıca az olmasının temel nedeni kadınların geleneksel rol tanımlarından kaynaklanmaktadır. Yine personel yöneticilerine göre bu rol tanımına bağlı olarak ortaya çıkan, çalışmaya karşı tutumlar ise yönetimden çok kadınların tercihlerini etkilemektedir.

Kamu yönetiminde kadın görevli sayısının artması üzerinde düşünceler:

Kamu yönetiminde kadın görevlilerin sayısında son kırk yıllık dönem 22 katlık bir artış gözlenmiştir. Soru kâğıdında kadın görevlilerin sayısal artışına neden olabileceği düşünülen sekiz neden sayılmış ve personel yöneticilerinden kendilerince önemli üç tanesini seçmeleri istenmiştir. Verilen karşılıkların dağılımı Çizelge 4'de görülmektedir.

ÇİZELGE 4

Kamu Yönetiminde Kadın Görevli Sayısının Artması Konusunda Düşüncelerin Dağılımı

Nedenler	Anılma Sayısı	Sırası
Alle geçimine tek gellrin yeterli olmayışı nedeniyle kadının çalışma yaşamına girmesi	95	1
Eğitim görmüş kadın sayısının artışının kadın çalışmasını olumlu yönde etkilemesi	70	2
Daha yüksek yaşam düzeyi isteğinin kadını çalışma yaşamına yöneltmesi	42	3
Toplumda kadının çalışmasına karşı süregelen geleneksel olumsuz tutumun değişmesi	41	4
Ekonomik bağımsızlığına kavuşma isteğinin kadını çalışma yaşamına yöneltmesi	36	5
Yönetimde işgücü gereksinmesinin artması sonucu kadınlara uygun yeni çalışma alanlarının açılması	6	6
Teknik gelişme sonucu kadınların ev işlerindeki rollerinin azalmasıyla kadının ev dışında çalışmaya başlaması	3	7
Ortalama çocuk sayısındaki azalmanın kadının çalışmasını olumlu yönde etkilemesi	1	8

Çizelgede görüldüğü gibi, personel yöneticilerine göre kamu yönetiminde kadın görevli sayısının artmasının temel nedeni ekonomik zorunluluğun kadını ev dışında bir işte çalışmaya itmesidir. Bunun yanısıra eğitim düzeyindeki genel yükselme kadının çalışma yaşamına girmesine kolaylaştırıcı bir etki yaratmaktadır. Ağırlığının az olmasına karşılık üçüncü neden daha yüksek bir yaşam düzeyi isteğinin kadını çalışma yaşamına yöneltmesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bunu, toplumda kadının çalışmasına karşı süregelen olumsuz tutumun değişmesi ve ekonomik bağımsızlığına kavuşma isteğinin kadını çalışma yaşamına itmesi gelmektedir. Yönetimde işgücü gereksinmesinin artması sonucu kadınlara uygun yeni çalışma alanlarının açılması, teknik gelişme sonucu ev işlerinde kadının rolünün azalması, ve ortalama çocuk sayısının azalmasının kadın çalışması açısından önemli olduğu kabul edilmemektedir. Bunu, kadın için temel çalışma nedeni olarak ekonomik zorunluluğun düşünülmesiyle açıklamak olanağı vardır. Ekonomik zorunluluk söz konusu olduğunda, kadın görevlilerin ev ve çalışma koşulları ne olursa olsun çalışacakları düşünülmektedir.

Ekonomik nitelikteki nedenler arasındaki sıralanışa bakıldığında en önemli neden olarak «aile geçimine tek gelirin yeterli olmayışı» gösterilmektedir. Bunu «daha yüksek bir yaşam düzeyi isteği» izlemekte, son sırayı «kadının ekonomik bağımsızlığına kavuşma isteği» almaktadır. Yani kadının, kişi olarak kendi ekonomik bağımsızlığını gerçekleştirmekten çok, ailesi için çalıştığı kabul edilmektedir.

Personel yöneticilerinin kadın görevlilere karşı tutumları

Yöneticilerin «kadın görevliyi algılayış ve tanımlayış biçimleri kamu yönetiminde kadın görevlilerin statüsü konusunda bir fikir verebilir. Bu konuya ilişkin olarak soru kâğıdında birbirini tamamlar nitelikte iki soruya yer verilmiştir.

İlk olarak, kadın çalışması konusunda çok sık ileri sürülen bazı görüşler sayılmış ve personel yöneticilerinden katıldıkları görüşleri işaretlemeleri istenmiştir. Verilen karşılıkların dağılımı Çizelge 5'de görülmektedir.

ÇİZELGE 5
Personel Yöneticilerinin Kadın Çalışmasına İlişkin
Görüşlerinin Dağılımı

	Katılanlar	
	Sayı	%
Kadınlar yolculuk gerektiren işler için uygun değildir	81	82.6
Kadın görevlilerin temel ilgi alanları aileleri ve evleridir	63	64.2
Kadın görevlilerin çalışma yaşamları sürekli değildir	56	57.2
Kadın görevlilerin devamsızlıkları fazladır	44	45.4
Kadın görevliler önemli bir işgücü kaynağı oluştururlar	28	28.7
Kadın görevlilerin iş değiştirme oranları fazladır	9	9.2
Kadın görevliler er-geç çalışma yaşamını bırakacaklarından kendilerine hizmetçi eğitim olanakları sağlamak yetersizdir	7	7.2
Az beceri gerektiren işler kadınların çalışmasına olanak sağlar	6	6.1

Görüldüğü gibi soru kâğıdına karşılık verenlerin büyük çoğunluğu kadın görevlilerin yolculuk gerektirecek işler için uygun olmadığını düşünmektedirler. Bunu, kadınların temel ilgi alanlarının evleri olması ve çalışma yaşamlarının sürekli olmaması görüşleri izlemektedir. Bu görüşler kadınlara karşı geleneksel tutumları yansıtmaktadır. Temel ilgi alanlarının evleri ve aileleri olduğu kabul edilen kadın görevlilerin, evlerinden uzak kalmalarına yol açacak işler için uygun olmadıklarının düşünülmesi doğaldır.

Bu soruya verilen karşılıklar arasında en ilgi çekici nokta, kadın görevlilere bir işgücü kaynağı olan önem verilmemesidir. Bu genel eğilime karşılık kadın personel yöneticilerinin *tümü* kadınların önemli bir işgücü kaynağı oluşturdukları görüşündedirler.

Öte yandan, personel yöneticilerinin çoğunluğu kadın görevlilerin devamsızlıklarının fazla olduğu, iş değiştirme oranlarının yüksek olduğu kadınlara hizmet için eğitim olanakları sağlanmasının yetersizliği ve az beceri gerektiren işlerin kadın görevlilere çalışma olanağı sağladığı görüşlerine katılmamaktadır.

Bu soruya verilen karşılıklar genel olarak değerlendirildiğinde, personel yöneticilerine göre kadın görevlilerin çalışma yaşamının gereklerine uygun bir personel kaynağı olmadıkları görülmektedir. Bu, doğrudan doğruya çalışma yaşamını ilgilendiren, devamsızlık ya da iş değiştirme oranlarının yüksekliği gibi nedenlerden çok kadının geleneksel rol tanımına bağlanmaktadır. Personel yöneticilerine göre kadınların istihdamın-

da ve çalışmalarında bazı sınırlılıklar vardır. Kadın görevliler öncelikle anne ve eş olarak algılandığından, geleneksel sorumluluklarıyla çatışma yaratacak biçimde çalıştırılmaları düşünülmemektedir. Ayrıca temel ilgi alanlarının aile ve evleri olması nedeniyle çalışma yaşamını ergeç terk edecekleri düşünülmektedir. Bu nedenle de kadın görevliler yönetim açısından önemli bir işgücü olmaktan çok geçici bir görevli kategorisi olarak kabul edilmektedirler.

Yöneticilerinin kadın görevlilere karşı pek olumlu tutumları olmadığı görülmektedir. Bu noktada ikinci bir soru ortaya çıkmaktadır: Kadın görevlilerin çalışma yaşamında erkek meslektaşlarından üstün oldukları yönler var mıdır? Bu konuyla ilgili olarak altı nitelik sayılmış ve personel yöneticilerinden kadın ve erkek görevlileri bu nitelikler açısından karşılaştırmaları istenmiştir. Verilen karşılıkların dağılımı aşağıda görülmektedir.

ÇİZELGE 6

Kadın ve Erkek Görevlilerin Çalışma Yaşamındaki Nitelikleri Açısından Karşılaştırılması

	Sayı	%
Göreve Bağlılık		
Erkekler daha iyi	52	53.0
Kadınlar daha iyi	37	37.8
Fark yok	9	9.2
Güvenilir olmak		
Erkekler daha iyi	71	72.4
Kadınlar daha iyi	20	20.4
Fark yok	7	7.2
Çalışkanlık		
Erkekler daha iyi	65	66.3
Kadınlar daha iyi	25	25.5
Fark yok	8	8.2
Dakiklik		
Erkekler daha iyi	57	58.2
Kadınlar daha iyi	26	26.5
Fark yok	15	15.3
Devamlılık		
Erkekler daha iyi	76	77.5
Kadınlar daha iyi	7	7.2
Fark yok	15	15.3
Uysalık		
Erkekler daha iyi	18	18.3
Kadınlar daha iyi	72	73.5
Fark yok	8	8.2

Personel Yöneticilerinin görüşlerine göre, çalışma yaşamında kadın görevlilerin erkek meslektaşlarıyla karşılaştırıldıklarında üstün oldukları tek yön uysallıklarıdır. Uysal olma dışında tüm niteliklerde erkek görevlilerin kadın görevlilerden daha üstün olduğu düşünülmektedir. Kadın görevlilerin çalışma yaşamlarıyla ilgili olarak, en olumsuz değerlendirildikleri nitelik devamlılıktır. Ancak bu soruya verilen karşılıklar yöneticilerin gözünde kadın ve erkek görevlilerin ayrı görevli kategorileri oluşturduğunu da ortaya çıkartmaktadır. Buna dayanarak yönetimde görevlilerin kişisel niteliklerinden çok kadın ya da erkek olmalarına göre değerlendirildikleri söylenebilir. Bunun bir kanıtı da geleneksel kadınsı karakteristiklerden biri olarak kabul edilen uysallığın çalışma yaşamında kadının en olumlu niteliği olarak belirtilmesidir.

Kamu yönetiminde kadın görevli çalıştırmanın olumsuz yönleri

Yukardaki iki soruya verilen karşılıklar, yönetimde kadın görevlilere karşı olumsuz bir tutumun varolduğu izlenimini yaratmaktadır. Kamu yönetiminde kadın görevlilerin çalışmasının olumsuz sonuçları var mıdır? Varsa nelerdir? Soru kâğıdında bu konuda açık uçlu bir soru yer almıştır. Bu soruya verilen karşılıklar aşağıda özetlenmiştir:

Personel yöneticilerinin % 36.7'si, kamu yönetiminde kadınların çalışmasının olumsuz bir yönünün bulunmadığı kanısındadırlar. Bunun yanısıra, soru kâğıdına karşılık verenlerin % 7.2'si ise yönetimde kadın ve erkek görevliler arasında ayırım yapılamayacağını, bu nedenle kadın görevlilerin kamu yönetiminde çalışmalarının olumsuz yönlerinden söz etme olanağının bulunmadığını ileri sürmektedirler. Toplam olarak, personel yöneticilerinin % 44'ü kamu yönetiminde kadın görevli çalıştırmanın olumsuz bir yönünün olmadığı kanısındadırlar. Yukardaki iki soruya verilen karşılıklar düşünüldüğünde bu bir çelişki olarak değerlendirilebilir. Ancak Anayasal eşitlik ilkesinin ışığında bu, beklenmeyecek bir sonuç değildir. Buna karşılık, personel yöneticilerinin % 56'sı kamu yönetiminde kadın görevlilerin çalışmasının olumsuz yönlerinin bulunduğunu kabul etmektedirler. Bu kümede yer alan personel yöneticilerinin görüşleri iki başlık altında toplanabilir:

(a) Kadınların ruhsal niteliklerine ilişkin görüşler:

Bilindiği gibi kadın-erkek eşitsizliği konusunda üzerinde en çok durulan noktalardan birisi de kadın ve erkekler arasındaki ruhsal farklılıkla-

rın varlığıdır. Varsayılan bu farklılıklar çoğu kez kadın-erkek eşitsizliğini ussallaştırmaktadır. Soru kâğıdına karşılık veren personel yöneticilerinin de % 35.7'si kadın görevlilerin «kadınlara özgü» bazı niteliklerinin çalış-
ma yaşamında sorunların çıkmasına neden olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu kümede yer alan yöneticilere göre, kadınların doğuştan sahip oldukla-
rı duygusallık, duyarlılık, heyecan gibi bazı nitelikler özellikle karar ver-
me aşanında nesnel ve başarılı olmalarını engellemektedir. Buna ek ola-
rak, otorite ilişkilerinde de bu nitelikleri nedeniyle etkin olamamakta-
dırlar.

(b) Kadınların biyolojik nitelik ve işlevlerine ilişkin düşünceler:

Soru kâğıdına karşılık verenlerin % 20.4'üne göre, kadınların biyo-
lojik yapı ve işlevlerinden kaynaklanan bazı sorunlar vardır. Bu kümede
yer alan yöneticilere göre, ilk olarak, kadınlar biyolojik yönden erkekler-
den daha güçsüz ve dayanıksızdırlar. Bu nedenle, kadınları fiziksel güç
gerektilen işlerde çalıştırmak olanaksızdır. Bu, kadının çalışabileceği alan-
ları sınırlayıcı bir rol oynamaktadır.

İkinci olarak, hamilelik ve annelik durumlarında kadın görevliler
çalışma yaşamına ara vermekte ya da çalışmayı tümüyle bırakmaktadırlar.
Bunun yönetim açısından maliyeti yüksek olmaktadır. Anne olan ya da
ev sorumlulukları olan kadın görevlilerin çalışmaları durumunda ise, de-
vamsızlıklarının yüksek oluşu etkinliklerini olumsuz yönde etkilemektedir.

Özetlemek gerekirse, kamu yönetiminde kadın görevli çalışmasının
olumsuz yönlerinden söz eden yöneticilerin çoğunluğunun, kadınların
olumsal niteliklerine ağırlık verdikleri görülmektedir. Ancak, duygusallık,
duyarlılık gibi niteliklerin cinslere has nitelikler olmaktan çok kişilik
farkları olarak ortaya çıktıkları unutulmamalıdır.

Kamu yönetiminde kadın görevli çalıştırmanın olumlu yönleri

Yukardaki sorulara verilen karşılıklara göre kadınların kamu yöne-
timinde çalışmaları, yönetim açısından, kadınların geleneksel kişilik ve
rol tanımlarından kaynaklanan bazı sorunlar yaratmaktadır. Bu sorunla-
rın, yanında, kadınların kamu yönetiminde çalışmalarının olumlu yönleri
var mıdır? Varsa nelerdir? Bu konuda soru kâğıdında açık uçlu bir soru
sorulmuştur.

Bu sorduya karşılık veren personel yöneticilerinin % 19.4'üne göre
kamu yönetiminde kadınların çalışmasının olumlu hiçbir yönü bulunma-

maktadır. Ayrıca, soru kâğıdına karşılık verenlerin % 7.2'sine göre kadın ve erkek görevliler arasında çalışmalarının olumlu yönleri açısından bir ayrım yapmak olanağı yoktur. Bunların dışında kamu yönetiminde kadın görevli çalışmanın olumlu yönleri olduğunu kabul eden personel yöneticilerinin yanıtlarını iki kümede toplayabiliriz.

(a Eşitlik ilkesine ilişkin görüşler:

Soru kâğıdına karşılık verenlerin % 33.6'sına göre kamu yönetiminde kadın görevlilerin çalışması, kadın-erkek eşitliği ilkesinin gerçekleşmesi açısından önemlidir. Kadının çalışmasının en olumlu yönü, kadınların yasal haklarından uygulamada yararlanmaları olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece önemli bir işgücü kaynağı oluşturan kadınlar çalışabilecek ve çalışmalarının sonuçlarından yararlanabileceklerdir.

(b Kadınsı niteliklere ilişkin görüşler:

Soruya karşılık verenlerin % 39.8'ine göre kadınlar uysallık, yumuşaklık, nezaket gibi cinslerine özgü bazı niteliklere sahiptirler. Bu niteliklerinin sonucu olarak insan ilişkilerinde başarılıdırlar. Birçok konuda erkeklerce oranla daha insancıl tutuma sahiptirler. Bu nedenle çalışma yaşamında iş arkadaşları ve hizmetten yararlananlar üzerinde olumlu etki yaratmaktadırlar. Bir başka deyişle, bu kümede yer alan yöneticilerin gözünde kadın görevliler, kamu yönetiminde bir «hijyen unsuru» olarak değerlendirilmektedirler.

Yukardaki sorulara verilen yanıtlar hep birlikte değerlendirilecek olursa, personel yöneticilerinin kadın görevlilere karşı tutumlarının büyük ölçüde geleneksel değerlerin etkisinde olduğu söylenebilir. Özellikle kadın görevli çalışmasının olumlu ve olumsuz yönlerine ilişkin düşünceler, kadınlara ilişkin geleneksel olumsuz yargıların yinelenmesinden öteye geçmemektedir.

Kamu yönetiminde cinsiyet ayrımı üzerine düşünceler

Toplumdaki kadın-erkek eşitsizliğinin bir uzantısı olarak çalışma yaşamında kadın ve erkek görevliler arasında ayrım yapıldığı söylenmektedir. Anayasal eşitlik ilkesine karşın Türk kamu yönetiminde cinsiyet ayrımı yapılmakta mıdır? Bu konuyla ilgili olarak soru kâğıdında birbirini tamamlar nitelikte iki soru sorulmuştur.

İlk olarak, personel yöneticilerine kendi kuruluşlarında görevlilerin

işe alınmasında erkek adaylara öncelik verilip verilmediği sorulmuştur. Verilen karşılıkların dağılımı aşağıda görülmektedir.

ÇİZELGE 7

Görevlilerin İşe Alınmasında Erkeklere Öncelik Verilmesine İlişkin Düşüncelerin Dağılımı

	Sayı	%
Erkek adaylara öncelik verilmektedir	13	13.3
Adayın cinsiyeti etkili olmamaktadır	36	36.7
İşin niteliğine göre adayın cinsiyeti etkili olmaktadır	49	50
Toplam	98	100.0

Personel yöneticilerinin % 13,3'ü işe almada erkek adaylara öncelik tanındığını kabul ederken, % 36,7'si cinsiyet farklarının etkili olmadığını söylemektedir. Buna karşılık doğrudan doğruya ya da işin niteliğine göre erkek adaylara öncelik tanındığını söyleyenlerin oranı % 63,3'ü bulmaktadır. Buna dayanarak kamu yönetiminde kadınların işe giriş aşamasında cinsiyet ayrımı ile yüzyüze geldikleri söylenebilir.

Çalışma yaşamında cinsiyet ayrımı birçok biçimde ortaya çıkabilmektedir. Bunların en önemlilerinden birisi de yönetsel sorumluluk verilmesinde cinsiyet farklarının gözönüne alınmasıdır. İkinci bir soru olarak personel yöneticilerine, kurumlarında yönetsel sorumluluk verilmesinde erkek görevlilere öncelik tanınıp tanınmadığı sorulmuştur. Bu soruya verilen karşılıkların dağılımı Çizelge 8'de görülmektedir.

ÇİZELGE 8

Yönetsel Sorumluluk Verilmesinde Erkek Görevlilere Öncelik Tanınmasına İlişkin Görüşlerin Dağılımı

	Sayı	%
Erkek görevlilere öncelik tanınmaktadır	30	30.6
Cinsiyet etkili olmamaktadır	28	28.6
Görevin niteliğine göre cinsiyet etkili olmaktadır	40	40.8
Toplam	98	100.0

Bu soruya verilen karşılıklara göre personel yöneticilerinin % 28.6'sı yönetsel sorumluluk verilmesinde görevlinin cinsiyetinin etkili olmadığını ileri sürerlerken, % 71.4'i doğrudan doğruya ya da görevin niteliğine bağlı olarak erkek görevlilere öncelik verildiğini söylemektedirler. İşe alma konusundaki karşılıklarla karşılaştırıldığında, cinsiyet ayrımının yönetsel sorumluluk verilmesi alanında daha belirginleştiği görülmektedir. Bunu, yönetimin yönetsel sorumluluk verilmesine ilişkin olarak daha geniş «takter yetkisi»ne sahip olmasıyla açıklayabiliriz. Uygulamada, yönetsel işlemlerde, özellikle yönetsel sorumluluk verilmesinde, bir kişinin diğerine tercih edilmesinde nesnel ölçütlere uyulup uyulmadığının denetlenmesi çoğu kez olanaksızdır. Bu noktada, kadınlara ilişkin geleneksel stereotipler, yöneticilere, kadın ve erkek görevlilere farklı işlem yapılması konusunda olanak sağlamaktadır.

Genel olarak değerlendirilecek olursa, kamu yönetiminde eşitlik ilkesine karşın, kadın görevlilerin eşit işe girme ve çalışma olanaklarının olmadığı söylenebilir.

Kadın uğraşları — erkek uğraşları ayrımı

Çalışma yaşamında cinsiyet ayrımının bir diğer göstergesi de uğraşların kadın uğraşları ve erkek uğraşları diye sınıflandırılmasıdır. Kadınlara ilişkin geleneksel toplumsal norm ve değerlerin sonucu olarak kadınlar «kadınsı» diye isimlendirilen belirli uğraşlarda yoğunlaşmaktadırlar.

Bu olguya, hem yönetsel uygulamaların hem de toplumca koşullandırılan kadınların tercihlerinin neden olduğu söylenebilir. Kadın ve erkek uğraşları ayrımı konusunda personel yöneticilerine birbirini tamamlar nitelikte iki soru sorulmuştur.

İlk olarak, kuruluşlarında kadın görevlilerin öncelikle istihdam edildiği hizmet alanlarının olup olmadığı sorulmuştur.

Bu soruya verilen karşılıkların dağılımına göre, kamu kuruluşlarının % 36.7'sinde kadın görevlilerin öncelikle çalıştırıldıkları hizmet alanları bulunmamaktadır. Buna karşılık personel yöneticilerinin % 63.3'ü kadınların öncelikle, daktilograf, sekreter, büro görevlisi, santral memuru ve hemşire olarak çalıştırıldıklarını belirtmişlerdir. Yani, kadın görevliler büyük ölçüde geleneksel «kadınsı» uğraşlarda istihdam edilmektedirler. Bunun yanı sıra, bu uğraşlar, yaratıcı olmaktan çok yardımcı nitelik taşıyan ve yönetsel hiyerarşinin alt düzeylerinde yer alan uğraşlardır.

TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE KADIN GÖREVLİLER

İkinci olarak, kurumlarda yalnızca erkeklerin istihdam edildiği uğraş ve hizmet alanları sorulmuştur.

Soru kağıdına karşılık verenlerin % 16.3'ü kurumlarında yalnızca erkeklerin çalıştırıldığı hizmet alanlarının bulunmadığını söylerken, diğer personel yöneticileri, şoförlük, bekçilik, gece bekçiliği, müfettişlik, kaymakamlık ve valiliği yalnızca erkeklerin istihdam edildiği uğraş alanları olarak sınıflandırılmışlardır. Görüldüğü gibi erkek uğraşları olarak belirlenen uğraşlar ikiye ayrılmaktadır. Bunların bir kısmı yönetsel hiyerarşinin en alt sıralarında yer alan geleneksel kadın uğraşlarından daha az saygınlığa sahip ve enaz eğitim gerektiren uğraşlardır. Bu uğraşlarda, kadınlar şimdiye dek hiç çalışmamışlardır. Buna karşılık ikinci küme uğraşlar toplumda yüksek saygınlığı olan, yüksek eğitim gerektiren görevlerdir.

Kısaca, yönetsel hiyerarşide hem en üst konumların hem de en aşağı düzeylerin kadınlara kapalı olduğu söylenebilir.

Kamu yönetiminde üst kademelerde kadınlara az rastlanmasına ilişkin düşünceler

Yukardaki sorulara verilen karşılıklara dayanılarak kamu yönetiminde hizmete girişten başlayarak kadın görevlilere farklı davranıldığını söylemek olanağı vardır. Bunun yanı sıra, üst kademelerde, sorumluluk konularında kadın görevlilerin çok düşük oranda temsil edildikleri de yadsınamayacak bir gerçektir. Soru kağıdında bunun nedenlerine ilişkin bir soru yer almıştır. Kadın görevlilere yüksek kademelerde az rastlanmasına yol açabileceği düşünülen dokuz neden sayılmış ve personel yöneticilerinden en önemli gördükleri üçünü işaretlemeleri istenmiştir. Verilen karşılıkların dağılımı Çizelge 9'da görülmektedir.

ÇİZELGE 9

Kamu Yönetiminde üst kademelerde kadın görevlilere az rastlanmasının nedenlerine ilişkin düşüncelerin dağılımı

	Anılma Sayısı	Sırası
Kadın görevlilerin çalışma yaşamlarının sürekli olmayışı yüksek konulara yükselmelerini önlemektedir	89	1
Geleneksel toplumsal yargı ve tutumlar nedeniyle kadınların çalışma yaşamında yükselmelerinin önlenmesi	49	2
Kadınların yükselme konusunda erkekler kadar ihtiraslı olmayışları	46	3
Kadınların fiziksel zayıflıkları nedeniyle erkekler kadar uzun süre çalışmayışları	38	4
Kadın ve erkek görevlilerin kadın bir amirin emri altında çalışmaktan hoşlanmayışları	20	5
Kadınların üst kademelere yükselmeleri için gerekli eğitime sahip olmayışları	19	6
Kadın amirlerin astları üzerinde otorite kurmayışları	14	7
Yöneticilerin erkek görevlileri tercih etmesi	8	8
Kadınların zihinsel yetersizlikleri nedeniyle üst kademelere çıkamayışları	—	9

Görüldüğü gibi personel yöneticileri, yüksek kademelerde kadınlara az rastlanmasının nedenleri konusunda önceliği, kadın görevlilerin çalışma yaşamlarının sürekli olmayışına, evlenen ya da çocuk sahibi olan kadınların çalışma yaşamından ayrılmaları nedeniyle yüksek sorumluluk konularına yükselememelerine vermektedirler. Geleneksel toplumsal yargı ve tutumların kadının çalışma yaşamında yükselmesini önlemesine ikinci sırada yer verilmektedir. Buna karşılık, yöneticilerin yüksek sorumluluk konuları için erkekleri tercih etmelerine ilişkin görüş listenin sonunda yer almaktadır. Yani, yöneticiler genel olarak kadının yükselmesine karşı olumsuz bir tutumun olduğunu kabullenmekte, ama bunun yönetsel işlem yada tercihlerin sonucu değil toplumsal değer ve yargıların sonucu olarak ortaya çıktığını düşünmektedir.

Üçüncü neden olarak, kadınların yükselme konusunda erkek meslektaşları kadar istekli olmamaları gösterilmiştir. Başka bir deyişle, kadınların, geleneksel sorumlulukları nedeniyle yükselme konusunda isteksiz oldukları düşünülmektedir.

Kadınların fiziksel zayıflıkları nedeniyle erkekler kadar uzun süre çalışamayışları, kadın ve erkek görevlilerin kadın bir amirin emri altında çalışmaktan hoşlanmayışları, kadınların eğitim düzeylerinin yetersizliği ve astları üzerinde otorite kuramayışları görece olarak az ağırlık verilen nedenlerdir.

Beklenildiği gibi, personel yöneticilerin hiç biri kadın görevlilerin zihinsel yönden yetersiz olduğu görüşünde değildir.

Genel olarak değerlendirilirse, kadınların yüksek kademelerde az bulunmasının temel nedeni yine «kadın» olmalarına bağlanmaktadır. Kadınların yüksek yönetim konumlarında az sayıda bulunmaları, nesnel ölçütlerden çok kadını ve yönetimi koşullandıran geleneksel değer ve normların sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Kadın âmir konusunda personel yöneticilerinin düşünceleri

Yönetimde kadın erkek ayırımına ilişkin olarak çok sık öne sürülen görüşlerden birisi de kadın ve erkek görevlilerin, kadın bir âmirin emri altında çalışmaktan hoşlanmadıklarıdır. Bu konuya ilişkin olarak personel yöneticilerine, âmirin cinsiyetinin astları üzerinde etkili olduğu kanısında olup olmadıkları sorulmuştur.

Soru kâğıdına yanıt verenlerin % 59.1'i kadın ya da erkek olsun görevlilerin kadın ve âmirin emri altında çalışmaktan hoşlanmadıklarına inanmaktadırlar. Bu konuda kadın ve erkek personel yöneticileri arasında görüş farklılığı ortaya çıkmıştır. Tüm kadın yöneticiler, âmirin cinsiyetinin astları ile ilişkisini etkilemediği kanısındadırlar. Buna uygun olarak, kadın görevliler üzerinde yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, kadın görevlilerin çoğunluğu kadın bir âmirin emri altında çalışmaya karşı olmadıklarını söylemişlerdir(34).

Kısaca, personel yöneticilerinin, kadın âmirlere karşı tutumlarının kadın görevlilere oranla daha olumsuz olduğu söylenebilir.

Kadın görevlilerin çalışma yaşamını düzenleyen kurallara ilişkin düşünceler

Daha önce belirtildiği gibi kadının çalışma yaşamını düzenleyen yasa ve kurallar yeterli olmaktan uzaktır. Kadının çalışma yaşamına girmesinden emekliliğine kadar çalışma yaşamını düzenlemeye yönelik ku-

TÜRK TOPLUMUNDA KADIN

çalışmalar yalnızca doğum öncesi ve sonrası izinleriyle, süt iznini kapsamaktadır. Bunların sürelerinin yetersizliği de bir başka gerçektir. Kısaca, çalışma yaşamında kadın görevliye yardımcı olacak kural ve kurumlar bulunmamaktadır. Bu nedenle personel yöneticilerine kadının çalışma yaşamını düzenleyen kuralları yeterli bulup bulmadıkları sorulmuştur. Verilen karşılıkların dağılımı Çizelge 10'da görülmektedir.

ÇİZELGE 10

Kadının Çalışma Yaşamını Düzenleyen Kurallara İlişkin Düşüncelerin Dağılımı

	Sayı	%
Yeterli	56	57.2
Yetersiz	41	41.8
Karşılıksız	1	1.0
Toplam	98	100.0

Çizelgede görüldüğü gibi personel yöneticilerinin yarısından fazlası kadının çalışma yaşamını düzenleyen kuralları yeterli bulmaktadır. Buna karşılık kadın personel yöneticilerin, bir bütün olarak kuralları yetersiz buldukları görülmüştür.

Genel olarak değerlendirilecek olursa, bu konudaki düşüncelerin kamu yönetiminde kadın görevlilerin statüsünün önemli bir göstergesi olduğu söylenebilir. Daha önce çeşitli konularda personel yöneticilerinin verdikleri karşılıklara göre, kadın görevliler kamu yönetiminde farklı bir personel kategorisi oluşturmaktadırlar. Bu farklılık, büyük ölçüde kadının rol ikilemine ve çatışmasına bağlanmaktadır. Bir taraftan kadınların erkeklerle eşit bir biçimde çalışamayışları ve yükselmeyle ev ve aile sorumluluklarına yüklenmekte, öte yandan bu sorunların çözülmesi açısından bir ilgisizlik varlığını sürdürmektedir. Yani, yönetim, kadın görevlilerin sorunlarının bilincinde olmasına karşın, kadın görevlilerin mevcut koşullar altında, kendi özverileriyle çalışma yaşamlarını sürdürmelerini beklemektedir.

Yirmi yılda emeklilik hakkına ilişkin düşünceler

Kamu yönetiminde kadının çalışmasını düzenleyen kurallar ve kadın görevlilerin çalışma koşulları açısından yirmi yılda emeklilik hakkı önemli bir düzenlemedir. Personel yöneticileri bu konuda ne düşündükleri sorulmuştur.

Verilen karşılıklara göre, personel yöneticilerinin büyük çoğunluğu (% 94.8) yirmi yılda emeklilik hakkını, kadının fiziksel yıpranmasını gözönüne alması açısından olumlu bir düzenleme olarak değerlendirmektedir. Buna karşılık, ikisi kadın olmak üzere, dört personel yöneticisi, bunun kadının bağımsız kişiliğini geliştirmesi açısından olumsuz bir yönü olduğunu öne sürmüşlerdir. Bir yönetici, bu konuda fikri olmadığını söylerken, yöneticilerin hiçbirisi, bu düzenlemenin erkekler lehine kadro boşaltma niteliği taşıdığı görüşüne katılmamıştır.

Genel olarak değerlendirilecek olursa, personel yöneticilerine göre yirmi yılda emeklilik hakkı, çalışan kadının rol çatışması açısından bir çözüm olarak görülmektedir. Personel yöneticileri bir yandan bu düzenlemeyi çalışan kadının hem evde hem dışarda çalışmasından kaynaklanan fiziksel yıpranmasını gözönüne aldığından olumlu bulduklarını söylemekte, öte yandan, hatırlanacağı gibi, kadının çalışma yaşamı süresince yıpranmasını önleyecek yeni kurallar ve düzenlemeler konusunda duvarlılık göstermemektedirler. Bir başka deyişle, kadın görevlilerin, koşullar ne olursa olsun yirmi yıl çalışmaları ve yirmi yıl sonunda emekli olmaları beklenmektedir.

Sonuç

Yönetim açısından kadın görevlilerin ve sorunlarının değerlendirilmesini konu olarak alan bu araştırmanın bulgularına göre, yönetimin personel yöneticileri aracılığıyla belirlenen görüşleri şöyle özetlenebilir:

Türk kamu yönetiminde kadın görevliler, geleneksel ev ve çocuk bakımı sorumluluklarının kendilerini ev dışına bir işte çalışmaktan alıkoymasından dolayı düşük oranda temsil edilmektedirler. Buna karşılık, 1938-1978 yılları arasında ekonomik zorunlulukların kadını çalışma yaşamına yöneltmesi sonucu, kamu kesiminde çalışan kadın görevlilerin sayısında büyük artış olmuştur. Başka bir deyişle kadının temel çalışma nedeninin ekonomik zorunluluk olduğu düşünülmektedir. Bunun yanın-

da, eğitim düzeyindeki yükselmenin kadınların çalışma yaşamına girmesini kolaylaştırdığı ileri sürülmektedir.

Kadın çalışmasının yaygınlaşmasına karşın, kadınların temel ilgi alanlarının evleri ve aileleri olduğu, bu nedenle çalışma kalıplarının düzensiz ve kesintili olduğu söylenmektedir. Çalışma yaşamında kararlı olmayışlarının bir sonucu olarak kadınların yüksek konumlarda sayılarının düşük olduğu düşünülmektedir. Çalışma yaşamında kararlı olmayışlarının ikinci bir sonucu olarak, kadın görevliler yönetim açısından «pahalı» bir personel kategorisi oluşturmaktadırlar.

Geleneksel, «kadının yeri evidir» inancına uygun olarak kadınların yolculuk etmeği gerektirecek, evlerinden uzak kalmalarına yol açacak işlere uygun olmadıkları ileri sürülmektedir. Çalışma yaşamındaki en üstün niteliklerinin yumuşak başlılık, uysallık olduğu kabul edilen kadın görevliler, kamu yönetiminde çalışanların dörtte birini oluşturmalarına karşın önemli bir iş gücü kaynağı olarak düşünülmemektedirler.

Bulgulara göre uygulamada eşitlik ilkesinin gerçekleşmediği görülmektedir. İşe almada ve özellikle yönetsel sorumlulukların verilmesinde cinsiyet farkları etkili olmayı sürdürmektedir. Buna uygun olarak Türk kamu yönetiminde kadın ve erkek uğraşları arasında yerleşmiş bir ayırım olduğu görülmektedir. Kadınlar büyük ölçüde «kadınsı» diye isimlendirilen uğraş ve hizmet alanlarında çalışmaktadırlar. Yönetsel hiyerarşinin hem en yüksek, hem de en aşağı düzeyleri kadın görevlilere kapalıdır.

Yönetim, kadın görevlilerin rol ikilemelerinden kaynaklanan sorunların bilincinde olmasına karşın, bunu cinsiyet ayrımının sürdürülmesi açısından bir özür olarak kullanmaktadır. Kadın görevliler çalışma yaşamlarında kendilerine yardımcı olacak yeni düzenlemelere gereksinim duvarken, yönetimde bu konuya ilişkin olarak herhangi bir çaba ya da istek gözlenmemektedir. Yirmi yılda emeklilik hakkının tanınması, çalışma yaşamını kolaylaştıracak önlemlerin gerekliliğinin görmemezliğe gelmesinde yönetime yardımcı olmaktadır.

Bulguların değerlendirilmesinde, kadın ve erkek yöneticilerin, kadın görevliler ve sorunlarına karşı tutumlarında büyük ölçüde benzerlik gözlenmiştir. Kadın yöneticiler yalnızca, kadın amirler, kadın görevlilerin önemli bir işgücü kaynağı oluşturması ve çalışma yaşamını düzenleyen kurullarla ilgili konularda erkek meslektaşlarından farklı görüşlere sahiptirler. Bunu sosyo - ekonomik yapının gereklerinden kaynaklanan top-

imsal koşullanma ile açıklamak olanaklıdır. Varolan koşullar altında, somut olgulara dayananlar dışında, kadın ve erkek yöneticiler arasında tutum farklılıkları beklenemeyeceği gibi kadın görevlilerin de büyük ölçüde aynı tutumları paylaşacakları söylenebilir.

Bu araştırmanın bulgularına dayanılarak, varolan sosyo - ekonomik yapının kuralları gereği, kadınların toplumda olduğu gibi çalışma yaşamlarında da ikinci sınıf oldukları ve bu niteliklerini sürdürecekleri söylenebilir.

D İ P N O T L A R

1. Bu konuda bkz.: Tezer Taşkiran, Cumhuriyetin 50. yılında Türk Kadın Hakları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973, s. 28; Sevim Tunç, Türkiye'de Eğitim Eşitliği, A.U. Eğitim Fakültesi Yayını, Ankara, 1969, s. 95-97.
2. Ester Boserup, Women's Role in Economic Development, George Allen and Unwin, London, 1970, s. 125.
3. Şirin Tekelli, «Kadının Siyasal Hayattaki Yeri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma», (Basılmamış Doçentlik Tezi), 1977, s. 264.
4. Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973, s. 204.
5. Tekelli a.g.e., s. 267.
6. Bu konuda bkz.: Tekelli, a.g.e., s. 279-285.
7. Zausza Ferge, «Women's Progress with in Social Development», The Changing Roles of Men and Women in Modern Society; Functions Rights and Responsibilities, Groningen, The Netherlands 28 March - 5 April 1977, United Nations, New York, 1977, s. 22.
8. D.İ.E., Milli Eğitim İstatistikleri: İlköğretim 1979 - 80, DİE Matbaası, Ankara, 1981, s. 86.
9. D.İ.E., Genel Nüfus Sayımı % 1 Örnekleme Sonuçları 12.10.1980, DİE Matbaası, Ankara, 1981, s. 1.
10. Meral Aşkın, «Meslek Kadınının Çocuk Sorunu», (Basılmamış Bitirme Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari İllimler Fakültesi, Ankara, 1978, s. 25.
11. T.C. Emekli Sandığı İstatistik ve Aktüarya Dairesi Başkanlığından Mart 1978'de edinilen bilgi.
12. Devlet Personel Dairesi, Kamu Personeli Anket Raporları 1976, Cilt 4, CTTA Bilgi İşlem Merkezi, Eskişehir, 1978.
13. T.C. Emekli Sandığı İstatistik ve Aktüarya Dairesi Başkanlığından Temmuz 1981'de edinilen bilgi.
14. 1938 - 1970 Sayıları İçin: Mesut Gülmez, «Türk Kamu Görevlilerinin Sayısal Eyrimi», Anne İdaresi Dergisi, Cilt 6, Sayı 3, s. 44; 1976 ve 1978 sayıları için: DPD Kamu Personeli Anket Raporları 1976, a.g.e., Cilt 1, DPD, Kamu Personeli Anket Sonuçları 1 Mart 1978, DPD Yayını, Ankara, 1979.
15. DPD, Kamu Personeli Anket Sonuçları 1 Mart 1978, s. 88-91.
16. DPD, Kamu Personeli Anket Raporları 1976, C.1. DPD, Kamu Personeli Anket Sonuçları 1 Mart 1978, s. 3-8.
17. D.İ.E., Devlet Memurları Sayımı, 30.11.1970, 1. Kitap, DİE Matbaası, Ankara, 1973.
18. DPD, Kamu Personeli Anket Sonuçları 1 Mart 1978, s. 3-8.
19. DPD, Kamu Personeli Anket Sonuçları 1 Mart 1978, s. 3-8.
20. DPD, Kamu Personeli Anket Sonuçları 1 Mart 1978, s. 26-57.
21. DPD, Kamu Personeli Anket Sonuçları, 1 Mart 1978, s.9.
22. Bu konuda bkz.: Cynthia Fuchs Epstein, Woman's Place Options and Limits in Professional Careers, University of California Press, Los Angeles, 154-162.
23. DPD, Kamu Personeli Anket Sonuçları 1 Mart 1978, s. 50-51.
24. a.k.

TÜRK TOPLUMUNDA KADIN

25. DFD, Kamu Personeli Anket Sonuçları, 1 Mart 1978, s. 4.
26. DFD, Kamu Personeli Anket Sonuçları, 1 Mart 1978, s. 49.
27. DFD, Kamu Personeli Anket Sonuçları 1 Mart 1978, s. 56.
28. DFD, Kamu Personeli Anket Sonuçları 1 Mart 1978, s. 47-48.
29. Bu konuda bkz. Constantina Saffios Rothschild, «A Cross Cultural Examination of Women's Marital Educational and Occupational Options», Women and Achievement Social and Motivational Analysis (Ed. M.T. Shuuch Mednick, S.S. Tangri, L.W. Hoffman), Hemisphere Publishing Company, Washington, 1975, s. 48-68.
30. Cemal Mihçioğlu, Daha İyi Bir Kamu Hizmeti İçin, A.U.S.B.F. Yayını, Ankara, 1972, s. 86-89.
31. Oya Çitçi, «Kadın ve Çalışma» Amme İdaresi Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, s. 75.
32. Oya Çulpan, «Türkiye'de İş ve Meslek Alanında Kadının Durumu ve Üniversite Öğrencilerinin Mesleklerle İlgili Tutumları», Amme İdaresi Dergisi, Cilt 10, Sayı 4, s. 107.
33. Oya Çitçi, «Türkiye'de Kadın Sorunu ve Çalışan Kadınlar», (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1979, s. 181.
34. Çitçi, a.g.e., s. 65.

UZMAN MESLEKLERDE TÜRK KADINI

Ayşe ÖNCÜ

Giriş

Ülkemizde çalışan her beş avukattan biri kadındır. Her altı hekimden birisi gene kadındır. Bu oranlar, Türkiye gibi kadınların eğitim ve işgücüne katılma olanaklarının çok sınırlı olduğu bir ülke için azımsanamayacak kadar yüksektir. Kentlerde yaşayan kadınların % 15'inin ilkokulu bitirmediğini; (Özbay, 1978) çalışan kadınların ise kentsel iş gücünün ancak % 10'unu oluşturduğunu (Kazgan, 1978) hatırlayacak olursak, hukuk ve tıp gibi uzun bir uzmanlık eğitimi gerektiren meslek dallarında çalışan kadın sayısının çarpıcı boyutlara ulaşmış olduğu söylenebilir.

Uzman mesleklerde Türk Kadını olgusu, günümüzün sanayileşmiş batı toplumlarına görece olarak ele alındığında, ayrı bir önem kazanmaktadır. Çünkü ileri sanayi aşamasında olan birçok batı ülkesinde özellikle hukuk ve tıp gibi en «saygın», en «kalbur üstü» uzmanlık dalları olarak bilinen ve özenilen meslekler, hâlâ erkeklerin tekelindedir. Bu ülkelerde kadınların iş gücüne katılım oranları genelde çok yüksek olmakla birlikte, öğretmenlik, hemşirelik, sekreterlik ve çeşitli büro işleri gibi yarı-uzman meslekler dışında çalışan kadın sayısı henüz çok sınırlıdır (Epstein, 1970; Theodore, 1971). Uzman meslekler, gelir ve saygınlık düzeyleri yüksek olduğu ölçüde kadınlara kapalı kalmıştır.

Türkiye'de kadın nüfusun okuma yazma düzeyinin ve tarım dışı iş gücüne katılımının çok düşük olmasına karşın, uzman mesleklerde çalışan kadın oranlarının günümüzde sanayileşmiş batı toplumlarında gözlemlenene yakın, hatta daha yüksek oluşunu nasıl açıklayabiliriz? Eldeki çalışma, bu soruyu cevaplamaya yöneliktir.

Konuya girerken, önce uzman mesleklerde Türk Kadını olgusunu mümkün olduğu kadar ayrıntılı biçimde betimlemek yararlı olacaktır. Bu

nedene birinci bölümde kadın doktor ve avukatlar üstünde durarak, bu iki uzmanlık dalında kadınların işgücüne katılımını zaman içinde ve bölgesel farklılıklar açısından ele alacağız. Betimleyici nitelikte olan bu ilk bölümü, başka üçüncü dünya ülkeleri ve sanayileşmiş batı toplumları ile karşılaştırmalardan giderek, «neden?» sorusuna cevap arayan ve alışık çözümlerinin tartışmasını içeren bir bölüm izleyecektir.

I. Türkiye'de Kadın Avukat ve Hekimler: Eldeki verilerin kısa bir değerlendirmesi

Ülkemizde avukat ve hekimlerin illere dağılımının, sosyo-ekonomik dengesizlikleri yansıttığı bilinen ve sık sık tekrarlanan bir olgudur. Kadın hekim ve avukatlar söz konusu olduğunda bu dengesizliklerin önemi daha da belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de çalışan tüm avukatların % 80'i, DPT'nin «gelişmiş» olarak tanımladığı 16 ilde toplanmakta ve bu illerde çalışan kadın avukat oranı % 20'yi aşmaktadır. Buna karşılık en geri kalmış 27 ilde çalışan avukatların ancak % 8'i kadındır. Yani sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olan il ve bölgelerde daha çok avukat olmasının yanı sıra, kadın avukatların oranı da daha yüksektir.

T A B L O 1
Türkiye'de Avukatların Dağılımı
(1975)

İller	Toplam Avukat Sayısı	Kadın Avukat Sayısı	Kadın Avukatların Toplama Oranı
Gelişmiş (16)	12,305	2,590	% 21,05
Orta (24)	2,049	212	% 10,35
Az Gelişmiş (27)	1,116	89	% 7,93
TOPLAMLAR	15,470	2,891	% 18,69

Kaynak: Türkiye Barolar Birliği

Üç büyük metropoliten merkez, İstanbul, Ankara ve İzmir ele alırsa, farklar daha da çarpıcı olarak görülebilir. Türkiye'deki avukatların

% 60'i bu üç ana kentte çalışmaktadır; ve bu merkezlerde çalışan her dört avukattan biri kadındır. Demek ki aslında kadın avukat olgusu metropolen merkezlere özgü bir gelişmedir ve esas II. Dünya savaşından sonra ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin en eski ve büyük barosu olan İstanbul Barosu'na ilk kadın avukatın 1936'da kaydolduğunu görüyoruz. Ama 1960'lara kadar kadın avukatların sayısı, üyelerin % 10'unu geçmemiştir. Esas patlama 60'lara rastlamaktadır.

T A B L O 2
İstanbul Barosu Üye Dağılımı
(1960 — 1978)

Yıllar	Toplam Avukat Sayısı	Kadın Avukat Sayısı	Kadın Avukatların Toplama Oranı
1960	2,192	279	% 12.72
1965	2,956	541	% 18.30
1970	3,615	822	% 22.74
1975	5,670	1,562	% 27.55
1978	6,513	1,859	% 28.54

Kaynak: İstanbul Barosu Kayıtları

Tıp mesleğine giren kadın sayılarındaki artış da II. Dünya savaşı sonrasına rastlamaktadır. 1940'lara kadar, İstanbul Üniversitesine bağlı yalnız bir tane tıp fakültesi vardı. 1950'de Ankara'da ikinci bir tıp fakültesi açılmasına karşın bu dönemde kadınlar toplam mezunların % 10'unu aşmıyordu. 1970'lerde bu oran yaklaşık % 25'e yükselmiştir.

T A B L O 3
Tıp Fakültesi Mezunlarının Dağılımı
(1945 — 1970)

Yıllar	Toplam Mezun Sayısı	Kadın Mezun Sayısı	Kadın Mezunların Toplama Oranı
1945-50	2,368	276	% 11.66
1950-55	2,677	300	% 11.21
1955-60	2,461	389	% 15.81
1960-65	2,573	550	% 21.31
1965-70	3,281	820	% 24.99

Kaynaklar : DIE, Millî Eğitim Hareketleri : 1927 - 1966, Yayın No: 517, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Türkiye Sağlık İstatistik Yıllığı: 1964 - 1967; 1968 - 1972, Yayın No: 413; 444

Türkiye'de hekimlerin sayısı ve dağılımına ilişkin resmi istatistikler cinsiyet ayrımına göre düzenlenmediğinden elimizde çalışan kadın hekimlere ait kesin sayılar yoktur. Ancak tıp fakültelerinden mezun olanlar ve toplam hekim sayılarından, bugün çalışan hekimlerin yaklaşık olarak % 15'inin kadın olduğu çıkarılabilir.

T A B L O 4
Çalışan Kadın Hekimlerin Tahmini Oranları
(1955 — 70)

Yıllar	Toplam Hekim Sayısı	Tahmini Kadın Hekim Sayısı*	Kadın Hekimlerin Toplama Oranı
1955	7,077	824	% 11,6
1960	9,828	1,185	% 12,0
1965	10,895	1,662	% 15,2
1970	15,856	2,245	% 14,1

(*) Tahmin, 1926 - 70 dönemindeki kadın mezunların sayısından, ortalamaları kaydırma yöntemi ile, yeni bir mezunun çalışma döneminin 26 yıl olduğu varsayılarak yapılmıştır.

Avukatlarda olduğu gibi, hatta daha belirgin bir biçimde, hekimlerin dağılımı bölgesel dengesizlikleri yansıtmaktadır. 1975'de Türkiye'deki tüm hekimlerin % 70'inin Ankara, İstanbul ve İzmir'de çalıştığını görüyoruz. Bu nedenle, sözkonusu üç metropoliten merkezde çalışan kadın hekim oranlarının da genel ülke ortalamasının üstünde olduğunu tahmin etmek mümkündür.

Yukarıda verilen istatistikler, Türkiye'de hukuk ve tıp dallarında çalışan kadın oranlarının, Amerika Birleşik Devletleri ya da Fransa gibi günümüzün sanayileşmiş batı toplumlarında gözlemlenene yakın, hatta daha yüksek olduğunu göstermektedir. Örneğin, ABD'de avukatların yalnız % 3'ü (White, 1967) ve hekimlerin % 6'sı kadındır; Fransa'da ise hekimlerin % 15'i kadındır (Silver, 1973). Bu genel ortalamaların ötesinde, tıp ve hukuk mesleklerine giren Türk kadınlarının ne ölçüde başarılı oldukları; özellikle gelir düzeyi ve eriştikleri mevkiiler bakımından erkeklere göreli konumları hakkında elimizde veri yoktur. Bu konuda sanayileşmiş batı ülkelerinde yapılan araştırmalar, kadın avukat ve hekimlerin hem gelirlerinin daha düşük olduğunu, hem de daha az saygın görülen uzman-

lık dallarında yoğunlaştığını belirtmektedir (Safilicus Rothchild, 1972). Örneğin kadın hekimlerin genellikle çocuk hastalıkları (pediyatri) ya da kadın hastalıkları (jinekoloji) üstünde uzmanlaştığı; buna karşılık kalp ya da beyin cerrahisinin erkeklerin tekelinde olduğu görülmektedir. Ayrıca kadın hekimlerin çalışma saatleri daha kısa olmakta ve çok nadiren yönetici mevkilere gelebilmektedirler. Bütün bu genellemeler hukuk ve tıp dallarına giren Türk kadınları için de geçerli olabilir. Aslında, uzman mesleklere giren Türk kadınlarının başarı çizgisinin, sanayileşmiş batı toplumlarında görüldüğü ölçüde erkeklerin gerisinde kalıp kalmadığını bilmiyoruz. Lewis'in (1978) kimya mühendisi, hekim, kamu yöneticisi ve lise öğretmeni olarak çalışan 171 Türk kadınıyla yapılan mülakatlara dayalı araştırması, ilgi çekici bazı ipuçları ortaya koymaktadır. Çünkü yazar, bu mesleklerde çalışan Türk kadınlarının, aile ve iş hayatını birlikte yürütme durumunda ortaya çıkan pratik sorunlar dışında, kadın olmalarının meslekte ilerlemelerine bir engel teşkil etmediği yorumunda birleştiklerini vurgulamaktadır. Bu sonuçlar, meslekte başarı çizgisi açısından kadın/erkek ayrımının, Türkiye'de de Batı toplumlarında gözlemlenen ölçüde önemli ve belirgin farklara yol açtığını sorgu sual etmeden kabul etmenin hatalı olabileceğini belirtmektedir. Başka bir deyişle, elde daha ayrıntılı ve kapsamlı araştırmalar olmadan uzman mesleklerde çalışan Türk kadınlarının başarı çizgisinin erkeklerin çok gerisinde kaldığını varsaymamak gerekir. Ancak böyle olduğunu varsaysak bile, başlangıçta sorduğumuz soru geçerliliğini korur: Türkiye'de uzman mesleklerde çalışan kadın oranları neden bu kadar yüksektir?

II. Farklı Çözümlenmeler

Türk kadınının uzman mesleklerde çalışma olanağının, Batı'daki birçok endüstrileşmiş toplumunkinden daha geniş olduğuna işaret ettik. Ama Türkiye bunun tek örneği değildir. Brezilya, Arjantin, Yunanistan gibi başka 'az gelişmiş' ülkelerde de aynı olguyu görüyoruz. Uluslararası karşılaştırmalı incelemeler, kadınların işgücüne katılımı ile sanayileşme arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığını vurgulamaktadır. Sanayileşmenin ilk aşamalarında, işgücünün tarımdan endüstriye kayışı ile birlikte kadınların işgücüne katılım oranları da düşmekte; ileri sanayileşme düzeylerinde tekrar yükselmektedir. (Blitz, 1975; Cooney, 1975. Vasques de Mirand, 1977.) İlginç olan, uzman mesleklerde katılım oranlarının bu genel gö-

rününe tam ters düşen bir eğilim göstermesidir. Çeşitli ülkeleri sanayileşme boyutu üzerinde sıralarsak, en alt ve en üst düzeyde olan ülkelerde orta kademelere kıyasla, daha az kadın uzman mesleklere girmektedir. Başka bir deyişle İkinci Dünya Savaşı ertesinde dünya kapitalist pazarları ile bütünleşme süresi içinde sanayileşmeye başlayan ülkelerde uzman mesleklere giren kadın oranları, ileri sanayi aşamasındaki batı ülkelerine göre daha yüksektir. Bu ülkelerde hukuk, tıp, dişçilik ve eczacılık, kadınlara açık bir uzman meslekler demeti oluşturmaktadır (Safilios-Rothschild, 1971; 1972). Bu nedenle uzman mesleklerde Türk kadını olgusunu daha kapsamlı bir çerçeve içinde; «gelişmekte» olan ülkelerde kadın ve uzman meslekler başlığı altında ele almak, yararlı olacaktır.

a) Sınıfsal boyut

«Gelişmekte» olan ülkelerde uzman mesleklere giren kadınlar konusunda sık sık tekrarlanan alışılmış sav şudur: Sınıf ayrıcalıklarının çok belirgin olduğu bu toplumlarda, kent soylu ve yüksek gelirli ailelere mensup kadınlar, köyden göçüp gelen ve büyük kentlerde aile işçisi olarak çalışmaktan başka seçeneği olmayan alt sınıf kadınlarını basamak olarak kullanıp, kendi seçeneklerini genişletmektedirler. Kırsal kesimden kentlere göç, büyük kentleri vasıfsız kadın işçi depolarına dönüştürmekte; sanayide kadın işçi talebinin çok sınırlı oluşu, düşük ücretle ev işlerinde çalışmayı kabullenmek zorunda kalan geniş bir kadın kitlesi yaratmaktadır. Bundan yararlanan üst sınıf kadınları, sanayileşmiş batı toplumlarında gözlemlenenden çok daha yüksek oranlarda uzman mesleklere girme olanağını bulabilmektedirler. Kısacası, kadınların kadınları sömürmesi olarak tanımlanabilecek bir olgu söz konusudur. Büyük kentlerde geniş aile bağlarının önemini koruması, buna yardımcı olmaktadır. Yaygın ev açma biçimi çekirdek aile olmakla birlikte, yaşlıların çocukları ile birlikte oturması olağandır. Böylece çalışan anne, beraber ya da yakında oturan bir aile büyüğünün yardımı ve denetimi ile bir hizmetçinin emeğini birleştirerek, çocuk ve ev işleri sorununu çözebilmektedir (Safilios-Rothschild, 1971).

Türkiye’de durum, ana hatları ile bu genel savı doğrular niteliktedir. Eldeki veriler, uzman mesleklere giren Türk kadınlarının kentsoylu ve üst ya da orta-üst tabakalardan geldiğine işaret etmektedir. Uzman mesleklere giriş kapısı olan üniversite eğitiminin Türkiye’de sınıfsal eşitsizlikleri yansıttığını biliyoruz. Özellikle kadınlar için yüksek eğitim bir

sosyal hareketlilik aracı olmaktan çok, sınıfsal ayrımları pekiştirici rol oynamaktadır. 1974-75 öğrenim yılında üniversitelere başvuran ve sınavları kazanan öğrencilerin nitelikleri üstündeki veriler bunu çok açık seçik bir biçimde ortaya koymaktadır (Çavdar, Tumay, Yurtseven, 1976):

- 1974-75 yılında üniversiteye başvuranların % 22.6, kazananların ise % 28'i kız öğrenciler idi.
- Kır kökenli öğrenciler, toplam adayların % 30.3'ünü oluşturuyordu. Kır kökenli adayların içinde kız öğrenci oranı % 8.7 idi.
- Adayların % 31'i, sınavları kazananların % 47.6'sı ve sınavı kazanan kız öğrencilerin % 54'ü üç büyük kent, Ankara, İstanbul ve İzmir'den gelmekte idi.
- Baba mesleklerine göre, adayların % 35'inin babası çiftçi ve işçi; % 26'sının babası memur ya da uzman meslek sahibi idi. Kız adaylar arasında bu oranlar sırası ile % 18 ve % 38'dir. Babaları memur ve uzman meslek sahibi olan adayların sınavda başarı olasılığı babaları işçi ve çiftçi olan adayların, iki katıdır.
- Lise bitirme derecelerinin, giriş sınavlarındaki başarıyı etkilemediği görülmektedir.

Bu bulgular, yüksek eğitimin Türk kadınları için dikey hareketliliği hızlandıran bir araç olmaktan uzak; var olan sosyo-ekonomik ayrıcalıkları pekiştiren bir süreç olduğunu vurgulamaktadır. Tüm yüksek öğrenim kurumları değil de, belli «saygın» uzman mesleklere eleman yetiştiren fakültelerin öğrencileri ele alındığında, bu durum daha da belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencileri üstünde yapılan iki ayrı araştırma (Abadan, 1961; Field, 1964) babası memur ya da uzman meslek sahibi olanların % 50'ye yaklaştığını; kız-erkek ayrımı yapıldığında ise bu oranın kızlar için daha yüksek olduğunu irdelemektedir.

Yüksek öğrenim döneminden sonra, bir uzman meslek dalında diploma alma ile iş hayatına atılma arasındaki süreci belirleme olanağımız yoktur. DIE rakkamlarına göre, yüksek öğrenim gören kadınların % 70'i çalışmaktadır. Liseyi bitirenler için bu oran % 32'dir. Demekki yüksek öğrenim görmüş olmak çalışma olasılığını büyük ölçüde arttırmaktadır. Ancak çalışan uzman meslek kadınlarının özelliklerini betimlemeye yarayacak araştırmalar henüz yapılmamıştır. Evlenmek ve çocuk doğurmanın çalışmayı olumsuz yönde etkilediğini düşünürsek, uzman meslek kadınları arasında bekâr ve çocuksuz oranlarının yüksek olması beklenir.

Ayrıca, küçük çocukları olanların belli bir süre için çalışma hayatına ara vermeleri de mümkündür. Bu benzeri genellemeleri sınamaya yarayacak veriler elimizde yoktur.

Ancak ev kadınlığı, annelik ve meslek rollerini birlikte sürdürenler için tek formülün, evin ve çocukların bakımı için hizmetçi ve bakıcı gibi bir yardımcı bulmak olduğu söylenebilir. Çünkü Türk toplumunda kadın çalışsa bile evin sorumluluğu ve çocukların bakımını kocası ile paylaşamaz. Kreş ve ana okulu gibi kurumlar ise çok sınırlı sayıda ve yetersizdir. Bu nedenle uzman meslek kadınının çocuk ve ev işleri sorununa tek çözüm, bir aile büyüğünün denetimi ile bir ev işçisinin emeğini birleştirmektir. Bu formülü geçerli kılabilecek iki öge, yani ucuz kadın işçi ve geniş ailenin bir yardımlaşma birimi olarak önemini koruması, büyük kentlerde vardır. Günümüzde 'geçici geniş' aileler, başka bir deyişle, birinci kuşaktan bir aile büyüğünün kızı ile ya da oğlu ile aynı evde oturduğu haneler, büyük kentlerdeki toplam ailelerin % 13-% 17 gibi yüksek bir oranını oluşturmaktadır (Timur, 1972; Kağıtçıbaşı, 1977). Aynı hane paylaşılmadığı durumlarda ise, geniş ailenin işlevleri yardımlaşma biçiminde süregelmektedir (Kağıtçıbaşı, 1977). Metropolitan merkezleri çevreleyen gecekondu yerleşimleri ise, ev işçisi olarak çalışabilecek geniş bir kadın işçi kaynağı yaratmaktadır.

Düşük ücretle ev işçisi istihdam edebilmek ve aile büyüklerinden yardım almak, «gelişmekte» olan ülkelerde üst ve orta-üst tabakadan gelen kadınlar için büyük bir avantaj; batı ülkelerindeki hemcinslerinin sahip olamadıkları bir olanaktır. Ancak meslek kadınlarının çocuk ve ev işleri sorunlarını çözmelerini sağlayan bu öğelerden giderek, neden özellikle hukuk, tıp, dişçilik gibi uzman mesleklerin kadın oranlarının yüksek olduğunu açıklamak zordur. Çünkü, farkı kurumsal mekanizmalar aracılığı ile çok sayıda kadının işgücüne girmesini sağlamış olan sanayileşmiş Batı toplumlarında, söz konusu «saygın» uzman mesleklere girebilen kadın sayısı hâlâ çok sınırlıdır. Bir örnek verelim. Fransa'da 1968-69 öğrenim yılında lise öğretmenlerinin % 55'i kadın idi (Silver, 1973), 1972-73 yılında Türkiye için bu oran % 35'dir (DIE, 1977). Buna karşılık Fransa ve Türkiye'de kadın hekim oranları birbirine çok yakın, % 15 dolaylarındadır. Burada vurgulanması gereken nokta şudur: kadınların yüksek gelir getiren, «saygın» uzmanlık dallarına girmesini, yalnızca evlilik, annelik ve meslek rollerini bağdaştırmayı sağlayan mekanizmalar aracılığı ile açıklayamayız. Uzman mesleklerin tarihsel gelişmesini de gözönünde bulundurmak gerekir.

b) Uzman mesleklerin tarihsel gelişimi

19. yüzyıl Batı toplumlarında, hukuk ve tıp dallarında yüksek eğitimin kurumlaşması ve özerk meslek kuruluşlarının ortaya çıkması, kent- sel orta sınıfların güçlenmesine bağlı bir gelişme olmuştur. Kentlerde orta sınıfın tüketim gücünün yükselmesi ile birlikte avukat ve hekimlerin sundukları hizmetlere talep artmış, bu mesleklere girenler gene kentsel orta sınıf tabanından kaynaklanmıştır. Hukuk ve tıbbın, orta sınıfın gelişmesi ve güçlenmesine koşturucu olarak evrimi, «saygın», «kalbur üstü», «özenilen» meslekler arasında en ön sırayı işgal etmelerine neden olmuştur. Ayrıca ve daha da önemlisi, orta sınıfın siyasal gücünden yararlanarak, devletten özel ayrıcalıkların kazanılmasını kolaylaştırmıştır (Carr-Saunders and Wilson, 1933). Mesleğe girişi ve çalışma standartlarını denetleyen meslek kuruluşlarının ortaya çıkması ve bu kuruluşların özerkliğinin devlet tarafından yasallaştırılmasının ilk örneğini tıp ve hukuk dallarında görürüz. Tarihsel gelişme sürecinde, meslek sahiplerinin örgütlenerek kendilerini denetleme hakkını elde etmeleri ve güçlü meslek örgütleri kurmaları ilk hukuk ve tıp dallarında gerçekleştiği için bu meslekler en eski, 'klasik' uzmanlık dalları olarak bilinir (Johnson, 1972).

Uzman mesleklerin, meslek odaları aracılığı ile uğraş alanlarını denetim altında tutma çabaları, bu mesleklerin toplum içindeki özel konumunu vurgulayan bir «meslek ideolojisi» bağlamında savunulmuş ve gerçekleştirilmiştir. Söyleki. «uzman» meslekler, uzun bir eğitim sonucunda edinilen kuramsal bilgilerin uygulamaya dönüştürülmesini içeren türde hizmetler sunarlar. Sıradan bir vatandaşın bu hizmetin kalitesini değerlendirmesi olanaksızdır. Örneğin bir hastanın doktorun uyguladığı tedavi yöntemlerini eleştirmesi zordur. Müvekkil, avukatının önerilerine uymak zorundadır. Bu nedenle avukat-müvekkil, doktor-hasta ilişkileri, satıcı-müşteri ilişkileri olarak ele alınamaz ve serbest piyasada oluşan talep ve arz dengesi çerçevesinde düzenlenemez. Vatandaşın korunması, kamu yararını gözetilen bir denetim getirilmesi şarttır. Bu tür bir denetimi de ancak meslekten gelenler kendileri sağlayabilirler. Gerçekleştirilen hizmet «uzmanlık» gerektirdiği ölçüde, ancak aynı dalda eğitim görmüş kişiler tarafından değerlendirilebilir. Böylece bir doktorun bir avukatın ehliyetini, ancak başka doktorlar ve avukatlar saptayabilir. Bunu gerçekleştirmenin yolu ise, mesleği temsil eden bir kuruluşa, denetim yetkisi ve tekelinin yasal olarak devredilmesidir.

Batı toplumlarında uzman mesleklerin odalar çerçevesinde örgütlenmesi, 150 yıl gibi uzun bir geçmişe dayanır. Daha önce de belirtildiği gibi barolar ve tıp odaları, bunun ilk örneklerini oluşturur. Aradan geçen bir yüzyılı aşkın süre içinde bu mesleklerde hem eğitim hem çalışma standartları sürekli olarak yükselmiş ve odaların bu yöndeki katkıları küçümsememeyecek kadar önemli olmuştur. Ama mesleğe giriş için gerekli koşulan eğitim ve staj süresinin giderek uzaması ve kamu yararı gözetmek gerekçesi ile odaların ücret tarifelerini standartlaştırma yoluna gitmeleri, hem mesleğe girebilenlerin sayılarını hem de rekabeti sınırlamıştır. Böylece hukuk ve tıp dalları, çok az sayıda kişinin girebildiği, çok yüksek gelir getiren, «kapalı» meslekler haline gelmiştir. Günümüz Batı toplumlarında avukatlar ve doktorlar bir seçkinler grubu, kendi kendini besleyen kapalı bir çevre oluşturmaktadır (Lees, 1966; Jamous and Beloille, 1970). Çok pahalı bir eğitimin yanı sıra, mesleki başarının büyük ölçüde sosval ilişkilere dayanması, toplumun alt tabakalarından geçerek bu mesleklerle girmek isteyenler için aşılması zor engeller oluşturmaktadır.

«Gelişmekte» olan ülkelerde ise uzman meslekler çok daha yeni bir olgudur. Bu ülkelerde, kalkınma çabasını gerçekleştirebilecek uzman kadroları kısa sürede yetiştirebilmek amacı ile, üniversite eğitiminin süratle yaygınlaştırıldığını görüyoruz. Kısa sürede, çok sayıda uzman yetiştirilmesi, özellikle doktorluk, avukatlık, mimarlık, mühendislik gibi «saygın» alanlar sözkonusu olduğunda, ancak üniversite kapılarını alt tabakadan gelenlere açarak mümkün olabilir; *Eğer üst tabakadan gelen kadınlar bu mesleklere özendirilemezse*. Günümüzün Batı toplumlarında «saygın» uzman mesleklerin kapalı çevreler, seçkinlere özgü meslekler olarak kalabilmesi, 150 yıl gibi uzun bir süre içinde yavaş yavaş büyümelerinin bir sonucudur. Bir seçkinler kadrosunun kendi kendini besleyerek büyümesi zaman gerektirir. «Gelişmekte» olan ülkelerin de Batı örneğinden giderek uzman meslek odaları kurduklarını görüyoruz. Ama hem bu odalar Batı'dakilere göreli olarak çok güçsüzdür; hem de devletin uzman mesleklerde üniversite eğitimi süratle yaygınlaştırma politikası karşısında, mesleğe girişi sınırlamak zordur.

Türkiyede örneğinde, son elli ve daha da belirgin olarak son yirmibeş yılda üniversite eğitiminin süratle yaygınlaştırıldığını görüyoruz. Ama özellikle «saygın» uzman mesleklerle girebilen köylü ve işçi kökenli gençlerin sayısı çok sınırlı kalmıştır. Hızlı artış, kent kökenli, üst tabakaya

mensup, memur ve uzman meslek sahibi ailelerden gelen kadınların bu mesleklere girmesi yoluyla sağlanabilmektedir.

Burada ortaya çıkan savı şöyle özetleyebiliriz: Kısa sürede, çok sayıda uzman yetiştirilmesi zorunlu olduğu zaman, 'prestijli' ve yüksek gelir getiren mesleklerin seçkinlere özgü uğraş dalları olarak kalabilmesi, toplumun üst katmanlarından gelen kadınların bu mesleklere özendirilmesine bağlıdır. Seçkin çevrelere mensup kadınlar, toplumun alt tabakalarından gelip azim, başarı güdüsü ve çalışma ile büyük bir sosyal sıçrama hamlesi içinde olan erkekler kadar korkutucu değildir; kadınların iş hayatında yarışa ve başarıya eğilimleri daha fazla olacağından, rekabeti keskinleştirmeleri olasılığı azdır. Başka bir deyişle sınıfsal ön yargıların, cinsiyete bağlı ön yargılardan güçlü olması, kadınların tercih edilmesine, daha kolay kabul edilebilmesine yol açmaktadır. Kadınlara karşı ön yargılar ne olursa olsun, bir 'seçkinler' çevresinde sosyal uyum sağlayabilmeleri, alt sınıftan gelen erkeklerden daha kolay olacaktır. Bir meslekdaşın, sınıfsal kökeni, kadın ya da erkek olmasından daha önemli görülecektir. Kısacası, uzman mesleklere giriş kapılarının açılması zorunlu ise üst sınıftan gelenler, kadın olsalar bile, tercih edilecektir. Burada öne sürdüğümüz sav, «gelişmekte» olan ülkelerde uzman mesleklere kadınların yüksek oranlarda girmesi yolu ile sınıfsal ayrıcalıklarının korunmuş olduğudur. Neden sadece uzman mesleklerde, yani en «saygın» ve yüksek gelir getiren mesleklerde, çalışan kadın oranlarının bu denli yüksek olduğunu başka türlü açıklamak zordur. Çünkü düşük ücretle ev işçisi istihdam edebilmek ve aile büyüklerinden yardım almak gibi evlilik ve meslek rollerinin birlikte yürütülmesini kolaylaştıran çözümler, ancak arz faktörünü açıklar, talebi değil.

c) Mesleklerin cinsiyete göre tiplendirilmesi:

«Kadın» ve «Erkek» meslekleri

Yukarda tartışmasını yaptığımız açıklamalardan gidersek, 'gelişmekte' olan ülkelerde kadınların uzman mesleklere girmesinin geçici bir olgu; belli bir tarihsel dönemin koşullarına bağlı kısa süreli bir gelişme olduğu yorumunu yapabiliriz. Başka bir deyişle, yakın bir gelecekte kadınların bu mesleklere girebilmeleri çok zorlaşacaktır. Eğer üst sınıftan gelen kadınların uzman mesleklere girmesi, kısa sürede hızlı büyümenin oluşturduğu bir talebe bağlı ise, o zaman artışların durulmasına koşut olarak, uzman mesleklerde kadın sayılarının da azalması beklenir. Diğer

tarafından, üst sınıf kadınlarının çalışmasını kolaylaştıran ucuz ev işçisi ve aile yakınlarından yardım alınması gibi çözümler, karı koca arasındaki iş bölümünde köklü değişimler içermediği ölçüde, ancak geçici olabilir. Çalışan annelerin kızları iş payasına girmeğe başladığında ve alt sınıf kadınları için sanayi sektöründe iş imkânlarının genişlemesine koşut olarak ücretler arttığında, şimdiye kadar varolan kolaylıklar da geçerliliğini yitirecektir. Bu nedenle uzman mesleklerde çalışan kadın oranları yakın bir gelecekte donacak, belki de düşecektir.

Geleceğe ilişkin tahminler yaparken unutulmaması gereken bir gelişme, çeşitli uzman meslekleri «kadın» ya da «erkek» uğraşı olarak tanımlayan toplumsal değer kalıplarındaki değişimdir. Batı toplumlarında uzman mesleklerin tarihsel olarak kapalı bir biçimde gelişmiş olması, aynı zamanda bu mesleklerin erkeklere uygun, kadınlara «yaraşmayan» çalışma alanları olarak tanımlanmasına yol açmıştır. Bu tür kalınlaşmış, yavgın değer yargılarının değişmesi ancak zamanla gerçekleşebilir. Nitekim, giderek artan sayıda kadının bu alanlarda eğitim görmeğe başlamasına rağmen, Batı toplumlarında avukatlık ve doktorluk hâlâ «erkek meslekleri» olarak tiplendirilmeye devam etmektedir. Buna karşılık «gelişmekte» olan ülkelerde uzman mesleklerin hem çok yeni oluşu, hem de kadınlara açık bir biçimde gelişmiş olması sonucunda, kadın-erkek ayrımını vurgulayan değer yargılarının meslek rollerine yansımaları da farklı olmaktadır. Başka bir deyişle, «gelişmekte» olan ülkelerde uzman mesleklerin toplumun kültür haritasına yerleşmeleri, Batı'da gözlemlenen farklı bir süreç içinde gerçekleşmektedir. Bu mesleklerin kadınlara «yaraşmayan», «özenilmeyecek» meslekler olarak bellendiği uzun bir sosyalleşme dönemi geçirmiş kuşaklar yoktur. Tersine, kadın-erkek eşitliğini vurgulayan bir hükümet politikası ve uzman mesleklerde çalışan kadın örneklerinin bol olduğu bir ortam söz konusudur. Böyle bir ortamda gelişen kalıp yargılar, çeşitli mesleklerin içerdiği çalışma koşullarına ve özelliklerine bağlı olmaktadır. Daha doğrusu, işin niteliklerine ilişkin popüler imgeler ile geleneksel kültürün öğelerinin bir bileşiminden ortaya çıkmaktadır. Örneğin, doktorluğun hastalara bakım, şefkat ve ilgi gerektiren bir iş olarak görülmesi ve geleneksel kültürde kadınların daha yumuşak, erkeklere nazaran daha merhametli olduğu inancı, «kadın doktor» bileşiminin toplumun kültür haritasına yerleşmesini kolaylaştırmaktadır. Böylece, Batı'daki tarihsel birikimin oluşturduğu değer yargılarından farklı bir tiplendirme ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de yapılan araştırmalar, özellikle doktorluk ve eczacılığın kadınlar için çok uygun ve arzulanır meslekler olarak görüldüğüne işaret etmektedir. İzmir'de, lise öğrencileri üstünde yapılan bir araştırmada, örneklemedeki kız öğrencilerin yarısına yakın bir bölümünün uzman meslekleri ve özellikle tıbbi arzuladıkları bulunmuştur. Aynı araştırmada erkeklerin en çok arzuladıkları meslekler arasında mühendislik ön sırada gelmektedir (Uysal, 1970). 1973'de yapılan daha geniş çaplı bir araştırmada ise (Özbay, 1978) büyük kentlerdeki annelerin % 17 gibi yüksek bir oranının kızları için hekimliği arzuladığı görülmüştür.

Kadınların uzman mesleklere yönlendirilmesi ve bu mesleklerin kadınlara «yararışır» uğraş alanları olarak tanımlanması, geleceğe ilişkin tahminler yaparken gözönünde bulundurulması gerekli bir noktadır. Çünkü kadınlar bu mesleklere özendirildikleri sürece, üniversiteye ve özellikle en «saygın» uzmanlık dallarında eğitim yapan fakültelere giriş ne denli zorlaşırsa zorlaşırsın, erkeklerle rekabette başarılı olabilirler. Şimdive leğün üst sınıftan gelen kadınların 'prestijli' uzman mesleklere girebilenleri, alt sınıftan gelen erkeklere nazaran avantajlı durumda olmalarından ileri gelmiş olabilir. Belli bir tarihsel dönemin özgül koşullarına bağlı olarak yüksek eğitimde kısa sürede, hızlı büyümenin getirdiği büyük artışların durulması, en 'prestijli' ve yüksek gelir getiren mesleklere gi işi giderek zorlaştırabilir. Ama keskinleşen rekabet ortamında, kadınların daha az başarılı olması gerekmez, eğer kadın-erkek ayrımını vurgulayan kültürel baskılar yoğun değil ise. Uzman mesleklerden hiç olmazsa bazılarının kültür kodunda kadınlara 'yararışır' meslekler olarak tanımlanmış olması, kadınların başarısını sınırlayabilecek en önemli etmenin ortadan kalkması demektir. Bu durumda uzman mesleklere girebilen kadın oranlarının düşmesini beklemek için bir neden yoktur.

Çalışan kadınların çocuk bakımı ve ev işlerinde yardımcı bulabilmeleri de zorlaşabilir. Ucuz ev işçisi ve aile yakınlarından yardım alınması gibi çözümlerin geçici olduğuna değinmiştik. Ancak uzman mesleklerde çalışan kadınlar, devletin çocuk bakım merkezleri ve ana okulları konusuna el atmasını sağlayabilecek politik güce sahiptir. Okul öncesi çocuk bakım ve eğitimi yalnızca işçi kadınlarının değil de, aynı zamanda orta sınıf kadınının sorunu haline geldiğinde, bu yönde bazı atılımlar kaçınılmaz olacaktır. Ayrıca, uzman meslek kadınları gibi bir orta ve yüksek gelir grubunun yarattığı talep söz konusu olduğunda, devlet eliyle başlatılan programlar dışında, özel girişimin de konuya el at-

ması beklenir. Satın alma gücü yüksek olan bu grubun özel yatırımları özendirileceği kuşkusuzdur.

Özet ve Son Birkaç Nokta

Bu çalışmada, «neden Türkiye’de uzman mesleklerde çalışan kadın oranları bu kadar yüksek?» sorusunu cevaplamaya çalıştık. «Yüksek» görelî bir kavramdır ve eğer bu sözcük eşit sayıda kadın ve erkek anlamında kullanılırsa, o zaman hukuk ve tıp dallarında çalışan Türk kadınlarının oranı çok düşüktür. Ama daha genelde kadınların kentsel işgücüne katılım oranlarını başlangıç noktası olarak alırsak, o zaman kadın avukat ve hekim sayıları çok yüksektir. Ayrıca bu «saygın» ve yüksek gelir getiren mesleklerde çalışan kadın oranları, ileri sanayileşme aşamasında olan birçok Batı toplumuyla karşılaştırılabilecek düzeydedir.

Uzman mesleklerde çalışan kadın oranlarının, Türkiye’de gözlemlenene yakın ya da daha yüksek olduğu ülkeler iki grupta toplanabilir. Birinci grup, «gelişmekte» olan, başka bir deyişle, İkinci Dünya Savaşı ertesinde dünya pazarları ile bütünleşerek sanayileşme sürecine girmiş olan ülkelerdir. İkinci grup ise, sosyalist devletlerdir. Sosyalist devletlerde kadınların kentsel işgücüne katılımı genelde çok yüksektir; uzman mesleklerde çalışan kadınlar bu genel tablonun bir parçası olmaktadır. «Gelişmekte» olan ülkelerde ise, «saygın» ve yüksek gelir getiren uzman mesleklerde çalışan kadınlar özel bir grup oluşturmaktadır; çünkü kadınlar kentsel işgücüne katılım oranları genelde çok düşüktür. Uzman mesleklerde Türk kadını olgusunu bu çerçeve içine oturtarak ele almak gerekir.

«Gelişmekte» olan ülkelerde uzman mesleklere giren kadınların ortak bir özelliği, toplumun ‘seçkin’ tabakalarından gelmeleridir. Eldeki veriler, «saygın» uzman mesleklere giren Türk kadınlarının çoğunlukla kent soylu ve memur, ya da uzman meslek sahibi ailelerden geldiklerini işaret etmektedir. Uzman mesleklere giren kadınların toplumsal kökeni iki yönden önem kazanmaktadır. Birincisi, üst sınıf kadınlarının, büyük kentlerde oluşan vasıfsız kadın işçi birikiminden yararlanarak, kendi seçeneklerini genişletebildiklerine işaret etmektedir. İkincisi, uzman kadrolarda kısa sürede büyük artışların gerçekleştirilmesi zorunlu olduğu zaman, üst sınıf kadınlarının «saygın» ve yüksek gelir getiren uzmanlık dallarına özendirildiğini, çalışmalarının teşvik edildiğini, belirtmektedir.

«Gelişmekte» olan ülkelerde kadınların uzman mesleklere girebil-

melerini sağlayan bu koşulların, belli bir tarihsel döneme özgü olduğu açıktır. Ancak, artan sayıda kadının bu mesleklerde çalışmaya başlaması ile birlikte, kültürel değer yargıları da değişmektedir. «Kadın-doktor» ya da «kadın-avukat» kültür kodunun bir parçası haline geldikten sonra, bu mesleklere girişte kadın-erkek ayrımı önemini kaybedecektir. Bu nedenle uzman mesleklere giren kadın oranlarının gelecekte azalmasını ya da donmasını beklemek yersiz bir karamsarlık olabilir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- ABADAN, Nermin. 1961. «Universite Öğrencilerinin Serbest Zaman Faaliyetleri», A.U.S.B.F. Yayınları.
- BLITZ, R. C. 1975. «An International Comparison of Women's Participation in the Professions», *The Journal of Middle Eastern Studies*, 9, 499-510
- COONEY, R.J. 1975. «Female Professional Work Opportunities. A Cross - National Study», *Demography* 12, 107 - 120
- CARR — SAUNDERS, A.M. and WILSON, P.A. 1933. *The Professions* Oxford; Reprinted by Frank Cass, 1964.
- ÇAVDAR, Tevfik; TÜMAY, Demet; YURTSEVEN, Tuna. 1976. *Yüksek Öğretime Başvuran Öğrenciler 1974 — 1975: Sosyo - Ekonomik Çözümleme* Ankara: DPT Yayın No. 1496.
- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ. *Türkiye İstatistik Yılığ*: 1977 Ankara.
- EPSTEIN, C.F. 1970. *Woman's Place: Options and Limits in Professional Careers*. Berkeley: University of California Press.
- FIELD, Gary R. 1964. *Political Involvement and Political Orientations of Turkish Law Students*, Unpublished Ph. D. Thesis.
- JOHNSON, Terence J. 1972. *Professions and Power*, London: The MacMillan Press Ltd.
- JAMOUS, H. AND PELOILLE B. 1970. «Professions or Self - Perpetuating Systems? Changes in the French University - Hospital System» in J.A. Jackson (ed.) *Professions and Professionalization*, Cambridge; Cambridge University Press.
- KAĞITÇIBASI, Çiğdem. 1977. *Cultural Values and Population Action Programs: Turkey*, Report Prepared for The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- KAZGAN, Gülten. 1978. «Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, Mesleki Dağılımı, Eğitim Düzeyi ve Sosyo Ekonomik Statüsü», aynı eser.
- LEES, D.S. 1966. *Economic Consequences of the Professions*, Research Monograph 2, Institute of Economic Affairs, England.
- LEWIS, Gwendolyn L. 1979. «Career Involvement of Turkish Women», yayınlanmamış rapor.
- ÖZBAY, Ferhunde. «Türkiye'de Kırsal/Kentsel Kesimde Eğitimin Kadınlar Üzerinde Etkisi», aynı eser.
- SAFİUOĞLU — ROTHSCHILD, Constantina. 1971. «A Cross - Cultural examination of Women's Marital, Educational and Occupational Options» in, Mednick, M.T.S. et al., *Women and Achievement*, John Wiley & Sons.
- . 1972. *Toward a Sociology of Women*, Xerox College Publishing.
- SILVER, Catherine Bodard. 1973. «Salon, Foyer, Bureau: Women and the Professions in France», in Joan Huber (ed.) *Changing Women in a Changing Society*, Chicago: University of Chicago Press.
- THEODORE, A. (ed.) 1971. *The Professional Women* Cambridge: Schenkman Publishing Co., Inc. 1971
- TİMUR, S. 1972. *Türkiye'de Aile Yapısı* Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, D-15.
- UYŞAL, Sefik. 1970. *Lise Öğrencilerinin Meslek Seçimleri*, Ankara: Yeni Desen Matbaası.
- WHITE, James J. 1972. «Women in the Law», in C. Saflios - Rothchild (ed.) *Toward a Sociology of Women*, Xerox College Publishing.
- VASQUES de MIRANDA, G. 1977. «Women's Labor Force Participation in a Developing Society: The Case of Brazil», *Signs* 3, 261 - 274

METROPOL BÖLGELERİN YENİ BİR ÖGESİ GECEKONDU KADINI

Tansı ŞENYAPILI

1. GİRİŞ:

1960'lardan sonra Vietnam savaşı, özgürlüklerini kazanarak kendi başlarına ya da belirli doğal kaynaklarla ilişkili çıkar birlikleri kurarak (örneğin OPEC) devreye giren Üçüncü Dünya ülkeleri gibi etkenler altında dünya kapitalist pazarının gerek mekân, gerekse yoğunluk açısından genişlemesi sonucu, üretim düzeninin sabit tutularak işgücünün artırılması sorunu doğdu. Kârını artırma çabasındaki kapitalist, emeğe ödediği karşılıkları kontrol etmek ister. Bu durumda, işgücünü artırmanın en akılcı yolu, söz konusu artışı marjinde sağlamaktır. Oteki bir anlatımla, örgütlü, becerili işgücünü merkezde tutup çevreyi daha az becerili ya da becerisiz ve iş değiştirme hızı merkezdekinden daha yüksek, örgütsüz işçi kesimi ile doldurmak ve merkez-çevre kesimler arasındaki en temel ortak çarpanları gözden kaçırılan ayırımlar getirmektir. Kapitalist, nitelikleri daha düşük bu «çevre işgücüne» daha az para ödemektedir. Söz konusu kesimin, yüksek iş değiştirme hızından ötürü örgütlenmesi daha zordur. Öte yandan, Marx'ın söylediği gibi, bu kesim, merkezdeki işgücünün ücret artışlarını denetleme işlevi görmektedir(1). Dış ülkelerden işçi ithalinin (ki, anılan yabancı işçilerin, çeşitli baskılar sonucu, ne örgütleyebildikleri, ne de merkezdeki işçiler kesimiyle bütünleşebildikleri gözleniyor) yanı sıra, özellikle 1965'lerden sonra alabildiğine köriklenen kadın hakları kampanyası da, az önce betimlenmeğe çalışılan amaçla yürütülmüş bir kampanyadır.

Çeşitli ülkelerde çeşitli düzeylerde yürütülen bu kampanyanın ortak özelliği, burjuva sınıflarınca sahiplenilmiş ve yürütülmüş olması ve tanımlanan sorunun, genelde, yürürlükteki düzenin koşulları içerisinde çözülmesinin önerilmesidir. Ancak, burjuvazi içinde de, kadın sorununun

düzenin koşullarında, temel değişikliklerin yapıldığı bir çerçeve içinde çözülmesini önerenler vardır(2). Dolayısıyla, kadın sorununun, genelde iki açıdan ele alındığı söylenebilir: Uıguyu 1) Sınıf açısından inceleyenler ('kadın sorunu yoktur. Sınıf sorunu vardır' diye savunanlar); 2) Kadın-erkek sorunu olarak görüp yorumlayanlar. Sorunu sınıfsal olmayan bir ele alışla değerlendirenler: ('Kadın önce cinsel bağımsızlığını kazanmalı; 'Kadın sorunu yasalarla sağlanacak reformlarla çözülmesi') gibi ayrımlı noktalardan yola çıkınakla birlikte, ortak bir noktaya varmaktadır. Kadının eğitim düzeyi yükseltilmeli; iş dünyasına daha yaygın girmeli ve 'erkek eşit işe erkek eşit ücret ödenmelidir' gibi öneriler anılan ortak varış noktalarını dile getirmektedir.

Bu çalışmada öne sürülen görüş ise, sorunun böyle önerilerle gerçek anlamda çözülemeyeceği, tersine, kadın üzerindeki sömürünün artacağı yolundadır. Sorun, Üçüncü Dünya ülkelerinin koşulları gözönünde tutularak ele alınmalıdır. Anılan ülkelerde sanayi ve hizmet sektörleri, çağdaş gelişmişliğin gerisinde, ithal malı ve düşük düzeyli bir mekanizasyon üzerine kurulmuşlardır. Bu nedenle, anılan sektörler ucuz işgücüne dayanmaktadır. Dış pazarlara girme konusunda Üçüncü Dünya ülkelerinin pazarlık güçleri yoktur. Çünkü pazarlık koşulları, anılan ülkelerin değil, öteki ülkelerin koşullarına uygun olarak saptanmaktadır. İç pazar ise, düşük ve adil olarak paylaşılmayan gelirler nedeniyle, kıstıdır. Bu yapı içinde emeğin ucuz tutulması kadar, iç pazarın durmadan genişlemesi de önem kazanmaktadır. Böylece, kadın işgücü, bir yandan -tipik- ucuz, hareketli, örgütsüz emek yığını içine katılmaya itilirken, öte yandan, söz konusu işlerden elde ettikleri gelirlerin tüketim pazarlarına kaptırılması sağlanmaktadır.

Değişmeyen çevre koşulları, bir yandan kadının geleneksel, «iyi anne - başarılı eş» rolüne ağırlık verirken, kadın, toplumsal bir amacı gerçekleştirmek için değil, ailenin başındaki geçim sorununu çözebilme (ya da daha lüks tüketim mallarına kavuşabilmek) amacıyla çalışan nüfusa katılmaktadır. Kadın açısından «iş», genelde, ancak ailenin ekonomik darboğazlarını çözümlenmede başvurulmuş geçici bir belâ olmaktadır. Dolayısıyla, kadın işgücünde iş değiştirme hızı yükselmekte; kadınlar belirli etkinlik kesimlerinde toplanarak, bu işkollarını «feminize» etmeye devam etmekte; bu tür bir çalışma düzeni uzmanlaşmış eğitim gerektirmemekte, çalışacakları işkolları çeşidi çoğalsa bile kadınlar daha az uzmanlık isteyen işlere girmekte; «eşit işe eşit ücret» ilkesi bu yüzden

gerçekleşmemekte; kadın-erkek ayrımının körüklenmesi sonucu kadın ve erkek işçiler arasında bütünleşme gerçekleştirilemediğinden ötürü örgütlemeler gecikmektedir.

Batı kaynaklı ele alışlarda, eğitim artışının ve kadınların daha çeşitli iş kollarında erkeklerle eşit koşullar altında çalışmaya başlamalarının (bu iki koşul da birdenbire nasıl gerçekleşecektir, açıklanmaz) kadınların bilinç düzeyini yükselteceği ve başlangıçta bu yeni tür çalışma düzenini gerçekleştirmek için gerekli toplumsal hizmetlerin yaygınlaşması için baskılar konması gereği vurgulanmaktadır. Ancak, Üçüncü Dünya ülkelerinde evlere gönüllü yardım servisleri, çocuk yuvaları, okul sonrası bakım, yaygın ve gerçekten tüm sınıflara ulaşılabilir sağlık hizmetlerini toplumun tüm katmanlarına sunacak gereksinme, anlayış ve artı gelir gelişmemiştir. Bu tür hizmetler, büyük ücretler karşılığı, bugün, yalnızca üst-burjuva kesime sunulmaktadır. İşverenin bu tür hizmetleri sunması ise, işçinin örgütlenmesine bağlıdır. Gerek bu ülkelerde güdülen genel işçi politikası, gerekse özellikle kadınların madde üretken değil, hizmet üreten sektörlerde çalışmaları ve yukarıda değinilen nedenlerden ötürü kadın işgücünün örgütlenememesi, söz konusu hizmetler üzerinde pazarlık güçlerinin doğmasını önlemektedir.

Sonuç olarak, kadınların eğitim düzeyi yükseltilecekse alt katman kadınlar toplumun ve ailenin ekonomik koşullarının baskısında, gene uzun yıllar harcayarak, kendi çevreleri ile de bütünleşmeyen klasik eğitim kademelerini tırmanamayacak, öteki sosyal katmanlardan gelen öğrencilerle yarışamayacaklardır. En çok, «kadınlara özgü» uzmanlık eğitimi, dikiş, nakış, moda, yemek, çiçek yapımı, vb. okullara gideceklerdir. Üst tabaka kadınlar ise, Üniversitelere giderek, hizmetler kesimindeki işlere girmek üzere eğitim görmeye devam edecekler, ancak toplumsal koşullandırmalar yükselen eğitim düzeyini daha uzmanlaşmış üretim yeri-ne, daha uzmanlaşmış tüketime çekecektir.

Özetle, toplumda alt yapı ve onun türevi olan değer yargıları ve tüketim normları değişmeden, aynı kaldıkça, getirilecek önlemler «reform» niteliği taşıyacak, madde üreten kesimlerde çalışmak hor görülecek, değişmeyen alt yapının bugün gittikçe daha çok tüketim ile gerçekleştirilebilen geleneksel (güzel, nazik, sessiz, ekonomik, temiz, titiz, gittikçe genişleyen ve döşemesi zenginleşen konutunu pırl pırl, kocası ve çocuklatiril tiril gezdiren, onların her sorunu ile ilgilenen) «seveccn anne -iyi eş» simgesinin gerektirdiği «tam zamanlı» ve anlamsız - yorucu rolüne

ek olarak, kadın, bir de 6-8 saat konutun dışında ev işi kadar anlamsız - yorucu işlerde çalışacak, tükenecedir. Gerçekte sorunu böyle koymak kadının sömürülmesini artırmaktan öteye geçmemektedir.

II. GECEKONDU OLGUSU:

Yukarıda getirilen yorum içerisinde «gecekondu kadını» sorununu da kendi sınıfsal yapısı içinde ele almak gerekmektedir. Çünkü, kadının emeğini nasıl ve hangi koşullar altında hangi pazarlara süreceği, bağımlı olduğu bu kesimin gerekleri tarafından saptanmaktadır. Bu nedenle gecekondu kadını'nın özelliklerini saptayabilmek için «gecekondu» kesiminin özelliklerine bakmak gerekmektedir. Bu çalışmada yöntem olarak gecekonduya ilişkin betimsel ve tarihsel oluşum bilgilerini yenilemek yerine, gecekondu kesiminin temel değişkenlerine ilişkin kuramsal bazı savlar öne sürmek ve «gecekondu» kadını'nı bu kuramsal çerçeve içinde değerlendirmek yolu benimsenmiştir(3).

«Giriş» bölümünde öne sürülen yaklaşım çerçevesinde, kentsel bir olgu olan gecekonduyu, biri somut, ötekiler soyut ilişkilerin yapılaştırdığı üç ayrı mekan içinde inceleyebiliriz:

1) Gecekondu'nun tipik adamı «göçen»in kentsel ekonomik mekânda kurabildiği ilişkiler; 2) Göçenin kentin sosyal mekânında geliştirdiği sosyal ilişkiler ve 3) Fizik mekânda gözle izlenen ölçülebilir, gelişmeler (4). Gene «Giriş» bölümünde vurgulanan yöntem uyarınca, gecekondu'nun ekonomik mekânda kurduğu ilişkilerin temel değişkenler olduğu, sosyal ve fizik mekânda kurulan ilişkilerin ise, genelde, bağımlı değişkenler olduğu varsayımı ile olguya yaklaşarak aşağıdaki varsayımları da ekleyebiliriz(5).

- Göçen, örgütlü olmayan işlerden örgütlü ve güvenceli işlere, bir aşamada bir geçiş yapamamakta, kendisine açık iş kolları arasında, zaman içinde, gidip gelerek, yetenek ve sosyal ilişkileri koşutunda sürekli ve güvenceli bir işe yerleşmeye çalışmaktadır.
- Kentsel ekonomik mekânda tüm iş kolları göçene açık değildir. Göçen, kendisine açık iş kolları arasında bir devinim göstermektedir. Ancak, bu dikey değil, yatay bir devinimdir. Göçenin sınıfı değiştirmesini sağlamaz.

Böylece, göçen, kendi yetenek ve olanakları ile dış çevre olanaklarının kesiştiği noktalar arasında kayarak kentsel mekâna çökenecek bir de-

vinim eğrisi çizer. Yukarıdaki varsayımları da kapsayan bir model çerçevesini sınamak için İstanbul ve Ankara kentleri gecekondu bölgelerinde yapılan saha araştırmalarında bu devinim eğrisinin amacını tanımlamak için sorulan sorulara verilen yanıtlar, göçenin ekonomik mekân koşullarını akılcı bir biçimde değerlendiğini göstermiştir(6). Göçenlerin ekonomik amaçları sınıf değiştirmeyi getirecek işler doğrultusunda değil, kendi sınıfları içinde küçük iş kurma doğrultusundadır(7). Bu tür iş, onlara, ortam koşulları içinde kendi çalışma koşullarını saptama «patronlaşma» ve gelirlerini artan enflasyon hızına göre âyarlama olanaklarını vermektedir. Böylece, göçenler, bilimsel veriler ve terminoloji kullanmasalar da, ekonomik mekânda seçimlerini ve durum değerlendirmelerini sınıfsal duyarlılıkla yapmaktadırlar.

Ekonomik mekânda çizilen bu devingenlik eğrisinin diğer mekânlarda açık yansuları görülür. Fizik mekâna bire bir yansıması gecekonducunun konut sürecindeki gelişimidir. Konut sahibi olmanın gecekonducuya sağladığı güvencenin önemi, literatürde çok işlenmiş bir konudur. Olgun, gecekonducunun ekonomik mekânda çökmesini sağlama açısından güvenceli, sürekli bir iş sahibi olmak derecesinde önem taşımaktadır. Kentin diğer sınıflarına ilişkin bulgulara karşın gecekondu türünün temel özelliği, yapım sürecinin aşamalı ve zaman içinde yayılan bir örüntü (pattern) göstermesidir. Bu süreç gecekondulunun ekonomik mekânda çizdiği devinim eğrisine bağlı olarak gelişmektedir. Göçen, işleri iyi gittiğinde, konutunu geliştirmekte, ekler yapmakta, iç mekânı bölmekte, kat çıkmaktadır. Ancak, ekonomik mekânda geriye, örgütsüz işlere kaydığında süreç kesintiye uğramakta, ekler, katlar kiraya verilmekte ya da konutun tümü göçeni devinim eğrisi içinde daha iyi bir noktaya ulaştırmak için satılmaktadır. Göçen, ekonomik mekâna çöktüğünde konut gelişim süreci tamamlanmaktadır. Bu noktadan sonra, eğer konut üzerinde kurulduğu arsadan değerli ise, apartmanlaşabilmekte, kira geliri getirmektedir. Arsa daha değerli ise ve toplumda yeterli artı gelir var ise, satılabilmektedir.

Sosyal mekânda ise, kurulan ilişkiler, genelde, ekonomik mekânda çizilen eğrinin altında kalan alanlarda gerçekleşir. Bir yanda komşuluk ve akrabalık, hemşehrilik gibi kır temelli ilişkiler sürmektedir ama, kentte edinilen yeni ilişkiler daha çok iş yeri kökenlidir. Saha araştırması, bu arkadaşlıklarda, göçen ile benzer ekonomik ve sosyal-kültürel niteliklerin paylaşıldığını kanıtlamıştır(8).

Gecekondu kadınının içinde yaşadığı ve bağımlı olduğu sınıfsal çerçeveye özetle, yukarıdaki özellikleri içermektedir. «Gecekondu kadını» sorunu, kentsel boyutta, bu çerçeveye bağlı olarak, özelleşmektedir.

III. Metropol Bölgelerin Yeni Bir Ögesi - Gecekondu Kadını:

Gecekondu nüfusunun ekonomik (genelde, kentin örgütlü iş kesimlerinde sürekli iş bulamaması açısından marjinal, örgütsüz, becerisi olmayan, iş değişim hızı yüksek bir işgücü) ve sosyal (kendi sınıfı içinde sınırlanmış bir ilişkiler ağının ötesine geçemeyen bir nüfus) boyutlarını kısaca inceledik. Bu nüfusun demografik özellikleri genç bir nüfusun varlığını sergiler. İstanbul ve Ankara'da yürütülen iki saha araştırması kapsamına giren 8 mahallede hane başkanları yaş ortalamasının ise 35.8 olduğu saptanmıştır. (Bkz. Tablo 1). Kente geliş tarihleri ile de birleştirildiğinde, bu nüfusun genellikle 1955-65 yılları arasında, kentle ebeveynleriyle birlikte göçmüş olanlardan ve onların yeni yetişen çocuklarından oluştuğu ortaya çıkmaktadır. Yaş ortalamaları, nüfusun kentle bütünleşme ve iş gücüne katılma olanakları açısından belirli bir potansiyelin varlığını göstermektedir.

Demografik bulgular, gecekondu çevresinde 2, 3 ve 4 çocuklu ailelerin çoğunlukta olduğunu göstermektedir. (Bkz. Tablo: 2). İstanbul'da ortalama aile büyüklüğü 4.72 iken Ankara'da 5.22'dir. Bu değerler ortalama kent ailesinden büyük (4.6) ancak kırsal aile büyüklüğüne oranla da (6.2) küçüktür. İstanbul örneklemini kapsamındaki ailelerin % 72'si, Ankara'da ise % 77'si çekirdek aile özelliği taşımaktaydı.

Gecekondu ailesinin diğer demografik özelliklerine gelince: İstanbul örneklemini kapsamındaki hane başkanlarının % 7.5'i, Ankara'da ise % 3'ü b'ekardı. Diğer iki örnekleme de ailelerin ancak % 1'inin başkanları kadını ve bunların tümü orta yaş aşmakta olan dul kadınlardı. Ailelerin ancak % 4'ü boşanmıştı. Genel olarak erkeklerin eşlerinden yaşlı olduğu bulgulanı. (İstanbul örneklemindeki ailelerin % 79.4'ü, Ankara'da % 79.6'ı). Erkeklerin eşlerinden yaş fazlalığı İstanbul'da ortalama 6.2, Ankara'da ise 6.6 yılı bulurken eşlerin kocalarından büyük olduğu hallerde ise yaş farkı İstanbul'da 3.3, Ankara'da 2.8'e düşmektedir. İki çalışmada da ailelerin % 80'i aynı ilden evlenen kişilerden oluşuyordu. Saha araştırmasında kadınların evlenme yaşları sorulmamıştı. Ama, 20 yaşın üzerinde, ancak, dul ya da kocası dışarıda olan kadınların baba evinde barın-

maları, evlenme yaşının 18-20 arasında olduğunu belirlemektedir. Annelerin ilk çocuklarını ortalama 22 yaşında doğurdıkları ve doğumların genellikle 3-3.5 yıllık sürelerle gerçekleştiği izlenmektedir. (Bkz. Tablo: 3-4) Ortalama 22 yaşında ilk çocuğunu doğuran gecekondulu anne, doğurganlık süresini 10-15 yıl içinde tamamlamaktadır.

Demografik veriler, öncelikle İstanbul ve Ankara araştırma bulgularının yakın değerler vermesi, kesimin, bu açıdan (gecekondulu çerçevesinde) özellikler kazandığını belirlemektedir. Bu özellikler şöylece özetlenebilir: Gecekondulu nüfusu 1) kırdan göçmüştür. (Hem İstanbul hem Ankara'da % 90); 2) gençtir; 3) anomi belirtileri göstermez; 4) düzenli bir aile yaşantısı sürdürür; 5) aileler çekirdeksel nitelik taşır; 6) aile büyüklüğü azalmaya yönelmiştir; 7) gecekondulu kadınlar erken evlenir ve çocuk sahibi olur, doğurganlık sürelerini erken tamamlarlar.

Özetle, demografik veriler, gecekonduda kadın nüfus açısından geniş bir iş gücü potansiyeli bulunduğunu kanıtlamaktadır. Bu potansiyelin niteliklerini ele aldığımızda anneler (hane başkanlarının eşleri) ve kızları düzeyinde bir farklılaşma belirdiğini izliyoruz. Annelerin büyük bir kesimi okuma yazma bilmemekte (İstanbul'da % 48.7, Ankara'da % 50.5), okuma bilenler içinde ise ilk okul düzeyinin üstüne geçebilmiş olanların yüzdesi çok düşük kalmaktadır. (Bkz: Tablo: 4). Öte yandan kızların hemen hepsi ilkokula devam etmekte ve belirli bir kesim de daha üst düzey eğitim kurumlarına gidebilmektedir. (Bkz: Tablo: 5). Bu durum, kızların annelerine oranla daha yaygın eğitim gördüklerini ortaya çıkarır. Böylece Tablo: 6'da erkeklerin lehine geliştiği izlenen kadın-erkek eğitim farkının ileride eşitleneceğini varsayabiliriz. Ancak altı çizilmesi gereken bir nokta eğitimin ilk ve en fazla orta okul düzeyinde yoğunlaştığı ve daha üst düzeylere yayılmadığıdır.

Gecekondulu kız çocuğu beş ile sekiz yıl arasında değişen, ancak en önemlisi, gecekondulu yaşantı ve kültür düzeyi ile desteklenmeyen ve bütünleşmeyen, bu çevrede yankıları olmayan bir eğitim sürecinden geçmektedir. Bu sürecin bitimi ile genç kız, kapitalist düzenin o çevrede özelleşen ve yığın iletişim araçları ile aşılana kültürene açıktır. Kadınların en çok izlediği yığın iletişim aracı T.V.'dir. Annelerine oranla daha yüksek oranda okuma bilen genç kız nüfusu T.V.'ye ek olarak, bir de «fotoroman» izlemektedir. Fotoroman, okuma alışkanlığı olmayan bu kesim kızlarına görsel yanı ağır basan basit bir okuma doyumunu sağlamaktadır. İçerik ise, kurgu açısından son derece ilkel, konu açısından masal ni-

teliği taşımaktadır. Gecekondu kadını ve kızlar, kökende, işte bu araçlarca (yaşantılarını etkileyen anlamda) eğitilirler(9).

Bu iletişim araçları gecekondu kadını kesimi açısından değerlendirildiğinde, ulaşılmak istenen amaçlar ve yaygınlaştırılmasına uğraşılan değer yargılarını şöylece saptamak olanaklıdır: Amaç, kadını gittikçe daha tüketici olarak kapitalist pazara sokmaktır. Bu amaca yönelik olarak desteklenen değer yargıları arasında sınıf atlamanın önemi vurgulanmaktadır. (Kendi sınıfına yabancılaşma). Ancak bunun tek yolu evlenmektir. Dikey devrim getirecek evlenme yapabilmeyen koşulu, güzel (yalnızca makyaj malzemesi, jimnastik araçları kullanıp modayı izleyerek elde edilebilen bir güzellik), temiz-titiz (deterjanlar, çeşitli yemekler, ev işini kolaylaştıran aletler), itaatkâr olmak ve erkekle entellektüel açıdan yarışmaktır(10). Ayrıca «şanslı» olmak da gerekmektedir. Sınıf atlamanın göstergesi ise, daha lüks tüketime geçmektir. Kız çalışabilir ama, bu işler, geleneksel, az okumuş kızların çalıştığı işlerdir ve amaç yukarıda açıklanan düzeyde bir evlenme yapabilmektir.

Gecekondu kız sınıf değişmesini sağlayan bir evlenme yapabilir mi? Bu sorunun yanıtı gecekondu kadının sosyal ve ekonomik mekânlarındaki durumunda aranmalıdır. Ekonomik mekânda gecekondu aile öteki toplumsal sınıflardan, özellikle orta sınıflardan fazla ayırt edilmemiştir. Kent halkının büyük bir kesimini oluşturan gecekonduların iç pazara yaygın katılmalarının önemine değinilmişti. Yaygın katılımın sağlanabilmesi amacıyla dar gelirli bu kesimler için çeşitli kolaylıklar geliştirilmiştir(11). Nitekim, saha araştırması, mahallelerdeki düşük gelirlere karşın yüksek fiyatlı tüketim mallarının hemen her konutta bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Gecekondu kadının evinde de orta sınıf konutlarda bulunan T.V., buzdolabı, çamaşır makinesi, dikiş makinesi, radyo, ses kayıt aygıtı, büfe, tabak takımları, desenli çarşafklar bulunmaktadır. Gecekondu kızlar modayı (giyim, makyaj ve takı konularında) orta sınıflardan daha sadakatle izlerler. Özetle yeni kentsel çevre ile bütünleşme kaygısının ağır bastığı gecekondu ailesi kendisine açılan ve «bütünleşme» vaad eden bu tüketim kanalına vargücü ile katılmaktadır.

Sistemin ekonomik mekânda açtığı bu tüketim kanallarına karşın sosyal mekânda, sistem, kesin bir ayırım (segregation) getirmiştir. Orta sınıf ailelerle gecekondu aileler tüketim mallarını paylaşmakla birlikte, sosyal yaşantılarını paylaşmazlar. Ekonomik mekânda iş paylaşmasında izlenen ayırım sosyal mekâna ayrı adalar biçiminde yansıdığına daha ön-

ce değinilmişti. Bu çerçeve içinde, kadın nüfus, gene, kendi kesimi içinde kapalı kalmaktadır. Evlenmeler, gene, gecekonu, hemşeri, kırsal ilişki ağları ya da iş çevresi gibi iç çevreler içinde gerçekleşmektedir. Özetle iletişim araçlarının gecekonu kadınına belirlediği sınıf atlama hedefi, gerçek anlamda, gerçekleşmemekte, gecekondulu kadın ve erkek, kentsel ekonomik mekândaki işlevlerine bağlı kalarak sınıf değiştirememektedirler. Bu sınıf atlama hedefi, iletişim araçlarının da sunduğu gibi, gittikçe yaygınlaşan ve orta sınıf değerlerine yaklaşan bir tüketim furyası biçiminde yorumlanmakta ve uygulanmaktadır.

Böylece gecekondulu kesiminde en fazla orta okula ulaşan resmî eğitim süreci özellikle, niteliklerinden ötürü kadınların yaşantılarını etkilememekte, iletişim araçları ile kadını daha çok tüketiciliğe yönelten değer yargıları ise, yersiz özenme, karşılanamayan özlemler, karamsarlığa iten karşılaştırmalara yol açmakta ve kadını çevresi ile birlikte daha çok mutsuzluğa itmektedir.

Gecekonu çevresinde potansiyel kadın işgücü olduğu ama, eğitim düzeyinin düşük olduğu belirlenmişti. Şimdi, bu potansiyel işgücünün kentsel ekonomik mekana nasıl ve nerelerde girdiği tartışılmalıdır. Ancak, bu sorunun iki zamanlı bir ele alış içinde incelenmesi gerekmektedir: 1) 1976-77 yıllarında sahada bizim yaptığımız saptamalar ve 2) 1950-70 arası gecekondulu kadınların kentsel ekonomik mekânda yol açtıkları önemli işler.

1950'lerde kentlere becerisiz ve eğitimsiz ya da çok düşük eğitim düzeyli büyük bir kesimin geldiğini görüyoruz. Ama, o yıllarda kentlerde yatırımlar, sanayi ve hizmet kesimleri fazla gelişmediği için, kentsel ekonomik mekân, bu kesimi istihdam etmeye hazır değildir. 1960'lardan sonra başlayan enflasyonist politika ve Menderes'in kentsel yatırımlar konusunu aşırı vurgulaması sonucu gecekondulu erkek emeğine marjinal adı verdiğimiz kesimde yavaş yavaş iş yerleri açılırken, hızla gelişen hizmetler kesiminde, özellikle, burjuva kadın kesimi için iş olanakları açılmıştır. Bu durumda, kırsal niteliklerini henüz tümüyle koruyan gecekondulu kadın için bir tek geniş iş fırsatı sunan alan açılmıştır: Burjuva kesimin çalışan kadınlarının konutları(12). İki sınıf kadını çok yakın ve zorunlu bir ilişki içine sokan bu yeni pazar, yeni bir sömürü düzenini de birlikte getirmiş ve burjuva kadınlar gecekondulu kadınları açıkça sömüren bir düzen kurmuşlardır. Bu iki sınıf kadın arasındaki ilişkinin koşulları bugün bile belirlenmemiştir. Sözlü iş anlaşması, tek yönlü; burjuva

kadının kendi istediği çalışma koşullarını dikte ettirmesi ile başlamaktadır. İşveren kadın, bu anlaşma içinde gecekondulu kadına karşı hiç bir sorumluluk yüklenmemekte, hiçbir güvence vermemektedir. Gecekondulu kadın uzun saatler boyu, ağır ve pis işleri, çok az paralar, artık yemek, artık giysi karşılığı aşağılayıcı davranışlara boyun eğerek, en ilkel insan-cıl sorumluluk ve güvenceden yoksun olarak yapmaktadır. Durum, kent-sel ve ülkesel yatırımlar, kentlerde geniş bir marjinal kesimi, işçi kesimi-ni, küçük girişimciyi besleyecek düzeye ulaşanadek sürmektedir. Bu işle-rin en büyük isteklisi elbette ki gecekonduda her an açlıkla yüz yüze yaşayan kesim olmaktadır. Böylece, gecekondulu erkek emeği üzerinde eko-nomik mekânda bir talep oluşanadek, gecekondulu kadın denetleyeme-diği koşullar altında burjuva kadınların iş pazarına katılmaktadır.

Artan gecekondulu nüfusun getirdiği politik baskılar, genişleyen ya-tırım ve pazarlar sonucu kentsel ekonomik mekânda gecekondulu erkek emeğine belirli bir yer ayrılmış, bu yer üzerinde kesimin pazarlık gücü belirmiş ve bu güç resmî ya da resmî olmayan biçimlerde örgütlenmeye başlamıştır. Değişen ekonomik koşullar ve ona bağımlı değer yargıları et-kisinde burjuva kadınlar daha çok iş pazarına katılırken, gecekondulu ka-dınlar konutlarına ya da başka iş kollarının az ihtisaslaşma isteyen kesim-lerine geçmişler, gecekondulu kızlar ise ev hizmeti yerine başka iş kolla-rını yeğleme eğilimi göstermeye başlamışlardır. Böylece, çağdaş toplum bu sömürü ilişkisine hiçbir müdahalede bulunmazken, değişen arz ve talep dengesi, burjuva kadın karşısında gecekondulu kadına pazarlık gücü sağ-lamıştır. Bugün ev hizmeti gecekondulu kadınların geçici olarak nitelen-dirdikleri, ancak ekonomik dar boğazlarda koşullar üzerinde pazarlık ede-rek başvurdukları ve gittikçe kapanma yolunda gelişen bir iş alanıdır(13). Nitekim, 1976-77 yıllarında sahaya girdiğimizde ev hizmetinde çalışan gecekondulu kadın sayısı şaşılacak kadar azdı. (Bkz: Tablo: 9).

Bu ilişki içinde vurgulanması gereken bir nokta, bu ilişkinin iki sı-nıf kadını karşı karşıya getirmesi, tanımlanmamış iş koşullarının iki tara-fın da ama, özellikle ve çoğunlukla gecekondulu kadının sömürülmesine yol açması, iki sınıf kadın arasında sevgisiz bir ortam yaratılmasına yol açmasıdır. Öte yandan, gecekondulu kadınların burjuva yaşantısını ya-kından izlemeleri tüketim eğilimlerini kamçılarken, erişemedikleri ama özledikleri bu tüketim düzeyi mutsuzluklarının artmasında etken olmuştur.

1976-77 içinde kentsel ekonomik mekânda gecekondulu işgücünde bir kesit incelendiğinde, kadınların, genellikle bu mekânda yer almadık-

ları gözlenmektedir. Yukarıda da tartışıldığı gibi, bugün kent işçi pazarında «gecekondu tipi» işçi gücüne-düşük beceri ve deneyim düzeyi, örgütsüz devingen ve düşük gelirle çalışmaya hazır-talep oluşu erkekleri ve yeni yctişen gençleri bu pazara çekmekte ve ailenin ekonomik yükünü hafifletmektedir. Genç kızların erken evlenmeleri ve ailenin de genellikle daha az çocuk yapma eğilimi göstermesi gecekondu kadının iş gücüne tam gün sürekli katılmasını gerektirmez. Kadınlar, ancak ekonomik güçlükler başgösterdiğinde, tercihan, geçici olarak işgücüne katılırlar. Nitekim, İstanbul araştırması kapsamında 15-69 yaş gurubundaki 1450 kadından yalnızca 81'i (% 5.5) ve Ankara'daki 952 kadından 60'ı (% 6) biz sahaya girdiğimizde çalışmaktaydı. (Bkz: Tablo 7 ve, 8).

Gecekondu kadın işgücünün kentsel ekonomik mekânda biçimlendirdiği örüntü II. Bölümde tartışılan varsayımlara uymaktadır. Bu kadınlar da erkekler gibi ekonomik mekânın ancak belirli bir kesimine girebilmektedir. Bu kesim, düşük itibarlı, düşük gelirli, örgütsüz iş kollarını kapsamaktadır ki, bu iş kollarındaki çalışma koşulları çalışmayı sürdürme arzusunu engellemektedir. (Bkz: Tablo: 9). Tablo 9 gecekondu kadının bürokratik işler kesiminde ulaşabildiği en yüksek noktanın öğretmenlik olduğunu yansıtmaktadır. Ankara örneğinde de, bir öğretmenle evli olan kadın bir kimyacıya rastladık. Öte yandan, gecekondu kadınına açık işler kentin yapısal olanaklarına bağımlı olarak da farklılaşmaktadır. Örneğin, çevresinde sanayi ve onu çevreleyen gecekondu kümelerinin barındığı İstanbul'da bu kümelerde en çabuk iş bağımlı olduğu sanayi kompleksinde bulunacaktır. Bu nedenle İstanbul'da çalışan kadınların % 72'si fabrika işçiliği yapmaktaydı. Ankara ekonomik mekânı ise bürokratik servis konularında ihtisaslaştığı için çalışan gecekondu kadınların % 47'si küçük memur olarak istihdam edilmektedir.

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 1969 Kasımında 107 Türk kentinde yaptığı hane halkı işgücü anketi sonuçları, gecekondu kadınlarının iş gücü dağılımına benzer sonuçlar vermektedir(14). Bu çalışmaya göre kadınların % 52'si ev kadınıydı ve kalanın yalnızca % 6'ı çalışıyordu. Buna karşılık erkek hane halkının % 47'i çalışıyordu. 107 kentte çalışan nüfusun % 88'i erkek ancak % 12'i kadındır. Çalışan ve çalışmayan hane halkı üyelerinin Kasım 1969'un son haftasındaki mesleklerine göre dağılımlarına baktığımızda, çalışan kadınların % 29'unun tarım, % 29'unun sanayi ve % 31'inin ise servis sektöründe istihdam edildiği görülmektedir. Ç-

İşsiz kadınların % 24'ü ise para karşılığı almadan aile kuruluşlarında çalışmaktaydı.

Özetle, gecekondu kadını genel anlamda kentsel ekonomik mekâna katılmamakta, katıldığında ise genellikle, örgütsüz, düşük ücretli, düşük uzmanlaşma düzeyi gösteren işlere girmektedir. Bu katılma biçim ve niteliği gecekondu türü işgücünün kentsel ekonomik mekandaki işlevi ve nun türevi olan pazarlık gücünün sonucudur.

IV. SONUÇ:

Çalışmada vurgulanan noktalar şöylece özetlenebilir:

– Kadın hakları sorunu sınıfsal çerçeve dışında, bağımsız bir olgu olarak işlenemez. Çünkü kadınların sosyal, ekonomik ve kültürel sorunlarını bağımlı oldukları sosyal sınıf tanımlar. Bu sınıfsal ilişkiler kişinin ekonomik mekândaki yerini de saptamaktadır. Ekonomik mekânda tutulan yerin özellikleri ise, sosyo-kültürel ve fizik mekanlardaki ilişkilerin genel niteliğini belirlemektedir. Bu nedenle, tartışma konusu «gecekondu kadını» da kendi sosyo-ekonomik kesimi-gecekondu-kapsamında incelenmelidir. Aynı biçimde, toplumda kadının yaşantı düzeyini yükseltmeğe yönelik çok yönlü öneri paketleri de gene, sosyo-ekonomik yapıdan kaynaklanmalıdır. Öte yandan, yeterli istatistiksel bilgi olmaması kadın nüfusun planlamaya katılmasına engeldir. Yetersiz bilgi düzeyi, sanayileşmenin kadınların refah ve iş yaşamları üzerindeki istenmeyen etkilerinin analizini zorlaştırmaktadır.

Üçüncü Dünya ülkeleri kapsamında, sosyal ve ekonomik mekânlarda geliştirilecek temel önerilerden kaynaklanmayan önlemler; örneğin kadının iş hayatına girmesi, bunun koşutunda, sosyal hizmetlerin yaygınlaştırılması ve eğitim düzeyinin yükseltilmesi amaca ulaşmayacaktır. İyi eğitim görmüş, beceri düzeyi yüksek, etkili sosyal ilişkilere sahip üst katman kadınlar yüksek itibarlı, yüksek ücretli bürokratik işleri alırken, alt katmanlardan gelen kadınlara düşük itibarlı el işleri ve servis işleri düşecektir. Ayrıca alt katman kadınlar uzun ve pahalı klasik eğitim yanısıra sosyal servisleri de satın alamayacaklardır. Ayrıca, bu katman kadınlar özellikle kent nüfusunun büyük bir yüzdesini kapsayan gecekondu kadınlar-«çevresel» işgücüne katılma zorunda kalacaklardır. Çünkü, işçi pazarında onların sunduğu türde, temelde ucuz emeğe gereksinim vardır. Böylece, gecekondu kadın, ayrıca bu «çevre» pazarının örgütsüz ve marjinal nitelikteki bünyesinden ötürü de sömürülecektir.

Öte yandan, değişmeyen toplumsal yapının kadının geleneksel eş-anne» rolünü vurgulaması, kadının iş ve konutundaki çelişen işlevlerinden doğan ruhsal bir baskıya da yol açacaktır. Böylece, çalışma alanı, hiçbir zaman bir sosyal bütünleşme, eşitleşme, özgürleşme ve ulusal amaçlara katkıda bulunmanın getireceği bir mutluluk kaynağı olmayacaktır. Kadın kesiminin büyük çoğunluğu için iş, ailenin sorunlarını çözmek için, bütün diğer seçenekler ortadan kalktığında baş vurulacak ve sorun çözülenedek va da emeklilik zamanı gelenedek katlanılacak bir dert olacaktır.

— Üçüncü Dünya ülkelerinin bugünkü kalkınma düzeyleri ve modelleri içinde kadının, özellikle Türkiye’de gecekondulu kadınının en önemli işlevi tüketim pazarının genişlemesindeki katkısıdır. Kırdan, göç öncesi yaşantısıyla karşılaştırıldığında gecekondudaki yaşantı kuşkusuz daha üstündür. Erkekler daha az çalışmakta, kadınlar çalışmamakta, çocuklar sınırlı da olsa kentsel hizmetlerden yararlanmaktadırlar. Erkekler bu karşılaştırmayı daha yalın bir çerçeve içinde gerçekleştirirler, kadınlar ise bir yandan yaşantılarının kıra oranla daha üstünleştiğini izlerken, orta sınıf yaşantısının da bilincindedirler. Bu nedenle, gecekondulu kadını yalnızca kentte kökleşmek değil, yaşantı standartlarını orta sınıf düzeyine getirmek istemektedir. Bu açıdan kentsel yaşantıyla bütünleşme konusunda kocasından daha duyarlıdır, sistemin bu konuda açtığı tek kanal olan tüketim özendiricilerine ve normlarının etkisine açıktır. Dikey sosyal hareketliliği tüketim ile özdeşleştiren, bu açıdan taşınmaz malların, en yeni ev işi âletlerinin alınması için baskı koyan, son modayı izlemek isteyen çocuklara karşı tolerans gösteren gene kadındır.

Yakın gelecekte kapitalist pazarın genişlemesi ve kadınla ilgili propagandanın yarattığı uygun ortam içinde gecekondulu kadın da kentsel işgücüne katılacaktır. Ancak varolan gelişme biçim, hız ve düzeyinde gecekondulu kadının, ancak, çevre işgücüne katılabileceği de açıktır.

— Sürekli vurgulanan, sosyo-ekonomik yapıdan kaynaklanan çok yönlü bir yaklaşım denemesi hangi öğeleri içerecektir? Bu amaçla aşağıdaki öneriler geliştirilebilir: Eğitim kesimini ele alırsak, klasik resmî eğitim yerine vurgulanması gereken iş içinde eğitimidir. Ayrıca klasik eğitimin de meslek eğitimine ağırlık verecek yönde yeniden düzenlenmesi gerekir. Böylece okumaya ekonomik gücü yetmeyen çocuklar mesleklerinde eğitim görerek ilerleyebilirken, klasik eğitim de her sosyal sınıftan öğrenciye bürokratik servis yerine el emeğini değerlendirecek uzmanlaşma alanları açabilmelidir.

Ekonomik mekânda da gelişme modelinin kurgusu, örgütlenmesi, hızının değişmesi ile ilişkiler ve yapılar değişecektir. Ekonomiyi ithal malı teknoloji üzerine kurulan tüketim malı sanayiine dayandırma yerine, ulusal teknolojiyi geliştirmek için istihdam alanları açılmalıdır. Bu kapsam içinde kadınların gireceği iş kollarındaki çalışma koşulları yalnızca kadınların fizyolojik özelliklerini değil, sosyo-ekonomik farklılıklarını da gözönünde tutarak yeniden düzenlenmelidir. Eşit ücretler ödenecekse işin de eşitleyici bir ortama kavuşması gerekir. Bu anlamda iş, farklı sosyal katmanlar ve sınıflardan kadın ve erkeklerin karşı karşıya kaldıkları, bir kesimin sürekli olarak öteki kesimleri denetlediği bir ortam yerine bu tür farklılıkları eritici bir ortam niteliği kazanmalıdır.

Kadınların kentsel iş pazarlarında, özellikle gelişen sanayi sektörüne girememeleri sağlık, iş üstü eğitim, emeklilik gibi temel sosyal hizmetlerden de yoksun kalmalarına neden olmaktadır. Öte yandan kadınların ekonomik rollerini analizde en önemli sorunlardan biri de «iş» olgusunun tanımıdır. Bu tanım genelde erkek nüfusun çalışma özelliklerine göre verilmiştir. Kadınlar iş pazarlarına katılmadıkları zaman bile ailenin yaşamını sürdürmesi için parasal olmayan girdiler üretmektedirler. Annelerin çalışma zorunda kaldıkları dönemlerde yaşı en büyük kız çocuklar okuldan bu nedenle alınmakta kardeşlerin ve evin bakımını üstlenmektedirler. Kuşkusuz parasal olmayan bu tür emeğin de iyi yorumlanması ve değerlendirilmesi gerekir.

Üretimden gelen gelirin tüketim pazarına kaptırılmaması için sosyo-kültürel ve fizik mekanlarda da önlemler alınması gerekmektedir. Bu önlemler tüm sosyal sınıflar kapsamında standartların (fizik mekân standartları ve sosyal hizmet standartları dahil) yeniden saptanmasını içerir. Sosyal hizmet standartları eşitlenirken tüketim standartları lüks tüketim aleyhine kısıtlanmalıdır. Emeğe saygınlık kazandırılacak, toplum bütünleştirilecek ve kadınlar kendilerini ve çevrelerini süsleme makinesi niteliklerini değiştireceklerse, bu norm ve değer yargılarının değişimi alfabeden T.V. reklamlarına dek vurgulanmalıdır.

Bu kısa öneri paketi bile alt sınıf kadınlar, kendilerini çok yönlü sömürden kurtarabilmek için iş gücüne katılacaklarsa alınması gerekli önlemlerin sosyo-ekonomik yapıdan kaynaklanması gerektiğini göstermektedir. Vurgulamak gerekir ki eğer çok yönlü yapısal çerçeveler içinde ele alınmazsa Türk metropollerinin yeni ögesi gecekondü kadını etkin bir işgücü oluşturamayacak ve artan sömürü düzenine hedef olacaktır.

DIPNOTLAR:

1. K. Marx ve F. Engels, Nüfus Sorunu ve Malthus, Ankara: Sol Yayınları, 1976.
2. Türkiye'den aşağıdaki örnekleri verebiliriz:
— F. Tayanç ve T. Tayanç, *Dünyada ve Türkiye'de Tarih Boyunca Kadın*, Ankara: Toplum Yayınları, 1977.
— A. Altındal, *Türkiye'de Kadın*, İstanbul: Havass Yayınları 1977.
— Ş. Tekeli, «Siyasal İktidar Karşısında Kadın», *Toplum ve Bilim*, Sonbahar, 1977.
3. Türkiye'de gecekonduyla ilişkin çok yönlü bilgi aşağıdaki kaynaklardan elde edilebilir:
— M.B. Kiray, «Squatter Housing, Fast De-peasantization and Slow Workerization in Underdeveloped Countries», Varna, 7. Dünya Sosyolojik Kongresine verilen çalışma, 1970.
— İ. Tekeli, *Bağımlı Kentleşme*, Ankara: Mimarlar Odası Yayınları - 18, 1977.
— K. Karpat, *The Gecekondu*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1976.
— E. Kongar, «Altında Gecekondu Bölgesi», *Emme İdaresi Dergisi*, 6: 3 (Eylül 1973).
4. T. Şenyapılı, «Kent Yaşantısıyla Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorununa Çok Yönlü Bir Yaklaşım Denemesi», Doktora Tezi, 1977.
Ayrıca ekonomik mekân kavramı için bkz:
— F. Perroux, «Economic Space: Theory and Applications», In J. Friedmann and W. Alonso, *National Development and Planning*, Cambridge: The M.I.T. Press, 1966.
Sosyal mekân kavramı için bkz:
— B.J.L. Berry and F. Norton, *Geographic Perspectives on Urban Systems*, New Jersey: Prentice - Hall, Inc., 1970.
5. T. Şenyapılı, «Integration Through Mobility», *ODTÜ. Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2: 3 (Güz 1977).
6. Bu çalışmaya temel olan kantitatif bilgiler İstanbul ve Ankara kentlerinde uygulanan iki saha araştırmasında derlenmiştir. Londra kentli Çevre Araştırmaları Merkez'inin (Centre for Environmental Studies) finanse ettiği ve yazarın yönettiği «Unintegrated City in City» projesi kapsamında gerçekleştirilen İstanbul araştırması 5 gecekondu bölgesinde (Gültepe, Zeyrek, Eminönü, Gazi Osman Paşa, İstinye) yapılan 1134 anket görüşmesini kapsamıştır. İstanbul çalışması 1976 yılında gerçekleştirilmiştir. Ankara kentli gecekondu alanlarından Akdere, Tuzluca'yır ve Yıldız'da yürütülen 708 anket görüşmesini kapsayan çalışma ise 1977 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi tarafından, yazar ve bir diğer öğretim üyesi denetiminde bir stüdyo çalışması kapsamında yürütülmüştür. Her iki araştırmada da sistematik örneklem yöntemi uygulanmıştır. Ancak iki araştırma da kadın sorunu dışında belirli varyansları test etmek üzere hazırlanıklarından bu çalışmada kullanılan bilgiler daha çok standart demografik sorulardan ve diğer bazı sorulardan elde edilmiştir.
7. T. Şenyapılı, «The Relevance of Small Entrepreneurship in the Third World Countries — A Case Study: Turkey», *Teksis*, 1977.
8. T. Şenyapılı, A. g. e. Basılmamış Doktora Tezi, 1977.
9. Ankara kentli Yenimahalle ilçesine bağlı Şentepe gecekondu mahallesinde ev kadınları ile yapılan bir araştırmaya göre (S. TARMAN, «Şentepe Semtinde Yapılan Araştırmada Kitle İletişim Araçlarının Beslenme ve Sağlıkla İlgili Davranışlara Etkisinin Saptanması», Basılmamış mezuniyet tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Teknolojisi Yüksek Okulu, Beslenme ve Diyetetik Bölümü 1980) konuların ancak % 34'üne günlük gazete, % 8'ine dergi alındığı, % 44'ünün ise hiç yazılı basın okumadığı anlaşılmıştır. Gazete ve dergilerde ev kadınlarının en çok okuduğu yazıların magazin türleri olduğu izlenmiştir. Örneklem kapsamındaki kadınların % 34'ünün hiç radyo dinlememesine karşın dinleyenler içinde en büyük kesim yalnız müzik dinlemektedir. TV'yi ise en çok çocuklar izlemekte anneler gene ancak % 13.2 oranında TV izleyebilmektedirler. TV'de en çok sevilen programlar başta sinema sonra da dizi filmleridir. *Gene 1980 yılında Ankara'da Tuzluca'yır'da yapılan bir araştırma da (Y. ALPAY, «TV, Radyo - Gazete ve Dergi gibi Yayın Organlarının Beslenme Açısından Halk Üzerine Etkilerini Saptayarak Bu Konu ile İlgili Bir Araştırma»*, Basılmamış mezuniyet tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Teknolojisi Yüksek Okulu, Beslenme ve Diyetetik Bölümü.) benzer sonuçlar verir. Ailelerin % 18'i gazete, % 20'si dergi alır ancak en çok okunan bölümler yemek tarifleridir. TV'yi en az seyreden kesim ise annelerdir. Bu bulgular da kadınların kitle iletişim araçlarına ulaşmadıklarını, ulaştıklarında da bunları etkin (yaşamlarını olumlu açıdan etkilemesi bakımından) bir biçimde kullanmadıklarını gösterir.

TÖRK TOPLUMUNDA KADIN

10. TV reklamları bu s'ageyi yansıtmaktadır. Reklamlarda okuyan, içki içen, araba kullanan, spor yapan, «farkedilir» kıyafetler giyen ve karar veren erkekleri izleriz. Kadınlar ise modayı izler, makyaj yapar, örgü örer, bulaşık ve çamaşır yıkar, ev temizler, çocuklara bakar. Örneğin şimdikiyedek hiçbir TV reklamında okuyan bir kadın görünmedi. En son reklamlardan birinde de gazetesini bir yana bırakıp alışverişten iki paketle dönen karısını 'ben sana bir tek şey al demedim mi?' diyerek azarlayan ve alışveriş kararlarını bile veren bir erkeği izledik.
11. Bu konuda ilginç bir örnek Anadol marka arabası ile konutlara iç çamaşırından desenli çarşaf ve elbiseye kadar mal taşıyan 'modern bohçacıdır'. Müşterileri özellikle gecekondu ve kapıcı ailelerdir. Satış taksitle yapılır, aylık taksitler 15-25 ve en fazla 50 liradır. Alışveriş sonucu hiçbir resmî işlem yapılmaz, kefil gerekmez. Satıcı borçlunun adını ve borcunu bir deftere yazar. Aydan aya borcunu almaya gelir. Eğer bir kaç ay ödeme yapılmazsa bekler çünkü elinde satışı kanıtlayacak hiçbir belge yoktur. Bu satıcı s'ürümden kazanmaktadır. Bu konuda, pahalı mağazalarda satılan malların ucuz taklitlerini i'portada satma yöntemini de sayabiliriz.
12. Bu iş alanına ek olarak yeni zenginleşen orta sınıf konutlarla üst kesim konutları da sayabiliriz. Artan kentleşme sonucu çok sayıda kapıcılık işinin de açıldığını unutmamak gerekir.
13. Gecekondu kadınlarının ev hizmetinden çekilmeleriyle bu alana özellikle oturdukları konutlardaki ailelere gündeliğe giden kapıcı eşleri girdi. Ancak onlar da bu alandan çekilme yolundalar.
14. D.İ.E., Türkiye İstatistik Cep Yılığı — 1976, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1976.

METROPOL BÖLGELERİN YENİ BİR ÖGESİ GECEKONDU KADINI

T A B L O 1
Yaş Ortalamaları ve Eşler Arası Yaş Farkları

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
GÜLTEPE	350	1 690	39.1	34.0	83.8	5.6	10.6	5.6	3.5
ZEYREK	150	710	41.1	36.6	78.9	3.8	17.3	5.6	4.2
EMİNÖNÜ	200	934	39.7	34.9	79.5	12.4	8.1	7.0	3.0
GAZİOSMAN P.	400	1 815	44.0	40.0	85.0	4.0	11.0	7.0	4.0
İSTİNYE	34	192	37.5	33.4	71.0	3.2	25.8	5.9	2.0
TUZLUÇAYIR	200	1 027	39.2	35.1	86.2	5.0	8.8	6.4	2.2
YILDIZ	254	1 266	39.0	36.0	76.1	9.8	14.1	5.9	2.8
AKDERE	252	1 297	41.2	36.3	78.4	7.2	14.4	7.4	3.5

1 — Anket verilen aile sayısı

2 — Örneklem nüfusu

3 — Erkek nüfusta yaş ortalaması

4 — Kadın nüfusta yaş ortalaması

5 — Kocaların daha yaşlı olduğu aile sayısının toplama yüzdesi

6 — Eşlerin daha yaşlı olduğu aile sayısının toplama yüzdesi

7 — Eşlerin eşit yaşta olduğu aile sayısının toplama yüzdesi

8 — Koca yaşlı olduğunda aradaki yaş farkı (yıl)

9 — Eşi yaşlı olduğunda aradaki yaş farkı (yıl)

T A B L O 2
Çocuk Sayısı Dağılımı (Ailelerin yüzde dağılımı)

	Cocuk- 1		2		3		4		5		6		7		8		Toplam
	suz	Ck.	Ck.	Ck.	Ck.	Ck.	Ck.	Ck.	Ck.	Ck.	Ck.	Ck.	Ck.	Ck.			
GÜLTEPE	9.4	17.2	29.1	21.8	12.5	5.6	2.5	1.9	—	100							
ZEYREK	10.5	17.3	30.1	18.8	11.3	6.7	3.0	2.3	—	100							
EMİNÖNÜ	8.6	16.0	25.3	23.5	14.2	5.6	5.6	1.2	—	100							
G.O. PAŞA	26.5	2.2	34.5	22.1	9.7	3.6	1.1	0.3	—	100							
İSTİNYE	—	19.0	31.2	21.9	3.1	6.2	6.2	6.2	6.2	100							
T. ÇAYIR	7.0	15.4	20.7	27.1	17.0	9.0	2.0	1.0	1.0	100							
YILDIZ	9.8	18.4	25.2	19.7	14.5	9.4	1.7	0.9	0.4	100							
AKDERE	5.0	13.4	22.7	22.3	20.6	7.6	5.9	3.5	—	100							

T A B L O 3
Doğumlar Arasında Geçen Süre (Yıl)

	1-2	2-3	3-4	4-5	5-6	6-7	7-8	Yıl
	Ck.	Ck.	Ck.	Ck.	Ck.	Ck.	Ck.	
GÜLTEPE	3.5	2.9	3.5	3.5	3.0	2.2	—	21
ZEYREK	3.9	3.2	2.8	2.8	2.5	2.7	—	22
EMİNÖNÜ	3.7	3.1	2.5	2.6	2.8	4.0	—	21
G.O. PAŞA	4.0	4.0	4.0	3.0	3.0	4.0	—	22
İSTİNYE	3.0	3.8	2.7	3.4	2.5	3.5	2.0	22
T. ÇAYIR	3.3	3.4	3.5	3.5	3.1	1.7	3.5	21
YILDIZ	3.7	4.2	2.8	3.4	2.8	1.8	3.0	24
AKDERE	3.5	3.3	3.2	3.1	2.9	3.4	—	21

XX — ilk doğumda ortalama anne yaşı

T A B L O 4

Hane Başkanları ve Eşlerinin Eğitim Düzeyi

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
GÜLTEPE	K	45.7	5.0	42.2	3.4	1.6	0.6	1.2	--	--	0.3	--	--	100
	E	16.4	4.9	53.3	4.0	7.5	5.2	6.1	0.3	--	1.4	0.3	0.6	100
ZEYREK	K	47.4	8.3	37.6	1.5	0.7	3.0	0.7	0.7	--	--	--	--	100
	E	19.5	9.4	53.7	5.4	5.4	4.0	1.3	1.3	--	--	--	--	100
EMİNÖNÜ	K	60.5	--	30.9	1.2	4.3	1.9	1.2	--	--	--	--	--	100
	E	34.5	0.5	48.0	4.5	4.5	4.0	2.0	0.5	--	1.0	--	0.5	100
G.O.P.	K	35.0	4.6	51.4	1.6	6.3	0.3	--	0.5	--	0.3	--	--	100
	E	16.2	5.8	55.3	3.3	12.7	1.8	3.1	--	--	1.8	--	--	100
İSTİNYE	K	54.8	--	35.5	9.7	--	--	--	--	--	--	--	--	100
	E	23.5	--	58.8	2.9	5.9	5.9	--	--	--	2.9	--	--	100
İSTANBUL	K	44.7	4.3	42.9	2.4	3.6	0.9	0.7	0.3	--	0.2	--	--	100
	E	20.2	4.9	53.3	4.0	8.5	3.6	3.5	0.5	--	1.3	0.08	0.3	100
T. ÇAYIR	K	53.7	5.3	4.3	32.4	2.1	0.5	--	--	--	1.6	--	--	100
	E	8.5	4.8	60.0	4.3	6.4	2.6	8.5	1.1	--	1.6	--	1.6	100
YILDIZ	K	41.9	7.3	36.3	3.4	2.1	0.9	2.6	0.4	--	5.1	--	--	100
	E	8.5	6.1	53.4	2.0	10.5	3.6	6.9	0.4	--	8.5	--	--	100
AKDERE	K	55.8	4.7	29.2	6.4	1.3	--	2.1	--	--	0.4	--	--	100
	E	13.2	6.4	62.1	3.0	4.7	3.0	1.7	0.9	0.9	1.3	--	3.0	100
ANKARA	K	50.2	5.8	24.6	12.8	1.8	0.5	1.7	0.2	--	2.4	--	--	100
	E	10.1	5.8	58.5	3.0	7.3	3.1	5.4	0.8	0.5	4.0	--	1.5	100

1 — Okuma - yazma bilmiyor

2 — Okuma - yazma biliyor, okul bitirmemiş

3 — İlkokul bitirmiş

4 — İlkokuldan ayrılmış

5 — Ortaokulu bitirmiş

6 — Ortadan ayrılmış

7 — Lise bitirmiş

8 — Liseden ayrılmış

9 — Lise öğrencisi

10 — Üniv. bitirmiş

11 — Üniv. ayrılmış

12 — Üniv. öğrenci

13 — Toplam

TÜRK TOPLUMUNDA KADIN

T A B L O 5
Okul Yaşı Gruplarında Okula Devam Durumu

	1	2	3	4	5	6	7	8
(K) Devam	78.8	75.0	68.4	82.1	61.5	95.6	100.0	95.7
9 Devam etmi.	21.2	25.0	31.6	17.9	38.5	4.4	—	4.3
(E) Devam	84.4	88.0	78.0	83.8	81.2	100.0	100.0	100.0
Devam etmi.	15.6	22.0	22.0	16.2	18.8	—	—	—
(K) Devam	32.2	22.2	21.2	28.0	16.7	61.1	57.8	56.9
10 Devam etmi.	67.8	77.8	78.8	72.0	83.3	38.9	42.2	43.1
(E) Devam	42.4	30.0	35.0	49.3	—	71.4	73.2	72.4
Devam etmi.	57.6	70.0	65.0	50.7	—	28.6	26.8	27.6
(K) Devam	12.5	18.2	13.6	19.3	—	43.5	45.7	17.6
11 Devam etmi.	87.5	81.8	86.4	80.7	—	56.5	54.3	82.4
(E) Devam	15.0	5.0	8.8	27.3	22.2	48.1	48.8	45.5
Devam etmi.	85.0	95.0	91.2	72.7	77.8	51.9	51.2	54.5
(K) Devam	0.6	—	—	—	—	25.0	28.6	7.4
12 Devam etmi.	99.4	—	—	—	—	75.0	71.4	92.6
(E) Devam	0.3	11.4	2.1	6.5	—	26.2	19.2	12.1
Devam etmi.	99.7	88.6	97.9	93.5	—	73.8	80.8	87.9

1 — Gültepe
2 — Zeyrek
3 — Eminönü
4 — G.O.P.
5 — İstinye
6 — T. çayır

7 — Yıldız
8 — Akdere
9 — İlkokul yaş grubu
10 — Orta ok. yaş grubu
11 — Lise yaş grubu
12 — Yüksek öğr. yaş grubu

T A B L O 6
Eşlerin Eğitim Düzeylerinin Karşılaştırılması

	1	2	3	4
GÜLTEPE	49.7	4.4	45.9	100.0
ZEYREK	42.9	8.3	48.8	100.0
EMİNÖNÜ	36.4	3.7	59.9	100.0
G.O.P.	37.9	4.4	57.7	100.0
İSTİNYE	42.9	8.3	48.8	100.0
T. ÇAYIR	61.5	1.1	37.4	100.0
YILDIZ	62.4	3.4	34.2	100.0
AKDERE	59.1	3.1	37.8	100.0

1 — Kocanın eğitim düzeyi yüksek (%)

2 — Eşinin eğitim düzeyi yüksek (%)

3 — Eğitim düzeyleri eşit (%)

4 — Toplam

TABLO 7
Aktivite ve Bağımlılık Oranları 1

	Kadın	Aktivite Oranları Erkek	Toplam	Bağımlılık or.
GÜLTEPE	2.7	46.2	26.5	699
ZEYREK	3.4	57.0	33.0	581
EMİNÖNÜ	1.8	52.8	31.0	586
G.O.P.	5.1	52.1	30.1	529
İSTİNYE	—	42.7	24.4	621
T. ÇAYIR	4.7	41.0	24.0	448
YILDIZ	4.3	43.5	24.8	729
AKDERE	1.8	50.0	25.3	665

Çalışan Sayısı

1 — Aktivite oranı : $\frac{\text{Çalışan Sayısı}}{\text{Toplam Nüfus}}$

Toplam Nüfus

(0 — 14) + (+ 65)

Bağımlılık oranı : yaş grupları $\frac{\text{Bağımlı Nüfus}}{\text{Toplam Nüfus}}$

(15 — 64)

aktivite oranları yüzde, bağımlılık oranları binde olarak verilmiştir.

T A B L O 8
Yaş Grupları ve Cinsiyete Göre Çalışan Nüfus

		0—14		15—64		+ 65		Toplam	
		K	E	K	E	K	E	K	E
GÜLTEPE	Çalışan	—	2	5	75	3	19	3	46
	Çalışmayan	100	98	95	25	97	81	97	54
ZEYREK	Çalışan	0.0	3	6	82	—	43	4	57
	Çalışmayan	100	97	94	18	100	57	96	43
EMİNÖNÜ	Çalışan	0.0	2	2	75	4	57	1	53
	Çalışmayan	100	98	98	25	96	43	99	47
G.O.P.	Çalışan	0.0	2	7	76	4	5	5	52
	Çalışmayan	100	98	93	24	96	95	95	48
İSTİNYE	Çalışan	—	—	—	66	—	—	—	43
	Çalışmayan	100	100	100	44	100	100	100	57
TOPLAM	Çalışan	0.0	2	5	76	3	29	3	51
(İstanbul)	Çalışmayan	100	98	95	24	97	71	97	49
T. ÇAYIR	Çalışan	—	—	8	72	15	17	5	41
	Çalışmayan	100	100	92	28	85	83	95	59
YILDIZ	Çalışan	—	—	8	70	5	50	4	44
	Çalışmayan	100	100	92	30	95	50	96	56
AKDERE	Çalışan	—	0.0	3	75	—	17	2	47
	Çalışmayan	100	100	97	25	100	83	98	53
TOPLAM	Çalışan	—	0.0	6	73	1	19	3	44
(Ankara)	Çalışmayan	100	100	94	27	99	81	97	66

T A B L O 9
Çalışan Kadınların Meslek Dağılımı

İstanbul

	Hane Bşk. karısı	Kızı	Gelini	Annesi	Kadın akraba	Toplam
Fabrika iş.	14	35	5	1	3	58
Memur	1	4	—	1	2	8
Öğretmen	1	—	—	—	—	1
Tezgahtar	—	2	—	—	—	2
Terzi	—	1	1	—	—	2
Kuaför	1	1	—	—	—	2
Manken	—	1	—	—	—	1
Hademe	2	—	—	—	—	2
Çıracak	—	1	—	—	—	1
Hizmetçi	1	1	—	1	1	4
Toplam	20	46	6	3	6	81

Ankara-

Fabrika iş.	1	1	—	—	—	2
Memur	16	12	—	—	—	28
Öğretmen	8	1	—	—	—	9
Hemşire	3	—	—	—	—	3
Serbest meslek	—	1	—	—	—	1
Hademe	1	—	—	—	—	1
Hizmetçi	8	1	—	—	1	10
Tarım iş.	2	—	—	—	—	2
Çıracak	—	—	—	1	—	1
Sekreter	1	1	—	—	—	2
Toplam	—	1	—	—	—	1
Toplam	40	18	—	1	1	60

CİNSİYET ROLLERİNDE DEĞİŞİM VE DEVAMLILIK

Altındağ

(Altındağ Ankara'nın arka tarafında kurulmuş büyük bir gecekondu mahallesidir. Sabaha karşı bütün Altındağ rüya görür. Burada sadece bir genç kızın rüyasını okuyacaksınız.)

Biri bir koca görür rüyasında:
Yüz lira maaşlı kibar bir adam
Evlenir, şehire taşınırlar.
Mektuplar gelir adreslerine
Şenyuva apartmanı, bodrum katı.
Kutu gibi bir dairede otururlar
Ne çamaşıra gidilir artık, ne cam silmeye.
Bulaşıkça kendi bulaşıkları
Çocukları olur, nurtopu gibi,
Elden düşme bir araba satın alınır.
Kızılay bahçesine gidilir sabahları,
Kumda oynasın diye küçük Yılmaz.
Kibar çocukları gibi.

Orhan VELİ

«Efendim, bugün memleketimizde, bu kızlık, kadınlık meselesi bir facia durumunda yaşamaktadır. Cinsî meseleler, mânen de, maddeten de, yıkıcı, yıpratıcı dengesizlikler doğurmaktadır. Zamanımız kızları, düşüncüleri, duyguları bakımından yükselmiş, kolay bir doygunluklu kanmaz hale gelmişlerdir. Bunun sonucu, evlenmenin güçleşmesi oluyor elbette,

TÖRK TOPLUMUNDA KADIN

bunlardan bir çoğu, hâlâ kendini dünün evde kalmış kızıyla ölçerek, bir aşağılık duygusuna kapılıyor sonunda. Böylece evlenmelerin yüzdeye vurmayayım, amma, pek çoğu bir izale-i biki evlenmesi oluyor. Bu aşağılık duygusundan kurtulmak için, kim olursa, nasıl olursa olsun bir evlenme yapıyorlar. Olmazsa ayrılıyorlar. Ayrılmak önemli değil. Bu onları, evlenmiş kız durumundan, genç dul durumuna geçiriyor. Bir de çocukları oluyor. Çocuk önemlidir bir kadın için. Çok önemli. Yani sizin anlayacağınız, kızlıklarını sevdikleri biriyle yatıp bozduracakları, ki, bu dürüst bir iştir doğanın yasalarına göre; bazı toplumlarda da sizin buyurduğunuz gibi adları, sıfatları vardır. Evet, öyle yapacaklarına, nikâh memurunun imzası ile yapıyorlar. Ben bu yolu beğenmediğim için, sevdiğim biriyle yattım. Dediğim gibi evlenmek niyetinde de değilim.

Nezihe MERİÇ, Korsan Çıkmazı, 1961.

Cinsiyet farklılaşması tüm toplumsal farklılaşmalara kıyasla daha eski, daha sürekli ve daha yaygındır. Bilinen tüm ekonomik ve siyasal düzenlerde görülmektedir. O kadar ki cinsiyetler arasındaki farklılaşmanın toplum yaşamında yarattığı ayrılık derecesi önemli ölçüde kültür ve tarihsel yaşama bağlıdır.

Cinsiyet rolleri ideolojilerin ışığı altında da ele alınmalıdır. Buna göre, cinsiyet rollerini geleneksel ya da romantik değer yargıları ışığı altında ele alan ideolojilere göre siyaset, erkeğin tekeli altında bulunan bir toplumsal roldür. Bu değer yargısı özellikle cinsiyet ayrılığının kültür sistemi tarafından beslendiği ülkeler için doğrudur. Marx'tan esinlenen cinsiyet rolleri ideolojisi, çalışma hayatı ile siyaset alanını da kapsayacak biçimde toplumda yaşayan erkek ve kadınların mutlak eşitliğine dayanmaktadır. İskandinavya'da geliştirilen cinsiyet rolleri ideolojisi, Marksistlerle eski kadın hakları savunucularını (suffragettes) da aşarak, erkeklerin toplumsal rollerini de değiştirme amacını gütmektedir. Bu akım, erkeklerin de ev işi ve çocuk bakımı gibi geleneksel kadın sorumlulukları yüklenmelerini amaçlamaktadır. Nihai amaç iki cinsiyete ilişkin toplumsal roller alanında mutlak bir bütünleşme yaratmaktır. A.B.D.'de kadın özgürleşme hareketi, erkek ve kadınların çıkarları arasında çatışma bulunduğu noktasından hareket etmektedir. Bazı taraftarlar bu bütünleşmenin mümkün olmadığı görüşünü benimseyerek kadınları iktidara getirebilmek için isyan ve savaşımın gerekliliğini savunmaktadır. Ana gayesi kadınların iktidardır.

Müslüman toplumlar, gerek kamusal kesimde gerekse aile yaşamında cinsiyetler arasında mutlak bir eşitsizliğin egemen bulunduğu türden bir kültürel değerlendirme oluşturmuşlardır. İslam kültüründe (ve Germaine Tillion'un belirttiği gibi birçok İslâm öncesi Akdeniz kültürlerinde görüldüğü üzere) erkeğin şerefi sıkı sıkıya kadının iffetine bağlanmış bulunmaktadır. Bu ölçü ise bekârlar için bakireliği, evli olanlar için sadakati ve dul olanlar için imsakı öngörmektedir. Bu şeref kavramı ayrıca, bir kadının bireysel davranışının sadece kendi itibarını değil, fakat tüm

erkek hısım akrabayı da etkilemekte olduğu görüşünü de içermektedir. Bunun mantıki sonucu olarak genellikle şu durum ortaya çıkmıştır. Erkekler tüm kamusal rolleri, kadınlar ise sadece ev işi görevlerini üstlenmişlerdir.

Türkiye bundan yarım yüzyıl önce ulusal yaşamın her kesiminde cinsiyet ayrılığını ortadan kaldırmayı amaçlayan çok kapsamlı bir hukuk reformları demetini uygulamaya başlamıştır. Bunun sonucunda, özellikle kentleşme, endüstrileşme ve göç gibi süreçlerin hızlanmasından sonra, Türk toplumunda cinsiyet rolleri açısından önemli değişiklikler olmuştur.

Bu değişimler çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu alan, ilerici hatta militan denebilecek kadar köklü bir davranış kodu ve değer yargılarından başlayarak, çok ılımlı, geleneklere yakın, yavaş bir uyum gösteren davranış biçimine kadar uzanmaktadır. Önemli olan, süreklilik ve değişim merkezlerinin nerede kök saldıgını saptamaktır. Bu bölümdeki üç bahis, farklı yöntemler benimsemekle birlikte, bu ilginç konuyu aydınlatmaya fazlasıyla yardımcı olmaktadır. M. Kıray, büyük bir özenle işlemiş olduğu antropolojik araştırmalara dayanan çalışmasında okuyucuya kasaba kadınının esnek davranış biçimini ve bu davranışın aile yapısı, tüketim kalıpları ve yeğlenen eğitim biçimleri üzerindeki etkisini sergilemektedir.

Buna karşın Kandiyoti'nin denemesi, çok farklı ampirik verilere dayanmaktadır. Türkiye'de bugüne kadar ilk defa uygulanmış bulunan bu araştırmasında Kandiyoti, kuşaklar arasındaki davranış biçimlerini araştırmakta ve bu yoldan üst-orta sınıflar anneleri arasında bile geleneksel cinsiyet rolleri açısından bir sürekliliğin varolduğunu ortaya koymaktadır. Bu grubun sırf kadınlara özgü sosyal ilişki, örüntü, dernek faaliyetlerine karşı olan çok kuvvetli bağlılıkları «çağdaş uyum»un (conformism) bir göstergesi olarak duygusal planda bu tür değerlere daha az önem veren, buna karşın kişisel sorunlarına öncelik tanıyan kızları ile ters düşmektedir. Bu yeni kuşağın bir kısmının geçmişten gelen birçok değerlerle birlikte fikri plandaki çeyizlerinden bekâretin vazgeçilmezliği konusundaki emredici kuralı da söküp attıkları anlaşılmaktadır.

Akatlı ise felsefe ve edebiyat alanından gelen bir düşünür olarak, Cumhuriyet dönemi öncesi ve sonrası edebiyatında Türk kadınının —toplumsal gelişime koşut olarak— nasıl soyuttan somuta, kentliden köylüye dönüştüğünü çok özlü ve yetenekli incelemesinde göstermiş bulunmaktadır.

Cinsiyet rolleri, sınıf yapısı ile yakından ilişkili olduğundan, Türkiye'nin hızlı gelişen kapitalist ekonomisi ve gereksinmeleri, toplumsal yaşamda da hızlı değişimlere yol açmıştır. Bu konudaki en ağırlıklı örnek, iç ve dış göç hareketlerinin etkisinde ortaya çıkan yeni dağılımdır. Bu sürecin kadınların gerçekte ya da sözde özgürleşmesindeki etkisinin en çok zaman ve oturma süresine bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

Şu kadar ki bütün bu değişimler Türkiye'nin kadın nüfusunun ancak belli bir kısmını etkilemiş bulunmaktadır. Bu durum aynı zamanda kamuoyunda kadın sorunları ile ilgili tartışmaların —batıdaki toplumlardan farklı olarak— neden cinsiyet rollerinin yeniden belirlenmesiyle, eşitlik uğruna girilen bireysel çabalar gibi konularda yoğunlaşmadığını açıklamaktadır. Aslında bu tutumun nedenlerini şu olgularda aramalıyız; Kapitalizmin erken aşamalarında kırsal alanda ücretsiz aile bireylerinin sömürülmesi, başlık parası geleneğinin sürdürülmesi, yurtdışındaki kadın işçilerin istihdam ve aile ilişkileri sorunları. Bunlar, kamuya açık tartışmalarda önemli bir yer işgal etmektedir. Buna karşın, sözde eşitlik, kapalı farklılaşma, bilinçlenme gereksinmesi, heterojen rol dağılımı gibi konular günümüze dek Türkiye'de yoğun ilgi uyandırmamıştır.

TÜRK YAZININDA KADIN İMGESİ

Füsun AKATLI

Bu yazının başlığına bakılarak, yüzyıllar öncesinden, sözgelimi Di-
van ve Halk yazınlarından bu yana Türk yazınında kadın imgesinin na-
sıl, hangi değişik biçimlerde karşımıza çıktığını inceleyeceğim sanılma-
sın. Böylesi bir inceleme, yazın tarihçileriyle toplum bilimcilerin işbirli-
ğiyle gerçekleştirilebilir ancak. Hatta onlar da zaman zaman insan bilim-
lerinin başka dallarında uzman kişilerin yardımını gerektireceklerdir. Oy-
sa ben ne yazın tarihçisiyim ne de toplumbilimci; özel ilgi alanı yazın ele-
ştirisi olan bir felsefeciyim yalnızca. Bu yazının çerçevesi içerisinde, yazının
yapısal, biçimsel, genel olarak sanatsal sorunlarına da pek yer olma-
yacak doğallıkla. Durum böyle olunca, kadının Türk yazınında nasıl yan-
sıdığına —ya da yansıtıldığına—, çeşitli dönemlerdeki ve çeşitli toplumsal
konumlardaki yazarların kadına nasıl baktığına, kimi örnekler aracılığıy-
la değinmeye çalışacağım. Böylelikle, özellikle ele alacağım Cumhuriyet
dönemi boyunca ve hemen öncesinde, Türk kadınının geçirdiği değişim
ve dönüşümlere de, tüketici ve en kuytu köşelere kadar uzanan nesnel
bir ışık olmasa bile, yine de bir ışık düşebilecek belki.

Bu amaca ulaşabilmek için özellikle anlatı yapıtlarının, yani roma-
nın ve öykünün elverişli olacağını düşünüyorum. Şiirin imgeye çokça
yaslanan ve yapısal özellikleri öne çıkaran kurgusal bütünlüğü, ağırlığın
içeriksel çözümlemeye kaydırılmasını gerektiren böyle bir incelemeyi zorla-
yabilir çünkü. Ne var ki, yazın denince bir yana bırakılması olanaksız bir
tür olan şiirde de, kadın sorunu biçiminde olmasa bile, bir kadın imge-
sine, daha doğrusu birçok kadın imgelerine rastladığımız kuşkusuz. Şiir-
de; kadının nasıl olduğundan çok, şairin kadını nasıl gördüğünü saptay-
abiliriz olsa olsa. Bu saptama da, «Türk Yazınında Kadın İmgesi» baş-
lıklı bir yazı için tamamlayıcı olur sanırım. Anlatı yapıtlarında karşılaşı-
lan kadın imgelerine geçmeden önce, Türk şiirinde kadın imgesi konu-

sunu yetkinlikle aydınlatan bir yazıdan, Türk yazınının önde gelen şairlerinden Cemal Süreya'nın «Sevgilinin Halleri» başlıklı denemesinden yararlanılabilir öyleyse. Şöyle anlatıyor Türk şiirinde kadın imgesinin serüvenini özetle Süreya:

Divan şiirinde bir idedir sevgili, insanî olanlar sıyrılmış, saf estetik planda varolmuştur. Kadının köleliğidir Divan şairlerinde bu tutumu yaratan. Sevgilinin adı yoktur. Üstünde bütün güzellikleri toplayan, var sayılmış bir sevgilide olması gerekeni anlatırlar.

Tanzimat şiirindeki ycnileşme hareketi belli belirsiz bir öz getirme-ye çalışır. Bu şiirde aşk geri plandadır, dolayısıyla kadın da. Bununla birlikte sevgili yeryüzüne inmiştir artık. Siyasal ve yönetici kadroda yer almış aristokrat bir Osmanlı aydınının sevgilisidir.

Servet-i Fünun şiirinde kadın, romantik bir bürokratin uzaktan hayran olduğu, zayıf, solgun, veremli sanılabilecek, sisler içinde bir varlıktır. Estetik, havatı hiclemektedir. Aşk şiirinde hayatı orospular temsil eder. Hayat pistir, sakınmalıdır. Sevgili sonsuz bir «bıkr-i afif»tir.

Aşkın bir tutku halinde şiire akması ilk Yahya Kemal ve Ahmet Haşim'le başlamıştır. Kadın artık diri ve dışıdır.

Hececilerde ise kadının bazen sovlı ya da varı-soylı bir İstanbullu, bazen köy kızı olduğu görülür. Köylü sevgili elma yanaklı, sağlıklı, neşelidir. Bununla birlikte köylü kızına birinci kişi ağzından aşk şiiri söylemekten çekinilir genellikle. Ona Çoban Ahmet aşıktır. Şair bunu, üçüncü kişi, bir tanık olarak anlatır.

Aşk Nâzım Hikmet'te şiiri besleyen ve insanî olanı büyük ölçüde geliştiren bir öğedir. Bir dâvâ adamıdır o. Kadına arkadaşlık, dostluk, dayanışma değerlerini vükleyen ilk Türk şairi Nazım Hikmet'tir. Karı ile sevgili ilk kez onda birleşir.

1940 yıllarındaki şiir devrimi küçük insana eğildiğinden, sevgili de halktan seçilmeye başlamıştır. Sevgili artık herşeyiyle somut, yüreğimizde yaşayan bir insandır. Herhangi bir kadındır. Toplumsal sınıfı değişmiştir. Bazen bir şoförün karısıdır, bazen rejide çalışan bir işçidir, bazen okumuş bir memur kızıdır. Gerçek bir insandır, erdemleriyle, kusurlarıyla, çirkinliğiyle.

Özellikle 1955'lerden sonraki Türk şiirinde aşk teması, dolayısıyla kadın, yeni yüksek, yeni zenginlikler kazanmıştır. Türk toplumu, toplumsal değerlerinin ve yasaklarının büyük bir bölümünü cinsellik üstüne kurmuş bir toplumdur. Bu yüzden kadınla erkek arasındaki cinsel gerilim,

başka ülkelerdekine göre çok yüksektir Türkiye’de. Bu bakımdan, Türk edebiyatında 1955’lere kadar erotizmin bulunmaması bir ikiyüzlülükten başka bir şey değildir. 1955 sonrası dönemde bu tabu da aşılmış oluyor.

1940-1960 yılları arasındaki Türk şiirinde aşk teması, toplum düzeyine karşı bir başkaldırma haline dönüşmüştür. Hayatın ve dünyanın değiştirilmesini isteyen yeni şair, sevgiliyi en yakın kimşe, bir çeşit silâh arkadaşı olarak görmek için ona karı niteliği tanımaktadır, ya da karısında sevgili nitelikleri görmek istemektedir artık.

Türk şiirinde kadın imgesinin geçirdiği değişimleri böylece sergiledikten sonra, kimi bakımlardan bu değişime koşutluk gösterse de, birçok bakımlardan daha başka, daha karmaşık öğelerden oluşmuş kadın imgeleriyle karşılaşılana anlatı türüne geçelim.

Türk yazınında kadın imgesi konusunda, çokça figürlü bir tablo çizmeye girişirken, Türk romanına ve öyküsüne başka açılardan yaklaştığımda yapmaya çalıştığım içerik çözümlerinin, yorum denemelerinin bana sağladığı birikime yaslanıyorum öncelikle. Gerçek Türk kadını, gerek Türk yazını konusunda yeterince bilgi donanımına sahip olmadığını varsaydığım yabancı okurun ilgisini dağıtmamak ve ona anlamlı bir özet sunabilmek için de, yazıyı örneklere boğmaktan, okura belki hiç okuyamayacağı yapıtlardan örnekler aktararak ana konudan uzaklaşmaktan geri durmayı yeğliyorum.

Bunun için, kadına genellikle bir süs nesnesi olarak, «güzel» olarak bakan, giderek kimi zaman güzel genç delikanlı imgesiyle kadın imgesini içiçe, birbiri yerine kullanan Divan yazınının da, yine her zaman değilse de genellikle, kadını sevi nesnesi, «yâr» olarak gören Halk şiirinin de üzerinde hiç durmayarak, hatta genellikle kocasının eşi, gerektiğinde savaş arkadaşı, çocuğunun anası, ailesinin, ocağının koruyucusu, cemaatine söz geçiren «hârun» kadın imgesine rastladığımız destan türünü de bir yana bırakarak, uzun bir adımla, asıl Cumhuriyet dönemi üzerinde durmak üzere hemen Cumhuriyet öncesine, Osmanlı’nın son dönemlerine atlayacağım.

Cumhuriyet öncesi döneminde kadının ve sorunlarının, zaten nitelik ve nitelik bakımından çok gelişmiş olmayan anlatı yazınımızda, ancak dolaylı yoldan ve değişimler düzleminde yer alabildiğini görüyoruz. Yine de kadının çeşitli sorunlarını gündeme getirmiş, bulanık da olsa kimi kadın imgeleri yaratmış olmaları bakımından öncü sayabileceğimiz XIX. yüzyıl yazarları; Şemsettin Sami, Sami Paşazade Sezai ve Nabizade

Nazım'dır. Bunlar Türk roman ve öykü tarihinin başlarında yer alan yazarlar aynı zamanda, Şemsettin Sami'nin ilk Türk romanı sayılan *Taşuk-u Talat ve Fitnat*'ta kaçgöç'ün aksaklıklarını, görücü usulü evlenmelerin olumsuz sonuçlarını konu edinmesidir bizim için anılmaya değer olan. Kuşkusuz yazınsal açıdan olduğu kadar, sorunların nedensel temellendirilmesi açısından da ilkel sayılacak bir üründür bu roman. Ama bir giriştir yine de. 1872 tarihini taşıyan bu romandan sonra, Sami Paşazade Sezai'nin 1889'da yayımlanan *Sergüşt* adlı romanında da kadın sorunu, yine dolaylı yoldan, bir esir kızın uğradığı haksızlıkların öykülenip kınanması biçiminde karşımıza çıkıyor. Osmanlı toplumundaki esir-cariye-odalık kurumunun getirdiği sorunlar, hizmetkâr tabakasından seçilmiş kişiler aracılığıyla, sonraki yazarlarca da ele alınacaktır. Başlangıç sayabileceğimiz yazarların sonuncusu, 1896'da yayımlanan *Zehra*'sıyla Nabizade Nazım. O da daha epeyce yıl sürecek olan İstanbul aileleri, İstanbul'un gece eğlenceleri, Boğaziçi gezileri dolaylarında kalıyor *Zehra*'da. İlk gerçekçi ürünleri veren yazarımız olarak anılmakla ve *Karabibik* adlı uzun öyküsünde güney kıyı köylerine dek uzanmakla birlikte, Nabizade'nin yapıtlarında da kadın, henüz belli belirsiz bir gölge, yeterince işlenmemiş bir figüran durumundadır.

Bu üç yazarın ilk adım saydığımız yapıtlarından sonra, gerek kadın imgesi, gerek yazın açısından daha gelişkin öncülerine geçiyoruz konumuzun. Kadın imgelerini çıkarmak üzere başvurduğumuz yapıtlarının ilk yayımlanış tarihlerinin sırasına göre ele alarak kısaca gözden geçirelim bu yazarları.

Halit Ziya Uşaklıgil Türk yazının önemli bir romancısı. Yapıtlarının yayımlanış tarihleri 1892'den 1924'lere uzanıyor. Halit Ziya'nın yapıtlarında rastlanan başlıca kadın tipleri, yakından tanıdığı İstanbul yüksek burjuva ailelerinin, başlıca erdemleri iffetleri olan hanımefendileri, aynı ailelere musallat olan, "hatta kimi zaman katılmayı başaran hafifmeşrep, erdemsiz kadınlar ve hülyalı, romantik, kederli, hassas genç kızlardır. Öykülerinde ise Halit Ziya daha çok İstanbul köşklarinin, konaklarının emektarları olan dadı, besleme, aşçı, halayık, hizmetçi, ahretlik durumdaki kişilerinin ezilmişliklerini, yaşam karşısında baştan yenik düşmüşlüklerini anlatır.

Hüseyin Rahmi Gürpınar da 1889-1943 yılları arasında roman öykü türünde pek çok yapıtı yayımlanmış bir yazar. Kadının sorunlarına doğallıkla kendi dönemindeki kadınların yaklaşmaya, bir ölçüde bu sorun-

ların kökenine inmeye bile çalışmış. Ancak bu düşünceleri yapıtlarındaki kadın tiplerinden çok, yazarın ağzından yazılmış bölümlerde, makale düzleminde yansıyor. Hüseyin Rahmi'nin kadın kişileri çoğunca, kenar mahallelerde yaşayan, cahil, batıl inançların tutsağı, erkeğin dünyasının dışında kalan tiplerdir. Kadın-erkek eşitliği konusundaki düşüncelerini dile getirebilmek, zamanının toplumunda geçerli değer yargılarını, hatta konuya ilişkin yasal hükümleri eleştirebilmek için zaman zaman, okumuş, aydınlanmış, erkek yanındaki aşağılanmışlıklarının, eşitsizliklerinin bilincinde, bu duruma başkaldıran kadın tipleri çizip, onların ağzından konuştuğu da oluyor (*Sevda Peşinde*, *Tebessüm-ü Elem*, *Cadı* gibi) ama, genellikle Hüseyin Rahmi'nin kadınları da, kendisinin yazar olarak eleştirdiği, karşı çıktığı eşitsizliklerin bağnaz savunucusu durumundalar. Böylece kadının ekonomik bağımlılığı, eğitimden yoksunluğu, yasalar önünde erkeklerden aşağı tutulması (örneğin erkeğin birden çok kadınla evlenmeye, karısını aldatmaya, istediği anda boşamaya hakkı olduğu halde, kadının bu hakların hiçbirine sahip olmayışı) yazarın düşünce düzleminde dile getirip, kişileriyle canlandırmadığı eleştiriler olarak kalıyor.

Bir Cumhuriyet dönemi yazarı olarak karşımıza çıkan ve gerek kadının sorunlarına eğilmesi, gerek kadın tipleri işlemesi bakımından ilgi çekici bir yazar da, 1909'dan yakın zamanlara kadar çok sayıda yapıtı yayınlanmış olan Halide Edip Adivar. Bir kadın yazar olarak, kadının haklarına kavuşması, özgürleşmesi konularına özellikle ağırlık veren Halide Edip, Cumhuriyet öncesinden başlayarak, Atatürk reformlarının kadına sağladığı hak ve özgürlükler döneminde de yazmayı sürdürdüğü için, ele aldığı sorunlar da, yansıttığı kadın imgeleri de çeşitlilik göstermektedir. Milliyetçi kadın, çağdaşlaşan kadın, kişilikli kadın, baskıya başkaldıran kadın halkını uyandırma çabasındaki ülkücü kadın imgelerine rastlanıyor yapıtlarında. Ama Turancılıktan Amerikancılığa, Milliyetçilikten Batıcılığa, çeşitli ideolojik yönsemeler gösteren tutarsız düşünsel yapısı, bu ideolojileri bir bireşime vardırmaya çalıştığı, en önemli romanı sayılan *Sinekli Bakkal*'da bile çözümlemelerini ve önerilerini sağlam bir temele dayanırabilmesini engellemiştir.

Cumhuriyet döneminin getirdiği yeniliklerin toplumsal yönünden çok, ahlâk, değerler, inançlar gibi üstyapısal sorunlarına ağırlık veren, daha doğrusu asıl sorunu üstyapı kurumlarındaki sallantıda arayan yazarlar, Cumhuriyetin ilk on-onbeş yılında çoğunluktadır. Reşat Nuri Güntekin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Peyami Safa, hatta aynı yaklaşımı da-

ha sonraki yıllara da taşıyan ve sürdüren Ahmet Hamdi Tanpınar bunlar arasında anılabilir. Yazınsal düzeyleri ve değerleri birbirinden çok farklı olduğu gibi, dünya görüşleri bakımından da çok ayrı yerlere yerleştirilebilecek bu yazarlar, karşımıza getirdikleri kadın imgesi bakımından garipsenebilecek bir benzerlik gösterirler. Bu benzerlik; erkek egemenliğini veri kabul eden, ataerkil, feodal ya da yarı feodal ya da yarı feodal ilişkilerden, kadının üretime dolaysızca katkıda bulunması olanağının —hiç değilse yasalarca— tanındığı, kadının eskisine oranla daha yaygın çapta eğitim görebildiği, dolayısıyla bir ölçüde özgürleşme yoluna girdiği Cumhuriyet döneminin modern ailesine geçiş sürecinin yarattığı durulmamış çalkantıya bağlanabilir. Batılılaşma eğilimi ve çabaları eleştiri hatta kınama konusu olur. Osmanlı'nın cömert, konuksever, ailesine bağlı, iffetli, «muti» kadın tipinin özlemi çekilir. Aile kurumu ve ahlâk ki bununla kadın imgesi dolayında hep cinsel ahlâk kastedilmektedir tehlikede görülür. Bu tehlike Reşat Nuri'de ancak; aşk kırgınlığı yüzünden de olsa, kendini bir ülküye adayan erdemli, namuslu genç kız imgesiyle, ülküleştirilmiş hatta biraz popülistçe sayabileceğimiz bir biçimde savuşturulur. *Çalıkıuşu* ile örneklenen bu iyimser yaklaşımın dışında Reşat Nuri de kadını çürümenin, dağılmanın, ahlâki çöküntünün tehdidi altında görür. Bu çöküntü, bu çürüme teması ve kadının bu âfette üstlendiği rol, Yakup Kadri ve Peyami Safa'da çok daha karamsar çizgilerle belirlenir. Peyami Safa için, sarsılan değerler islâmiyetin değerleridir. Yapıtlarında fuhşa sürüklenen temiz aile kızlarıyla, kadınlarıyla karşılaşılır. Önerisi, islâmî değerlere dönmek, sıkı sıkıya yapışmaktır.

Yakup Kadri; zaten bağımlı ve çaresiz durumdaki kadının bu sarsıntıdan sağlam çıkamayacağı, iffetinin, erdemlerinin yerine güzelliğini, süsünü, açılıp saçılmayı geçireceği ve sonuç olarak da kötü yola düşeceği kanısındadır. Böyle kadınları anlatır. Yakup Kadri'nin yapıtlarında «cehennemî görünümde bir cinsel ortam yaratmak istediğini, cinselliği günah düşüncesine yatkın gördüğünü ve gösterdiğini» belirten Selim İleri, geleneksel ahlâka özekselleşen bu romancımızın genel tutumunu şöyle özetliyor: «Yakup Kadri'de dönemler, olaylar ve kişiler yıkılışın boyunduruğu altına girmişlerdir. Yıkılışın iktisadî nedenleri (1883 Ticaret Antlaşması, İttihat Terakki'nin yaratmak istediği milli burjuvazinin çarçabuk savaş vurguncusu, karaborsacısı kesilmesi vb.) bu yapıtta doğrudan doğruya anlatılmaz. Nedenlerden çok sonuçlarla ilgilenilir. Nedenler bir eleştirel gerçekçinin gözlemiyle araştırılmış, yapıta izdüşümleriyle aktarılmış-

tır. Seniha'yı ahlâkî yıkılışa iten nedenler, bir açıdan romanın genel teması ve çağdaşlık sorunudur. Redingotla elele vermiş İstan bulinli yüksek zümrenin iktisadi çıkmazı Seniha'yı ahlâk sarsıntısına sürükler. Varlıklı ama türedi zümrelerin tutsaklığını kabul eden Seniha güzelliğın süslülüğün pahasını insanî tükenişiyile öder. Seniha bir sonuçtur. Konak yaşamasının sonucu.-Çünkü Naim Efendi konağı Seniha'ya «güzel ve süslü» olmayı öğretmiştir. İktisadi çıkmazlar bunu engellemektedir konak açınsından. Seniha içinse bundan başka bir değer ölçütü yoktur. Avrupa özlemi, Paris'e kaçışı da güzelliğe, süslülüğe düşkünlükten doğar. Böylelikle Akdeniz kıyıları uygarlığında karşılaşmayacağımız iki özellikle (şıklık, süslülük) İstanbul döneminin de yapaylığını dolaylı yollardan dışa vurur *Kiralık Konak'ta.*»(1)

Yakup Kadri'nin, «eşyalarımız elbiselerimiz gibi ahlâkımızın ve terbiyemizin de rokokolaştığı» yolundaki yakınması, Cumhuriyetin ilk on yıllarında seçik bir ayırım yapılmaksızın, batılılaşma ile birlikte çağdaşlaşmanın da değer sarsıntısından sorumlu tutulmasının tipik bir örneğidir. Bu yazarlarımızın gözünde yozlaşma olarak değerlendirilen değişim ve dönüşüm, kadının; yenileşmenin, batılılaşma eğiliminin yerleşik değerleri sarsması düzleminde, ahlâkî sorunsallık düzleminde ele alınmasına yol açmıştır.

Ahmet Hamdi Tanpınar'da bile —ki yapıtlarını yayımlaması 1949' lardan sonralara uzanır— henüz doğu-batı kültür ikilemi tartışılmakta, geçmişteki kişiliği silinmiş kadın yerine, birey olma çabasındaki «yüzyıllık aile geçmişiyle âmansız bir savaşım veren» kadın imgesi ileri sürülmektedir. Ruh çözümlemelerinden öteye uzanma, sorunların toplumsal ve bireysel olanın diyalektik bütünlüğü zemininde ele alınması eğilimleri yazınımızda çok yeni başlamış, özellikle son on-onbeş yılda gelişkin boyutlara uzanabilmiştir.

Böylece özgürleşme süreci ve çabasındaki kadının iktisadî-toplumsal sınıfsal-entellektüel konumu gözönüne alınarak gerçekçi bir biçimde yazın yapıtlarına yansımalarının örneklerini Orhan Kemal'den bu yana yeni Türk yazını sağlayacaktır bize. Bununla birlikte, dikkati çekmesi gereken bir nokta da; yapıtlarında ayağı yere basan, canlı kadın imgeleriyle karşılaştığımız yazarların, bilinçlendirilmiş ve özümlemiş dünya görüşlerine sahip olmalarıdır. Artık elektik, bilimsel temeli olmayan ya da tutarsız

(1): *Çağdaşlık Sorunları*, Selim İleri, Günebakan Yay. İst. 1978, ss. 77-78

lıklarla dolu dünya görüşleri yerine, şu ya da bu biçimde, şu ya da bu derinlikte olsun, en genel çizgileriyle toplumculuktur Türk yazarlarının düşünsel yönelimi.

Roman ve öykülerde karşılaştığımız kadınların bölgesel ve sınıfsal farklılıklarının da bir anlam taşıyabilmesi ancak bu dönemde olanaklanmıştır. Bu nedenle kırsal ve kentsel kesimlerdeki kadın, köylü, işçi, küçük burjuva aydın kadın imgelerinin belirleyici çizgileri, elli yıllık Cumhuriyet döneminin ikinci yarısında ancak gölgelerden arınabilmiştir. Kadının iktisadi, toplumsal, ruhsal, düşünsel, ahlâksal, cinsel sorunlar düzleminde de ancak bu dönemde yansıyabilmiştir yazınımıza doyurucu bir biçimde. Bireyselle toplumsalın bir arada ele alınması, ahlakın —ya da genel olarak üstyapısal kurumların— altyapısal temellerinden soyutlanmaması iledir ki, kadın «imge»leri yaşarlık kazanabilmişler, toplumbilimsel, ruhbilimsel, felsefi araştırmalara veri olabilecek somutluğa ulaşabilmişlerdir.

Yazınımıza işçi kız, işçi kadın imgesi Orhan Kemal'le girer. Emeğiyle üretime katılan kadının, işçi sınıfının bir üyesi olan kadının, sömürü düzeninde işçinin karşılaştığı hangi koşulları aynen, hangilerini kadınlığından ötürü ek boyutlarla yaşadığı ancak sınıfsal bir yaklaşımla verilebilirdi. Orhan Kemal öyküsü bize böyle bir kadın imgesini çizmekte hemen hemen ilk örneği oluşturuyor.

Kırsal bölgenin kadını, köylü kadın, Türk yazınına Yaşar Kemal ve Fakir Baykurt romancılığıyla girmiştir diyebiliriz. Baykurt'un İrazcası, Yaşar Kemal'in Meryemcesi prototipleri olmuşlardır köy yazınımızın. Çileli, doğayla savaşım veren, yaşam savaşımında erkeğin yanında, aynı koşulları paylaşarak yer alan Meryemce ve Elif, toplumsal düzen karşısında umarsız kalacaklardır. Tıpkı Ali gibi. Meryemce toplumsal-sınıfsal konumunun yanı sıra analığıyla oğlunun onca saygısını hak etmiş saygın bir ana tipi olarak çizilmiştir. Köy yaşamını anlatan yapıtlarda, kadının ana olması etmeni hep ağırlık taşır.

Fakir Baykurt'un İrazcası da aynı insancalıkta, somutluğu, eticaniyle yaşayan bir kadın, yine bir anadır. İrazca anayı; oğlu, gelini ve torunlarıyla, köyde sözü geçen, ailesini çekip çeviren, bin türlü çileyle, ağır basıklarla örülü yaşamında, sonra, yine oğlunun kente göçmesiyle bir başınalığında, dirliği düzeni altüst olmuşluğunda tanırız. Artık Türk köy yazınında kadın insandır.

Kente dönmeden önce Güneydoğu Anadolu'yu özellikle töreler bağ-

lamında yazınımıza getiren Bekir Yıldız'ın öykülerine bir göz atalım. Geleneksel, feodal ya da yarı feodal ilişkilerin kalıntılarının en yoğun bulunduğu bölgemiz olan Güneydoğu Anadolu'nun sorunsallığında Bekir Yıldız'ın kadını nasıl gösterdiğini Hilmi Yavuz'un bir incelemesinden okuyoruz: «...Yıldız'ın insanları, mânevi hayatlarının bütününe egemen olan törelerin buyrultularını bilinçsizce kabullenmek durumunda değildirler. Bekir Yıldız Türk hikâyeciliğinde ancak son yıllarda belirmeye başlayan bir yaklaşımla, Anadolu insanının töreler karşısındaki tavrını çözümler. Bu törelere başkaldıramayan ya da hiç değilse değiştirilmesi doğrultusunda bir çaba göstermeyenler kadınlardır. Bekir Yıldız'ın hikâyelerinde, töre buyrutuları karşısında kadın ve erkeğin birbirinden farklı tavırları son derece önemlidir. Yıldız bize ataerkil ve iikel kırsal topluluklarda kadının güvencesiz ve güçsüz kalışını ve törelerin gereğini yerine getirmekten başka bir çıkar yol bulamayışını gösterir. *Kara Çarşafı Gelin*'de, kızını, kocasının öldürdüğü adamın ailesine vererek «kanını bağışlatan» kadın, bu güvencesizliği simgeler. Buna karşılık töreleri zorlayan, değiştirmeye çalışınlarsa sadece erkeklerdir.»(1)

Kırsal kesimden kente dönüp; Cumhuriyetin ilk dönemindeki yazarlarımızın yöneldikleri çevrelerin ve zümrelerin kadını, şimdi, son on yıllık yazınımızda yeniden bulalım. Bu dönemde dikkati çeken bir özellik, kadın imgesinin büyük ölçüde kadın yazarların perspektiflerinden çizilmesidir. Böylece, bulanık imgelerin ötesine geçememiş Halide Edip' den sonra yeniden kadın gözüyle kadının yazına yansımaları durumuyla karşı karşıyayız. Cinsellik sorununun türlü boyutlarına ışık tutan ve yazınımızda —hele kadın konusunda hiç— ele alınmamış yönleriyle «hangi seks?» sorununu irdeleyen Atilla İlhan dışında, kent kadını, özgürleşme savaşımındaki, bilinçlenme-bilinçlendirme girişimindeki kadını, siyasal, toplumsal, iktisadi, entellektüel, ruhsal, duygusal, ahlâksal açılardan bir bütün olarak değerlendiren romancıların ve öykücülerin çoğu kadın son on yılların Türk yazınında. Bu da konuya yeni olanaklarla bakılmasını, yeni açılımların aydınlanmasını sağlamıştır doğallıkla.

Cumhuriyetin ilânından ve kadın hak ve özgürlüklerine ilişkin reformların gerçekleştirilmesinden sonraki Atatürk dönemi Türkiye'sinde kadının özgürlüğü sorunu, Adalet Ağaoğlu'nun 1973'de yayımlanan *Ölmeye Yatmak* adlı romanında derinlemesine işleniyor. Doçent Aysel tipi,

(1): Kırsal Toplulukta Törelerin Çatlayışı: Beyaz Türkü. Hilmi Yavuz'un: Roman Kavramı ve Türk Romanı. Bilgi Yay. Ankara, 1977, s. 110.

Atatürk Türkiye'sinin aydın kadının yaşadığı dönüşüm sürecini ve bunalımları bütün boyutlarıyla, somutça yansıtıyor. Batıya dönük yenileşme ideolojisiyle geleneksel aile kurumunun değerleri arasındaki çatışmanın, birey-toplum diyalektiğine dayanan bir çözümlemesini buluyoruz Aysel'in kişiliğinde. Söz konusu romana Hilmi Yavuz şöyle yaklaşıyor: «*Ölmeğe Yatmak*'ta temellendirilmek istenen kadın özgürlüğü sorunu, belirli bir tarih düzeyinde, aile ve eğitim kurumları arasındaki çatışmada somutlanır; geleneksel ideolojiyi dışlaştıran aile kurumu ile batıcı Cumhuriyet ideolojisini dışlaştıran eğitim kurumu, kadın özgürlüğü sorununun trajik bir olgu niteliğiyle algılanmasını olanaklı kılacak biçimde çatışır. İçeriğin dayandığı bu yapısal ikilik, Aysel'de bir çelişme olarak ortaya konur. Aysel geleneksel ideoloji ile batıcı Cumhuriyet ideolojisi arasındaki bu uyumsuzluğu bütünüyle yaşar...»(1).

Sorunun başka görünüşlerini ve boyutlarını, Nezihe Meriç'te, Leyla Erbil'de, Füzuran'da, Sevgi Soysal'da, arayabiliriz. Bulabiliriz de!

Kasabadan, kapalı aile çevresinden, kente okumaya gelen kızın aydınlanma, dünyayı tanıma çabaları, bocalamaları, kendi oluşumunu yaşamamasıyla bütünlemesi, Nezihe Meriç'in *Korsan Çıkmazı* adlı romanının Meli'sinde somutça çizilmektedir. Meriç'in öykülerinde yine kasaba kökenli, kente yerleşmiş kadını, olanca kadınlığıyla, anaçlığıyla, evini, ailesini, hatta mahallesini çekip çeviren, çevresine mutluluk saçan, yaşama sevinciyle dolu, —sözgelimi— bir Hayriye olarak görürüz.

Leylâ Erbil; erkeğin yanında, onu tartabilen, onun zaaflarını tüm açıklığıyla görebilen, entellektüellikte olsun, cinsel yaşamda olsun kişiliğiyle erkeğin karşısına dikilen öfkeli kadın imgesini getirir. Artık kadın-erkek ayrımı, özellikle küçük burjuva aydın çevrelerinde, iyice yitirmiştir kesinliğini. Hatta neredeyse denge, kadının ağır basmasıyla, erkek aleyhine değişecek sanılır!

Füzuran'da belli başlı iki kadın tipi özekselsel önemdedir: İlki, batağa sürüklenen yoksul kenar mahalle kızları, yaşam koşullarının zorlamasıyla bedenlerini meta olarak kullanmaya itilen kızlar ya da «düşmüş» kadınlar. Artık fuhuş, önceki romancılarımızda olduğu gibi bir ahlâksal yozlaşma, bir değer bunalımı sorunu olarak değil, toplumsal ve iktisadi temelleriyle ele alınmakta, bunun yanında, birey düzlemindeki ruhsal-duygusal yaşantılar da ihmal edilmemektedir. Füzuran'ın yaşattığı ikinci

(1): a.g.y. ss. 156-57.

kadın imgesi, olanaksızlıklar içerisinde tek başına çocuğunu büyütme, okutma, yaşatma savaşımadaki annedir. Yoksul kesimin insanını, yoksulluk edebiyatından da, sav-sözcülüğten de uzak, sınıfsal bir yaklaşımla yansıtır yazar.

Sevgi Soysal'ın, kendine özgü ironik üslubu elden bırakmaksızın tanıttığı devrim pratiğine atılmış kadın, 12 Mart 1971'i izleyen faşizan siyasal ortamın karanlığında aydınlıklar aramaktadır. Kuramsal birikimin gerçeklere nasıl uygulanacağı, küçük burjuva kökenli aydının sosyalizm için yürüten savaşıma katılması durumunda karşılaştığı sorunların pratikte yol açtığı sonuçlar Sevgi Soysal'ın roman ve anılarında açıklıkla tartışılır. Eyleme girişen, mahkûm olan, erkekle yanyana duran bilinçli, devrimci kadın imgesidir Sevgi Soysal'ın getirdiği.

Hemen hemen yüzyıla varan bir tarih dilimi içerisinde Türk yazınında kadının nasıl yansındığını yabancı okura özetle tanıtmaya çalıştığım bu yazıda, herbiri başlıbaşına uzun toplumbilimsel çözümlemeler gerektirecek bir işe, tiplerin derinlemesine incelenmesi işine, hiç girişmedim. Amacım yalnızca, dünya yazını içerisinde önemli bir yeri olduğuna inandığım çağdaş Türk yazınına kadın imgesi açısından bakıldığında nasıl bir tabloyla karşılaştığımı kimi belli başlı figürlerle ortaya koymaktı. Yine özellikle belirtmek isterim ki, bu incelemede yazınsal değer ölçütlerini hiç hesaba katmadım. Salt içerik çözümlemesinin sağlayabileceği verilerle yetinmeyi yeğledim. Bu incelemenin vardığı sonucu özetlemek istersek, bence şu önemli noktaların altını çizmek gerekecek: İlk, yapıtlarında kadın imgesini nasıl çizdiklerine baktığımız yazarların dünya görüşleri ve buna sıkı sıkıya bağlı olarak yaklaşımlarının dar açılı ve tek boyutlu olup olmadığı, kadın sorununu ortaya koyuşlarında da belirleyici etmen oluyor, bu açıkça görülmekte. Sonra, yine aynı soruna bağlı olarak, Türk yazınında kadın imgesinin iki ana düzlemde değerlendirilebileceği sonucuna varıyoruz: Biri, bir geçiş döneminin toplumsal, iktisadî siyasal bütün çalkantılarını bir değer bunalımı, dolaşısıyla bir ahlâk sorunu olarak görüp üstyapıda yüzdüren bir bakış açısının yansıttığı kadın imgesi; öbürü ise çağdaş bilim ve felsefenin verileri ışığında ele alınan, dolayısıyla bireyi toplumsal bağlam içerisinde ve ilişkilerinin örüntüsünden soyutlamaksızın roman ya da öykü kişisi olarak yeniden değerlendiren yaklaşımın ürünü olan gerçekçi kadın imgesi tarihsel ve sınıfsal yaklaşımın yöntemsel sağlamlığından güç alarak son yirmi - otuz yıllık dönemin Türk yazınına birey toplum diyalektiğini,

insanın bütünselliğini getiren yazarların kaleminden çıkan kadın imgesinin, önekilere oranla çok daha gerçekçi bir imge olduğunu söyleyebiliriz. Kanımca bu belki, yazın açısından, sanatsallık açısından bakıldığında ikinci derecede önem taşıyan bir özellik olabilir; ama insan bilimlerinin çözümlmelerine yardımcı olması düşünülebilecek bir öge olarak ele alındığında birincil önem kazanıyor.

KAYNAKÇA :

- ALANU, Tahr — Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman, Cilt: 1. 2. 3. İstanbul Matbaası, 1968.
- BERKES, Mediha — «Hüseyin Rahmî'nin Romanlarında Alle ve Kadın», Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt III, s. 19.
- Cevdet Kudret — Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman 2. Varlık Yayınları, İstanbul, 1967.
- Fethi Naci — On Türk Romanı, Ok Yayınları, İstanbul, 1971.
- İLERİ, Selim — Çağdaşlık Sorunları, Günebakan Yayınları, İstanbul, 1978.
- KANDİYOTİ, Deniz — «Toplumsal Değişme ve Kadının Yeri», Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Cilt 4.5, 1976/77.
- SÖNMEZ (DOĞRAMACI), Dr. Emel — «Turkish Women in Turkish Literature of the XIX th. Century», in: Hacettepe Bulletin of Social Sciences and Humanities, Vol 2 Nos 1 and 2, 1970.
- SÖNMEZ (DOĞRAMACI), Dr. Emel «The Novelist Halide Edip Adivar and Turkish Feminism», in: Die Welt des Islams XIV, 1-4.
- SÜREYYA, Cemal — Şapkam Dolu Çiçekle, Ada Yayınları, İstanbul 1976.
- YAVUZ, Hülmî — Roman Kavramı ve Türk Romanı, Bilgi Yayınevi, Ank. 1977.
- «Edebiyatımız ve Kadın Sorunu, Panel I. YAZKO - EDEBİYAT, 8, Haziran 1981, s. 117-145 Panel II, YAZKO - EDEBİYAT, Ağustos 1981, s. 101-135.

KADINLARDA PSİKO - SOSYAL DEĞİŞİM KUŞAKLAR ARASINDA BİR KARŞILAŞTIRMA (*)

Deniz KANDİYOTİ

GİRİŞ

Türkiye'de özellikle Cumhuriyetten bu yana, kadınların konumunda yer alan yasal ve siyasal değişmelerin önemi üzerinde çok durulmuştur. (İnan, 1962; Taşkiran, 1973; Abadan - Unat, 1967). Ancak, sosyal bilimciler öteden beri bu değişmelerin kadınların yaşam koşullarını temelinde ne ölçüde etkilediğini sorgulamışlardır. Böylece, toplumsal değişme süresi içerisinde kadının yerinin yapısal belirleyicilerini dolaylı ya da dolaysız bir biçimde vurgulayan araştırmaların sayısı giderek artmıştır (Timur 1972; Kıray, 1964, 1976 a, b; Başaran, 1971, 1974; Abadan - Unat, 1977; Çitçi 1974; Kâğıtçıbaşı, 1977; Kandiyoti, 1977 a, b). Buna karşılık, kadınların kendilerini ve cinsiyetleriyle ilgili rol beklentilerini ne şekilde algıladıkları, duydukları öznel baskıların ne olduğu hakkında bilgimiz çok daha sınırlı kalmıştır(1). Toplumsal değişme süreci kadınların benlik kavramına, rol beklentilerine, evlilik ve çalışma konularındaki tutumlarına gerçekten yansımış mıdır, yoksa bu değişmeler psiko - sosyal bir boyut kazanmayıp yüzeysel mi kalmıştır? Araştırmamızda bu soruya, sınırlı bir ölçüde de olsa, açıklık getirmeyi amaçladık. Bu amacı gerçekleştirebilmek için kuşaklar arası karşılaştırma yöntemi benimsenmiş, Boğaziçi Üniversitesinde okuyan bir genç kız grubu kendi anneleriyle karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmalara temel oluşturan psikolojik kavramlar cinsiyet farklılıkları psikolojisinin dört kuramsal alanından elde edilmiştir. Bunlar sırasıyla; a) kadınlarda başarıya yönelişler, b) cinsiyet rolleriyle ilgili kalıp yargılar, c) cinsiyet rol standartları ve d) kadınların sosyalleş-

(*) : Bu araştırma Boğaziçi Üniversitesinin desteği ile gerçekleştirilmiştir.

(1) Bu konudaki arayışları daha çok yeni kuşak kadın romancılarımızın, kendi deneyimlerini yansıtan yapıtlarında görmek mümkündür. Bu yapıtların incelenmesi ise çalışmamızın sınırlarını aşmaktadır.

me özellikleridir. Böylece, kadınlarda psiko - sosyal değişimin yön ve dinamiği kuşaklar arasında başarıya yönelişlerde, cinsiyet rolleriyle ilgili kalıp yargılarda, cinsiyet rol standartlarında ve sosyalleşme özelliklerinde farklılıklar saptanarak incelenmiştir. Bunun yanısıra psikolojik literatürde cinsiyetler arasında ayırdedici niteliği olduğu savunulan birçok özelliğin Türkiyenin kültür ortamında geçerliliğini ne ölçüde koruduğunu saptayabilmek amacıyla Üniversiteli genç kızlar aynı üniversiteden yaşlıları olan bir erkek kontrol grubuyla da karşılaştırılmıştır. Cinsiyetler arasındaki karşılaştırma konumuzun kapsamı dışında bırakılacak, ancak gerektiğinde bu karşılaştırmanın önemli bulgularına değinilecektir. Kuşaklar arasında ki karşılaştırmanın önemli bulguları üzerinde durulacaktır. Kuşaklar arasında karşılaştırmalara geçmeden araştırmanın yöntemi, araştırmada kullanılan psiko - sosyal kavramların içeriği sırasıyla ele alınacaktır.

YÖNTEM

Çalışmamızın verileri iki aşamalı bir araştırma planına uyularak elde edilmiştir. Birinci aşama Haziran 1977'de yer almış, Boğaziçi Üniversitesinin Mühendislik, İdari Bilimler ve Temel Bilimler Fakültelerinde okuyan 190 kız, 280 erkek, toplam 470 öğrenciden oluşan bir örnekleme anket uygulanmıştır. İkinci aşama ise Ekim 1977'de yer almış, kız örneklemeden eş çiftler (matched pairs) yöntemiyle seçilmiş bir anne grubuna mülakat yoluyla anket verilmiştir. Bu aşamanın en önemli sorunu anne örnekleminin ne şekilde elde edileceği olmuştur. Kuşak farkı dışındaki tüm değişkenlerin etkisini kontrol edebilmek için en etkin yol her kızın kendi annesini bularak örnekleme almak, yani eş çiftler tekniğini kullanmaktır. Bu amaçla, kız anketlerinin ikâmetgâh ile ilgili bölümünde açık adres talebinde bulunulmuş, elde edilen açık adresler Üniversite Kayıt Müdürlüğündeki sınıf listeleriyle karşılaştırılarak hatalı ve eksik bilgiler tamamlanmıştır. Kızların % 88 gibi büyük bir çoğunlukla (N = 167) üç büyük metropol, yani İstanbul, Ankara ve İzmir adresleri verdikleri saptanmıştır. Bunların 91'i İstanbul, 71'i Ankara ve İzmir, 23'ü ise yurdun çeşitli yörelerine ve yurt dışına dağılmıştır. Cevaplayıcı kaybının önlenmesi ve cevaplarda hata payının kontrol altında tutulabilmesi için anketlerin mülakat yoluyla uygulanmasına karar verilmiştir. Mülakat tekniğinin getirdiği zaman ve maliyet kısıtlamaları gözönünde tutularak, bu aşamayı İstanbul'da oturan annelere sınırlama gereği görülmüştür. An-

ketleri, hepsi daha evvel sahada mülakatçı olarak çalışmış ve bu çalışma için tekrar eğitimden geçmiş dört kız psikoloji öğrencisi uygulamıştır. Tüm anneler evlerinde ziyaret edilmiş, toplam 82 anket tamamlanmış, 9 kişilik bir örneklem kaybı olmuştur(2). Tamamlanmış anketlerin kodlanmasından sonra, istatistiksel işlemler Boğaziçi Üniversitesi Bilgisayar merkezinde SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

ANNELER VE KIZLAR: ARAŞTIRMA ÖRNEKLEMİNİN BETİMSSEL ÖZELLİKLERİ

Genellikle yüksek sosyo - ekonomik düzey özellikleri taşıyan Üniversiteli kız ve erkek öğrenci örnekleminden sadece İstanbullu anne - kız çiftlerini içeren alt - örnekleme gidildiğinde kentsel orta, üst orta tabaka aidiyetinin daha da belirgin hale geldiği görülmüştür. Türkiye'de kadın konusunda şimdiye kadar yapılmış bilimsel çalışmaların genellikle köy, kasaba ve küçük kent düzeyinde yoğunlaştığı görülmektedir (Kandiyoti, 1977). Araştırılması daha güç olan büyük kentin orta ve üst orta tabaka kadını konusunda bilgimiz ise daha azdır. Oysa, Cumhuriyet döneminin kadınlara sağladığı olanaklardan en fazla yararlanabilmiş kesim budur. Araştırma örneklemimizin bir özelliği, aşağıda görülebileceği gibi, bu kesimi iyi temsil edebilme yeteneğidir.

Annelerin kendi aile özgeçmişlerine bakıldığında % 54 oranında İstanbul, Ankara veya İzmir kökenli oldukları ve herhangi bir coğrafi hareketlilik tarihçeleri olmadığı, yani en aşağı ikinci kuşak kentli oldukları anlaşılmaktadır. Yerleşme merkezi büyüklüğü açısından aileleri kasaba ve altı ölçeğinde oturanların oranı % 11 gibi düşük bir düzeyde kalmakta, köy kökenli bir tek anne bulunmaktadır (% 1,2). Annelerin ana ve baba eğitim düzeyleri özellikle devirlerinin ölçüleriyle hayli yüksektir (Babaların % 22'si Üniversite mezunu, annelerin % 18'i lise mezunudur). Annelerin baba meslekleri de daha çok serbest meslek (% 6.1) ticaret (% 24.4), kamu görevi (% 12.2) ve ordu (% 12.2) gibi devirlerinin itibarlı sayılan uğraş alanlarındadır. Dolayısıyla, bu anneler özgeçmiş özellikleri açısından ilk Cumhuriyet döneminin kadınlara sağladığı eğitsel ve diğer olanaklardan rahat bir şekilde yararlanabilecek konumdaydılar. Çizelge

(2) Bu kayıp ölüm, seyahat ve adres değişikliği gibi nedenlerden ileri gelmiştir.

1'deki sayıları gözden geçirmek annelerin kuşağında yer alan eğitsel aşamayı anlamaya yeterlidir. Annelerin üniversiteye devam etme ve bitirme oranları % 30 iken, kendi anneleri için bu oran % 1.2'de kalmaktadır. Annelerde lise ve üstü düzeyinde eğitim görmüşlerin toplam oranı % 69 iken, bu oran kendi anneleri için sadece % 18'i bulmaktadır.

ÇİZELGE 1

Annelerin, Kendi Annelerinin ve Eşlerinin Eğitim Düzeyi Dağılımı

		Anne	Kendi Annesi	Eşi
1. Hiç okumamış	Sayı	2	13	0
	%	2.4	15.9	0
2. İkokula devam etmiş	Sayı	0	5	0
	%	0	6.1	0
3. İkokulu bitirmiş	Sayı	4	22	3
	%	4.9	26.8	3.6
4. Ortaokul veya benzeri	Sayı	2	6	1
	%	2.4	7.3	1.2
5. Ortaokul veya benzerini bitirmiş	Sayı	14	18	1
	%	17.1	22.0	1.2
6. Lise veya benzerine devam etmiş	Sayı	4	3	2
	%	4.9	3.7	2.4
7. Lise veya benzerini bitirmiş	Sayı	32	14	8
	%	39.0	17.1	9.8
8. Üniversite veya yüksek okula devam etmiş	Sayı	3	0	4
	%	3.7	0	4.9
9. Üniversite veya yüksek okul bitirmiş	Sayı	21	1	63
	%	25.9	1.2	76.8

Kendi ortalama yaşları 49 - 50, eşlerinininki 55 yaş civarında olan annelerin modal evlenme yaşları 21 - 23 yaş arası, ilk çocuk sahibi olma modal yaşları ise 24 - 26 yaş arasındadır. Doğurganlık yaşının bitiminde bulunan bu kadınların ortalama çocuk sayıları ise 2.3'tür. Annelerin demografik özellikleri de üst sosyo - ekonomik düzey nitelikleriyle tutarlı görünmektedir.

Annelerin eşlerini ne şekilde tanıdıkları konusundaki yanıtlar geleneksel görücü usulünden, okul veya meslek çevrelerinde tanışarak anlaşılmaya kadar çeşitlenmektedir (Çizelge 2).

ÇİZELGE 2

Annelerin Eşlerini Tanıma Şekillerinin Dağılımı

		N : 82
1. Görücü usulüyle evlenenler	Sayı	24
	%	35.4
2. Kendi akrabalarıyla evlenenler	Sayı	4
	%	4.9
3. Akriba veya ahabap çevresinde tanıştırlarak evlenenler (ağabeynin arkadaşı v.b.)	Sayı	23
	%	28.0
4. Okul veya meslek arkadaşlığı yoluyla tanışarak evlenenler	Sayı	12
	%	14.6
5. Diğer çevrelerde tanışarak, sevişerek evlenenler	Sayı	14
	%	17.1

Görücü usulü, görücü usulünün yumuşatılmış bir tarzı olan aile çevresinde tertiplenmiş karşılaşmalar ve akraba arası evlilikleri tek grupta ele aldığımızda, annelerin genellikle, kendi deyimleriyle «vasıtayla» evlendikleri anlaşılmaktadır (% 68.3). Kendi seçimlerini aile dışında yapmış olanların oranları ise % 31.7'ye varmaktadır.

Annelerin sosyo - ekonomik ve demografik niteliklerinin yanı sıra sosyal yaşantılarını araştırmak bize betimleyici bilgiler sağlamanın ötesinde içinde buldukları aile ortamının dinamiğini yansıtarak, kızların sosyalleşme çevreleri konusunda da bir fikir verebilmektedir. Ailede eşler arasındaki ilişkilerin kesin bir rol ayrımı ve paralel sosyal yaşantılardan, rol ortaklığı ve iç içe sosyal dünyalara kadar çeşitlenebileceği iyi bilinmektedir (Bott, 1957; Rainwater, 1965; Kamarovsky, 1967). Türkiyede aile yapısını inceleyenler ise cinsler arasında rol ayrımını, erkeklerle kadınların ayrı dünyalarını ve ailenin «çift kutuplu»luğunu vurgulamışlardır. (Kıray, 1964; Fallers ve Fallers, 1976; Timur, 1972; Olson Prather, 1978).

Araştırma örneklememizin bu açıdan nerede durduğunun saptanması gerekli görülmüştür.

Annelerin sosyal yaşantısına açıklık getirebilmek için üç ayrı alanda bilgi toplanmıştır: Çalışma hayatları, boş zaman uğraşları ve ailedeki kararlara katılma düzeyleri.

Anneler arasında meslek sahibi olup kesintisiz çalışmış kadınların oranı (% 12), üniversite mezunu olanların (% 26) sadece bir bölümünü oluşturmakta, mesleğe yönelik azınlıkta kalan bir olgu olarak belirmektedir. Halen ev kadını olup hiç bir zaman çalışmamış kadınların oranı % 48'dir. Diğerleri, hayatlarının bir aşamasında çalışmış fakat işlerini, özellikle çocukları olduktan sonra sürdürememişlerdir. İş yaşantılarını sürdürmeyen kadınların tümünün geleneksel kadın mesleği sayılabilecek alanlarda çalıştıklarını (öğretmenlik, sekreterlik, dikiş v.b.) belirtmek gerekir. Halen çalışanlar ise serbest meslek (doktor, eczacı) ve akademik kariyer sahibidirler.

Annelerin boş zaman uğraşları, kuramsal önemi olan iki boyut açısından değerlendirilmiştir. Bunlardan birincisi kadınların zamanlarını ne ölçüde birincil gruplarda, ne ölçüde örgütlenmiş ortamlarda (dernek, kulüp vb.) geçirdikleri; ikincisi ise ne ölçüde kendi aralarında, ne ölçüde eşleriyle faaliyetlerini paylaştıklarıdır. Değişik kültürlerde ve sosyal sınıflarda bu boyutların özgün bileşimleri göze çarpmaktadır. Şöyle ki, gerek Türkiye'deki geleneksel kadın yaşamında, (Fallers ve Fallers, 1976; Kıray, 1964; Mansur, 1972; Benedict, 1974) gerekse Batının alt sosyo - ekonomik gruplarında (Young ve Willmott, 1957; Rainwater, Coleman ve Handel, 1962; Kamarovsky, 1967) birincil gruplara yönelik ve kadın kadına vakit geçirme olguları yaygındır. Buna karşılık, Batının üst sosyo - ekonomik gruplarında kadınların eşlerinin sosyal çevrelerine yönelişi ve örgütlenmiş faaliyetlere katılımı daha yüksektir. Sosyal ve coğrafi hareketliliğin çok yüksek olduğu ortamlarda kadının kendi birincil ilişkilerini sürdürmesi (ailesi, lise arkadaşları, eski komşuları v.b.) zorlaşır. Dolayısıyla, sosyal hayatını eşinin iş ilişkilerinden doğan çevreye (Papanek 1973 a) ve içinde bulunduğu ortamın ikincil kurumlarına bağlamak zorundadır.

İncelediğimiz anneler bu boyutlar açısından tam «karma» bir durumda bulunmuşlardır. Demek üyeleri belirli bir oranda görülmüş (% 38), ancak bunların sosyal işlevlerinin düşük olduğu, genellikle salt prestij işlevleri olduğu anlaşılmıştır. Geleneksel modelden farklı olarak, annelerin eşleriyle ortak bir sosyal yaşantısı olduğu saptanmıştır. Ancak, hafta sonları ve gecelere sınırlı kalan bu yaşantı, kadınların kendi çevrelerinde bağımsız birincil ilişkilerini sürdürmelerine engel değildir. Evvelce belir-

tildiği gibi, annelerin coğrafi hareketlilik profilleri genellikle düşüktür. Dolayısıyla, kocalarını tanımadan evvel mevcut olan bir ilişkiler sistemini diledikleri takdirde rahatça sürdürebilecek durumdadırlar. Nitekim, annelere daha çok kimlerle vakit geçirdikleri sorulunca genellikle, aile, yakın akraba çevresi, komşu ve sınıf arkadaşlarından söz etmişler (% 87.8), kocalarının iş çevresinden bahsedenlerin oranı % 3.7, kendi iş çevrelerine değinenlerin oranı ise % 8.5 gibi düşük düzeylerde kalmıştır.

Literatürde oldukça sık işlenmeye başlanan bir tema kadınların birincil grup ilişkilerinin kırılmadığı ve öztanımlamalarını salt eşleri ve çevrelerindeki diğer erkeklere borçlu olmadıkları konularda psikolojik olarak daha özgür olduklarıdır (Chodorow, 1974). Eğer bu bir ölçüyse, üst orta tabakadaki anneler tam bir yol ayrımındadırlar, zira geleneksel kadın yaşantısı ile rol paylaşımı karışımını çok hassas ve şu anda kendi lehlerine görünen bir dengede tutmaktadırlar.

Çizelge 3'ten de anlaşılabilir gibi annelerin tüm konularda eşleriyle ortak karar verme eğilimleri hakimdir.

ÇİZELGE 3

Ailede Alınan Kararların Eşler Arasında Dağılımı

		Daha çok baba	Hem baba hem anne	Daha çok anne	Diğer (çocuklar v.b.)
1. Çocuklara ne kadar harçlık verileceği	Sayı %	22 26.8	35 42.7	25 30.5	0 0
2. Çocukların eğitimi konusunda kararlar	Sayı %	10 12.2	49 59.8	15 18.3	8 9.8
3. Çocukların disiplini ile ilgili kararlar	Sayı %	14 17.1	42 51.2	25 30.5	1 1.2
4. Ev için yapılacak pahalı alış -verişler konusunda kararlar	Sayı %	20 24.4	46 56.1	16 19.5	0 0
5. Eğlence yerlerine gitme konusunda kararlar	Sayı %	15 18.3	50 61.0	14 17.1	3 3.7
6. Seyahata veya tatile gitme konusunda kararlar	Sayı %	12 14.6	56 68.3	10 12.2	4 4.9
7. Günlük alış -veriş konusunda kararlar	Sayı %	6 7.3	8 9.8	66 80.5	2 2.4

Annelerin kendilerini aile içi kararlarda etkin olarak algılaması, evliliklerindeki gerçek yetke ilişkilerini yansıtın veya yansıtmasın, bize değer yargıları ve normatif ölçüleri konusunda bilgi vermektedir. Buna göre, annelerin kendilerini aile eşleri kadar söz sahibi olarak kabul ettiklerini anlıyoruz.

Anne kuşağını genel hatlarıyla tanıttıktan sonra, araştırılan genç kızların aynı sosyo - ekonomik özellikleri paylaşan, 19 - 24 yaşları arasında Boğaziçi Üniversitesi öğrencileri olduğunu hatırlatmak yeterli olacaktır.

ARAŞTIRMADA KULLANILAN PSİKO - SOSYAL KAVRAMLAR ve GÖSTERGELER

Kuşaklar arasındaki karşılaştırmaların kadınlarda başarıya yönelişler, cinsiyet rolleriyle ilgili kalıp yargılar, cinsiyet rol standartları ve sosyalleşme özellikleri olmak üzere dört değişken grubuna dayanacağını evvelce belirtmiştik. Bu bölümde, bu psiko - sosyal kavramların içeriğine inilerek araştırmada ne şekilde ele alındıkları tartışılacaktır.

Kadınlarda Başarıya Yönelişler

Kadınların başarıya ve mesleğe yönelişlerinin psiko - dinamiği cinsiyet farklılıkları psikolojisinin en yoğun ve güncel tartışma alanlarından biri haline gelmiştir. Başarı güdüsü konusundaki deneysel bulguların cinsiyetler arasında çelişkili sonuçlara yol açmasıyla başlayan (Veroff, Wilcox ve Atkinson, 1953) tartışma kadınlarda başarıya yönelişi açıklamayı amaçlayan değişik kuramsal önerilerle sürdürülmüştür (Field 1951; Garai ve Scheinfeld, 1968). Bunların en ilginç olanlarından biri kuşkusuz Horner'in (1970, 1972) başarıdan kaçma güdüsü (motive to avoid success) veya «başarı korkusu» hipotezidir. Bu görüşe göre, kadınların başarılı olması, özellikle erkeklerin hakim oldukları sahalarda, önemli bir iç çelişki kaynağı yaratmakta, kadınlıklarından bir şeyler eksileceği endişesini beraberinde getirmektedir. Bir yandan başarılı olurken diğer yandan rekabetçi, saldırgan yani tek kelimeyle «erkeksi» olarak algılanmaktan çekinen kadınlar çoğu kez bu çelişkiye girip endişe çekmektense geleneksel rol beklentilerine sığınmayı daha uygun bulmaktadırlar. Görüşünü sınamak amacıyla, Horner başarı temasını işleyen açık uçlu bir cümleyi yansıtıcı ölçer olarak kullanmıştır. Araştırmacı elde ettiği yanıtların cinsiyetler arasında çok farklılaştığını ve kadınların % 65 oranında (erkeklerle

% 10) başarıdan doğabilecek olumsuz sonuçları vurgulayan temalar işlemlerini kanıtlamıştır.

Davranışta bilimsel etkenlere ağırlık veren kuramcılar ise başarıdan kaçma olgusunu başarıyla çelişen bir atıfsal çerçeveye bağlamaktadırlar. Çeşitli araştırmalar başarıda nedensellik atfının cinsiyetler arasında anlamlı farklılıklar gösterdiğini bulmuştur (Deaux ve Elmswiller, 1974; Bartal ve Frieze, 1973; Frieze, 1975; Taynor ve Deaux, 1973). Kadınlarda başarı gerek kendileri, gerekse başkaları tarafından şansa atfedilirken, aynı başarı düzeyi erkeklerde yetenekle açıklanmaktadır. Böylece, kadınlarda başarının daha çok dışsal etkenlere, erkeklerde ise daha fazla güvence veren içsel etkenlere atfedildiği görülmektedir. Rotter'in (1966) pekiştiricinin içsel veya dışsal kontrolüne inanç ölçeği de yukarıda değinilen eğilimleri yansıtmaktadır.

Nihayet, kadınların başarıya yönelişlerine farklı bir yaklaşımı Tangri (1974) getirmiştir. Bu araştırmacıya göre, kadınlar genellikle gelecekleri hakkındaki tasarılarını evlenecekleri erkeğe uyabilmek amacıyla açık uçlu bir biçimde tanımlamakta, hatta benlik kavramlarını geliştirmeyi dahi uzun müddet ertelemektedirler. Buna dayanarak, Tangri evlenecekleri ideal erkeğin tanımlamasını yansıtıcı ölçek olarak kullanmış, kadınların diledikleri hayat tarzının evlilikteki beklentilerine yansıtacağını varsaymıştır. İdeal eşin tarifinde araştırmacı iki ayrı boyut üzerinde durmuştur. Bunlardan birincisi kadının evlilikten beklentisini, yani kadının evlilikten kendi gelişmesi, kendi birşeyler yapabilmesi yönünden beklentilerini yansıtmaktadır. İkinci boyut ise erkekte beklenenleri yansıtmaktadır. Tangri'nin varsayımı kadının beklentisi boyutunun başarı güdüsünü dolaylı olarak yansıttığı ve bu ölçekten yüksek puan alan kadınların işe ve başarıya daha yönelik olacağıdır. Nitekim, meslek seçiminin kistas olarak kullanıldığında Tangri evlilikte kendileri için yüksek beklentileri olan kadınların belirgin şekilde daha az geleneksel oldukları, erkeklerin daha hakim olduğu iş alanlarına yöneldiklerini saptamıştır. Buna karşılık geleneksel rolleri benimsemiş kadınların tipik olarak kendileri için beklenti puanları düşük, evlilikte erkekte beklenti puanları ise çok daha yüksektir. Bu bulgu ise kadınların kendileri için istemedikleri başarıyı eşlerine yansıttıkları ve diledikleri hayat tarzını dolaylı bir biçimde, yani evlenecekleri erkek aracılığıyla yaşamak istediklerinin kanıtı sayılmaktadır.

Araştırmamızda yukarıda özetlenen her üç bakış açısına yer verilmiştir. Horner'in «başarı korkusu» kavramı Türkiye ortamına uyarlanmış

bir açık uçlu cümleyle dahil edilmiştir(3). Bunun yanısıra, başarı ve başarısızlıkta nedensellik atıfları araştırılmış, her iki kuşağa başarılı veya başarısız olduklarında bunun şansla mı (dışsal etken) yoksa yetenek veya gayretle mi (içsel etken) açıklandığı sorulmuştur. Nihayet, Tangrinin yöntemine uygun olarak her iki kuşağın ideal eş tanımlamaları üzerinde durularak, beklenti boyutları bir değerlendirme ölçeği (rating scale) aracıyla saptanmıştır. Literatürden aktarılan bu göstergelerin yanısıra, annelerin «başarılı kadın» sözcüklerinden neyi anladıkları araştırılmıştır.

Cinsiyet Rollerıyla İlgili Kalıp Yargılar

Her toplumun «kadına özgü» veya «erkeğe özgü» özellikler olarak tanımlandıkları kalıp yargıları vardır. Cinsiyet özelliklerinin bu tanımlamaları kişilerin bilinçli veya bilinçsiz olarak kendilerini belirli beklentilere cevap verecek şekilde ayarlamalarına yol açar, belirli bir baskı yaratır. Rosenkrantz, Vogel, Bee, I. Broverman ve P. Broverman (1968) çift kutuplu sıfatlardan oluşan «Cinsiyet Rollerıyla İlgili Kalıp Yargılar» soru kâğıdını geliştirerek kalıp yargıların yaygınlığını, birçok farklı grupta fikir birliği yarattıklarını ve erkeklere atfedilen özelliklerin daha yüksek sosyal beğenisi olduğunu kanıtlamışlardır. Kalıp yargıların diğer önemli bir özelliği hem erkeklerin, hem kadınların benlik kavramını ve kendilerini algılama tarzını etkilemesidir. Kadınların kendilerini algılama tarzları erkeklere kıyasla hem daha kalıplaşmış, hem de daha olumsuz bulunmuştur (Mc Kee ve Sherriffs, 1959). Bu bulguların yanısıra, cinsiyet rollerıyla ilgili kalıp yargıların durağanlığı ve devamlılığı da söz konusu olmuştur. Simmons ve Turner (1974) Kanada'da iki kadın kuşağı üzerinde yaptıkları çalışmada cinsiyet rol standartlarının bir kuşaktan diğerine çok değişmesine karşın, kadınların kendilerini tanımlama biçimlerinde temelde bir farklılık görülmediğini ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla, yeni davranış standartları ne olursa olsun, öztanımlamanın kuşaklar arasında önemli bir devamlılık unsuru olduğunu göstermişlerdir. Aynı yöntemle İstanbul'da yapılan bir pilot çalışmada benzer sonuçlar elde edilmiş, kızlarla anneler arasında anlamlı benzerlikler görülmüştür (Kâğıtçıbaşı ve Kansu 1977).

(3) Horner'in açık uçlu cümlesinde eğitim sistemimizde eş olmayan tıbbi hazırlık (pre-med) sınıfında başarıdan söz edilmektedir. Ayrıca, tıp dalının erkeklerin tekelinde olması da A.B.D.ye özgü bir olaydır. Araştırmada kullandığımız cümle ise şöyledir: «Çok başarılı bir öğrenci olan Fatma, konusunda uzmanlaşarak büyük bir şirketin genel müdür yardımcılığına atanınca...» Bu cümle bir işyerinde yüksek kademede bir idareci rolü Türkiye'de bir kadın için iddialı bir mevki sayılabileceğinden benimsenmiştir.

Araştırmamızda Rosenkrantz ve diğerlerinin (1968) geliştirdiği aracın Türkiye'ye uygun bir benzerinin bulunmaması nedeniyle cinsiyet rolleriyle ilgili kalıp yargı ölçeğinin (4) baştan üretilmesi zorunluğu doğmuştur. Bu amacı gerçekleştirmek üzere, ilk aşamada, 56 kız ve 80 erkek öğrenciden kadın ve erkeklerde genellikle görülen başlıca özellik veya davranış biçimlerini açık uçlu bir biçimde yazmaları istenmiştir. Bu özelliklerden en az iki kez tekrarlananlar 78 sıfatlık bir liste oluşturmuştur. Bu liste iki ayrı öğrenci grubuna 5 kademeli bir ölçek şeklinde uygulanmış, birinci gruba (N = 142) bu özelliklerin daha çok kadınlarda mı, erkeklerde mi görüldüğü, ikinci gruba ise (N = 73) bu özelliklerin ne ölçüde arzu edilir veya istenilir oldukları sorulmuştur. Böylece, her sıfat için bir «kalıp yargı» ortalama puanı, bir de «sosyal beğeni» ortalama puanı elde edilmiştir. Ortalamalara dayanarak yapılan bir ilk elemeyi sonra, ölçeğin tek boyutluluğu faktör analizi yoluyla saptanmış, sadece tartışılmaz faktöryel uygunluk sağlayan sıfatlar elde tutulmuştur.. Bu şekilde, 10 kadın ve 12 erkek özelliği olmak üzere toplam 22 sıfatlık bir ölçek üretilmiş, bu ölçek sosyal beğeni puanlarının dengeli ve kadın - erkek özelliklerinin karışık bir biçimde sunulduğu bir şekle sokularak soru kâğıdına aktarılmıştır (Çizelge 4). Kadın ve erkek özelliklerini tanımlayan sıfatlar soru kâğıdında üç ayrı amaçla kullanılmıştır :

- Sıfatların öztanımlamada kullanılması yoluyla her iki kuşağın cinsiyet rolüyle ilgili benlik kavramını araştırmak.
- Kızların ve annelerin kendi annelerini ne şekilde algıladıklarını saptamak.
- İki kuşağın cinsiyet rolleri hakkındaki kalıp yargı derecelerini saptamak.

Böylece, CRKY ölçeği yoluyla kadınların kendilerini, annelerini ve genellikle kadınlara ve erkeklere atfedilen özellikleri ne şekilde algıladıklarını araştırılmıştır.

(4) Bu ölçekten bundan böyle kısaca CRKY ölçeği olarak söz edilecektir.

Ç İ Z E L G E 4

Cinsiyet Rollerine İlgili Kalıp Yargı Ölçeğinin Ortalama Kalıp Yargı ve Sosyal Beğeni Puanları

	Kadın - Erkek Kalıp Yargı Ortalama Puanı	Sosyal Beğeni Ortalama* Puanı
Duygusalılık	3.93	2.31
Soğukkanlılık	2.06	1.84
Sertlik	1.90	3.76
Sadakat	3.82	1.75
Bağımsızlık	1.72	1.60
Yumuşaklık	3.76	2.39
Hırslı olmak	2.33	2.52
Fedakârlık	3.83	1.95
Geniş ilgileri olmak	2.44	1.61
Şefkatli olmak	4.09	1.69
Gerçekçilik	2.48	1.53
Konuşkanlık	3.50	1.89
Aileye yönelik olmak	3.78	2.13
Atılganlık	2.14	1.91
Boyun eğmek	3.88	4.23
Kendine güvenmek	2.32	1.24
Sıcak insan olmak	3.62	2.74
Saldırganlık	2.18	4.37
Titizlik	3.73	2.32
Etrafına hükmetmek	1.92	3.26
Üstünlük duygusu	2.06	3.47
Katılık	2.24	3.86

(*) Düşük ortalama puanlar sosyal beğeniyi, daha yüksek ortalama puanlar arzu edilmeyen özellikleri ifade etmektedir.

Cinsiyet Rol Standartları

Cinsiyet rol standartlarından bir kültürde erkek ve kadınların cinsiyetlerine uygun sayılan davranış beklentilerini anlıyoruz. Bu standartların kültürler arasında, aynı toplumun değişik alt kültür gruplarında ve aynı gruplarda kuşaklar arasında çok değişebileceği iyi belgelenmiş bir gerçektir. Bu gösterge «bir kadın veya bir erkek nasıl davranmalıdır?» sorusunu cevaplandırdığı için normatif bir ölçüdür. Bu çalışmada cinsiyet rol standartları birer tutum maddesi olan 10 cümle aracıyla araştırılmış,

kullanılan tutum ifadelerinin yeterince çeşitli davranış alanlarını kapsamına özellikle önem verilmiştir. Böylece, evlilik öncesi disiplin ve karşı cinsle ilişki standartları 4 maddede ele alınmış, kadınların çalışmasına ve kişisel gelişmesine ilişkin tutumlar 3 maddede işlenmiş, 3 madde ise evlilikte eşler arasındaki yetke ilişkilerine ayrılmıştır. Maddelerin cevaplayıcıların fikirlerine uygunluğu 5 kademeli bir ölçek aracıyla saptanmıştır.

Sosyalleşme Özellikleri

Cinsel benliğin (gender identity) cinsiyetlerin çok erken başlayan bir farklı sosyalleşme süreci içerisinde belirlendiği iyi bilinen bir gerçektir. Cinsiyet rol tanımlamalarındaki süreklilik ise önemli bir ölçüde cinsiyetlere uygulanan sosyalleşme yöntemlerinin devamlılığına dayanmaktadır. Araştırmamızda bu devamlılık iki kuşağın kendi sosyalleşme algılarını birbiriyle karşılaştırarak, yani dolaylı bir biçimde saptanabilmiştir. Sıkı disiplin, şefkatli bir ortam, derslerde başarı, bağımsız olabilme gibi değişik konuları kapsayan sekiz maddelik bir soruda bu özelliklere sosyalleşmede verilen önem dereceleri 5 kademeli bir ölçek aracıyla değerlendirilmiştir. Ailedeki özdeşleşme ve etkileşim türlerine çok kısıtlı bir biçimde de olsa değinen sorulara da yer verilerek, cevaplayıcıların ailede kendilerini kime en yakın hissettikleri, en çok kime benzedikleri ve ailedeki en güçlü kişinin kim olduğu da sorulmuştur.

KUŞAKLAR ARASI KARŞILAŞTIRMA

Kuşaklar arası karşılaştırmalar yukarıda içeriği açıklanan göstergeler esas alınarak, aynı sırayla sunulacaktır.

Başarıyla İlgili Göstergeler

a) Annelerin «Başarılı Kadın» Tanımı

Başarıyla ilgili psikolojik kavramlara girmeden anne kuşağında «başarılı kadın» sözcüklerinin ne gibi çağrışımlar yarattığına kısaca değinmek istiyoruz. Annelerin % 32.9'u başarılı kadını sadece «iyi bir eş ve iyi bir anne» olarak tanımlamaktadır. % 23.2'si iyi ev kadınlığının yanısıra, sosyal faaliyetleri ve topluma faydalı olabilecek uğraşları vurgulamakta, % 25.6'sı ise hem evini, hem de mesleğini bir arada yürütebilmeyi başan

kıstası olarak kabul etmektedirler. Nihayet, ev kadınlığına pek az veya hiç değinmeden kendini geliştirmek ve kendine yetmekten söz eden annelerin oranı % 12.2'dir. Bu son istisna dışında, tüm anneler iyi eşlik ve ev kadınlığından hiç 'bir ödün verilmemesi gereği üzerinde durmuşlardır. Dolayısıyla, anneler geleneksel kadın rol beklentilerinde fazla değişiklik yapmadan yeni roller benimsemiş, başarı kıstasları dengede tutulması zor olan bir düzeye varmış görünmektedir.

b) Başarı Korkusu

Meslekte başarı temasını işleyen açık uçlu cümlede annelerin geleneksel yükümlülüklerinden ödün vermeme eğiliminde oldukları düşünülmüş, daha olumsuz veya en azından daha çekimser yanıtlar vermeleri beklenebilirdi. Oysa, Çizelge 5'teki değerlerden görüldüğü gibi bu yönde sonuçlar elde edilmemiş, kuşaklar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Başarı korkusu içeren yanıtlar ise her iki kuşakta azınlıkta kalmıştır.

Ç İ Z E L G E 5

Meslekte Başarı Temasını İşleyen Açık Uçlu Cümleye Verilen Yanıtların Kuşaklar Arasında Dağılımı

		Kız N: 82	Anne N: 82
1. Kişisel mutluluğu ve psikolojik doyumu vurgulayan yanıtlar	Sayı	48	52
	%	58.5	63.4
2. Maddî kazanç ve imkânları vurgulayan yanıtlar	Sayı	5	4
	%	6.1	4.9
3. «Ortada» yanıtlar (tedirginlikle başlayan olumlu sonuçlar v.b.)	Sayı	10	7
	%	12.2	8.5
4. Kişisel boşluğu ve mutsuzluğu vurgulayan yanıtlar	Sayı	7	13
	%	8.5	15.6
5. Toplum tarafından reddedilme veya kopma korkusu içeren yanıtlar	Sayı	5	3
	%	6.1	3.7
6. Sınıflandırılmayanlar ve cevapsızlar	Sayı	7	3
	%	8.5	3.7

Çoğu görücü usulü veya benzer geleneksel yöntemlerle eş bulmuş bu annelerin meslekte başarıyı kadının evlilik dahil tüm seçeneklerini

arttırıcı bir öğe olarak algıladığını gösteren yanıtlar Horner'ın «kadınlık endişesi» varsayımına çok ters düşmektedir. Bu bulguya, kız ve erkek öğrenciler arasında yapılmış cinsiyetler arası karşılaştırmada başarı konusu konusunda bir farklılık elde edilemediği de eklenirse, bu kavramın kültürlerarası geçerliliği büsbütün kuşkulu hale gelmektedir.

Aslında, farklı toplumların, kadınları, farklı biçimlerde denetlediği ve bunun özgün psikolojik sonuçlar doğurabileceği savunulabilir bir görüştür. Nitekim, kısaca Fallers - Papanek hipotezi olarak adlandırabileceğimiz bir yaklaşıma göre Türkiye ve diğer Orta Doğu toplumlarında olduğu gibi kadınların cinslerin kesin bir ayrımından çağdaş uğraşlara geçtikleri ortamlarda, Batıdaki kadından psikolojik olarak daha özgür oldukları savunulmaktadır. Edremit'te yaptıkları saha araştırmasında, Fallers ve Fallers (1976) kendi dünyalarında kendilerine yetecek biçimde yaşayan kadınların meslek sahibi olduklarında «iş» kişiliklerini cinselliklerinden kolayca ayırdıklarını gözlemlemişlerdir. Pakistan'da çalışan Papanek de (1971, 1973 b) çok benzer sonuçlara varmıştır.

Cinsellikle meslekte başarının birbirine karışmasının eş bulmak için kadınlar arasında serbest rekabetin daha yaygın olduğu toplumlarda veya toplum kesimlerinde görülmesi beklenebilir. Aile ya da toplumdan gelen dışsal denetimin daha yoğun olduğu ortamlarda ise psikolojik engelleme önemini kaybetmekte, dışsal kısıtlamalar geniş ölçüde içsel denetimin yerini tutmaktadır. Türkiye'de büyük kentlerde giderek gevşeyen cinsel denetimin kadınlar yönünden olası psikolojik sonuçları bu açıdan izlenmeye değerdir.

ÇİZELGE 6

Başarı ve Başarısızlıkta Nedensellik Atıflarının Kuşaklar Arasında Dağılımı

Başarı		Kız	Anne	Başarısızlık	Kız	Anne
		N: 82	N: 82		N: 82	N: 82
1. Şans	Sayı	2	18	1. Şanssızlık	17	24
	%	2.5	22.0		21.0	29.3
2. Yetenek	Sayı	23	13	2. Yeteneksizlik	3	10
	%	28.4	16.0		3.7	12.2
3. Gayret	Sayı	58	51	3. Yeterince gayret etmeme	75.3	58.5
	%	67.9	62.0			
4. Belirsiz	Sayı	1	0	4. Belirsiz	0	0
	%	1.2	0		0	0

c) Başarı ve Başarısızlıkta Nedensellik Atıfları

Çizelge 6'dan da anlaşılacağı gibi anneler başarıda da ($X^2 = 15, 71, p < .001, \gamma = -.25$), başarısızlıkta da ($X^2 = 6.50, p = .038, \gamma = -.31$) şansa kızlarından anlamlı derecede daha fazla atıf yapmak-tadırlar. Oysa, cinsiyetler arasında yapılan karşılaştırmada literatürden beklenenlerin aksine, bu konuda anlamlı bir farklılık elde edilmemişti.

Bu bulgu, kızların başarıyı somut bir akademik çerçeveye bağlayabilmesi, buna karşılık çoğunluğu ev kadını olan annelerin farklı başarı ölçütleri olmasıyla bir ölçüde açıklanabilir.

d) İdeal Evlilikte Beklenti Düzeyi

Kızların evlilikten kendi gelişmeleri yönünde beklentilerinin (kadının beklentisi), annelerin evlilikte kadın için beklentilerinden anlamlı derecede daha yüksek olduğu görülmektedir ($X^2 = 13, 77 p = .0081$; Çizelge 7). Buna karşılık, erkekte beklenenler konusunda iki kuşak arasında bir farklılık yoktur.

Ç İ Z E L G E 7

İdeal Evlilikte Beklenti Düzeyinin Kuşaklar Arasında Dağılımı

		Kadının Beklentisi		Erkekte Beklenenler	
		Kız N: 82	Anne N: 82	Kız N: 82	Anne N: 82
1. Çok düşük beklenti	Sayı	9	19	5	1
	%	10.9	23.2	6.1	1.2
2. Düşük beklenti	Sayı	44	25	12	14
	%	53.7	30.5	14.6	17.1
3. Orta beklenti	Sayı	11	21	35	26
	%	13.4	25.6	42.7	31.7
4. Yüksek beklenti	Sayı	10	5	20	26
	%	12.2	6.1	24.4	31.7
5. Çok yüksek beklenti	Sayı	2	1	4	4
	%	2.5	1.2	4.9	4.9
6. Kararsızlar/Cevap vermekten kaçınanlar	Sayı	6	11	6	11
	%	7.3	13.4	7.3	13.4

Buna göre anneler evlilikte başarıyı daha çok erkekten bekleyen, kadın için düşük beklentisi olan geleneksel kadın tipine daha fazla uymaktadır.

Böylece, başarı konusunda geleneksel ve yeni rol beklentilerini bağdaştırmaya çalışan annelerin gerek başarıda nedensellik atfı, gerekse evlilikte beklenti boyutu açısından kızlarından farklılaştıkları görülmektedir. Buna karşılık, başarı korkusunda farklılık görülmemekte, meslekte başarı ne kızlarda, ne de annelerde olumsuz çağrışımlar yaratmamaktadır.

Cinsiyet Rollerıyla İlgili Kalıp Yargılar

a) Annelerle Kızların Öztanımlamaları

Cinsiyet rolleriyle ilgili kalıp yargıların benlik kavramına yansıdığına (Rosenkrantz ve diğerleri, 1968; McKee ve Sherriffs, 1959) ve kuşaklar arasında bir devamlılık unsuru olarak belirlediklerine (Simmons ve Turner, 1974; Kâğıtçıbaşı ve Kansu, 1977) daha evvel değinmiştik. Bu bulguların ışığında örneklemimizdeki annelerle kızların benzer öztanımlamalar yapması beklenebilirdi. Oysa, Çizelge 8'den de görülebileceği gibi kızlarla anneler arasında önemli farklılıklar bulunmuştur. Bu farklılıkların nedeni kızların öztanımlamalarında erkek özelliklerini daha fazla vurgulamaları değil, annelerin kendilerini daha «kadınca» tanımlamış olmalarıdır. Anneler kendilerini daha yumuşak, boyun eğici, fedakâr, şefkatli, sadık, duygusal, aileye yönelik ve titiz olarak tanıtmışlardır. Bu nitelikler ise, kendi iyi eş ve anne ölçülerine son derece uygun görünmektedir. Genç kızların annelerinkinden farklı ve daha az kalıplaşmış görünen öztanımlamaları ise hem üniversiteli olmaları, hem de yüksek S-E-D özellikleri taşımalarıyla açıklanabilir. Bu grupta anne rolüne hazırlayıcı sosyalleşme (anticipatory socialization) olgusu diğer ortamlardan daha düşük bir düzeyde kalarak, literatürde görülenlerden farklı sonuçlara yol açmış olabilir. Esas sorulacak soru, kızların annelerinden farklı olan öztanımlamalarını ne kadar zaman sürdürebilecekleridir. Acaba kendileri de evlenince ve daha önemlisi çocuk sahibi olunca, anneleriyle aralarındaki öztanımlama farkı ortadan kalkacak mıdır? Kanımızca, bu farklar azalsa dahi, bu kız kuşağıyla anneleri arasındaki fark, annelerle onların kendi anneleri arasındaki farktan daha büyük kalacaktır. Bu tahmine zemin oluşturan bulgular ilerki paragraflarda tartışılacaktır.

ÇİZELGE 8

Öztanımlamada Kullanılan Sıfatların Kuşaklar Arasında T-Testleri

	Kız Ort.	Anne Ort.	t	p	Açık- lama
1. Duygusallık	2.00	1.68	2.27	.025	A > K
2. Soğukkanlılık	2.78	3.01	-1.10	—	fy
3. Sertlik	3.58	3.46	.69	—	fy
4. Sadakat	1.87	1.32	4.59	.000	A > K
5. Bağımsızlık	2.17	2.82	-3.81	.000	K > A
6. Yumuşaklık	2.34	1.98	2.41	.017	A > K
7. Hırslı olmak	3.19	3.59	-1.97	.050	K > A
8. Fedakârlık	2.07	1.48	4.94	.000	A > K
9. Geniş ilgileri olmak	2.44	2.37	.38	—	fy
10. Şefkatli olmak	1.95	1.40	4.96	.000	A > K
11. Gerçekçilik	2.03	1.81	1.62	—	fy
12. Konuşkanlık	2.43	2.30	.70	—	fy
13. Aileye yönelik olmak	2.26	1.24	7.52	.000	A > K
14. Atılganlık	2.89	3.18	-1.59	—	fy
15. Boyun eğmek	3.98	3.08	5.51	.000	A > K
16. Kendine güvenmek	2.15	1.89	1.83	—	fy
17. Sıcak insan olmak	2.01	2.09	-.55	—	fy
18. Saldırganlık	4.13	4.36	-1.57	—	fy
19. Titizlik	2.86	2.46	3.39	.001	A > K
20. Etrafına hükmetmek	3.89	3.58	1.66	—	fy
21. Üstünlük duygusu	3.53	3.87	-1.87	—	fy
22. Katılık	4.04	4.26	-1.45	—	fy

Not : A > K : Annelerde daha fazla

K > A : Kızlarda daha fazla

fy : Fark yok

b) Annelerle Kızların Kendi Annelerini Tanımlamaları

Gerek anneler, gerekse kızlar CRKY ölçeğindeki sıfatları kullanarak kendi annelerini tanımlamışlardır. Kızların öztanımlamaları, annelerini tanımlama şekilleriyle karşılaştırılınca önemli farklılıklar görülmektedir. Kızlar kendilerini annelerinden daha bağımsız, soğukkanlı, hırslı, gerçekçi ve geniş ilgileri olan insanlar olarak görmektedirler. Diğer taraftan, kadın özelliklerini, annelerine, kendilerinden anlamlı derecede daha fazla atfetmektedirler. Buna karşılık, anneler kendilerini ve anne-

lerini hemen hiç anlamlı farklılık çıkarmayacak kadar benzer bir biçimde tanımlamaktadırlar (Çizelge 9).

Ç İ Z E L G E 9

Kızların ve Annelerin Öztanımlamaları ile Anne Algıları Arasındaki Tek Gruplu T-Testleri

	Kızların öztanımlamaları ile anne tanımlamalarının karşılaştırılması			Annelerin öztanımlamaları ile anne tanımlamalarının karşılaştırılması		
	t	p	Açıklama	t	p	Açıklama
1. Duygusallık	2.19	.032	Af	1.30	—	fy
2. Soğukkanlılık	-2.06	0.42	Kf	-1.41	—	fy
3. Sertlik	.94	—	fy	.32	—	fy
4. Sadakat	5.16	.000	Af	.00	—	fy
5. Bağımsızlık	-6.99	.000	Kf	-1.03	—	fy
6. Yumuşaklık	4.21	.000	Af	-1.60	—	fy
7. Hırslı olmak	-2.00	.048	Kf	— .37	—	fy
8. Fedakârlık	7.16	.000	Af	1.84	—	fy
9. Geniş ilgileri olmak	-4.19	.000	Kf	-3.81	.000	Kf
10. Şefkatli olmak	4.41	.000	Af	— .63	—	fy
11. Gerçekçilik	-2.94	.004	Kf	-3.75	.000	Kf
12. Konuşkanlık	.88	—	fy	-1.00	—	fy
13. Aileye yönelik olmak	9.82	.000	Af	-1.74	—	fy
14. Atılganlık	-1.66	—	fy	— .54	—	fy
15. Boyun eğmek	5.83	.000	Af	.23	—	fy
16. Kendine güvenmek	.00	—	fy	— .68	.009	Kf
17. Sıcak insan olmak	1.59	—	fy	.84	—	fy
18. Saldırganlık	-1.79	—	fy	2.24	.028	Af
19. Tıtlılık	6.81	.000	Af	-1.22	—	fy
20. Etrafına hükmetmek	— .38	—	fy	1.80	—	fy
21. Üstünlük duygusu	-1.29	—	fy	1.92	—	fy
22. Katılık	-3.48	.001	Kf	1.92	—	fy

Not : Af : Kendi annesinde daha fazla
Kf : Kendinde daha fazla
fy : Fark yok

Demek ki, kızların benlik kavramı ile anne algıları arasındaki göreceli kopukluğa karşılık, annelerin benlik kavramlarıyla kendi annelerini algılayış biçimleri arasında daha büyük bir tutarlık ve devamlılık vardır.

TÜRK TOPLUMUNDA KADIN

Nitekim, kızların ve annelerin kendi annelerini tanımlama şekilleri hemen hemen aynıdır (Çizelge 10). Ancak, iki kuşağın anne tanımlamaları birbiriyle kıyaslanınca, annelerin kendi annelerini anlamlı derecede daha katı, üstünlük duygusuna sahip hükmedici kişiler olarak, kızların ise annelerini daha yumuşak, titiz ve aileye yönelik olarak algılamış olmaları kayda değerdir. Bu algı farkı, bir ölçüde, iki kadın kuşağının (anneler ve anneanneler) kızlarına farklı yönelişleriyle izah edilebilir. Bu farka sosyalleşme özelliklerinden söz ederken tekrar değinilecektir.

Ç İ Z E L G E 10
Kızların Anne Tanımlamaları İle Annelerin Anne Tanımlamalarının İki Grubu T-Testleri

	Kızların anne tanımlaması	Annelerin anne tanımlaması	t	p	Açık- lama
1. Duygusallık	1.73	1.51	1.57	—	fy
2. Soğukkanlılık	3.14	3.34	— .89	—	fy
3. Sertlik	3.71	3.42	1.48	—	fy
4. Sadakat	1.29	1.33	— .52	—	fy
5. Bağımsızlık	3.18	3.03	.72	—	fy
6. Yumuşaklık	1.82	2.25	—2.59	.011	KAf
7. Hırslı olmak	3.58	3.69	— .55	—	fy
8. Fedakârlık	1.28	1.32	— .37	—	fy
9. Geniş ilgileri olmak	3.04	3.02	.11	—	fy
10. Şefkatli olmak	1.48	1.47	.06	—	fy
11. Gerçekçilik	2.53	2.47	.30	—	fy
12. Konuşkanlık	2.28	2.43	— .77	—	fy
13. Alleye yönelik olmak	1.16	1.38	—2.55	.012	KAf
14. Atılganlık	3.15	3.30	— .69	—	fy
15. Boyun eğmek	3.21	3.02	.91	—	fy
16. Kendine güvenmek	2.15	2.28	— .76	—	fy
17. Sıcak insan olmak	1.81	1.89	— .52	—	fy
18. Saldırganlık	4.36	4.05	1.91	—	fy
19. Titizlik	2.06	2.47	—1.97	.050	KAf
20. Etrafına hükmetmek	3.82	3.12	3.34	.001	AAf
21. Üstünlük duygusu	3.70	3.28	2.15	.033	AAf
22. Katılık	4.43	3.98	3.05	.003	AAf

Not : KAf : Kızların annesinde fazla
AAf : Annelerin annesinde fazla
fy : Fark yok.

c) Annelerle Kızların Kadınlara ve Erkeklerle Özgü Sayılan Özellikleri Değerlendirmesi

Çizelge 11'de görülebileceği gibi CRKY ölçeğindeki 22 sıfattan 12'sinde kuşaklar arasında fikir birliği vardır. Ancak, kalıp yargılarda fikir birliğinden anlamlı bir sapma olduğu tüm hallerde, bunun nedeni annelerin gerek kadın, gerek erkek özellikleri konusunda daha «aşırı» yargılar kullanmış olmalarıdır. Bir diğer deyişle, kızlarla anneler arasında önemli bir fikir birliği olmasına karşın, tüm sapmalar annelerin daha katı bir kalıp yargı sistemine sahip olmalarından doğmaktadır.

ÇİZELGE 11

Cinsiyet Rollerine İlgili Kalıp Yargıların Kız ve Anneler Tarafından Değerlendirilmesi T-Testleri

	Kız Ort.	Anne Ort.	t	p	Açık- lama
1. Duygusallık	3.96	4.07	-.83	—	fy
2. Soğukkanlılık	2.16	1.81	2.38	.019	A +
3. Sertlik	2.07	1.68	3.03	.003	A +
4. Sadakat	3.75	4.04	-2.05	.042	A +
5. Bağımsızlık	2.11	1.85	1.84	—	fy
6. Yumuşaklık	3.72	4.10	-2.95	.004	A +
7. Hırslı olmak	2.46	2.32	.94	—	fy
8. Fedakârlık	4.04	4.01	.27	—	fy
9. Geniş ilgileri olmak	2.66	2.58	.54	—	fy
10. Şefkatli olmak	3.95	4.04	-.67	—	fy
11. Gerçekçilik	2.58	2.57	.05	—	fy
12. Konuşkanlık	3.37	3.74	-2.72	.007	A +
13. Alleye yönelik olmak	3.81	9.86	-.40	—	fy
14. Atılganlık	2.11	1.93	1.30	—	fy
15. Boyun eğmek	4.09	4.19	-.89	—	fy
16. Kendine güvenmek	2.66	2.26	3.14	.002	K +
17. Sıcak insan olmak	3.34	3.79	-3.40	.001	A +
18. Saldırganlık	2.07	2.15	-.58	—	fy
19. Tıtizlik	3.96	3.79	1.02	—	fy
20. Etrafına hükmetmek	1.96	1.68	2.05	.042	A +
21. Üstünlük duygusu	2.14	1.78	2.57	.011	A +
22. Katılık	2.34	1.86	3.32	.001	A +

Not : K+ : Kız daha uça

A+ : Anne daha uça

fy : Fark yok

Cinsiyet Rol Standartları

Cinsiyet rol standartları yönünden annelerin kızlardan tüm konularda daha geleneksel tutumlara sahip oldukları görülmektedir (Çizelge 12).

ÇİZELGE 12**Cinsiyet Rol Standartlarının Kuşaklar Arasında T-Testleri**

Madde:	Kız Ort.	Anne Ort.	t	p	Açıklama
1. Genellikle kadınların ağır sorumluluk gerektiren işlerden (örneğin idarecilik gibi) kaçınması doğru olur.	4.43	3.30	5.76	.000	Ag
2. Gençler eş seçerken allelerinin tercihlerine uymaya çok gayret etmelidir.	4.36	3.21	6.04	.000	Ag
3. Kadının çalışması kocası ve çocukları yönünden sakıncalı olduğu zaman kadın işini bırakmalıdır.	2.43	1.75	3.75	.000	Ag
4. Bir kadının evlenene kadar bakire kalması hiç de şart değildir (a).	3.50	1.84	8.44	.000	Ag
5. Bir kadın kocasıyla çatışmamak için daima alttan almalı ve havayı yumuşatmayı bilmelidir.	3.52	2.01	7.96	.000	Ag
6. Kızların aynı yaştaki erkeklerden daha sıkı bir disiplin altına alınması son derece doğaldır.	4.31	3.50	4.07	.000	Ag
7. Bir kadın ailedeki uyum pahasına da olsa kendi ilgilerini ve gelişmesini ön plâna almalıdır (b).	2.80	1.85	4.57	.000	Ag
8. Kocalar sözünü geçiremez, sırasında da otoriter davranmazsa kadınlar pek de mutlu olamazlar.	3.28	2.97	1.35	—	fy
9. Bir erkeğin ev işlerine yardım etmesi bana biraz gülünç gelir.	4.53	3.90	3.57	.001	Ag
10. Kim ne derse desin bir kızın evlilik öncesi ilişkileri ileride uygun bir koca bulmasını tehlikeye atar.	4.01	3.47	2.67	.008	Ag

Not : (a) ve (b) maddelerinin ortalamaları madde tersine çevriliyerek hesaplanmıştır. Daha düşük değerler daha geleneksel, daha yüksek değerler daha liberal tutumları ifade etmektedir.

fy : Fark yok

Ag : Anneler daha geleneksel

Cinsiyet rol standartlarıyla ilgili tutum maddelerinin ayrıca Guttman ölçeklemesi yoluyla öncelik profilleri elde edilmiştir. Çizelge 13, tümü geleneksel yönde ifade edilmiş olan maddelerin sıralama profilleri ile maddelerin kabul ve red oranlarını göstermektedir.

ÇİZELGE 13

Cinsiyet Rol Standartlarının Guttman Ölçeği Modeline Göre Sıralanışının Kuşaklar Arasında Dağılımı

Madde No:	Kızların madde Sıralaması*		Madde No:	Annelerin madde sıralaması**	
	Kabul %	Red %		Kabul %	Red %
3. Aile yönünden sakıncalı işe kadın işini bırakmalıdır	81	19	3. Aile yönünden sakıncalı işe kadın işini bırakmalıdır.	87	13
7. Ailedeki uyum bozulacaksa kadın ilgilerini ön plâna almalıdır	64	36	4. Evlenene dek bakirelik şarttır.	84	16
8. Kocalar biraz otoriter olmalıdır	55	45	7. Ailedeki uyum bozulacaksa kadın ilgilerini ön plâna almalıdır.	84	16
5. Karı - koca ilişkilerinde kadın uyum yapmalıdır.	44	56	5. Karı - koca ilişkilerinde kadın uyum yapmalıdır.	82	18
4. Evlenene dek bakirelik şarttır.	38	62	8. Kocalar biraz otoriter olmalıdır.	55	45
10. Evlilik öncesi ilişkiler iyi bir evliliği engeller	30	70	1. Kadınlar sorumlu mevkilerden kaçınmalıdır	45	55
6. Kızlara erkeklerden daha sıkı bir disiplin uygulanmalıdır	15	85	2. Eş seçiminde aileye uyulmalıdır.	43	57
2. Eş seçiminde aileye uyulmalıdır	12	88	10. Evlilik öncesi ilişkiler iyi bir evliliği engeller	39	61
1. Kadınlar sorumlu mevkilerden kaçınmalıdır.	11	89	6. Kızlara erkeklerden daha sıkı bir disiplin uygulamalıdır.	34	66
9. Erkeklerin ev işine yardım etmesi gülünçtür.	8	92	9. Erkeklerin ev işine yardım etmesi gülünçtür.	24	76

* Üretilebilirlik katsayısı = .81

** Üretilebilirlik katsayısı = .76

Kızların annelerinden çok daha yüksek olan red oranlarının yanı sıra, farklı bir öncelik sıralaması kullandıkları da anlaşılmaktadır. Annelerin kızlardan en çok ayrıldıkları konu evlilik öncesi cinsel ilişkiler, özellikle evlenene dek bakire kalma şartıdır. Annelerin % 84'ü evlilik öncesi bakireliği şart koşarken, bu oran kızlarda % 38'e düşmektedir. Bunun yanı sıra, kadınların sorumlu mevkilerden kaçınması gereğini annelerin % 45'i, kızların ise sadece % 11'i kabul etmektedir. Yine de, kuşaklar arasında en fazla değişen normların evlilik öncesiyle ilgili olduğu söylenebilir. Aile içi ilişkiler, eşlik ve annelik rol beklentilerini işleyen maddelerde annelerle kızlar arasında anlamlı derecede farkları olmasına karşın, Guttman sıralamasında aynı önem sıralarında bulunmakta, evlilik öncesi standartlarda görülen sıra sapmalarına rastlanmamaktadır.

Sosyalleşme Özellikleri

Cinsiyet rolleriyle ilgili kalıp yargıları tartışırken kızların annelerinden farklı öztanımlamaları olduğuna değinmiştik. Genç kuşağın benlik kavramında görülen bu göreceli farklılığın ne ölçüde psikolojik yapılarında köklü bir farklılıktan, ne ölçüde hayatlarının bu aşamasındaki sosyal rol beklentilerinden kaynaklandığını ayrıca sormuştuk. Kuşkusuz, kuşaklar arasındaki farkın önemli bir bölümü doğrudan doğruya yaşın getirdiği rol beklentilerine bağlanabilir. Ancak, kuşakların sosyalleşme özellikleri farklılaştığı ölçüde izlenen değişimlerin daha köklü olması olasılığı artar.

Çizelge 14'deki değerlere göre iki kuşağın sosyalleşme algılarında kayda değer farklılıklar vardır.

ÇİZELGE 14

Sosyalleşmede Önem Verilen Özelliklerin Kuşaklar Arasında T-Testleri

	Kız Ort.	Anne Ort.	t	(Çift uçlu)	Açıklama
1. Anne ve babaya saygı gösterme	1.79	1.69	-3.49	.001	K > A
2. Şefkatli bir ortam	1.90	1.73	1.27	—	fy
3. Derslerde başarı	1.96	2.58	-3.49	.001	K > A
4. Sıkı disiplin	3.21	2.68	2.62	.010	A > K
5. Kendi kendine karar verebilme	2.00	3.01	-5.49	.000	K > A
6. Duygularını gizleyebilme	3.21	3.17	.23	—	fy
7. Bağımsız olabilme	2.51	3.41	-5.30	.000	K > A
8. Sorumluluk taşıma	1.65	2.43	-5.03	.000	K > A

Not : K > A : Kızlarda daha önemli

A > K : Annelerde daha önemli

fy : Fark yok

Kızlar kendi sosyalleşmelerinde derslerde başarı, sorumluluk taşıma, bağımsız olabilme ve kendi kendine karar verebilme konularına verilen önemi annelerinden anlamlı derecede fazla olarak algılamaktadırlar. Buna karşılık, annelerin sıkı disiplin algısı anlamlı derecede daha yüksektir. T-testinde anlamlı sonuç vermeyen anne ve babaya saygı, ailedeki şefkat ortamı ve duygularını gizleyebilme özellikleri ise iki kuşakta değişik korelasyon örüntüleri yaratmaktadır. Örneğin, kızlarda anne ve babaya saygı, şefkat boyutuyla yakından ilintili görünmekte ($r = .35$, $p = .001$) buna karşılık sıkı disiplinle anlamlılık düzeyine varmayan bir ilişki içindedir. Buna karşılık, annelerde bunun tersi olmakta, saygı şefkatten bağımsız ($r = .05$) ancak sıkı disiplinle yakından ilintili görünmektedir ($r = .47$, $p = .001$). Annelerde duygularını gizlemeye verilen önem sıkı disiplinle anlamlı bir ilişki içinde ($r = .35$, $p = .001$), bağımsız olabilme ve sorumluluk taşıma ile ters yönde ilişkilidir ($r = -.27$, $p = .013$; $r = -.22$, $p = .048$). Kızlarda ise bu korelasyonlar anlamlı olmadığı gibi, korelasyon yönleri de aynı değildir. Annelerde daha tutarlı bir saygı, duygularını gizleme ve kısıtlama örüntüsü ortaya çıkmakta, daha geleneksel bir aile atmosferi izlenimi doğmaktadır. Kız-

larda algılanan aile şefkati ile sıkı disiplin arasında ilinti yoktur ($r = .02$), duygularını gizleme ile olumsuz bir ilişki ($r = -.21$), kendi kendine karar verebilme ve sorumluluk taşıma ile de olumlu korelasyonlar vardır ($r = .15$, $r = .p = .002$). Annelerde ise şefkat boyutu ile sıkı disiplin ve duygularını gizleme arasında olumlu ($r = .11$, $r = .14$), kendi kendine karar verebilme ve sorumluluk taşıma ile ise olumsuz ($r = -.15$, $r = -.11$) ilişkiler vardır. Korelasyon katsayılarının düşüklüğü bir hüküm vermemizi engelleyici niteliktedir. Ancak, anneler aile şefkatini daha kısıtlayıcı, kızlar ise daha az kısıtlayıcı bir çerçeveye oturuyor görünmektedirler.

Ailede kendine en yakın hissedilen, en benzer ve en güçlü olarak algılanan bireylerin kuşaklar arasında dağılımı Çizelge 15'te gösterilmiştir.

ÇİZELGE 15

Ailede Kendine Yakın, Benzer ve Güçlü Olarak Algılanan Bireylerin Kuşaklar Arasında Dağılımı

		Yakın		Benzer		Güçlü	
		Kız	Anne	Kız	Anne	Kız	Anne
Bireyler:							
1. Anne	Sayı	43	33	26	17	16	19
	%	52.4	40.2	31.7	22.5	19.5	23.2
2. Hem anne hem baba	Sayı	12	8	11	7	11	5
	%	14.6	9.8	13.4	8.8	13.4	6.1
3. Baba	Sayı	6	16	32	41	38	49
	%	7.3	19.5	39.1	51.2	46.4	59.8
4. Diğer kişiler (ağabey, abla v.b.)	Sayı	20	25	12	14	11	9
	%	24.4	30.5	14.6	17.5	13.4	11.0
5. Bellirsiz	Sayı	1	0	1	0	6	0
	%	1.2	0	1.2	0	7.3	0

«Diğer» kategorisindeki bireyler hesap dışında bırakılarak yapılan X^2 testi, yakınlık açısından kuşaklar arasında anlamlı farklılıklar olduğunu göstermektedir ($X^2 = 6, 57$, $p < .05$). Kızların kendilerini annelerine yakın hissetme oranı (% 52.4) annelerinkinden (% 40.2) anlamlı derecede daha yüksektir. Gerek anneler, gerekse kızlar hem kendilerini daha çok babalarına benzetmekte (% 51.2 ve % 39.1), hem de babayı

daha güçlü olarak algılamaktadırlar (% 59.8 ve % 40.4). Bu oranların annelerde daha yüksek olmasına karşın, iki kuşak arasındaki farklar anlamlılık düzeyine erişmemektedir. Hem annelerin, hem kızların kendilerini ailede daha güçlü olarak algıladıkları bireylere benzetmekte eğilimi vardır (annelerde $\tan^2 = .22$, $p = .015$; kızlarda $\tan^2 = .18$, $p = .39$). Bizce önemli olan babaya atfedilen benzerliğin gerçeği yansıtması değil, bir özdeşleşme tercihi olmasıdır. Kendilerini CRKY ölçeğinde annelerine çok benzer şekilde tanımlayan kız annelerinde bu tercih ilk bakışta çelişkiliymiş gibi görünmektedir. Ancak, öztanımlamaların bir tek boyutu, yani kadın - erkek özelliklerini, içerdiği hatırlanmalıdır. Bu açıdan anne rolünü tüm geleneksel yükümlülükleriyle benimsemiş kadınların bir evvelki kuşaktan çok farklı olmamaları doğal karşılanabilir. Ne var ki, bu benzerliğe karşın annelerin sosyal yaşantıları ve eşleriyle ilişkileri açısından bir evvelki kuşakla büyük bir kopukluk içinde olmaları söz konusudur. Örnekleminizdeki kadınların benimsediği yaşantı tarzları düşünülürse kendi annelerinin etkin rol modelleri olabildiği şüphelidir. Ne eğitim, ne evlilik ilişkileri ne de yaşam biçimi konularında annelerin kendi annelerini ölçüt olarak almadıkları söylenebilir. Anneler, bu yüzden, kendilerini ailedeki daha etkin bireylere benzetmeyi yeğlemiş olabilirler.

Sonuç olarak, en büyük sosyal hamlenin annelerde kendi anneleri arasında yer aldığı söylenebilir. Ancak, annelerin kuşağı toplumsal geçiş açısından özgün bir aşamadır. Annelerin eğitim düzeyleri - özellikle kendi annelerine göre - yüksek, meslek sahibi olma oranları küçümsemeyecek bir düzeydedir. Diğer yandan, annelerin eşlerini tanıma yöntemleri genellikle geleneksel, «başarılı kadın» kavramları ise «iyi eş, iyi anne» beklentileriyle yeni sosyal rolleri uzlaştırmaya yönelik niteliktedir. Anlaşılmaktadır ki, annelerin geçirdikleri sosyal aşamalar sosyalleşmeleriyle şekillenen cinsiyet rol beklentilerini temelde değiştirmemiş, sadece bunlara bazı yeni beklentiler eklemiştir. Dolayısıyla annelerle kendi anneleri arasında psikolojik devamlılık olması şaşırtıcı değildir.

İncelediğimiz üniversiteli kızların ise sosyal açıdan anne kuşağıyla daha büyük devamlılık içerisinde oldukları, annelerini çok daha rahatça rol modeli olarak alabilecekleri halde, psikolojik yönden annelerinden daha fazla farklılaştıklarını görüyoruz. Demek ki, annelerin geçirdikleri sosyal aşamalar kendi cinsiyet rol beklentilerini fazla değiştirmemişse dahi, kendi kızlarına farklı bir biçimde yönelmelerini olası kılmıştır. Bu

sosyalleşme farklarının kızlar üzerindeki kalıcı etkilerinin neler olacağı ancak zaman içinde anlaşılacaktır. Bu açıdan, araştırdığımız grubun boylamsal (longitudinal) olarak izlenmesi metodolojik güçlüklerine karşın zorunlu görünmektedir.

KAYNAKLAR

- Abadan, N. (1963): *Social Change and Turkish Women*. Ankara Üniversitesi, Yayın No. 171-153, A. U. Basımevi, Ankara.
- Abadan, N. (1967): «Turkey» Women in the Modern World kitabında, der. R. Patai, New York, Free Press.
- Abadan - Unat, N. (1977): «Implications of Migration on Emancipation and Pseudo - emancipation of Turkish Women», *International Migration Review*, Cilt. 11 No. 1, s. s. 31-57.
- Bar - Tal, D. ve Frieze, I. (1973): «Achievement Motivation and Gender as Determinants of Attribution for Success and Failure», çoğaltılmış makale, Pittsburgh Üniversitesi.
- Başaran, F. (1974): *Psiko - sosyal Gelişim*, A. U. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yayını, No. 154, Ankara, Kalite Matbaası.
- Başaran, F. (1971): «D.yarbakır Köylerinde Vaziyet Alışların Değişmesiyle İlgili Psiko - sosyal bir araştırma», *Araştırma VII*, 1969'dan ayrı basım, A. U. Basımevi.
- Benedict, P. (1974): «The Kabul Güntü: Structured Visiting in an Anatolian Provincial Town», *Anthropological Quarterly*, Cilt 47, s. 28-47.
- Bott, E. (1957): *Family and Social Network*, Tavistock Publication, Londra.
- Chodorow, N. (1974): «Family Structure and Feminine Personality», *Woman, Culture and Society* kitabında, der. Rosaldo, M. ve Lamphere, L., Stanford University Press, s. 43-66.
- Çitçi, O. (1974): «Kadın ve Çalışma», *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 7, No. 2, s. 45-78.
- Deaux, K. ve Elmswiler, T. (1974): «Explanations of Successful Performance on Sex Linked Tasks: What is Skill for the Male is Luck for the Female», *Journal of Abnormal and Social Psychology*, Cilt 67, s. 684-54.
- Fallers, L. ve Fallers, M. (1976): «Sex Roles in Edremit», *Mediterranean Family Structure* kitabında, der. Peristiany, J., Cambridge, Cambridge University Press.
- Field, W. F. (1951): *The Effects of Thematic Apperception on Certain Experimentally Aroused Needs*, yayınlanmamış doktora tezi, Maryland Üniversitesi.
- Frieze, I. (1975): «Women's Expectation for and Causal Attributions of Success and Failure», *Women and Achievement* kitabında, der. Mednick, H.T.S., Tangri, S.S. ve Hoffman, L., New York, Halsted Press.
- Garai, J.E. ve Scheinfeld, A. (1968): «Sex Differences in Mental and Behavioral Traits», *Genetic Psychology Monographs*, Cilt 77, s. 169-299.
- Papanek, H. (1971): «Purdah in Pakistan: Seclusion and Modern Occupations for Women», *Journal of Marriage and the Family*, Ağustos, s. 517-530.
- Papanek, H. (1973 a): «Men, Women and Work: Reflections on the Two - Person Careers», *Changing Women in a Changing Society* kitabında, der. Huber, J., University of Chicago Press, Chicago.
- Papanek, H. (1973 b): «Purdah: Separate Worlds and Symbolic Shelter», *Comparative Studies in Society and History*, Cilt 15, No. 3, s. 289-325.
- Rainwater, L., Coleman, R.P. ve Handel, G. (1962): *Workingsman's Wife*, New York, McFadden Bartell.
- Rainwater, L., (1965): *Family Design: Marital Sexuality, Family Size and Family Planning*, Aldine Publishing Co., Chicago.
- Rosenkrantz, P.S., Vogel, S.R., Bee, H., Broverman, I.K. ve Broverman, D.M. (1968): «Sex Role Stereotypes and Self - Concepts in College Students», *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, Cilt 32, s. 287-295.
- Rotter, J.B., (1966): «Generalized Expectancies for Internal Versus External Control of Reinforcement», *Psychological Monographs*, Cilt 80, No. 1.

- Simmons, A.B. ve Turner, E.J. (1974): «The Socialization of Sex Roles and Fertility Ideals: A Study of Two Generations in Toronto», Kanada Sosyoloji ve Antropoloji Derneği'nin yıllık toplantısına sunulmuş tebliğ, Toronto.
- Tangri, S.S., Implied Demand Character of the Wife's Future and Role Innovation: Patterns of Achievement Orientation Among College Women», *Women and Achievement* kitabında, der. Mednick, M., Tangri, S ve Hoffman, L. s. 239-254.
- Taşkıran, T., (1973): *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- Taynor, ve Deaux, K. (1973): «When Women are More Deserving Than Men: Equity, Attribution and Perceived Sex Differences», *Journal of Personality and Social Psychology*, Cilt 28, No. 3, s. 360-367.
- Timur, S. (1972): *Türkiye'de Aile Yapısı*, Ankara Hacettepe Üniversitesi yayınları.
- Veroff, J., Wilcox, S. ve Atkinson, J. (1953): «The Achievement Motive in High School and College Age Women», *Journal of Abnormal and Social Psychology*, Cilt 48, s. 103, 119.
- Horner, M. (1972): «Toward an Understanding of Achievement - Related Conflicts», *Journal of Social Issues*, Cilt 28, No. 2. s. 157-175.
- Horner, M.S., (1970): «Femininity and Successful Achievement: Basic Inconsistency», *Feminine Personality and Conflict* kitabında, der. Bardwick, J.M., Douvan, E., Horner, M.S. ve Guttman, D., Wadsworth Publishing Co. Inc., Belmont, California.
- İnan, A. (1964): *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması*, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi.
- Kâğıtçıbaşı, Ç., (1977 a): *Cultural Values and Population Action Programs: Turkey, Birleşmiş Milletler, UNESCO için hazırlanmış rapor*, İstanbul.
- Kâğıtçıbaşı, Ç. ve Kansu, A. (1977 b): «Cinsiyet Rollerinin Sosyalleşmesi ve Aile Dinamiği: Kuşaklararası bir Karşılaştırma», *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Sosyal Bilimler Serisi*, Cilt 5, s. 35-48.
- Kandıyotı, D. (1977 a): «Sex Roles and Social Change: A Comparative Appraisal of Turkey's Women», *Women and Development: The Complexities of Change* kitabında, der. Wellesley Editorial Committee, Chicago University Press, Chicago.
- Kandıyotı, D., (1977 b): «Toplumsal Değişme ve Kadının Yeri», *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Sosyal Bilimler Serisi*, Cilt 5, s. 49-61.
- Kıray, M. (1964): *Ereğli: Ağır Sanayiden Evvel Bir Sahil Kasabası*, Ankara, Devlet Planlama Teşkilâtı.
- Kıray, M. (1976 a): «Changing Roles of Mothers: Changing Intra - Family Relations in a Turkish Town», *Mediterranean Family Structure* kitabında, der. Peristiany, J., Cambridge. Cambridge University Press.
- Kıray, M. (1976 b): «The Family of Immigrant Worker», *Turkish Workers in Europe: 1960 - 1975* kitabında, der. Abadan - Unat, N., Leiden, Brill.
- Komarovski, M. (1967): *Blue Collar Marriage*, Vintage Books, New York.
- Mansur, F., (1972): *Bodrum: A Town in the Aegean*, Leiden, Brill.
- McKee, J.P. ve Sherriffs, A.C. (1959): «Men's and Women's Beliefs, Ideals and Self - Concepts», *American Journal of Sociology*, Cilt 64, s. 356-63.
- Olson - Prather, E. (1976): «Natality is Women Business», *Amerikan Antropoloji Derneği'nin 75'inci toplantısına sunulmuş tebliğ*, Washington D. C.
- Young, M. ve Willmott, P. (1957): *Family and Kingship in East London*, Londra, Routledge and Kegan Paul.

KÜÇÜK KASABA KADINLARI

Mübeccel B. KIRAY

GİRİŞ

Geleneksel toplumlarda küçük kasabalı kadınlar belki de kadınlık statüsünün en uçtaki konumlarından birini meydana getirmektedirler. Küçük kasaba kadınları kolaylıkla düşük bir statüyü sergilemekte bunun yanısıra oynadıkları önemli ve kritik roller çoğunlukla farkedilmemektedir.

Küçük Türk kasabalarında yaşam tarzları farklı olan üç değişik kadın grubu görülmektedir. Aileleriyle ve genel olarak çevrelerindeki diğer kadınlarla olan etkileşimleri gibi köklü ilişkiler sözkonusu olduğunda, bu gruplar birbirinden farklı değillerdir. Fakat kasabayı çevreleyen bahçelerde aralıklı olarak çalışan, daha fakir ailelerin kadınlarının yaşam tarzları köy kadınının özelliklerini taşımaktadır - cinsiyet konusunda daha az ayırımcıdır; hem evde hem de ev dışında daha çok çalışırlar. Nitekim toplumla daha çok bütünleşmişlerdir. Farklı olan diğer bir grup ise dışardan gelip kasabaya yerleşmiş olan memur, subay ve avukat, doktor gibi kasabadaki meslek sahiplerinin eşleridir. Bu iki grubun arasında kalan grup ise esas kasabalılar ve onların kadınlarıdır. Bu grup esasen kasabayı meydana getiren en büyük kitlenin tüccar, zanaatkâr, esnaf, balıkçı ve benzeri meslek gruplarının eşleri, anneleri ve yetişkin kızlarıdır. Bu kadınlar kadın - erkek ayırımının, dolayısıyla toplumdan ayrılmanın en uç noktasını temsil etmektedir. Eğitim, üst-sınıf veya büyük - kent (metropol) yaşantısının karmaşıklığından uzak olan yaşantıları incelendiğinde, toplumumuzda kadının rolünün kritik yönleri ve işlevleri açıkça görülmektedir.

Bu bahiste Türkiye'nin batı Karadeniz kıyısında bir küçük kasabanın, Ereğli'nin kadınlarını incelenmektedir(1).

Genel olarak analiz, kadının en önemli rolünü oynadığı çevre olan aile içi ilişkileri üzerinde yoğunlaştırılacaktır. Kasabada yaşam şartları ne

olursa olsun tüketim tarzları, ailenin sorunları, çoğunlukla kadınların aile içindeki karar verme çalışma ve eşgüdüm faaliyetleri ile belirlenmektedir. Daha sonra da kadının boş zamanları diye nitelendirilen, fakat gerçekte onun ev dışındaki ilişkilerini meydana getiren etkinlikleri incelenecektir. Ayrıca değişiminin dönüm noktasında oldukları ve Ereğli'de kadının dünyasındaki ayırım ve özellikleri azaltma potansiyeline sahip oldukları için, ev dışında para kazanmak için iş sahibi olmanın yolu olarak eğitim konusuna da yönelinecektir.

Ailede Kadın

Ereğli'de aile yapısı daha çok çekirdek aile yapısına doğru bir eğilim göstermektedir. Evvelden Ereğli'de varolan geniş aile yapısı hakkında pek fazla bir bilgimiz yok. Ancak ailenin tarihçesi konusunda yapılan son araştırmalar, ailenin hiçbir zaman çok büyük olmadığını göstermektedir(2). Ereğli'deki ailelerin ancak onda biri baba, anne, evli erkek çocuklar, onların eşleri ve çocuklarının bunun yanısıra evlenmemiş kız ve erkek çocukların da birlikte oturduğu, ataerkil geniş aile yapısının özellik ve işlevlerine sahiptir. Geriye kalan ailelerin dörtte biri de, tam olarak geleneksel ataerkil geniş aileye uymamakla birlikte, aynı örüntü üzerinde çeşitlenmeler göstermektedir. Anne ve babanın ya da sadece babanın aile ile yaşadığı hallerde de geleneksel otorite ve kontrol güçlerinin babadan oğula geçtiği izlenmektedir. İçlerinde en önemlisi, evli bir çift ve onların evlenmemiş çocuklarından oluşan çekirdek ailelerin oranının yüksek oluşudur. Bağımsız birimlerin yüzde altmışının bu şekilde çekirdek aileler oldukları bulunmuştur. Bunun yanısıra, her ne kadar geleneksel modelden ayrılan bir durum varsa da, geriye kalan ailelerin onda birinde de kadının anne ve babasının aileye dahil olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Ayrıca şimdiye kadar bahsedilmemiş olan diğer bir aile türü de «karmaşık» diyebileceğimiz, düzgün geniş aile olmayıp, anne veya baba yönünden diğer akrabaların birlikte yaşadığı aile tipidir. Bu kadar çeşitli aile düzenlerini ve kadının bu ortamlardaki yeri ve rolünü anlamak için, değişik tiplerde görülen fertler arası ilişkiler analiz edilmelidir. Hem annenin hem de babanın kız çocukları ile olan ilişkileri disiplin ile karışık bir şefkat şeklinde belirir. Özellikle kız çocuk okuldan ayrıldıktan hemen sonra, annelerin kızları ile çok daha yakın içli, dışlı bir ilintisi vardır. Kız çocuk evde gördüğü işlerden gezmelere kadar

her an annesi ile beraberdir. Annesinin dert ortağı ve arkadaşıdır. Babalar da kızlarını severler ve onların iyi halleri ile övünürler. Fakat yine de baba - kız arasındaki ilinti, ne anne - kız, ne de baba - oğul ilintisine benzer, çok daha sade olan ve şefkate dayanan basit bir ilintidir. Evlenmeden önce kız bütün sorunlarını annesine söyler ve o kanalla halleder. Erkek kardeş de yardımcı olabilir, fakat onun tavrı genellikle yetkeci (otoriter) vehoşgörösüz olur. Yine de sorunu kızının isteğine uygun olacak şekilde çözümleme yolunda baba ve erkek kardeşin arasını bulan, annedir. Annenin arabulucu olarak görevi gün geçtikçe daha çok önem kazanmakta ve güçleşmektedir, çünkü artık genç kızlar, kız arkadaşları ile daha çok vakit geçirmekte ve buna bağlı olarak istekleri artmakta, daha farklı giyinmekte, okula gidip, ofiste çalışmayı arzulamaktadırlar. Bir genç kızın bir genç erkekle ilgilenmesi veya ona meyil etmesi, ne kadar masumane olursa olsun, babası ve erkek kardeşi tarafından kesin olarak olumsuz ve yasaklayıcı tepkilere yol açmaktadır. Bu gibi durumlarda kızın suç ortağı annesidir. Kız üzülse, kızsız, sinirli olsa da, annesi kızının bu tür davranışlarını yakınlık ve arkadaşlık havası ile saklamaya çalışır. Kızlarına karşı olan hoşgörülerini saklamak için anneler kocalarına ve oğullarına karşı öfkeli (ters) yaşlı kadın tavrı takınırlar. Bugün ancak anneler kanalıyla kızların bazı tutumları hoşgörü ile karşılanmaktadır(3).

Ereğli'de kıza eş seçimi konusunda fazla baskı yapılmamaktadır. Bugün artık birbirini hiç tanımayan iki gencin evlenmesi sözkonusu değildir. Koşullar birbirlerini arayıp konuşmalarına olanak sağlamaktadır. İlişkinin tipi ve derecesi sokakta, çarşıda, sinemada ya da parkta birbirlerini görmekten, gizli bir ilişkiyi sürdürmeye kadar uzanmaktadır. Daha tutucu olan ailelerde gençlerin birbirlerini uzaktan görmeleri için fırsatlar yaratılır. Kadınli erkekli görüşmelerin mümkün olduğu ailelerde kızla erkeğin konuşup görüşmesi için olanaklar sağlanır. Onaylanan ve onaylanmayan çeşitli ilişki kurma şekillerinde en önemli rolü oynayan yine annedir, zira bütün bu sıralarda çocuklar babalarıyla sadece anneleri vasıtasıyla bağlantı kurabilirler.

Ereğli'de evlendikten sonra karı - kocanın ilişkisi oldukça değişkendir. Kadının hâlâ özellikle kocasının akrabaları ile aynı evde oturduğu hallerde, tam olarak kocasına boyun eğdiğini söylemek hatalı olmaz. Fakat aynı kesinlikle yıllar geçtikçe kadının statüsünün yükseldiğini, daha çok boyun eğen ve bağımsız bir insan olduğunu söyleyebiliriz. Çocuklar

büyüyüp, evlenip çoluk çocuğa karışıkça anne giderek ailedeki en merkezi, en önemli kişi olarak belirlemeye başlar.

Kasabanın geleneksel zanaatkâr - tüccar ailelerinde karı - koca hâlâ ayrı dünyalarda yaşamaktadır. Kocalar (erkekler) evde pek fazla vakit geçirmezler, kadınlar ise hiçbir şekilde kocalarının dışardaki havatlarına katılma hakkına sahip değildirler. Birçok erkek, karısına işinden ve ev dışındaki hayatından bahsetmez. Aynı şekilde kadınlar da evde olup bitenlerden, çocukların küçük sorunlarından kocalarına söz etmezler. Bu da Afrika ve Türkiye gibi cinsiyet ayrımının kuvvetli olduğu toplumlarda kadınların kişiliklerindeki özel bağımsızlığı besleyip ortaya çıkarılmaktadır(4).

Ancak nispeten yüksek gelirli genç kuşakta ayrımın giderek azaldığı görülmektedir. Akşamları çift olarak ahabap ziyaretlerine, yine eşlerden oluşan gruplarla pikniğe, sinemaya gitmek, yolculuk yapmak geçtiğimiz on - onbeş yıl içinde gelişmeye başlamış olan davranışlardır. Bunların içinde belki de en önemli gelişme son zamanlarda Ereğli'deki çekirdek ailelerde kadın ve erkeğin arkadaşlığının ortaya çıkışıdır. Birçok görüşmede erkekler özellikle kritik durumlarda son zamanlarda eşlerinin fikrine başvurmayı yeğlediklerini açıkça belirtmişlerdir. Çekirdek aile yapısının yaygınlaşması, bunun yanısıra tüccar ve zanaatkârlar arasında beliren rekabet karı ve kocayı birbirine yaklaştırmaktadır. Bu eğilimin gelecekte takip edeceği yol zamanla belli olacaktır.

Bir bakıma da, geleneksel Türk ailesinde ailenin diğer bireylerinin kendilerini uymaya zorunlu duydukları en önemli ilişki, aynı zamanda ailenin çok işlevli (multifunctional) yapısını sürdürmekte rol oynayan ilişki baba - oğul ilintileridir. Geleneksel olarak aileler erkek çocukları olmasını çok isterler. Çocukluk çağından sonra baba, oğlunun bir iş edinmesini sağlamayı ya da kendi yanında iş öğretmeyi, evlenme çağı geldiği zaman uygun bir kız bulup evlendirmeyi, gelecekte evin selametini temin edecek şekilde aileyi ona emanet etmeyi vazife sayar. Böylece yeni bir evcil hayatı başlatır. Son yılların toplumsal değişimlerinden ötürü bu tip ilişkiler artık gevşemektedir. Çelişkilerin ortaya çıkmasıyla erkek çocuklar isyan etmeye başlamışlardır. Değişim sırasında sürtüşme ve bunalımlar doğaldır. İşte burada anne araya girmekte, baba ve isyan eden oğul arasında tampon vazifesi görerek değişimin sürtünmesiz olmasını sağlamakta, önemli bir rol oynamaktadır. Birçok durumlarda bu çelişkiler ciddi boyutlara ulaşmamakta, anneler sadece iki tarafı yatıştırıcı, uzlaştırıcı

unsur olarak devreye girmektedirler. Genellikle anne, oğlunun yandaşı olarak araya girer, zaman zaman bu onun suçunu paylaşma, ona suç ortağı olma boyutuna kadar varır. Evde herkesle en yakın ve dolaysız ilişkileri kuran anne olduğu için, sorunun ciddiyeti ve çözümün geçerliliği konusunda karara varan yine annedir. Baba, oğul, kız çocuğu veya gelin ancak anne kanalıyla hareketlerine yön verebilirler(5).

Bu şartlar altında kadın için ailede kurulacak en önemli ilişki oğlula olan ilişkisidir. Başlangıçta gelin olarak aileye girdiği zaman kendisine yeni olduğu, aileye yeni girdiği her fırsatta duyurulur, hatırlatılır. Statüsü düşüktür. Tüm ölçütlere göre, ne kadar iyi bir gelin olursa olsun ancak bir oğlan çocuğu dünyaya getirdikten sonra yeri ve önemi kabul edilir. Ancak o zaman daha yüksek bir statüye sahip olup, kocası ve kocasının ailesi tarafından kabul edildiğini anlar. Sonuç olarak tüm umutları, endişeleri, gelecekle ilgili planları büyümekte olan erkek evlat üzerinde yoğunlaşır. Anne her zaman için aile içindeki özellikle babaya karşı anlaşmazlık ve kavgalarda kendisini koruyup savunması için oğluna güvenir.

Evde otorite ve etki bakımından erkek çocuk babadan sonra ikinci gelir. Bu yüzden de anne hiçbir zaman için oğluna az şefkat göstermek veya onunla olan ilişkilerini tehlikeye düşürmek istemez. Annesi ve karısı arasında çıkan anlaşmazlıklarda ise genellikle erkek çocuğun annenin tarafını tutması beklenir. Eğer bir tercih yapmak gerekirse gelinin «el kızı»nın bu konuda pek şansı olmaz. Bugün bu anne - oğul ilişkileri de değişmektedir. Birçok durumlarda anne ve oğul, babanın yetkesini reddetmek üzere birleşmekte, sadece onun keyfi kararlarını önlemekle kalmayıp onu yeni değerler ve davranış tarzlarını kabul etmeye zorlamaktadırlar. Kadının yaşamının iki önemli kısmını meydana getiren tüketim ve boş vakitler sözkonusu olduğunda bu tip çelişkiler daha çok belirginleşmektedir. Yeni ve pahalı ev eşyaları, örneğin radyo, buzdolabı, elektrik ütöleri vs. istenmektedir. Genel olarak kadınlar için onaylanan gezmelerden, sinemaya veya parktaki Türk müziği konserine gitmesine veya yeni moda elbiseler edinmesine kocası izin vermediği ya da aileyle ilgili olarak önemli bir konuda kadının karara katılmasına fırsat vermediği zaman erkek çocuk genellikle annesinin tarafını tutar.

Fakat erkek çocuklar babalarına karşı tutumlarını değiştirdikleri gibi anne ve eşlerine karşı da davranışlarını değiştirmeye başlamışlardır. Sonuç olarak artık anne, gelini üzerinde nihai bir söz hakkına ve yetkiye sahip olamamaktadır, zira oğul artık annesine karşı karısından yanadır. Bu da

anne - oğul ilişkilerini sınırlamaktadır. Yer alan tüm değişme ile birlikte anne olarak kadının bu en kutsal rolde ne kazanacağı veya ne kaybedeceği konusunda yorum yapmak için vakit henüz erkendir.

Tüketim ve Kadın

Tüketimin kadının nüfuz alanı olduğu herkesçe kabul edilen bir gerçektir. Bu alanda kadının aile içindeki ilişkiler konusunda oynadığı önemli rolden sonra diğer bir önemli payı da ailenin tüketim tarzını belirleyen kararlarında ortaya çıkar. Tüketim tarzındaki farklılaşmalar kadının diğer ilişkilerini etkiler. Ycni gelir seviyeleri, para kazanma hızı, tüketim ve servetle ilgili değerleri de değiştirir. Çoğunlukla kabul edildiği gibi yemek, giyim, ev eşyası alımı veya bunların evde yapılıp hazırlanmaları ile ilgili kararlardan oluşan tüketim konusu küçük kasaba kadınının en önemli ve belirgin ekonomik faaliyetini meydana getirir. Değişmeyle birlikte ortaya çıkan örüntüler, özellikle değişmenin belirli safhalarında daha çok anlam kazanmaktadır. Kadın ve erkeğin tüketimlerinde farklılaşmalar meydana gelmekte ve böylece kadın ve erkeğin kültürdeki farklı yerleri dolaylı olarak ortaya çıkmaktadır.

Ereğli zengin bir toplum değildir. Standartlar sadece geçinmek için yeterli olacak seviyeden Türkiye'de büyük şehirlerdeki üst orta tabaka ile karşılaştırılabilecek bir düzeye kadar değişkenlik göstermektedir. Para ekonomisinin geçerli olduğu bu yörede, para (gelir) evin erkeği tarafından temin edilmekte, yiyecek, giyim ve ev eşyası gibi temel ihtiyaçlar, kadının planlaması ile haftalık, mevsimlik ve yıllık olarak alınmaktadır. Bunun dışında kadına evin günlük ihtiyaçlarının yakındaki dükkân veya çarşıdan temini için çok az miktarda para verilmektedir. Kadınlar kasabanın merkezindeki büyük çarşıdan alışveriş yapmazlar*. Ailenin erkek tarafından sağlanan geliri ikiye bölünür, bir kısmı ailenin evdeki tüketimine diğer kısmı da erkeğin ev dışındaki harcamalarına ayrılır. Erkekler kendi tüketimleri için bütçelerinin tümüne oranla oldukça büyük paralar ayırırlar, bu harcamalara sık sık dışarda yenilen yemekler, kendilerine yaptıkları giyim kuşam masrafları, sigara içki ve diğer zevkleri için ayırdıkları paralar dahildir.

Evlerin döşenme tarzlarını yaşam seviyelerine ve/veya geleneksel

* Merkezdeki çarşıya alışverişe gitmek için kadın kocasından izin almalı, en azından ona haber vermelidir.

veya modern eğilimlere göre ayırdetmek mümkündür. Düşük gelirli ailelerde eşyası az ve eskidir. Yatak, yorgan ve yerlere serilen örtüler «çul» denilen artık kumaş parçalarından yapılır. Birkaç parça kap kakac da dekoru tamamlamaktadır. Orta ve yüksek gelir gruplarında ise eşya divandan, koltuk takımlarına doğru değişmekte, ayrıca evde yemek, yatak odası takımları bulunmaktadır. Evde iyi halı ve modern tül perdeler bulunmasına özen gösterilir. Evlerin döşenmesi tamamen kadının seçimi ve erkeğin zor elde edilen rızası ile olur. Nispeten düşük paralar karşılığında elde edilen küçük ev eşyaları, çarşaf, havlu, küçük mutfak aletleri vs. ancak kadının uzun vadeli planlama ile biriktireceği para ile satın alınabilir. Dikiş makinası, buzdolabı veya çamaşır makinası gibi büyük harcamalar ise kadının seçiminin dışında olup erkeğin kararına bağlıdır. Bu konudaki öncelikler oldukça ilginçtir. Masrafı azalttıkları için, dikiş makinaları ve buzdolapları öncelikle alınır; bunun yanısıra işi azaltıcı çamaşır makinaları ise diğerlerinden çok sonra gelir. Bu özellik daha sonra tüketimin çeşitli yönlerinde tekrar izlenecektir. Kadının bu tip işler için sarfettiği çaba «iş» sayılmamaktadır. Bu nedenle yakın çevredeki kadınlar arasında karşılıklı yardımlaşmaya dayanan bir sistem uygulanmaktadır. Yemek saatlerinin dışında erkek zaten bütün gün evde olmadığı için evinde işi veya harcamaları azaltıcı âletler olan komşular sık sık ziyaret edilerek bu eşyalar ortaklaşa kullanılmaktadır.

Genel olarak Ereğli'de yeni tüketim tarzlarının ve özellikle ev eşyaları için tüketimin artmasının kadın ve erkek arasında birtakım gerginliklere sebep olduğu söylenebilir. Fakat giyim sözkonusu olduğu zaman bu gerginlik belirmiyor. Zira kadının yaşam şekli onun basit olan giyim alışkanlıklarını değiştirecek bir yeniliğe sahip değildir. Giyimle ilgili değerler kadının toplum içinde başkalarının dikkatini çekecek kadar cüretkâr olmasını hoş karşılamaz ve kadın giyimi ailenin gelirinin sergilendiği bir konu değildir.

Düşük gelir düzeyindeki ailelerde gerginlik çoğunlukla yeni bir radyo satın almakla ilgili olarak ortaya çıkar, çünkü daima evde olup onu erkekten çok dinleyen kadındır. Halbuki yüksek gelir düzeylerinde talepler giderek çeşitlenmektedir. Fakat yine de yeni bir banyo inşa etmek veya mutfağı onarmak gibi yüksek maliyetli gelişmeler kolaylıkla ortaya çıkmamaktadır. Bunun nedeni malî bakımdan büyük yük olması değil, bu tip değişikliklerin kadının rahatıyla doğrudan ilgili olup, evin erkeğine bunların gereğinin anlatılmasının çok güç olmasıdır.

Yiyecekler ve pişirilen yemek çeşitleri, gelirin orta seviyesinin üstüne çıkmasından en az etkilenen konulardır. Pişirilen en ekonomik yemekler bir miktar kıyma ile birlikte pişirilen kuru fasulya, nohut, bulgur, erişte gibi yemeklerdir. Lezzetini arttırmak, tad vermek için domates salçası ve soğan eklenir. Bu yemeklerin hazırlanması genellikle çok zaman ve emek gerektiriyor. Dolmalar, börek çeşitleri, erişte ve makarnalar Ereğli'nin ucuz fakat çok emek gerektiren yemekleridir. Gündelik olduğu kadar düğün, sünnet gibi en önemli törenlerde de en zengin ailelerde bile tüm yemekler ailedeki kadınlar tarafından hazırlanır. Bu tip merasimlerde sunulan yemekler çok daha süslü ve o oranda da yapılması güç, emek isteyen yemeklerdir ve evin kadınları tarafından hazırlanır. Kadınlar kavram da olsa düğün de olsa günün tadına ancak herkes, özellikle erkeklerin hizmeti yavılıp onlar memnun olduktan sonra varabilirler.

Yiyeceklerin hazırlanışı ve kadının bu işe verdiği emek arasındaki ilişki dışardan satın alınan hazır yiyeceklerin miktarı ile de izlenebilir. Şimdiye kadar kadının belli başlı görevlerinden biri olan ekmek yapma işi son zamanlarda hazır ekmek satın alınmaya başlanmasıyla aşağı yukarı tamamen ortadan kalkmıştır. Fakat yine de diğer bütün yiyeceklerin, konservelerin hazırlanması aile işidir ve özellikle kadının görevidir. Özellikle erişte, bulgur, domates salçası, turşu, reçel gibi temel yiyecekler hâlâ genellikle evde hazırlanır.

Yiyeceklerin hazırlanmasına sarfedilen emeği incelemek yiyecek tüketimi konusunda kadın ve erkeğin görece konumları konusunda anlamlı fikir vermek için yeterli değildir. Bir başka yönden bakıldığında esnaf, zanaatkâr ve tüccarlardan oluşan kasabanın çalışan erkek nüfusu genel olarak fırsat buldukça dışarda yemek yeme alışkanlığına sahiptir. Dükânların kapanma saatinden sonra kasabadaki lokantalarda akşamları sofralar kurulur, uzun saatler yemek yenilir ve içki içilir. Gelir sabit ve sınırlı olduğu sıralarda erkekler için bu tip çıkışlar da kısıtlıydı. Şimdi kasaba değişmekte olduğu için ve büyük bir çoğunluğun geliri arttığından bu eski gelenek yeni bir boyut kazanmaktadır. Erkekler artık çok daha sık dışarda yemekte ve dolayısıyla ailelerinden çok daha iyi beslenmektedirler. Yani artan gelirin ancak çok kısıtlı bir kısmı aile için ayrılmakta, geriye kalan büyük meblağ erkeğin, özellikle ev dışındaki kendi tüketimine ve yemek harcamalarına ayrılmaktadır. Evde kadının ve çocukların yediği geleneksel basit yemekleri beğenmedikleri zaman erkeklerin evi terkederek gidip lokantada ızgara et ve benzeri yemekler yedikleri

izlenmiştir. Değişim, gelir artışı, daha önceleri ev dışında yalnız vakit geçiren erkekleri yiyecek tüketimi konusunda farklı standartlara sürükleniş ve cinsel davranış konusunda varolan farklı standartlara da dolaylı olarak katkıda bulunmuştur.

Benzeri tutum ve davranışlar erkek giyimi konusunda da izlenmektedir. Erkekler giyimlerini hazır almakta, ancak çok az sayıda ailede kadınlar kocalarının iç çamaşırlarını ve gömleklerini dikmektedirler. Elbiseler uzun süredir terziye diktirilmektedir. Son zamanlarda hazır takım elbiseler, ceketler ve pantolonlar bulunmaktadır. Yine kısmen satın almak veya ısmarlamak mümkün olduğu için, kısmen bedel erkek tarafından ödendiği için, kısmen de toplumda erkeğin giyimi ile ilgili kısıtlayıcı kurallar olmadığı için erkekler çok daha iyi, daha modern giyinme, değişik bedenler için ceketler, gömlekler vs. bulma olanağına sahiptirler.

Öte yandan kadınlar hâlâ iç çamaşırlarını kendileri dikerler. Yeni çıkmakta olan sentetik kumaşlardan yapılan iç çamaşırlarını genç kızlar çeyizleri için istemektedirler. Aslında Ereğli'de kadın giyiminin en göze çarpan özelliği kadın giyiminin geleneksel veya modern olmak yönünden çeşitliliğidir. Kasabada kadınlar yüzlerini örtmezler. Kıyafetleri modern pantolonlardan, çarşafa kadar değişmekte, iç çamaşırları da naylon sütyenden pamuklu uzun içdonlarına kadar farklılaşmaktadır. En çok değişen gruplar kısa kollu elbiseler giyip, yazın çorapsız dolaşmakta ve başlarını örtmemektedirler. Ama yine de kadınların büyük bir çoğunluğu uzun kollu ve belirli bir üslubu olmayan uzunca elbiseler giyerler. Genellikle her mevsimde de üstlerine bir yün ceket giyip başlarını örtmeyi tercih ederler. Erkeklerin giyimiyle karşılaştırıldığı zaman kadınların giyim kalite, stil ve modernlik açılarından çok geridedir. Türkiye'nin çeşitli büyük merkezlerinde ve batıda olduğu gibi, Ereğli'de kadının harcamalarında lüks tüketimin hiç yeri yoktur. Bunun nedeni burada kadınların statüyü temsilen topluma karışmamalarıdır. Bunu erkekler yapar. Sonuç olarak kadın kendi giyim, tüketim ve zevkini önemsememekte onun yerine evin döşenmesi, düğün, doğum, ölüm gibi olaylarda yapılan törenler için harcamalara önem vererek ailenin statüsünü kanıtlamaktadır. Fakat bu tercih kadın ve erkeği tüketim standartları açısından farklılaştırmakta, kadını daha aşağı bir düzeye oturtmaktadır. Ne olursa olsun genç olarak Ereğli'de tüketim çok çalışma ve epeyce yoksulluk demektir. Bu yoğun çalışma ve yoksullukta kadının payı erkeğinkinden çok daha fazladır.

Boş Vakitler

Kadının aile içindeki ve dışındaki yaşamını anlamak için onun boş vakitlerindeki faaliyetlerini incelemek gerekir. Fakat bu dikkatle ele alınması gereken bir konudur, çünkü kadını evinin dışında incelediğimiz kültür, «eğlenceyi» «zevki» meneden, kadının şerefine çok önem veren, onun toplum içinde çok görünüp göze batmasını hiç hoş karşılamayan bir toplumun kültürüdür. Hâlâ kadınlar, özellikle tüccar ve esnafın anne, eş ve kızları evlerinden sadece boş vakitlerinde çıkmaktadırlar. Ayrıca küçük kasabalarda iş ve oyun, çalışma ve dinlenme arasındaki fark tam olarak belirlenmemiştir. Diğer bütün faaliyetler düzensiz ve ayırışmamış olduğu gibi, hem kadınlar hem erkekler için boş vakitler de belirsiz bir durumdadır.

Kadınlar için en çarpıcı boş vakit etkinliği diğer kadınlara yaptıkları sonsuz ziyaretlerdir. Düşük gelir gruplarında bu ziyaretler törensizdir. «Geçerken şöylesine bir uğramak», «sabah kahvesine gitmek», «akşam oturmaya gitmek» hep bu türde yapılan ziyaretlerdir. Aslında kadınların ev ziyaretleri erkeklerin kahveye gitme alışkanlıklarına benzer; her ikisi de cinsiyet ayırımının devamı konusunda öncmlü rol oynar. Bu tip ziyaretler genellikle yakın çevrede yapılır. Maddi durumu daha düzgün olan kadınlar «kabul günleri» düzenlerler. Ziyaretler, yiyecek ve içecekler bugünlerde daha resmidir. «Gerçekten şöyle bir uğramak» gibi kısa ziyaretlerin aksine «kabul gününe» giderken genellikle kıyafete çok önem gösterilir ve çocuklar götürülmez. Kabul günleri annelerin oğullarına gelin beğenmeleri için iyi bir fırsat teşkil ettiğinden, güne yetişkin kızları götürmek âdet haline gelmiştir. Evinde gün tertiplemeyen kadınlar ise bu tip bir faaliyeti «züppelik» olarak nitelendirirler. Üst tabaka ise her dakika habersiz gelip gitmeyi «laübalilik» addeder. Birçok zengin tüccarın hanımı ise her iki türden eğlenceyi de iki tip ahbabları ile sürdürürler.

Ziyaretler sırasında kadınlar konuşurken aynı zamanda örgü örer veya nakış işlerler. Birlikte dikiş dikmek ziyaret ve eğlence için özel bir neden oluşturur. Konuşmalar genellikle doğumlar, ölümler, düğünler, çocukların sorunları ve ev işleri konularında olur. Ayrıca gördükleri filmler ve okudukları magazinler hakkında da konuşurlar.

Ereğli kadınının yaşamında önemli yeri olan bazı ziyaretler de ölüm, düğün ve doğum törenleri için yapılan ziyaretlerdir. Kadınlar aralarında

evlerde toplanıp, geçimi bundan olan kadın mevlüthanlara mevlüt okuturlar. Aslında mevlüt okutmak için çok çeşitli fırsatlar yaratılır(6). Mevlüt Peygamberin yaşamını anlatır, sözleri 15 inci yüzyılda Türkçe olarak bir Bektaşî bilgini ve şairi tarafından yazılmıştır. Mevlüt ya Tanrının takdirini kazanmak ya da yardımı için şükran borcunu ödemek üzere okutulur. Bir ölümden sonra veya genellikle «ölmüşlerin ruhu» için, eşini dostunu bir araya toplamak gayesi ile de okutulabilir. Toplantıdan önce aralarında mevlüt şekeri almak için para toplanır. Mevlüde her yaştan kadın gelir. Zaman ilerledikçe mevlüt, bol konuşmalı gülüşmeli bir toplantı haline dönüşür. Bazen yaz mevsiminde ağaçlık ve manzaralı bir yer olan Nasrullah Dede yatırında mevlüt okutulur. Bu da güzel havada yapılan bir piknikten pek farklı bir gezinti değildir.

Yine erkeklerden ayrı olarak küçük gruplar halinde parka, gündüz matinelerinde sinemalara giderler ve yazın erkeklerin olmadığı yerlerde açıktan denize girerler. Haftalık açık hava pazarlarından yapılan alış - veriş de bir eğlence şekline dönüşmüştür. Şehrin ana çarşısında alış - verişe çıkmak oldukça büyük bir sorundur ve genellikle kadının kocasından izin alması en azından, arkasından laf edilmemesi için ona haber vermesi gerekir. Anneleri alış - verişe veya kasabanın diğer bir bölümündeki arkadaş veya akrabaları ziyarete giderken 7-8 yaşındaki kız ve erkek çocuklar da anneleri ile birlikte giderler. Küçük çocuklar anneleri ile sinemaya, alış - verişe, ziyaretlere giderek, onunla sosyal yaşantısını paylaşırlar. Erkekler genellikle yemeklerden sonra işe veya kahveye gitmek üzere evden ayrıldıkları için çocuklar anneleri ile yalnız kalırlar. Fakat yaşantılarını paylaşmanın tek nedeni bu değildir. Aslında çocuklar büyük ablalarına ve annelerine eşlik ederek onlara göz kulak olurlar. Eğer kadınlar çeşitli yerlere çocukları ile birlikte giderlerse bu daha şerefli ve saygıdeğer bir davranış olarak kabul edilir.

Kadınların a) Mevlüt gibi dinî toplantılara gitmesi veya b) Gezmelere yedi sekiz yaşlarındaki oğulları ile birlikte gitmeleri, c) Özellikle de gittikleri toplantıların açık havada olması, toplum tarafından hoşgörü ile karşılanan, kabul edilebilen ve şerefli kabul edilen gezme tarzıdır. Onlar da bütün ev dışı gezmelerini bu üç ilke içinde sürdürürler.

Öte yandan unutulmamalıdır ki kadın evde gece gündüz çalışır ve sorumluluk taşır. Birincisi herşeyden önce burası temiz ve düzenli tutulmalıdır. İkincisi, değişik saatlerde yeme adeti olan fertler için zamanında yemekleri hazır bulundurulmalıdır. Üçüncü olarak, anne evdeki tüm ça-

tışma ve anlaşmazlıkların arabulucusu olduğu için daima tetikte ve aile içi çelişkilere müdahale etmeye hazır olmalıdır. Dördüncüsü, kocası evde olduğu zamanlarda daima onun kapris ve isteklerine cevap verebilmektedir. Görüldüğü gibi kadın ancak öğleden sonraları ve akşam kocası kahveye gidip çocuklar yattıktan sonra bir süre ancak dinlenme için vakit ayırabilmektedir.

Kocası evde yokken kadının radyoda her türlü program dinlemeye zaman ayırması ilginçtir. Ev işi konusunda büyük sorumlulukları olmayan genç kızlar arasında Hayat, Ses ve Yelpaze gibi hafif magazinler elden ele geçirilir, böylece 6-7 el değiştirir. Hikayelerdeki romantizmi, büyük kent yaşamını, üst sınıf sosyete haberlerini okuyarak bunlardan kendileri yaşamışçasına doyum sağlarlar.

Şimdiye kadar sürekli cinsiyet ayırımından bahsetmiş olmamıza rağmen bunun Ereğli'deki tek yaşam tarzı olmadığını belirtmekte fayda vardır. Çünkü örneğin, evli erkeklerin beşte dördü eşlerini İstanbul'a götürmüşlerdir. Üçte ikisi akşam ziyaretlerine hanımları ile birlikte gitmektedirler. Aile reislerinin yarısı sinemaya da birlikte gitmektedirler. Devlet memurları, öğretmenler ve yüksek gelirli serbest meslek sahiplerinin eşleri ile katıldıkları bazı özel toplantılar, nişan ve düğün törenlerinde danslı toplantılar, balolar düzenlenir. Genellikle, aile küçüldükçe katılma ve ilişkilerin, ayrıca karı - koca arasındaki dayanışmanın arttığı görülmektedir. Her ne kadar bu eşitlik veya özgürlük anlamına gelmiyorsa da kadının dış dünya ile ilişki kurup ona katılması konularındaki önemli sakatlığı gözler önüne sermek için ilk adımdır.

Diğer şıkta kadının birbirinden bağımsız iki rolü vardır. Rolünün dar ve kısıtlı olduğu yerlerde kadın yıkıcı sorunluluklar taşımakta ve çok nazik konuları dengeleyici unsur olmaktadır. Aile ile olan ilişkilerinde ekonomik açıdan da işgücü ve kalite sağlamak ve ailenin şerefini korumakla yükümlüdür.

Kadınların Çalışması

Kadınların ev dışındaki yaşantıları geleneksel olarak arada sırada yapılan alış -verişler ve boş zaman faaliyetleri ile kısıtlıdır. Bunun yanı sıra, çalışma ve iş kavramı artık kadının dünyasına girmeye özellikle genç kuşakların beklentileri arasında yer almaya başlamıştır. İlginçtir, kadınlar uzun yıllardır yapılagelmekte olan bazı şeyleri iş veya çalışmak saymazlar. Bunların başında evlerde hizmetçilik ve çamaşırcılık yapmak gelir. Ter-

zilik, parayla nakış işlemek de yaygın, alışılmış kadın çalışma tarzlarındandır. Bunların hepsi çok eskiden beri aileler için ek gelir teşkil etmiştir. Görüldüğü gibi bunların hepsi evde yapılan işler olup, ev dışında çalışmak için özel bir yere ihtiyaç görülmemektedir. İlkokul öğretmenliği oldukça makbul olan bir meslek olmakla beraber, erkekler ve diğer devlet memurları arasında ikinci sınıf bir meslek olarak değerlendirilmektedir. Kasabada toplam olarak 40 kadın devlet dairelerinde, hastanelerde, doktor ve avukatların ofislerinde hademe olarak çalışmaktadır. Bu, evde hizmetçi olarak çalışmakla aynı tutulmamaktadır. Gençler ve genel olarak toplum memurluk ve sekreterlik gibi işleri meslekî hiyerarşide oldukça yüksek bir düzeye yerleştirmekte ve bu meslekleri makbul saymaktadır. Kaymakamlık teşkilâtında üç kız memur daktilo olarak, ayrıca 4 kız da avukat yanında sekreter olarak çalışmaktadır. Bunların hepsi bekârdır. Bütün kızlar arasında memur olmak çok arzulanır. Böyle bir iş edinebilmek için ortaokula ve liseye gitmeyi isterler. Bu nedenle anne ve babaların kendilerini ortaokul yerine Akşam Kız Sanat Okuluna göndermelerine içerlerler. Artık kimse dikiş dikerek veya nakış işleyerek para kazanmak istememektedir. Halen Ereğli'de 21 terzi bulunmaktadır. Hazır giyim ve çamaşırların tüketiminde önemli bir yer kapladığı gözönünde tutulacak olursa dikiş dikiş hayata kazanmanın bir süre sonra giderek yok olacağı düşünülebilir. Öte yandan harcamaları karşılamak için gerekli olan parayı sağlamak üzere aile bireylerinden daha çoğunun çalışması gereği ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak babalar, geleceği görse de görmese de, genç kızlar ev dışında çalışmak için çok istekli ve hevesli görünmektedirler.

İlkokul veya daha da iyisi ortaokul öğretmeni olmak, genç kuşağın meslek konusundaki ilk tercihidir. Ereğli'de çalışan kadınların büyük bir kısmını öğretmenler meydana getirmektedir. Çalışan 127 kadın öğretmen vardır. Bunun dışında sadece 1 tane meslek sahibi kadın bulunmaktadır o da doğum kliniğindeki jinekologdur.

Geleneksel veya meslekî yollardan daha yaşlı kadınların kazandıkları para kendilerine kalır. Halbuki genç kızlar kazandıkları parayı annelerine, anneler de kızın babasına verirler. Böylece anneyi bir kez daha koordinatör olarak izleyebiliriz.

Kadının kazanç amacıyla çalışması konusundaki tutumlar oldukça hızla değişmektedir. Halâ büyük bir çoğunluk kadının, özellikle evli kadının, yerinin evi olduğu düşüncesindedir. Her nasılsa kadının evlenmeden önce çalışması konusunda daha fazla hoşgörülü davranılmaktadır. As-

linda evli kadınlar üzerindeki baskı ve kontroller genç kızların üzerindeki çok daha fazladır. Bu sorun kazanç için çalışma konusunda da ortaya çıkmaktadır. Erkekler arasında da değişik yaşlardakiler ve değişik mesleklere sahip olanlar kadının kazanç amacı ile çalışmasına karşı farklı tavır almaktadırlar. Kolayca tahmin edilebileceği gibi tüccar ve zanaatkârların üçte ikisinden çoğu eşlerinin ev dışında çalışmalarına rıza göstermemektedir. Yaş gruplarına gelince, 25-35 yaşlarındaki erkekler belki de evdeki küçük çocuklarından dolayı, 45-55 yaşlarındakiler ise 35-40 yaşlarında tecrübeli ve bağımsız kişiliğe sahip eşleri oldukları için kadınlarının çalışması konusunda daha az hoşgörülü davranmaktadırlar. Bu kasabada eğitimin de meslek ve yaştan bağımsız olarak, bu konuda pek etkili olmadığı görülüyor.

Ereğlililer erkeklerin kadının çalışmasına karşı olumsuz bir tutumları olmasına rağmen, kadının yapabileceği işler hakkındaki düşünceleri çok geniştir. Öğretmen, ebe, hemşire, terzi gibi çevrenin öteden beri kadın işi diye kabul ettiği işler dahil doktorluk, hekimlik mühendislik gibi meslekleri de kadınlar için kabullenenler vardır. Erkekler her ne kadar eşlerinin çalışmasına taraftar değilseler de, diğer kültürlerde kadınların çalışıp meslek sahibi olduklarının açıkça farkındadırlar. Bu konuda yorum yapmazlar, fakat durumu kabul ederler. Belki de bu kabullenme değişme için başlangıç noktasıdır. Fakat şu an ne esnaf ne de sanatkâr, karısını meslek sahibi olarak düşünmemektedir bile.

Kızların eğitimi de kadının çalışması ve bu konuyla ilgili tavırlarla bir paralellik göstermektedir. Okul sonrası yaştaki kızların aşağı yukarı hepsi, aile reislerinin eşlerinin yüzde 60'ı ve şimdi hayatta olan bir önceki neslin (annenin annesi) üçte biri okuma yazma bilmektedir. Fakat bunun ötesinde hiçbir eğitim görmemişlerdir. Ancak ilkökul eğitimi görmüş ve belki de dikiş öğrenmiş ve babaları tarafından bir miktar eğitilmiş olabilirler.

Kız Akşam Teknik Okulu iki yıllık olup, biçki, dikiş, çiçek yapımı, nakış ve iç çamaşır dikimi konularında dersler vermektedir. İlkokul mezunları veya okuma yazma bilen herkes yaş sınırı olmaksızın bu okula kabul edilmektedir. Bu eğitim her yaştan kadına özellikle tüccar ve zanaatkârların oluşturduğu orta sınıf kadınına ilginç gelmektedir. Burada üzerinde durulması gereken bir nokta, daha alt düzeylerdeki ailelerin kızları için ilkökul öğretmenliği gibi bir meslek isteyip bunu elde etmesi için ellerinden geleni yapmalarına karşılık, orta ve yüksek sevi-

yedeki tüccar ve zanaatkârların kızlarına ev idaresi eğitimini, eğer bir gün çok sıkışır, dikiş dikerek veya nakış işleyerek hayatını kazanabileceği gerekçesi ile yeterli bulmalarıdır. Fakat önceden de belirttiği gibi genç kızlar bu okula değil de ilerde memur olma amacıyla ortaokula devam etmeyi tercih etmektedirler.

Sanat okulu veliler tarafından okul sayılmıyor. «Kız okumasa da olur, dikişe gönderiyorum ya» «Dikişe gitsin yeter» şeklindeki sözlerle enstitülerin daha geleneksel kişileri çektiğini, aynı zamanda da kuşaklar ve cinsler arasındaki gerginliği ve çelişkiyi arttırdığını göstermiş oluyorlar.

Bununla birlikte kasabada büyük bir çoğunluk eğitim konusunda bilinçlenmeye başlamıştır. «Okuyabildiği kadar okusun» cümlecisi bize çocukların eğitimi konusunda tavrı özetlemektedir. Velilerin üçte biri kızlarının üniversite öğrenimi görmesini, kendi şartları içinde imkânsız olmasına rağmen, istemektedirler. Kendisi ile konuştuğumuz bir balıkçı bu konudaki fikrini şöyle belirtti. «Bütçem elverişli değil ama kızımın üniversiteye devam etmesini isterim, iyi bir şey». Aslında kızlarının üniversite eğitimi almasını isteyenlerin başında meslek sahibi veliler gelmekte. Bu grubu da devlet memurları ve kalifiye işçiler takip etmektedir. Tüccar ve esnaf yine en arka sırada kalmaktadır. Zaten bu grup ilkökul eğitimini bile kızlar için gereksiz bulmaktadır. Meslek grupları arasında kızların eğitim seviyesi ve çeşidi konusunda açıkça bir çelişki olduğu görülmektedir. Devlet memurları serbest meslek sahiplerinin ve kalifiye işçilerin görüşleri tüccar ve esnafın görüşleri ile ters düşmektedir.

Ereğüliler kızlarının tahsil görmesini istemekle beraber bunun nedenini açıklayamamaktadırlar. Eğitilmiş olmanın ilerde faydalı olacağını söylemekte fakat bunun tam olarak ne şekilde olacağını bilememektedirler. Geleceğin toplumunda kadının yerini görmekte güçlük çekmektedirler. Kızların eğitimi konusunda verilen cevapların çoğunluğu kızların çevreye uyum sağlayıp, günlük hayatta karşılaşacakları problemlerle kolayca başa çıkabilmeleri isteğini yansıtmaktadır. Eski deyim «kızların okula gitmesi gerekmez» sözü artık «kızlar, hayatın problemleriyle başa çıkmasını öğrenmek için, okula gitmelidir» şeklinde değişmektedir. Bu görüş tüm meslek grupları arasında görülmeyle beraber en çok şartların değiştiğini farkedene ve değişimin getirdiği sorunların çözülmesinde belirli bazı becerilerin gerekli olması ihtimalini gözönünde tutarak kızlarını okula göndermeye razı olan esnaf ve tüccar arasında yaygın olarak izlenmektedir.

Sonuçlar

Küçük kasabalarda kadının statüsünün değişmesini beklemenin şimdilik çok erken olduğu açıktır. Kadının ev dışında stratejik olarak önemli bir işe girip, dış dünyaya çevresindeki yaşantıya doğrudan olarak katkıda bulunması ve erkek ile eşit koşullarda bulunması zamanı henüz gelmemiştir. Bunun yanısıra kasabalı kadınlar üzerinde yapılan incelemeler diğer bazı gerçekleri de yansıtmaktadır. Kadının, evinde, kasabanın ekonomik faaliyetler zincirinin en önemli bağlantılarından biri olduğu açıktır. Çünkü onun kararları eylemleri ve araya girmesiyle kazanılan ve üretilenler tüketim malları olarak ortaya çıkarlar. Ailenin günlük yaşamının niteliği kadının tüketim konusundaki rolünden kaynaklanmaktadır. Değişme sırasında ailenin evdeki harcamaları ile erkeğin dışardaki harcamalarının farklılaşması daha çok incelemeyi gerektiren, ev tüketimi ile ilgili bazı olumsuz yönleri ortaya çıkarmaktadır. Küçük kasaba ailelerinde kadının rolü özellikle nazik durumlar ve ilişkilerde belirginleşmektedir. Kadınlar, pasif ve alıcı değildirler. Genellikle insan ilişkilerinde arabulma konusunda en önemli ve en kritik rolü oynayan kimseler annelerdir. Ancak onun uyanıklığı, açıklığı ve arabuluculuğu sayesinde baba, oğullar, kızlar ve diğer fertler barış içinde aynı ailede barınabilirler. Sonuç ise olgun sorumluluk taşıyan, bağımsız kişilikleri olan kadınların ortaya çıkmasıdır. Bu kişilik üstelik ailenin diğer fertlerinin iyiliği için her an fedakârlık yapmaya hazır olan bir kişiliktir. Fakat bu kadınların daha geniş topluma ne şekilde girip, insan ilişkileri konusundaki eşsiz becerilerini toplumdaki ilişkilere ne şekilde aktaracakları şimdilik bilinmemektedir.

NOTLAR

- 1) Ereğli Karadeniz kıyısında bu bilgi toplandığı zaman (1964) nüfusu 8.185 olan bir kasabadır. İlin en önemli kömür ocaklarının bulunduğu merkez ve ayrıca da kömür limanıdır. Herşeyden önemlisi de kasabalılar ve köylüler arasında çeşitli ilişkilerin değişimine olanak sağlamaktadır.
- 2) Peter Paslett, Richard Wall (Eds.) *Household and Family in Past Time* Cambridge Univ. Press, 1976, Girişe bakınız.
- 3) Kızların sosyalleşmesi konusunda bakınız: Mübcecel Kiray: «The Family of The Migrant worker» Nermin Abadan Unat (Ed.) *Turkish Worker in Europe* The Hague: E.J. Brill, 1976.
- 4) Lloyd + Margaret Fallers: *Sex Roles in Edremit, The Mediterranean Family Structures* J.G. Peristiany (Ed.) Cambridge Univ. Press, 1976. Ayrıca Ester N. Goody: *Context of Kinship: An Essay in the Family Sociology of the Gonza of Northern Ghana* Univ. of Cambridge Press 1972.
- 5) Annelerin rolü konusunda daha detaylı bilgi için bakınız: Mübcecel Kiray «New Role of Mothers» of G. Peristiany (Ed.) *The Mediterranean Family Structure* Univ. of Cambridge Press 1976.
- 6) Bakınız Fatma Mansur, *Bodrum: A Town in the Aegean* E.J. Brill, 1972. sayfa 106-108.

DİN - SİYASAL DAVRANIŞ

Cımbızlı şiir
Ne atom bombası,
Ne Londra konferansı,
Bir elinde cımbız,
bir elinde ayna,
Umurunda mı dünya!

Orhan Veli

Siyasal katılmaya ilişkin cinsiyet farklılaşmasına ilişkin en yaygın açıklama siyasal toplumsallaşma kuramında yer almaktadır. (Hyman, 1959) açıklama siyasal davranışı özellikle yetişkin çağına gelmezden önce olmaktadır. Erkeklerle kadınların siyasete karşı duydukları ilgi derecesinin farkı, çocuklukta edinilen bilgileri düzenleyen dinamiğe bağlıdır. Cinsiyet farklılaşma süreci ayrıca geniş ölçüde egemen kültürün başta basma kalıp değer yargılarına bağlıdır.

Diğer bir yaklaşıma göre kadın erkek arasındaki siyasal davranış farklılığı belli durum ya da yapılarla ilişkin etmenlere bağlıdır. Durumun belirleyiciliğini savunanlara göre belli bir kültürün ürünü sayılan cinsiyet rolleri ve basma kalıp değer yargıları kadın ve erkeklerin farklı siyasal düşüncelerini yoğurmakta ve bu biçimde sürdürmektedir.

Değişik bir yoruma göre (Heiskanen, 1971), kadınların daha sınırlı siyasal faaliyeti ve katılmaları kısmen çağdaş kapitalist ekonominin doğasından ileri gelmektedir. Bu açıdan özellikle ekonominin ucuz emeğe karşı duyduğu gereksinmeyi ve kadınların yüksek tüketim istekleri ağır basmaktadır. Geleneksel cinsiyet rolleri ideolojisi sadece bir kültürel açık

(cultural lag), geleneksel değer yargıların kalıntısı sotonu değil, aynı zamanda kökleşmiş çıkarların korunması ile de ilgilidir. Bundan başka ekonomik ilişkilerin karmaşıklığına ilişkin sorunlar büyüdükçe de geleneksel cinsiyet rolleri ideolojisi kadınları siyasete katılmamağa davet etmekte, başka bir deyimle onları egemen olan iktidar yapıstını etkileme girişiminden alakoymaktadır.

Bu son yaklaşım din öğretiminin kadınlar üzerindeki köklü ve güçlü etkisini ve siyasal davranışı belirleyiciliğini de açıklamağa yarayan güçlü bir kanıttır. Dünyanın her yerinde gözlenebildiğine göre tutucu oy vermi davranışının en sürekli temellerinden biri yoğun bir dinsel inançtır.

Kadınların siyasetle faal bir biçimde ilgilenme konusundaki potansiyel istekliliği ele alındığında, bir boyutun daha eklenmesi gerekir. Bu boyut kadının siyasetteki önemsizliğini ele almaktadır. Buna göre kadınların siyaset alanındaki marjinal konumları bir yandan siyaset alanının fiilî olarak erkeklerin tekeli altında bulunması ile öte yandan kadınların doğuşla edindikleri statü (ascribed status) ile açıklanması gerekir.

Şurası tartışma götürmez bir gerçektir ki en güçlü iletişim örüntüsünü meydana getiren kitle iletişim araçları ve kurumsallaştırılmış ya da resmî olmayan biçimde ortaya çıkan dinsel örgüt ve dernekler, kamu yaşamına katılma konusunda cinsiyet farklılaşmasına dayalı basma kalıp değer yargılarını anlamlı bir biçimde pekiştirmektedir.

Bu bölümde sunulan iki bahisten her biri, benitsedikleri farklı yöntem ve kuramsal yaklaşımlara rağmen, yüksek bir benzerlik yansıtmaktadır. Her iki yazar hızlı değişen ve güçlü bir kültür ikilemi içinde bulunan toplumlarda, kadınların neden yoğun siyasal oy verme davranışlarına rağmen: siyasette aktörden çok seyirci, kitle iletişim ürünlerinin kullanımında üreticiden çok tüketici ve inanç alanında eleştiriye de açık araftardan çok kayıtsız şartsız inançlı kişiler olduklarını açıklamaktadır.

B. Toprak'ın denemesi, kadınların özgürleşmesine ilişkin bazı tarihsel olayları yeniden yorumlamakla beraber, kadının özgürleşmesi ve kurtulması arasında titiz bir ayırım gözetmektedir. Toprak'a göre özellikle hukukî statü açısından özgürleşme görelî olarak daha kolaylıkla gerçekleşebilmektedir, buna karşın gerçek bir kurtuluş özellikle İslâm dininin değer ve kültürü ile yoğrulmuş bulunan bir toplumda daha uzun bir yol kat etmek zorundadır. Toprak'ın en ilginç tezi, günümüz Türkiye'sinde güçlü bir «karşı elit»in ortaya çıkmasına ilişkindir. Ona göre kadını geleneksel rol ve konumuna döndürmek için siyasal çaba sarteden siyasal

DİN - SİYASAL DAVRANIŞ

parti ve kadrolar işte bu «karşı elit»in başsözcüleridirler. Bu yeni dinsel ideolojiye dayalı toplumsal akımın ne ölçüde kentsel kadın nüfusunu etkileyeceğini genel olarak siyasal kutuplaşmanın güçlenmesi ya da zayıflamasına bağlamak gerekir.

Soruna yeni bir tarihsel yorumla yaklaşan Ş. Tekeli, Türk kadınlarının siyasal özgürleşme hareketini «tamamlayıcı bir eylem» olarak nitelendirmektedir. Ona göre bu haklar Türk kadınına Türkiye'nin yeni doğmakta olan demokratik düzene geçiş denemeleri sırasında «güzelleştirici bir imge» yaratması için tanınmış bulunmaktadır. Ş. Tekeli siyasal hakların «simgesel» ve «seçkin» değerlerini vurgulamak suretiyle aynı zamanda Türk kadın politikacıları, aday ve seçmenlerin neden marjinal bir konumu koruduklarını açıklamaktadır. Ş. Tekeli'nin bu bağımlı ilişkisinin ancak daha yoğun bir sınıfsal bilinçlilikle giderilebileceği konusundaki görüşü kuşkusuz daha geniş ölçüde tartışmaya değer.

Nihayet önemli bir nokta daha: kadınların oy hakkına sahip olmaları, özellikle kırsal kesimde daha yüksek bir siyasal katılmanın geçerli bulunması, artan siyasal katılma yolu ile kadınların potansiyel olarak iktidar yapısını değiştirebileceklerini gösteren yeterli bir kanıt değildir.

Siyaset ve din alanındaki araştırmalar henüz çok yenidir. Yeni araştırmalar sadece güvenilir istatistiksel veriler değil, aynı zamanda gerçekçi bir yorum yapmak konusunda geçerli toplumsal göstergeler (social indicator) konusunda da bir anlaşmayı da gerektirmektedir.

N.A.U.

TÜRK KADINI ve DİN

Binnaz TOPRAK

I

Bugüne dek Türk kadını hakkında yayınlanmış olan çalışmaların çoğu Cumhuriyet döneminde kadınların erkeklere eşit statüye erişmiş olduklarına ilişkin iyimser bir varsayımdan kaynaklanmaktadır. Kadınların hukukî ve siyasal haklarını kazanmalarını sağlamış olan Kemalist reformlar, diğer Müslüman ülkelerle karşılaştırma yapıldığında, radikal değişiklikler olarak nitelendirilmiştir. Her ne kadar, bu reformların kırsal bölgelere erişememiş olması kaygı ile karşılanmış ise de, kentli okumuş kadınların özgürlük mücadelesine tamamlanmış gözüyle bakılmıştır(1).

Kadınların özgürlüğü konusunda sorgulamalara kapalı bu yaklaşım, Türk toplumunun çağdaşlaşma süreci hakkında iyimserlik süzgecinden geçmiş benzer yorumlarla yakından ilişkilidir. Çağdaşlaşma tek yönlü bir süreç ve Batılılaşma olarak tanımlandığı ölçüde çağdaşlaşma kuramlarının yanlış varsayımları Türkiye için de geçerli sayılmıştır. Çağdaş ve geleneksel birbirini yadsıyan kavramlar olarak düşünüldüğünden, her toplumun geleneksel - çağdaş çizgisi üzerinde ilerlediği ve bu çizgi üzerindeki süreçlerin birbirinden bağımsız olduğu öngörülmüştür. Aynı zamanda, çağdaş bir toplumdan ne anlaşıldığına ilişkin normatif değerlendirmelerin yokluğuna rağmen, Batı modeli, çağdaşlaşma kuramlarında bir ideal tip olarak kabul edilmiştir(2). Dolayısıyla, bu tek yönlü çağdaşlaşma anlayışına uygun bir biçimde, Türkiye'nin İslâmî bir imparatorluk dönemini geride bırakıp laik ve Batılılaşmış bir ulusal - devlet olma çabası hem Türk hem de yabancı gözlemciler tarafından doğru yönde gelişmekte olan başarılı bir çağdaşlaşma örneği olarak kabul edilmiştir.

Türkiye'de kadınların özgürlüğü konusuna ilişkin yaklaşımlar, çağdaşlaşma sürecinin niteliği hakkındaki bu tür yanlış değerlendirmelerden etkilenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde kadınların eşitsizliği, Osmanlı toplumunda İslâmiyetin etkin bir rol oynamış olmasına bağlandı-

ğından, çağdaşlaşma olgusu ile beraber ve çağdaşlaşma Batılılaşma olarak anlaşıldığı ölçüde kadınların erkeklere eşit statüye eriştikleri varsayılmıştır. Gerçekten de, Osmanlı dönemine kıyasla Cumhuriyet Türkiye'sinde kadınların statüsünde hem hukuken hem de fiilen önemli değişiklikler olmuştur. Ama bu değişikliklerin boyutu, kadın haklarının kazanılmasından değil de kadınların özgürlüğünden söz edecek olursak çok kısıtlı kalmıştır.

Kadın haklarının kazanılması ile kadınların özgürlüğe kavuşmaları arasındaki bu fark, Türk toplumunda kadının yerine ilişkin aşırı iyimser değerlendirmeleri önlemek açısından uyarıcı olmalıdır. Kadın haklarının kazanılması hukukî bir sorun ve kadınların özgürlüğe kavuşmalarının bir önkoşuludur. Fakat hukukî yapıdaki değişiklikler tek yönlü bir toplumsal değişimin müjdecisi olarak kabul edilemez. Örneğin, kadınların genellikle ailelerindeki erkeklere boyun eğdikleri bir toplumda, kadınlara oy hakkı verilmesi pek anlamlı değildir. Nitekim, Türkiye'de 1977 seçimleri öncesinde oy verme eğilimlerini araştıran bir çalışmanın gösterdiği gibi, tüm aile bireylerinin aynı partiye oy vermeleri Türk seçmeninin belirgin bir özelliğidir(3). Türk toplumunda kadının yerine ilişkin değerlendirmeler laik kanunlarla İslâmi gelenekler arasındaki etkileşimi gözönüne almak zorundadır. Tarihsel olarak cinsel roller arasındaki farklılıkların giderilmesi Müslüman toplumlarda en çok direnişe yol açmış değişiklikler arasındadır. Hukukî ve siyasal haklarını elde etmiş ama özgürlüğüne kavuşmamış Türk kadınının çelişkili durumunu anlayabilmek için, çağdaşlaşmayı tek yönlü yorumlamak yerine çağdaş ve geleneksel yapılar arasındaki bağlara bakmamız gerekecektir.

II

Tarih boyunca dinsel kurumlar, yönetilenlerin asıl uğraşlarının kutsal amaçlar peşinde koşmak olmasını sağlayabilmek için yöneticilerle işbirliği yapmışlardır. Gerçi tarihteki pek çok dinsel akım, özellikle kurumsallaşmadan önce, güçlü otorite merkezlerine karşı protesto hareketleri olarak gelişmişse de (4) kurumsallaşmış dinin işlevi, genellikle, yerleşmiş otorite bağlarını pekiştirmek olmuştur. Bu genellemeyi doğru olarak kabul edebilirsek, çoğu toplumda dinin kadınların statüsüne etkisi, erkeklerin otoritesine boyun eğmelerini sağlamak olmuştur. Diğer bir deyişle, eğer din kitlelerin yönetici sınıflara itaatini sağlayan bir faktör ise, din bu işlevini kadınlara ilişkin olarak çift yönde yapmaktadır.

Burada belirtilmesi gereken bir nokta, sınıflar arasında kadınların statüsünde önemli farklılıklar olmasına rağmen, kadınların özgürlüğü sorununu sınıfsal sömürüye bağlamak sınıflar arası eşitsizlik ile cinsel farklılıklardan kaynaklanan eşitsizliği birbirine karıştırmak olacaktır(5) Kadınların çoğu toplumda erkeklerle eşit olmamaları sınıf farklılıklarını aşan bir olgudur. Diğer bir deyişle, sınıfsal tabakalaşmanın her kesitindeki kadın, değişik ölçüde de olsa, toplumsal yönden sömürülmektedir. Bazı durumlarda, örneğin Osmanlı toplumunda olduğu gibi, üst tabaka kadınları köylü kadınlarına kıyasla toplumsal açıdan çok daha fazla kapalı tutulmuşlardır(6). Üst ve alt tabaka kadınları arasındaki fark, ikincilerin ekonomik yönden de sömürülmeleridir. Fakat bu tür sömürü kendi sınıflarının erkekleriyle paylaştıkları bir olgudur. Buna rağmen, aynı sınıfa dahil ve benzer işlerde çalışan erkek ve kadınlar arasında ücret, iş olanakları ve çalışma şartları açısından farklılıklar olduğu da bir gerçektir(7).

Kadınların eşitsizliği sınıflar - arası değil de sınıf içi bir sorun olduğuna göre, kadınların erkeklerle aynı statüde olmama nedenlerini açıklayabilmek için sınıfsal boyutun dışında bazı faktörlere bakmamız gerekecektir. Kanımca din, bu faktörlerden bir tanesidir. Yalnız burada şunu da belirtmek gerekir ki kadınlar konusunda dinsel tutumların, büyük bir olasılıkla, sözkonusu dinin ortaya çıktığı yer ve tarihsel dönemdeki toplumsal yapıyla, özellikle mülkiyet ilişkileriyle, önemli bağlantıları vardır.

III

İslâmiyette kadının statüsü, diğer tek tanrılı dinlerle karşılaştırıldığında, erkeklerin otoritesine boyun eğmelerini sağlayacak niteliktedir. İslâmî ilkeler salt teolojik düzeyde kalmayıp hukukî yapıyı da belirledikleri için İslâmiyetin kadınlar üzerindeki etkisi çift yönlü sınırlayıcı olmuştur. Diğer bir deyişle, İslâmiyet, kadın konusunda hem toplumsal hem de hukukî alanlarda etkin bir rol oynamıştır. Gerçi İslâmiyetin çıkışı zamanın Arap toplumunda kadınların durumuna önemli değişiklikler getirmiştir. Örneğin, İslâmiyet çok karılığını en çok dört kadınla sınırlanmıştır; erkeğin karısını tek taraflı boşamasını en fazla üçe indirgemıştır; kız çocukların öldürülmelerini yasaklamıştır(8). Fakat İslâmiyetin bu tür reformları üstlenmiş olması, o dönemin Arabistan'ında yaygın olan birtakım geleneklerin Arabistan sınırları dışına çıkmasına ve diğer ülkelerdeki Müslüman ka-

dınların kuşaklar boyu bu geleneklerin baskısı altında yaşamalarına neden olmuştur.

İslâm hukukunda kadının statüsü Kur'ân'daki ilkelere dayalıdır. Bu ilkelerin çoğu Nisa Suresi'nde (IV) belirlenmiştir. Evlilik, boşanma ve miras konularına ilişkin aile hukuku kadınların hem sosyal otoritelerini hem de hukukî haklarını sınırlayıcı niteliktedir. Nisa Suresi'nin, İslâmiyetin erkeğin otoritesine tanıdığı ağırlık açısından önemi, kadının kocasına itaat etmediği durumlarda kadınlara karşı fiziksel güç kullanmayı önermesidir. Bu tür itaatsizliğin dayakla cezalandırılması dinsel açıdan meşrulaştırılmıştır(9).

Fatima Mernissi, Fas kadınları hakkında yayınladığı bir kitapta, İslâmiyetin kadını erkek karşısında eşit kabul etmeme nedenini son derece ilginç bir teze bağlamaktadır. Mernissi'ye göre, İslâm düşüncesinde kadının doğuştan zayıf ve aptal bir mahlûk olduğu görüşü yoktur. Hıristiyan geleneğinin cinsel eşitsizlikleri kadının biyolojik yapısına bağlamasına karşın, İslâm kültüründe bu eşitsizlik kadının cinsel gücünü sınırlamak için kurumsal baskılara başvurulmasına bağlıdır. Mernissi, bu konuya ilişkin olarak Freud ile İmam Gazali'yi karşılaştırmakta ve Freud'un cinsel ilişkilerde kadına atfettiği pasif rolün İmam Gazali'nin görüşlerine ters düştüğü sonucuna varmaktadır. Mernissi'ye göre İslâm düşüncüsü aksine kadını cinsel vönden atılgan olarak görmekte ve kadının karşı konulmaz cinsel çekiciliğini kullanarak erkekler üzerinde nüfus sahibi olabileceğini kabullenmektedir. Dolayısıyla, Müslüman cemaatin birlik ve düzeninin korunabilmesi için kadınların toplumsal yaşantılarında kapalı tutulmaları ve hukuken erkeklerin otoritesine boyun eğmelerinin sağlanması gerekmektedir. Mernissi'nin deyimiyle, «İslâm dünyasını tehdit eden iki tehlike vardır: dışardaki gâvur ve içerdeki kadın»(12).

Mernissi'nin tezi, kanımca, İslâmiyette kadınların erkeklerin otoritesi altına girmiş olmalarını açıklamak açısından gerçekten ilginçtir. Fakat İslâm düşüncesinde kadının küçümsenmediğini kanıtlamak bakımından zayıf bir tezdır. Cinsel güç hiçbir anlamda, kafa yapısının yeterliliğini içermez. Bilakis, Mernissi'nin tezi kadınların entellektüel ve fiziksel zayıflıklarını örtbas etmek için cinsel çekiciliklerini kullandıklarını iddia eden geleneksel İslâmî görüşün tekrarıdır. Aslında, İslâmiyette kadınların rasyonel düşünceye yatkınlıklarına olan inanç o kadar zayıftır ki, Kur'ân ancak iki kadının tanıklığını bir erkeğinkine eşit saymaktadır. Ayrıca Kur'ân'da erkeklerin kadınlara kıyasla daha üstün oldukları açıkça belir-

tilmiş (13) ve bu ayet bazı Müslüman düşünürler tarafından kadınların kamu görevlerini üstlenebilmek açısından hem kafaca hem de bedenen zayıf olduklarının Allah tarafından kanıtlandığı şeklinde yorumlanmıştır(14). Dolayısıyla, İslâmiyet dinsel ve hukuksal açıdan bir bütün olarak ele alındığında, kadın ve erkeği eşit kabul etmemesi kendi eşitlik ilkelerine aykındır.

IV

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların hukukî ve toplumsal statüleri etraflıca araştırılmış bir konudur. Bilindiği gibi, kadınların hukukî durumu şer'î kanunlarla ve evlilik, boşanma ve miras konularında bu kanunların içerdiği İslâmî ilkelere göre düzenlenmiştir. Aynı şekilde, Osmanlı kadınının toplum hayatı da İslâmî geleneklere göre belirlenmiştir. Ailenin dışında kentli kadınların genellikle son derece kapalı bir yaşantıları vardır. Bu yaşantı kadınlara eğitim ve çalışma olanakları tanımamış, kadınların erkeklerle beraber toplumsal faaliyetlerde bulunmalarını, hatta bazen sokağa çıkmalarını dahi sınırlamıştır. Kadınların giydikleri çarşaf- ların biçim ve renkleri bile padişahın çıkardığı fermanlarla düzenlenmiştir(15).

Tanzimat döneminden itibaren kadınların statüsünün sorgulanmaya başlanmasına rağmen değişiklikler çok daha yavaş olmuştur. Tanzimat döneminde eğitim alanındaki laikleşme hareketleri kadınlar için rüştiye ve meslek okullarının açılmasına neden olmuştur. İkinci Meşrutiyet döneminde kadınların eğitim olanakları daha da genişletilmiş, idadîler ve öğretmen okullarının yanısıra bir de İnas Darülfünunu açılmıştır. Aynı zamanda Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarının sonucunda çalışan erkek nüfus azaldıkça kadınların hastanelerde, laboratuvarlarda, posta - tekel idarelerinde ve diğer servis sektörlerinde çalışma olanakları artmıştır. Bu tür değişikliklere koşut olarak kadın haklarını savunan, kadınların bilinçlenmesini amaçlayan ya da kadınlara günlük konularda bilgi veren türde dergi, mecmua ve benzer yayınlar büyük bir hızla artmaya başlamıştır. Gelişmekte olan feminist akım Genç Osmanlı ve Jön Türk çevrelerinde de yandaş bulmuş, kadınların durumu o dönemlerin ünlü düşünürlerinin kalemlerinde sayısız roman, piyes, şiir ve felsefî yazılara konu olmuştur(16).

Kadın haklarının kazanılması için verilen savaşım kadınlar hakkındaki genel görüş ve tutumları değiştirmek açısından çok sınırlı kalmıştır

Örneğin, ilk kez 1908 yılında yayınlanmaya başlayan ve özellikle kadın sorununu ele alan *Mahasın* adlı bir dergide feminist hareket hakkında çıkan makalelerden birinde yazar, Darwin'in teorisini anlayabilecek nitelikte bir kadını bir «hilkat garibesi» olarak gördüğünü belirtmektedir(17). Aynı şekilde, 1911 yılında Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Ceza Kanununda zina suçuna ilişkin değişiklikler önerildiği bir oturumunda, bir mebusun kanun koyucuların tümü erkek olduğundan zina suçuna ilişkin cezanın kadın ve erkek için eşit olmadığını söylemesi üzerine meclis-teliler erkeğin kadına kıyasla üstün olduğunu bir kez daha tekrarlamışlardır(18). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1921 yılında frengi hastalığının kontrol altına alınabilmesi için alınacak önlemlerin konuşulduğu bir oturumunda bir milletvekilinin genç kızların da sağlık muayenesinden geçmesi gerektiğini önermesi üzerine, öneri sahibi bu muayeneyi sadece boğaz ve dirsek kısımlarına sınırlı tuttuğu halde, Meclis'te kavga çıkmıştır(19). Gene 1921 yılında, Millî Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi (Tanrıöver) kadın ve erkek öğretmenlerin birlikte katıldıkları bir Kongre düzenlediği için Meclis'te eleştirilmiş ve bu konuya ilişkin tartışmalar sonucunda bakanlıktan istifa etmiştir(20). *Tastırın **

Kadınlar konusundaki önyargılı görüşlere Cumhuriyet döneminde kadın haklarının kazanılmasından sonra bile rastlamaktayız. Örneğin, tek parti döneminin adı geçen eğitimcilerinden Cemil Sena Ongun, 1936 yılında yayınladığı bir kitapta kadınların hukukî eşitlik kazansalar bile ruhsal ve entelektüel yönden doğuştan «köle» olduklarını savunmaktadır(21). Ongun'un bu kitabı, kadın haklarının kazanılmasıyla kadınların özgürlüğe kavuşmaları arasında daha önce yapmış olduğum ayırım açısından gerçekten ilginçtir. Ongun kitabına, Kemalist reformlar sonucunda hukukî ve siyasal haklarını elde etmiş «yeni kadın»ın övgüsünü yaparak başlamakta fakat fikirleri açıklığa kavuştukça «yeni kadın» etiketini biraz şaşkınca ve pek de istiyerek kullanmadığı anlaşılmaktadır. Ongun'un kitabı kadınlar konusunda geleneksel İslâmî görüşün nefis bir örneğidir: Kadının cinselliği ruhsal açıdan dengesiz ve entelektüel açıdan beyinsiz olmasına yol açmaktadır. Fakat Ongun kadınlar hakkındaki bu önyargıyı, Kemalist dönemin eğitimcisine yakışan bir biçimde, kadın haklarının savunuculuğunun arkasına gizlemektedir.

V.

Kadınların hukukî, siyasal ve toplumsal statülerine ilişkin Kemalist reformlar Türk toplumunu Batılılaştırma çabasının bir parçasıdır. Müslüman bir ülke için bu reformlar kataloğu gerçekten örnektir: 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkarılması sonucunda eğitim sisteminin laikleşmesi ve kadınlara erkeklerle eşit eğitim olanakları tanınması; 1926 yılında İsviçre Medenî Kanunu'nun kabulü sonucunda çok karılığın yasaklanması ve aile hukukunda kadın ve erkeğe eşit haklar tanınması; 1925 yılında İsviçre Medenî Kanunu'nun kabulü sonucunda çok karılığın yaresmen onaylanması; 1934 yılında kadınlara siyasal hakların tanınması ve genellikle kadınlara meslek edinme ve çalışma olanaklarının sağlanması.

Bu reformlar dizisi kadın haklarının kazanılmasında önemli adımlar olmuşsa da Türk toplumunda kadının yerine ilişkin ne gibi etkileri olduğunu dikkatli değerlendirilmesi gerekir. Bir kere, hukukî önlemlerin daha geleneksel ve kapalı çevrelerde yaşayan kadınların hayatında pek değişikliklere yol açmadığı bir gerçektir. Örneğin, Medenî Kanun'un evlenme, boşanma ve monogami konularına ilişkin maddeleri genellikle İslâmîyetin yüzyıllar boyu meşrulaştırdığı geleneksel uygulamalara karşın geçerliliğini koruyamamıştır(22). Aynı şekilde, okur - yazar kadın ve erkek oranındaki büyük farklardan da anlaşılacağı gibi, kadınların eğitimi sınırlı kalmıştır(23). Kasaba ve köy kadınlarının çoğu halâ toplumsal yönden kapalı tutulmaktadır. Erkeklerin cinsel özgürlüğü toplumda sadece kabul görmeye kalmayıp erkeğin belirtisi olarak yorumlandığı halde kadınlar için aynı özgürlüğün sözkonusu olması toplumun en çok değişime açık kesitinde bile tabu bir konudur. Kırsal kökenli ailelerin çoğunda erkeklerin otoritesi sorgulanamaz. Kadının erkekten dayak yemesi pek çok aile için geçerlidir(24). Özetle, cinsel rollere ilişkin İslâmî inanç ve gelenekler toplumda geçerliliğini koruduğu sürece kadınların statüsünü değiştirmeye yönelik hukukî reformların başarısı sınırlı kalmıştır.

Değişen Türk toplumunda kadının yeri açısından daha da önemlisi, okumuş kentli kadınların Kemalist reformlar sonucunda hukukî ve siyasal haklarını elde etmelerine karşın özgür olmamalarıdır. Okumuş kentli kadınlar açısından sorun toplumdaki yerlerinin ne olduğunu saptayabilmektir. Bir yandan görünüşte erkeklerle eşit oldukları bir modeli benimsemekte, öte yandan, İslâmî toplumun sınırlarını çizdiği daha geleneksel

bir modelin içinde sıkışıp kalmaktadırlar. Geleneksel toplumun kadınlara sağladığı güvenlikten yoksun olmalarına karşın gerçekten özgür olma olanaklarını da elde edememektedirler. Çarşaf giymemekte fakat kendilerine uysal, iktisadî yönden erkeğe bağımlı, ev işi ve çocuk büyütmeyle yönelik olmalarını öğreten bir toplumda halâ hapsedilmiş durumdadırlar.

Kanımcı, kadın haklarına ilişkin Kemalist reformların değerlendirilmeleri önemli bir gerçeği görmemektedir. Bu reformlar cinsel rollerde bir değişim amaçlamaktan ziyade pragmatik siyasal amaçlara yöneliktir. Örneğin, Orta Asya'daki geleneksel toplumsal yapıyı değiştirmek amacıyla Sovyet hükümeti 1920'lerde Müslüman kadınlardan «sahte proleterya» olarak yararlanmak istemiştir. Sovyet hükümetince, en ezilmiş ve dolayısıyla geleneksel toplumu böğründen değiştirme görevini üstlenecek en devrimci kesit olarak kadınların mobilize edilebileceği düşünülmüştür. Bu amaçla, Müslüman kadınlara önemli haklar tanıyan bir dizi kanun çıkarılmıştır(25). Aynı şekilde, Cezayir savaşı sırasında Fransız ordusu Müslüman kadınların özgürlüğü konusunu etkin bir siîâh olarak kullanmayı denemiştir. Böylece hem Müslüman kadınların kendi kurtarıcılarının tarafını tutacağı hem de değişen kadın - erkek ilişkileriyle beraber geleneksel Cezayir toplumundaki sosyal dayanışmanın yıkılacağı umulmuştur(26).

Kanımcı, cumhuriyetin ilk yıllarında kadınlara tanınan haklar, cinsel rollerin radikal bir biçimde yeniden tanımlanması yerine Atatürk ilkelerini pekiştirmek gibi benzer bir amacı taşımaktadır. Kemalist reformların ana amacı çağdaş bir toplum yaratmaktır, fakat çağdaş toplumun tanımı, Kemalist hareketin yarı - ideolojisi diyebileceğim Batılılaşmaya dayalıdır. Bu yarı - ideoloji Kemalist reformların sınırlarını çizmiştir. Reformların çoğu Türk toplumunu İslâmî bir konumdan çıkarıp Batılı bir konuma oturtmaya yöneliktir. Kadınlara hukukî ve siyasal hakların verilmesi ise Batılılaşma çabasının önemli bir tamamlayıcısıdır. Geleceğin nesillerine yeni kültürel değerleri aşılama açısından kadının ailedeki rolü önemli olduğu için kültürel değişimi sağlamakta kadının statüsündeki değişiklik etkin bir rol oynayacaktır. Ama kadınların statüsündeki bu değişiklik, cinsel ayrımların radikal bir biçimde yeniden değerlendirilmesine yönelik değildir. Bu nedenle, kadın haklarının kazanılmasından bu yana kırk yılı aşan bir süre geçmiş olduğu halde kadınlar hakkındaki değer yargıları köklü değişikliklere uğramış değildir. Toplumda cinsel farklılıkların değerlendirilmesi kadın konusunda birbirini reddeden fikirleri bir arada barındırmaktadır. Hukuksal açıdan kadın haklarının kazanılmasına ilişkin övgünün altında

erkeklerin daha üstün olduklarına ilişkin yerleşmiş bir kanı vardır. Toplumsal değer yargılarının kadının hukukî statüsünden daha geçerli olduğunun en iyi örneği 1974 yılında o dönemin Başbakanı Sadi İrmak'ın Medenî Kanun'un yasakladığı çok karılığı (poligami) bilimsellik kisvesi altında savunmaya kalkışmasıdır.

Geleneksel bir İslâmî toplumun kadın - erkek ilişkileri konusuna getirdiği sınırlandırmalar gözönüne alınacak olursa Atatürk reformlarının başarısı yadsınamaz. Fakat bu reformlarla yetinebilmemiz de söz konusu olmamalıdır. Türk kadınının ne bu reformlardan yararlanabilmiş sınırlı bir kesiti, ne de reformların dışında kalmış büyük çoğunluğu geleneklerin baskısından kurtulmuş değildir.

Günümüzde, İslâm'da kadın - erkek ilişkileri sorununa eğilen, bu konuda Müslüman kadınlara bilgi ve öğüt veren çok sayıda yayın vardır. Bu yayınların ne tür bir mesaj içerdiği başlıbaşına bir araştırma konusudur. İletilen mesajın okuyucu kitlesi üzerindeki etkileri ise ayrıca araştırmaya değer kanısındayım.

Kadın konusunda yazılmış dinsel içerikli kitaplar Türkiye'de laiklik sorunu çerçevesinde değerlendirilmelidir. Cumhuriyet döneminde laiklik akımına karşı oluşan tepkilerin önemli bir kısmı kadın - erkek ilişkileri ve aile kurumunun İslâmî ilkelerle bağdaşmayan bir değişim geçirmiş olmasından kaynaklanmıştır. Bu tür yayınlardan birkaç örnek tepkilerin ne yönde yoğunlaştığını göstermeye yeterlidir. Genelinde, Batılılaşma ile birlikte kadınların İslâmiyetten uzaklaştıkları, erkeklerle içiçe yaşadıkları, giyinimleri ve davranışları ile Müslüman toplumu haram bir yaşantıya sürükledikleri, İslâmiyetin kadına yüklediği sorumlulukları yerine getirmeyerek toplumdaki işbölümü ve toplumun temel direği olan aile kurumunu sarstıkları belirtilmektedir(27).

İslâm açısından kadın sorununu ele alan yapıtları nesnel olarak değerlendirmek gerçekten güçtür. Bir yandan, soruna laik gözlüklerle bakıldığında, kadını evine ve kocasına bağımlı kılan, örtünmesini savunan, iyi bir anne ve eş olarak yetinmesini öneren bir yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, sorunu kendi iç mantığı ve bütünselliği çerçevesinde değerlendirecek olursak, kadın ve erkeğin karşılıklı hak ve sorumluluklarını belirleyen, aile kurumunun uyum içinde devamının sağlanabilmesi için kadın - erkek arasında bir işbölümü öneren, kadınlık görevlerini yerine getirebildiği ölçüde kadına saygın bir kişilik kazandırmayı amaçlayan bir dünya görüşü ile karşılaşmaktayız(28).

İslâmî görüş kadınların toplumdaki yerini nasıl tanımlamakta, kadınlara ne tür önerilerde bulunmaktadır? Kadın sorunu, herşeyden önce, Batılılaşmış bir toplumun sorunu olarak ele alınmaktadır. Batı modelinin taklit edilerek benimsenmesi üzerine toplum yaşantısı çöküntüye uğramış. bu çöküntünün uzantısı olarak da feminist hareket ortaya çıkmıştır. Kadın İslâmiyet'in kendisinden beklediği iyi bir anne ve itaatkâr bir zevce vasıflarını bir kenara itmiş, erkekle eşitlik savaşımına girmiştir.

Müslüman kadın kocasına itaat eden kadındır. Kadın kocasının malını ve namusunu korumakla, ev işlerini görmekle, çocuklarını büyütmele, kocasına hizmet etmekle, kocasının dinen meşru emir ve isteklerine itaat etmekle sorumludur. Kocasına itaat etmesi kendisine cennet kapılarını açacak, itaatsizlik ise cehennem ateşiyle sonuçlanacaktır. Evlilik yaşamında kadın, kocası dindar olduğu sürece hatalarına göz yumacak, aile düzeninin devamı için çalışacak, zorunlu olmadıkça kocasından boşanmak isterse «cennet kokusu ona haram» olacaktır. Erkek karısını yatağa çağırdığı zaman gitmezse, melekler ona «lânet» edeceklerdir. Kadın kocasının izni olmadan sokağa çıkamaz, evine misafir kabul edemez, yabancılarla konuşamaz. Müslüman kadının kendini yabancı erkeklerden koruması, bu amaçla örtünmesi gereklidir. Kadının asıl görevi ev kadını olmaktır. İş hayatına atılması onu bu görevinden uzaklaştıracağı gibi erkeklerle birarada çalışmayı zorunlu kılacağından uygun değildir. Ayrıca, ev dışında çalışmak kadının yapısı ve ruhsal durumu ile bağdaşmamaktadır. Bu nedenle İslâmiyet kadını en doğal görevi olan annelik ve zevcelikle yükümlü kılmış, kadını kendi doğasını zorlayıcı ortamlardan korumak istemiştir.

İslâm'da aile toplumun temelini oluşturur. Her toplumda yöneticiler olduğu gibi, ailenin yöneticisi ve başkanı erkektir. Kadının topluma hizmeti aile içindeki görevlerini yerine getirmek, böylece toplumun en küçük bir birimi olan aile kurumunun sürekliliğini sağlamaktır. Gerçek bir Müslüman kadın bu görevi kabul eden kadındır. Allah kadın ve erkeği fiziksel olarak farklı yaratmış, bu farklılık nedeniyle toplum yaşantısında her iki cinse ayrı işlevler yüklemiştir. Dolayısıyla İslâmiyet'te kadın - erkek eşitliğini savunmak anlamsızdır(29).

VI

Kadınların erkeğe eşit olmadığına ilişkin İslâmî görüş son yıllarda Millî Selâmet Partisi çerçevesinde siyasal bir nitelik kazanmıştır. MSP,

Türk toplumunun sorunlarını Batılılaşma çabasına bağlamıştır. Bir zamanların güçlü bir imparatorluğunun bugün az gelişmiş ülkeler arasında yer alma nedenini MSP Batı ile ilişkilerde aramıştır. MSP'nin açıklamasına göre, Türkiye'nin geri kalmışlığı kendi kültürel mirasını reddetmesine ve dolayısıyla endüstrileşememiş olmasına bağlıdır. Türkiye Batı'dan en az gereksinme duyduğu alanda, kültür alanında, etkilenmiş, buna karşılık, en çok gereksinme duyduğu alanda, teknolojiye, Batı'dan yararlanamamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü bir ölçüde İslâmiyetin Osmanlı toplumundaki tutucu işlevine bağlayan laik aydınların aksine MSP bu çöküşü İslâmî düşünce ve geleneklerin Batı ile temas sonucu giderek önem kaybetmesine bağlamıştır(30).

MSP bugünün Türk toplumunu özellikle kadın - erkek ve aile ilişkileri açısından eleştirmiştir. MSP'nin ortaya çıkmasıyla beraber ilk kez değişik bir kültürel tanımlama öneren bir «karşı - elit» grubu oluşmuştur. Kadın açısından bu yeni elit, geleneksel cinsel rolleri meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Örneğin, İslâmî geleneklere uygun giyinen kadınlar artık eskisi gibi sadece çevrenin kadınları değildir. Merkezdeki kadınlardan bir kısmı da bu geleneklere uygun giyinmekte ve Müslüman kadınlar için yeni bir moda akımı yaratmaya çalışmaktadırlar.

Dolayısıyla, kadın hakları konusuna ilişkin Kemalist reformlar sadece çevrede etkin olmamakla kalmamış aynı zamanda MSP tarafından merkezde de sorgulanmıştır. Böyle bir sorgulamanın mevcudiyeti kadınların anlamlı bir özgürlüğe kavuşmalarının güçlüğünü göstermektedir. Cinsel farklılıklara ilişkin İslâmî çerçeve hem elit hem de kitle düzeyinde geçerliliğini korumaktadır. Kitle düzeyinde, İslâmiyetteki kadın kavramı hiçbir zaman ciddî bir şekilde sorgulanmamıştır. Elit düzeyinde Kemalist merkez, kadınların erkeklere eşit olmadığı tezini reddetmektedir. Fakat bu reddediş kadının erkeğin otoritesine boyun eğmesine ilişkin İslâmî görüşün toplumdaki silinmesini amaçlamamaktadır.

KAYNAKLAR

- 1) Örneğin, bkz. Afet İnan, Atatürk ve Türk Kadını Haklarının Kazanılması (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1968) ve Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1975); Perihan Onay, Türkiye'nin Sosyal Kalkınmasında Kadının Rolü (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları); Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu, Aylık Konferanslar 1953 - 1964 (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1967); Tezer Taşkıran, Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadını Hakları (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1973); Kemal Sancı, Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadını (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1973); Ruth F. Woodsmall, Women and the New East (Washington, D.C.: The Middle East Institute, 1960) ve Moslem Women Enter a New World (New York: Round Table Press, 1936). Kırsal ve kentsel alanlarda yaşayan kadınların karşılaştırılması için Bkz.: Nermin Abadan - Unat, Social Change and Turkish Women (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963) ve «Major Challenges Faced by Turkish Women: Legal Emancipation, Urbanization, Industrialization» The Turkish Yearbook of International Relations, XIV, 1974, pp. 20. 44.
- 2) Bu açıdan çağdaşlaşma teorilerinin eleştirileri için, bkz.: Samuel P. Huntington, «The Change to Change: Modernization, Development and Politics», Comparative Politics, 3 (April 1971), 283 - 322 ve «Political Development and Political Decay», World Politics, 17 (April 1965), 386 - 430; Joseph R. Gusfield «Tradition and Modernity: Misplaced Polarities in the Study of Social Change», American Journal of Sociology, 72 (January 1966), 351 - 62; Rajni Kothari, «Tradition and Modernity Revisited», Government and Opposition, 3 (Summer 1968), 273 - 93 ve S.N. Eisenstadt, «Breakdowns of Modernization», Economic Development and Cultural Change, 12 (July 1964) 345-67.
- 3) Hürriyet - Datotek Kamuoyu Yoklaması, 1977.
- 4) Örneğin, çoğu dinin ilk çıkışı o dönemin toplumsal yapısına karşı protesto hareketi olarak gelişmiştir. Aynı şekilde din, pek çok sömürge ülkenin bağımsızlık savaşında devrimci bir rol oynamıştır.
- 5) Türk kadınının sorununa sınıfsal açıdan yaklaşan bir çalışma için, bkz.: Aytunç Altındal, Türkiye'de Kadın: Marksist bir Yaklaşım (İstanbul: Birlik Yayınları, 1975)
- 6) Bkz.: Fanny Ellsworth Davis, Two Centuries of the Ottoman Lady. Yayınlanmamış doktora tezi, Columbia Üniversitesi, New York, 1968.
- 7) Türkiye'de kadın ve erkek işçilerin ücret, iş olanakları ve çalışma şartları açısından karşılaştırılması için, Bkz. Şirin Tekeli, «Siyasal İktidar Karşısında Kadın», Toplum ve Bilim, 3 (Güz 1977), 699 - 107.
- 8) Bkz.: Reuben Levy, The Social Structure of Islam (Cambridge: Cambridge University Press, 1935), 91 - 134 ve J.N.D. Anderson, Islamic Law in the Modern World (New York: New York University Press, 1959), s. 40 - 41. Ayrıca bkz.: Kur'an, IV.
- 9) Kur'an, IV, 38.
- 10) Fatıma Mernissi, Beyond the Veil: Male - Female Dynamics in a Modern Muslim Society (New York: John Wiley, 1975).
- 11) Aynı eser, s. 1 - 25.
- 12) Aynı eser, s. 12.
- 13) Kur'an, IV: 39.
- 14) Levy, s. 98 - 99.
- 15) Bkz. Muhaddere Taşcıoğlu, Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri (Ankara: Akın Matbaası, 1958).
- 16) Taşkıran, s. 27 - 63. Ayrıca Bkz.: Emel Sönmez, Doğramacı Turkish Women in Turkish Literature of the 19th Century (Leiden: E.J. Brill, 1969).
- 17) Taşkıran, p. 51.
- 18) Aynı eser, s. 46 - 47.
- 19) Aynı eser, s. 91 - 95.
- 20) Aynı eser, s. 95 - 96.
- 21) Cemil Sena Ongun, Yeni Kadın (İstanbul, 1936), s. 70.
- 22) Örneğin, bkz.: Serim Timur, Türkiye'de Aile Yapısı (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1972), s. 91 - 93.
- 23) 1970 sayımına göre, erkeklerin % 57'si kadınların ise % 33'ü okur - yazardır. Bkz.: Taşkıran, s. 169.
- 24) Meliha Çalıkoğlu, «Allediş Kadınının Mevki» konulu bir yazısında, mahkemelerde kocaları

TÜRK KADINI VE DİN

- tarafından dayak atılmış kadınların davalarına ilişkin bilgi vermektedir. Bkz.: Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu, Aylık Konferanslar s. 69 - 84.
- 25) Gregory J. Massell, *The Surrogate Proletariat: Moslem Women and Revolutionary Strategies in Soviet Central Asia, 1918 - 1929* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1974).
- 26) David C. Gordon, *Women of Algeria: An Essay on Change*, Harvard Middle Eastern Monograph Series, 1968, s. 56 - 57.
- 27) Örneğin, bkz. Hüseyin Erdoğan, *İslâm'da Kadın, Tesettür, İzdivaç* (İstanbul: Çile yayınevi, 1979); Bekir Topaloğlu, *İslâm'da Kadın* (İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1980); Mehmet Hulûsi İşler, *İslâm'da İzdivaç ve Alle* (İstanbul: Türdav Basım, 1979).
- 28) Bu iki farklı görüş açısına örnek olarak Hanımlar Film ve Kültür Derneği'nin yayınladığı Şadırvan dergisindeki bir iletişim gösterilebilir. Nanterre Üniversitesi'nde okuyan bir Türk kız öğrenci derneğe kadın haklarına ilişkin sorular sormuş, soru ve yanıtlar Şadırvan'da yayınlanmıştır. Dernek adına soruları yanıtlayan kişi herşeyden önce bu soruların varsa, yımlarını sorgulamakta, soruların farklı bir dünya görüşünden kaynaklandığına, İslami açıdan ise anlamsızlığına işaret etmektedir. Bkz. Şadırvan, Cilt 1, Sayı 5 (29 Mayıs 1977), s. 12-13, 44-45.
- 29) Bu görüşler için dipnot 27'de belirtilen kitaplar incelenebilir. Ayrıca Cumhuriyet öncesi yazılmış ama günümüz kadınları için yeniden yayınlanmış iki yapıt daha benzer konuları kapsamaktadır: Hacı Şakir Efendi, *Mürşid-i Müttehhillin - Kadınlara Dini Bilgiler* (İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1981) ve M. F. Vecdi, *Müslüman Kadını*, çev. Mehmed Akif Ersoy (İstanbul: Sınan Yayınları, 1979). Kuşkusuz, bu eserler, İslâm'da kadın sorununa eğilen ve son yıllarda yayınlanmış kitaplardan sadece birkaçıdır.
- 30) Necmettin Erbakan, *Üç Konferans* (İstanbul: Fetih Yayınevi, 1974). MSP'nin bu konulara ilişkin görüşleri, ayrıca Millî Gazete'de yer almaktadır.

TÜRKİYE'DE KADININ SİYASAL HAYATTAKİ YERİ

Şirin TEKELİ

GİRİŞ

Batı dünyasında kadının kurtuluşu ve kadın hakları mücadelesinde, kadınlar ön saflarda yer almış; siyasal haklarını da yine verilen bu, yer yer şiddetli mücadeleler sonunda elde etmişlerdir. Bu mücadele bazı ülkelerde bir yüzyıl; bazı ülkelerde daha da uzun bir süre devam etmiştir. Çoğu ülkede kadın hakları mücadeleleri 19. yüzyıl boyunca bu ülkelerin siyasal hayatlarını biçimlendiren sınıf çatışmaları ile içiçe gelişmiştir. Bu nedenledir ki batının sınıf çatışmaları tarihinin dönüm noktaları olan 1789, 1848, 1870 ve 1917'ler, aynı zamanda kadın hakları mücadelelerinin de dönem noktalarıdır(1).

Türkiye'de de kuşkusuz, kadın hakları mücadeleleri ile sınıf mücadeleleri arasında bir ilişki vardır. Ancak Türkiye'de kadının kurtuluş mücadelesini biçimlendiren asıl toplumsal süreç, «çağdaşlaşma» veya «batılılaşma» süreci adı verilen, köklü değişim sürecidir(2). Türkiye'de kadın hakları mücadelelerinin, batı anlamında sınıf mücadeleleriyle bütünleşebilmesi için 1960'ların sonlarına dek beklemek gerekecektir. Oysa örneğin, Fransa gibi bir ülkede, sınıf çatışmaları ile kadın hakları mücadeleleri arasındaki sıkı ilişki 1789 burjuva devrimi ve hele, burjuvazi ile proletaryayı karşı karşıya getiren ilk devrim olan 1848 devrimleri sırasında açıkça ortaya çıkmıştır. Bu gözlem, Türkiye'de kadının kurtuluş mücadelesine özgül niteliğini veren «çağdaşlaşma» sürecinin, özünde sınıf çatışmalarına yabancı olduğu anlamına alınmamalıdır. Aksine «çağdaşlaşma» süreci, sınıf mücadelelerinin Türkiye'de kazandığı özel biçimdir. Mücadelenin sınıf niteliğinin, batının sınıf mücadelelerinden farklı olmasının nedeni ise, bu değişim sürecini yaşayan Osmanlı Devletinin, kapitalist öncesi bir toplumsal formasyon olmasıdır. Çağdaşlaşma mücadelesi, kapitalist öncesi Osmanlı toplumunun batıda gelişen kapitalizmle karşı

karşıya gelmesi ve ona karşı yenik düşme eğiliminin ortaya çıkması üzerine varlığını korumak için giriştiği bir mücadeledir. Ve modernleşme çelişkisi, bu varlık sorununu çözebilmek için, kendi temel yapılarında reformlar yapmak gereğini duyan Osmanlı toplumunun, «çağdaşlaşma» süreci sonunda kapitalist batının toplumsal yapılarını benimsemek zorunda kalması, yani bir anlamda kapitalizmin, Osmanlı toplumsal formasyonunu tasfiye etmesinde yatar. Çağdaşlaşma süresi sonunda, çözülen eski Osmanlı toplum yapısının yerini kapitalist üretim ilişkilerine dayanan yeni bir toplumsal formasyon almıştır. Bu dönüşümün, en önemli ve anlamlı tarihsel anlarından birisi, 1926 yılında İsviçre Medenî Kanununun kabulüdür. Bu aynı zamanda kadın hakları mücadelesinin de dönüm noktalarından birisidir. Türkiye’de kadınlar medenî ve siyasî haklarından çoğunu doğrudan doğruya kendilerinin verdikleri bir mücadele sonunda değil; «batıcıların» geleneksel Osmanlı yapılarına karşı yürüttükleri mücadeleler sonunda kazanmışlardır. Oysa «batıcı»ların verdikleri «çağdaşlaşma» mücadelesi kapitalist «batı»nın üstünlüğü karşısında verilen bir mücadeledir. Bu anlamda, kadın hakları mücadelesinin «diyalektik» bir ilişki içerisinde batının sınıf mücadeleleri tarafından belirlendiği tezini savunmak mümkündür. Bu nedenle de Türkiye’de kadınlar, batılı kadınların uğrunda şiddetli mücadeleler verdikleri bazı temel «hakları», görelî olarak kısa sayılabilecek bir süre içerisinde ve kendileri ön saflarda mücadele etmeden elde etmişlerdir(3).

Kadınların bugünün Türkiye’sinde siyasal hayatta oynadıkları rolü değerlendirebilmek için, kadın haklarının kazanılma sürecinin bu kısa ve birçok yönden ilginç tarihini incelemek yine de bir zorunluluktur. Bu nedenle bu yazının ilk bölümünde, kadın haklarının kazanılma sürecinin tarihi aşamalarına kısaca göz atılacak, yazının ikinci bölümünde ise doğrudan doğruya, kadınların siyasal hayata katılma biçimleri üzerinde durulacaktır.

Kadın Hakları Mücadelesine Tarihsel Bakış

Etnolog ve sosyal antropologların yaptıkları araştırmalara göre; Osmanlı öncesi göçebe aşiretlerinde kadın toplum hayatından soyutlanmış değildir. Kadınlar göçebelîğin gerektirdiği bir biçimde tüm toplumsal faaliyetlere katılır; ata biner, savaşa giderdi ve siyasal kararların alınmasında söz sahibi idiler(4). Bu bulgular başka aşiret toplumları üzerinde çalışan

antropologların bulgularıyla çelişik değildir. Genel olarak aşiret toplumlarında kadınların, erkeklere göre daha düşük bir statüye sahip olmakla birlikte, toplum yaşantısının tüm yönlerine katılabildikleri bilinmektedir(5).

Ancak Osmanlı devletinin kuruluşu ve özellikle Bizans'ın ele geçirilmesinden sonra, Osmanlıların Bizans kurumlarının etkisi altında kalmaları sonucu, kadının toplum içerisindeki durumu köklü bir değişime uğradı. Bilindiği gibi Bizans köleci bir devlet, sınıflı bir toplumdur. Toprağı işleyen köleler ile «yönetici» sınıflar birbirlerinden ayrılmış idi ve kentte yaşayan, yönetici sınıflardan olan kadınlar «harem»e mensuptu. «Harem»i Osmanlı yönetici sınıfları, Bizans'tan aldılar. Osmanlı «Harem»i kadınların kendi aralarında ve yalnızca ailelerinden erkeklerle temas halinde yaşadıkları ve kadının temel toplumsal işlevlerini çocuk doğurmak, yetiştirmek ve erkeklere hizmet - cariyelik olarak belirleyen bir kurumdur. Yani bir anlamda haremden yaşayan kadınlar hukuken olmasa da toplumsal ilişkiler bakımından köle durumunda idiler. Bir kurum olarak «harem», Engels'in kadının «evcil köleliği» olarak tanımladığı durumun tipik bir örneğidir(6).

16. yüzyılda Osmanlı devleti teokratik bir devlete dönüştü. Bu tarihten itibaren, «saray» ve «ulema»nın İslâm dinini daima kadının ekonomik hayatın ve toplum yaşantısının dışında tutulmasını haklı kılacak biçimde yorumlamaya başladıkları görüldü. 16. ve 17. yüzyıla ait «fermanlar»dan, kadınların çalışma hayatına girmelerinin yasaklandığını ve kılık kıyafetlerinden, sokağa çıkma günlerine dek yaşantılarının her yönüyle sıkı bir denetim altında tutulduğunu öğreniyoruz(7). Buradan, Osmanlı yönetici sınıflarına mensup kentli kadınların, çağdaş Avrupa'da feodalite altında yaşayan kadınlardan çok daha geri bir durumda oldukları anlaşılmaktadır(8).

«Tanzimat» hareketiyle birlikte 19. yüzyıl ortalarından itibaren kadın hakları alanında ilk adımların atılmaya başlandığı görülür. Bu dönemde batıcı aydınlar arasında yaygın olan bir görüşe göre, Osmanlı toplumunun «kapitalist» batı karşısında geri kalmasına yol açan faktörler arasında, kadının toplumsal bakımdan geri durumunun da önemli bir rolü vardır. Buradan hareketle aydın ve bürokratlar kadınları etkileyen bazı mütevazî reform hareketlerine girişirler: Cariyelik - kölelik kaldırılır, kadınlara verasette erkek çocukla eşit haklar tanınır ve kadınlara ilkököl ötesinde bir eğitim - meslekî eğitim verme yolunda ilk adımlar atılır.

Kadınların çalışma hayatına katılmalarına olanak verecek bu çelimsiz adımlar gerek nicel gerekse nitel olarak çok sınırlı sayıda kadını etkilemiş, bu olanaklardan büyük kentlerde yaşayan ve yeni yeni burjuvalaşmakta olan kadınlar yararlanabilmişlerdir. Öte yandan reformcular, dönemin hâkim ideolojisi olan dinin, kadının sosyal statüsünde yapılacak herhangi bir değişikliğe şiddetle karşı koyması nedeniyle, dini otorite ile herhangi bir çatışmaya düşmemeye özen göstermişlerdir(9). Yine de 19. yüzyıl sonlarında, kızlar için öğretim yapan öğretmen okullarına ek olarak büyük kentlerde birkaç kız lisesi açılmış, ilk kız üniversitesi (İnas Darülfünunu) İstanbul'da 1915 yılında faaliyete geçmiştir(10).

Kadınların kitlevî bir biçimde çalışma hayatına girmeleri ise ilkin Balkan Savaşı ve daha sonra asıl I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında erkeklerin cepheye gönderilmeleri üzerine ortaya çıkan ekonomik şartların dayatmasıyla olmuştur. Bu anlamda savaşlar kadınların kurtuluşuna, reformlardan daha önemli bir etki yapmıştır(11). Savaş koşullarında hükümetler de kadın emek - gücünün ekonomik hayat için gerekliliğini kabul etmek zorunda kalmışlardır. İttihatçı hükümetin başı Enver Paşa, «İslâm Kadınlarını Çalıştırma Cemiyeti»nin kuruluşuna ön ayak olurken, Cemal Paşa da Anadolu'da «amele taburları» teşkil etmiştir(12).

Kurtuluş Savaşı ise, kadınların ekonomik hayata fiilen girmelerinin ötesinde kitlesel bir biçimde politik mücadeleye de katıldıkları bir dönemdir. İstanbul'un işgalinden itibaren, değişik sınıflardan kadınların örgütlenmeye başladıkları, siyasi miting ve gösterilere katıldıkları kürsüden halka seslendikleri görülür. Savaş başladıktan sonra kadınlar cephe de bilfiil görev almışlardır(13).

Batı'da kadınların I. Dünya Savaşına yaptıkları katkı, savaş ertesinde «oy hakkını» kazanmalarını belirleyen en önemli faktördür(14). Türkiye'de ise savaş sırasında görülen ideolojik bilinçlenme ve politik katılmaya rağmen kadınların, siyasal haklarının tanınması için daha bir süre beklemeleri gerekmiştir. Siyasal hakların elde edilmesi için neden 1930 ve 1934 yıllarına dek beklemek gerektiğini anlamak için, bu dönemin siyasal hayatına hakim olan yapıyı gözönünde bulundurmak gerekir. Bu açıdan Kurtuluş Savaşı sırasında ve sonrasında görev yapan ilk iki Meclisin bileşimi, iyi bir başlangıç noktasıdır. Her iki mecliste de bir tarafta Mustafa Kemal'in çevresinde toplanmış bulunan ve Kurtuluş Savaşının yürütülmesinin ötesinde «eski düzene» son vermeyi amaç-

layan bir «devrimci» azınlık, diğer tarafta da, kurtuluş mücadelesinde Mustafa Kemal'i destekleyen fakat, Osmanlı toplum ve devlet yapısına ilişkin sorunlarda son derece tutucu olan dinci ve hilâfetçi bir çoğunluk mevcuttur. Bu tutucu çoğunluk hele kadınların statüsünde herhangi bir değişiklik yapılması söz konusu olduğunda son derece duyarlıdır. Öyle ki, 1924 Anayasası çalışmaları sırasında devrimci azınlığa mensup bir temsilcinin, kadınların «nüfustan» sayılmaları yani vatandaş kabul edilmeleri yolunda yaptığı bir öneri, meclisin birbirine girmesine yol açmış ve reddedilmiştir(15).

Devrimci azınlık, yalnız içtenlikle kadın haklarının tanınması gerçeğine inanmakla kalmıyor, «eski düzene» karşı vermeye kararlı olduğu mücadelede, kadın hakları konusunun stratejik bakımdan önemli bir rol oynayacağını da kestirebiliyordu. Osmanlı devlet düzeninin dayandığı temel, dini otorite olduğuna ve öte yandan dini otoritelerin baskısını üzerinde en fazla duyan toplumsal kategori de kadınlar olduğuna göre, kadınları din otoritesinin baskısından kurtarmak üzere verilecek bir mücadele, Hilâfet ve Şeriat'ın ideolojik ve politik gücünü sarsmak açısından çok kritik bir rol oynayabilirdi. Bu stratejinin en açık bir ifadesini, Hilâfetin kaldırılışı ve Terakkiperver Fırkanın kapatılışının yarattığı bunalım ortamında Mustafa Kemal'in 1925'de İnebolu'da verdiği söylevde bulmak mümkündür. Bizim devrim tarihimizde «Şapka Devrimi» olarak resmleştirilmiş olan bir devrimi başlatan söylevde Mustafa Kemal asıl, «çarşaf ve peçe»yi hedef alıyor, kadınlar için; «onlar yüzlerini cihana gösterirler. Ve gözleriyle cihanı dikkatle görebilirler...»(16) diyordu. Bu söylevde din otoritesine karşı açıkça bir savaş açılmaktaydı. Devrimci bir süreç içerisinde böylesi bir ideolojik mücadelenin ve bu mücadelede kadın hakları sorununun ne denli önemli bir rol oynayabileceğini gören Mustafa Kemal, bu teşhiste yalnız da sayılmamalıdır. Gerçekten, Mustafa Kemal'in «eski düzen»i yıkmak üzere giriştiği ideolojik mücadeleyle aşağı yukarı aynı tarihlerde, başka bir devrimin öncüleri, Sovyetler Birliğinde geri, feodal ve müslüman orta Asya steplerinde kadını dinin baskısından kurtarmak için, çarşaf ve peçeye karşı benzer bir savaş açmışlardı(17).

Eski düzene karşı verilen bu mücadelenin asıl amacı Türkiye'de «çağdaş» bir düzen kurmaktır. Çağdaş düzen ise Mustafa Kemal ve çevresindeki devrimcilere göre burjuva devriminin gerçekleşmesi ile kurulabilirdi. Oysa, yeni devletin Osmanlı devletinden devraldığı üretim güçleri tarihsel bakımdan belirleyici olamayacak bir düzeyde idi. Bu nedenle

çağdaşlaşmaya üst yapılardan başlamak gerekiyordu. 1926'da kabul edilen «Medenî Kanun», insan - insan ilişkileri ile mülkiyet rejimini batılı burjuva toplumlarında geçerli olan toplumsal ilişkiler modeline dayandırmaktaydı. Avrupa'da o sırada en yeni kabul edilen ve en çağdaş sayılan medenî kanunlardan biri olan İsviçre Medenî Kanunu'nun Türkçe'ye çevirisi olan 1926 Kanunu, kadın hakları bakımından eskiye göre çok önemli bir adım niteliğindedir. Çünkü bu yasa ile kadın nihayet hukukî bir kişilik kazanıyor; evlenme, boşanma, veraset, velâyet gibi haklar açısından erkekle eşit bir statüye kavuşuyordu. Eskiye göre önemli bir adım olmakla birlikte, Medenî Kanun, kadın haklarının sınırlarını da çizmişti. Çağın batılı burjuva toplumlarında da olduğu gibi en önemli sınırlama, «evlilik» nedeniyle, aile içindeki ilişkilerin düzenlenmesinden kaynaklanmaktaydı. Aile başkanı erkekti ve kadın kocaya itaat borçluydu. Bu hukukî statünün doğurduğu en önemli sonuç kadının çalışma hakkına koyulan sınırlama idi, kadının çalışma hakkı, kocanın onayına tabi bulunmaktaydı(18).

Kadınların siyasal haklarını kazanışlarının aşamalarına gelince, bu, iki aşamada gerçekleşti. İlk aşamada kadınlar belediye seçimlerinde seçme ve seçilme haklarını elde ettiler (1930). Siyasal haklarını, genel seçimlerde kullanabilmek için dört yıl daha beklemeleri gerekti. Oysa 1927 Seçimlerinden itibaren Meclisin yapısında önemli bir değişiklik meydana gelmiş ve Mustafa Kemal'e muhalif tutucu çoğunluk büyük ölçüde tasfiye edilmişti. Bu anlamda III. ve IV. Meclisler Atatürk'ün «bulunmaz Meclisleriydi». Bu meclislerde kadınların siyasal hakları daha önce karşılaştığı muhalefetle karşılaşmayabilirdi. O halde, kadınların siyasal haklarını kazanmaları niçin gecikti? Bize öyle geliyor ki bu gecikmeyi, o yılların siyasî rejim arayışlarıyla bağlantılı olarak açıklamak gerekir.

1925'lerin başarısız Terakkiperver Fırkası deneyinden sonra yeni Cumhuriyetin rejimi bir tek - parti rejimi haline gelmişti. Bu rejimi gerek içerde gerekse dışarda eleştirenler Atatürk'ü «diktatör» olmakla suçluyorlardı. Belediye düzeyinde kadınlara siyasal hakların tanınmasından yalnızca birkaç gün önce bir yabancı gazeteciye verdiği bir demeçte Atatürk'ün bu iddiaları reddettiği bilinmektedir(19). Ve yine biliyoruz ki bu yıllarda kadınların siyasal hakları henüz «demokratik» rejimlere sahip olan, örneğin Fransa gibi bazı ülkelerde tanınmış değildi. Bu durumda, Atatürk'ün kadınlara siyasal haklarını tanımayı sadece kadınlar açısından anlam taşıyan bir adım olarak görmeyip, rejimin «demokratikleşmesi»

yolunda bir işaret olarak görmüş olması ve bu yönüne önem vermiş olması akla yakındır. Çünkü, 1930 yılında kadınlara siyasal hakların kısmi olarak tanınmasıyla başlatılan «denetimli demokratikleşme» süreci, aynı yılın sonunda ikinci bir partinin, Serbest Fırkanın kurulmasıyla sonuçlanacaktır.

Fakat bu, çok partili bir demokrasiye geçme deneyi başarılı olmadı ve yeni parti 1931 seçimlerinden önce kendi kendisini feshetti. Dolayısıyla rejime yönelen eski eleştiriler geçerliliklerini koruyorlardı. Öte yandan bu yıllarda Avrupa politik sahnesinde ortaya çıkan bazı gelişmeler Atatürk'ün kendi rejimini tek partili faşist rejimlerden ayırmak istemesine yol açan yeni baskılar yaratmaktaydı. Gerçekten de 1932 yılı sonunda Almanya'da Nasyonal Sosyalist Parti iktidara geldi ve kısa bir süre içerisinde Weimar rejimi, faşist bir tek - parti diktatoryasına dönüştü. Bu dönemde Atatürk'ün kendi tek - partili rejimi ile faşist rejimler arasındaki ideolojik farklara işaret eden birçok demeç verdiğini, kendi milliyetçilik anlayışını faşistlerin ırkçı ve saldırgan milliyetçilik anlayışından ayırmaya çalıştığını görmekteyiz(20). İşte bu bağlam içerisinde kadınların siyasal hakları yeniden kritik bir önem kazandı. Nazilerin kadının toplumdaki yerine ilişkin anlayışlarını «mutfak, kilise, çocuk» sloganıyla ifade etmek mümkündür. Ve buna uygun olarak, Naziler iktidara geldikten sonra Almanya'da kadınlar sosyal ve özellikle siyasal hayatta, eskiden sahip oldukları haklarını yitirdiler. Eğer bu sırada Türkiye'de kadınlara genel seçimlere katılma, seçme ve seçilme hakları tanınacak olsa, bu Türkiye'deki rejimin, faşist Almanya'daki tek - parti rejiminden farklı nitelikte olduğunu açıkça ortaya çıkarabilirdi. Başka bir deyişle, kadınların siyasal hakları siyasal rejimin niteliğini ortaya koymada simgesel bir rol oynayabilir, kadınların siyasete katılması Türkiye'deki siyasal rejimin demokratik bir rejim olduğunu, hiç değilse bu yolda evrimleştiğini simgeleyebilirdi. Kadınların Siyasal Haklarının dört yıllık bir gecikmeyle 1934 de tanınmasını açıklamak amacıyla ortaya attığımız bu tezi güçlendiren bir delil de, Atatürk'ün kadınlara seçme ve seçilme haklarının formel biçimde tanınmasıyla yetinmeyip, kadınları 1935 seçimlerine aktif şekilde katılmaya teşvik etmesinde bulunabilir. Nitekim, 1935 meclisine seçilen kadın parlamenterlerin sayısı, o yıllarda batılı demokrasilerden hiç birisinde erişilmeyen bir düzeye varmaktaydı.

Bu yorumun ışığında Türkiye'de kadınların siyasal haklarının, yeni rejimin niteliklerini simgelemek bakımından kritik bir rol oynayan stra-

tejik bir araç olarak görüldüğü ve böyle değerlendirildiğini söylemek pek de yanıltıcı olmayacaktır. Kadın haklarını tanıırken zamanlamayı akıllıca yapan yöneticiler bir bakıma bir taşla iki kuş vuruyor, bir yandan doğrudan kadın devrimini bir adım daha ilerletirken, bir yandan da Türkiye'nin siyasal rejiminin «demokratikleşmekte» olduğunu gösteren bir hamle gerçekleştiriyorlardı.

Siyasal Hayatta Kadın

Kadınların kurtuluş mücadelelerinin tarihine ilişkin bu kısa giriş, kadın hakları sorununun genç Cumhuriyetin yöneticileri tarafından simgesel değerleri açısından önemsendiğini ortaya koymuş bulunuyor. Bu yazının ikinci bölümünde, kadınların siyasal hayata katılım biçimlerini incelerken, aynı simgesel işlevin yeniden karşımıza çıktığını göreceğiz. Bu bölümde ilkin bu olguyu belgelemeye çalışacak, sonra da bir açıklama denemesine girişeceğiz.

a. Parlamentoda Kadın Temsilciler

Kadınların 1934 yılında seçme ve seçilme haklarını kazanmalarını izleyen ilk genel seçimde (ve 1937'de yapılan ara seçimde) meclise 18 kadın temsilci girdi. Kadın temsilciler bir grup olarak tüm temsilcilerin % 4.5'ünü oluşturmaktaydılar. Burada hatırlatılmasında yarar olan bir nokta, o yıllarda Fransız kadınlarının henüz seçme ve seçilme haklarını kazanmamış olmalarının yanı sıra, siyasi hakları için tarihin en şiddetli mücadelelerinden birini yürütmüş olan İngiliz kadınlarının (suffragetes) 1918 - 1935 yılları arasında İngiliz parlamentosunda % 0.1 ile % 2.4 arasında değişen bir oranda temsil edilmeleridir(21).

Tablo I, 1935 - 1977 döneminde Türkiye'de parlamentoda kadınların kazandıkları sandalye sayısını ve nisbî güçlerini yansıtmaktadır.

Bu tabloda da açıkça görülebileceği üzere, kadın temsilcilerin meclis içerisindeki nisbî yerleri, tek - partili dönemde daha geniştir. Bu dönemde kadınlar tarafından en düşük sandalye sayısı bile (1946 seçimlerini izleyen VIII. Meclis), Millet Meclisinde daha sonraki yıllarda kadınlar tarafından elde edilen sandalye sayılarından daima daha yüksektir. Neden? Veya soruyu başka türlü soracak olursak, 1946 yılının kritik bir önemi var mıdır, Bize öyle geliyor ki 1946 yılının bir dönüm noktası olması, bu tarihten itibaren kadınların rejim içerisinde daha önce oy-

namış oldukları önemli ve simgesel rolün azalması ile ilişkilidir. Gerçekten de II. Dünya Savaşının sonundan itibaren Türkiye'nin çok partili bir demokrasiye geçmesi yönündeki iç ve dış baskılar öylesine yoğunlaşmıştır ki bu adımı atılması artık kaçınılmaz hale gelmiştir. Çok partili bir rejime geçişle birlikte de kadınların daha önce oynadıkları «demokratikleşmeyi simgeleme» rolü işlevini ve anlamını yitirmiştir.

T A B L O 1

T.B.M. Meclisinde Kadın Temsilciler
(1935 — 1977)

Yıllar	Meclis	K. Tem	Toplam	%	Senato Kadın	Senato Toplam	%	Toplam Kadın	% Parl.
1935-39	V	18	395	4.5	—	—	—	18	—
1939-43	VI	15	400	3.7	—	—	—	15	—
1943-46	VII	16	435	3.7	—	—	—	16	—
1946-50	VIII	9	455	1.9	—	—	—	9	—
1950-54	IX	3	487	0.6	—	—	—	3	—
1954-57	X	4	535	0.7	—	—	—	4	—
1957-60	XI	7	610	1.1	—	—	—	7	—
1961-65	1	3	450	0.7	2	150	1.3	5	0.8
1965-69	2	8	450	1.7	3	150	2.0	11	1.8
1969-73	3	5	450	1.1	3	150	2.0	8	1.3
1973-77	4	6	450	1.3	3	150	2.0	9	1.5
1977-80	5	4	450	0.9	3	150	2.0	7	1.4
Toplam		98	5367	1.8	14	750	1.8	112	1.7

Öte yandan rejimin çok - partili bir demokrasi haline gelmesi, kadınların parlamenter gücünü olumsuz yönde etkileyen başka etkileri de beraberinde getirmiştir. İlk olarak, rejim değişikliği, kadın adayların tek - parti döneminde sahip oldukları ve adeta otomatik bir biçimde seçilebilme şansını ortadan kaldırmıştır. İkinci olarak, siyasal partilerin Mecliste daha çok sayıda sandalye elde etmek için giriştikleri rekabet ortamı kadınların yararına değil, zararına bir sonuç doğurmuştur(22). Ayrıca çok partili döneme geçişle birlikte ortaya çıkan Demokrat Partinin benimseydiği tutucu ideoloji de kadın adayların yararına olmaktan uzaktır. Bu tutucu eğilim 1960 askeri müdahalesinden sonra, Demokrat Parti ideoloji-

sine sahip çıkan diğer partilerce de benimsenecektir. Ve nihayet eski «devrimci» Cumhuriyet Halk Partisi de bu değişiklikler karşısında, kadınlara karşı benimsediği eski stratejide bir değişiklik yapmak zorunda kalmıştır(23). Bugün için kadın adaylara karşı izlenen seçim stratejisi bakımından iki büyük parti arasında önemli bir fark bulunduğunu söylemek zordur. Bu noktayı aydınlatmak için kadınların adaylığı ile ilgili verileri incelemek gerekir.

b. Kadın Adaylar

CHP'nin kadınlara karşı izlemekte olduğu seçim stratejisi aslında 1946 seçimlerinden itibaren değişmiştir. Bununla birlikte elde bulunan verilerin daha sistematik nitelikte olması nedeniyle biz asıl 1961 - 77 dönemi üzerinde bir inceleme yaptık. Tablo II, bu inceleme sonunda elde edilen bulguları kadın adayların yıllara ve partilere göre dağılımı açısından yansıtmaktadır.

T A B L O 2
M.V. Genel Seçimlerinde Kadın Adaylar
(1961 — 1977)*

Yıllar	**											Top.
	AP	CHP	CGP	DP	MP	MHP	MSP	TBP	TİP	YTP	B	
1961	9 (2)	6	—	—	—	10 (1)	—	—	—	8	4	37 (3)
1965	7 (3)	14 (3)	—	—	8	12	—	—	15 (1)	17 (1)	3	76 (8)
1969	6 (2)	12 (2)	11	—	13 (1)	6	—	8	7	22	3	88 (5)
1973	5 (2)	6 (3)	—	12 (1)	12	15	1	2	—	—	9	75 (6)
1977	8 (2)	4 (2)	30	11	—	14	—	1	4	—	3	75 (4)

* Parantez içerisindeki sayılar seçimi kazanan adayları göstermektedir.

** Parti MHP adını almadan önce CKMP verileri kullanılmıştır.

Bu tabloda da açıkça görüldüğü gibi, listelerinden aday olan kadınların sayısı bakımından AP ve CHP arasında önemli bir fark bulunma-

maktadır. Buna karşılık daha önemli bir fark, büyük partiler ile küçük partilerin listelerinden aday olan kadınların sayıları karşılaştırıldığında ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de, parlamentoya temsilci gönderme şansı daha yüksek olan büyük partiler, bu şansları daha düşük olan partilere göre kadınlara aday listelerinde daha küçük bir yer vermektedirler.

Aslında parlamentoya niçin çok az sayıda kadının girebildiğini açıklayan önemli faktör, adaylıklarını koyan kadınların hem mutlak hem de nisbi sayılarının çok düşük olmasıdır. 1961 - 1977 döneminde çeşitli partilerin listelerinden aday olan kadınların toplam sayısı 351 olup aynı dönemde seçimlere katılan toplam adayların % 2.6'sına tekabül etmektedir. Kadınları etkileyen handicap faktörü incelendiğinde (24), bunun çok yüksek olmadığı görülmüştür. Bu faktör, dönemin bütünü için 2.1'dir ve bu kadın adayların seçilme olasılıklarının erkek adaylara göre bir kat daha düşük olduğunu ifade etmektedir. Buradan giderek çok az sayıda kadının temsilci seçilebilmesine yol açan asıl nedenin, kadınların erkeklere göre sahip oldukları nisbi durumdan çok, aday olan kadınların mutlak sayısının çok düşük olması olduğunu söyleyebiliriz. Handicap faktörünün ne yoldan etkili olduğunu araştırdığımızda ise bunun, kadınlara, listede ayrılan yer yani liste sıralaması olmadığını görüyoruz. Kadınların karşılaştıkları handicap'a yol açan asıl neden, kadın adayların değişik parti listelerine dağılışı biçimidir. Yani büyük partilerin kadın adaylara listelerinde yer vermemesine karşın, aday olan kadınların daha çok küçük partilerin listelerinde yer almaları onların seçilebilme şanslarını azaltan bir etki yapmaktadır.

Küçük partilerin, kadınlara görece olarak daha büyük bir adaylık şansı vermelerinin nedeni nedir? Tablo II, bize bu soruyu cevaplamak üzere ilginç bir ipucu vermekte. Gerçekten de bu Tablo'da, küçük partilerin kadınlara, en büyük adaylık şansını, kendilerinin görece olarak en zayıf oldukları seçim dönemlerinde tanıdıklarını görmekteyiz. 1969 seçimlerinde YTP, 1977 seçimlerinde CGP en yüksek kadın aday sayısına sahip olan partilerdir. Oysa bu seçimler, bu iki partinin en başarısız seçim sonuçlarını elde ettikleri seçimlerdir. Bu gözlemin ışığında, küçük partilerin kadın adaylara bazı seçimlerde onları seçtirmek amacından çok, listelerde bulunmakla yerine getirdikleri simgesel bir işlevden dolayı, daha fazla yer verdiklerini düşünmek pek de yanlış olmaz. Bu açıklama özellikle CCP'nin 1977 seçimlerinde izlediği siyaset için geçerlidir. Gerçekten de 1977 seçimlerinde CGP, «Atatürkçü» ideolojinin gerçek temsilcisinin ken-

disi olduğunu savunmaktaydı. Kadınlara, başka hiç bir partinin tanımadığı ölçüde geniş bir adaylık şansı tanıması da bu iddianın bir kanıtı olarak görülebilirdi.

Küçük partilerin kadın adaylara listelerinde daha geniş bir yer vermelerini açıklayan ikinci ve daha teknik nitelikte bir faktör üzerinde daha durabiliriz. Bilindiği gibi küçük partiler, üyelik tabanları daha dar olan partilerdir. Oysa seçim sistemimize göre, herhangi bir partinin seçimlere katılabilmesi için, en az 15 ilde seçime girmesi ve seçime girdiği bu illerde, seçilecek temsilci sayısı kadar aday göstermesi gerekmektedir. Listelerini tamamlamak için, büyük partilerden daha zor aday bulabilecek durumda olan küçük partilerin kadınlara, onları seçtirmek düşüncesiyle değil, salt bu amaçla başvurmuş olmaları olanaklıdır.

c. Hükümette Kadınlar

Kadınların Türk siyasal sistemi içerisinde simgesel bir rol oynamaları olgusunun, tek - parti döneminden sonra da devam ettiğini en açık şekilde, hükümette görev alan kadın politikacıların durumlarını incelediğimiz zaman görebiliyoruz.

Genel olarak hükümette çok az sayıda kadın politikacının yer aldığı bilinen bir gerçektir. Ve yine bilinmektedir ki, siyasal karar organları hiyerarşisi içerisinde, bir organ ne kadar yukarıda yer alıyorsa, orada kadınların görev alma şansı da o kadar düşüktür. Örneğin İngiltere'de 1918 - 74 döneminde 310 kadın parlamentoya seçilmiş, buna karşılık 31 kadın hükümetde görev almıştır(25). ABD'de de 1917 - 64 döneminde Kongreye 75 kadın girmiş, fakat aynı dönem içerisinde hükümet sorumluluğu yüklenen kadın sayısı 2'yi geçmemiştir(26).

Türkiye'de de tablo aynıdır. 1935 - 1977 yılları arasında 69 kadın parlamentoya girebilmiş, hükümetlerde 2 kadın görev almıştır. Daha da ilginç, içerisinde bir kadın bakanın görev aldığı bu iki hükümetin ikisi de olağandışı şartlarda oluşan «olağan - üstü» hükümetlerdir. Ve her iki hükümette görev alan kadın bakanların da asıl işlevleri, bu hükümetlerin «Atatürkçü» ve «reformcu» bir eğilim taşıdıklarını singelemenin ötesine gidememiştir(27). Siyasal kararların alındığı en üst organların kadınlara hayli kapalı olduğunu anlamak bakımından sayın Nermin Neftçi'nin bakan olma şartları özellikle incelenmeye değer. Çünkü, Bn. Neftçi gerçekte, siyasal kariyerine en alt parti basamaklarından başlamayı yeğ-

leyen (CHP) ve uzun yıllar erkek rakipleriyle her düzeyde yoğun mücadeleler vererek parlamentoya girmeyi başaran ender politikacı kadınlarımızdır. Buna rağmen, siyasal iktidarın en yoğun olarak toplandığı bir üst karar organına girebilmesi için, Bn. Neftçi'nin, daha önceki politika kariyerleriyle uyuşmayan bir biçimde, olağandışı şartlardan yararlanması gerekmiştir. Üstelik, Bn. Neftçi'nin Kültür Bakanı olarak atandığı hayli olağan dışı «partilerüstü» İrmak kabinesi, parlamento'dan güven oyu alamamış ve yenisi kurulana kadar görev yapan bu kabine içerisinde, Bn. Neftçi'nin siyasi bakımdan önemli bir icraatta bulunması olanaksızlaşmıştır.

Farklı düzeylerde kadınların siyasal kararın alınmasına ne ölçüde katılabildiklerini ortaya çıkarmak amacıyla yürüttüğümüz bu inceleme bizi, kadınların politikada daima sınırlı, olağandışı ve simgesel bir rol oynadıkları sonucuna ulaştırmaktadır. Ancak bu olgular açıklanmaya muhtaçtır. Bizce bu olguyu iki farklı düzeyde açıklamak mümkündür. Bunlardan birisi, bizi, olayı doğrudan doğruya siyaset düzeyinde ele alıp, siyasal hayata özgü faktörlerin etkisini araştırmaya yöneltmekedir. Bu amaçla ilkin, kadın politikacıların sosyo - ekonomik kökenleri ile ilgili veriler üzerinde bir inceleme yaptık.

Kadın Politikacıların Sosyo - Ekonomik Kökenleri:

«Seçkinin de Seçkini Politikacılar»

a. Parlamenterler

1935 - 1977 döneminde görev yapan kadın parlamenterlerini bir grup olarak paylaştıkları ortak niteliklerinden ikisi, bizim açımızdan özellikle anlamlıdır(28). Bu niteliklerden birincisi kadın parlamenterlerin son derece iyi eğitim görmüş bir grup olmalarıdır. Kadın temsilcilerin % 68.1'i üniversite mezunu, % 27.5'i lise veya dengi bir teknik okul mezunu olup sadece ilkokul eğitimi görmüş olanların oranı % 2.9'dan ibarettir. Kadın temsilcilerin sahip oldukları ikinci ortak özellik de, grubun çoğunluğunu meslek sahibi kadınların oluşturmasıdır. Parlamenter kadınlar arasında «ev kadınlarının» oranı % 8.7 olup, çalışan kadınların sahip oldukları meslekler çok çeşitlidir.

Kadın parlamenterlerin eğitim düzeyleri ile, erkek parlamenterlerin eğitim düzeyleri karşılaştırıldığında, kadınların çok daha iyi eğitim görmüş bir grup oldukları görülmektedir Frederick Frey, 1920 - 57 dönemi

için yaptığı bir araştırmada, erkek milletvekillerinin % 62'sinin üniversite mezunu, % 10'unun lise ve dengi bir okul mezunu, % 11'inin de daha düşük bir eğitim düzeyinde olduğunu saptamıştır(29). Bu karşılaştırma-
dan çıkan sonuç şudur: Erkek parlamenterler, genel toplumdaki eğitim dü-
zeyine göre o kadar iyi eğitilmişlerdir ki, genel topluma göre «seçkin» bir
grup oluşturmaktadırlar. Öte yandan kadın parlamenterler, onlardan da
daha iyi eğitim görmüş bir gruptur. Türkiye'de kadın nüfusun genel ola-
rak, erkek nüfusa göre daha az eğitilmiş olduğu gerçeği de göz önünde bu-
lundurulduğunda, kadın parlamenterlerin, genel topluma göre «seçkinin
de seçkini» diye nitelenebilecek bir grup oluşturduklarını söylemek yanlış
olmaz. Bunun analımı, Türkiye'de kadın temsilcilerle, onların temsil et-
tiği varsayılan kadın nüfus arasında hemen hemen hiç bir benzerlik bu-
lunmamasıdır. Kadın temsilciler arasında yürüttüğümüz bir alan çalışma-
sı da bu eğilimi doğrulamaktadır. Gerçekten de kadın milletvekilleri ör-
neğimiz içerisinde, kendilerinin daha çok kadınların temsilcisi oldukla-
rını düşünenlerin oranı % 5'den ibarettir.

b. Yerel Politikada Kadın Temsilciler

Genel olarak kadınların yerel politikaya katılma biçimleri, ulusal dü-
zeyde politikaya katılma biçimlerinden pek farklı değildir. Bununla bir-
likte, İstanbul gibi birkaç büyük şehirde, kadınların belediye meclislerin-
de elde ettikleri sandalye sayısı parlamenter kadınlarınkinden önemli öl-
çüde daha yüksektir. İstanbul'da Belediye düzeyinde 1969-77 döneminde
hizmet gören iki Mecliste kadın temsilcilerin oranı sırası ile % 7.7 ve
% 9.8 idi. Belediye Meclislerine seçilebilen kadınların ortak nitelikleri ne-
lerdir? Onlar ile parlamenter kadınların ortak nitelikleri arasında ne gibi
farklar mevcuttur? Belediye düzeyinde faal olan kadın politikacıların sos-
yo-ekonomik kökenleri incelendiğinde, parlamenter kadınların kökenlerin-
den anlamlı biçimde farklı bir tablonun ortaya çıktığı görülmüştür. Ger-
çekten de yerel politikacı kadınların çoğunluğu ilk okul ve lise eğitimi gör-
müşlerdir ve yine bu kadınların çoğunluğu ev kadınıdır. Bu şu demektir;
yerel politikaya katılan kadın temsilciler, parlamenterlere oranla genel ka-
dın nüfusu daha iyi temsil etmektedirler.

İnancımız o ki; ulusal ve yerel politikacı kadınlar arasında gözlemlen-
ilen bu yapısal fark, parlamentoya neden çok az sayıda kadın temsilci-
nin girebildiğini, buna karşılık kadınların yerel politikada neden daha ba-

şarılı olabildiklerini açıklamaya yardım edebilecek güçte bir faktördür.

Böyle bir açıklama önerebilmek için, Türk toplumunun siyasal kültürüne dahil olan iki ögenin hatırlatılması uygun olur. Bunlardan birincisi, siyasal kararların alındığı farklı organlar arasında var olduğu kabul edilen önem hiyerarşisine ilişkin varsayımdır. Buna göre parlamento, yerel politikaya oranla daha önemli ve hayatî kararların alındığı, söz konusu hiyerarşide daha üst düzeyde yer alan bir organdır. Gözönünde bulundurulması gereken ikinci siyasal kültür ögesi de, genel olarak karar alma süreci içerisinde kadın ve erkekler arasında hiyerarşik bir sıra bulunduğunu kabul eden varsayımdır. Toplumda hakim olan otorite ilişkileri normuna göre kararları alanların erkekler olması, kadınların ise alınan kararlara uyması beklenmektedir. Bu genel normun siyasal kararlara ilişkin önemli bir sonucu da toplumda siyasal kararların erkekler tarafından alınması yolundaki yaygın beklentidir. Böyle bir kültürel bağlam içerisinde eğer bazı kadınlar, bu enformel fakat güçlü kültürel düzenlemeleri çiğneyerek politikayla uğraşacak olurlarsa, toplum onlardan olağanın dışında bazı niteliklere, «üstün vasıflar»a sahip olmalarını beklemektedir. Başka bir deyişle, toplumun verleşik kültürel normlarına karşı gelen kadınların hoş görüyle karşılanabilmeleri onların olağanüstü bazı niteliklere sahip olmaları halinde mümkündür. Bu saptamaların ışığında kadınların yerel ve ulusal politikaya katılma biçimlerinin farklılaşmasını açıklamak üzere şu hipotezi öne sürebiliriz: Kadınların katılmayı amaçladıkları siyasal karar organı, bu organlar arası hiyerarşide ne kadar üst bir sırada yer alıyorsa, o organa taraf olmaya çalışan kadınlarda aranan nitelikler de o kadar yüksek, buna karşılık daha alt düzeyde bir siyasal karar organına katılmak isteyen kadınlarda aranan nitelikler daha vasat olacaktır. Bu hipotez parlamento'da niçin çok az sayıda fakat «seçkinin de seçkini» nitelikte kadın temsilcinin yer alabildiğini, yerel politika düzeyinde ise daha çok sayıda fakat, genel toplumda hakim olan niteliklere daha yakın nitelikte kadın politikacının başarılı olabildiğini açıklar.

Bu açıklama bizce, yerel politikada kadınların genel olarak daha başarılı olmalarının nedenini, alınan politik kararların niteliğinde arayan alternatif açıklama tarzından daha geçerlidir. Bu alternatif açıklama tarzını benimseyenlere göre yerel politika düzeyinde kararlar daha somut, gündelik hayata daha yakın sorunlar üzerinde alınır. Oysa kadınlar özellikle «ev kadını» nitelikleriyle, bu tür sorunlar üzerinde söz sahibi olmaya daha yakındırlar. Bu açıklama belki, kadınların neden yerel politikaya, ulu-

sal politikaya katılım biçimlerinden daha aktif biçimde katıldıklarını açıklayabilmektedir. Fakat, buna rağmen, örneğin İstanbul gibi, kadın nüfusunun % 52'sini «ev kadınlarının» oluşturduğu büyük kentlerde kadınların yerel politikaya katılmalarının neden % 10 gibi düşük bir düzeyde kaldığını açıklayamamaktadır(30).

Kadınların Seçimlere Katılma Eğilimleri

Dikkatimizi, politika mücadelesinde başarılı olmuş bir avuç kadından, geniş kadın seçmen kitlesine çevirdiğinizde, kadın ve erkek seçmenlerin seçimlere katılma eğilimleri arasında anlamlı bir farkın var olduğunu görüyoruz. Maurice Duverger, bugün artık klasikleşmiş olan kadınların siyasal hayata katılmalarına ilişkin çalışmasında, kadınların seçimler karşısında aldıkları tavırla ilgili olarak iki önemli varsayım ortaya atmıştır. Bunlardan birincisi, kadınların seçimlere katılma eğilimine, ikincisi ise, oyun yönüne ilişkindir. Buna göre, kadınlar erkeklere göre seçimlere daha az katılma eğilimi taşırlar ve kadınlar erkeklere göre tutucu partileri daha fazla destekleme eğilimindedirler(31).

Bu varsayımların Türk kadınları için de geçerli olup olmadığını araştırmak üzere 1973 ve 1975 seçimleri sonuçları üzerinde bir araştırma yaptık. Bulgularımıza geçmeden önce belirtilmesi gereken bir nokta, toplanan verilerin Türkiye çapında temsili olmamaları nedeniyle bulguların genel doğrulara değil ancak bazı eğilimlere işaret edecek nitelikte olmasıdır.

Kadınların seçimlere katılma eğilimiyle ilgili olan birinci varsayımı irdelemek üzere, İstanbul'un farklı ilçelerinden seçilen dört sandığa ait seçmen kütükleri üzerinde bir inceleme yaptık. Her sandık, sahip olduğu toplumsal ve ekonomik özellikler bakımından kendi içerisinde türdeş ve diğerlerinden anlamlı şekilde farklı bir yapı taşımaktadır(32). Birinci bulgumuz irdelenmeye çalışılan varsayımı doğrular yöndedir. Bu dört sandıkta kayıtlı kadın seçmenler erkek seçmenlerden daha düşük bir oranda seçime katılmışlardır. Cinsiyete göre ortaya çıkan katılma oranı farkı % 13,5'dur.

İkinci bulgumuz «sosyal tabakanın» kadınların seçime katılma eğilimleri üzerinde yaptığı farklılaştırıcı etkiye ilişkindir. Buna göre, «burjuva ve köylü» kadınları, «küçük burjuva» ve işçi sınıfından kadınlara oranla seçimlere daha az katılma eğilimi göstermektedirler. Seçime katılmama ora-

nı ilk iki sınıfta % 17.1'e yükselmekte, buna karşılık, küçük burjuva kadınlar arasında % 8.9'a düşmekte, işçi sınıfında ise % 4.5 ile anlamsız bir düzeye inmektedir.

Oysa gelişmiş batılı toplumlarda yapılan çeşitli araştırmalar, kadının oy verme eğilimi üzerinde etkili olan sosyal sınıf faktörü konusunda bundan farklı bir eğilim ortaya çıkarmıştır. Buna göre, sosyal tabaka yükseldikçe kadınların seçimlere katılma eğilimi de yükselmektedir(33).

Birçok batılı araştırmacının bulgularıyla çelişik gibi görünen bu bulguyu nasıl açıklayabiliriz. Kanımız o ki, bu bulgu, ilk bakışta görüldüğü kadar batıda gözlemlenen eğilimlere ters düşmemektedir. Çünkü batılı araştırmacılar genel olarak kadınların ekonomik hayata katılma biçimleriyle, oy verme eğilimleri arasında bir ilişki bulunduğunu gözlemlemişlerdir. Buna göre çalışan kadınlar, ev kadınlarına oranla seçimlere daha fazla katılmaktadırlar. Bizim incelediğimiz oy sandıklarında kayıtlı olan kadın seçmenlerin ekonomik hayatla bağlantılarına göz atıldığında, burjuvazi içerisinde çalışan kadın sayısının çok az olduğu, buna karşılık, çalışan kadınların hemen hepsinin küçük burjuva ve işçi sınıfı kadınları arasında toplandığı görülmektedir. Öte yandan, üretim faaliyetine katılan köylü kadınlar genel olarak «ücretsiz aile emekçisi» statüsündedir. Bu durumda ücretle çalışan kadınların, toplumda daha iyi bütünleşmiş oldukları için seçimlere katılma eğilimlerinin de daha yüksek olduğu sonucuna varmak yanlış olmayacaktır.

Üçüncü bulgumuz, hemen hemen evrensel biçimde geçerli olan bir gözlemi doğrulamaktadır. Buna göre evli kadınlar, bekâr ve dul kadınlara oranla seçimlere daha fazla katılma eğilimindedirler. Evli kadınlarla evli erkekler arasındaki seçime katılma eğilimi farkı % 8'den ibarettir. Evlilik çalışma hayatına katılmanın yanı sıra, kadınların seçmen davranışlarını tayin eden en önemli faktördür. Öyle ki, eğer «evlilik» kurumu etkili olmasa idi, kadınlar seçimlere çok daha az ilgi gösterecek ve daha az katılacaklardı. Yani evlilik, kadınlar arasında potansiyel olarak çok daha yüksek olan seçime katılmama eğilimini azaltan bir etki yapmaktadır.

Evli çiftler arasında hakim olan eğilim, birlikte oy vermek ya da vermemektir. Sayısal olarak ifade edersek, evli çiftlerin % 83.8'inde eşler birlikte davranma eğilimi taşımaktadırlar. Aile içerisinde oy verme ya da vermemeye kararını alan taraf çoğu zaman kocadır. Birlikte davranmayan evli çiftler arasında, kocanın tek başına oy kullanması olasılığı, karının tek başına oy kullanması olasılığından bir kat daha yüksektir. Bu eğilim, Türk

toplumunda yerleşik otorite ilişkilerine uygun olarak, siyasal kararları alması beklenen kişilerin daha çok erkekler olduğunu ve kadınların kocaları (erkekler) tarafından alınan kararı benimseme eğilimi taşıdıklarını düşünmemize yol açmaktadır.

Bu saptama oyun yönü açısından da geçerli midir? Veya aynı soruyu farklı bir biçimde soracak olsak oyun gizliliğine rağmen kadınlar kocalarının (erkeklerin) siyasal parti tercihlerini benimsemekte midirler? Bu soruya bir yanıt vermek oldukça zordur. Kamuoyu yoklamaları bu konuda bizi kesin bir sonuca götürmemektedir(35). Biz 96 köyden oluşan bir örnek üzerinde küçük bir araştırma yaptık. Bu araştırmanın bulguları, kadınların parti tercihlerini yaparken dinin etkisinde erkeklerden daha fazla kaldıklarını ortaya çıkarmıştır. Bu bulgu batılı toplumlarda özellikle Katolik kilisesinin egemen olduğu ülkelerde gözlemlenen genel eğilimlerle benzerlik göstermektedir(36). 1973 genel seçimlerine dayandırılan bu araştırmada, köylü kadınların erkeklerden daha fazla destekleme eğilimi gösterdikleri üç grup, dinci ve tutucu MSP, bir mezhep partisi olan fakat daha çok sol eğilimli bir parti olan TBP ve bağımsızlardır. Buradan giderek kadınların dinin etkisine erkeklerden daha açık olduklarını söylemek mümkün, fakat kadınların erkeklere göre tutucu partilere daha fazla oy verdiklerini savunmak zordur. Kadınların bağımsız adayları erkeklerden daha fazla destekleme eğiliminde olmaları ise, kadınların parti programlarından çok adayların kişiliğinden etkilenmeye daha açık oldukları yolunda bir katedir(37).

Sonuç

Bu yazının ilk bölümünde, kadınlara siyasal haklarını tanıyan yöneticilerin gözünde kadınların, rejim açısından önem taşıyan «simgesel» bir rol oynadıklarını savunduk.

Kadınların siyasal hayata fiilen katılma biçimleri üzerinde, yazının ikinci bölümünde yürütülen inceleme ise, kadınların siyasal sistem içerisinde «simgesel» denebilecek bir düzeyin ötesine giden bir etkinliğe sahip olmadıklarını ortaya çıkarmıştır. Çok az sayıda «seçkin» kadın siyasal karar organlarında yer tutabilirken, geniş seçmen kitlesini oluşturan kadınların da seçimlere erkeklerden daha az ilgi gösterdiklerini, daha az katıldıklarını, siyasi tercihlerini yaparken de iki geleneksel ve temel kurumun, «din» ve «aile»nin etkisine daha açık olduklarını saptadık.

Kadınlar politikanın kıyısında yaşamakta, yasaların tanıdığı biçimsel hak eşitliğinden, siyasal hayatta, fiilen yararlanamamaktadırlar. Bu duruma nasıl bir açıklama getirebiliriz? Bize öyle geliyor ki kadınların siyasal hayattaki geri durumları, onların benimsedikleri, kendilerine benimsetilen ideoloji nedeniyle, siyasetin kendilerini ilgilendiren bir mücadele alanı olmadığına olan inançlarıyla bağıntılıdır. Çünkü kadınlar, siyasal mücadelenin kendilerini ilgilendirmeyen bir alan olduğunu düşünmekte o nedenle seçimlere bile daha az ilgi göstermekte ve daha az oy vermektedir; siyasal parti ve örgütlerde gerektiğince faal olmamakta, dolayısıyla bu örgütlerin karar organlarında gereken sorumluluğu üstlenmemekte; giderek çok az kadın, seçimlerde aday olmakta ve bu sürecin mantıksal sonucu olarak da siyasal karar organlarına ancak bir avuç kadın katılabilmektedir.

Öyle ise asıl açıklanması gereken, bu nedensellik zincirini başlatan soru, yani kadınların siyaseti kendilerini ilgilendiren bir mücadele alanı olarak görmeyişlerinin nedeni olmalıdır. Bu, kuşkusuz, toplumda yerleşik olan siyasal kültürün bir ögesidir ve kimi toplum bilimciler bunu, «modernleşme» sürecinde olan, ama henüz geleneksel kültürel yapısı tümüyle çözülmemiş olan Türkiye'de dinsel ve ataerkil kültürün bir kalıntısı olarak açıklama eğilimindedirler. Fakat biz, siyasal kültür ya da ideolojilerin doğrudan bu düzeyde açıklanabileceği kanısında değiliz. Gerçekten de bir toplumda yerleşik olan siyasal kültürün çeşitli öğeleri, o toplumdaki hâkim sınıfın ideolojisi tarafından biçimlendirilir, onunla az çok tutarlı bir biçimde eklenir. O zaman da belirli bir ideolojiyi çözümlenebilmek için, toplumda var olan sınıf ilişkilerine, hâkim olan sınıfın hangisi olduğuna bakmak gerekecektir. Oysa Türkiye'de Cumhuriyet rejimi boyunca sürdürülen «çağdaşlaşma» çabaları bugün artık, gelişmiş kapitalist toplumlardakine benzer bir toplumsal formasyon kurmuştur. Bu durumda, toplumda hâkim olan ideolojik ve kültürel yapının işleyiş mekanizmasını anlayabilmek için, genel olarak kapitalist toplumsal formasyonlardaki işleyişlere, toplumsal yapı-ideoloji ilişkilerine getirilen açıklamalara yaslanmak anlamlı olabilir. Kapitalist toplumlarda, kadın ve erkeklerin toplum içerisindeki rolleri, kadın ve erkekler arasındaki toplumsal işbölümü tarafından belirlenmektedir. Bu toplumsal işbölümü, üretimin yapıldığı yerle -fabrika ve işyerleri- yeniden üretimin yapıldığı yerin-yani ailenin- birbirinden ayrılmasını öngörmektedir. Toplumda esas olarak, yeniden üretimden sorumlu tutulan kadınların, çalışma ve yaşama alan-

ları ise evdir. Kadının evde harcadığı emek yani «ev işi», kapitalist toplumlarda, emek-değer yasasına tabi olmayan özel bir emek kategorisidir(38). Bu özgül konumuyla, toplumsal formasyonun yeniden üretiminde çok temel bir işlev yerine getiren kadınların, üretim sürecine girmeleri kural değil, istisnadır ve kadınların üretim sürecine dahil oldukları zaman bile asıl sorumlulukları, aileye karşı olan sorumluluklarında bir ek-silme olmaz. İşte kadınların genel olarak üretim sürecinin dışında kalış-ları, onları toplumsal karar süreçlerinin de dışında kalmaya yöneltmekte-dir. Çağdaş kapitalist toplumların hemen hepsinde, siyasal kararların alın-masında kadınlar erkeklere göre çok geri bir konumda bulunmaktadır. Onlara bırakılan «karar» alanı eve ve aileye ilişkin sorunlardır. Buna kar-şılık, toplumsal ve siyasal karar sürecinden sorumlu tutulanlar, aslı görev-leri üretimi sürdürmek olan, üretim sürecinde yer alan erkeklerdir. Siya-sal kültür ve ideoloji ise bu temel toplumsal ilişkilerin inançlar, uyulması gereken davranış kalıpları düzeyinde yeniden üretmekte ve kadınlara, si-yasetin onları ilgilendirmeyen bir alan olduğu inancını benimsetmekte-dir. Durum böyle olunca, kapitalist üretim ilişkilerinin hâkim olduğu bü-tün toplumlarda olduğu gibi Türkiye'de de asıl, kadınların siyaset karşı-sında bugün sahip olduklarından farklı bir tavra sahip olmaları, şaşırtıcı olurdu.

DİPNOTLAR

1. Lulsette Blanquart; *Femmes: l'Age Politique*, Ed. sociales, 1974. Albert Brimo; *Les Femmes Française's Face au Pouvoir Politique*, Montheretiens, 1975. Sheila Rowbotham; *Hidden From History*, Pluto Press, 1973. Elenor Flexner; *Century of Struggle: The Women's Rights Movement in the United States*, Cambridge, Mass., 1959. Constance Rover; *Women's Suffrage and Party Politics in Britain 1866 - 1914*, Routhledge and Kegan Paul, 1967.
2. Niyazi Berkes; *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi, 1973.
3. Tezer Taşkıran; *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık y. 1973.
4. Taşkıran; a.g.e., s. 19, Afet İnan; *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, Millî Eğitim, 1973 s. 49.
5. Maurice Godeller; «Le Sexe Comme le Fondement Ultime de l'Ordre Social et Cosmique chez les Baruya de Nouvelle - Guinée: Mythe et Réalité» CERM, teksir, 1976 Rayna R. Reiter; *Toward an Anthropology of Women*. Monthly Review Press, 1975.
6. Frederick Engels; *Allenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, (çev. Kenan Somer) Sel Yayınları, 1965.
7. T. Taşkıran, a.g.e., ss. 20 - 22. Mubaddere Taşcıoğlu; *Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri*, Ankara, 1958 ss. 10 - 25. Hamide Topcuoğlu; *Kadının Çalışma Saikleri ve Kadın Kazancının Aile Bütçesindeki Rolü*, Ankara, 1957 s. XXI.
8. Mary R. Beard; *Women as Force in History*, Collier - Mac - Millan, 1946 (3. baskı) ss. 229 - 254.
9. Taşkıran, a.g.e., ss. 24 - 37, Berkes, a.g.e., s. 203

TÜRKİYE'DE KADININ SİYASAL HAYATTAKİ YERİ

10. Taşkıran, a.g.e., ss. 37 - 52, Berkes, a.g.e., 390 - 392. Taşçıoğlu, a.g.e., ss. 43 - 46.
11. Taşkıran a.g.e., s. 41, Taşçıoğlu, a.g.e., s. 45 - 46.
12. İktisadiyat Mecmuası No. 23, 27, 29, 1916 No. 55, 1917.
13. Taşkıran, a.g.e., s. 74., İnan, a.g.e., s. 102, 108, 125, Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı İstanbul, 1971 ss. 188 - 265.
14. Rover, a.g.e., s. 207, Mattel Dogan, Jacques Narbonne, Les Françaises Face à la Politique. A. Colin, 1955, ss. 8 - 10.
15. Zabit Ceridesi Dönem IV, Cilt 28, ss. 222 - 350, Ayrıca bkz. İnan, a.g.e., ss. 134 - 136.
16. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türk Tarih Kurumu, 1952, vol. 11 ss. 210 - 214.
17. Serge Zeyons; La Revolution des Femmes, ed. sociales, 1971, bölüm IV, «hücum» adı verilen kampanya, ss. 101 - 110. Ayrıca bkz. Gregory Massek; The Surrogate Proletariat Moslem Women and Revolutionnary Strategies in Soviet Central - Asia 1919 - 1929, Princeton Univ. Press, 1974, bölüm II.
18. Medeni Kanun madde 152, 153, 159. Ayrıca bkz. Ülker Gürkan; «Kadın Emeginin Değeri ve Evli Kadının Çalışmasının Kocasının İznine Bağlı Olmasının Yarattığı Sosyal ve Hukuki Sorunlar «Hacettepe Sosyal ve Beşeri İlimler Dergisi, 2. Cilt 8, No. 1 - 2, Mart - Ekim 1976
19. Vossiche Zeitung'a verilen demeç, 21, 24 Mart 1930. Söylev, a.g.e., s. 98. Burada sayıyulan tezin ayrıntıları için bkz. Şirin Tekeli; Kadının Siyasal Hayattaki Yeri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma, teksir, İstanbul, 1977.
20. Richard J. Evans, The Feminist Movement in Germany 1894 - 1937, London Sage, 1976, «acı son» Bölüm 8, ayrıca bkz. Maria - Antoinetta Macclocchi, Faşizmin Analizi (çev. Cemal Süreyya) Payel 1977 - «Kadınlar ve Faşizmin geçişi» ss. 102-223, Atatürk'ün «milliyetçilik» üzerine söylevleri için bkz. Söylev a.g.e., Cilt II.
21. Monica Charlot; «Les Femmes et la Politique» Les Femmes dans la Société Britannique, A. Colin 1977, s. 227.
22. Sandra C. Danforth; «Women's Political Participation in the Ottoman Empire and the Turkish Republic» tefsir 1975. s. 22. Belirtilen ki, bu nokta dışında yazarlar Türkiye verilerinin yorumu konusunda kesin bir anlaşmazlık içerisinde bulunuyoruz. Bu tebliğin bir eleştirisi için bkz. Tekeli, a.g.e., ss. 371 - 375.
23. Danforth, a.g.e., s. 22.
24. J.F.S. Ross; «Women and Parliamentary Elections» British Journal of Sociology, No. 4, 1953 kadın aday x erkek üye ss. 16.17. Handikap faktörü = ————— oranı olarak tanımlanmak-
kadın üye x erkek aday
tadır. Bu oran, İngiltere'de 1918 de 7.5, 1950 lerde 2.1 olup halen 1.2 civarındadır. Bkz. Melville Currell; Political Women, Croom Helm, 1974 ss. 24 - 25.
25. M. Charlot, a.g.e., ss. 241 - 243.
26. Martin Gruber; Women in American Politics, Academia Press, 1968 ss. 123, 142
27. İlk defa bir kadının Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olarak atandığı hükümet (Dr. Türkan Akyol) Birincil Erim Hükümetidir. Bilindiği gibi bu hükümet 12 Mart 1971 muhtırasının ardından kurulan olağandışı bir hükümettir. Hükümet 8.5 ay işbaşında kalmış, Prof. Dr. T. Akyol, kabinenin diğer teknişyen bakanlarıyla birlikte hükümetin vaadedilen reformları gerçekleştirememesine bir tepki olarak istifa etmiştir. İçerisinde bir kadın bakanın görev aldığı ikinci hükümet (Nermin Neftçi, Kültür Bakanlığını atanmıştır) de yine denenen «partiler - üstü» formül bakımından «olağan - dışı» nitelikte bir hükümettir. Güven oyu alamadığı için düşmüş, yeni hükümet kurulana kadar 4.5 ay iş başında kalmıştır.
28. Kadın parlamenterlerin sosyo - ekonomik kökenleri ile ilgili daha ayrıntılı bir inceleme için bkz. Tekeli, a.g.e., ss. 363 - 412.
29. Frederick W. Frey, The Turkish Political Elite, MIT Press, 1965, s. 44.
30. Bkz. Brimo, a.g.e., s. 97. Bu açıklamaya yöneltlen ciddi bir eleştiri için bkz. Dogan, Narbonne, a.g.e., s. 169 - 175.
31. Maurice Duverger La Participation des Femmes à la Vie Politique, UNESCO, 1955.
32. Araştırmanın yöntemi ile ilgili olarak bkz. Tekeli, ss. 310 - 318. Fransa'da yapılan benzer çalışmalar için bkz. Pierre Barral, «Pour Qui Votent les Femmes»in Fr. Goguel, Nouvelles Etudes de Sociologie Electorale, A. Colin, 1956 ss. 185 - 194, Alain Lancelot, l'Abstentionnisme Electoral en France. A. Colin, 1967 ss. 177 - 179. Madelaine Grawitz, «l'Abstentionnisme des Hommes et des Femmes aux Referandums d'Avril et d'Octobre 1962 dans Cina Bureaux de Vote de Lyon «RFSP, cilt XV No. 5, 1965, s. 967.
33. Lancelot, a.g.e., s. 192 - 194, J. Mossuz - Lavau, M. Sineau, «Les Femmes et la Politique, PESP, No. 5, 1976, ss. 929 - 956.

TÜRK TOPLUMUNDA KADIN

34. Dogan, Narbonne, a.g.e., ss. 92 - 95.
35. Nermin Abadan - Unat ve diğeri. «Kim Kime Niçin Oy Veriyor?» Milliyet, Eylül 1975, Kenan Bulutoğlu ve diğeri «İşçiler Kime Neden Oy Veriyor?» Milliyet, Ekim 1969. Ayrıca bkz. Oya Tekgöz, Siyasal Haberleşme ve Kadın, AUSEFY, 1979. 1973 genel seçimlerinde Ankara'nın Çankaya ilçesinde yapılan ve başta televizyon olmak üzere, radyo ve basın izleyiciliğinin, seçmenlerin siyasi tutumlarını etkileme biçimi üzerinde yürütülen alan araştırması da kadın ve erkek seçmenler arasında, kitle haberleşme araçlarını izleme eğilimi (erkekler daha fazla izliyor), siyasal ilgi (erkekler siyasal nitelikte mesajlara karşı daha ilgili) ve bilgilenme (erkeklerin bilgi düzeyleri genellikle daha yüksek olmakla birlikte, bilgi düzeyleri düşük olan kadınların özellikle televizyon izleyiciliğiyle bilgilenme olasılıkları daha yüksek) eğilimi gibi tutumlar arasında farklılıklar olduğunu ortaya çıkarmakla birlikte, bizim burada yanıtını aradığımız soruyu ele almamıştır.
36. Dogan, Naorbenne, a.g.e., ss. 97 - 102.
37. Madelaine Grawitz; «l'Acces des Femmes à la Vie Politique et la Personnalisation du Pouvoir» in Referandum de 1962, FNSP, 1965. Ayrıca bkz. O Tokgöz, a.g.e.s. 187. Kadınların siyasi partileri tanıma olasılığının erkeklere göre çok düşük olduğunu saptamaktadır.
38. Wally Secombe. «The Housewife and Her Labour under Capitalism» New Left Review, No. 83 Ocak - Şubat 1973, Jean. Gardiner, «Women's Domestic Labour» CSE Bulletin, Haziran 1975.

ÇÖZÜM YOLLARI VE ÖNERİLER

Türk kadınının toplumdaki yeri, Atatürk devrimlerinin kadınlarımıza sağladığı haklarla bu hakların kullanım alanı, toplumsal kalkınmada Türk kadınının yeri özellikle son yıllarda birçok bilimsel irdeleme, araştırma ve değerlendirmeğe konu olmuştur. Bu arada soruna ilişkin çeşitli çözüm ve öneriler de geliştirilmiştir.

a. 5-8 Aralık 1975 Ankara Kadın Kongresi

Bu konuda ortak bir girişimle Türk kamuoyuna ilk defa olarak toplu bir şekilde seslenen girişim, Birleşmiş Milletlerin Kadın Yılı olarak ilân etmiş olduğu 1975 yılında Ankara'da Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından açılan «Ulusal Kadın Kongresi» olmuştur. Bu kongre 27 kadın derneğinin ortak çabaları ile düzenlenmişti. Kongrede ayrı seksiyonlarda yapılan çalışmalar sonucunda yasama konusunda ağırlıklı olarak aşağıdaki dilek ve öneriler ortaya konmuştu:

- 1 — Aile başkanı statüsünün sadece kocaya tanınmaması,
- 2 — Kadının, kocasının soyadını alma zorunluluğu karşısında bırakılmaması,
- 3 — Kocanın, karısının işe girme ya da mesleğini ifa etmesi konusunda sahip olduğu yasak etme yetkisinin kaldırılması,
- 4 — «Başlık» kurumunun ortadan kaldırılması için gereken yasal, yönetsel ve eğitimsel önlemlerin alınması,
- 5 — Medenî nikâh kıyılmadan önce dinî nikâh yapma yasağının uygulanmasının güçlendirilmesi,
- 6 — Vergi mükelleflerini eşit kılmak amacı ile karı kocanın tek tek vergi beyanı verme yönteminin konulması,
- 7 — Kadınların silâhli kuvvetlere yeniden girme hakkının tanınması,
- 8 — Kadın işçi ve memurlara doğumdan sonra bir yıl ücretli izin verilmesi,

9 – Köylü kadınlarını sosyal güvenlik haklarına kavuşturmak amacı ile Tarım Sosyal Sigorta Yasasının bir an önce kabul edilmesi,

10 – Kadın ticaretinin önlenmesi amacı ile fahişelerin yaşam koşullarının düzeltilmesi,

11 – Hukukî açıdan «evlât» edilmiş görünen, fakat gerçek halde «besleme» olarak ev hizmetlerinde kullanılan kız çocuklarının sömürülmesini önleme amacı ile özel bir yasanın çıkarılması(1).

b. 11-13 Ocak 1980 Ankara'da «Türkiye'de Kadın Sorunlarına Yaklaşım ve Öneriler» Konulu Seminer

Türk Sosyal Bilimler Derneği tarafından düzenlenen bu seminere bilim adamları oranında kamu yönetiminde sorumluluk yüklenen yöneticiler ve uzmanlar da katılmışlardı. Güncel sorulara yönelik uygulamalı öneriler beş ana başlık altında toplanmış bulunmaktadır.

I. Yasal Düzenlemelerle İlgili Çözüm Önerileri

Yasal düzenlemeler bölümünde yapılan öneriler somut yasa değişiklikleri biçimindedir ve aşağıda belirtilmiştir.

a. Yasal evlenme yaşı, medeni nikah ve evlenmede iki tarafın da isteği olması daha sıkı denetlenmelidir. Genellikle kırsal kesimde görüldüğü gibi, medeni nikah yerine dini nikah yapılması boşanma, miras hükümleri ve çocuklarının nesebi konuları kadınların zararına olmaktadır.

b. Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun, «besleme» kurumu ile emekleri sömürülen çocuklar, «başlık» karşılığı zorla evlendirilen ve fuhuşa sürüklenebilecek kızları kapsayacak biçimde genişletilmelidir. Ancak, Çocuk Bakım ve Yetiştirme Yurtlarında temelden köklü bir düzenlenmeye gidilmedikçe bu amaç yerine getirilemez. Bugünkü durumları ile bu yurtlar hem sayıca azdır hem de çalıştırdıkları personel bakımından yetersizdir. Bu yüzden bu yurtlarda yetimler, geri zekâlılar, düşkünler, küçük yaşta suç işleyenler ve ruhsal dengesi bozuk olanlar bir arada bulunmaktadır. Bu da, suç işlemeğe ve sömürülmeye uygun bir ortam hazırlamaktadır.

c. Anayasanın eşitlik ilkesi uyarınca, evlilik birliğinde eşitliği bozan hükümler kaldırılmalıdır.

d. Anayasanın «eşitlik ve çalışma hak ve hürriyeti» ilkelerine aykırı olan «karının bir iş veya sanatla uğraşmasını kocanın iznine» bağlayan Medeni Kanunun 159'uncu maddesi kaldırılmalıdır.

e. Kadınların doğum izinleri ile ilgili, İş Kanunu madde 70 ve Devlet Memurları Kanunu Madde 104/A aynı kıstaslar üzerinde birleştirilmelidir. Kadınların doğum izinlerinin süresini kendi gereksinmelerine göre önce ve sonra olarak ayarlamalarına ve hiç olmazsa ücretsiz olarak daha fazla izin alabilmelerine olanak sağlanmalıdır.

f. Kadınların bir hakkı olan okul öncesi çağıdaki çocukların bakımına ilişkin hizmetler, kadının yasal durumu ne olursa olsun (işçi veya memur), bütün çalışanları kapsayacak şekilde yaygınlaştırılmalıdır. Kreş gibi çocuk bakımını sağlayacak olanakları bulundurmaları için iş yerleri üzerinde baskı yapılmalı; iş yerlerinin çalıştırdıkları kadın sayısını dondurmaları gibi yöntemlere başvurmaları engellenmelidir. Bunun bir yolu yasalarda bu konu ile ilgili maddede «kadın» sözünün kaldırılmasıdır. Böylece, belli bir sayının üzerinde işçi veya memur çalıştıran işyerleri, çalıştırdıkları kimseler arasında cinsiyet ayırımı yapmadan bu hizmeti sağlama zorunda olurlar. Bunun başka bir yararı da, karısından boşanmış veya karısı ölmüş, karıları geçici veya sürekli olarak sakatlanmış, veya çocuklarına daha emin ve daha iyi bir eğitim çevresi arayan çok sayıda erkek işçinin de böyle bir hizmetten yararlanmasını sağlamaktır.

g. Medeni Kanunla kabul edilen mal rejiminin sonucu olan «mal ayrılığı» kadınlar açısından birçok aksaklıklar ortaya çıkarmaktadır. Bu durum şöyle değiştirilebilir: Temelde gene «mal ayrılığına» dayanan, her iki eşin de payını var sayan bir «kazanç ortaklığı» uygulanabilir. Bu durumda eşler, evlilik süresince, birliğe getirdikleri şahsi malların maliki ve yöneticisidirler. Ancak, eşlerin evlendikten sonra kazandıkları ekonomik değerler «ortak mal» sayılır ve evlilik birliğinin sona ermesi üzerine taraflar arasında yarı yarıya paylaşılır. Buna benzer bir rejim, «mal ortaklığı»nın bir türü olarak «kazanılmış mallarla sınırlı ortaklık» adıyla Medeni Kanunda yer almıştır. (Md. 234-235). Bu seçmeli rejimde, eşlerin evlendikten sonra kazanacakları mallar (müktesep mallar) ortaklığa girer. Evlilik ölüm ya da boşanma ile sona ererse, borçlar ödendikten sonra, geriye kalan mallar eşler ya da mirasçılar arasında yarı yarıya paylaşılır. Bu seçmeli rejimin yasal rejim olarak kabulü bile kadınlara çok gereksinmeleri olduğu ekonomik güvence konusunda önemli yararlar sağlayacaktır.

h. Yoksulluk nafakası, M.K. 144'üncü maddede belirtildiği gibi bir yıl ile sınırlandırılmamalı, ve bu hakkın eşin durumu düzelinceye veya tekrar evleninceye kadar sürmesi sağlanmalıdır. Aynı zamanda para değe-

rinin düşmesi ve hayat pahalılığı gözönünde tutularak, nafaka alacaklısına eline geçecek para miktarının, zorunlu gereksinmelerini karşılayabilmesi için, diğer eşin malî durumunun elverdiği oranda nafakanın yükseltilmesini isteyebilme hakkı da tanınmalıdır.

i. Mal ayrılığı, yasal rejim olarak sürdürülecek ise, sağ kalan eşin miras payının arttırılması ve uzak akrabaların miras dışı bırakılması zorunlu olacaktır.

j. Sağlıksız ve ilkel koşullarda yapılan ve çok sayıda kadının ölümüne veya sakat kalmasına neden olan yasa dışı çocuk düşürmeleri önlemek amacı ile çocuk aldırma yasallaştırılmalıdır.

k. İsteyerek ya da istemiyerek cinsiyet ayırımına yol açan kanun maddeleri bu durumu düzelterek biçimde değiştirilmelidir. Ceza Kanununun fuhuşla ilgili 440 ve 441'inci maddeleri ile adam öldürme veya yaralama suçlarının (cezalarını hafifleten 462'inci maddesi) erkek-kadın ayırımı yapan yasal hükümlere örnek olarak verilebilir.

II. Ekonomik İlişkilerde Kadının Yeri Konusunda Çözüm Önerileri

Ekonomik ilişkilerde kadının yeri konusundaki eğilim ve amaçlar belirlendikten sonra, ilerideki çalışmalar ve siyasa önerileri ile ilgili tartışmalar, kadınları üç ana guruba ayırarak yapılmıştır. Bu guruplar şunlardır:

A — Kırsal kesimdeki kadınlar, B — Ev dışında çalışan kentli kadınlar, C — Ev kadınları. Bu gurupların sorunlarına bakış açısını belirleyen temel fikirler şöyle özetlenebilir:

1. Kadınlarla ilgili sorunlar ancak ulusal kalkınma perspektifi içinde ele alınmalıdır,

2. Kadın sorunlarının çözümüne yönelik öneriler, iki boyutta incelenebilir: Bunlardan biri kadınların istihdamı, diğeri ise, kadının evdeki rolü ile ilgili sorunlardır. İstihdam konusundaki amaçlar, fırsat eşitliğinin sağlanması, eşit işe eşit ücret verilmesi ve cinsiyet ayırımının önlenmesidir. Kadının evdeki rolüne ilişkin amaçlar ise, aile içinde cinsiyet rollerinin daha çok eşitlik ve paylaşma sağlayacak yönde geliştirilmesi, geleneksel cinsiyet rollerinin değiştirilmesi ve kadınların kendilerini algılama ve toplum içindeki yerleri hakkındaki düşüncelerinin olumlu bir doğrultuda düzeltilmesidir.

Bu amaçların gerçekleştirilmesi için gerekli siyasal ve kullanılacak

araçlar etkinlik koşulları ve dereceleri yönünden önemli farklılıklar göstermektedir.

Yukarda belirlenen amaçların bazıları varolan kurumlara işlerlik kazandırılmasını veya bunların yenilenmesini, bazıları da, yeni toplumsal kurumların ortaya çıkmasını veya temel kültürel değerlerde değişiklik yapılmasını gerektirmektedir.

Yukardaki çerçeve içinde ileri sürülen somut çözüm önerileri aşağıda özetlenmiştir:

A. Kırsal Kesimdeki Kadınlar:

1 — Kadın işgücünün ekonomik değeri saptanmalı, istatistiklerin düzeltilmesi ile, kadın işgücünün gayri safi milli hasılaya katkısı belirlenmelidir.

2 — Tarımda ve geleneksel küçük sanatlardaki kadın üreticiler hem üretim hem de pazarlama sürecinde desteklenmelidir. Kadınların konservecilik, hayvancılık ve hayvan ürünlerinin değerlendirilmesi gibi uzmanlık alanlarında yetiştirilmesi, yalnız onların üretkenliğini artırma açısından değil, genel olarak tarımda modernleşmenin gerçekleştirilmesi bakımından da önem taşımaktadır. Ayrıca, kadınların örgütlenmeleri ve tarım kooperatifleri düzeni içinde yer almaları da hem onların emeklerinin iş piyasasında daha iyi değerlendirilmesini, hem de ürettikleri ürünlerin pazarlanmasında daha etkin olmasını sağlar. Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı'nın 1978 ve 1979 yıllarında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da uyguladığı istihdam amaçlı projedeki deneyimler, kırsal kesimlerdeki kadınların bu tür örgütlenme çabalarına katılmakta ne denli istekli olduklarını göstermiştir. Bu projenin köylerde (yol, içme suyu, elektrik vb.) alt yapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi ve toprağın tarıma daha elverişli bir duruma getirilmesi gibi iki amacı vardır. Kadınların % 50'si projeye katılmış, sosyal güvenlikten yararlanarak ücretle çalışmış, hem kararların oluşturulmasında hem de kazançların kullanımında girişimci bir davranış içinde olduklarını göstermişlerdir. Kadınların bu tür istihdam projelerine katılmasının genel düzeyde yararlı bir etkisi de olmuştur. Kadınların tarımda ve bayındırlığa yönelik istihdam projelerinde çalışmasına ilişkin yukardaki gözlemler endüstrileşmeye yönelebilecek el sanatları ve özellikle turistik bölgelerdeki hizmetler için de geçerlidir. Tarım, Köy İşleri ve Kooperatifler ve Çalışma Bakanlıkları gibi çeşitli kuruluşlar sistemli ve eşgüdümlü çabalarla kadınların gereksinmelerine dönük projeler oluş-

turarak bu olanaktan yararlanabilirler. Ancak, özel olarak kadınlara ücret karşılığı iş sağlama amaçlı projelerin sayısı yok denecek kadar azdır.

B — Kadın emeğinin verimliliğini arttırmak gözönünde tutulması zorunlu bir amaçtır. Fakat bazı durumlarda verimlilik ile fırsat eşitliği ve cinsiyet ayırımının önlenmesi amaçları arasında bir çelişki ortaya çıkabileceğini de gözden kaçırmamak gerekir. Bu nedenle kadın emeğinin verimliliğini arttırmaya yönelik önlemlerin, kadının iş hayatındaki seçeneklerini azaltma gibi bir sonuç vermesinden kaçınmaya özen gösterilmelidir. Bu, özellikle, kadın emeğinin verimliliğindeki artışın kadının toplum ve aile içindeki statüsünün yükselmesine yol açmadığı durumlarda üzerinde durulacak bir konudur. Örneğin, verimli kadın işgücünün öncelikle ekonominin (el sanatları gibi) teknolojik bakımdan geri sektörlerde çalışmak üzere örgütlenmesi ve (endüstri gibi) ileri sektörlerde çalıştırılmaması kadın ve erkek işgücünün sektörler arası dağılımındaki dengesizliği daha da bozabilir. Bunu engelleyici önlemler alınmazsa, kadın işgücünün örgütlenme çabaları kadının daha çok sömürülmesine yol açabilir.

4 — Kadın emeğinin daha verimli olması, özellikle kırsal kesimde kadının statüsünü iyileştirmeye kendi başına yetmediğine göre, kadın hayatının erken evlenme ve aşırı doğurganlık gibi diğer yönleriyle de ilgilenmek gerekir. Son tahlilde, kişisel ve ulusal düzeyde ekonomik verimlilik sorunu, kadını sürekli gebelik yükünden kurtarmadan çözülmez. Kadın ve çocuk arasındaki bu bağın değer yargılarında yapılacak değişikliklerle, kadının rolü konusundaki seçeneklerin arttırılması ile ve nüfus politikaları yolu ile olumlu bir biçime sokulması zorunludur. Yasal evlilik yaşının yükseltilmesi ve doğum kontrolü ile ilgili bilgilerle hizmetlerin yaygınlaştırılması bu amaca ulaşmayı kolaylaştıracak başlıca araçlardır.

B. Ev Dışında Çalışan Kentli Kadınlar:

1 — Kadınların endüstrideki en az beceri isteyen ve düşük ücret ödenen işlerde çalıştırılması eğilimini değiştirecek önlemler alınmalıdır. İş başında eğitim, teknik eğitim ve yetişkinler eğitimi alanındaki olanaklar kadın işgücünün bilgi ve beceri düzeyini yükseltecek bir biçimde kullanılmalıdır.

2 — Kadınların büyük sayılarda çalıştığı emek-yoğun iş dallarının terkedilerek kadın iş gücünün daha az kullanılabilirdiği sermaye-yoğun gi-

rişimlere öncelik veren ulusal ekonomi siyasalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında kadın işgücünün durumunun da gözönünde bulundurulmasına özen gösterilmelidir.

3 — Sendikalar kadın işçilerin gereksinmelerine karşı daha duyarlı olmalı ve kadın işçilerin isteklerini karşılamaya daha çok çaba göstermelidir.

Bu isteklerin başında, çalışan kadınlar için kreş ve yuva gibi çocukları ile ilgili bakım hizmetleri gelmektedir. Evvelce ev içinde sağlanan birçok hizmet şimdi aile dışı kurumlar tarafından yapıldığı halde, çocuk bakımı hâlâ ailenin ve özel olarak kadının bir sorumluluğu olarak görülmektedir. Bu durum bir yandan çalışan kadınlara büyük bir yük getirirken, öte yandan çocuklar üzerinde de olumsuz bazı ruhsal etkiler doğurmaktadır. Yerel yönetimler tarafından mahalle düzeyinde, kamu ve özel kesim işverenleri tarafından iş yerlerinde kreşler ve çocuk bakımı merkezleri kurulmasına büyük bir öncelik verilmelidir. İşverenlerin, bu çeşit hizmetler sunma yükümlülüğünden kaçmak için, çalıştırdıkları kadın işçi sayısını yasal sınırların hemen altında tutma uygulamasını engelleyecek önlemler alınmalıdır. Bu çeşit hizmet sunan kuruluşlarda çalışacak personelin bulunması ve yetiştirilmesi de üzerinde durulacak önemli bir konudur.

4 — Kadının «korunması» amacı ile çıkarıldığı halde, gerçekte, kadınların meslek seçimlerini sınırlandıran yasal düzenlemelere ve özellikle kadınlara tanınan «Erken Emeklilik Hak»kına, kadın aleyhine bir ayırım, yarattıkları nedeniyle karşı çıkılmalıdır.

5 — Çok dağınık bir biçimde düzenlenmiş olan doğum izinleri konusuna bir bütünlük kazandırılmalı ve kadınlara bu izni gereksinmelerine göre doğumdan önce veya sonra kullanma kararını vermede esneklik tanınmalıdır. Birçok ülkeyle karşılaştırıldığında Türkiye'de doğum izinlerinin çok kısa tutulduğu görülmektedir. Zorunlu erken emeklilik yerine kadınların istediklerinde «analık izin»lerini ücretli veya ücretsiz olarak uzatabilmeleri ve istediklerinde tekrar işe dönmeleri ve daha geç emekli olabilmelerini sağlamakta yarar vardır.

6 — Türk Hükümeti, Batı Avrupa'da çalışan kadın işçilerin ve işçi eşlerinin haklarını korumak için siyasalar geliştirmeli ve bu alanda ilgili yabancı hükümetler ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapmalıdır.

7 — Ev dışında hizmetçi veya kaçak işçi olarak düzensiz bir biçim-

de çalışan çok sayıda kadın vardır. Bunların da düzenli işgücü gibi değerlendirilmesi ve her türlü güvenceye kavuşturulması sağlanmalıdır.

C. Ev Kadınları

1 — Ev kadınlarının aile içi çalışmalarının üretken olmayan işler olarak tanımlanmasına son verilmeli ve bu tür çalışmalar Gayri Safi Milli Hasılanın hesaplanmasında gözönünde bulundurulmalıdır.

2 — Ev kadınlarına dulluk, hastalık ve yaşlılık durumlarında yeterli güvence sağlamak üzere, bu kadınlara yapılabilecek nafaka ve benzeri çeşitli ödemeleri arttırmak ve bu ödemelerin ev hizmetine karşılık ücret veya sosyal sigorta olarak yapılabilmesi sağlanmalıdır. (Bak: Sosyal Güvenlik Bölümü).

3 — Genel olarak kadınların ve özel olarak ev kadınlarının dişilik niteliğinin kitle iletişim araçları tarafından tüketim toplumu koşullandırılması ile sömürülmesine engel olunmalıdır.

III. Sosyal Güvenlikle İlgili Çözüm Önerileri:

1 — Sosyal Güvenlik örgütleri arasında eşgüdüm sağlanmalı ve bu alandaki kurallar standartlaştırılmalıdır.

2 — Kooperatifleşme yolu ile kırsal kesimdeki kadınların da sosyal güvenlik gereksinimleri karşılanmalıdır.

3 — Bugünkü şekli ile uygulanan ev kadınlarının sigortalanma işleminin değiştirilerek daha az ayırtıcı ve daha çok zorunlu olması sağlanmalıdır.

4 — Kadınlarda erken emeklilik kaldırılarak doğum izinleri daha esnek bir duruma getirilmelidir.

5 — Yaşlıların ve yoksulların barınabileceği kurumların oluşturulması gereklidir.

6 — Miras kanunu kadınların çıkarına uygun olarak değiştirilmelidir.

Bütün bu önlemler alınsa bile kadına özgü sosyal güvenlik sorunlarının toplumun sosyal güvenlik sisteminden soyutlanarak çözümlenemeyeceği açıktır. Bu nedenle Türkiye'de sosyal güvence konusunda temelli bir düzenlemeye gidilmesi gereklidir.

IV. Eğitim Konusunda Çözüm Önerileri:

A. Kitle İletişim Araçları Yoluyla Gerçekleştirilebilecek Değişiklikler:

1 — Kitle iletişim araçları yetişkinler eğitiminin etkin bir parçası olarak değerlendirilmeli ve kadınların eğitim gereksinmelerini karşılayacak bir biçimde yönlendirilmelidir. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında (1979 - 1983) açılması öngörülen ikinci televizyon kanalının bu amaçla kullanılması ve ulusal eğitim kaynaklarının harekete geçirilmesine etkin bir katkıda bulunması sağlanmalıdır.

2 — Reklamlarda, film ve televizyon yayınlarında kadınların eşitsizliği yargılarını pekiştiren ve kadını sömüren yaklaşımların övülmesinin engellenmesine özen gösterilmelidir.

B. Örgün Eğitimde Yapılacak Değişiklikler:

1 — Okuma - yazma eğitimi kadının yaşamı ve çevresi için geçerli bilgi ve becerilerle desteklenmediği zaman özellikle kırsal kesimdeki kadınlara yararlı olamamakta ve bu kadınların pek çoğu tekrar okuma - yazma bilmez bir duruma gelmektedirler. Bu nedenle okuma - yazma eğitiminin pratik ve teknik bilgi öğretimi ile pekiştirilmesi zorunludur. Zorunlu temel eğitimin beş yıldan sekiz yıla çıkarılması daha iyi ve yaygın bir öğrenime yol açacaktır.

2 — Okul programları, hem ders kitaplarında hem de pratik çalışmalarda kendini gösteren kadın - erkek ayrımını destekleyici niteliklerden arındırılacak bir yönde değiştirilmelidir. Örneğin, orta öğrenimde seçimsiz derslerden ticaret, tarım ve makine konuları sistemli bir şekilde erkek çocuklara açık tutulmakta, kızlar ise ev ekonomisi ve el sanatları gibi derslere sokulmaktadır. Bütün eğitim olanaklarından hem kız hem de erkek öğrencilerin yararlanması sağlarsa bazı mesleklerin yalnız erkekler tarafından yapılabileceği doğrutusundaki kadınları küçültücü görüşlerin yerleşmesi engellenmiş olur.

3 — Kız Teknik Okulları aslında kızlara mesleki öğrenim vermek için kuruldukları halde, gerçekte dikiş, nakış, pasta ve yemek pişirme öğreterek kızların iyi birer ev kadını olmasını amaçlayan okullar haline gelmişlerdir. Böylelikle Kız Teknik Okulları kadınları ekonomik hayatta gelir sağlayıcı işlerde çalışabilecek bir duruma getirememektedirler. Bu alanda temelli bir reform yapılması zorunludur.

4 — Orta ve lise düzeyindeki Mesleki ve Teknik Öğretim Okullarında okuyan kız sayısı hâlâ çok azdır. Bir kız öğrencinin, girişimi ve direnmesi sonucu, evvelce yalnız erkek çocuklarına açık olan bu tür bir okula girmeyi başarması umut verici bir başlangıçtır. Bu yöndeki baskıları kararlı olarak sürdürmek ve kadının yetişmiş işgücü kesimine girmesini sağlamak zorunludur.

5 — Cinsiyet eğitimi ve doğum kontrolü gibi konuların okul programlarında yer alması sağlanmalıdır.

6 — Doğa bilimleri eğitimi kızlarla erkekler arasında en büyük eşitsizliğin görüldüğü bir alandır. Bu nedenle, fen kollarının kızlar ve erkekler için eşit derecede çekici bir duruma getirilmesi ve ders kitaplarındaki örneklerin geleneksel cinsiyet rollerinin sürdürücü niteliklerinden arındırılması gereklidir. Eğitimdeki bu eşitsizliğe karşın, bilimsel meslek dallarında kadınların sayısı oldukça yüksektir. Örneğin, üniversitelerde fizik dalındaki 110 öğretim üyesinden 16'sı, yani % 15'i, kadındır. Bu oran A.B.D.'de % 0.9'dur. Bu gözlem yüksek öğrenim düzeyine ulaşabilmiş kadınların bazı mesleklerdeki başarısını gösteren özel bir durumu yansıtmaktadır.

7 — Eğitimdeki eşitsizlikler çok erken yaşlarda başlamaktadır. Bu yüzden okul öncesi eğitime özel bir önem verilmesi ve bu düzeydeki eğitimin eşitlik sağlayan yöntemlerle yapılması yararlı olacaktır.

C. Yetişkinler Eğitimi ve İş Başında Eğitim

1 — Cinsiyet ayırımına yol açan toplumsallaşma ve eğitim süreci ailede başlamaktadır. Bu bakımdan kadın - erkek eşitliğinin aileye yönelik yetişkinler eğitimi programları içinde de bir konu olarak yer alması sağlanmalıdır. Ana - babalara yönelik eğitim programları daha önce sözü edilen okul öncesi eğitimi tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Okul öncesi eğitim ve ana - baba eğitimi yoluyla toplumun olumsuz koşullandırılmalarından kurtulabilecek ve bağımsız düşünceli yeni kuşakların yetiştirilmesi kolaylaşacaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için Milli Eğitim Bakanlığının desteği ile başlatılmış olan bir eğitim projesinin gerçekleştirilmesi yararlı olacaktır.

2 — Örgün eğitim dışındaki kadınlara yetişkinler eğitimi yoluyla yeni beceriler kazanma veya bilgi ve becerilerini yenileme olanakları ve rilmelidir.

3 — Çalışma hayatlarına daha düşük bir beceri ve eğitim düzeyinde başlamakta olan kadınlara daha çok işbaşında eğitim olanağı sağlanması ve bunlara mesleklerinde ilerleme fırsatının verilmesi öngörülmelidir. Bu tür programların hazırlanması ve kadınların gereksinmelerine ve çalışma koşullarına uygun bir biçimde getirilmesinde sendikalara da büyük görevler düşmektedir.

V. Sağlık Sorunlarına İlişkin Çözüm Önerileri:

1 — Sağlık hizmetleri genel olarak yetersizdir ve ilk amaç bunların yaygınlaştırılmasını ve işlerliğini sağlamak olmalıdır. Sağlık personeli ve sağlık hizmetlerinin yetiştirilmesinde ve bunların bölgelerarası dağılımının sağlanmasında daha gerçekçi önlemler alınmalıdır. Bu konuda ebe ve hemşire yetiştirilmesine de özel bir önem verilmelidir. Kadınların doğum öncesi ve sonrası bakımında bir hayli etkin olan bu görevlilerin yasal durumları düzeltilmeli, daha çok sorumluluk ve beceri elde etmeleri sağlanmalıdır. Ebe ve hemşirelerin, sağlık hizmetlerini halka götürürken insanlarla yüzyüze ilişki kurma ve bu arada özellikle kadınları eğitme olanakları vardır. Kadınlara aile planlaması ve kullanabilecekleri araçlar ile ilgili en iyi bilgiyi bu tür sağlık personeli verebilir.

2 — Bir insanın kendi anatomisini, yani bedenini denetleyebilmesi doğal hakkıdır. Bu yüzden doğum kontrolü hizmetleri ve araçları en geniş şekilde kitlelere götürülmelidir. Gebeliği önleyici yöntemler, a) kitle iletişim araçları ve programları, b) okullarda cinsel eğitim dersleri, c) asıl uzmanlık alanları ne olursa olsun, bu konuda eğitilerek bilgi yayabilecek bütün sağlık personeli aracılığı ile kitlelere duyurulmalıdır. Birçok kadının gebeliği önlemek istediği; ancak, bu alandaki olanakları bilmediğinden sonunda kendi kendine düşük yapmak zorunda kaldığı çeşitli araştırmalar sonucu ortaya çıkmıştır. Bu konuda, eldeki sınırlı kaynakların, kadınlarda halen varolan istemi karşılamak için kullanılması, bu yönde bir istem yaratılması kadar önemli bir amaç sayılmalıdır. Bu kaynaklardan kadınların en kolay bir biçimde yararlanması için örgütsel düzenlemeler yapılmalıdır.

3 — Çocuk aldırma ile ilgili yasalar değiştirilmelidir.

4 — Beslenme konusunda etkin önlemler alınmalıdır. Et tüketiminin çok az olduğu bir ülkede, yumurta ve süt gibi diğer protein kaynaklarının üretimi, arttırılmalı ve fiyatları denetim altına alınmalıdır. Ör-

TÜRK TOPLUMUNDA KADIN

neğin, devlet, şeker üretimini desteklediği gibi süt ve süt ürünlerinin üretiminin arttırılmasına önem vermelidir. Çeşitli şekerli maddeler, jiklet ve gazozların reklamlarının durdurulması ve bunların üretimi için döviz veya yerli kaynak kullanılması önlenmelidir. Bunun sonucu, kötü beslenme alışkanlıkları yaratma olanakları ortadan kalkmış olur.

5 — Ulusal bir sağlık siyasasının en önemli amacı temel hijyen ve sağlık düzeyinin yükseltilmesi olmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA KAYNAKLARI

- AREN**, Munise, *Türk Toplumunda Kadın Bibliyografyası*, Kitaplar, makaleler broşürler 1960 - 1970. Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, 123 s.
- BALKAN**, Behire, *Türkiye Nüfus Bibliyografyası*, Kitaplar 1928 - 1967, makaleler 1952 - 1967. Ankara, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsü Dokümantasyon Merkezi, xiv, 245 s. (Hacettepe Üniversitesi Yayınları No: 6)
- BALKAN**, Behire, *Türkiye Özetli Nüfus Bibliyografyası* 1970 - 1974, 1.5 ciltler. Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları 1971 - 1978.
- BAŞBUĞOĞLU**, Filiz - Lamia ACAR - Necdet OK. 1928 - 1965 Yılları Arasında Türkiye'de Basılmış Bibliyografyaların Bibliyografyası, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1966. 270 s. (UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Yayınları)
- BEELEY**, Brian William, *Köysel Türkiye Bibliyografyası*. Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1969. m + 120 s. (Hacettepe Üniversitesi Yayınları No: 10)
- BEELEY**, Brian William, *Rural Turkey: A Bibliographic Introduction*. Ankara, Hacettepe University, Institute of Population Studies, 1969. 120 p. (Hacettepe University Publications No: 10)
- Cumhuriyet Döneminde Bibliyografyaların Bibliyografyası*. Ankara Başbakanlık Basımevi, 1973. 417 s. (Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıl Yayınları: 3, Millî Kütüphane Bibliyografya Enstitüsü Yayınları: 6)
- ERGİL GÜL**, *Köylerimizde Yapılan Araştırmalarla İlgili İzahlı Bibliyografya*. Ankara, T.C. Başbakanlık Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 1968. 4 + 139 s. (Devlet Planlama Teşkilatı, Sosyal Planlama Dairesi Toplum Yapısı Araştırma Grubu, DPT: 737, SPD: 178). Teksir.
- ERGİL**, GÜL, *Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırmaları İzahlı Bibliyografyası*. Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı, 1971. 144 s. (DPT: 999, SPD: 226).
- GULICK**, John - Margaret E. *GULICK, An Annotated Bibliography of Sources Concerned With Women in the Modern Muslim Middle East*. Princeton, Princeton University, 1974. (Princeton Near East Paper Number: 17)
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsü Dokümantasyon Merkezi, Nüfus Yayınları Bülteni. Ankara, Yıl 1969 - cilt 1-sayı 1-3 ayda.
- Kadının Sosyal Hayatını İnceleme ve Araştırma Derneği*, 1975 *Kadın Yılı Çalışmalarımız* Ankara, Unal Matbaası, 1976. 112 s. (Kadının Sosyal Hayatını İnceleme ve Araştırma Derneği Yayınları No: 12)
- Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu*, Aylık konferanslar, 1953 - 1964. Ankara, Ayyıldız Matbaası A.Ş., 1967. 192 s. (Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Yayınları: 9)
- Millî Eğitim Bakanlığı Millî Folklor Enstitüsü, *Türk Folklor ve Etnografya Bibliyografyası I*. Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1971. 521 s. (Millî Eğitim Bakanlığı Millî Folklor Enstitüsü Yayınları: 5)
- SAFAOĞLU**, Selm (Tanıtın), «Bitirme Tezleri Bibliyografyası», *Türk Folklor Araştırmaları* (İstanbul), 16 (317), Aralık 1975, 7491 - 7493.
- SAYIN**, Erol, *Devlet Planlama Teşkilatı Yayın Kataloğu 1960 - 1970*. Catalogue of publication of the State Planning Organization. İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı, 1971. vii + 4 + 156 s. (Devlet Planlama Teşkilatı Yayın No: DPT: 947, KD: 145 A)
- SENYAPILI**, Tansî, *A Preliminary Bibliography on Gecekondu Problem*. Ankara, 1975. 28 s. (Teksir)
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Yayın Kataloğu*. Publications Catalogue, 1927 - 1972. Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1972. 64 s. (Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No: 650)
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Yabancı Ülkelerde Yapılan Türkiye ve İlgili Araştırmalar* (1971 - 1972). Ankara, SPD - Kalkınma Bilimleri Merkezi, 1973.

TÜRK TOPLUMUNDA KADIN

- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Koordinasyon Dairesi Başkanlığı. **Aylık Yayın Listesi**. Yıl 1977 - Aylık.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Koordinasyon Dairesi Başkanlığı. **Yayın Kataloğu**. Yıl 1974 - Yıllık.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Koordinasyon Dairesi Başkanlığı. **Yayın Kataloğu** 1960 - 1973. Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı. 1974. vii, 332 s.
- TEZCAN, Mahmut **Türk Sosyoloji Bibliyografyası 1928 - 1968**. Ankara, Başnur Matbaası, 1969. 1153 s.
- TOSUN, Yıldırım. **Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Notlu Bibliyografya 1965 - 1969** Ankara. 1969. 45 s. (Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No: 569).
- TUĞAÇ, Ahmet. **Social Indicators and Social Prediction in Planning Process. A review of literature and bibliography**. Ankara, 1971. (State Planning Organization Publications No: DPT: 1124, SPD: 243). Teksir.
- Türkiye Bibliyografyası 1928 - 1938**. 2 cilt. Yayımlayan: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Basma Yazı ve Resimleme Derleme Müdürlüğü, Ankara, Devlet Basımevi, 1939.
- Türkiye Bibliyografyası 1939 - 1948**. 3 cilt. Yayımlayan: T. C. Maarif Vekaleti Basma Yazı ve Resimleme Derleme Müdürlüğü, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1957 - 1964.
- Türkiye Bibliyografyası 1934 - 1953**. Yayımlayan: T. C. Maarif Vekaleti Basma Yazı ve Resimleme Derleme Müdürlüğü İstanbul, Maarif Basımevi, 1936 - 1956. (Süresi değişik)
- Türkiye Bibliyografyası 1954**. Yayımlayan: Milli Kütüphane, Ankara. Bereket Matbaası, 1960. vii, 496 s.
- Türkiye Bibliyografyası**. Ankara. Yıl 1955 - 3 aylık. (T. C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Enstitüsü Yayınları)
- Türkiye Makaleler Bibliyografyası**. Ankara. Yıl 1952 - 3 aylık. (T. C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Enstitüsü Yayınları)

YAZARLAR

Prof. Dr. Nermin ABADAN - UNAT, 1944 de İstanbul Hukuk Fakültesini bitirmiş, 1952/53'te Minnesota Üniversitesinde İlsans üstü öğrenim yapmış, 1955 de Ankara Hukuk Fakültesinden doktora unvanını almıştır. 1953'te Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesine asistan olarak giren N. ABADAN - UNAT, 1958 de Doçent, 1966 da Profesör unvanlarını almıştır. Uzmanlık alanı, siyaset sosyolojisi, siyasal davranış, kamuoyu ve kitle iletişim kuramları olan N. Abadan - Unat, 1966 da «Siyasal Davranış» kürsü başkanlığına getirilmiştir. Ayrıca 1963 den bu yana sürekli olarak uluslararası göç hareketi ve kadın konularında alan araştırmaları yönetmiştir. 1969/70 de Münih Üniversitesinde, 1973/74 de New York'ta CUNY'de konuk profesörlüğü yapan N. Abadan - Unat, Siyasal Bilgiler Fakültesine bağlı Basın Yayın Yüksek Okulunun kuruluşuna katkıda bulunmuş, iki kez müdürlüğünü yapmıştır. En önemli Türkçe kitapları «Bürokrasi» (SBF, 1959), «Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları» (DPT, 1964), «1965 Seçimlerinin Tabiiileri» (SBF, 1966), Rusen KELEŞ ve diğerleri ile birlikte «Göç ve Gelişme» (SBF - NUFFIC, 1976'dır. İngilizce, Fransızca ve Almanca çeşitli kitab ve makaleleri bulunan N. Abadan - Unat, Siyasal Bilimler Türk Derneği İkinci Başkanı ve Türk Sosyal Bilimler Derneği başkanıdır. 1978 de Cumhurbaşkanlığınca Kontenjan Senatörlüğüne seçilmiştir. Halen Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesidir. Evlidir, biri erkek, ikisi kız, üç çocuğu vardır. Dr. Füsün AKATLI, 1966 da Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesinin Felsefe bölümünden mezundur. 1974 de Hacettepe Üniversitesi Felsefe bölümünde «Edebiyat Eserlerinin Değerlendirilmesi Sorunu» konusunda doktora unvanını almıştır. Uzmanlık alanı sanat felsefesidir. Çeşitli makalelerinden başka «Niçin Diyalektik» (Çağdaş Y., 1977) denemelerini kapsayan bir kitabı vardır. Halen Hacettepe Üniversitesi Felsefe bölümünde asistandır. Evlidir, bir kızı vardır.

Prof. Dr. Ayşe BAYSAL, orta öğrenimini Divriçi Köy Enstitüsünde ve Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulunu bitirdikten sonra A.B.D. de Virginia Teknik Üniversitesinde 1961 de İlsans, 1962 de İse Master derecesini almıştır. 1965 de Wisconsin Üniversitesinden beslenme alanında doktora unvanını alan Dr. Ayşe Baysal, 1970 de Doçent ve 1975 de Profesörlüğe yükseltilmiştir. Halen Hacettepe Üniversitesinin Tıp Fakültesinde Beslenme ve Diyet kürsüsü başkanıdır. Başlıca kitapları, «Gıda, Beslenme ve Diyet» (Sağlık Bak. 3 Baskı, 1976) ve «Beslenme» (Hacettepe Üniv. 2 cı Baskı, 1977) dir. Ayrıca «Beslenme ve Diyet Dergisi» ninin editörlüğünü yapmaktadır. Evlidir, bir kızı vardır.

Oya ÇİTÇİ, 1969 da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesini bitirmiş, 1971 den bu yana Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü öğretim üyesi yardımcılığı yapmaktadır. Uzmanlık alanı kamu yönetimi, özellikle personel idaresidir. Türkiye ve dış ülkelerde kadının çalışma hayatının sorunlarına ilişkin makaleleri vardır. «Türk Kamu Yönetiminde Kadın Memurları» konulu tezi ile doktora unvanını almıştır. Bekârdır.

Dr. Leila ERDER, nüfus bilimi alanında A.B.D. de Princeton Üniversitesinde doktora unvanını almıştır. Başlıca ilgi alanı Kuzey Afrika ve Ortadoğunun kent yönetimi ve nüfus yapısına ilişkin tarihsel ve güncel sorunlardır. Osmanlı İmparatorluğunda seçilmiş kentlerin demografik yapılarına ait makaleleri A.B.D. de bilimsel dergilerde yayınlanmıştır. 1978 de Doç. Dr. İhan Tekeli ile birlikte «Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler» (Hacettepe Üniv. yayını D-26) adlı kitabı yayınlamıştır. Dr. Erder halen Amman'da Ürdün, Population Council temsilcisidir. İki kızı vardır.

Gül ERGİL, 1967 de Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Sosyoloji ve Psikoloji bölümünü bitirmiş, 1969/70 İngiltere'nin Kent Üniversitesinin Sosyoloji ve Sosyal Antropoloji bölümünden diploma kursunu tamamlamış, 1973/74 de New York Eyalet Üniversitesinin Sosyo-

TÜRK TOPLUMUNDA KADIN

loji bölümünde Master unvanını almıştır. Uzmanlık alanı toplumsal yapı ile köy sosyolojisidir. Başlıca yayınları şunlardır: «Değişen Toplum Yapısına Küçük Üretici Sanatçıların Uyumu ve Sosyo - Ekonomik Değişim» (Uzmanlık tezi, Tekser, 1975), «Toplumsal Yapı Araştırması, Nüfus ile İlgili Gelişmeler, 1950 - 1970» (DPT 1607 - SPD 298, 1977). Ayrıca «Köylerimizde yapılan araştırmalarla ilgili İzahlı Bibliyografya» (DPT 737, SPD 178, 1968), «Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırmaları İzahlı Bibliyografya» (DPT 999, SPD 226, 1971) gibi iki önemli bibliyografya ve İ. YURT ile H.T. SEVİL ile birlikte «Orman Köylerinin Sosyo - Ekonomik Durumu» (DPT 171, SPD 233, 1971) ortak çalışmaları vardır. Gül Ergil halen Devlet Planlama Teşkilatında Sosyal Planlama Dairesinde çalışmaktadır. Evlidir, bir oğlu vardır.

Prof. Dr. Çiğdem KAĞITÇIBAŞI, 1961 de A.B.D. Wellesley College'de psikoloji alanında lisans de. recesini 1967 de ise Berkeley'de bulunan California Üniversitesinden psikoloji alanında doktora unvanını almıştır. Uzmanlık alanı toplumsallaşma, toplumsal değişme, nüfus ve cinsiyet rolleri, tutumlardır. Bugüne dek beş kitap yayımlanmış bulunan Dr. Kağıtçıbaşı'nın Sosyal Bilimler Derneği tarafından yayınlanan iki yapıtından biri «Sosyal Değişimin Boyutları» (1972), diğeri «İnsan ve İnsanlar - Sosyal Psikolojiye Giriş», (1974) Türkçe ve İngilizce birçok bilimsel makalesi bulunan Dr. Kağıtçıbaşı Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler bölümünde Sosyal Psikoloji profesörü ve bölüm başkanıdır. Evlidir, biri kız, diğeri erkek, iki çocuğu vardır.

Doç. Dr. Deniz KANDİYOTİ, 1966 da Paris Üniversitesi (Sorbonne) dan psikoloji lisansını aldıktan sonra, 1971 de İngiltere'de London School of Economics and Political Science'den Sosyal Psikoloji alanında doktora unvanını almıştır. Uzmanlık alanı tabakalaşma, kırsal ve kent sel alanda toplumsal değişimin sosyo . psikolojik boyutları, cinsiyet rolleridir. Toplumsal değişme ve cinsiyet rolleri ile Türk köyünde aile yapısı konusundaki çeşitli makaleleri İngilizce bilimsel dergilerde yayınlanmış bulunmaktadır. Türk Sosyal Bilimler Derneği tarafından 1978 Mayıs ayında düzenlenen «Türk Toplumunda Kadın» konulu sem'nerin 200 sahifelik İngilizce özeti de Dr. Kandiyoti tarafından kaleme alınmıştır. Dr. Deniz Kandiyoti halen London School of Economics'de Sosyal Psikoloji okutmaktadır. Evlidir.

Prof. Dr. Gülten KAZGAN, İstanbul İktisat Fakültesini bitirdikten sonra A.B.D. Chicago Üniversitesinden Ekonomi doktora unvanını almıştır. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde İktisat Teorisi kürsüsünde 1968 den bu yana profesör olarak öğretim üyeliği yapan Dr. Kazgan'ın uzmanlık alanı uluslararası ekonomidir. Başlıca yayınları «İktisadi Düşüncenin Evrimi» (Bilgi Y.), «Tarım ve Gelişme» (İst. Ü. İkt. Fak.), «Ortak Pazar ve Türkiye» (Gerçek Y. 1970). Kadın sorunu ile ilgili makalesi «Toplum ve Bilim» dergisinde yayınlanmıştır. Evlidir bir oğlu vardır.

Prof. Dr. Mübeccel B. KIRAY, 1946 da Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesinden sosyoloji alanında, 1950 de ise A.B.D. Northwestern Üniversitesinden Antropoloji alanında Doktor unvanlarını almıştır. 1960-1973 yılları arasında Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nin Sosyal Bilimler bölümünde öğretim üyeliği ve bölüm başkanlığı yapmıştır. En önemli yapıtları «Ereğli - Ağu Sanayileşmeden Önceki Bir Sahil Kasabası» (Başbakanlık, DPT 1964), J. Hinderink ile birlikte «Social Stratification as an Obstacle to Modernization» (Praeger, 1970) dir. Türk Sosyal Bilimler Derneği Dr. Kiray'ın «Örgütlemeyen Kent - İzmir'de İş Hayatının Yapısı ve Yerleşme Düzeni» adlı araştırmasını 1972 de yayınlamıştır. Prof. Dr. M. Kiray, 1970/71 de London School of Economics'de konuk profesörlük yapmıştır. Halen İstanbul İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi Sosyoloji kürsüsü başkanıdır, ayrıca İstanbul Teknik Üniversitesinde Mimarlık, Şehirçilik ve İşletme Fakültelerinde ders vermektedir. Evlidir, bir kızı vardır.

Doç. Dr. Ayşe ÖNCÜ, 1971 de A.B.D. Yale Üniversitesinde girift örgütlenme alanında sosyoloji doktora unvanını almıştır. Uzmanlık alanı örgüt sosyolojisi, mesleki örgütlenme biçimleridir. Dr. Öncü'nün «Örgüt Sosyolojisi» adlı yapıtı, Türk Sosyal Bilimler Derneği tarafından 1972 de yayınlanmıştır. Halen Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler bölümü öğretim üyesi olan Dr. Öncü, evlidir, iki erkek çocuğu vardır.

Dr. Ferhunde ÖZBAY, Ankara'da 1966 da Sosyal Hizmetler Akademisini bitirdikten ve 1969 da Hacettepe Üniversitesi Nüfus Dinamiki bölümünde Master unvanını aldıktan sonra A.B.D. 1969/70 de Princeton Üniversitesinde Demografi diplomasını almış, 1975 de ise «Kırsal Yörelere Doğur. ganiğe Etki Yapan Bireysel ve Çevresel Etkenler» konusunda Sosyoloji doktora unvanını almıştır. Dr. Özbay'ın uzmanlık alanı doğurganlık, eğitim ve kadın sorunlarıdır. Bu konularda sayısı kabarıktır İngilizce ve Türkçe makaleleri vardır. Halen Ankara İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi ve Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyesidir.

Doç. Dr. Tansı ŞENYAPILI, 1961 de Ortadoğu Teknik Üniversitesinin işletmecilik bölümünü bitirdikten sonra aynı üniversitenin Şehircilik bölümünden 1964 de Master derecesini almıştır. Bir süre İmar ve İskân Bakanlığında planlama uzmanı olarak çalışan Dr. Şenyapılı 1967 de Pennsylvanla Üniversitesinde Bölge planlamacılığı konusunda Master unvanını almıştır. Dr. Şenyapılı yurda döndükten sonra İse Siyasal Bilgiler Fakültesinden doktora unvanını almıştır. Uzmanlık alanı özellikle geçekondulara ilişkin sorunlardır. En önemli yapıtı, «Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu, Çok Yönlü Bir Yaklaşım» adlı kitabıdır. Halen Ortadoğu Teknik Üniversitesinde Şehircilik bölümünde öğretim üyesi bulunan Dr. Şenyapılı evlidir, bir kızı vardır.

Doç. Dr. Şirin TEKELİ, 1967 de Paris Üniversitesinde bir süre okuduktan sonra Lausanne Unl. versitesinden siyaset bilimi alanında lisans derecesini almıştır. Daha sonra İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi ile A.B.D. Iowa Üniversitesinde lisansüstü öğrenimini sürdüren Dr. Tekeli, 1973 de doktora unvanını almıştır. 1978 de Doçentliğe yükseltilen Dr. Tekeli'nin uzmanlık alanı siyaset teorileri, siyaset sosyolojisi ve karşılaştırmalı siyasal sistemlerdir. Başlıca yayınları «D. Easton'un Siyaset Teorisi Üzerine» (İkt. Fak., 1976) ve «Kadının Siyasal Katılımı» (Basılmamış tez) dir. Dr. Tekeli halen İstanbul İktisat Fakültesi Siyaset Bilimi kürsüsünde öğretim üyesidir. Evlidir.

Doç. Dr. Sabahat TEZCAN, 1969 da Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesini bitirmiş, 1972/74 A.B.D. de North Carolina State Üniversitesinde Sağlık Bilimleri Fakültesinin Epidemiyoloji bölümünde uzman doktor unvanını almıştır. 1976 da Toplum Hekimliği alanında Doçentliğe yükseltilen Dr. Tezcan, halen Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Toplum Hekimliği öğretim üyesidir. En önemli yayını «A Comparative Study of Induced Abortion in Turkey» (Doktora Tezi) dir. Evlidir.

Dr. Serim TİMUR, 1963 de Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesini bitirdikten sonra 1965 de A.B.D. Cornell Üniversitesinden doğurganlık ve sınıfsal farklılaşma konusunda Master 1972 de İse Hacettepe Üniversitesinden Sosyoloji doktoru unvanını almıştır. Uzmanlık alanı alle sosyolojisi, nüfus bilimi, doğurganlık, göçlerdir. En önemli yapıtı «Türkiye'de Aile Yapısı» (Hacettepe Univ. Yayını, D-15, 1972). 1974 den bu yana Paris'te UNESCO'da Nüfus bölümünde uzman olarak çalışmaktadır. Evlidir, iki kızı vardır.

Dr. Binnaz Toprak, 1970'de New York Kent Üniversitesine bağlı Hunter College'den lisans derecesini aldıktan sonra aynı üniversitenin Lisansüstü kısmında 1976 da «Din ve Siyaset» konulu tezi ile siyaset bilimi doktora unvanını kazanmıştır. Uzmanlık alanı siyasal kültür, karşılaştırmalı siyasal sistemler ve din sosyolojisi olan Dr. Binnaz Bingöllü halen Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler bölümünde öğretim üyesidir. Evlidir, bir kız çocuğu vardır.

Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını
İsteme Adresi: Paris cad. 36/2 - Ankara

Fiyatı: 150 TL

Kapak Kompozisyonu: Mehmet Güler / Kapak Baskısı: Kelaynak Y.ve Matbaası Ankara tel: 2935506 / İç Baskı: Çağ Basımevi Ankara tel: 242849